

Bir Eğitsel Materyal Olarak Karikatür ve Eğitimde Karikatür Kullanımına Yönelik Kesitsel Bir Değerlendirme
Cartoon As an Educational Material and a Cross-Sectional Evaluation of the Use of Cartoon in Education
Ali GÖÇER, Okan AKGÜL

Klasik Çince Edebi Metinlerin Türkçeye Çevrilmesinde Japon Kanbun Kundoku Yöntemi - Üç T'ang Şiiri Örneğinde-
Japanese Kanbun Kundoku Method for the Translation of Classical Chinese Literary Texts to Turkish - Through the Example of Three T'ang Poems-
Esin ESEN

Marcel Proust'un Romanlarında Zaman Oyunu
The Play of Time in the Novels of Marcel Proust
Rifat GÜNDAĞ

Carson McCullers' in *Yalnız Bir Avcıdır Yüre*k Eserindeki Sessiz Etkileşim
Silent Interaction in The Heart is A Lonely Hunter by Carson McCullers
Serdar TAKVA, Gökşen ARAS

Ayla Kutlu'nun Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kız Çocuklarının Eğitimi Sorunu
Social Gender Roles and the Problem of Education of Girls in the Stories of Ayla Kutlu
Neşe UCA, Kenan BULUT

Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar
Definition, Types and Functional Differences Between the Concepts of Worth (Bedel) and Declaration Attribution (Atf-ı Beyan) in Arabic
Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU

Ortaçağ'ın Doğu'su ve Batı'sı
The East and the West of the Middle Ages
Hasan ÇİÇEK

Karl Marx ve Demokrasi Üzerine Bir İnceleme
Karl Marx and Democracy on a Study
Selim BOZDOĞAN, Aysun YARALI AKKAYA

Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma
Concentration in Turkish Banking Sector
Alpaslan SEREL, Nurcihan AKŞEHİRLİ

İflasın Ertenmesinde İyileştirme Projesi ve Özellikleri
Improvement Projects and Propertys About Postponement of the Bankruptcy
Ulaş Koray MİLANLIOĞLU

Hakimiyet-i Milliye'ye Karşı Geliş Hali ve Ona Karşı Oluşan İttifaklar
Progress Against Hakimiyet-i Milliye and Counter Alliances Army-University-Religious-People Alliance in the May 27 Coup
Bekir KOÇLAR

Hatıralarla Milli Mücadele'de Urfa
Urfa in National Struggle with Memories
Şerif DEMİR

Gazneliler Hanedanlığı'nda Bir Vefa Örneği:
Buğracık b. Cûk/Karabeckem
An Example of Fidelity in the Ghaznavids Dynasty:
Buğracık b. Cûk/Karabeckem
Abdullah DUMAN

XIX. Yüzyılda Van' da İlet-i Kolera ile Mücadelede Usul-i Karantina ve Kordon Uygulaması
Cordon Application with Quarantine Procedure in the Fight Against Cholera in Van in the XIX. Century
Ercüment TOPUZ

Mervânî Hükümdarı Ebu Ali Hasan b. Mervân
Marwanids Ruler Abu Ali Hasan b. Marwan
Arafat YAZ

Yeşil Alan ve Fiziksel Aktivitenin İnsan mutluluğu Üzerindeki Etkisinin Saptanmasında Bir Yöntem
Method For Determining the Effects of Green Space and Physical Activity on Human Happiness
Sinem AYDOĞDU BIÇAK, Nilgün ÇOLPAN ERKAN

Musarrât Hadisi Üzerinde Yapılan Usûl Tartışmaları
Procedural Discussions on Musarrât Hadith
Yusuf KAĞANARSLAN, Sahip BEROJE

Suriyeli Sünni Mültecilerin Şia'ya İlişkin Görüşleri
Opinions of Syrian Sunni Refugees on the Shia
Mehmet Emin KALGI

Arkeolojik Bulguları Işığında Kyme Güney Nekropolü İskeletleri
Kyme South Necropolis Skeletons Based On Archeological Findings
Simge DİNÇARSLAN

Tekerlekli Sandalye Basketbolcularının Spora Katılım Motivasyonu ile Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki
Investigation of the Relationship Wheelchair Basketball Players Sport Participation Motivation and Life Quality
Sağbetullah MERİÇ, Öznur TURAY

SBED

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute

Sayı/Issue: 48
Yıl/Year: 2020

48

ISSN: 1302-6879

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

2020

Uluslararası
Hakemli Dergi
International
Refereed journal

Sayı/Issue: 48
Yıl/Year: 2020

48

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute

ISSN: 1302-6879

Yıl/Year: 2020 Sayı/Issue: 48

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
uluslararası hakemli bir dergidir.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
is an international refereed journal.

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır. / The journal publishes four issues in a year (March, June, September, December).

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca ve Rusça / Turkish, English, Arabic, Persian, German, French and Russian.

Hakem Kurulu | Referee Board

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
It uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

İndeksler / Indexes

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association), SIS (Scientific Indexing Services), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), ROOTINDEXING (Journal Abstracting and Indexing Service), JOURNAL FACTOR, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), TEİ (Türk Eğitim İndeksi), İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), SOBİAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini)

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were scanned with iThenticate program.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

T.C.

**VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Doç. Dr./Assoc. Prof. Bekir KOÇLAR

Editörler | Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Doç. Dr./ Assoc. Prof. Tahir ZORKUL (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Yunus ÖZDURĞUN (Siirt Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Kemal TEMİZER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Tercüme ve Dil Editörleri | Translation and Language Editors

İngilizce Dil Editörleri | English Language Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydın GÖRMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Zeki EDİS (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Fransızca Dil Editörü | French Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mustafa SOLMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Almanca Dil Editörü | German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Süleyman ERATALAY (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Rusça Dil Editörü | Russian Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Üyesi Ramazan ÖZMEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Farsça Dil Editörü | Persian Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Abed Elrahim Azzam Mohammad MARASHDEH	Jadara Üniversitesi/Jadara University, Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali J. Al-ALLAQ	Al-Ain Üniversitesi/University Birleşik Arap Emirlikleri/United Arab Emirates
Prof. Dr./Prof. Faruq MAWAŞİ	Al Qasimi Akademisi/Academy, Filistin/Palestine
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/ University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Hasan ÇİÇEK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Medhat Saad Mohamed ELGAYAAR	Zagazig Üniversitesi/University, Mısır/Egypt
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Munjid Mustafa BAHJAT	Uluslararası İslam Üniversitesi/International Islamic University, Malezya/Malaysia
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFİZ	Balkan Tarihi Araştırmaları Merkezi/Center of Balkan History Research, Kosova/Kosovo
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Prof. Dr./Prof. Recai KARAHAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Salim CÖHCE	İnönü Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Sami Alı JABBAR	Basra Üniversitesi/University, Irak/Iraq
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYİPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. M. Salih ARI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Yakup CİVELEK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdullah DUMAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tahir ZORKUL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Texas Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Veysi SEVİNÇLİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali Fuat DOĞU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Azmi SÜSLÜ	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Bayram KODAMAN	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Cesur PEHLEVAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Hasan BABACAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYĞÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Metin AYIŞIĞI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Necdet HAYTA	Gazi Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFİZ	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Reha SAYDAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Salim CÖHCE	İnönü Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYİPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Tuncay ÖĞÜN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University, Türkiye/ Turkey
Prof. Dr./Prof. Zeki TAŞTAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. M. Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Rahmi TEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Suvat PARİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Texas Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Zafer KANBEROĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey

Sekreteryaya I Secretary

Ahmet KÖKLÜ
Murat ÇABAZ

Dizgi ve Tasarım I Design

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

Baskı I Print

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

İletişim Bilgileri I Contact Details

e-posta/e-Mail: sbederjisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: http://www.yyusbederjisi.com / http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi I Publication Date

30 Haziran / June 2020

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına; yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute. It may not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the Journal is free to publish and publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

İçindekiler / Contents

Ömer OBUZ	Editörden <i>From the Editor</i>	10
------------------	-------------------------------------	----

■ Araştırma Makaleleri / Research Articles

Ali GÖÇER Okan AKGÜL	Bir Eğitsel Materyal Olarak Karikatür ve Eğitimde Karikatür Kullanımına Yönelik Kesitsel Bir Değerlendirme <i>Cartoon As an Educational Material and a Cross-Sectional Evaluation of the Use of Cartoon in Education</i>	13
---------------------------------------	---	----

Esin ESEN	Klasik Çince Edebi Metinlerin Türkçeye Çevrilmesinde Japon Kanbun Kundoku Yöntemi - Üç T'ang Şiiri Örneğinde- <i>Japanese Kanbun Kundoku Method for the Translation of Classical Chinese Literary Texts to Turkish - Through the Example of Three T'ang Poems-</i>	29
------------------	---	----

Rıfat GÜNDAY	Marcel Proust'un Romanlarında Zaman Oyunu <i>The Play of Time in the Novels of Marcel Proust</i>	61
---------------------	---	----

Serdar TAKVA Gökşen ARAS	Carson McCullers' ın <i>Yalnız Bir Avcıdır Yürek</i> Eserindeki Sessiz Etkileşim <i>Silent Interaction in The Heart is A Lonely Hunter by Carson McCullers</i>	75
---	---	----

Neşe UCA Kenan BULUT	Ayla Kutlu'nun Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kız Çocuklarının Eğitimi Sorunu <i>Social Gender Roles and the Problem of Education of Girls in the Stories of Ayla Kutlu</i>	87
---------------------------------------	--	----

Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU	Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar <i>Definition, Types and Functional Differences Between the Concepts of Worth (Bedel) and Declaration Attribution (Atf-ı Beyan) in Arabic</i>	115
----------------------------------	--	-----

Hasan ÇİÇEK	Ortaçağ'ın Doğu'su ve Batı'sı <i>The East and the West of the Middle Ages</i>	139
--------------------	--	-----

Selim BOZDOĞAN Aysun YARALI AKKAYA	Karl Marx ve Demokrasi Üzerine Bir İnceleme <i>Karl Marx and Democracy on a Study</i>	155
Alpaslan SEREL Nurcihan AKŞEHİRLİ	Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma <i>Concentration in Turkish Banking Sector</i>	175
Ulaş Koray MİLANLIOĞLU	İflasın Ertelenmesinde İyileştirme Projesi ve Özellikleri <i>Improvement Projects and Property's About Postponement of the Bankruptcy</i>	205
Bekir KOÇLAR	Hakimiyet-i Milliye'ye Karşı Geliş Hali ve Ona Karşı Oluşan İttifaklar 27 Mayıs Darbesinde Ordu-Üniversite-Diyanet-Halk İttifakı <i>Progress Against Hakimiyet-i Milliye and Counter Alliances Army-University- Religious-People Alliance in the May 27 Coup</i>	225
Şerif DEMİR	Hatıralarla Milli Mücadele'de Urfa <i>Urfa in National Struggle with Memories</i>	253
Abdullah DUMAN	Gazneliler Hanedanlığı'nda Bir Vefa Örneği: Buğracık b. Cûk/Karabeckem <i>An Example of Fidelity in the Ghaznavids Dynasty: Buğracık b. Cûk/Karabeckem</i>	271
Ercüment TOPUZ	XIX. Yüzyılda Van' da İlet-i Kolera ile Mücadelede Usul-i Karantina ve Kordon Uygulaması <i>Cordon Application with Quarantine Procedure in the Fight Against Cholera in Van in the XIX. Century</i>	297
Arafat YAZ	Mervânî Hükümdarı Ebu Ali Hasan b. Mervân <i>Marwanids Ruler Abu Ali Hasan b. Marwan</i>	317
Sinem AYDOĞDU BIÇAK Nilgün ÇOLPAN ERKAN	Yeşil Alan ve Fiziksel Aktivitenin İnsan mutluluğu Üzerindeki Etkisinin Saptanmasında Bir Yöntem <i>Method For Determining the Effects of Green Space and Physical Activity on Human Happiness</i>	345
Yusuf KAĞANARSLAN Sahip BEROJE	Musarrât Hadisi Üzerinde Yapılan Usûl Tartışmaları <i>Procedural Discussions on Musarrât Hadith</i>	363

Mehmet Emin KALGI	Suriyeli Sünni Mültecilerin Şia'ya İlişkin Görüşleri <i>Opinions of Syrian Sunni Refugees on the Shia</i>	389
Simge DİNÇARSLAN	Arkeolojik Bulguları Işığında Kyme Güney Nekropolü İskeletleri <i>Kyme South Necropolis Skeletons Based On Archeological Findings</i>	409
Sağbetullah MERİÇ Öznur TURAY	Tekerlekli Sandalye Basketbolcularının Spora Katılım Motivasyonu ile Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki <i>Investigation of the Relationship Wheelchair Basketball Players Sport Participation Motivation and Life Quality</i>	433
Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları <i>Publishing Principles and Writing Rules</i>		451

Alan Editörleri / Area Editors

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography
Prof. Dr./Prof. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Eğitim Bilimleri Alan Editörü / Area Editor of Education Sciences
Doç. Dr./Assoc. Prof. Hüseyin ARTUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy
Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Fransız Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of French Language and Literature
Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Gülşen TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Halit YABALAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics
Prof. Dr./Prof. Muhammed Şükrü MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

**Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü /
Area Editor of Public Administration and Political Science**
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Osman AYTEKİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emin Yaşar DEMİRCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism
Prof. Dr./Prof. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History
Prof. Dr. /Prof. Kemal YAKUT - Anadolu Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of The This Issue

- Prof. Dr./Prof. Abdulmenaf TURAN
Prof. Dr./Prof. Aslı GÖNENÇ
Prof. Dr./Prof. Aslı KORKUT
Prof. Dr./Prof. Cemil HAKYEMEZ
Prof. Dr./Prof. Cesur PEHLEVAN
Prof. Dr./Prof. Doğan GÖÇMEN
Prof. Dr./Prof. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN
Prof. Dr./Prof. Haşim ŞAHİN
Prof. Dr./Prof. Hüseyin Can ERKİN
Prof. Dr./Prof. Hüseyin SARIOĞLU
Prof. Dr./Prof. İsak Emin AKTEPE
Prof. Dr./Prof. İsmail ÖZÇELİK
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT
Prof. Dr./Prof. Kubilay AKTULUM
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR
Prof. Dr./Prof. Metin AYIŞIĞI
Prof. Dr./Prof. Nevin ERGÜN
Prof. Dr./Prof. Nurten ÖZÇELİK
Prof. Dr./Prof. Nurten SARICA
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU
Prof. Dr./Prof. Ramazan ALTINAY
Prof. Dr./Prof. Songül TAŞ
Prof. Dr./Prof. Süleyman DÖNMEZ
Prof. Dr./Prof. Şevket ÖKTEN
Prof. Dr./Prof. Yavuz UNAT
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdullah DUMAN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Behice VARIŞOĞLU
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emrullah DUMLU
Doç. Dr./Assoc. Prof. Erkan CER
Doç. Dr./Assoc. Prof. Erol ERKAN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Güneş ŞAHİN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oktay BOZAN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Örgen UĞURLU
Doç. Dr./Assoc. Prof. Rahmi TEKİN
Doç. Dr./Assoc. Prof. Sevgi ÖZTÜRK
Doç. Dr./Assoc. Prof. Zeliha GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Asuman SALTAN
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ayşegül ATAY
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ayşenur TARAKCIOĞLU ALTINAY
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Burak KOCAOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Elife AKIŞ
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ezgi ÖREN
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Fehminaz ÇABUK
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Filiz BARIN AKMAN
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. İsmail AVCU
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. İsmail YÜKSEK
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Kubilay GEÇİKLİ
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Muhammet FIRAT
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nevzat KELEŞ
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Rifat AKBAŞ
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ulaş BİNGÖL
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Volkan TURAN
Dr. Ali İNAN
Dr. Mehmet Galip ZORBA
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
İstanbul Üniversitesi/University
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/University
Hitit Üniversitesi/University
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/University
Dokuz Eylül Üniversitesi/University
Hacettepe Üniversitesi/University
Sakarya Üniversitesi/University
Ankara Üniversitesi/University
İstanbul Üniversitesi/University
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/University
İstanbul Aydın Üniversitesi/University
Anadolu Üniversitesi/University
Hacettepe Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Hacettepe Üniversitesi/University
Gazi Üniversitesi/University
Pamukkale Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Uşak Üniversitesi/University
İnönü Üniversitesi/University
Akdeniz Üniversitesi/University
Harran Üniversitesi/University
Kastamonu Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi/University
Atatürk Üniversitesi/University
Amasya Üniversitesi/University
Gaziantep Üniversitesi/University
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University
Dicle Üniversitesi/University
Kocaeli Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Kastamonu Üniversitesi/University
Anadolu Üniversitesi/University
Yalova Üniversitesi/University
Erciyes Üniversitesi/University
Uşak Üniversitesi/University
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/University
İstanbul Üniversitesi/University
Atatürk Üniversitesi/University
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/University
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi/University
Atatürk Üniversitesi/University
Uşak Üniversitesi/University
Atatürk Üniversitesi/University
Fırat Üniversitesi/University
Bingöl Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Siirt Üniversitesi/University
Uşak Üniversitesi/University
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Akdeniz Üniversitesi/University

Editörden...

Kıymetli okurlarımız,

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 2020 Haziran sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Geçmiş sayılarda olduğu gibi bu sayımızı da aynı disiplin ve titizlikle oluşturmaya özen gösterdik. Nitelikli yazıları sizlere ulaştırabilmek için ciddi bir mesai harcadık. Neticede 48. sayımızda Türkiye'nin farklı kurumlarından ve çeşitli alanlardan 20 emek ürünü çalışma yer aldı. Bu makalelerin değerlendirilmesinde yine farklı kurumlardan olmak üzere 50'den fazla hakemin katkısı oldu. Bu vesileyle söz konusu çalışmanın yazarlarına ve hakemlerine gayretleri için yayın ekibi adına teşekkür ederim.

Elbette bu sayıya katkı sunan daha pek çok kişi var. Yayın Kurulu üyelerimize ve alan editörlerimize şükran borçluyuz. Son olarak ekibimizin dinamik isimleri olan Arş. Gör. Yunus Özduygün ve Araş. Gör. Kemal Temizer'e ayrıca teşekkür ederiz. Sağlıklı günlerde, yeni sayılarımızda buluşmak ümidiyle...

Ömer Obuz
Editör

From the editor...

Dear readers,

We are pleased to present to you the June 2020 issue of the Journal of the Institute of Social Sciences of Van Yüzüncü Yıl University.

As in past issues, we took care to create this issue with the same discipline and diligence. We spent a lot of time trying to get you qualified articles. After all, it's 48. our issue includes 20 scientific studies from different institutions and various fields of Turkey. More than 50 referees from different institutions contributed to the evaluation of these articles. So I would like to thank the authors and referees of the study in question on behalf of the publishing team for their efforts.

There are, of course, many more who contribute to that number. We owe our editorial board members and field editors a debt of gratitude. Finally, the dynamic names of our team, Res. Assist. Yunus Özduygün and Res. Assist. Kemal Temizer We also thank.

On healthy days, hoping to meet in our new issues...

Ömer Obuz
Editor

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 13-28
ISSN: 1302-6879

Bir Eğitsel Materyal Olarak Karikatür ve Eğitimde Karikatür Kullanımına Yönelik Kesitsel Bir Değerlendirme
Cartoon As an Educational Material and a Cross-Sectional Evaluation of the Use of Cartoon in Education

- Ali GÖÇER*
- Okan AKGÜL**

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Kayseri / Türkiye.
Prof., Erciyes University, Faculty of Education, Department of Turkish Language Education, Kayseri / Turkey.
gocerali@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6880-2611

** Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Kayseri / Türkiye.
Ph. D. Student, Erciyes University, Institute of Educational Sciences, Department of Turkish Language Education, Kayseri / Turkey.
okan.akgl@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5539-4885

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
01/05/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
21/05/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atf: Göçer, A. & Akgül, O. (2020). Bir Eğitsel Materyal Olarak Karikatür ve Eğitimde Karikatür Kullanımına Yönelik Kesitsel Bir Değerlendirme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 13-28

Citation: Göçer, A. & Akgül, O. (2020). Cartoon As an Educational Material and a Cross-Sectional Evaluation of the Use of Cartoon in Education. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 13-28

Öz

Bu çalışmada Türkiye'de karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların genel görünümleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda 2000-2020 yılları arasında yapılan akademik çalışmalar; türüne (lisansüstü tez, makale ve bildiri), yayımlandığı yıllara, hedef kitlesine, kullanılan karikatür türüne, araştırma modeline ve ilgili oldukları eğitim alanlarına göre değerlendirilmiştir. Bu çalışma alanyazın taramasına dayalı bir inceleme çalışmasıdır. Çalışmada nitel araştırma kapsamında değerlendirilen doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verilerine YÖK'ün Ulusal Tez Merkezindeki ilgili tezler ve internetteki arama motorları kullanılarak ulaşılmıştır. Tez, makale ve bildirilerin belirlenmesinde başlığında 'karikatür' ifadesi yer alan ve karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili olan çalışmalar esas alınmıştır. Ulaşılan verilerin analizinde betimsel analiz kullanılarak sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre en çok yüksek lisans çalışmasının gerçekleştirildiği, hedef kitle olarak ortaokul öğrencilerinin seçildiği, yöntem olarak nicel araştırmaların daha çok kullanıldığı, kullanılan karikatürlerin çoğunlukla kavram karikatürü olduğu ve çalışmaların Fen Eğitimine yönelik gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karikatür, eğitim, lisansüstü tezler, bildiriler.

Abstract

In this study, the overall appearance of the work carried out on the use of cartoons as educational material in Turkey is revealed. Accordingly, academic studies made between 2000-2020 were examined according to type (graduate theses, articles and proceeding papers), years of publication, target audience, cartoon type used, research model and educational fields. This study is a review study based on literature review. In this study, the document review method evaluated within the scope of qualitative research was used. The data of the study were reached by using relevant theses in the National Thesis Center of YÖK and search engines on the internet. In the determination of the thesis, articles and presentations, the studies with the phrase "cartoon" in the title and related to the use of cartoons as an educational material were taken as a basis. In the analysis of the data obtained, the results were interpreted using descriptive analysis. According to the findings obtained as a result of the study, it was concluded that most of the graduate study was carried out; secondary school students were chosen as the target audience; quantitative research was used as a method; cartoons used were mostly concept cartoons and the studies were carried out for Science Education.

Keywords: Cartoon, education, postgraduate dissertations, proceeding papers.

Giriş

Türkçeyi etkili bir şekilde kullanarak anlama ve anlatma becerisine sahip aynı zamanda üst düzey düşünebilen bireyler yetiştirilmesi, eğitim ortamlarının düzenlemesiyle ve o ortamlarda kullanılan materyallerle yakından ilgilidir.

Eğitimde materyal kullanımı öğrencilerin amaçlanan hedeflere ulaşmasında büyük önem taşımaktadır. Çünkü etkili bir eğitim materyali, çoklu öğrenme ortamı sağlar, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olur, dikkat çeker, hatırlamayı kolaylaştırır, soyut olan konuları somutlaştırır, zamandan tasarruf sağlar ve tekrar tekrar kullanılabilir (Yalın, 2010: 82-90). Bu nedenle etkili bir eğitim materyali, çok uyaranlı bir öğrenme ortamı sağlayarak hedeflenen kazanımlara ulaşmayı kolaylaştıracaktır. Görsel materyaller de hedeflenen bu kazanımlara ulaşmayı kolaylaştırabilecek en etkili uyarılardan biridir.

İlk insanlar birbirleri ile iletişim kurabilmek için mağara duvarlarına ilk karikatür örnekleri diyebileceğimiz çizgilerden oluşan resimler yapmışlardır. Günümüzde ise görsel kullanımı neredeyse tüm yaşamımızı sarmış ve sürekli artan bir çeşitlilikle insanlar üzerindeki etkisini artırmaktadır. Sokakta dolaşırken ya da internette gezinirken veya bir kitabın, derginin sayfalarını karıştırırken görsel uyarılarla sıkça karşılaşırız. Bu durum bize görselin, çizginin daha hızlı, daha

etkili ve daha anlaşılabilir bir iletişim yolu olduğunu göstermektedir (Taç, 2005: 77).

Değişen ve gelişen teknoloji ile birlikte görselin bu gücünden eğitimde de faydalanma ihtiyacı doğmuştur. Öğrencilerin derse aktif katılarak eğlenerek öğrendikleri, düşüncelerini rahatlıkla ifade edebildikleri bir eğitim ortamı oluşturmada görsel kullanılması önemlidir. Görsel kullanılarak gerçekleştirilen eğitim-öğretimde öğrencilerin derse olan ilgisinin ve katılımının yüksek olduğu, konuları daha iyi kavradıkları gözlemlenmektedir (Örs, 2007: 26). Karikatürler de ders işleme sürecinde yararlanılabilecek en etkili görsel öğelerden biridir. Etkili bir görsel uyaran olan karikatür Türkçe Sözlük'te: "İnsan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim." (TDK, 2005) olarak tanımlanmaktadır. Sever'e göre de karikatür; düşündüren, güldüren, şaşırtan bir uyaran olarak öğrencilerin dilsel becerilerini yaparak - uygulayarak geliştirmelerini sağlayan bir eğitim aracıdır (2007: 65).

Karikatür üç temel öğeden oluşmaktadır: Çizgi, güldürme ve düşündürme (Özer, 1998: 106). Karikatürün güldürme (mizahi) ögesi sayesinde çocukların ilgileri derse çekilebilir. Çünkü çocuklar doğası gereği sürekli eğlence arayışı içerisinde. İlgi süreleri kısıtlıdır ve derslerde dikkatleri çabuk dağılır ve çabuk sıkılırlar. Ancak dersin karikatürlerle işlenmesi onların sıkılmalarını engelleyecek ve daha uzun süre odaklanmalarını sağlayacaktır (Uslu, 2007: 16). Düşündürme ögesi ise öğrencilerin karikatürde yer alan ileti üzerine düşüncelerini, yorum yapmalarını ve çıkarımlarda bulunmalarını sağlayarak düşünsel becerilerini (eleştirel, yaratıcı, yansıtıcı vb.) geliştirecektir. Eğitim ortamlarında karikatürün bu öğeleri göz önünde bulundurularak hazırlanmış, öğrencilerin gülmesine, düşünmesine ve düşlemesine imkân tanıyan, karikatürlere yer verilmelidir.

Karikatürler içerdikleri anlam bakımından dört farklı başlıkta incelenebilirler: Editöryal (siyasi) karikatür, sanat karikatürü (humoristik desen), mizahi karikatür ve kavram karikatürleri. Editöryal (siyasi) karikatürler, günlük basında düzenli ve sürekli olarak yayınlanan ve güncel siyasetle bağlantılı konuların sıklıkla işlendiği karikatürlerdir (Turan, 2012: 4). Mizahi karikatürlerde güldürme amacı birinci plandayken sanat karikatürlerinde güldürme amacı ikinci planda yer alır ve daha çok düşündürmeye yönelik çizilirler (Özer, 1998: 47). Sanatsal nitelikli karikatürlerin en önemli özelliği öğrencilerin özgürce düşünmesine ve düşlemesine olanak yaratmasıdır (Sever, 2007: 64). Eğitimin en önemli hedefleri arasında da karşılaştığı bir olay ya da bir durum karşısında düşünebilen ve sorgulayan bireyler yetiştirmek yer almaktadır (Uslu, 2007: 16). Bu nedenle eğitim ortamında sanatsal

karikatür kullanımı öğrencilerin olaylar karşısında yorum yapmalarına ve çıkarımda bulunmalarına imkân tanıyarak yaratıcı, yansıtıcı ve eleştirel düşünme gibi üst düzey düşünsel becerilerini daha da geliştirecektir. Kavram karikatürleri ise günlük olayları gösteren karikatür tarzı çizimlerdir. Bu tarz karikatürler bilimsel konulara alternatif bakış açıları ortaya koyar ve karikatür karakterleri ile öğrencileri tartışmaya davet eder (Keogh vd., 1998: 219).

Eğitim ortamında karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanılmasının sağlayacağı katkılar şu şekilde özetlenebilir (Uslu, 2007: 15; Kleeman, 2006: 146; Çer, 2017: 5-7; Sever, 2007: 222-229);

- Karikatürler etkili bir motivasyon aracıdır. Öğrencinin ilgisini ve dikkatini derse yönlendirir.
- Öğrenme – öğretme sürecini çok uyaranlı bir ortama dönüştürür.
- Anlama ve anlatma becerilerinin kullanılması için doğal uygulama ortamları yaratır.
- Öğrencileri hayal güçlerini kullanmaya teşvik eder. Bu sayede öğrenciler duygu ve düşüncelerini yaratıcı yollarla anlatma olanağını bulur.
- Demokratik bir kültür ortamının oluşmasına katkı sağlar.
- Ezbersiz eğitimin gelişmesine katkı sağlayarak öğrencilerin düş ve düşünce üretmesine olanak tanır.
- Yorumla açık bir sanat oluşu her öğrencinin farklı yorumlarda bulunarak düşüncelerini ifade etmelerini sağlar.
- Öğrencilerin sanata olan ilgilerini artırmanın yanında estetik beğeni düzeyi ve farkındalık oluşturmaya katkıda bulunur.
- Toplumsal olaylara karşı bakış açısını geliştirir ve öğrencilerin daha bilinçli hâle gelmesine katkı sağlar.
- Karikatüre ilgi duyan ve bu konuda yeteneği olan çocukların keşfedilmesine yardımcı olur.
- Dersin dikkat çekme, geliştirme ve değerlendirme bölümlerinde kullanılarak nitelikli bir ders süreci oluşturur.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili 2000 – 2020 yılları arasında yapılan ve araştırmacılar tarafından ulaşılan akademik çalışmaların; türüne (lisansüstü tez, makale ve bildiri), yayımlandığı yıllara, hedef kitlesine, kullanılan karikatür türüne, araştırma modeline ve ilgili oldukları eğitim alanlarına göre genel görünümünü ortaya çıkararak

değerlendirmek ve bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara katkı sağlamaktır.

Bu amaç doğrultusunda araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır: Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmaların;

- a. türlerine göre dağılımı nasıldır?
- b. yıllara göre dağılımı nasıldır?
- c. kullanılan karikatür türlerine göre dağılımı nasıldır?
- ç. Hedef kitlesine göre dağılımı nasıldır?
- d. tercih edilen yönetime göre dağılımı nasıldır?
- e. ilgili oldukları eğitim alanlarına dağılım durumları nasıldır.

Bu araştırma, karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımını içeren 2000 – 2020 yılları arasında yapılan ve araştırmacılar tarafından ulaşılan akademik çalışmalar (tez, makale, bildiri) ile sınırlı tutulmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımını içeren akademik çalışmaların değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırma alanyazın taramasına dayalı bir inceleme çalışmasıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan “İnceleme Formu” kullanılmıştır. Hazırlanan bu form iki Türkçe eğitimi uzmanına sunulmuş ve uzman görüşü sonucunda formun çalışmanın amacına uygun olduğu görülmüştür. Hazırlanan form beş bölümden oluşmaktadır. Bunlar; araştırmanın künyesi (yılı, yazarı, başlığı), araştırmada kullanılan karikatür türü, araştırmanın hedef kitlesi, araştırmanın modeli ve araştırmanın ilgili olduğu eğitim alanıdır.

Çalışmanın verilerine YÖK’ün Ulusal Tez Merkezindeki ilgili tezler ve internetteki arama motorları kullanılarak ulaşılmıştır. Tez, makale ve bildirilerin belirlenmesinde tam metnine ulaşılabilen, başlığında ‘karikatür’ ifadesi yer alan ve karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili olan çalışmalar esas alınmıştır. Başlığında karikatür ifadesi yer almayan ancak çalışma içerisinde diğer

materyal ve yöntemlerle birlikte karikatürün de yer aldığı çalışmalar araştırmaya dahil edilmemiştir. Son tarama 24.04.2020 tarihinde yapılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için betimsel analiz kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre, elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Bu analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde okuyucuya sunmaktır. (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239). Bu doğrultuda ilk olarak verilerin hangi tema altında toplanacağı belirlenerek betimsel analiz için bir çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra, oluşturulan bu tematik çerçeveye veriler toplanarak işlenmiştir. Sonraki aşamada elde edilen bulgular tanımlanarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırma kapsamında Türkiye’de karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımına ilişkin 2000 – 2020 yılları arasında yapılan toplam 262 akademik çalışmaya (lisansüstü tez, makale ve bildiri) ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında 262 akademik çalışmanın türlerine göre dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Karikatürün Eğitsel Bir Materyal Olarak Kullanımı ile İlgili Yapılan Akademik Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Tür	Frekans	Yüzde
Yüksek Lisans Tezi	122	46.56
Doktora Tezi	10	3.81
Makaleler	79	30.15
Bildiri	51	19.46
Toplam	262	100

Tablo 1 incelendiğinde 2000 – 2020 yılları arasında karikatür başlığını içeren 122’si yüksek lisans, 10’u doktora, 79’u makale ve 51’i bildiri olmak üzere toplam 262 akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Yapılan akademik çalışmalarının büyük bir bölümü yüksek lisans (%46.56) tezlerinden oluşmaktadır. Doktora tezlerinin oranı %3.81, makalelerin oranı %30.15 ve bildirilerin oranı ise %19.46’tır.

Tablo 2. Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmaların türlerinin yıllara göre dağılımı

Yıllar	Çalışmanın Türü				Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	Makale	Bildiri	
2019	36	-	4	7	47
2018	11	1	9	6	27
2017	12	-	9	8	29
2016	5	1	10	5	21
2015	4	1	7	6	18
2014	7	-	8	9	24
2013	11	1	9	-	21
2012	4	3	7	5	19
2011	4	1	4	-	9
2010	9	-	4	3	16
2009	7	-	4	1	12
2008	4	2	2	-	8
2007	6	-	-	1	7
2006	2	-	1	-	3
2005	-	-	1	-	1
Toplam	122	10	79	51	262

Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan 262 tez ve makalenin yıllara göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir. Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımını içeren ilk çalışmaya 2005 yılında rastlanılmıştır. 2005 yılında karikatürle ilgili tez ve bildiri çalışması yer almazken sonraki yıllarda tez ve bildiri çalışmalarının da yapıldığı görülmektedir. Ulaşılan sonuçlara göre yapılan çalışmaların düzenli olmasa da genel olarak arttığı gözlemlenmektedir. 2005 – 2020 yılları arasında en çok akademik çalışmanın 47 çalışma ile 2019 yılında, en az çalışmanın ise 1 çalışma ile 2005 yılında hazırlandığı görülmektedir. 2000-2005 yılları arasında herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığı için tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 3. Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda kullanılan karikatür türleri

Karikatür Türleri	Yüksek Lisans	Doktora	Makale	Bildiri	Toplam	
					f	%
Siyasi (Editöryal) Karikatür	1	-	1	-	2	0.76
Mizahi Karikatür	5	-	3	-	8	3.05
Sanat Karikatürü (Humoristik desen)	8	-	12	3	23	8.77

Kavram Karikatürleri	103	10	52	40	20	78.2
Belirtilmemiş	-	-	7	7	14	5.34
Birden fazla	4	-	2	1	7	2.67
Ders kitabı inceleme	1	-	2	-	3	1.14
Toplam	122	10	79	51	26	100
					2	

Tablo 3 incelendiğinde akademik çalışmalarda en yaygın kullanılan karikatür türünün kavram karikatürleri (%78.24) olduğu görülmektedir. Kavram karikatürler 262 bilimsel çalışmanın 205'inde kullanılmıştır. Kavram karikatürlerinden sonra en çok kullanılan karikatür türü ise yirmi üç çalışma ile sanatsal karikatürler (%8.77) olmuştur. Mizahi karikatürler sekiz kez (%3.05), siyasi karikatürler ise iki (%0.76) kez kullanılmıştır. On dört çalışmada (%5.34) çalışmaya konu olan karikatürün türü belirtilmemişken yedi çalışmada (%2.67) birden fazla karikatür türüne yer verilmiştir. Üç çalışmada (%1.14) ise ders kitaplarında karikatüre yer verilme durumu incelenmiştir.

Tablo 4. Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmaların hedef kitlesine göre dağılımı

Hedef Kitle	Yüksek Lisans	Doktora	Makale	Bildiri	Toplam	
					f	%
Okulöncesi öğrencileri	1	-	1	-	2	0.76
İlkokul öğrencileri	10	-	6	6	22	8.39
Ortaokul öğrencileri	91	8	45	31	175	66.79
Ortaöğretim Lisans Öğrencileri (eğitim fakültesi)	13	1	6	-	20	7.63
Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrenciler	4	-	10	11	25	9.54
Ön lisans öğrencileri	1	-	-	-	1	0.38
Lisans öğrencileri (eğitim fak.) ve ilkokul öğrencileri	-	1	-	-	1	0.38
Diğer	1	-	9	1	11	4.19
Toplam	122	10	79	51	262	100

Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların hedef kitlesine göre dağılımı incelendiğinde yapılan çalışmaların en fazla ortaokul (f=175- %66.79) öğrencilerine yönelik olduğu görülmektedir. Çalışmaların %9.54'ü (f=25) lisans öğrencileriyle (eğitim fak.), %8.39'u (f=22) ilkököl öğrencileriyle ve %7.63'ünün ortaöğretim öğrencileri ile gerçekleştirildiği görülmektedir.

Okulöncesi öğrencileri (f=2), ön lisans öğrencileri (f=1) ve yabancı dil olarak Türkçe öğrenen (f=5) öğrencilerle gerçekleştirilen çalışmaların sayısı ise oldukça yetersizdir. Bir doktora çalışması ise hem lisans öğrencileri hem de ilkököl öğrencileri ile birlikte gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmaların araştırma modellerine göre dağılımı.

	Yüksek Lisans	Doktora	Makale	Bildiri	Toplam	
					f	%
Nitel	17	1	39	30	87	33.20
Nicel	77	8	36	20	141	53.81
Karma	28	1	4	1	34	12.97
Toplam	122	10	79	51	262	100

Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan tüm bilimsel çalışmaların araştırma modellerine göre dağılımı incelendiğinde nicel araştırmaların (f=141, %53.81) daha çok tercih edildiği görülmektedir. Nitel araştırma yöntemini kullanan çalışma sayısı seksen yedi (%33.20), karma yöntem kullanılarak hazırlanan çalışma sayısı ise otuz dört (%12.97) tür.

Akademik çalışmalar türlerine göre ayrı ayrı incelendiğinde ise yüksek lisans ve doktora çalışmalarında nicel araştırma modelinin, makale ve bildirilerde ise nitel araştırma yöntemlerin daha çok tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 6. Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmaların ilgili oldukları eğitim alanları.

	Yüksek Lisans	Doktora	Makale	Bildiri	Toplam	
					f	%
Fen Eğitimi	66	7	32	28	133	50.76

Sosyal Bilimler Eğitimi	19	1	21	6	47	17.93
Matematik Eğitimi	19	-	9	7	35	13.35
Türkçe Eğitimi	8	1	8	6	23	8.77
Sınıf Eğitimi	2	-	5	4	11	4.19
İngilizce Eğitimi	3	-	2	-	5	1.90
Diğer*	5	1	2	-	8	3.05
Toplam	122	10	79	51	262	100

* Bu başlık altında Din Eğitimi, Görsel Sanatlar Eğitimi, Beden Eğitimi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, Felsefe Eğitimi ve Okulöncesi Eğitime yönelik gerçekleştirilen çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 6 incelendiğinde karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmaların yarısından fazlasının Fen Eğitimi (f=133, %50.76) alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunu sırasıyla Sosyal Bilimler Eğitimi (f=47, %17.93), Matematik Eğitimi (f=35, %13.35), Türkçe Eğitimi (f=23 %8.77), Sınıf Eğitimi (f=11, %4.19) ve İngilizce Eğitimi (f=5, %1.90) izlemektedir. Matematik, İngilizce ve Sınıf Eğitiminde ise karikatür kullanımına yönelik doktora tezi hazırlanmamıştır.

Sonuç ve Tartışma

Son yıllarda gelişen teknolojiye bağlı olarak eğitimde materyal kullanımı konusunda bir çeşitlilik yaşanmaktadır. Geleneksel ders araç-gereçlerinin yerini görsel yanı ağır basan materyaller almaktadır. Bu materyaller eğitimde hedeflenen kazanımlara ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Eğitim öğretim sürecinde öğrencinin ilgisini derse çekerek öğrencilerin sıkılmadan eğlenerek öğrenmesine, dilsel ve düşünsel becerilerinin bir bütün olarak geliştirilmesine ve öğrencilerde estetik bir kaygının oluşmasına imkân sunacak en etkili görsel uyaranlardan biridir karikatür. Bu nedendir ki karikatür, araştırmacılar tarafından üzerimde durulması gereken önemli bir eğitsel materyaldir.

Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili 2000 – 2020 yılları arasında yapılan akademik çalışmalardan elde edilen verilerden yola çıkarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Yapılan çalışmaların türlere göre dağılımı incelendiğinde çalışmaların büyük oranda yüksek lisans düzeyinde hazırlandığı görülmektedir (f=122, %.46.56). Makalelerin oranı %30.15, bildirilerin oranı %19.46, doktora tezlerinin oranı ise %3.81'dir. Farklı eğitim alanlarında gerçekleştirilen lisansüstü çalışmaların incelendiği araştırmalarda da yüksek lisans tezlerin nicelik olarak doktora tezlerinden fazla olduğu belirtilmiştir (Yağmur-Şahin, Kana ve Varışoğlu, 2013; Doğru, Gençosman, Ataalkın ve Şeker, 2012; Tarman, Acun ve Yüksel, 2010; Tereci ve Bindak, 2019). Bu durum, üniversite bünyelerinde yüksek lisans programlarının doktora programlarından sayıca fazla olması ile açıklanabilir. Oysa ele aldığı konuyu bilimsel ölçütler dahilinde derinlemesine inceleyen ve sonucunda özgün öneriler sunan doktora tez çalışmaları alana katkı sağlayacak en önemli çalışmalardandır.

Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmaların ilki 2005 yılına aittir. İlk tez çalışması ise 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Akademik çalışmaların bu yıllarda başlamasında, 2005 yılında yapılandırmacı görüşten etkilenerek hazırlanan yeni öğretim programlarının etkili olduğu söylenebilir. Çünkü yenilenen öğretim programları, eğitim ortamlarında yeni yöntem - teknik ve materyallerin kullanımının önünü açmıştır. Özellikle de yeni Türkçe Öğretim Programı içerisinde Görsel Okuma ve Görsel Sunu başlığı altında karikatürün kendine yer bulması yapılandırmacı görüşten etkilenerek geliştirilen yeni öğretim programlarının bir sonucu olarak görülebilir.

İlk akademik çalışmanın gerçekleştirildiği 2005 yılından 2020 yılına kadar düzensiz de olsa bir artış gösteren çalışmalar 2019 yılı itibarıyla en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Son yıllarda eğitimde karikatür kullanımına yönelik çalışmaların sayısında bir artış görülse de yapılan bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu artış, bazı eğitim alanı (Fen eğitimi) ve karikatür türlerinde (kavram karikatürü) yoğunlaşmakta diğer eğitim alanları ve karikatür türlerine yansımamaktadır.

Gerçekleştirilen akademik çalışmalar türlerine göre incelendiğinde yüksek lisans tezi düzeyinde en çok çalışma (f=36) 2019 yılında, doktora tezi düzeyinde (f=3) 2012 yılında, makale düzeyinde (f=10) 2016 yılında ve bildiri düzeyinde ise (f=9) 2014 yılında olduğu görülmektedir. Görsel öğelerin ve karikatürün eğitim ortamında kullanılmasının önemi ve sağlayacağı katkılar bilinmesine rağmen bu

konuda yapılan çalışmalar özellikle de doktora düzeyinde yeterli seviyede değildir.

Çalışmada kullanılan karikatürler içerdikleri anlam bakımından incelediğinde en çok kullanılan karikatür türünün kavram karikatürü olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen çalışmaların %78.24'ü kavram karikatürlerinden oluşmaktadır. İncelenen çalışmalarda kavram karikatürüne bu denli çok yer verilmesinde gerçekleştirilen çalışmaların yarısından fazlasının (%50.76) Fen eğitimine yönelik olmasının etkili olduğu söylenebilir. Kavram karikatürleri ilk kez Fen Eğitimine yönelik olarak 1990'lı yıllarda Brenda Keogh ve Stuart Naylor tarafından geliştirilmiş (Balım, İnel ve Evrekli, 2008: 192) ve bugüne değin sıklıkla Fen Eğitimine yönelik çalışmalarda kullanılmıştır.

Kavram karikatürlerinden sonra en çok kullanılan tür sanat karikatürü (f=23) en az kullanılan ise siyasi (f=2) karikatürlerdir. Sanat karikatürleri gerçekleştirilen akademik çalışmalarda en çok kullanılan ikinci karikatür türü olmasına rağmen kullanım oranı (% 8.77) oldukça azdır. Oysa sanat karikatürleri yazısız olması ve içerisinde bir ileti barındırması sebebiyle öğrencilerin düşünmesine ve düşlemesine imkan tanıyarak onların dilsel ve düşünsel becerilerin gelişimine katkı sunacaktır.

Akademik çalışmalar örneklem grubu açısından incelendiğinde en çok çalışmanın ortaokul öğrencilerine (f=175, %66.79) yönelik olduğu görülmüştür. Örneklem grubu seçiminde araştırmacılar, ortaokul öğrencilerinin ardından lisans öğrencilerini (eğitim fak.) (f=25, %9.54) çalışmalarına hedef kitle olarak seçmişlerdir. Gerçekleştirilen çalışmalarda hedef kitle olarak daha çok öğrenci ve öğretmen adaylarının seçilmesinin sebebi, eğitim alanında öğrenci ve öğretmen adaylarının odak grup olmaları ve alanda çalışma yapan araştırmacıların kolaylıkla ulaşabilecekleri çalışma gruplarına yönelmeleri olabilir (Doğru, Gençosman, Ataalkın ve Şeker, 2012:61). Ancak ilkökul ve ortaöğretim öğrencileri de araştırmacıların kolaylıkla ulaşabilecekleri çalışma grupları içerisinde yer almasına rağmen araştırmacılar tarafından yeterince tercih edilmemiştir.

Örneklem olarak en az tercih edilen grup ise ön lisans (f=1, %0.38) öğrencileri olmuştur. Yine bir çalışma ise lisans öğrencileri ve ilkökul öğrencilerine yönelik gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlere yönelik hiçbir çalışmanın olmaması ise düşündürücüdür. Çalışmalarda daha çok öğrenciler üzerinde karikatürün etkisi araştırılmaya çalışılırken öğretmenlerin karikatür türünü ne derecede tanıdıkları ve bu türü sınıflarında kullanıp kullanmadıklarına yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Oysa sınıfta karikatür kullanımından önce öğretmen karikatürü ve türlerini tanımalı, derslerinde kullanabileceği karikatürü

seçebilecek ve onu etkili bir materyal olarak kullanabilecek yetkinlikte olması gerekmektedir.

Araştırma modellerinin analizi ile elde edilen bulgulara göre 2000 - 2020 yılları arasında karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımını içeren çalışmalara genel olarak bakıldığında nicel araştırma yönteminin (f=141, %53.81) ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Araştırmacılar, yüksek lisans ve doktora çalışmalarında nicel yöntemleri tercih ederken makale ve bildirilerde ise nitel yöntemleri tercih etmişlerdir. Karma yöntem ise üç araştırma modeli içerisinde en az tercih edilen (f=34 %12.97) yöntem olmuştur. Elde edilen bu bulguların, Çiltaş, Güler ve Sözbilir (2012), Göktaş ve diğ., (2012)'nin çalışmalarıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Selçuk ve diğ., (2014:449) alanyazında nicel çalışmaların çok olmasını hızlı, kolay ve rahat örnekleme ulaşabilme, daha kolay ve daha kısa sürede verileri toplama ve yorumlama durumu ile açıklanabileceğini belirtmişlerdir.

Nicel çalışmaların sayıca çok olmasında araştırma kapsamından incelenen çalışmaların yaklaşık yarısının (%50.76) sayısal bir alan olan fen eğitimine yönelik olması da etkili olabilir. Tok ve Cebesoy (2019) tarafından 2008-2018 yılları arasında Fen bilgisi öğretmenlerine yönelik yapılan tez çalışmalarının incelediği araştırmada da benzer şekilde nicel çalışmaların yoğunlukta (%48) olduğu görülmüştür.

Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımı ile ilgili yapılan akademik çalışmaların yarısından fazlasını fen eğitimi (f=133, %50.76) alanına yönelik yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Göktaş ve diğ (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışma sonucuna göre de Türkiye'de yapılan eğitimsel araştırmaların büyük bölümünü fen eğitimi alanında yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Eğitimde karikatür kullanımı deyince akla daha çok kavram karikatürün gelmesi ve kavram karikatürlerinin ilk olarak fen eğitimine yönelik olarak geliştirilmiş olması çalışmaların fen eğitiminde yoğunlaşmasında etkili olduğu söylenebilir. Oysa diğer eğitim alanlarında da farklı karikatür türlerinden etkili bir şekilde yararlanılabilir. Özellikle sosyal bilimler ve Türkçe eğitiminde sanat karikatürünün kullanımı öğrencilerin düşünsel becerilerini (eleştirel, yaratıcı, yansıtıcı vb.) geliştirerek eğitimde hedeflenen kazanımlara ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Gerçekleştirilen 132 tez çalışmasından 9 (8 yüksek lisans, 1 doktora) tanesi Türkçe eğitimi ile ilgilidir. YÖK'ün Ulusal Tez Merkezinde araştırma verilerin son elde edildiği tarih itibariyle 2005 – 2020 yılları arasını kapsayan dönemde Türkçe eğitimi alanında yapılmış 1640 çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkçe eğitiminde karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımını konu edinen sadece

9 tez çalışmasının olması Türkçe eğitiminde karikatürden yeterince faydalanılmadığını göstermektedir. Göçer ve Akgül (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da Türkçe öğretmenlerin eğitim ortamında karikatürden yeterince faydalanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanımını içeren akademik çalışmalar incelendiğinde gerçekleştirilen çalışmaların; daha çok yüksek lisans tezi türünde olduğu, yıllara bağlı olarak düzenli olmasa da bir artış gösterdiği, karikatür türü olarak kavram karikatürü kullandığı, ortaokul öğrencilerine yönelik olduğu ve nicel araştırma modelinin kullanılarak Fen eğitimi konusuna yönelik gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Öneriler

1. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar tür olarak daha çok yüksek lisans tezi ve makale şeklindedir. Bu nedenle alana daha çok katkı sağlayacağı düşünülen doktora düzeyinde çalışmaların sayısı artırılmalıdır.
2. Karikatürün eğitsel bir materyal olarak kullanılmasını içeren çalışmalar ağırlıklı olarak Fen eğitimine yönelik gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar farklı eğitim alanlarını kapsayacak şekilde artırılabilir. Özellikle Türkçe eğitiminde karikatür kullanımına yönelik akademik çalışmaların artırılması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü karikatür kullanılarak gerçekleştirilen Türkçe eğitiminde, öğrencilerin dil becerilerinin geliştirilmesinde ve dil bilgisi kuralların sezdirilmesinde karikatürlerle desteklenen metinler çok uyaranlı bir öğrenme ortamı oluşturarak hedeflenen kazanımlara ulaşmayı kolaylaştıracaktır.
3. Çalışmaların hedef kitle olarak daha çok ortaokul öğrencilerine yönelik olması diğer hedef kitlelerde var olan sorunların tam olarak incelenip aydınlatılamamasına neden olabilir. Bu sebeple diğer hedef kitleleri de kapsayacak çalışmaların sayısı artırılmalıdır. Özellikle de öğretmenleri konu edinen çalışmaların yapılması öğretmenlere karikatür türünü tanıtmak ve derslerde kullanımını yaygınlaştırmak açısından önemlidir.
4. Çalışmaların yarısından fazlasının nicel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Nitel araştırmalar “algı ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik” gerçekleştirilen araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 41). Bu nedenle karikatürün eğitim ortamında ve belli bir süreç içerisinde kullanımını bütüncül ve derinlemesine inceleyen nitel

çalışmaların sayısı artırılmalıdır. Ayrıca araştırma problemini kapsamlı ve çok boyutlu incelemek amacıyla nitel ve nicel çalışmaların birlikte kullanıldığı araştırma (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 322) olarak tanımlanan karma çalışmaların da sağladığı bu avantajından dolayı sayısı artırılmalıdır.

5. Ulaşılan çalışmalarda en yaygın kullanılan karikatür türünün kavram karikatürleri (%78.24) olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar diğer karikatür türlerini kapsayacak şekilde artırılmalıdır. Özellikle, içerisinde bir ileti barındıran, öğrencilerin özgürce düşünmesine ve düşlemesine imkân tanıyan sanat karikatürlerini kullanan çalışmaların sayısı artırılmalıdır.

Kaynakça

- Balım, A. G., İnel, D. ve Evrekli, E. (2008). Fen Öğretiminde Kavram Karikatürü Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Sorgulayıcı Öğrenme Becerileri Algılarına Etkisi. *İlköğretim Online*, 7 (1), 188–202.
- Çer, E. (2017). *Karikatürlerle Türkçe öğretimi*. Ankara: Eğitim Kitap Yayınları.
- Çiltaş, A., Güler, G. ve Sözbilir, M. (2012). Türkiye’de Matematik Eğitimi Araştırmaları: Bir İçerik Analizi Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (1), 565-580.
- Doğru, M., Gençosman, T., Ataalkın, A. N. ve Şeker, F. (2012). Fen Bilimleri Eğitiminde Çalışılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9 (1), 49-64.
- Göktaş, Y., Hasançebi, F., Varışoğlu, B., Akçay, A., Bayrak, N., Baran, M., Sözbilir, M. (2012). Türkiye’deki Eğitim Araştırmalarında Eğilimler: Bir İçerik Analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (1), 443-460.
- Göçer, A. ve Akgül, O. (2019). Türkçe Öğretmenlerinin Dil Eğitiminde Ortam Tasarımı ve Materyal Kullanımı Yeterliklerinin Değerlendirilmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (18), 837- 856
- Keogh, B., Naylor, S. ve Wilson, C. (1998). Concept Cartoons: A New Perspective on Phycics Education. *Phycics Education*, 33 (4), 219-224.
- Kleeman, G. (2006). Not Just for Fun: Using Cartoons to Investigate Geographical Issues. *New Zealand Geographer*, 62 (2), 144-151.
- Örs, F. (2007) Eğitim ve Karikatür. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 84, 26-28.

- Özer, A. (1998). *Kuramsal ve uygulamalı karikatür*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M., ve Dündar, H. (2014). Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayınlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39 (173), 430-453.
- Sever, S. (2007a). Öğretim Ortamının Estetik Uyararı: Karikatür. H. Efe (Hazırlayan). *Görsel Metinden Yazısal Metne Metinler Arası İlişki: Karikatür ve Edebiyat* içinde (s.61- 71). İzmir: İlya Yayınevi.
- Sever, S. (2007b). Türkçe Öğretiminde Sanatsal Bir Uyarın Olarak Karikatürün Kullanılması. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi VI. Uluslararası Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu*. (s. 222-229). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Taç, A. (2005). Karikatür; Öğrencinin Yaratıcılığını, Duyarlılığını, Öğrenme İsteğini, Estetik Anlayışını Geliştirecektir. *Hürriyet Gösteri Dergisi*, “Yeni Eğitim Sisteminde Karikatürün Yeri” Özel Sayı, 275, 77-78.
- Tarman, B., Acun, İ., ve Yüksel, Z. (2010). Sosyal Bilimler Eğitimi Alanındaki Tezlerin Değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (3), 725-746.
- TDK (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Terci, A., ve Bindak, R. (2019). 2010- 2017 Yılları Arasında Türkiye’de Matematik Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 40- 55. DOI: 10.21666/muefd.485737
- Tok, G., Cebesoy, Ü.B. (2019). Fen Bilgisi Öğretmenleri İle Gerçekleştirilen Tez Çalışmalarının Eğilimi: Bir İçerik Analizi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 22 – 53.
- Turan, M. O. (2012). Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Karikatürlerin Göstergebilimsel Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimleri Örneği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 7 (2), 1-19.
- Uslu, H. (2007). Eğitimde karikatür. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 84, 15-18.
- Yağmur-Şahin, E., Kana, F. ve Varışoğlu, B. (2013). Türkçe Eğitimi Bölümlerinde Yapılan Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimleri. *International Journal of Human Sciences*, 10 (2), 356-378.
- Yalın, H. İ. (2010). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 29-60
ISSN: 1302-6879

**Klasik Çince Edebi Metinlerin Türkçeye Çevrilmesinde Japon Kanbun Kundoku
Yöntemi -Üç T'ang Şiiri Örneğinde-
Japanese Kanbun Kundoku Method for the Translation of Classical Chinese
Literary Texts to Turkish -Through the Example of Three T'ang Poems-**

• **Esin ESEN***

*Dr., Araştırmacı, Boğaziçi Üniversitesi,
Asya Çalışmaları Merkezi,
İstanbul /Türkiye.

Dr., Researcher, Boğaziçi University,
Asian Studies Center, İstanbul / Turkey.
esinesenacademia@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8348-9125

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

05/04/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

16/05/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atf: Esen, E. (2020). Klasik Çince Edebi Metinlerin Türkçeye Çevrilmesinde Japon Kanbun Kundoku Yöntemi -Üç T'ang Şiiri Örneğinde-. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 29-60

Citation: Esen, E. (2020). Japanese Kanbun Kundoku Method for the Translation of Classical Chinese Literary Texts to Turkish -Through the Example of Three T'ang Poems-. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 29-60

Öz

Japonya'da, Çince Klasik eserlere ve Japonların yazdığı Çince eserlere kanbun adı verilmektedir. Kanbun Japon dili-edebiyatının parçası olarak görülür. Japonlar Klasik Çince metinlerin okunmasında kanbun kundoku adında, bu metinlerin, Japonca anlaşılmasını sağlayan kunte işaretleme sistemini kapsayan yöntemi kullanmaktadırlar. İşaretler a) Söz dizimindeki değişikliği b) Japonca ilgeç-ekleri c) Kanji iminin anlamını göstermekte kullanılır. Klasik Çince metnin üzerine konulan küçük işaretleri takip eden okur, zihinsel olarak metni Japonca söz dizimine çevirir ve işaretlerdeki Japonca ek-ilgeçleri kullanarak metni çözümler. Makalenin hedefi T'ang Dönemi sonuna kadar olan Klasik Çince edebi metinlerin Türkçeye çevrilmesinde, Japon kanbun kundoku yönteminin uygulanabilir olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle alandaki mevcut çalışmalar araştırılarak, yöntemin uygulanmasının Sinoloji ve Japonoloji alanına olası katkısı incelenmiştir. İkinci bölümde kanbun kundoku yöntemi ele alınmış üçüncü bölümde yöntem üç T'ang şiirinin çevirisine uygulanmıştır: 1) Wang Wei'in 辛夷塢 şiiri, 2) Li Bai'in 月下獨酌 şiiri 3) Du Fu'nun 春望. Sonuç olarak, T'ang Dönemi sonuna kadar olan Klasik Çince edebi metinlerin Türkçeye çevrilmesinde, Japon *kanbun kundoku* yönteminin uygulanabilir olduğu ortaya konularak, yöntemin uygulanmasındaki kazançlar ve sorunlara dair sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanbun Kundoku, Klasik Çince, Japon, T'an'g, Şiir, çeviri.

Abstract

In Japan, Classical Chinese texts and Chinese works written by Japanese authors are called '*kanbun*'. *Kanbun* is considered to be a part of the Japanese language and literature. *Kanbun kundoku* (漢文訓読) is a method for reading Classical Chinese in Japanese syntax which contains *kunten* marks. These marks indicate a) changes in word order, b) suffixes and prepositions c) the meaning of Chinese characters if necessary. The reader mentally transforms the text into Japanese word order by following these marks denoted on the original Chinese text and decodes the text with the help of the marks indicating suffixes and prepositions. The aim of this study is to present that Japanese *kanbun kundoku* method is applicable to the translation of Classical Chinese texts to Turkish. In the first part of the study, existing studies in the field on this subject have been examined in order to reveal the possible contribution of this method to the fields of Japanology and Sinology. The second part focuses on the *kanbun kundoku* method. In the third part, the method has been applied to the translation of poems by three T'ang poets. The names of the poets and their poems are as follows: 1) Wang Wei's 辛夷塢, 2) Li Bai's 月下獨酌 3) Du Fu's 春望. As a result of this study, it has been presented that Japanese *kanbun kundoku* method is applicable for the translation of Classical Chinese texts dating up to the end of the T'ang Period (618–907) to Turkish and also gathered results on the strengths and weaknesses in the application of the method.

Keywords: Kanbun Kundoku, Classical Chinese, Japanese, T'an'g, Poetry, translation.

Giriş

Kanbun kundoku (漢文訓読), Çinlilerin ve Japonların yazdığı Klasik Çince metinlerin, Japonca anlaşılmasını sağlayan işaretleme sisteminden oluşan bir yöntemdir. Japonların tarihi süreçte geliştirdiği bu yöntem günümüzde Japonya'da halen kullanılmaktadır (Furuno, 2005: 148; Wakabayashi, 2005: 121).

Japonca *kanbun* ifadesi, “Klasik Çince” “Klasik Çince metinler”, “Klasik Çince yazılı edebiyat” anlamlarını içermektedir¹,

---

¹ *Kanbun* (漢文) sözcüğünün, ilk yazı imi olan (漢) Çin Han Hanedanlığına işaret ederken, ikinci im (文) metin demektir. İmlerin işaret ettiği, “Çin Han Hanedanlığı Metinleri” anlamına gelebilecek imgenin ötesinde, *kanbun* sözcüğünün, Japoncada, geniş bir anlamı bulunmaktadır, bunları şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Erken dönemlerden itibaren Çin'den Japonya'ya geçmiş olan Çince metinlere verilen isim 2) Erken dönemlerden itibaren Çin'den Japonya'ya ulaşan Çin edebiyatına verilen isim 3) Japonların Çince yazdıkları metinlere verilen isim 4) Japonların Çince yazdığı edebi eserlere verilen isim. Çince şiir olarak yazılan eserler bu sözcüğün kapsamına

hem Çinlilerin, hem Japonların Klasik Çince oluşturduğu metinler ve edebiyat için kullanılmaktadır. (KJN, 1998; MHJ, 1996; NKD, 1986: 440-441) *Kundoku* sözcüğünün ise “Japonca okuması” anlamına geldiği söylenebilir. Burada “okuma” sözcüğü “yüksek sesle okumak” anlamında değildir. “Yazılı metni okuyarak anlama”ya işaret eder. *Kanbun kundoku* kavramını, “Klasik Çince metinlerin Japonca okunması(=anlaşılması)” olarak Türkçeye aktarmak mümkündür.

Kanbun kundoku yönteminde Klasik Çince metnin görünüşü korunurken, üzerine konulan *kunten*² adı verilen küçük işaretler yardımıyla, zihinsel olarak Klasik Japonca söz diziminde anlaşılmasını sağlar (Meldrum, 2008: 40; Wakabayashi, 2005: 121). Yöntemde Klasik Çince kaynak metnin sesini bilmek zorunlu değildir, Klasik Çince metinlerdeki ve Japoncadaki *kanji* imlerinin benzerliği imlerin kavranmasına olanak verir (Rose, 2017). *Kunten* işaretleri a) söz dizim sırasının nasıl değiştirileceğini gösteren işaretler ya da b) Klasik Japonca çekim ekleri ve/veya ilgeçleri gösteren *kana* yazı sisteminde oluşturulmuş işaretler ya da c) Bilinmeyen/belirsizlik olan imlerin nasıl okunacağına gösteren işaretler olabilir. Çince ve Japoncanın farklı dil ailelerinden olmasına rağmen, iki dil arasındaki önemli dizimsel farklılıklar, bu yöntemle metindeki imlerin sırasını yazılı olarak değiştirmeden, zihinsel bir süreçle Japon söz dizimine göre anlaşılmasını sağlayarak çözülmüştür.

Bu noktada Japonların neden böyle bir yöntem geliştirdikleri, Klasik Çinceyle olan bağlantılarını açıklamak önemlidir. Japonya’ya yazı, 6. yüzyılda Klasik Çince olarak Kore yarımadası üzerinden ulaşmıştır (Seeley, 1991: 19, 23). 700’lerin ilk yarısında, Japonca ana dilde yazı yazılmasına olanak verecek bir yazı sisteminin geliştirilmesinden önce, Japon yasaları, tarihçeleri Klasik Çince (*kanbun*) olarak yazılmış, soylu erkeklere de eğitimlerinde bu dili öğrenerek, terfileri için 9 Çince Klasiği bilme zorunluluğu getirilmiştir (Honma, 1998: 251). Ana dilde yazmaya olanak veren ilk yazı sisteminin 8. yüzyılda, ortaya çıkmasından sonra da yüzlerce yıl, Klasik Çince (*kanbun*) devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olmuş, soylu erkeklerin eğitimlerinde yer almaya devam etmiştir (Honma, 1998: 251; Kosukegawa, 2014)ve bu dildeki bilgileri terfi almalarını (Keene, 1999: 77) etkilemiştir. Japon soylu erkeklerinin

dahil olmakla birlikte şiir için *kanshi* (漢詩) sözcüğü de mevcuttur. (KJN 1998; MHJ 1996; NKD 1986: 440-441)

² *Kanbun* metinleri Japonca okumak için Klasik Çince metne uygulanan işaretleme sistemine *kunten* (訓点) adı verilir. “Japonca okunmasını sağlayan işaretler” olarak ifade edilebilir. (KJN. 1998).

Klasik Çince olarak oluşturduğu tarihçeler, düz yazı metinler veya şiirler de aynı şekilde Japonya'da son yüzyıllara değin oluşturulmaya devam edilmiştir. Budizm ve Konfüçyüsçülikle ilgili metinler de günümüze kadar Klasik Çince olarak Japonya'daki varlığını sürdürmüştür. Bunların yanı sıra Japonca ve Klasik Çincenin karışımı hibrit Klasik Çince (*hentai kanbun*) (Seeley, 1991: 100) Japonya'da klasik, orta çağ ve erken modern dönemlerde şu alanlarda kullanılmaya devam etmiştir: (1) İmparator fermanları; (2) İmparatora hitaben yazılan metinler; (3) Biyografiler; (4) Tarihi belgeler ve kayıtlar; (5) Yazıtlar (Meldrum, 2008: 42). *Kanbun* bu sayılan öğelerin bazılarında II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar kullanılmıştır. Twine'dan (1991) alıntılan Meldrum, 2008: 42). Bu sistem tek bir seferde gelişmediği gibi, farklı kollardan ilerleyen farklı ekolleri de mevcuttur (Semizu, 2014: 290). Bu çalışmada standart haline getirilmiş olan uygulama temel alınmıştır³.

Görüldüğü gibi Japon yazılı tarihi boyunca, Japonca ana dille birlikte varlığını sürdüren Klasik Çince, Japon kültürünün bir parçasıdır. Günümüzde de halen Japon eğitim sisteminde, “milli dil ve edebiyat (*kokugo*)” dersinde hem dil olarak Klasik Çince (*kanbun*) öğretilmekte, hem de Çinlilerin ve Japonların yazdığı Klasik Çince metinler (*kanbun*) müfredatta yer almaktadır. (Ema et.al. 1982; Katō, 1998 vd.). Çin Klasikleri ve edebi metinleri üzerine Japonya'da yüzyıllardır pek çok çalışma yapılmıştır, bu nedenle bu metinlerin anlaşılmasında yol gösterecek son derece ayrıntılı kaynaklara da ulaşmak mümkündür.

Bu veriler doğrultusunda cevap verilmesi gereken bir başka soru da, Japon kültüründe kullanılan Klasik Çincenin hangi dönemi yansıttığıdır: Japonya'ya giren Klasik Çince metinler T'ang Dönemi (618–907) sonuna kadardır. 894 yılında, Japonya'nın, Çin'le ilişkilerini kesmesi nedeniyle, Çince metinler aralıklarla gelmeye devam etmiş, 10. yüzyıldan sonra gelen metinlerin Japonya'ya etkisi az olmuştur. Bu nedenle Japonya'da bilinen ve kullanılan Klasik Çince, T'ang Dönemi Klasik Çincesinin özelliklerini yansıtır (Konishi, 1983: 5-56). Japonya'da bilinen Çin Klasikleri de bu döneme kadar olan eserlerdir. Bu bakış açısıyla *kanbun kundoku* yönteminin sadece T'ang Dönemi sonuna kadar olan Klasik Çince metinlere uygulanabileceği söylenebilir. Ayrıca dini metinlerin işaretleme sistemi farklı olduğu için (Kosukegawa, 2014), bu tür metinlere uygulanamaz.

³ Tarihi süreçte farklı ekollerden gelişen *kanbun kundoku* yöntemi ve *kunten* işaretleri 1912 yılında Japon Eğitim Bakanlığı tarafından standart hale getirilmiştir (Crawcour, 1965: xiv).

Sorulması gereken bir başka soruysa, Japon kültürüyle ve edebiyatıyla bu kadar bağlantılı olan Klasik Çince'nin tamamen yabancı bir dil olarak mı görülmesi gerektiğidir. Klasik Çince ve Japonya'da yazılan Klasik Çince metinler konusunda çalışmalar yapan Wixted (1998: 23), "modernleşme öncesi Japonya'da Çinceyi yabancı bir dil olarak tanımlamanın hatalı olacağını " vurgular. Eğer Klasik Çince Japonlar için yabancı bir dil ise, aynı derecede olmasa da Song Hanedanından sonraki Çinliler için 6. Hanedan ve öncesi Klasik Çince'nin de öyle olduğunu söyler (Wixted, 1998: 23-24). Tarihi süreçte, yüzlerce yıl boyunca eğitimini alan Japonlar için Klasik Çince (*kanbun*) temel bir "ana dil" gibiydi ve bir iletişim aracıydı (Kaimei, 1991: 71'den alıntılan Wakabayashi, 2005: 130). Japonlar için bu dilde verdikleri ürünler Japon eseri olarak kabul edilmektedir (Inoguchi 3; Wakabayashi, 2005: 130). Japonya'da bu süreç boyunca Klasik Çince yabancı bir dil gibi algılanmamıştır (Sakai, 1997: 20'den alıntılan Wakabayashi, 2005: 136). Wakabayashi (2005: 136) bu durumu, Japonya'da uzun bir tarihi süreçte Klasik Çince yazılıp okunmasının, yazılı dilde Klasik Çince ve yazılı Japonca arasındaki sınırları silmiş olmasıyla açıklar. Japonların yazdığı Klasik Çince metinlerle birlikte özellikle Çinle ilişkilerin kesildiği döneme kadar Japonya'ya girmiş Çin Klasikleri de kültür dizgesinin bir parçası olmuş, bu eserler "20. yüzyılın ortalarına kadar Japon eğitiminin temelini oluşturmuştur (Semizu, 2014: 283)". Bu bakış açısıyla, sadece Japonların oluşturduğu Klasik Çince (*kanbun*) metinler değil, yüzlerce yıldır Japon kültürüyle iç içe olan ve eğitimde yerini alan T'ang Dönemi sonuna kadar olan Çin Klasiklerini de, Japon kültürünün bir parçası olarak görmek mümkündür.

Klasik Çince'den yapılacak edebi çevirilerin alana olası katkısını görmek için, Türkiye'de Klasik Çince'den çeviriler konusuna odaklanılacak olursa, yaklaşık 80 yıllık bir geçmişi olduğu söylenebilir. Klasik Çince metinlerin Türkçeye aktarılması, "erken dönem Türk tarihinin araştırılması için eski Çince kaynakların birinci elden kullanılabilmesi" açısından, Türkiye'de şarkiyat çalışmalarında önem arz eden konulardan biridir (Ergin, 2007: 143). Bu konudaki çalışmalar, 1935 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Sinoloji kürsünün kurulmasından sonra başlamıştır (Saritaş, 2011: 97-111). Saritaş (2011: 98) Çince'den yapılan çevirilerin başlangıcını şu şekilde ortaya koyar:

Sinoloji bölümünün ülkemizde temelleri atılmadan önce, direkt olarak Çince'den herhangi bir tercüme faaliyeti ya da Çin hakkında yapılmış bir araştırma bulunmamaktadır. Fakat XVIII. yüzyılın ortalarında Çince'den Fransızca'ya tercüme

edilen bazı eserler, Fransızca'dan Osmanlıca'ya Hüseyin Cahit Yalçın tarafından tercüme edilmeye başlanmıştır. (...) Türkiye'de Çince'den Türkçe'ye ilk çeviriyi Prof. Özerdim 1940 yılında yapmış(tır). (Sarıtış, 2011: 98, 103).

Yapılan literatür taraması sonucu Türkiye'de T'ang dönemi sonuna kadar olan ve Klasik Çince'den doğrudan yapılan çevirilere dair şu verilere ulaşılmıştır: Tespit edilebilen çevirmenlerin tamamı akademisyendir, çevirilerin önemli bir kısmı akademik çalışmalarda alıntılar şeklinde yer almaktadır. Az sayıda kitap çevirisi de bulunmaktadır. Yapılan çevirilerin yer aldığı çalışmalarda Çin kaynaklarına dayalı Türk tarihi araştırmaları ilk sıradadır. Ulaşılabilen çalışmalardan bazıları şöyledir: (Baykuzu 1997, 2003, 2009, 2011, 2014a, 2014b, 2017, 2018, 2019a, 2019b; Çakmak, 2010; Çandarlıoğlu, 1995, 2003, vd; Kirilen, 2012a, 2012b, 2013, 2015; Okay, 1992a; Onat, 1972; Onat, et.al. 2004; Otkan, 1989, Ögel, 1948, 1981 vd., Özerdim, 1955, 1963 vd.; Sarıtış, 2000, 2010b; Taşağıl, 1995, 1997, 1999, 2004, 2015, vd.; Togan, et.al, 2006). Bunun dışında Çin tarihi (Okay, 1983; 1993a, 1993b; Otkan, 1983), Çin felsefesi, Çin kültürü, Çin Klasikleri ve edebiyatına dair çeviriler ya da çevirilerin de yer aldığı yazılar (Baykuzu, 2005; Çakmak, 1995, Kirilen, 2010, 2013, Okay, 1985, 1987, 1992b, 1995, 2004a, 2004b; Özerdim, 1945, 1950a, 1950b, 1950c, 1961a, 1961b, 1961c, 1963a, 1963b, 1966, 1970, 1977, 1986) mevcuttur⁴. Bunların içinde Klasik Çin şiirinden yapılmış çeviriler ise az sayıdadır (Çakmak, 1995, Kirilen, 2010, Özerdim, 1950a, 1950b, 1950c, 1961c, 1970, 1977, 1986). Sarıtış'ın (2014) çalışması Türkiye'deki Klasik Çin şiiri çalışmaları konusundadır.

Yapılan bir diğer literatür taramasıyla, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Japonya Tez Veri Tabanı, Cini Japonya Makaleler Veri Tabanı ve diğer İngilizce akademik veri tabanlarında Klasik Çince metinlerin Türkçeye çevirisinde *kanbun kundoku* yöntemini ele alan bir çalışmanın varlığı tespit edilememiştir. Bu konuda yapılan Japonların Klasik Çince olarak yazdığı metinlerin çevrilmesinde *kanbun kundoku* yönteminden bahseden iki çalışma bu makalenin yazarının 2019 yılına tarihlenen çalışmalarıdır. Yine yazarın 2013 çalışmasında Japon edebi eserlerinde etkisi olan Çin Klasik eserlerinden de bahsedilmiştir. Makalenin yazarı, Çin şiirinin, Japon şiirine etkisini incelerken Shi Jing, Han şiiri, Wen Xuan

⁴ Eberhard'ın Klasik Çince eser çevirileri (Eberhard, 1942, 1944, 1945) Almandan çevrilmiş olduğu için bu listeye dahil edilmemiştir. Özerdim'in çalışmalarının tam listesine (Okay, 1993c)'den ulaşılmıştır.

Antolojisi ve T'ang şiiri üzerine araştırmalar yapmış, bu şiirlerden 50'sini *kanbun kundoku* yöntemiyle Türkçeye aktarmıştır. Japonların Klasik Çince olarak yazdığı, düz yazı ve şiirleri de aynı yöntemi kullanarak çevirmiştir.

Sarıtaş (2010a: 88, 89) Çince'den Türkçeye çeviri konusunu ele aldığı çalışmasında, "Ülkemizde Çince ile ilgili araştırmalar(ın) (...) 1935 gibi oldukça erken bir dönemde başlamış olmasına rağmen" Çince çeviri alanındaki ilerlemelerin az olduğunu vurgular. Çin edebiyatındaki çalışmaların azlığını ise "Çin edebiyatına nüfuz edecek kadar Klasik ve Çağdaş Çince öğrenmenin zorluğu, Çin edebiyatı hakkında araştırma yapacak bilim insanlarının arkasında kurumsal bir desteğin olmaması gibi nedenlerle Çin edebiyatı araştırmalarına ilgi duyan akademisyenlerin sayısında artış sağlanama(masıyla)" açıklar. İkinci dilden yapılan çevirilerin Batı gözlüğünden bakması ve çevirmenlerin konuya hakim olmamasından kaynaklanan transkripsiyon ve bilgi hatalarını vurgular. Ayrıca Çince bilen akademisyenlerin, Türk tarihi ile doğrudan ilgili olmayan, Çin edebiyatı, Çin tarihi ya da askeri tarihi gibi kaynakları çevirmemesinin bu ikinci dilden çevirilere yol açtığını söyler.

Bu bakış açısıyla, Japon kültür tarihinin, Japon edebiyatının bir parçası olarak görülen, Japonya'da üzerinde yüzlerce yıldır araştırmalar yapılmış olan T'ang Dönemi sonuna kadar olan Klasik Çince metinlerin *kanbun kundoku* yöntemiyle Türkçeye çevrilmesinin hem Japonoloji alanına hem Sinoloji alanına; edebiyat, filoloji, eğitim ve çeviri başlıklarında katkıda bulunacağı öngörülebilir.

Yukarıda aktarılan veriler doğrultusunda, bu çalışmanın hedefi T'ang Dönemi sonuna kadar olan Klasik Çince edebi metinlerin Türkçeye çevrilmesinde, Japon *kanbun kundoku* yönteminin uygulanabilir olduğunu ortaya koymaktır. Bu hedef doğrultusunda bu makale řu şekilde oluşturulmuştur. İkinci bölümde *kanbun kundoku* yöntemi *kokugo* (milli dil ve edebiyat) müfredatında yer alan kaynaklar temel alınarak aktarılmış, *kunten* işaretlerini anlatan bir tablo oluşturulmuş, sonrasında da bir örnek üzerinden yöntemin nasıl uygulanacağı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, üç T'ang şairinin birer şiiri sečilerek, *kanbun kundoku* yöntemiyle nasıl çevrildiği ortaya konmuştur. Örnekleri oluşturan şiirler,1) řair Wang Wei'in (699–761)辛夷塢 adlı şiiri, 2) řair Li Bai'in(701–762)月下獨酌 adlı şiiri 3) řair Du Fu'nun (712–770) 春望 adlı şiiridir. Her üç řair de Japon edebiyatını ve kültürünü etkilemiş sanatçılardır. Örnek olarak seçilen şiirler ise Çin, dünya ve Japon edebiyat tarihindeki önemli

yerlerinin yanı sıra günümüzde de Japonya'da eğitimde yer alan; herkes tarafından bilinen eserlerdir.

Hedef metnin oluşturulması ile ilgili, çeviri sürecinde, çevirinin bağlamı, amacı, çeviri yöntemleri gibi pek çok etmen göz önünde bulundurulmaktadır. Tüm bunlar makalenin sınırlı alanı içinde ele alınmayacak kadar geniş bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada çevirilerde uygulanmakla birlikte makale kapsamına dahil edilememiştir. Araştırmada yer alan tüm Klasik Japonca sözcükler için (O.K.J., 1988) temel alınmış, tekrardan kaçınmak için her imin yanında ayrıca belirtilmemiştir.

1. Kanbun Kundoku (Klasik Çince Metinlerin Japonca Okunması) Yöntemi

Yöntemde metin şekilsel olarak Klasik Çince'dir. Yukarıdan aşağı yazılan metinlerde Klasik Çince imlerin sağ ya da soluna *kunten* adı verilen işaretler konulur. Bu işaretler a) Japonca söz dizimine göre okuma sırasını (imin sol altında) b) Japonca ek ve ilgeçleri (imin sağ altında) ve c) Belirsiz sözcüklerin okunuşu (imin sağında) gösterir. Klasik Çince imler Japonca imlerle benzerlik gösterdiği için, özel sözcükler dışında ayrıca sözlük ya da başka bir araç kullanması gerekmez. Okur metnin Japoncayla benzerlik gösteren *kanji* imlerini ve *kunten* işaretleri kullanıp, metni zihinsel bir işlemle çözümleyerek, Klasik Japonca olarak anlar. Yani orijinal metni görürken bu yeniden düzenleme işlemini zihninde gerçekleştirir.

Kanbun cümlelerin genel yapısı özne+yüklem+ve/veya (nesne) ve/veya (tümleç) şeklindedir. Ancak farklı kullanımlar mevcuttur (Katō, 1998: 365-366). *Kokugo* (milli dil ve edebiyat) kitaplarında Klasik Çince söz dizimi konusundaki bu bilginin yanı sıra, o dönem *kanji* imlerinin okunuşu, aynı imin farklı okunuşları, sıfatlar, zarflar, olumsuz, soru, edilgen, ettirgen, karşılaştırma vd. anlamları veren imler (Ema et.al, 1982: 270-284; Katō, 1998: 364-383) gibi pek çok konuda tablolar mevcuttur. Makalenin sınırlı sayfa sayısında yer vermek mümkün olmadığı için bu konuda çalışacak olanlar için kaynak olarak eklenmekle yetinilmiştir.

Kullanılan *kunten* işaretleme sistemi Tablo 1'de aktarılmıştır. Tablo 1 hazırlanırken iki *kokugo* (milli dil ve edebiyat) (Ema et.al. 1982 ve Katō, 1998) kitabında yer alan, Japon liselerinde müfredatta öğretilen şeklini yansıtan bakış açısı temel alınmış ayrıca Okayama (2014: 70) ve Wakabayashi'nin (2005: 121-122) çalışmaları da göz önünde bulundurulmuştur.

Tablo 1: *Kunten* İşaretleme Sistemi ve *Kutōten*

1. <i>Kaeriten</i> (imin sol altına konur, Çince imlerin okunuş sırasını belirler.) kariganeten	↘	Bu işareti alan im kendisinden sonra gelen imle bir arada ele alınmalıdır. İlk önce kendisinden sonra gelen sonra bu işareti alan im metnin başka yerine aktarılrsa da önce bu yer değiştirme uygulanır sonra iki im bir arada metnin başka yerine aktarılır. Bu işaret arka arkaya iki imde yer alırsa önce ilk ime, sonra ikinci ime uygulanır. Sağ taraftaki örnekteki imler 1,2,3 sırasıyla okunur	① ③ ↘②
	一, 二, 三	Bu işaretler 1, 2, 3 anlamlarına gelir. 二, 三 işaretini alan imler, sırasıyla 一 işaretinin ardına taşınır. Buna göre örnekteki imler 1,2,3 sırasıyla okunur	① 二④ ② -③
	上, (中) 下	Bu işaretler üst (上), orta (中), alt (下) anlamlarına gelir. Değişim, 一, 二, nin üzerinden atlanması gerektiğinde kullanılır. Orta (中) ve alt (下) işaretinin olduğu imler, metnin neresinde olursa olsun sırasıyla üst 上 işaretinin ardına taşınır. Buna göre örnekteki imler 1,2,3,4,5 sırasıyla okunur	下⑤ 二③ ① -② 上④
	甲乙(丙)点	Yukarıdakiyle aynı mantıktadır. 乙(丙) işaretlerini alan imler metnin neresinde olursa olsun sırasıyla 甲 işaretinin ardına taşınır. 上, (中) 下 işaretlerinin üzerinden atlanması gerektiğinde kullanılır. Buna göre örnekteki imler 1,2,3,4,5,6,7 sırasıyla okunur	乙⑦ 下⑤ 二③ ① -② 上④ 甲⑥
	天(地)人点	Yukarıdakiyle aynı mantıktadır. (地)人 işaretlerini alan imler metnin neresinde olursa olsun sırasıyla 天 işaretinin ardına taşınır. 甲 乙 işaretlerinin üzerinden atlanması gerektiğinde kullanılır. gerektiğinde kullanılır. 10 ime kadar işaretlenebilir	
	2. <i>Okurigana</i> (imin sağına, Japonca)	a) Eski <i>kana</i> ile genellikle <i>katakana</i> olarak kaynak metinde yer almayan Japonca eklerin, ilgeçlerin yazılmasıdır. İmin sağ altına yazılır. b) Gerekli görüldüğü durumlarda bazı imlerin okunuşu imin sağ tarafına yazılır. Sözcüklerin Japonca okunuşlarının <i>hiragana</i> yazıldığı örnekler vardır c) Tek bir <i>kanbun</i> imin iki farklı okunuşla kullanıldığı durumlarda (<i>saitoku-moji</i> 再読文字) ise ilk okunuş sağ alta ikinci okunuş sol alta yazılır. d) Konuşma cümlelerinin ya da alıntılarının sonuna 卜 (diye) gelir.	
3. <i>Kutōten</i>	(句読点): Klasik Çince metne konulan, virgül, nokta gibi noktalama işaretleridir.		

Şekil 1: Örnek Klasik Çin Metin

	Japon <i>kunten</i> işaretli metin	Okuma strası ve Japonca ekler	Klasik Çin Orijinal metin
Okurigana Japonca ekler	送り仮名	① ro	寧
	寧	④ ru tomo	為
	返り点	②	鶏
	口	③ to	口
Kaeriten okuma strası	読点	⑧ kare	無
	無	⑦ ru	為
	為	⑤	牛
	牛	⑥ to	後
Kuōten Klasik Çinceye göre noktalama işaretleri	句点		

Şekil 1’de seçilen örnek⁵, Klasik Çin bir atasözüdür. Bu metin Klasik Çin Tarihçesi Shiji’den (史記); (Japoncası Shi-ki) alınmıştır. Atasözünün anlamı büyük bir toplulukta en arkalarda olmaktansa, küçük bir toplulukta başta olmak yeğdir olarak açıklanabilir.⁶ Japon kültüründe de *kanbun* olarak yer almaktadır. Tablonun en sağ tarafında metnin Klasik Çin orijinal hali görülmektedir. Japon *kunten* işaretli metin başlığında yer alan görsel ise, *kanbun kundoku* okuması için metnin işaretlenmiş halidir. Şekil 1’de gösterildiği gibi bu işaretler, Klasik Japonca ekler, ilgeçler, Klasik Japonca söz dizimine göre okuma ve virgül, nokta gibi noktalama işaretlerinden oluşur. Buna göre Klasik Çin metin *kanbun kundoku* zihinsel okumasıyla Tablo 2’deki gibi algılanır.

⁵ Örnek görüntüdeki Klasik Çin ve *kunten* işaretli metne aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmıştır. Sonrasında Şekil 1 makalenin yazarı tarafından oluşturulmuştur.

https://www.kyoiku-shuppan.co.jp/textbook/kou/kokugo/files/h29_kkoku_01so2-4245.pdf. Erişim tarihi: 09.01.2020.

⁶ <http://kotowaza-allguide.com/ke/keikoutonarumo.html>

<https://kotobank.jp/word/%E9%B6%8F%E5%8F%A3%E3%81%A8%E3%81%AA%E3%82%8B%E3%82%82%E7%89%9B%E5%BE%8C%E3%81%A8%E3%81%AA%E3%82%8B%E3%81%AA%E3%81%8B%E3%82%8C-488408>. Erişim tarihi: 09.01.2020.

Tablo 2: Örnek Metnin *Kanbun Kundoku* Yöntemiyle Deşifresi

①	②	③	④	⑤	⑥	⑦	⑧
寧ろ	鶏	口と	為るとも、	牛	後と	為る	無かれ。
Daha(yeğ)	Tavuk	Gaga(sı) diye	olmak(dahi)	inek	arkası diye	olmak	olumsuz emir

Tablo 2'deki verilere göre, cümle Japonca söz dizimi göz önünde bulundurularak şöyle Türkçeye aktarılabilir. “Daha (yeğ), tavuk gaga(sı) olmak dahi, ineğ(in) arka(sı) olma(yın).” Bu şekliyle Türkçede anlaşılabilir bir cümle ortaya çıkmaktadır. Ancak çeviri sürecinde, başka faktörlere de dikkat etmek gerekir. Deşifre edilen metne ve anlama ulaştıktan sonra çevirmen çevirinin amacı (*skopos*) ve bağlamı doğrultusunda, çeşitli çeviri yöntemleri uygulayabilir. Buna göre Türkçe atasözleri göz önünde bulundurularak, Klasik Çince atasözünün içinde geçen imgeleri de Türkçeye yansıtmak hedefiyle (*skopos*) şu şekillerde Türkçeleştirmek düşünülebilir. Bu çeviriler çok daha fazla çeşitlendirilebilir. a) “Olmayın inek arkası, daha bile yeğdir olmak tavuk gagası” b) “İneğin (Sığırın) arkası olmaksızın, tavuğun gagası olmak daha yeğdir.”

Örnekte de görüldüğü gibi, Japon *kundoku* yönteminin uygulanmasıyla, Klasik Çince metni deşifre etmek mümkün olmuştur. Sonraki aşamada çeşitli çeviri araçları kullanılarak Türkçeye uygun hale getirilmiştir.

2. *Kanbun Kundoku* Yönteminin Klasik Çince Edebi Metinlerin Çevirisine Uygulanması: Üç T'ang Şiiri

2.1. Şair Wang Wei 'in (王維) “辛夷塢” Adlı Şiiri

Bu şiir ünlü T'ang şairi Wang Wei'in (699–761) şiirlerinin üslubunu yansıtan bir şiir olması, Japonya'da da bilinmesi ve şiirdeki “lotus” iminin yarattığı belirsizlik gibi önemli bir anlama ve çeviri sorununun Japon kaynakları aracılığıyla çözülebileceğini göstermek amacıyla seçilmiştir.

Seçilen şiirin şairi Wang Wei, T'ang dönemi şairi, müzisyen, ressam ve devlet adamıdır. İsmi Japoncası aynı *kanji* imleriyle yazılır fakat Ōi olarak okunur. Monokrom manzara resimleri, şiirleri kadar ünlüdür (Katō, 1998: 350; Minford ve Lau 701; Uno, 2009: 194, Wu-chi, 1966: 70). Bu yönünün de etkisiyle, bazı şiirleri okuruna resim izler hissi verecek betimlerle doludur (Katō, 1998: 350). Karısının ölümünden sonra arazisinin bir bölüme tapınak kurmuş ve sık sık kent yaşamından buraya kaçmıştır. Annesinin ölümünden sonra

ise burada inzivaya çekilerek kendini dine adanmıştır. (Ikkai, 1998: 11; Minford ve Lau, 2002: 701; Owen, 1981: 32; Tabei, 1999: 268; Uno, 2009: 195; Wu-chi, 1966: 70).

Şekil 2: Wang Wei'in Klasik Çince “辛夷塢” Şiiri ve *Kunten* İşaretleri

4. Dize	3. Dize	2. Dize	1. Dize	Başlık
紛 ①	澗 ①	山 ①	木 ①	辛 夷 塢
紛 ② _ト shite	戸 ②	中 ②	末 ②	
開 ③ _キ	寂 ③ _ト shite	發 ⑤ _ク	芙蓉 ③	
且 ④ _ツ	無 ⑤	珠 ③	芙蓉 ④ _ノ	
落 ⑤ _ツ	人 ④	蓀 ④	花 ⑤	

Tablo 3: Wang Wei'in "辛夷塢" Şiirinin *Kanbun Kundoku* Yöntemiyle Deşifresi

	①	②	③	④	⑤
Başlık	辛夷	塢			
	Manolya	Kıyı			
1. Dize	木	末	芙	蓉の	花
	ağaç	tepe(sindeki)	lotus (nilüfer)		çiçe(ği)
2. Dize	山	中	紅	萼	発く
	dağ((in))	iç(i=derininde)	koyu kırmızı	taç yaprak	açmak
3. Dize	澗 戸		寂として	人	無く
	(dağda-nehir boyundaki-ev)		issiz (ol)up	insan	yok
4. Dize	紛	紛として	開き	且つ	落つ
	karışık (ol)arak/art arda		açılıp	aynı zamanda	dökülmek

Tablo 3 Japon *kanbun kundoku* yöntemini uygularken yapılan zihinsel işlemi aktarmak amacıyla oluşturulmuştur. Vurgulandığı gibi bu işlem zihinseldir ve yazılı bir değişiklik yapılmamaktadır. Tablo 3'den takip edilebileceği gibi, şiirin başlığı Japon *kanbun kundoku* yöntemi ile işaretlenmemiş olsa da, Türkçe söz dizimine göre değiştirilmesi gerektiği düşünülebilir. Yer bildiren ilgeç de belirtilmemiştir. Anlamı şöyledir: “Kıyıdaki Manolya”. Yukarıda şiire dair verilen bilgilerden bu manzaranın Wang Nehri’ni betimlediği anımsanacak olursa buradaki kıyı deniz kıyısı değil, nehir kıyısıdır. Şiirle ilgili ulaşılan kaynaklarda şairin buradaki geniş bir manzarayı betimlediği açıklaması yer almaktadır (Tabei, 1999: 7). Bunlar temel alınarak başlık Türkçe çeviriye "nehir boyunda manolya" olarak yansıtılmıştır.

İlk dize, “ağaç tepesindeki lotus çiçeği (木末芙蓉)” anlamındadır. Ağacın tepesi şiirsel olmadığı için “ağacın yüksekleri” şeklinde aktarılmıştır. Başlığında manolya olan bir şiirde “ağacın tepesindeki” “lotus (=nilüfer) (芙蓉)” çiçeğinden bahsetmesi anlamı belirsizleştirmektedir. Klasik Çince metinde, benzetme içeren bir ifade bulunmadığı gibi, *kunten* imlerinde de böyle bir ekleme yapılmamıştır. Bu durum Japonca kaynakların, Çince kaynaklara dayandırarak yaptığı açıklamalarla çözümlenmiştir. Buna göre şair evinin orada yukarı baktığında ağaçtaki manolyaları sanki gökyüzünde yüzen nilüferler (lotus) gibi görmüştür (Tabei, 1999: 7). Çeviriye “sanki” sözcüğü eklenerek benzetme olduğu aktarılmıştır. Ancak gökyüzünde yüzen imgesi çeviriye yansıtılmamış ve okurun gözünde canlanması için not olarak eklenmiştir. Bu dizedeki bir başka sorun ise lotus çiçeği sözcüğünün tekil ifade edilmiş olmasıdır. Klasik Çince metinde çoğul anlamına gelen bir im yer almadığı gibi, Japon *kunten* işaretlerinde de bu ekleme yapılmamıştır. Klasik Japoncada da, Modern Japoncada da, çoğul ekleri olmakla birlikte, sıklıkla eksiltilidir. Ancak belirtilmesi gerekli durumlarda kullanılırlar. Genellikle bağlamdan anlaşılırlar. Bu dizede de, ağaçta tek bir manolyanın olmayacağı düşünülebilir, aynı şekilde bir gölette de tek bir nilüfer bulunmamaktadır. Bu bağlam, çoğul ekinin Türkçe çeviriye eklenmesine dair veri sağlar.

İkinci dizedeki dağın içi (山中) ifadesi, dağın derinlikleri anlamına gelmektedir. Ağacın bulunduğu yerin, yerleşim yerlerinden uzak, dağda, nehir kıyısında bir yer olduğu imgesini güçlendirir. Buradaki 萼 sözcüğü çiçeğin çevresindeki yeşil bölüm olsa da, şiirde taç yaprak anlamında kullanılmıştır (Tabei, 1999: 7). Taç yaprak da yukarıda belirtildiği şekilde, tek bir yaprak değil, ağaçtaki çiçeklerin taç yaprakları anlamında çoğuldur. Klasik Çince şiirleri çevirmede, bu makalenin yazarının karşılaştığı en önemli sorunlardan biri cümlenin zamanıdır (*tense*). Klasik Japoncada ve Modern Japoncada, zaman (*tense*) olarak sadece geçmemiş ve geçmiş zamanın olması, pek çok durumun kiplikle karşılanması, bu konuda çalışan kişinin dikkatle karar vermesi gereken noktalardan biridir. Bu şiirdeki açmak (爨<) fiili Japonca sözlük halindedir ve burada Klasik Japoncada geçmemiş zamanın karşılığıdır. Geçmemiş zaman, Türkçedeki şimdiki, gelecek ve geniş zamanlar için kullanılabilir. Türkçeye aktarırken ilk bölümdeki "açmış" tercihiyle Aksan'ın (2009: 186) görülmeyen geçmiş zaman biçimirimini aktarırken belirttiği gibi şairin çiçeklerin

açmasına bizzat tanıklık etmemesi, açıldıktan sonra görmüş olmasına işaret eden doğal bir anlatım biçimi olarak aktarılmıştır.

Üçüncü dizede şair 潤戸 imleriyle, kendi inzivaya çekildiği evden bahsetmektedir (Tabei, 1999: 7). Şiirde kişi, iyelik belirten bir ibare yer almamaktadır. Kimi durumlarda eklenmesi zorunlu örnekler olsa da bu çeviride bu ekleme yansıtılmadan aktarılmıştır. Issız (寂) sözcüğü Japon *kunten* işaretleriyle ıssız olup olarak ulaç şekline getirilmiştir ancak Türkçede, ıssız demek yeterlidir. İnsan yok (人無) ifadesi için, “kimse yok”, “bir kişi bile yok” gibi farklı şekillerde Türkçeye yansıtılabilir. Çeviride uyak göz önünde bulundurularak “bir kişi” tercihi yapılmıştır.

Son dizedeki 紛紛として'nin iki anlamı olduğu tespit edilmiştir 1) karmakarışık 2) art arda. Yaprakların durmadan dökülüp açtığına, zamanın geçtiğine işaret eder. Japonca fiilin sonundaki *ki* eki almış olan “açılıp (開き)” ulaçtır. Yukarıda belirtildiği şekilde “dökülmek (落つ)” Japonca sözlük halinde bulunan, geçmemiş zamandır. Çeviride yer alan “çiçekleri” sözcüğü kaynak metinde yoktur. Hem açıldığı hem döküldüğü için bunun taç yaprakları değil çiçekleri olduğu tahmin edilebilir. Bu bakış açısıyla uyak oluşturması için “çiçekleri” sözcüğü eklenmiştir.

Çeviride, dizelerin akışı anlam olarak bütünlük sağlayabildiği için, Klasik Çince kaynak metindeki gibi korunması mümkün olmuştur. Şiir Türkçeye serbest şiir türünde aktarılmıştır. Dörtlük formu korunmuştur. Şiirdeki ses öğeleri uyak ve aliterasyonla (n- i -r ve k seslerinin tekrarı) oluşturulmaya çalışılmıştır.

Japon *kanbun kundoku* yönteminin uygulanması ile yukarıdaki inceleme temel alınarak, Wang Wei'in "辛夷塢" Şiiri şu şekilde Türkçeye aktarılmıştır. Köşeli parantez içindeki kısımlar orijinal şiirde yer almamaktadır.

Nehir Boyunda Manolya

Ağacın yüksek(lerinde) (sanki) nilüfer çiçekleri
Dağın derin(lerinde) açmış koyu kırmızı taç yaprak(larıyla)...
Nehir boyundaki ev ıssız, yok tek kişi
Bir açılır bir dökülürken (çiçekleri)...

2.2. Şair Li Bai'in (Li Po) (李白) “月下獨酌” Adlı Şiiri

Yöntemin uygulandığı ikinci şiir ünlü T'ang şairi Li Bai'in (Li Po) (701–762) “月下獨酌” adlı eseridir. Bu şiir, şairin en tanınan şiirlerinden olması, Japonya'da da bilinmesi ve şiirdeki hayali imgenin yarattığı belirsizlik, Klasik Çin şiirindeki mehtap içki imgeleri gibi önemli anlama ve çeviri sorunlarının Japon kaynakları aracılığıyla çözülebileceğini göstermek amacıyla seçilmiştir.

Şairin isminin Japoncası aynı *kanji* imleriyle yazılır fakat Ri Haku olarak okunur. Rivayetlere göre Li Bai'in ömrü içki içerek, meyhanelerde ve yolculuklarla geçmiştir. Çinli bilgilerin, Du Fu'nun bir şiirinden etkilenerek “içki kasesindeki sekiz ölümsüz” olarak adlandırdıkları şairlerden biridir (Ikkai, 1998: 13; Owen, 1981: 109). Günümüze 1100 kadar şiiri ulaşmıştır. Ancak ona atfedilen şiirlerin tamamının ona ait olduğu konusunda soru işaretleri vardır. Eserlerindeki sıradaşı hayal gücü (Uno, 2009: 232; Wu-chi, 1966: 74) ve çarpıcı Taoist söz sanatlarıyla tanınır (Wu-chi, 1966: 74). Taoist felsefeye göre, Li Bai yaşamın büyük bir düş olduğunu söyler ve şiirlerinde bu duygusunu aktarır (Wu-chi, 1966: 74).

Şekil 3: Li Bai'in Klasik Çince “月下獨酌”Şiiri ve *Kunten* İşaretleri⁷

7. Dize	6. Dize	5. Dize	4. Dize	3. Dize	2. Dize	1. Dize	Başlık
暫 ①	影 ①	月 ①	對 ② ^{hite}	拳 ② ^{ge}	處 ①	花 ①	月下獨酌
伴 ⑤ ^{te}	徒 ② ^{ani}	既 ② ⁿⁱ	影 ① ⁿⁱ	杯 ①	酒 ②	間 ②	
月 ②	隨 ⑤ ^{su}	不 ⑤	成 ⑤ ^{ru}	邀 ⑤ ^e	無 ⑤ ^{hi}	一 ③	
將 ④	我 ③	解 ④	三 ③	明 ③	斟 ③	壺 ④	
影 ③	身 ④ ^{hi}	飲 ③ ^{mu}	人 ④	月 ④ ^{wo}	舉 ④ ^{mu}	酒 ⑤	
14. Dize	13. Dize	12. Dize	11. Dize	10. Dize	9. Dize	8. Dize	
相 ①	永 ① ^{shieni}	醉 ① ^{hite}	醒 ① ^{uru}	我 ①	我 ①	行 ①	
期 ② ^{san}	結 ② ^{ban}	後 ②	時 ②	舞 ② ^{eba}	歌 ② ^{eba}	樂 ②	
邈 ③ ^{naru}	無 ③	各 ③	同 ③	影 ③	月 ③	須 ④ ^{aku}	
雲 ④	情 ④	分 ④	交 ④	零 ④	徘徊 ④ ^{hi}	及 ⑤ ^{eshi}	
漢 ⑤	游 ⑤	散 ⑤	歡 ⑤ ^{hi}	亂 ⑤ ^{su}	徊 ⑤	春 ③	

⁷ Şekil 3'de yer alan *kunten* işaretli *kanbun* metin (Kakehi 2015: 213-214) kaynağından alınmış ve bu makalenin yazarı tarafından düzenlenilerek Şekil 3 oluşturulmuştur.

Tablo 4: Li Bai'in "月下獨酌" Şiirinin Kanbun Kundoku Yöntemiyle Deşifresi

Başlık	①	②	③	④	⑤
	月	下	獨	酌	
	mehtap	alt(ında)	yalnız	içki içme	
1. Dize	花	間	一	壺	酒
	çiçek(lerin)	ara(sında)	bir	(kap)	içki
2. Dize	獨	酌	相親む		無し
	(kendi kendine)	(içki koyma)	eşlik ed(en)		yok
3. Dize	杯	擧げ	明月を		邀へ
	(kadeh)	kaldırıp	parlak ayı		davet edip
4. Dize	影に	對して	三	人	成る
	gölge(m)i	eşleşip	üç	kişi	var
5. Dize	月	既に	飲む		解不
	mehtap	zaten	içme(kten)		anlamak+olumsuz
6. Dize	影	徒らに	我	身に	随ふ
	gölge(m)	tamamen	benim	vücudu(mu)	takip etmek
7. Dize	暫	月	影	將	伴いて
	bir süre	ay	gölge	ile	arkadaşlık edip
8. Dize	行樂		春	須らく及ぶべし	
	eğlenip gezme		bahar(da)	yapmak gerek	
9. Dize	我	歌へば	月	徘徊し	
	ben	şarkı söylerse(m)	mehtap	dolaşp	
10. Dize	我	舞へば	影	零亂す	
	ben	dans ederse(m)	gölge(m)	salınmak	
11. Dize	醒むる	時	同	交歡し	
	ayık olma	zaman	birlikte	arkadaşlık edip	
12. Dize	醉ひて	後	各	分散	
	sarhoş ol(duktan)	sonra	her biri(miz)	dağılma	
13. Dize	永しえに	結ばん(=む)		無情	游
	sonsuz dek	(buluşalm)		cansız	dostluk
14. Dize	相期さん(=む)		邈なる	雲漢	
	söz ver(elim)		ırak olan	(saman yolu)	

Tablo 4 Japon kanbun kundoku yöntemini uygularken yapılan zihinsel işlemi aktarmak amacıyla oluşturulmuştur.

Şekil 3'de yer alan eser, şair Li Bai'in en tanınmış şiirlerinden biridir. Şairin şiirlerinde sıklıkla görülen mehtap ve içki teması yer almaktadır. Şiirde, Klasik Çin şiirinde ay imgesine verilen önem yansımaktadır. Şiir ay ve şairin gölgesini, tek arkadaşı olarak betimler. Bu arkadaşlık ölümlülerin arkadaşlığından daha güçlüdür (Li 109'dan alıntılanan Roşker et. al, 2014: 177). Kırilen (2010: 225) ise çiçeklerin başkentteki insan kalabalığını işaret ettiğini ve bu kalabalık içinde şairin yalnızlığına vurgu yaptığını söyler. Eser, "beş yazı karakterinden oluşan eski şiir (五言古詩)" türündedir (Kakehi, 2015: 214).

Şiirin Türkçede iki çevirisi olduğu tespit edilmiştir (Kırilen, 2010: 224-225; Özerdim, 1961c:53). Bu çalışmada bu metinler referans alınmadan çeviri tamamlanmış, sonrasında hiçbir şekilde değiştirilmemiştir. Erek metin oluşturulduktan sonra, elde edilen sonuç diğer iki metinle karşılaştırılmıştır. Özerdim'in çevirisinde son iki dize mevcut değildir. Kırilen'in çevirisinde bu çalışmada (7) (8) olarak numaralandırılan iki dize bulunmamaktadır. Diğer farklılıklar ve benzerlikler başka bir araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Şiirin başlığı *kanbun kundoku* yöntemiyle işaretlenmemiştir. Türkçeye aktarırken söz diziminde bir değişiklik yapmadan anlamak mümkündür. Ancak ekler olmadığı için “mehtap altı (月下)” ifadesini “mehtabın altında” olarak yorumlamak anlaşılabilirliği sağlayacaktır. Başlığın Türkçe çevirisinde şiirsel bir anlatım yaratmak için bazı değişiklikler yapılmıştır. “İçki içme (酌)” ifadesinin karşılığı olarak “demlenme” seçilerek, şairin mehtabın altında keyifle içki içtiği yansıtılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda -a sesinin tekrarıyla bir ritim yaratmak amacıyla “yalnız (獨)” sözcüğü eş anlamlısı olan “tek başına” ifadesiyle aktarılmıştır. Kaynak metinden “içki içme (酌)” ifadesinin ulaç mı, zaman (*tense*) içeren fil mi olduğu tespit edilememiş, Japonca kaynaklar göz önünde bulundurularak ulaç olarak yorumlanmıştır. Sonrasında ise şiirin içeriği ve şiirsellik ön planda tutularak demlenirken olarak aktarılması tercih edilmiştir. Buna göre başlık “Mehtabın Altında Demlenirken Tek Başına” şeklinde Türkçeleştirilmiştir.

Birinci dizede yer alan 一壺 imi Japoncada pek çok farklı kap biçimi için kullanılmaktadır. Görsellerde aratıldığında Kırilen'in belirttiği gibi “demlik” (2010: 225) de çıkmaktadır. Çeviride şiirin sesi ve Türk okuyucunun gözünde içki imgesini yaratmak düşüncesiyle “testi” olarak aktarılmıştır. “Çiçek ara (花間)” imlerinin *kunten* işaretlerinde ayrıca ek getirilmemiştir. Söz dizimi ve bağlamdan çıkarılarak, Türkçeleştirilirken “çiçeklerin arasında” ifadesi tercih edilmiştir. Çiçekler Japon kaynaklarında “çiçek açmış ağaçların altı” olarak geçmektedir (Kakehi, 2015: 214). İngilizcede de kimi çevirilerde “*blossom*” yani ağaçtaki çiçek sözcüğüyle aktarıldığı görülmektedir (Minford ve Lau, 2002: 740; Ming, 2015: 189). “Çiçek açmış ağaçlar” imgesinin şiirde ifade edilen imge olduğunu düşünmekle birlikte bu çalışmada kaynak metindeki gibi “çiçeklerin arasında” şekliye bırakılmıştır. Çiçek sözcüğünün çoğul olarak konulmasının sebebi bir önceki şiirde Japoncada çoğul ekiyle ilgili yer

alan açıklamayla aynıdır. “İçki (酒)” sözcüğü yerine Türk çoğul dizgesi göz önünde bulundurulurken, pek çok şiirde yer alan “bade” sözcüğü tercih edilmiştir.

İkinci dizede yer alan 酌 imi Klasik Japoncada hem içki koymak, hem içki içmek anlamındadır. Japon ve Çin kültüründeki içki ortamlarında karşısındakinin içkisini koymak geleneği göz önünde bulundurulurken “içki sunup içmek” olarak her iki anlamıyla Türkçeye aktarılması tercih edilmiştir. Dizede hem Klasik Çince metinde, hem de Japonca *kunten* işaretlerinde “şahıs” ifade eden bir im yer almamaktadır. Bağlamdan bu cümlenin şairin konuşma cümlesi olduğu anlaşılabilir, birinci tekil şahıs olarak Türkçeye aktarılmıştır. Bu dizede Japonca ekler geçmemiş zamanı işaret etmektedir. Bir önceki şiirde belirtilen bakış açısıyla Türkçe karşılıkları seçilmiştir.

Üçüncü dize hayali bir imge yaratmaktadır. Ulaşılan kaynaklar ve ay-içki imgelerindeki evrensellik aracılığıyla, anlam çözümlenip kadehini kaldırıp yukarıda ışıldayan mehtabı içki sofrasına davet etmesi şeklinde yorumlanarak Türkçeye aktarılmıştır. “明月” dolunay ve parlak ay anlamlarına gelmektedir. Klasik Çince metindeki imler göz önünde bulundurulurken, parlak ay imgesinin Türkçede de dolunayı çağrıştırmaması, aynı zamanda pusun ardından görünmeyen bir ay imgesi yaratması nedeniyle, “parlak ay” olarak yorumlanmış ve “ışıl ışıl mehtap” şeklinde çevrilmiştir.

Dördüncü dizede önceki dizede başlayan hayali imge şairin gölgesinin de şiire dahil edilmesiyle farklı bir boyut kazanır. Şahıs eki Klasik Çince metin ve Japonca işaretlerde yer almamaktadır. Bağlamdan ve şiirle ilgili kaynaklar aracılığıyla şairin cümlesi olarak yorumlanmış ve “gölge (影)” olarak çevrilmiştir. Klasik Japonca *kunten* işaretiyle “bulunmak” fiiline geçmemiş zaman ifade eden “ru” eki gelmiştir. “Üç kişiyiz gölgeyi de ekleyince” şeklinde Türkçeye aktarmak da mümkündür. Ama şiirin hayali, şaşırtıcı havasını yansıtabilmek için “olduk üç kişi” şeklinde geçmiş zamanda aktarılması tercih edilmiştir. Kaynak metinde yer almayan şahıs eki de “üç kişi” sözcüğü aracılığıyla çıkarsanarak çeviriye eklenmiştir. 影に den sonra gelen 對として'nin Japonca anlamı *tsui ni naru* yani çift olmak (örn. gölge-güneş), eşlik etmek gibidir.

Beşinci dizede olumsuz anlam sağlayan “不” imi *kanbun kundoku* okumasıyla fiilin sonuna gelerek, Japonca geçmemiş zaman da göz önünde bulundurulduğunda “anlamaz” olarak deşifre edilmiştir. Altıncı dizede geçmemiş zaman bir önceki şiirde aktarılan

bakış açısıyla yansıtılmıştır. Bu dizede yer alan “benim (我)” sözcüğü tüm şiirin birinci tekil şahıs olarak yorumlanması için bağlam sağlamaktadır.

Yedinci dizedeki fiil Klasik Japoncada “arkadaşlık edip (伴い ㇿ)” şeklindedir. Bu ifade Türkçe şiirsellik ve bir sonraki dize göz önünde bulundurularak “istek kipi” olarak çevrilmiştir.

Dokuzuncu ve onuncu dizelerdeki Klasik Japonca şart kipi “eba (へ ㇿ)” “Ben şarkı söylersem mehtap gezinir/ Ben dans edersem gölgem salınır.” olarak aktarılabilecekken, şiirsel anlatım göz önünde bulundurularak şarkı söylerken ve dans ederken olarak ifade edilmiştir.

On birinci ve on ikinci dizelerde 交 歡し ve 分散 fiillerindeki zaman (*tense*) belirsizliği bağlam göz önünde bulundurularak ve Japonca kaynaklardan da yararlanılarak çözümlenmiştir.

On üçüncü ve on dördüncü dizelerde yer alan 同 ve 各 imleri birinci çoğul ekine işaret etmektedir. Yine bu dizelerdeki istek kipi şiirsellik göz önünde bulundurularak çeviriye aktarılmamıştır. “Cansız (=camit) (無情) dostluk” şairin içki arkadaşlarının gölge ve mehtap olmasına işaret eder. Çince 游 iminin Japoncada pek çok anlamı vardır. Buradaki dostluk etme (*tsuki ai*) anlamı *kanji* sözlüğündeki altıncı anlamıdır. İmin daha çok bilinen anlamlarının olmasının yarattığı karışıklık, Japonca kaynaktaki (Takehi, 2015: 214) açıklamalardan yararlanılarak çözümlenmiştir.

Hedef metin oluşturulurken, küçük bir istisnaıyla dizelerin sırasının, Klasik Çince kaynak metindeki gibi korunması mümkün olmuştur, anlam olarak akıcı olmuştur. Şiir Türkçeye serbest şiir türünde aktarılmıştır. Şiirin dizeleri Klasik Çince kaynaklarda ve Japonca kaynaklarda farklılık göstermektedir. Örneğin Çince kaynaktaki, Şekil 3’deki birinci ve ikinci dizeler tek dizede yer almaktadır. Türkçe dize yapısına uyduğu için Japonca dize yapısı aktarılmıştır. Diğer yandan Klasik Çincedeki anlamsal devamlılık göz önünde bulundurularak Türkçe erek metin ikişer dizelik gruplar halinde oluşturulmuştur. Şiiri yaratacak ses öğeleri uyak ve aliterasyonla aktarılmaya çalışılmıştır. Şiirin uzunluğu nedeniyle ikili dizeler halinde ses uyumları ve uyak oluşturulmaya çalışılmıştır.

Mehtabın Altında Demlenirken Tek Başına

Arasında çiçeklerin, bir testi bade
(Kendim) sunup içiyorum, yok eşlik eden (kimse).

Kaldırıp kadehimi ıslıl ıslıl mehtabı davet edince
Olduk üç kişi, gölgemi de ekleyince

Mehtap zaten anlamaz içmekten
Gölgem desen hiç ayrılmaz dibimden

Mehtap ve gölgem biraz ahbaplık etsek
(Bu) bahar vakti gerek gezip eğlenmek

Ben şarkı söylerken mehtap dolanıyor
Ben dans ederken gölgem salınıyor

Sarhoş olmadan birlikte hoşça vakit geçirdik
Sarhoş olduktan sonra her birimiz dağıldık

Sonsuz bu câmit dostlukla, buluşmaya
Söz verdik irak saman yolunda

2.3. Şair Du Fu'nun (Tu Fu) (杜甫) “春望” Adlı Şiiri

Bu şiir ünlü T'ang şairi Du Fu'nun (712–770) en tanınan şiirlerinden biri olması, Japonya'daki eğitimde yer alması ve çok iyi bilinmesi nedeniyle seçilmiştir. Bu şiir Japonya'da en çok bilinen Çince şiirlerdendir (Ikkai, 1998: 85). Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra “tarümar olan ülkeyi” betimlerken, gazete sütunlarında en çok yer alan şiirlerden biri olmuştur (Ikkai, 1998: 88). Bu nedenle Japonca kaynaklarda ayrıntıyla yer almaktadır. Ayrıca şiirin tarihi ve sosyal arka planına Japon kaynakları aracılığıyla ulaşılabileceğini göstermek amacıyla seçilmiştir.

Şair Du Fu (712–770) T'ang Döneminin en önemli şairlerinden biridir (Katō, 1998: 349). İsmi Japoncada aynı imlerle yazılır Toho olarak okunur. Şiirlerinin Çin ve Japon kültüründe çok büyük etkisi vardır. 1500'den fazla şiiri günümüze ulaşmıştır. “Şiir Vakanüvisi” (詩史) yada “Şiir Bilgesi” (詩聖) adlarıyla da tanınır (Katō, 1998: 349; Owen, 1981: 183-185; Uno, 2009: 237). Du Fu kurallı şiirin kurucularındandır. “Sosyal protestonun” şairidir, gerçekleri söyleyen şairdir, günlük zekanın şairidir, günlük yaşamın ve düş dünyasının şairidir. (Owen, 1981: 184). Du Fu'nun eserlerini

incelerken tarihi bilinci, ahlaki aydınlanması; şiirlerindeki incelik ve teknik mükemmelliği üzerinde durulur (Minford ve Lau, 2002: 766; Wu-chi, 1966: 79). Şiirleri biyografik yada tarihi kapsamları bilinmeden de etki yaratır. Diğer yandan, pek çok şiiri tarihteki önemli bir olaya atıf yaptığı için, başka bir anlam katmanıyla da okunabilir (Owen, 1981: 185). Yaşadığı dönemlerde Japonya'da tanınmamakla birlikte (Konishi, 1985: 5), 17. yüzyılda Matsuo Bashō'nun şiirini etkileyerek (Wolfe, 2007: 131, 135), Japon Edebiyat tarihinde rol oynamıştır.

Şiirin Türkçeye yapılmış bir çevirisinin varlığı tespit edilmiştir (Özerdim, 1961c: 62). Bu çalışmada önceki çeviri referans alınmadan çeviri oluşturulmuştur.

Şekil 4: Du Fu'nun Klasik Çince “春望”Şiiri ve *Kunten* İşaretleri⁸

4. Dize	3. Dize	2. Dize	1. Dize	Başlık
恨 別 鳥 驚 心	感 時 花 濺 淚	城 春 草 木 深	國 破 山 河 在	春 望
② mite wa ① re wo ③ ni mo ⑤ kasu ④ wo	② jite wa ① ni ③ ni mo ⑤ gi ④ wo	① ② hi shite ③ ④ ⑤ shi	① rete ② ③ ④ ⑤ fi	
8. Dize	7. Dize	6. Dize	5. Dize	
渾 欲 不 勝 簪	白 頭 搔 更 短	家 書 抵 萬 金	烽 火 連 三 月	
① te ⑤ su ④ ranto ③ e ② ni	① ② ③ keba ④ ni ⑤ ku	① ② ⑤ ru ③ ④ ni	① ② ⑤ hari ③ ④ ni	

Şekil 4'de yer alan “春望”başlıklı şiiri yazdığında, Du Fu 46 yaşındaydı. 755'deki An Lu-shan İsyanında Du Fu başkentten kaçamamış, şiiri 757 baharında yazmıştır (Ikkai, 1998: 85). Bu şiiri bütün olarak bir barış dileği olarak görmek mümkündür. Baharın gelmesine rağmen savaşın verdiği hüznün şiire yansımaktadır. Yine de ilk iki dizedeki dağlar ve nehirlerin baki olması, yeşilliklerin açması bir umut hissi yaratır. Onu takip eden dört dize savaşın

⁸ Şekil 4'de yer alan *kunten* işaretli *kanbun* metin (Ono 2009: 270) kaynağından alınmış ve <http://nbataro.blog.fc2.com/blog-entry-273.html> sitesindeki *kunten* işaretleri de eklenerek bu makalenin yazarı tarafından düzenlenilerek Şekil 4 oluşturulmuştur.

hissettirdiklerini imgelerle anlatır. Üçüncü ve dördüncü dize bahar imgeleri olan kuşlar ve çiçeklerin bile hüznü olduğundan bahsederken, beşinci ve altıncı dizeler dolaylı da olsa savaş ortamını anlatır. Son iki dize ise düz sözcüklerle anlatılan bir barış dileğini yansıtır. Ikkai (1998: 93-96) bunu şu şekilde açıklar: Beyaz saçında elimi dolaştırdığımda azalıp kısaldığımı gördüm, artık memuriyet şapkamı tutturmak için kullandığım tokayı bile kullanamayacak kadar, ancak dilerim tekrar tutturabilirim. Buradaki gizli anlam ise, başkentle birlikte ülke yönetimi de yıkıldığı için memurlar işlerinde değildir. Şairin dileği kendi yaşlanmış olsa bile tekrar o memuriyet şapkasını takacağı barış günlerinin gelmesidir. Ikkai (1998: 86) şiirdeki sözcükleri analiz ederek yer alışı şekilleriyle ikiye ayırır. 1) Doğadan öğeler: (Dağ, nehir, otlar, ağaç, çiçek, kuş) 2) İnsan dünyasından öğeler (savaş-işaret-fişeği; evden mektup; beyaz saç; memuriyet serpuşu).

Şiir “beş yazı karakterinden oluşan kurallı şiir (五言律詩)” türündedir.

Tablo 5: Du Fu'nun “春望” Şiirinin Kanbun Kundoku Yöntemiyle Deşifresi

	①	②	③	④	⑤
Başlık	春	望			
	bahar	seyir			
1. Dize	国	破れて	山	河	在り
	ülke	tarumar olup	dağ(lar)	nehir(ler)	var
2. Dize	城	春にして	草木		深し
	başkent	bahar olup	ot ağaç (=veşillikler)		(derin)
3. Dize	時に	感じては	花も	涙を	濺ぎ
	zamana	hissedip	çiçek(ler) de	gözyaşı	akıtip
4. Dize	別れを	恨みては	鳥も	心を	驚かす
	ayrılığ(a)	garezlenip	kuş(lar) da	kalbi	(titreyip)
5. Dize	烽火		三月に		連なり
	savaş-haber-veren- işaret-ateşi		3. aya		sürüp
6. Dize	家書		万	金	抵る
	ev(den) mektup		on bin	altın	denk olmak
7. Dize	白頭		搔けば	更に	短く
	beyaz kafa(=saç)		kaşımca	daha	kısa olup
8. Dize	渾て	簪に	勝へ不らんと		欲す
	tamamen	memur şapkası tokası	tut(tur)ama(yacak)		gibi olmak

Tablo 5 Japon kanbun kundoku yöntemini uygularken yapılan zihinsel işlemi aktarmak amacıyla oluşturulmuştur.

Şiirin başlığı kanbun kundoku yöntemiyle işaretlenmemiştir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken nokta şudur: (望) imi Japoncada

uzağı görmeye çalışmak, seyretmek anlamının yanı sıra bir şeyi beklemek, ummak gibi pek çok anlama da gelebilir. Ancak Çince kaynakları temel alan Ikkai (1998: 85), başlığın anlamını *Haru no Nagame* (Baharı Seyrediş) olarak aktarmıştır. Bu nedenle bu bakış açısı temel alınmıştır.

Birinci dizede yer alan 破れて “savaşta yenilmek”, “tarümar olmak” anlamlarındadır. Ancak burada T'ang yabancı bir devletle savaşmış yenilmemiştir. Ülkede isyan çıkmış devlet sistemi yıkılmıştır (Ikkai, 1998: 89). Şiirsel dilde bu aktarılamayacağı için “tarümar oldu” ifadesi kullanılmıştır. Birinci dizede “ülke tarümar (国破れて)” oldu ifadesi şiirin bağlamı da göz önünde bulundurularak “ülkem” şeklinde birinci tekil şahsın cümlesi olarak çevrilmiştir. Türkçenin ifade şekli göz önünde bulundurularak bu dizedeki ve ikinci dizedeki ulaç (-ip), geçmiş zaman olarak çevrilmiştir. Sebepleri ilk şiirin çözümlemesinde açıklandığı gibi dağ (山) ve nehir (河) imlerinin çoğul olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. 在り (var) sözcüğü, şiirin genel yapısı ve şiirsellik de göz önünde bulundurularak “baki” sözcüğüyle Türkçeye aktarılmıştır. İkinci dizedeki “yeşillikler (草木)” ifadesi için Ikkai şu yorumu yapmıştır: Şair, başkente bahar geldi, normalde başkent insan dolu cıvıl cıvıl olur ama şimdi sadece yeşillikler var; savaştan dolayı baharın geldiği sadece yeşilliklerden anlaşılıyor demektedir (Ikkai, 1998: 91). Ancak kaynak metinde sadece ibaresi olmadığı için bu ekleme yapılmamıştır.

Üçüncü dizedeki “zamana hislenen (時に感じては)” ifadesi ülkenin içinde bulunduğu savaş zamanına işaret etmektedir. "Bu zor" ifadesi eklenerek şiirdeki anlam aktarılmıştır. Sonraki dize “bu” sözcüğü gerekli olmasa da ses uyumu yaratmak için eklenmiştir. Doğadan öğeler kişileştirilerek bir imge yaratılmıştır. Türkçede aynı sözcükleri kullanarak benzer bir imge yaratmak mümkün olmuştur. Üçüncü ve dördüncü dizedeki ulaç (-ip) şimdiki zamanla çevrilmiştir. 心を驚かす ifadesiyle ilgili, şiirin Japonca ve İngilizce⁹ çevirileri tarandığında şairin kalbini titretmek anlamında (kalbimi) ya da kuşun kalbi anlamında kalbini olarak çevrildiği görülmüştür. Ikkai (1998: 91-92) yaptığı analizde şiirin ilk dört dizesinde hakim olanın doğa olduğunu ve insana yer olmadığını belirterek kuşların kalbi olarak yorumlanması gerektiğini söyler. Şairin kişileştirme sanatı yaptığını belirtir. Metinde referans alınabilecek kiplik veya başka bir sözcük

9 <http://www.chinapage.com/poem/dufu/chunwang.html>. Erişim tarihi: 09.01.2020.

tespit edilemediği için bu çalışmada Ikkai'nin açıklaması doğrultusunda ele alınmıştır. Ancak bu dizelerin birinci tekil şahsın ağzından çevrilmesi de mümkündür.

Beşinci dizede savaşın başladığına işaret eden ateşlerin 三月 sürdüğü söylenmektedir. Buradaki imler bazı Japonca ve İngilizce kaynaklarda üç ay olarak çevrilmiştir. Uzun süredir olarak çevrildiği de görülmüştür. Ikkai (1998: 92) ise şiirdeki paralellik sanatı göz önünde bulundurulduğunda bir sonraki dizedeki 万金 ile paralel olabilmesi için bu imin üçüncü aya kadar olarak çevrilmesinin uygun olduğunu söyler. Şiirin tarihi arka planını oluşturan An Lu-shan İsyanına baktığımızda şairin şiirinde bahsettiği başkent Chang'an 756'da düşmüştür. Savaş habercisi ateşlerin şiirin söylendiği tarihte (757 bahar) üç aydır yanıyor olması olası değildir. Bu bakış açısıyla Ikkai'nin yorumu kabul edilerek çeviriye o şekilde aktarılmıştır. Ikkai eski takvime göre 3.ayın Nisan'a denk geldiğini söyler (1998: 92).

Son dizedeki 欲す ifadesi *shiso na jotai de aru* (- gibi olmak) anlamına gelmektedir.

Biçimsel olarak Klasik Çin Edebi Metinle Klasik Japonca metin arasında farklılık vardır. Japon kaynaklarında, Klasik Çin Edebi Metinindeki tek dize görülen biçimin, iki dize haline getirildiği görülmektedir. Anlamsal olarak da çeviriye uyduğu için Japon kaynaklarındaki iki dize (Çince tek) şeklinde, ikili gruplar halinde Türkçeye aktarılmıştır. Şiir Türkçeye serbest şiir türünde aktarılmıştır. Şiiri yaratacak ses öğeleri uyak ve aliterasyonla aktarılmaya çalışılmıştır.

Bahar Seyri

Ülke(m) tarumar oldu, dağ(lar) nehir(ler) baki
Yeşillik(ler) ne de gür, başkente bahar geldi.

(Bu) zor zamana hislenen çiçek(ler)in de akıyor gözyaşı
(Bu) zor ayrılığa gazezlenen kuş(lar)ın da titiyor kalbi

Yanıp durdu üçüncü aya kadar savaşın işaret ateş(ler)i
Ev(imden gelen) mektubun on bin altın değerli

(Bak) seyrelip kısalmış sızazlayınca ak saçımı
Tutturamayacağım hani, memuriyet serpuşumun tokasını

Sonuç

Bu çalışmada Japon *kanbun kundoku* yöntemi T'ang Dönemine ait üç Klasik Çin Edebi Metni'nin çevrilmesine uygulanmıştır.

Kaynak metinlerin yaklaşık 1250 yıllık eserler olmasına rağmen, Japonca kaynaklarda zengin açıklamaların yer alması, *kanbun kundoku* okumalarında kiplikler, ilgeçler dahil söz dizime dair pek çok ögenin bulunması, bu metinlerin deşifre edilmesini kolaylaştırmıştır. Seçilen örneklerde yer alan doğayla ilgili öğelerin evrensel olması erek kültürde algının yeniden yaratılmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca şiire dair açıklamaların yardımıyla kaynak metni yansıtan erek metinlerin oluşturulması mümkün olmuştur. Çeviri sürecinde yöntemin uygulanması ile ilgili aşağıdaki sonuçlar tespit edilmiştir.

* Klasik Çince Yazı İmleri: Klasik Çince yazı karakterlerinin Japonca yazı karakterleriyle gösterdiği benzerlik, metinlerin deşifresinde araştırmacıya önemli bir kolaylık sağlamıştır. Pek çok im için ayrıca sözlük kullanmaya gerek kalmadan, mevcut Japonca bilgisiyle imlerin anlamlarını çıkarabilmiştir. Ancak bazı imlerdeki benzerliğin yanıltıcı olabileceği de tespit edilmiştir. Bu nedenle bu benzerliğin yanıltıcı olabileceği noktalar özenle araştırmalı, doğru anlama ulaşılması için farklı kaynaklar karşılaştırılmalıdır. Ayrıca örnekleme oluşturan şiirlerde tespit edilmemiş olmakla birlikte, Klasik Çin şiirinde bu imlerden farklı anlam katmanları oluşturmak için bir çeşit söz sanatı olarak yararlanılmaktadır. Yöntemi uygulayacak kişilerin bunu göz önünde bulundurarak, ilgili kaynakları bu açıdan da ele alması önemlidir.

* Kanbun Kundoku Yöntemiyle Metnin Takibi: Yöntemde Klasik Çince imlerin birebir takip edilebilmesi kaynak metni kavramak için önemli bir katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, imlerin yanında yer alan *kunten* işaretleriyle a) söz dizimini oluşturmak, b) zaman, ilgeç gibi pek çok dizimsel veriyi, anlamayı sağlayan imlerin gelmesi metnin tamamen deşifre edilmesine olanak vermiştir.

* Ses: Bu yöntemde, Japonca bilen birinin kaynak Klasik Çince metnin sesini bilmeden çeviri yapması üzerinde düşünülmesi gereken bir konuya da, çeviri sürecinde etkili olmamıştır.

* Dilsel Farklılıklar: Bir diğer konu Klasik Çince, Klasik Japonca ve Türkçe arasındaki farklılıklardır. Çok uzun tarihi süreçte Klasik Çince ve Japonca arasındaki dilsel farklılıklar bu yöntemin uygulanmasında sorun yaratmamış, günümüze kadar varlığını sürdürebilen bir yöntem olmuştur. Çevirinin sadece dilsel bir aktarım olmadığını, söz dizimi de dahil pek çok dizimsel öge de değişiklik yapılabileceğini kabul etmekle birlikte, aynı bakış açısıyla Türkçe ve Klasik Japoncanın özne+yüklem benzerlik gösteren yapısı bir noktaya kadar yardımcı olabilmıştır. Diğer yandan araştırmacı kaynak metnin imlerinin orijinal sırasını da takip edebilmiş, gerekli olmadığı

durumlarda Japonca söz dizimini yansıtmadan Klasik Çince kaynak metindeki halini temel alabilmiştir.

*Çince ve Çin Kültürüne Özgü İfadeler: Metin *kanbun kundoku* olarak okunduğunda Japonca söz dizimine yaklaşırsa da Çin etkisi olduğu gibi kalır çünkü sözcükler ve ifadeler Çinceye özgüdür (Meldrum, 2008: 43). Örneklerde görüldüğü gibi, araştırmacının çok detaylı bilgiler içeren Japon kaynaklarına ulaşabilmesi ve Japon kültüründe yer alan Çin kültürüne özgü öğelere dair bilgisi önemli araçlar sağlamıştır. Bunlar aracılığıyla, sözcükler, ifadeler, metafor, deyim, söz sanatları gibi öğelerin Klasik Çince kaynak dildeki anlamını çözülmüş aynı zamanda kaynak dildeki kültür kodları tespit edilmiştir.

*İkinci Dilden Çeviri mi?. Yapılan çevirilerde Klasik Çince yazı imlerinin, araştırmacı tarafından anlaşılması, söz dizimine kadar takip edebilmesi, Japonca söz dizimini göz önünde bulundurmuş olsa da, hedef metni tamamen ikinci dilden çeviri kapsamına sokmamaktadır. Çünkü çevirmenin kaynak metinle bağı sürmektedir.

*Çeviri Sorunları: Araştırmacının yaptığı çevirilerde karşılaştığı en önemli dizimsel sorun “zaman (*tense*)” çevirisidir. Bu konuya Japonca kaynakların yanı sıra İngilizce kaynaklarla da karşılaştırarak ve metnin farklı Japonca çevirilerini de inceleyerek çözüm getirmeye çalışmıştır. Kaynak metinde ve Japonca işaretlerde kişi ekleri, sözcükleri, çoğul ekleri, kimi ilgeçlerin olmaması bir başka çeviri sorunu oluşturmuştur. Ancak bu öğeler Klasik Japoncada da benzer konuları çözen araştırmacı tarafından bağlamdan çıkarılmıştır.

* Hedef metin: Şiir çevirisinin oluşturulmasında, kaynak metnin biçimi takip edilmiş olsa da, hedef kültür ve metinde yer alan öğelerin yansıtılması amacıyla serbest şiir türünde bir metin oluşturulmuştur. İlk şiir kaynak metinde olduğu gibi dörtlük olarak oluşturulabilmiş, ikinci ve üçüncü şiirlerse, şiirin anlamsal bütünlüğü göz önünde bulundurularak ve şiirsel ses oluşturma hedefiyle ikili dizelerden oluşturulmuştur. Böylece, anlamsal geçişlerin okura iletilmesi de hedeflenmiştir. Ancak bu konularda farklı tercihler de mümkündür. Hedef kültür göz önünde bulundurularak, şiirin sesi aliterasyon ve uyaklar yardımıyla oluşturulmuştur.

*Transkripsiyon: Çeviriyi yapan kişinin karşılaştığı bir diğer sorun yazar, eser isimleri başta olmak üzere sözcüklerin, Japonca ve Çince tamamen farklı telaffuz edilmesidir. Örneğin Shijing (Şarkılar Kitabı) Japoncada “Shikyō”, Wen Xuan Antolojisi “Monzen” olarak bilinmektedir. Araştırmacının Türkçe ve uluslararası kaynakları araştırarak bu isimlerin yaygın kullanılış şekillerine ulaşması ve bu

şekilde Türkçeye aktarması önemlidir. Bu noktada çevirinin bütünlük gösterebilmesi için, Çincenin yaygın iki transkripsiyon şekliinden hangisini, neden çevirisine/ çalışmasına uygulayacağına dair düşünceler geliştirmeli, Sinoloji uzmanlarının desteğini almalıdır.

Sonuç olarak, bu araştırmada Japon *kanbun kundoku* yönteminin T'ang Dönemi sonuna kadar olan Klasik Çince metinleri Türkçeye çevirmede uygulanabileceği ortaya konulmuştur. Yöntemde, Klasik Çince kaynak metinle bağın sürmesi, yöntemin en önemli katkısıdır. Ayrıca bu konuda detaylı çalışılmış kaynaklara ulaşılabilmesi de çeviriyi kaynak metne yakınlaştıran bir diğer etmendir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2009). *Anlambilim*. Ankara: Engin.
- Baykuzu, T. D. (1997). *Kuzey Liang'da Kurulan Hun Devleti*. (Yayınlanmamış Lisans Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Baykuzu, T. D. (2003). *IV. yy.da Kuzey Çinde Kurulan İki Hun Devleti; İlk Chao ve Sonraki Chao Hun Devleti*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Baykuzu, T. D. (2005). Güney Hunları ve Hun Flütünden On Sekiz Şarkı. *BİLİG*, (33), 101-118.
- Baykuzu, T. D. (2009). Bir Hun Başkenti T'ung-wan Ch'eng. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 110-126.
- Baykuzu, T. D. (2011). Geç Dönem Hun Devletleri Hakkında Çin Kaynakları. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi İSTEM*, (18), 39-47.
- Baykuzu, T. D. (2014a). *Geç Dönem Hun Devletlerine Ait Çin Kaynakları*. Ciepo Interim Symposium. Tam Metini içinde (s. 29-36).
- Baykuzu, T. D. (2014b). Tang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu-ku Huai-en. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54 (1), 377-400.
- Baykuzu, T. D. (2017). Bir İttifakın Resmi -Miğfersiz. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 1-21.
- Baykuzu, T. D. (2018). Asya Hunları. Çelik, M.B. (Ed.), *İslam Öncesi Türk Tarih ve Kültürü* içinde (s.21-41). Ankara: Nobel.
- Baykuzu, T. D. (2019a). Çin'de Hun Devletleri (IV-V. yüzyıl). Gökdağ, B. Gömeç, S.; Karatay, O. (Ed.), *Ortak Türk Tarihi I* içinde (s. 229-282). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baykuzu, T. D. (2019b). Çin'de Hun Kurganları:1, Xi Goupan

- Kurganları. Biber, E. (Ed.), *Bozkırın Oğlu* içinde (s. 135-152). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Çakmak, T. (1995). *Çin'de Tang Dönemi Şiiri ile Dîvânu Lügat-it Türk'teki Manzum Parçaların Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çakmak, T. (2010). Çin'in Han Hanedanlığı'nın Hsiung-Nulara (Hun) Yönelik Sınır Stratejisi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10 (22), 209-222 .
- Çandarlıoğlu G. (1985). Kao Chü-hui Seyahatnamesi Hakkında Birkaç Söz. *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. Cilt I* içinde (s. 187-190). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi.
- Çandarlıoğlu G. (1995). *Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri Ch'en Ch'eng Elçilik Raporu*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çandarlıoğlu G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Chang, E. (2007). *How to Read A Chinese Poem: A Bilingual Anthology of Tang Poetry*. U.S.A.: BookSurge.
- Crawcour, S. (1965). *An Introduction to Kanbun*. Michigan: Center for Japanese Studies.
- Eberhard, W. (1942). *Çin Denemeleri*. Hızır N. (Çev.). Ankara: MEB Yayınları.
- Eberhard, W. (1944). *Çin Halk Hikayeleri*. Boratav H. (Çev.). Ankara: MEB Yayınları.
- Eberhard, W. (1945). Çin Romanının Çin Hayatındaki Yeri. *DTCF Dergisi*, (3-4), 1-6.
- Ergin, B. (2007). Çin ve Çeviribilim. *Doğu Bilim Çalışmaları* 38. *Icanas*, (10), 143-144.
- Ema, T., Taniyama, S., Ino, K. (1982). *Shinshukokugo Sōran*. Kyōto: Kyōto Shobō.
- Furuno, Y. (2005). Translationese in Japan. Hung, E. (Ed.). *Translation and Cultural Change: Studies in History, Norms, and Image Projection* içinde (s. 147-160). Philadelphia: John Benjamins.
- Honma, Y. (1998). *Nihon Kanshi Kodaihen*. Japan: Izumi.
- Ikkai, T. (1998). *Kanshi Nyūmon*. Tokyo: Iwanami.
- Inoguchi, A. (2002). *Nihon no Kanshi*. Tokyo: Meiji.
- Kakehi, K. (2015). *Rihaku*. Tokyo: Kadokawa.
- Katō, M. (ed.) 1998. *Jōyō Kokugo Benran*. Tokyo: Hamajima.
- Keene, D. (1999). *Seeds In The Heart*. New York: Columbia

- University.
- Kaimei, H. (1991). Honyaku to Bōokun-Shoetsu no Shinzui Kenkyū. *Hokudai Bungakubu Kiyō*. 40 (1), 65-118.
- Kırilen, G. (2010). Tang Dönemi Şiiri: Üç Şair, Üç Şiir; Li Bai, Lu Zhaolin, Shi Juanwu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 50 (2), 221-229
- Kırilen, G. (2012a). *Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kırilen, G. (2012b). Eski Çin Metinlerinde Yer Gök ve Yabancılar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52 (1), 55-71.
- Kırilen, G. (2013). Klasik Çin Metinlerinde Yabancı Halklar Bahar ve Güz Yıllıklarına Göre Diler Ronglar ve Hunlara Bıraktıkları Miras. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53 (2), 263-293.
- Kırilen, G. (2015). *Göktürklerden Önce Türkler*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- (KJN), Shinmura, I. (1998). *Kojien*. Japan: Iwanami Shoten.
- Konishi, J. (1983). *A History of Japanese Literature- The Archaic and Ancient Ages*. Lawrenceville: Princeton University.
- Kosukegawa, T. (2014). Explaining What Kundoku is in the Premodern Sinosphere. *Les dossiers de HEL*: Paris: SHESL. (<http://htl.linguist.univ-paris-diderot.fr/num7/Kosukegawa2014.pdf>). Erişim tarihi: 09.01.2020.
- (MHJ). (1996). *Maipedia Hyakka Jiten*. Japan: Heibonsha.
- Meldrum, Y. (2008). Source-Based Translation and Foreignization: A Japanese Case. *Honyaku Kenkyū e no Shotai*, 2 (39), 39-53.
- Minford, J.; Lau, J., ed. (2002). *Classical Chinese Literature*. New York: Columbia University.
- (NKD). (1986). *Nihon Koten Bungaku Daijiten*. Japan: Iwanami Shoten.
- Okay, B. (1983). Shih Chi (Tarih Kayıtları). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, III (4), 127-133.
- Okay, B. (1985). Çin Efsanelerinde Güneş. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, IV (1), 161-166.
- Okay, B. (1987). *Çin Öyküleri*. İstanbul: Dilem Yayınevi.
- Okay, B. (1992a). T'ang Hanedanının Kuruluş Döneminde Göktürklerin Oynadıkları Önemli Rol. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, V (1), 153-165.
- Okay, B. (1992b). Yıldızlarla İlgili Bir Çin Efsanesi: Dokumacı Kız

- ile Sığır Çobanı. *Gündoğan Edebiyat*, Bahar, 65-69.
- Okay, B. (1993a). Chiu T'ang Shu (Eski T'ang Tarihi). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, (2), 97-100.
- Okay, B. (1993b). Hsin T'ang Shu (Yeni T'ang Tarihi). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, (2), 101-106.
- Okay, B. (1993c). Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim (1916 – 19.12.1991). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri*, (2) 1-8.
- Okay, B. (1995). Çin Efsanelerinde Dramatik Kahramanlar: K'ua ve ve Yi. *Gündoğan Edebiyat*, Yaz, 41-46
- Okay, B. (2004a). *Konfüçyüs*. İstanbul: Okyanus.
- Okay, B. (2004b). Konfüçyanizm'in "Hsiao (Örnek Evlat)" İlkesi ve "Hsiao" İlkesinin Çocuk Edebiyatına Etkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 100. Yıl Anı Kitabı*, 123-136.
- Okayama, E. (2012). A Nagasaki Translator of Chinese and the Making of a New Literary Genre. Sato-Rossberg, N., Wakabayashi, J. (Eds.). *Translation and Translation Studies in the Japanese Context* içinde 53-72. USA.: A&C Black.
- (O.K.J.). (1988). *Obunsha Kogo Jiten*. Japan: Obunsha.
- Onat, A. (1972). *Millattan Sonra Güney Hunlar (25-220)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Onat, A.; Orsoy, S.; Ercilasun, K. (2004). *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Otkan, P. (1983). Çin Kaynaklarından Çeviriler: Szu Mach'ien, General Li'nin Biyografisi. *DTCF Doğu Dilleri Dergisi*. III (4), 135-145.
- Otkan, P. (1989). IV. Yüzyılda Kuzey Çin'deki Yabancı Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu. *Erdem*, (5), 773-790.
- Owen, S. (1981). *The Great Age of Chinese Poetry: The High T'ang*. New Haven: Yale University.
- Ögel, B. (1948). Çin Kaynaklarına Göre Wusunlar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler. *DTCF Dergisi*, IV(4), 3-9.
- Ögel, B. (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* (2 Cilt). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özerdim, M. N. (1945). *Büyük Bilgi. Müzik Hakkında Notlar. Konfüçyüs Felsefesine Ait Metinler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Özerdim, M. N. (1950a). Çin Şiirleri: Chang Hu'dan Çeviri. *Ağaç*, (1),

- 12.
- Özerdim, M. N. (1950b). Çin Şiiri: Li T'ai-Po'dan Çeviri. Ağaç, (2), 5.
- Özerdim, M. N. (1950c). Çin Edebiyatından: Lou-Fou. *Şiir Defteri*, (3), 18.
- Özerdim, M. N. (1955). M.S. IV-V. Yüzyıllarda Çin'in Kuzeyinde Hanedan Kuran Türklerin Şiirleri:II. *D.T.C.F. Dergisi*, XIII (3), 51-96.
- Özerdim, M. N. (1961a). Konfüçyüs: Çınceden Güzel Sözler. *Devrimci*, 10 (4-5), 11.
- Özerdim, M. N. (1961b). Çınceden Güzel Sözler. *Devrimci*, 12-13, (Nisan-Mayıs), 4.
- Özerdim, M. N. (1961c). *Çin Şiirleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Özerdim, M. N. (1963a). *Lao Tzu: Taoizm. (Tao Te-Ching)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Özerdim, M. N. (1963b). *Konfüçyüs: Konuşmalar. (Lun -yü.)*. Ankara: Mili Eğitim Bakanlığı.
- Özerdim, M. N. (1963c). Chou'lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dini. *Belleten*, XVII (105), 1-23.
- Özerdim, M. N. (1966). Meng-Tzu: Çeviriler. *Tercüme*, XVIII (86), 16-21.
- Özerdim, M. N. (1970). Çin Şiirinden Örnekler. *Doğu Dilleri Dergisi*. I(4), 151-154.
- Özerdim, M. N. (1977). Shih Ching'den (Şarkılar-Türküler Kitabı) Seçmeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri Dergisi*, II (3), 2-7.
- Özerdim, M. N. (1986). *Çin Şiirleri*. Ankara: Ayyıldız.
- Rose, H. (2017). *The Japanese writing system: Challenges, strategies and self-regulation for learning kanji*. USA: Multilingual Matters.
- Roşker, J. S., Vampelj, N. (2014). *Modernisation of Chinese Culture: Continuity and Change*. UK.: Cambridge Scholars.
- Sakai, N. (1997). *Translation and Subjectivity: On Japan and Cultural Nationalism*. Mineopolis: University of Minnesota.
- Sarıtaş E., (2000). Çin Kaynaklarından Tung-tien ve Bunun Türk Tarihi Açısından Önemi. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1), 219-223.
- Sarıtaş, E. (2010a). Türkiye'de Akademik Çince Çeviriler ve Sorunlar. *Şarkiyat Mecmuası*. (17), 85-106.
- Sarıtaş E., (2010b). Çin Kaynaklarına Göre Hunlarda Evlilikle İlgili Gelenekler. *Doğu Araştırmaları-Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları*, 33-42.

- Sarıtaş, E. (2011). 1935 Yılından İtibaren Türkiye’de Yapılan Çin Araştırmalarına Genel Bir Bakış. *Şarkiyat Mecmuası*, 15 (2), 97-111.
- Sarıtaş, E. (2014). An Overview of Research on Classical Chinese Poetry in Turkey. Sarıtaş E., (ed.). *Interdisciplinary Humanities Research-Conceptual Debates and Critical Reviews* içinde (s.7-22). New York: Untested Ideas Research Center.
- Seeley, C. (1991). *A History of Writing in Japan*. New York: Brill.
- Semizu, Y. (2014). Invisible Translation: Reading Chinese Texts in Ancient Japan. Hermans, T. (ed.). *Translating Others*, Vol. 2 içinde (s. 283- 295). USA.: Routledge.
- Tabei, F. (1999). *Kanbun Meisakusen*. Tokyo: Taishukan.
- Taşagıl A. (1995). Çinli Diplomat Ch'ang Sun-sheng'in Gök-Türkleri Bölmek İçin Hazırladığı Raporlar. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, XXXI/1-2, 23-42.
- Taşagıl A., Çin Kaynaklarındaki Efsanevi Kayıtlara Göre Ergenekon'un Yeri. *Habarşı*,(4), 18-23.
- Taşagıl A. (1999). Gök-Türklerin Sonu ve Belgeleri. *Bellekten*, LXIII (236), 23-42.
- Taşagıl, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: TTK. 2004.
- Taşagıl, A. (2015). Iskakova, Galiya, Talas Omarbekov, and Medieval Turkic Nations and Their Image on Nature and Human Being (VI-IX Centuries). *Asian Social Science*, 11(8), 155.
- Togan, İ.; Kara, G.; Baysal, C. (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Türkler, Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang Shu)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Uno, N. (2009). *Kanshi wo Yomu - Kanshi no Kita Mici T'ang Zenki*. Tokyo: NHK Shirizu..
- Wakabayashi, J. (2005). The reconceptionization of translation from Chinese in Japanese in 18th-century Japan. Hung, E. (ed.). *Translation and Cultural Change: Studies in History, Norms, and Image Projection* içinde (119-146). Philadelphia: John Benjamins.
- Wixted, J. T. (1998). Kanbun, Histories of Japanese Literature, and Japanologists. *Sino-Japanese Studies*, 10 (2), 23-31.
- Wolfe, S. (2007). Death in Deep Autumn: Zen in the Art of Dying or Final Despair? *Ryukoku Daigaku Kokusai Sentâ Kennkyū Nenbō*. (16), 129-142.
- Wu-chi, L. (1966). *An introduction to Chinese Literature*. U.S.A.: Indiana University.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 61-74
ISSN: 1302-6879

Marcel Proust'un Romanlarında Zaman Oyunu *The Play of Time in the Novels of Marcel Proust*

• Rıfat GÜNDAY*

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Samsun / Türkiye.
Prof., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Institute of Education Sciences, Foreign Language Education Department Samsun / Turkey.
rgunday@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8356-5098

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
28/02/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
20/03/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atf: Günday, R. (2020). Marcel Proust'un Romanlarında Zaman Oyunu. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 61-74

Citation: Günday, R. (2020). The Play of Time in the Novels of Marcel Proust. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 61-74

Öz

Marcel Proust modern romanın öncülerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Proust romanlarında yeni bir teknik uygulamaya özen göstermiştir. Romanlarının ana temasını (izleğini) zaman sorunu oluşturmaktadır. Bu nedendir ki yedi ciltten oluşan romanlarını *Kayıp Zamanın İzinde (A la Recherche du Temps Perdu)* başlığı altında toplamıştır. Farklı romanlardan oluşan yapıtının, kurgusal bağlamda birbirinin devamı şeklinde bir bütünlük oluşturduğu görülmektedir. Proust'un romanlarının genel başlığı, daha ilk bakışta okura yazarın zaman konusundaki düşüncesi ya da uğraşı hakkında ipucu vermektedir. Kayıp zamanını tekrar elde edebilme uğraşı içerisinde olan Proust, sürekli farklı oyunlar kurgulamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla romanlarında sadece tema olarak geçmiş zamanın peşinde değil, aynı zamanda çeşitli geriye dönüş yöntemleri ile roman tekniği bağlamında da geçmiş zamanın arayışı içerisinde. Türlü zaman oyunları ile sonsuzluğu elde etme peşinde olan yazarın yedi ciltlik romanını bir gecelik rüya ürünü olarak sunmaya çalıştığı görülmektedir. Zira ilk cilt bir rüya ile başlarken, son cilt de adeta bu rüyadan uyanma olarak değerlendirilebilmektedir. Rüya bir yandan geçmiş zamanlara dönme aracı iken, diğer yandan dünyadan küçük bir kopuş ve yeniden canlanmayı da sembolize etmektedir. Proust'un tüm romanları boyunca çeşitli yöntemleri deneyerek yapmaya çalıştığı, yeniden yaşamı elde etme, bir başka deyişle sonsuzluğu yakalama uğraşından başka bir şey değildir. Çalışma, doküman analizine dayalı nitel bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler: Uzlaşma zamanı, psikolojik zaman, bölünmez zaman, an, sonsuzluk.

Abstract

Marcel Proust is regarded one of pioneers of the modern novel. Proust tries to implement a new technique. His novels' main themes consist of timing problems. For this reason, he brings all the collections of 7 novels under one volume (*A la Recherche du Temps Perdu*). It is seen that the different novels are connected with each other in a set of series in a fictional context. His novels give a hint when one looks at the title regarding what the author thinks of "time". Proust, trying to catch up the lost time, tries to fictionalize different plays. Therefore, he deals with not only the lost time as a theme but also together with various techniques, he looks for the past time as a novel technique. With different timing plays, trying to catch up eternity, the author tries to present his 7 volumes novels like a dream product. To put it differently, whereas the first volume starts with a dream, the last volume can be regarded as the awaking from this dream. Dream is a tool for going back to past time, on the other hand, it symbolizes resurrection as well. This study is a qualitative study using a document analysis.

Keywords: Agreed timing, psychologic timing, inseparable timing, moment, eternity.

Giriş

20. Yüzyıl Fransız Edebiyatı ve dünya edebiyatının ünlü yazarları arasında yer alan Fransız yazar Marcel Proust, kullandığı roman tekniği ile modern romanın öncüsü olarak kabul edilmektedir. *Kayıp Zamanın İzinde (A la Recherche du Temps Perdu)* başlığı altında topladığı yedi ciltlik "nehir romanı" oluşturan yapıtında, özellikle zaman sorununu tematik (izlek) açıdan ele almıştır. Daha ilk bakışta yapıtın genel başlığı yazarın zaman sorunu konusundaki düşünceleri hakkında ipuçları vermektedir. Proust, konu olarak kayıp zamanın peşindedir, fakat aynı zamanda geriye dönüş yöntemleri ile roman tekniği olarak da sıkça geçmişe dönüşler yapmaktadır.

Proust'un romanının kurgusunda, özellikle ilk ciltlerinde uzlaşma zamanı olarak adlandırılan, saat ve takvim zamanı göstergelerini pek kullanmadığı ve kullanmamaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. "Gün ve yıl hesabı yapan yazarlar aptaldırlar. Günler bir saat için eşit olabilir, ancak bir insan için asla" (Proust, 1943) demektedir yazar. Olayların anlatımında Proust'un tanımlanmamış zaman göstergeleri kullanmayı yeğlediği görülmektedir. Çünkü yazar insan zamanının uzlaşmalı zaman göstergeleri ile bir başka deyişle soyut bir boyuta sahip olan zamanın somut ve sınırlayıcı göstergelerle sunulmasına karşıdır. Proust bu anlayışını fiil zamanı ve zaman zarflarının kullanımında da ortaya koymaya çalışmaktadır. Zamanın parçalanamaz bir bütün olduğu tezini ortaya koymak adına Proust

“şimdiki zamanın hikayesi” (l'imparfait) denen ve geçmişin şimdide devam ettiğini gösteren fiil zamanının kullanımına geniş yer vermekte, benzer şekilde zaman zarfı olarak da “daima”, “şimdi”, “uzun zamandan beri”, “sık sık” gibi zarfları tercih etmektedir.

Zaman konusunda sıklıkla mevsimleri ve günün farklı anlarını işaret eden doğal göstergeleri kullandığı görülmektedir. Proust'un romanlarında dış zaman gerçeğini, takvim ve saat zamanı göstergeleri ile yansıtmak yerine, özellikle güneşin batışı ve doğuşu başta olmak üzere güneşin dünyaya göre konumu, doğada ağaçların çiçek açmaları veya yapraklarını dökmeleri ve çiçeklerdeki değişimler gibi doğal boyutlarla vermeye çalıştığına tanık olunmaktadır.

Romanın kurgusunun bellek veya bilinç dünyası, bilinçaltı, rüya ve düş evreni gibi soyut boyutlar içeren psikolojik (tinsel) zamana dayandırılmaya çalışıldığı saptanmıştır.

Yazarın zaman algısının oluşmasında bazı psikologların, Einstein'ın fizikteki izafiyet teorisi ile Bergson'un felsefesindeki görecelik anlayışının etkisi hissedilmektedir. Söz konusu bilim insanları ile aynı dönemde yaşayan yazarın onlardan esinlendiği söylenebilir. Bunların yanında Proust'un doğu kültüründen ve doğunun mistik tarzından da etkilendiği söylenebilir. Çünkü romancının doğu kültürüne karşı bir ilgisi olduğu bilinmektedir.

Yapıtta sürekli yaşanan uzlaşma zamanı ve düş zamanı çatışması söz konusudur. Durum böyle olunca romanın kurgusunun süredizin (kronolojik) bir zamana göre ilerlemediği gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktadır okur. Geçmişin, psikolojik (tinsel) zaman / iç zaman sayesinde tekrar elde edilebileceğini kanıtlama uğraşı içerisinde olan yazar, bellek, bilinçaltı, rüya ve düş gibi oyunlar aracılığı ile romanın kurgusunu psikolojik zaman gerçeğine göre kurgulamaktadır. Öykünün uzlaşma zamanına göre değil de daha çok psikolojik zaman gerçeğine göre kurgulanması, olayların takibini güçleştirmektedir. Zira psikolojik zamandaki zaman kırıntılarının romanda olay örgüsüne yansımaları, süredizini (kronolojiyi) bozmakta ve süredizinsiz (anakronolojik) bir yapı oluşturmaktadır. İnsanın iç zamanındaki bütünlük ve devamlılık, anlatının akışında dış zamana göre bir kopukluk ve iç içelik sergilemektedir.

İnsan ömrünü kemirgen gibi bitiren zamana karşı olduğu her fırsatta anlaşılan Proust, zamanı yok saymak için bazen anlatılarında zaman göstergelerini hiç kullanmamaya da çaba sarf etmektedir. Zira romanlarında sayfalar boyunca zaman göstergesi kullanmadığı

görülmektedir. Zaman göstergesiz bir anlatım şekli uygulamaya çalıştığı söylenebilir.

Proust, kişilerin sunusunda onların yaşlarını takvim göstergelerinden yararlanarak vermemekte, bir başka deyişle uzlaşma zamanı göstergesi ile belirtmemektedir. Zira Proust için önemli olan takvim yaşı değil kişilerin hissettikleri yaştır. Bu durumda, Proust'a göre, kişileri somut zaman göstergelerinden hareketle sunmak doğru bir yaklaşım değildir. Kişilerin yaşlarını okur ancak, nehir romanları olarak adlandırılan farklı romanlarda aynı kişilerin devam etmesinden, onların soy ağacındaki değişme ve gelişmelerden takip etmeye çalışmaktadır. Daha çok, insanın tinsel zamanındaki bütünlüğü ve devamlılığını ortaya koymaya çalışan Proust, romanlarının kurgusunda dış zamandaki devamlılığı da bu yolla gösterme çabasındadır.

Bu çalışmada romanın bir yapı ögesi olan zaman, Proust'un romanlarında daha çok tematik (izleksel) bir sorun olma özelliği açısından irdelenmiştir. Bununla birlikte, Proust'taki zaman sorununun tematik ve teknik açıdan bir bütün olarak ele alınması gereken bir sorun olduğu saptamasında bulunulmuştur. İlk olarak Proust'un romanlarında zaman sorunu kısaca yapısal açıdan ele alınmış daha sonra ise bu sorun tematik bağlamda farklı boyutlarda incelenmiştir. Bu çalışma, nitel araştırma türlerinden doküman analizine dayalı sürdürülmüş bir araştırmadır.

1. Uzlaşmalı Zaman Göstergeleri

Saat ve takvim zamanı, ölçülebilen zaman, icat edilen zaman, nesnel zaman, somut zaman, dış zaman olarak da adlandırılan uzlaşma zamanı ölçülebilen zamanı içermektedir (Doğan, 1980: 24). Geleneksel roman yazarları romanlarının kurgusunda yer alan olayları sıklıkla bu zaman göstergelerinden yararlanarak anlatırlar. Bazen de gerçekçi yazarların yapıtlarında olduğu gibi gerçek yaşamdan saat, gün ve tarihler vererek romanlarının öykülerini kurguladıklarına tanık olunmaktadır.

Proust'un romanlarında saat ve takvimlerin öykünün kurgusundaki yer ve önemlerini kaybetmeye başladıkları görülmektedir. Proust'un romanlarının kurgusunda, özellikle ilk ciltlerinde uzlaşma zamanı olarak adlandırılan, saat ve takvim zamanı göstergelerini pek kullanmadığı ve kullanmamaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Olayların anlatımında Proust'un tanımlanmamış göstergeler kullanmayı yeğlediği görülmüştür. Çünkü yazar insan zamanının uzlaşmalı zaman göstergeleri ile bir başka deyişle soyut bir

boyuta sahip olan zamanın somut ve sınırlayıcı göstergelerle sunulmasına karşıdır.

Yazara göre uzlaşmalı zaman; kopuşların, parçalanmaların, eksiltelerin, tekrar elde edilemeyişlerin, tamamen yok oluşların zamanıdır (Poulet, 1949: 399). Yaşamın parçalanamaz bir bütün olduğu ve ruhun sonsuzluğuna inandığı için Proust, buna engel olan ve sınırları bulunan uzlaşmalı zaman göstergelerini kullanmamaya özen göstermektedir. Zira Proust'un gözünde tek mevsimler, ruhun mevsimleridir, bu nedenle de onun için zaman ve mekân anların şekillenmesiyle oluşmaktadır (Emie, 1930: 43).

Zaman artık tanımlanmış, ilerleyen bir süreç değil, sadece hafıza ve düşünce evreninde geriye gelişler ve labirentlerden ibarettir. Romanın ilk cildi olan *Swann'ların Tarafı* romanı, yarı uyuklu roman kahramanının rüyasının kurgulanması ile başlıyor. Bir seri rüya ile başlayan romanda zamanın süredizinsel ilerlemesini takip etmek güç. Dolayısıyla anlatıcı-kahramanın yaşı, olayların nerede ve ne zaman yaşandığı bilinmemektedir (Albérès, 1966: 21).

İlk ciltlerde somut zaman göstergelerini kullanmamaya özen gösteren Proust'un, nehir romanının son cildi olan *Yakalanan Zaman* romanında sınırlı düzeyde uzlaşmalı zaman göstergelerini kullandığı görülmektedir. Anlatıcı-kahramanın Paris'in dışında sağlık evinde geçirdiği zaman ve Paris'e dönüşünü anlatırken tarih veriliyor:

Yazma projesinden tamamen vazgeçtiğim bu yılları, Paris' ten uzakta bir klinikte tedavi görerek geçirdim, ta ki 1916 yılının başında, kliniğin tıbbi personel bulma imkânı kalmayınca kadar.

Paris'e döndüğümde, ileride de göreceğimiz gibi, Ağustos 1914'te tıbbi kontrol için uğradığım Paris' ten, ki sonra yeniden kliniğe dönmüştüm, çok farklı bir şehir buldum karşımda (Proust, 2001a: 33).

Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi Proust genelde saat, gün, ay, yıl şeklinde uzlaşmalı zaman göstergelerini kullanmayıp, daha çok bir gün, bir sabah, bir akşam, bir gece, bir cumartesi, bir pazar gibi belirtilmemiş zaman ifadelerini kullanmaktadır. Yazar seyahat, davetiye ve gezinti anlarını betimlediği veya anlattığı zaman, bunların zamanı konusunda açıklayıcı bilgi vermiyor. *Sodom ve Gomorra* adlı romanında anlatıcı-kahramanın yaşantısı anlatılırken bu türden ifadelerin kullanıldığı görülmektedir:

Bir gün, Albertine'in de, Andrée'nin de Elstir'in davetini kabul ettiklerini öğreniyordum (...). Ama orada Andrée'den başkasını bulamıyordum. Albertine, Elstir'e ziyaretini teyzesiyle birlikte başka bir güne bırakmayı tercih etmiş oluyordu. (...) Grand-Hôtel'in önünde, mendireğin üzerinde hepimiz bir arada olduğumuz bir gün Albertine'e söylediğim son derece sert, kırıcı sözlerin üzerine... (Proust, 1997: 212-213).

İşte biz o anda salona girdik. (...) (...)Verdurin'lerden çıktığımızda saate bakıp, Albertine'in evde sıkılmasından korkarak, önce benim eve uğramasını rica ettim (Proust, 2001b: 313-324).

Proust bu anlayışını, fiil zamanı ve zaman zarflarının kullanımında da ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazar, “şimdiki zamanın hikayesi” (l'imparfait)'ni tercih etmektedir, bunun nedeni geçmişin şimdide devam ettiğini gösteren fiil zamanı olmasıdır. Proust cümlesinde şimdide devam eden ve sınırsızlığı simgeleyen bir eylem zamanını kullanıyor (Delattre, 1948: 45). Söz konusu zaman, geçmişle şimdi arasında bir köprü olarak değerlendirilmektedir. Şimdiki zamanın hikayesi aynı zamanda kahramanların iç dünyalarını ve anılarını en iyi anlatmanın aracıdır. “Proust'un şimdiki zamanı olan hikâye zamanı, bilinçaltı hafızanın kök saldığı geçmişin şimdisedir” (Kristeva, 1994: 352). Şimdiki zamanın hikayesi, farklı anları bütünleştiren bir zaman olma özelliği taşımaktadır.

Zaman zarfı olarak da “şimdi”, “daima”, “uzun zamandan beri”, “sık sık”, “vaktiyle”, “eskiden” gibi zarfları tercih ettiği görülmektedir. Söz konusu zaman zarfları, ne sınırları çizilmiş bir zamanı tanımlıyor ne de hikâyenin süredizinsel bir düzene göre ilerlemesine katkı da bulunuyor: “Uzun zaman, geceleri erkenden yattım. Bazen, daha mumu söndürür söndürmez, gözlerim o kadar çabuk kapanıverdi ki uykuya dalıyorum” demeye zaman bulamazdım (Proust, 2000: 9).

Özellikle “şimdi” zaman zarflarını kullanmakla yazar, bir yandan öykünün sıralı bir zaman akışına göre ilerlemesini ortadan kaldırmak isterken, diğer yandan da yaşamın birçok anının şimdide vücut bulduğunu göstermeye çalışmaktadır. Aynı zamanda bu zaman zarfının kullanımı, Proust'un zamanın somut uzlaşma göstergeleri ile bölünmesine karşı olduğunun da bir göstergesidir. Bu zaman zarflarının

kullanımı, yazarın yaşamı bir bütün olarak gördüğünü gösterme çabasının bir tür yansımasıdır.

2. Doğal Zaman Göstergeleri

Proust'un romanlarında dış zaman gerçeğini, takvim ve saat zamanı göstergeleri ile yansıtmak yerine doğadaki değişimler ile vermeye çalıştığı görülmektedir. Romanda hiç zaman göstergesine yer verilmeden anlatımın sürdürüldüğü sahneler gibi, yaşanan anı yazarın doğal göstergelerle de verme çabası dikkati çekmektedir.

Romancı doğal göstergeleri iki boyutta kullanıyor: bunlardan birisi günün farklı anlarını göstermek için. Bu bağlamda güneşin hareketi, doğaya yansıması ve hatta gölgenin boyutuna göre yaşanan anı vermeye çalışıyor. Akşamın şu saatinde şunlar yaşandı ifadelerini kullanmak yerine, güneşin batışını betimleyerek akşam saatleri olduğu belirtiliyor: “Güneşin alçalmasıyla birlikte hatıralar beni geçmişe ait serin bir havaya götürdüğünden, (...) büyük bir mutlulukla nefes alırdım. Ama az sonra gün bitmekte olduğu için, akşamın üzüntüsüne gömülürdüm” (Proust, 2001b :28).

Hangi ay veya mevsimde bulunduğu da yine doğal olaylar veya evrendeki değişimler betimlenerek verilmektedir. Sert dalgaların betimlendiği sahnelerden sonbahar veya kış mevsiminin yaşandığı, insanların kumsalda güneşlenme sahnelerinden mevsimin yaz olduğu anlaşılmaktadır. Erik ağaçları ve elma ağaçlarının çiçeklerinin betimlenmesinden zamanın ilkbahar, mart ve nisan ayları olduğu, ağaçların yapraklarının sararıp döküldüğü sahnelerden ise sonbahar mevsiminde yaşandığını anlayabiliyor okur.

Proust'un doğal zaman göstergelerini kullanmasındaki amacı; bir yandan uzlaşma zamanını kullanmaya karşı olmasından kaynaklanırken, diğer yandan da bu doğal zaman göstergelerinin günden güne ve yıldan yıla tekrarlanması yazarın insan yaşamının da devamlı olacağı inancına dayanmaktadır denilebilir.

3. Psikolojik Zaman

Değişik eleştirilenler, yazarlar, felsefeciler ve psikologlar psikolojik (tinsel) zamanı, iç zaman, görece zaman, öznel zaman, kişisel zaman, duyumsanan zaman, soyut zaman, insan zamanı olarak da adlandırmaktadırlar. “Proust'un zamanı, matematikçilerin veya köşe yazarların zamanı değil, psikolojinin ve belleğin zamanıdır.” (Bernard vd., 1996: 379). Psikolojik zaman Proust'un uzlaşma zamanına karşı tercih ettiği bir zamandır.

Proust'un romanının kurgusunu psikolojik zamana dayandırmasında şu boyutların etken rol oynadığı saptanmaktadır:

- 1) Bellek,
- 2) Bilinçaltı,
- 3) Rüya,
- 4) Düş

Söz konusu bu evrenlerde anın dışına çıkma olanağı bulunmaktadır. Roman kahramanı çoğu kez geçmişin anılarına bazen bilinçli ve bazen bilinç dışı dalabilmekte, bazen de rüyalarında geçmişini yaşayabilmektedir. Öte yandan düş evreninde geleceği düşleyerek yaşanan anın dışına çıkabilmektedir.

Proust'a göre gerçek ancak bellekte şekillenmektedir. “Bellek sayesinde yaşanan şimdiden yaşanmış şimdiye geçiş mümkündür. İki dönem arasında bağıntı bulunmaktadır” (Deleuze, 1964: 51). Bellek evreninde yaşamın farklı anlarının birlikte var olması gerçeği söz konusudur. “Geçmiş, bellek sayesinde kendini “şimdi”de yeniden üretir. Bu yeniden üretme ve bir kurgu inşa etme, belleğin bir depo gibi bilgilerin istiflendiği bir yer değil aksine aktif ve dinamik bir yapıya sahip bir süreç olduğunu ortaya koyar. Bu durumda geçmiş de edilgen değildir” (Güngör, 2015:71). Zamanın bozmaya veya yok etmeye çalıştığını bellek ya da hafıza kurtarmaya ve yaşatmaya çalışmaktadır: “Belleğimiz anılarımızı bize yaşadıkları kronolojik sıraya göre sunmuyor, yaşanan anların düzeninin ters-düz olduğu bir yansıma şeklinde yaşatıyor. (...) Geçmişin anılarının bu taze suyu, bugün hiç bozulmadan ruh dünyamda bir kez daha coşup akıyor?” (Proust, 1993: 142-143)

Bellek gibi bilinçaltı ya da istem dışı bellek de geçmişin anılarının yeniden elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Proust'un romanlarında bilinçaltı dünyasının yansıtılmasında Jung'ın psikanaliz üzerine çalışmalarının etkisi olmuştur. Ancak bilinçaltında geçmişe dönüşler çoğu zaman bir nesne aracılığı ile olmaktadır. Proust'un romanlarında bilinçaltı çağrışımı gerçeğine en güzel örnek, roman kahramanının bir pazar günü kahvaltı yaparken yediği kurabiye tadının beklenmedik bir anda onu önce çocukluğunda büyük halası Leonie' nin ona yaptırdığı kahvaltıya, oradan mahallesine, ardından da tüm Combray anılarına götürmesidir. Kurabiye ile birlikte, Leonie Halanın odasının bulunduğu eski gri ev, meydan, alışveriş yaptığı sokaklar, gezintiye çıktığı yollar anlatıcı-kahramanın hafızasında canlanır:

Halamın ıhlamura batırıp bana verdiği bir parça madlenin tadını tanır tanımaz Léonie Halamın odasının bulunduğu, sokağa bakan eski gri ev, bir tiyatro dekoru gibi gelip annemler için yapılmış olan, arkadaki bahçeye bakan küçük eve eklendi; evle birlikte sabahtan akşama, her mevsimde kent, öğle yemeğinden önce beni gönderdikleri Meydan, alışveriş yaptığım sokaklar ve hava güzel olduğunda yürüdüğümüz yollar da görüntüde yerlerini aldılar. Ve tıpkı Japonların, suyla dolu porselen bir kaseye attıkları silik kağıt parçalarının, suya girer girmez çözülüp şekillenerek, belirginlik kazandığı, somut, şüpheye yer bırakmayan birer çiçek, ev, insan olduğu oyunlardaki gibi, hem bizim bahçedeki, hem Swann'ın bahçesindeki bütün çiçekler, Vivonne nehri'nin nilüferleri, köyün iyi yürekli sakinleri, onların küçük evleri, kilise, bütün Combray ve civarı şekillenip hacim kazandı, bahçeleriyle bütün kent çay fincanından dışarı fırladı (Proust, 2000: 53)

Proust'da bilinç altında canlanan bu zaman “saf zaman (le temps à l'état pur)” (Proust, 2001a: 179) olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, roman kahramanı tarafından “zaman dışı var olma (être extra-temporel)” olarak yorumlanmakta ve buradan ruhun sonsuzluğu anlayışına varmaktadır. Zira romanın kurgusunda “bilinçaltında yeniden canlanan Combray bir güneş gibi parlar” (Husson, 1973: 43). Psikolojik zaman sayesinde Proust zamanın yıkıcı ve yok edici etkisinden kurtulduğu inancını taşır. Uzlaşma zamanının dışına çıkan anlatıcı-kahraman eski günlerini tekrar yaşar. Yazara göre bu olay, kayıp zamanın tekrar elde edilebileceğinin ve zamanın sınırsız olduğunun açık bir kanıtıdır.

Nesnelerin yanında tatlar, kokular, renkler vb. öğeler bilinçaltında geçmişin yeniden canlanmasını sağlıyor. Şimdi ve geçmiş büyük bir benzerlik mucizesi ile birleşmekte, böylece eski duygular ve izlenimler tekrar yaşanmaktadır (Tauman, 1949: 59). Bu durum kahramana uzlaşma zamanının, bir başka deyişle yaşanan anın dışına çıkma olanağı sunmakta ve bu da ona sonsuzluk sevinci yaşatmaktadır. Proust'un romanlarında rüyada yaşanan anların kurgusu da uzlaşma zamanının dışına çıkma yollarından birisi olarak sunuluyor. Zira roman kahramanı rüyasında geçmişte yaşadığı farklı anları yeniden yaşayabilmektedir. Proust'un anlatıcı-kahramanın yaşamı, adeta rüya ile gerçek dünya arasında geçmektedir. Ona göre rüya aynı zamanda ölüm ve yeniden doğma inancının bir tür deneyimidir. Nehir

romanlarının ilki olan *Swann'ların Tarafı* bir rüyayla başlarken, son cilt olan *Yakalanan Zaman* romanı bu rüyadan uyanmayla son buluyor. Bellek ve bilinçaltı evreninde olduğu gibi rüyasında da anlatıcı-kahraman çocukluk anılarına dönebiliyor.

Düş evreninde de anlatıcı-kahraman anın dışına çıkabilmektedir. Hem geçmişini hem de geleceği düşlemek mümkündür. Böylece sınırlı zaman algısından kurtulma olanağı elde edilebilmektedir. Ayrıca bu yollara başvurularak yaşamın bütün olduğu; geçmiş, şimdi ve gelecek diye parçalamanın doğru olmadığı düşüncesi öne çıkmaktadır.

Romanların öyküsünde iç zamanın kullanılması sadece zaman açısından uzlaşma zamanının dışına çıkma olanağı vermiyor, aynı zamanda mekân olarak da farklı mekanlara yolculuk etme ya da farklı mekanlarda yaşama olanağı sunuyor. “*Kayıp Zamanın İzinde* çaya batırılan bir kurabiye'nin tekrar şekillendirdiği bir dünyada geçen ve mekân karşısında zamanın üstünlüğü üzerine kurgulanmıştır” (Öner, 2014:184). Proust'da anı olayı bir yandan ruhun farklı iki devir arasında geçişler yapmasını sağlarken, diğer yandan da iki mekân arasında geçişi sağlıyor (Poulet, 1963: 17). Zamanda sınırların kalkması, mekânda da sınırların ortadan kalkmasına olanak veriyor.

4. Uzlaşma Zamanı ve Psikolojik Zaman Uyumsuzluğu

Proust romanın kurgusunda ağırlığı duyumsanan zamana vermekle birlikte zaman zaman uzlaşma zamanına da yer vermektedir. Bu nedenle öykünün anlatımında hem kişisel olan iç zamandan hem de uzlaşmalı belirlenmiş dış zamanından parçalar bulmak mümkündür. Bu da romanın öyküsünde yer alan olayların süredizinsel bir düzende ilerlemediğini göstermektedir. Balzac misali geleneksel romandaki zamansal yapıyı terk eden Proust, psikolojik zaman yapısını önceliyor (Suixiang, 2009: 89). Proust'un “*Kayıp Zamanın İzinde* adlı yapıtında belli bir düzene göre ilerleyen bir öykü bulunmuyor, ne başı ne de sonu olan öyküler söz konusu” (Şen, 1989: 21). Sonuçta Proust, romanlarında öykünün kurgusunu uzlaşma zamanı sürelerine göre değil de psikolojik zaman ve varoluş zamanına göre yapılandırıyor. Bunun için de sürekli bir andan başka bir ana, buna bağlı olarak da bir öyküden başka bir öyküye veya olaya geçiyor. Proust artık geleneksel anlatı düzenini kullanmayıp an üzerine odaklı yeni bir estetik yapı oluşturuyor (Lebon, 2016: 43).

Uzlaşma zamanı insanın dış dünyaya göre yaşam çizgisini yansıtırken, iç zaman insanın geçmişi, şimdiyi ve geleceği aynı anda yaşayabildiği bütünlüğü sunmaktadır. Şimdinin bir anında geçmişin

yaşanması insan zamanı açısından devamlılığı göstertirken, öykünün uzlaşma zamanına göre ilerleyen yapısı açısından kopukluklara neden olmaktadır (Tadié, 1999). Öykünün uzlaşma zamanına göre değil de daha çok psikolojik zaman gerçeğine göre kurgulanması, olayların takibini güçleştirmektedir. İnsanın iç zamanındaki bütünlük ve devamlılık anlatının akışında dış zamana göre bir kopukluk ve iç içelik sergilemektedir. İki zamanın birlikte kullanılması Proust'un romanlarında anlatı zamanının akışında ikilem ve kopukluklara neden olmaktadır. Proust'un öyküsünde kullandığı bu zamanı kullanma şekli, musikide kullanılan geçişli ve tekrarlı yapıyı çağrıştırmaktadır.

Romanlardaki düzensiz akış, bir başka deyişle bozuk süredizin, önce “geçmişe dönüş” (analepse) ve sonra da “gelecekte söz etme” (prolepse) olmak üzere iki temel yapı şeklinde kendini göstermektedir. Proust'un gelecekte söz etme ve özellikle geriye dönüş tekniğini romanın zaman yapısı içerisinde gerek makro ve gerekse mikro düzeyde çok sık kullandığı görülmektedir.

5. Zamanın Kişiler Üzerine Etkisi

Proust, kişileri sahneye koyarken onların yaşlarından söz etmemektedir. “Anlatıcıya, romanın bir ucundan diğer ucuna rolünü açıklayan bir yaş atfetmek zor” (Nathan, 1953: 238). Romanların kurgusunun sunumunda kahramanların yaşını belirtmek uzlaşma zamanının düzenini kabul etmek demektir. Oysa uzlaşma zamanı düzenini ya da süredizinsel bir düzeni kabul etmeyen ve zamanla istediği gibi oynayan bir yazar için kahramanların dünden bugüne yaşlarını vermek pek tutarlı bir yaklaşım olamaz (Tadié, 1971: 321). Yazara göre insanın iç zamanında yaşamının farklı dönemlerini aynı anda tekrar yaşama olanağı bulunduğu gerçeği karşısında onu sabit yaş sınırlarıyla sunmak doğru bir yaklaşım değildir. Zira insan sabit yaşsız bir varlıktır, bu varlık birkaç saniyede yıllarca geçmişine daha genç dönemine yeniden dönme yeteneğine sahiptir (Ricardou, 1967: 161).

Kişilerin yaşlarını okur ancak, nehir romanları olarak adlandırılan farklı romanlarda aynı kişilerin döngüsel bir şekilde devam etmesinden, onların soy ağacındaki değişme ve gelişmelerden takip etmeye çalışmaktadır. Toplumda meydana gelen değişimler de olay örgüsündeki akış üzerine ipuçları vermektedir. Somut zaman göstergelerinden hareketle öykü zamanını belirlemek güç olmakla birlikte, kişi ve nesnelere meydana gelen değişimlerden hareketle yazar zamanın akışını sunma eğilimindedir. Proust dış zamanın akışındaki devamlılığı (homogénéité) bu yolla vermeye çalışmaktadır

çünkü daha önce de belirtildiği gibi uzlaşma zamanı göstergelerinden hareketle romanda sağlanan yapay devamlılığa karşıdır.

Nehir romanının ikinci cildi olan *Guermantes Tarafı* adlı romanda Guermantes Düşesinin evinde akşam verilen davette birçok kahramanını sahneye koyup betimlediği görülüyor. Nehir romanının son cildi olan *Yakalanan Zaman*' da, Guermantes Prensesinin evindeki davette anlatıcı-kahraman, Odette, Gilberte, M.de Charlus, Guermantes Dükü vb kişileri tekrar betimliyor. Bunlara Mlle de Saint-Loup gibi genç yeni bir kahraman daha ekliyor. Amaç böylece ilk ciltlerden beri insanlarda meydana gelen değişmeyi göstermek. Son ciltteki davette anlatıcı kahramanın etrafındaki kişilerin yaşlandığı görülmektedir. Burada Gilbert, annesi ve kızı Mlle de Saint-Loup aracılığı ile üç nesilden söz ediliyor. On altı yaşında olduğu belirtilen Mlle de Saint-Loup annesi Gilbert'e, Gilbert'in de kendi annesi Odette'e ne kadar benzediği vurgulanıyor. Gilbert'in betimlendiği sahne:

Bir zamanlar, gençliğinde tanıdığım, şimdi bembeyaz saçlı, ufak tefek, uğursuz bir kocakarıya dönüşmüş olan bir kadın, bir komedinin son sahnesinde, karakterlerin tanınmayacak kadar değişmiş olmaları gerektiğinin işaretiydi sanki. (...)

Hiç şüphesiz, az önceki acı keşfinin, kitabımın konusu açısından bana ancak yararı dokunabilirdi. Kitabımın, sadece zamanın dışındaki, gerçekten yoğun izlenimlerden oluşamayacağına karar verdiğime göre, bu izlenimleri aralarına serpeceğim gerçeklerin arasında, zamana, insanları, toplumları, ulusları sarmalayan ve değiştiren zamana ilişkin gerçekler, önemli bir yer tutacaktı (Proust, 2001a:233, 238).

Buradan iki sonuca varılmakta: her şeye rağmen zaman insan ve nesne üzerinde gücünü hissettiriyor, ancak aynı zamanda birbirlerine benzeyen nesiller aracılığı ile yaşamın bir sirkülasyon ve yeniden doğuş şeklinde var olduğu felsefesi kendini hissettiriyor.

Mekân veya nesnenin dördüncü boyutu, zamanın üzerlerindeki etkisiyle verilmeye çalışılıyor. Proust adeta zamanı, kişi üzerinde olduğu gibi mekân ve nesne üzerinde de somutlaştırmaya çalışıyor. Bu etki özellikle Combray Kilisesi'nin betimlendiği sahnelerde kendisini gösteriyor.

Sonuç

Zamanı önemli bir sorun olarak gören Proust, romanlarında onunla istediği gibi oynamakta ve onu istediği şekilde yönlendirme

çabası sarf etmektedir. Zamanın akışını bozarak, yaşama ve dünyaya yeni bir bakış açısıyla bakmaktadır. Zamanın bütün boyutlarını sergilerken, insanın iç zamanını romanlarına aksettirmeye çalışmıştır.

Prosut'un zaman anlayışına göre, insan psikolojik zaman sayesinde uzlaşmalı zamanının dışına çıkarak yaşamın farklı dönemlerini aynı anda yaşayabilmektedir. Bu durumda takvim ve saatlerin zaman düzeni, insan zamanını ölçmede yeterli değildir. Yaşam, geleneksel romancıların gösterdikleri ve sanıldığı gibi tek ve düz bir çizgi üzerinde ilerlemez. Yaşam bir bütündür ve varlığın farklı zaman anlarını aynı anda ve tekrar yaşaması veya geleceği hayal etmesi tinsel zaman sayesinde mümkündür. Söz konusu yeni teknikle, Proust geçmiş, şimdiki ve geleceği anlatının aynı noktasında birlikte sunmaktadır. Bölünmez ve bütün bir zamanı savunduğu için, insan zamanının somut zaman göstergelerine göre belli parçalara bölünmesine karşıdır. Şüphesiz bunu duyumsanan zamanın kullanımı sayesinde yapmaktadır. Zira fizikteki ışık hızı gibi düş hızı da iç zamanda mesafe tanımadan yaşamın çok uzak iki veya daha fazla anını aynı noktada birleştirebilmektedir.

Proust'un romanlarında durağan bir yapıdan ziyade canlı, gelişen ve dinamik bir vücudun düzenini bulmak mümkündür. Bütün bunların neticesi, zaman konusunda şu gerçeği ve ikilemi ortaya koymaktadır: ruhun sonsuzluğu ve zamanın madde üzerine etkisi. Zira romanın son üç sözcüğü dahi Proust'un zaman oyununun sonucu ile son bulur: “zamanın içinde (dans le temps)”. Her şeye karşın zamanın akışını sürdürdüğü gerçeği karşısında Proust, ancak sanat yapıtı sayesinde bu dünyada sonsuzluğu yakalamanın mümkün olacağı inancına varır. Karşı koymaya çalıştığı zaman, Prosut'un gerçeği keşfetmesinde etkin rol oynayarak bir kez daha gücünü hissettirmiştir.

Kaynakça

- Albérès, R.-M. (1966). *Métamorphoses du Roman*. Paris: Editions Albin Michel.
- Bernard, D., Carbonell, A., Jabbour, N. ve Eichel-Lojkine, P., (1996). *La Littérature Française au BAC*. Paris : Belin.
- Delattre, F. (1948). *Bergson et Proust, Accords et Dissonances*. Paris: Editions Albin Michel.
- Deleuze, G. (1964). *Marcel Proust et les Signes*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Doğan, Ş. (1980). Modern Roman Sanatında Zaman Kavramı Üzerine. *Batı Edebiyatları Araştırma Dergisi*, 3 (Bahar), 20-30.

- Emie, L. (1930). Marcel Proust Vu par un Allemand. *Bulletin Marcel Proust, Défense de Marcel Proust*, Paris: Le Rouge et Le Noir.
- Güngör, F.Ş. (2015). Marcel Proust'un Kayıp Zamanın İzinde Adlı Romanında Belleğin Kurgulayıcı Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55 (2), 59-74.
- Husson, R. (2018). The Concept of Love in Swann's Way. *Search of Marcel Proust*, California: Scripps College and The Ward Ritchie Press.
- Kristeva, J. (1994). *Le Temps Sensible, Proust et l'Expérience Littéraire*. Paris: Gallimard.
- Lebon, S. (2016). Proust et l'Esthétique du Temps dans À la Recherche du Temps Perdu. *Revista de Lenguas Modernas*, 24, 43-61.
- Maurois, A. (1949). *A la Recherche de Marcel Proust*. Paris: Hachette.
- Nathan, J. (1953). *La Morale de Proust*. Paris: Librairie Nizet.
- Öner, H. (2014). Proust'un Zamana Karşı Zaferi: Kayıp Zamanın İzinde, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi / ASOS*, 2 (2), 183-188.
- Poulet, G. (1949). *Etudes sur le Temps Humain*. Paris: Plon.
- Proust, M. (2001a). *Yakalanan Zaman*. Hakmen, R. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Proust, M. (2001b). *Mahpus*. Hakmen, R. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Proust, M. (2000). *Swann'ların Tarafı*. Hakmen, R. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Proust, M. (1997). *Sodom ve Gomorra*. Hakmen, R. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Proust, M. (1993). *Les Plaisirs et les Jours*. Paris: Gallimard.
- Proust, M. (1943). *Chroniques*, Paris: Gallimard.
- Ricardou, J. (1967). *Problèmes du Nouveau Roman*. Paris: Editions du Seuil.
- Suixiang, C. (2009). Une Réflexion Sommaire sur le Temps de Proust. *Synergies Chine*, 4, 89-96.
- Şen, M. (1989). *La Jalousie de Robbe-Grillet et la Nouvelle Technique Romanesque*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Tadié, J-Y. (1971). *Proust et le Temps*. Paris: Gallimard.
- Tadié, J-Y. (1999). *Proust: la Cathédrale du Temps*. Paris: Gallimard.
- Tauman, L. (1949). *Marcel Proust, une Vie et une Synthèse*. Paris: Librairie Albin Colin.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 75-86
ISSN: 1302-6879

Carson McCullers' ın Yalnız Bir Avcıdır Yürek Eserindeki Sessiz Etkileşim *Silent Interaction in The Heart is A Lonely Hunter by Carson McCullers*

- Serdar TAKVA*
- Gökşen ARAS**

*Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Trabzon/Türkiye
Lect., Trabzon University, Department of Foreign Languages Education, Trabzon/Turkey
serdartaakva@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3432-2043

**Dr. Öğr. Üyesi., Atılım Üniversitesi İngiliz Dili Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye
Asst. Prof., Atılım University, Department of English Language and Literature, Ankara/Turkey
goksenaras@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-2523-4976

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/09/2019

Kabul Tarihi / Date Accepted:

31/05/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atf: Takva, S. & Aras, G. (2020). Carson McCullers' ın Yalnız Bir Avcıdır Yürek Eserindeki Sessiz Etkileşim. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 75-86

Citation: Takva, S. & Aras, G. (2020). Silent Interaction in The Heart is A Lonely Hunter by Carson McCullers. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 75-86

Öz

İnsanoğluna ait temel özelliklerden biri olan iletişim, insanların birbirlerini anlamaları açısından en önemli araç olmuştur. Sadece mesaj ve alıcı şeklinde basit bir şekilde tanımlanmasına rağmen, mesajların farklı ve öngörülemez değişkenler tarafından etkilenebildiği karmaşık bir süreçtir. İletişim sadece inanç ve ideolojilerimizi kapsayan bir fenomen değil aynı zamanda kültürel yapımızı ve bunun yerleşimimiz üzerine etkilerini içermektedir. Belli bir toplumun tüm üyeleri birbirlerini anlamak için iletişimi kullanmakta ve yazılı-görsel enstrümanlar aracılığıyla sürekli ve sağlıklı bir fikir alışverişini amaç edinmektedirler. İletişimin ruhuna aykırı olarak, bireyler iletişim becerilerine sahip olsalar bile iletişim bazen sekteye uğrayabilir. Bu bağlamda, toplumun yansıtıcı figürleri olan yazarlar, iletişimsizliği yetersizlikleriyle birlikte sunmaya çalışırlar. Carson McCullers, John Singer adını verdiği sessiz karakterini romanının merkezine alarak *Yalnız bir Avcıdır Yürek (The Heart is a Lonely Hunter)* adlı romanında iletişimsel yetersizlikleri ele almaktadır. Bu makalenin amacı *Kalp Yalnız bir Avcıdır* adlı eserde, Carson McCullers'ın insanoğlunun problemlerinden biri olan iletişim yetersizliğini başarılı bir dille nasıl ele aldığını sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Carson McCullers, *Yalnız bir Avcıdır Yürek*, Sessiz, Etkileşim, Yetersizlik.

Abstract

Communication as one of the basic features belonging to humankind has always been the most significant tool to understand each other. Although it is described as an activity involving a message and receiver, it is a complicated process in which the messages can be affected by various and unpredictable variables. Communication itself is a phenomenon covering not only our beliefs and ideologies but also our cultural background(s) and their effects on our settlement. All members of a specific community employ communication so as to understand each other and they aim to gain a constant and healthy exchange of ideas that can be established through written and oral tools. Contrary to the essence of communication, sometimes communication may be hindered though the individuals may have the potential to communicate. In this respect, authors as the reflective figures of society, highlight the structure of miscommunication along with its drawbacks. They tend to provide their readers with the current situation involving how we suffer because of inadequate communication. Carson McCullers highlights deficiencies of communication in her novel titled *The Heart Is a Lonely Hunter* by placing her muted character in the center of her novel. The purpose of this article is to present how in *The Heart Is a Lonely Hunter* she successfully presents miscommunication.

Keywords: Carson McCullers, *The Heart is a Lonely Hunter*, Silent, Interaction, Deficiency.

Introduction

When Carson McCullers wrote her debut novel in 1939, the country was suffering from many problems. Born in South America, she had to face most of the problems occurring in the South. She could not turn a blind eye to the drawbacks and calamities taking place all around her. Therefore, to her, handling these issues in her writing was ultimately the best way to express herself more openly.

Out of many disastrous outcomes of the clash between the North and the South, perhaps the loss of the communication and empathy in the society was the most poignant one for the author. As McCullers writes in an essay, "Communication is the only access to love-, to conscience, to nature, to God, and to the dream" (Presley: 2011: 26). But, for all the peace and hope the characters of her first novel experience, each might as well be a mute.

To begin with the historical background of the novel; there was a great economic depression then. Both by the stock market crash of October 29, 1929, and by the bombing of Pearl Harbor on December 7, 1941, the 1930s saw the gravest economic depression the United States

has ever faced. Although urban unemployment soared to a peak of 15 million in 1932, the worst afflicted in the country were the farmers. In 1932 farm incomes fell to less than half of the 1929 level. The result was that many farmers could no longer meet mortgage payments, and their farms were foreclosed and auctioned off. Between 1927 and 1932 the number of forced sales of Southern farms rose from 21 to 46 per thousand.

Despite the attempts of the American Cotton Cooperative Association to limit crop production, cotton prices continued to plummet, and textile mills poured out a surfeit of unwanted cloth into the market. Between 1928 and 1932, the manufacturers' price fell below the margin needed to cover costs, and the mills suffered absolute losses. Although McCullers describes the cotton mills in her novel as "big and flourishing" (McCullers, 2010: 3) the men who work there nevertheless are very poor embodying the desperate characteristic of the time period. "Often in the faces along the streets there was the desperate look of hunger and loneliness" (McCullers, 2010: 4). So the time the novel takes places was a very sad and hopeless phase for the country, especially for the South.

At the centre of her novel she places a deaf-mute person. Symbolically, we are handed the hint of the communication that seems to exist, but, indeed, never taking place in the novel. Let alone the mute one, even the articulate characters in the novel cannot communicate with each other in any way. Such a hindrance as Tanrıtanır states ; contrary to ancient times "this is a disaster and man-made leading to disconnection" (2018: 4061).

Employing an irony, McCullers creates a deaf-mute character. Though not able to speak or hear, John Singer proves to be the moderator of all the five major characters in the novel. All the characters, apart from Singer, have difficulty in communicating one another. With some basic reasons behind it, this very bitter situation of the society, in general, worries McCullers a lot. It is believed that from the microcosm of the South America, she steps into the macrocosm of all the people in the world in that no single man is able to get to the other neither psychologically nor empathically. Thus, McCullers presents a detailed and at the same time a puzzle-like human condition to us.

Silent Interaction in *The Heart is A Lonely Hunter*

The novel opens with two deaf-mute friends. John Singer and his friend Spiros Antonapoulos. It has been ten years then they have been living together. The other characters show up only after Antonapoulos is sent to the mental asylum by his cousin which was

against Singer's will. Being too much fond of Antonapoulos, Singer worries a lot for his friend. And finally he moves into a boarding house so as to fill the void left with the absence of his best friend. Then the introduction of all the other characters take place one by one as they encounter Singer. It is astonishing for the readers to find Singer as the central figure of all these people for communicating as he is a mute person. Soon after he moves to the boarding house, The Kellies, he starts to be a close and genuinely considerate person for everyone he meets.

As Kohler puts forward: John Singer, "the mute who stands at the center of action and meaning in *The Heart Is a Lonely Hunter*, is such a figure, realistically drawn" (1951: 415). Details of his physical appearance, habits, occupation, environment, personal relationships, and the difficulties of his physical handicap are all faithfully presented to show the complicated nature of his social experience. Isolation as the devastating element hindering the communication segregates the members of the society and it may also be defined as the process of people losing their contacts with other social resources or their willingness to participate. Among these, the inability of the people to get in touch with each other is much more important. They literally share nothing though they have much in common. For instance, the major four characters are: Jake Blount, a propagandist mill worker, who finds Karl Marx and his doctrines as the only solutions to all the problems of the world; Dr. Copeland, a scholarly black physician who has devoted all his life and efforts to solve the social and racial ills of his people; Mick Kelly, a thirteen-year-old girl with a deep love of music and feeling alienated from his family; Biff Brannon, the proprietor of the New York Cafe, who attempts to control his life by himself, rejecting all the outer interferences. All these people in this or that way are in touch with Singer. In time they start to find Singer as an indispensable person in their lives. Insistently, McCullers reminds us that understanding is much more important than words.

Singer shows up like a hero of the four people as they find such great sincerity in him. Mick is the most transforming character in the novel as she constantly tries to accomplish her dreams. However, she ends up working at a small shop which was against all her ambitions. Seeing the autobiographical similarity between Mick and McCullers, Presley phrases that "Mick Kelly's destiny as a clerk in Woolworth's is the author's projection of her future in the South, had she not escaped" (2011: 26). The autobiographical background of the author clearly has some touches upon Mick Kelly. Like Mick, McCullers was a Southern girl and had a deep interest in music. Like

Mick, McCullers tried her best to reach her aims and dreams, however, Mick ends up with failure in her dream of becoming a musician. McCullers, too, had to give up her dream of becoming a concert pianist. Thus, reading Mick can subtly gives us the true self of the author herself.

Singer can be seen as the spike bound to four people around him so that no kind of movement is ever possible for him. Much of the power Singer possesses is entrusted to him by his fellows, who create characteristics in him to fill the void in themselves. Through the course of time, we watch Singer turning into the hero of their unilluminated life and choked selves. Ironically enough McCullers gives a mute person as the only solution for their communication. For instance, Jake Blount encounters John Singer at the New York Cafe. He sits at his table and talks about the workers' problems quite a long time and Jake can only understand that he is mute after the following day. The only reason for this ignorance of Jake is just the hunger for sharing and communicating with a person with whom he can feel relaxed and relieved. In this case, we can almost easily witness a type of selfishness: Jake is so much taken away by his issues that he does not care about Singer or his situation. Jake feels that Singer is the only one who can understand him. "You're the only one in town who catches what I mean," (McCullers, 2010: 19) says Jake and continues "For two days now I been talking to you in my mind because I know you understand the things I want to mean" (McCullers, 2010: 19). Accordingly, "Singer, of course, may or may not understand any unarticulated message. But he has been endowed with the power to see, to understand, to heal. In spite of the human desire to create a heroic figure, one who can save and unscramble the puzzle of existence, the results are often only temporarily positive. "By molding someone to reach out to them, people may learn to feel as they have not felt before" (Whitt,1992: 32).

One of the concepts she Carson McCullers fictionally is that in a disorganized society individual Gods or principles are likely to be chimerical and fantastic. Because Mick, Copeland and Blount create Singer to meet their needs, their god is not a divine God. He is a human being just like them. And for this reason, as in modern life, McCullers' fictional universe includes too much need for many listeners. Similarly, the others find Singer close to themselves, too. For example, Dr Copeland is a dedicated person and he, too, finds serenity and peace in Singer. Mick, the teenager, has some dreams about music for her future, but she only shares them with Singer; she does not even tell about them to her family members. Even when she decides to leave school and

work for her family, she asks for Singer's opinion. And only after singer consents that she should work does she make her mind to take the job. As clearly seen, Singer is like stepping into all the burdens of the characters just to relieve and alleviate their individual boredom.

Biff Brannon is also another character who feels peaceful just being in the orbit of Singer. He gets close to him as Singer always eats his meal at his cafe. Throughout the novel, McCullers is like having her characters make peace with themselves with the help of Singer. In Young's words, "the other characters have made of Singer a kind of homemade God, to replace the God who has disappeared from the world in which they live" (1977: 162). Therefore, we can deduce that Singer walks slowly into the neighbourhood of these figures's presence silently, and then somehow turns out to be the only shoulder of support for every single of them at the same time. It may be stated suggest that Singer stands for Jesus Christ. With reference to the biblical sources, Jesus is given as the shepherd of people; like a shepherd of the sheep, Jesus is to lure them away from the dangers and the disasters to the right path. And just like Jesus, Singer does lead the people around him to a better condition of the world. Either chosen by McCullers deliberately or not, the name Singer must have a lot to do with this commentary of the critics.

Perhaps it would be better if we take McCullers's view of God into consideration while reading the book. Virginia Spencer Carr, McCullers biographer, writes in *The Lonely Hunter*: "Above all, Carson felt that praying was indispensable to regain her own redemption. McCullers, Spencer says, (1975:194) "recognized God as an omniscient being, a supreme creator who imposed order on the universe, but she sometimes saw him as a capricious deity whose specialty was freaks" (1975: 186). This type of acceptance and questioning God leaves McCullers in suspicion and hinders her, just it does her characters in the novel, separated and alienated from the society itself. The individuals despite their articulative skills are fragmented and lonely which results in emotional isolation. The emotional isolation creates lack of communication and finally causes desperate identities who have no connections with the outer world. Thus, the great alienation starts from the innerself and moves on to the outer World and there begins social isolation described by Umberson and Montez as "the state of being deprived of social relationships that provide positive feedback and are meaningful to the individual" (2010:51). While an author is not always her own best critic, McCullers's words are easily supported, reflecting the author. Lonely and trying to alleviate her pain through music, Mick comes closer than other characters to recognizing her deification of

Singer and to echoing McCullers's own spiritual search. "Everybody in the past few years knew there wasn't any real God. When she thought of what she used to imagine was God she could only see Mister Singer with a long, white sheet around him. God was silent" (McCullers, 2010: 102).

Insistently, McCullers reminds us that understanding functions better than words and the effort of a deaf-mute to show how to communicate is considered a horror.

There are quite many suggestions about what Singer can stand for, ranging from a moderator to an ordinary man, from Jesus Christ to God, from a real hero of the characters he meets to an amiable neighbour. It depends how we look at him and from what perspective. For instance, the parallels between Singer and Christ in McCullers's allegory begin to be obvious: Singer "listened, and in his face there was something gentle..." (McCullers, 2010: 114). The description of Singer visiting a hospital ward with Dr. Copeland easily reminds one of Christ walking among the crowds of the sick and dying in Palestine (Whitt, 1992:29). So, as a featuring character, Singer can come to be many at the same time. A different perspective comes from Presley who believes to, "Singer does not understand a single word they say. Singer is like a dead god; those who trust in him, who believe in the redemptive potential of communication, deceive themselves" (2011: 10). Although the futility of human communication in this worst of all possible worlds must be noted, Singer cannot be considered ignorant of the messages which directed his way. We are told early in the novel that he is a proficient lip reader. Neither is he a dead god. It is his compassion--his interest in his fellows--which radiates from him. For example, when Singer is accosted by strangers on the street, he refuses to ignore them, although the reader soon learns that Singer is unable to save them from their respective demons. "By midsummer," McCullers writes, "Singer had visitors more often than any other person in the house" (McCullers, 2010: 78). So Singer is like the only connection point of the people in the novel.

Accepting all these suggestions, Singer is more like an overestimated figure with ordinary traits. Obviously, Singer is a normal character; however the problem is with the other four lonely characters. Otherwise, Singer would seem to be an ordinary person. The problem of getting into dialogues turns out to be a recurrent concept in McCullers. It is never resolved or comes to an end. As the South was then suffering from poverty and corruption, people were on the verge of their patience and tolerance. For instance, Jake is so alert and ready for arguments that he is always quarrelsome. There seems to be no kind

of endurance among these people. McCullers must have observed such scenes when she lived in the area. Therefore, for such worn-out members of the society, the greatest thing ever would be to be listened to by someone without being interrupted or questioned in any way; and that is why McCullers offers Singer as a relief to these people. McCullers puts great emphasis on the inability of all the men in the world. In a way, all the characters are heavily crippled regarding their failure in achieving even a small dialogue with each other. As we see, Singer is mute and he has to use sign language to communicate. Otherwise, maybe, he would be just like the others. If he were an articulate person, perhaps, he would be just one of the ill-communicating people we have in the novel.

When McCullers first wrote the book, he first called it *The Mute*. 'Mrs. McCullers's original title, *The Mute*, might have been intended as a plural form' (Millichap, 1971:16). It is not hard to infer that McCullers was quite aware of the fact that *The Mute* would refer to all the articulate characters, apart from Singer. The writer had to change the name into *The Heart is a Lonely Hunter* for the sake of attracting more attention as there was a hit song then with the same name.

The society realistically drawn by McCullers is full of people with such features and mishaps. The closer they get physically, the larger the distance among them grows. Thus, the society turns out to be like the population formed by a lot of mute people, now that they cannot communicate with each other. The words and even speech do come to nothing in this sense. So, Singer proves to be the only sound and speech for all of them. Though he is mute, from his title is promised the hope to speak and to relieve with the melody and the tranquility of his voiceless voice. Everyone finds in Singer the peace they long for in their lives.

As mentioned before, Singer becomes the common friend of everyone. But at the end of the book, he commits suicide when he learns that his friend is dead and this takes us to another stage of the unsatisfaction in his communication with people around him. It leaves us speechless when we observe all the characters, who have been with Singer every now and then, not having even a single idea about what is happening in Singer's world and the reason behind his suicide. They are even uninformed about his friend Antonopoulus and his case. McCullers writes of Singer, "Mick Kelly and Jake Blount and Doctor Copeland would come and talk in the silent room--for they felt that the mute would always understand whatever they wanted to say to him. And maybe even more than that" (McCullers, 2010: 81).

Quite interestingly, neither Singer has wanted to mention them his friends nor they show any clue of interest in learning more of Singer's inner self. Through a sporadic omniscient point of view, McCullers tells the reader: "Each man described the mute as he wished him to be" (McCullers, 2010: 190). By making Singer divine, the townspeople "depersonalize and, in effect, murder him" (Whitt, 1992: 28). They do not take him as an individual person. And McCullers, creates the greatest irony in that though they seem to exchange words with each other, they, indeed, have no common sense of sharing. Similarly, Vickery draws our attention to the uncommunicativeness of the characters uttering that; "each of the characters is passionately desirous of communicating with other human beings, of being understood and accepted. ... While he watches, the child, the radical, the reformer, the freak, and the wise man embark upon a quest for understanding which leads them to John Singer and his room" (1960: 14-13). There, they apparently find the love and understanding they were seeking, unaware that what they see imaged in the deaf-mute is their own alter-ego, their own perfected and fulfilled self. Before he asserts his own identity through his death, he is rumored to be a Jew by the Jews, a rich man by the merchants, and an organizer for the C.I.O. by at least one browbeaten textile union. (1960:16) So on the surface, all the people are pretty eager to accept Singer as one of them. However, this comes to mean nothing as they have no idea about what Singer thinks of them or what he has in his mind as an individual. As some suggest, Singer is never taken as an individual; instead he is like a figure who can understand everyone. But in one of Singer's letters to Antonopoulos he mentions that there are some townspeople around him, but he can barely understand them or their behaviours. So, indeed, Singer is not a solution for them as they take him to be. Unfortunately Singer is all alone as neither these people around him nor his mute friend do understand him. It is too bad that his song is never sung. And again we witness the failure in communication among the characters. If we have a closer look at the characters one by one, we will have a good chance to analyze their situation more easily: Mick is a teenager, she cares for her two brothers. She is fond of music and takes long walks at night to hear some music from the windows open. Though she has very intense ambition for becoming a musician, she barely speaks about it to her family. She does not share such dreams of her own with anyone but Singer.

As a second example, Dr Copeland is a person who has been rejected by his family due to his dedication to his job and the improvement of his people. He believes in the ultimate change in the

black nation. His family is not so optimistic and his son was arrested due to a misunderstanding. When Dr Copeland goes to prison, a racist judge accuses him of being drunk, so suddenly he is put into jail, too. The unfuturistic situation of the black nation is well-seen with the bitter example of the amputation of Dr Copeland's son's gangrenous feet in the prison. This is really important in that McCullers may not seem optimistic about the betterment of the black issue.

Jake is a very energetic and arrogant person. He quarrels more than he speaks. Both Jake and Dr Copeland are indeed defenders of the same ideology. Nevertheless, due to his arrogance and great wrath, Jake ends up with a harsh quarrel even with Dr Copeland, with whom they share the same ideas. Thus, we again observe the failure of dialogues. Biff Brannon, the owner of the cafe, is a very observant person. He runs the cafe and at the same time always watches the people. He, too, does not have any clue about sharing any idea or thought with anyone. Before his wife is dead, they hardly ever talk to each other. It is like they try to escape from each other like day and night; when Biff is working at the cafe his wife Alice is sleeping, and when she cares for the cafe, Biff is somewhere else. It seems to me that they deliberately do not come together so as not to converse. The relationships among all these characters are really weird as seen in these examples. And finally, Singer, the mute-protagonist of the novel, has difficulty in getting to his best friend Antonopoulos and receiving a warm friendship in return. Antonopoulos is nothing like Singer. He is not passionate or crazy about Singer, he is obese and tends to commit some crimes in the society like stealing, robbing, so on. He is lazy, gluttonous, fat and rude. When he is put into the asylum, Singer regularly visits him with baskets of foods and other stuff. The relationship between them is like a mystery as they have quite opposite personalities.

As some of the critics believe Singer may have a homosexual tendency towards Antonopoulous. And this can be the only reasonable explanation for Singer's blindfolded fondness of Antonopoulous. He is not interested in Singer in any way, he does not think of him or even try to return his love. It is like an unrequited love in the case of Singer. And a strong support for this claim is, without doubt, his suicide upon learning about Antonopoulous's death at the asylum. This shows all the suspicions related to their straight relationship. Even Singer, the protagonist, proves to be a failure in terms of communicating with his best and close friend.

As we have studied in detail, all the characters are having a really hard time in conversing with each other despite their total awareness of the very bitter situation. For example, one day they all

come to visit Singer. However, due to the presence of the others, neither of them could feel comfortable enough and after uttering only a few sentences about the weather they leave Singer's room one by one. To his astonishment, Singer cannot understand the reason why they have not talked this time as they have always had when they were alone with Singer. If we have a look at the plot structure of the novel, it resembles a musical composition with many instruments and types of sounds. The book is divided into 3 parts; 6 chapters in the first, 15 chapters in the second, and 4 in the last part of the novel. Part One introduces the broad theme of "man's revolt against his own inner isolation and his urge to express himself" as one voice, first through John Singer and then through the other major characters. Part Two demonstrates the inevitable failure of each person, which is brought on by a combination of free will and environmental entrapment. Part Three functions as a coda; the situations of the characters ultimately end worse than their previous lives without Singer. Furthermore, each section is envisioned from a different character's perspective. And it goes without doubt that she creates a masterpiece by making use of such an outstanding method. With this first book of herself, McCullers became an overnight literary sensation.

Despite her young age, McCullers was fairly aware of the drawbacks in the society among the people. So she portrays a great silhouette of the South with its one of the incurable crippling, that is, its communicative problem. As human beings, they are supposed to share and converse with one another. Carson McCullers shows us what disaster and discrepancy can happen in such a great void of communication. In the novel it is really sad that none of the characters are aware of their bitter situation, and how deeply they are in need of real communication and conversation.

Conclusion

In this paper, the aim is to try to go deep into the clashes and chasms created in the characters and their lives. Displaying their inabilities in their efforts to lead a humane life turns out to be a rather difficult and unreachable point. McCullers does not show much hope in regard to the uncommunicativeness of the people. Though she presents Singer as a cure for communication at first, through the course of time, it turns out that he fails in being a cure or solution for the people around him, and even for himself. So the author shows a tragic end with the suicide of Singer. No kind of betterment or improvement can ever be possible in the characters' conditions. McCullers successfully draws a perfect picture of such a terrible problem in a very artistic way despite

her very young age in a community where uncommunicative activities affect not only the individuals but also the society as a whole.

References

- Kohler, D. (1951). Carson McCullers: Variations on a Theme. *The English Journal* 40.8: National Council of Teachers of English. 13(1), 415-422.
- McCullers, C. (2010). *The Heart Is a Lonely Hunter*. London.: Penguin.
- Millichap, J. (1971). The Realistic Structure of *The Heart is a Lonely Hunter*. *Twentieth Century Literature*. 17(1), 11-17.
- Presley, D. E. (2011). Carson McCullers and the South. *Georgia Review* 28 (Spring 1974): 19- 32.
- Spencer Carr, V. (1975). *The Lonely Hunter: A Biography of Carson McCullers*. London: Georgia Press.
- Tanrıtanır, B. (2018). Urban Life Versus Rural Life in Melisa Harrison's : At Hawthorn Time. *Social Sciences Studies Journal*. 4 (22), 4061-4065.
- Umberson D, and Montez J. K. (2010). Social Relationships and Health: A Flashpoint for Health Policy. *Journal of Health and Social Behaviour*, 51(1), 54-66.
- Vickery, J. B. (1960). Carson McCullers: A Map of Love. *Wisconsin Studies in Contemporary Literature*, 1(1), 13-24.
- Whitt, J. (1992). The loneliest hunter. *The Southern Literary Journal*, 24(2), 26-35.
- Young, T. D. (1977). The Meeting of Love and Pain: A Life without Art. *The Souther Literary Journal*, 9 (2), 160-165.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 87-114
ISSN: 1302-6879

**Ayla Kutlu'nun Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve
Kız Çocuklarının Eğitimi Sorunu***
*Social Gender Roles and the Problem of Education of Girls in the
Stories of Ayla Kutlu*

- Neşe UCA*
- Kenan BULUT**

*Öğretmen, MEB (Milli Eğitim Bakanlığı),
Van / Türkiye
Teacher, Ministry of National Education,
Van / Turkey
neseuca7272@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6356-3714

**Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı,
Van / Türkiye
Assist. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl
University, Faculty of Education,
Department of Turkish Language
Education Van / Turkey
kenanbulut80@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4771-0459

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
11/02/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
14/06/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atrf: Uca, N. & Bulut, K. (2020). Ayla Kutlu'nun Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Kız Çocuklarının Eğitimi Sorunu. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 87-114

Citation: Uca, N. & Bulut, K. (2020). Social Gender Roles and the Problem of Education of Girls in the Stories of Ayla Kutlu. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 87-114

Öz

Ayla Kutlu, zengin birikimi ve bakış açısıyla eserlerinde inceleme merakı uyandıran Modern Türk Edebiyatı'nın seçkin yazarlarından. 1970 sonrasında kadına ve kadın sorunlarına yaklaşımla dikkat çeken eserler vermiş olan Ayla Kutlu'nun hikâyelerinde, kadınların sorunlarına yönelik birçok önemli nokta yer almaktadır. Bu çalışmada, Kutlu'nun hikâyelerinden hareketle cinsiyet, cinsiyet tutumları içinde kadının rolü, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumundaki etkenler, toplumun kız çocuklarına bakışı, kız çocuklarına-kadına karşı kullanılan dil ve üslup, toplumun eğitime yaklaşımı ele alınmıştır. Araştırmada Ayla Kutlu'nun dört hikâyeye kitabındaki otuz beş hikâyesi incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Veriler doküman incelemesine göre toplanmış, betimsel analizle değerlendirilmiştir. Çalışmada yazarın hikâyeciliği ve Türk edebiyatında kadının konumuna değinilmiş, incelenen hikâyeye kitapları çerçevesinde eğitimde yaşanan sıkıntılar ve özellikle kız çocuklarına yönelik eğitim sorunları, kız çocuklarının okumaması durumunda toplumun ne tür sorunlarla karşılaşacağı üzerinde durulmuştur. Cinsiyetçi tutumlar ve kız çocuklarının eğitim sorunlarının göz ardı edilmesinin toplumda oluşturacağı kayıplar üzerine ortaya konan görüşler, benzer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak tartışılmış ve çeşitli önerilere yer verilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Ayla Kutlu, hikâyeye, toplumsal cinsiyet rolleri, kadın, kız çocuklarının eğitimi sorunu.

* Bu çalışma, "Ayla Kutlu'nun Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Kız Çocuklarının Eğitimi Sorunu" adlı yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

Abstract

Ayla Kutlu who has reached accumulation and perspective in her works is one of the distinguished writers of Modern Turkish Literature. After 1970, Ayla Kutlu made remarkable studies with his approach to women and women's problems. In the content of Ayla Kutlu's stories, there are intensive examples of understanding women's problems. In this study, based on the stories of Kutlu, gender, the role of women in gender attitudes, the effect of factors on the formation of gender and social gender roles, society's perspective on girls, language and wording used against girls-women, society's approach to education were examined. Thirty-five stories of Ayla Kutlu's four story books were examined in the study. The research was carried out by using document review, which is one of the qualitative research methods. The data were collected according to the document review and analyzed using descriptive analysis. In the study, the storytelling of the author and the position of woman in Turkish literature are mentioned, educational difficulties within the framework of the studied story books and educational problems especially for girls, what kind of problems will society face if girls do not read, etc. issues are emphasized. Opinions put forward on the losses to be caused in society due to genderist attitudes and ignoring girls' educational problems, results of similar studies are compared and discussed and various suggestions were included.

Keywords: Ayla Kutlu, story, gender roles of social, woman, girls' education problem.

Giriş

Birbirinden farklı birtakım özelliklere sahip olan kadın ve erkeğin biyolojik oluşumları ve istekleri de ayrıdır. Biyolojik birer varlık olarak iki cinsiyetin de hassas, güçlü ve zayıf yönleri bulunur. Her iki cinsiyetin de yeryüzünde devamlılık sağlamak için doğuştan getirdikleri özellikleri vardır. Kadının çocuk doğurması, erkeğin bunu yapamaması ya da erkeğin ağır kaldırmaması, kadının fiziksel olarak bedeninin buna yeterli düzeyde olmaması bu konuda akla gelen ilk örnekler olarak sayılabilir.

Toplum, bireylerden kültürel birtakım rollere göre yaşamasını ister. Bu roller, toplumsal cinsiyet rolleridir. “Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyetler arasındaki farklılıkların ya da bir başka deyişle kadın ile erkek arasındaki ilişkilerin toplumsal olarak yapılandırılması, üretilmesi durumunu ifade etmektedir” (Çilingir, 2006: 10). Cinsiyet, insanın yaratılışıyla oluşmaktayken toplumsal cinsiyet kültürün bireye aktardıklarıdır ve bireyin hayatının her aşamasında etkili olmaktadır. “Kadın ve erkeğe sosyal açıdan verilmiş olan roller ve sorumluluklar olarak tanımlanan toplumsal cinsiyet, birçok faktör tarafından

belirlenmekte ve toplumsal cinsiyet, bireyleri hayatının her aşamasında farklı biçimlerde etkilemektedir” (Pekel, 2019: 30).

Kadınlar ve erkekler biyolojik bir varlık olmanın ötesinde toplumsal rolleri benimseyen bireylerdir. Toplumsal roller, toplumun bireylerden beklentilerini içerir. İnsanlığın var olduğu günden bu güne değin kadın ve erkek birçok alanda birlikte mücadele etmiştir. Fakat zamanla erkek ve kadın rollerinde ayrımlara gidilmiştir. “Evdeki işler, yemek yapma, ütü yapma, temizlik ve çocuk bakımı çoğu zaman kadının sorumluluğundadır. Erkekler ise daha sert, sinirli, tartışmalarda alttan almayan bir konumdadır” (Akgül Gök, 2013: 9). Genellikle geleneksel toplumlar, kadın ve erkek arasındaki farklılığı biyolojik olmaktan çıkarır ve cinsiyet eşitsizliğine zemin oluşturur. “Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin benimsenerek; aile içinde; çocuk bakımı, ev iççiliği, yaşlı ve hasta bakımı gibi birçok rolün kadına yüklenmesi, erkeğin iş yaşamına ve sosyal alanlara dâhil olabilmesi, evde erkeğin söz sahibi olması ve kadının yok sayılması cinsiyet eşitsizliklerinin en çekirdekdeki durumunu göstermektedir” (Özmete ve Yanardağ, 2016: 93).

Bir toplumun kadına bakış açısı, kadına yaklaşımı, adalet anlayışı o toplumun gelişmişlik düzeyiyle paraleldir. “Küreselleşen dünyada demokrasinin gelişmesinde kadınların ve kadınlara sağlanan hakların önemli bir yeri vardır. Hatta kadınların sahip olduğu haklar ülkelerin gelişmişlik seviyesinin bir göstergesidir” (Küçük, 2015: 1). Demokratik bir ortamın sağlanabilmesi için kadın ve erkeğe verilen hakların eşit düzeyde olması gerekmektedir.

Kadınların fırsat eşitsizliğine uğraması birçok alanı etkilemektedir. Bu alanlardan biri eğitimidir. Eğitim; değerli bir yaşamın ön koşulu olmakla birlikte bireysel ve toplumsal değişim aracıdır. Eğitim, parçası olduğu toplumsal yapının ideolojisini yansıtır. Eğitim her bireyin hakkıdır. Her iki cinsiyet de eğitim hakkından eşit şekilde faydalanmalıdır. “Bir ülkenin her alanda en güçlü ve en iyi durumda olabilmesi ancak kadın-erkek ayrımı yapmadan herkese iyi bir eğitim sağlamış olması ile mümkündür” (Kayadibi, 2003: 19).

Kadının eğitim durumu, toplumun gelişim düzeyine doğrudan etki eder. Çünkü bir anne olarak kadın, çocuğu eğiten ilk öğretmendir. Haliyle toplumun eğitilmesinde üstlendiği rol, son derece önemlidir. Kadın, aynı şekilde toplumun gelişim düzeyinden de etkilenir. Kadının toplumdaki yeri düşünüldüğünde eğitilmiş olmasının önemi artmaktadır. Ancak ülkemizde kadının eğitim durumu henüz istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Çünkü Türkiye’de, bütün olumlu çabalara rağmen, başta eğitim olmak üzere birçok alanda kadınla ilgili eşitsizliklerin söz konusu olduğu, bu eşitsizliklerin her eğitim

kademesinde açık bir şekilde göze çarptığı görülmektedir (Seven ve Engin, 2007: 181). Kadının saygınlığının artmasında, eğitimine verilecek önemin yeri büyüktür.

Eğitim problemleri ve kız çocuklarının okuyamama sorunları başta olmak üzere kadının maruz kaldığı eşitsizliklere dikkat çeken birçok yazar vardır. Bu yazarlardan biri de Ayla Kutlu'dur. Antakya doğumlu (14.08.1938) olan Ayla Kutlu, ailenin ikinci çocuğudur. Babası Selahattin Kutlu, edebiyat tutkusu olan bir öğretmendir. Babasının mesleği icabı Ayla Kutlu'nun eğitim hayatı farklı okullarda geçmiştir. Başarılı bir öğrenci olarak bilinir.

Ayla Kutlu'nun yazarlığa yeteneği olduğu, çocukken okuma merakından anlaşılmiştir. Ailesi ve kendisi okuma hayranıdır. "Aile efradı entelektüel olarak oldukça zengin ve doyurucu bir kitaplığa sahiptir" (Yıldırım Koyuncu, 2011: 319). Kutlu'nun böyle bir aileye mensup olması, sonrasında yazar olmasına olumlu yönden etki etmiştir. Okumak, Ayla Kutlu'ya farklı bir konum kazandırarak ayakları üstünde durmasına, en önemlisi de sesini daha özgür bir şekilde duyurmasına yardımcı olmuştur.

Ayla Kutlu doğduğu, büyüdüğü topraklardan etkilenmiştir. "Yazar altın çağı olan çocukluğu ve ilk gençliğini geçirdiği, benliğini borçlu olduğu kentini defalarca kurgu dünyasına taşımış ve her defasında anılarıyla yeniden inşa etmiştir" (Hatipoğlu, 2011: 107). Hikâyelerinde, Antakya bolca işlenir. Bunu eserlerinde sıkça dile getirmekten kaçınmaz.

Ayla Kutlu, eserlerinde kadını çokça anlatır. Kadının sorunlarını, bir kadın yaklaşımıyla ele alır. Eğitimsizliği ve kız çocuklarının okuyamama problemlerini kadın sorunlarının en önemli nedenlerinden birisi olarak işler. Eserlerinde, erkek egemen toplumda kadının yerini sorgular. Ayla Kutlu'nun eserlerinin çoğunda kişiler kadındır. "Ayla Kutlu'nun kahramanları -er kişileri ihmal etmeksizin- feodalizmin kıyılara köşelere ittiği insanlardır, yani kadınlar" (Atasü, 2011: 110).

Kutlu eserlerinde, her renkten farklı kişiliğe sahip fakat benzer kaderlerin yaşatıldığı kadınları işler. "Onların dünyası, karşılaştıkları haksızlıklar, direnme güçleri, iç zenginlikleri, paylaşılmayıp ellerinden alınan başarılar, haberi bile olmasa da suçlanan kimlikler, her kademedede güçlü patriark rolünü üstlenmiş hâkim cinsin baskısı ve tüm bunlara direnme gücüyle var olan kadınlardı, benim dünyamın kahramanları" (Kutlu, 2011). İşlediği karakterler her gün rastlanan karakterlerdir.

Ayla Kutlu'nun anlattığı kadınların her gün karşılaştığımız kadınlar olarak hissettirilmesinde kullandığı dilin etkisi büyüktür.

“Çünkü dili tanır, dili sever; ona saygı duyar; onunla yaşamının, onu tanıtanın, onu sunmanın sorumluluğunu da taşır Ayla Kutlu” (Üstüner, 2011: 41). İnsanı geliştiren, insanın ufkunu açan bir dil kullanan yazar, vermek istediği mesajı doğru yere dil aracılığıyla ulaştırmaya çalışır.

Yazar, kadınlar aracılığıyla dönemin gerçeklerine değinmiştir. Dönemin sosyoekonomik durumunu, kadına bakışı, toplumun kadın kimliğine yaklaşım şeklini gözler önüne sermiştir. Yazar, hikâyelerinde cinsiyet/toplumsal cinsiyet rollerini ve bu rolleri oluşturan etkenleri, eğitimi özellikle de kız çocuklarının eğitiminin ihmal edilmesinin meydana getireceği sorunları yazmaya çalışmıştır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Ayla Kutlu, kadın meselelerine yaklaşımını, eğitimsizliğin ve kullanılan üslubun kadın üzerindeki olumsuzluklarını, incelediğimiz dört hikâye kitabında yer alan toplam otuz beş hikâyede açık ya da kapalı şekilde hissettirmiştir. Bu yüzden Ayla Kutlu'nun hikâye kitaplarını incelemek, kitaplardaki toplumsal cinsiyet rolleri ve kız çocuklarının eğitimi sorunları ile ilgili unsurları belirlemek önem taşımaktadır. Bu çalışma; cinsiyet/toplumsal cinsiyet rollerinde kadının yerini sorgulamada, kadına karşı kullanılan dil/üslup yönünden büyük bir önemi haizdir. Ayrıca kız çocuklarının eğitimi meselesi üzerinde de önemle durulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Ayla Kutlu'nun hikâyelerinde cinsiyeti, cinsiyet tutumları içinde kadının rolünü, cinsiyet/toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumundaki etkenlerin neler olduğunu, toplumun kız çocuklarının bakış açısını, kız çocuklarının eşit olmayan yaşam şartlarına maruz kalmalarını, genel haklar arasında en önemli sırada yer alan eğitim hakkının kız çocukları için geçerli olma durumunu, toplumun eğitime yaklaşımını ve kız çocuklarının eğitim durumunun ihmal edilmesi halinde toplumda meydana gelecek sorunları nasıl ortaya koyduğunu göstermektir.

Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Ayla Kutlu'nun hikâyelerinde cinsiyet/toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rolleri yaratan etkenler nelerdir?
- Ayla Kutlu'nun hikâyelerinde eğitime dair konular ve kız çocuklarının eğitimi sorunları nelerdir?
- Ayla Kutlu'nun hikâyelerinde, kadına yaklaşımda dil ve üslup sorunları nelerdir?

Sınırlılıklar

Bu çalışma, Ayla Kutlu'nun yetişkinlere hitap eden dört hikâye kitabında (*Hüsniyusuf Güzelleme*, *Sen de Gitme Triyandafilis*, *Mekruh Kadınlar Mezarlığı* ve *Zehir Zıkkım Hikâyeler*) yer alan otuz beş hikâyenin toplumsal cinsiyet rolleri ve kız çocuklarının eğitimi sorunu açısından çözümlenmesiyle sınırlıdır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Creswell (2005: 219)'e göre dokümanlar nitel araştırmalarda önemli bir veri kaynağıdır ve hem özel hem de resmi dokümanları içerebilir. Bu çalışmada incelenen dokümanlar, araştırmanın amacına uygun olarak Ayla Kutlu'nun dört hikâye kitabındaki otuz beş hikâyedir.

Verilerin Toplanması

Çalışmada veriler, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine göre toplanmıştır. Doküman incelemesi, “yapılacak olan çalışma ile ilgili mevcut kayıt ve belgeleri toplayıp belirli norm veya sisteme göre kodlayıp inceleme işlemine” (Çepni, 2012: 116) denir.

Ayla Kutlu'nun dört hikâye kitabı mevcuttur. Araştırmanın güvenilir biçimde yürütülmesi için öncelikle yazarın bu kitaplardaki hikâyelerinin hepsi (toplam 35 hikâye) okunmuş; hikâyelerdeki eğitim sorunu, bunun kız çocuklarına yansımaları, cinsiyet rollerinin belirlenmesindeki etkenler teker teker fişlenmiştir. Daha sonra çalışmayla ve yazarla ilgili literatür taranarak daha önce yapılan çalışmalar, yazılan makale ve tezler incelenmiş; yazarın hayatı, sanat anlayışı hakkında bilgi edinilmiştir. Ayrıca bazı kaynak, makale ve tezler için YÖK Tez Araştırma Merkezinden ve kaynakçada belirtilen internet sitelerinden yararlanılmıştır.

Aşağıda tabloda, yazarın çalışmada kullanılan otuz beş hikâyesinin tanıtımı yapılmıştır.

Tablo 1. Hikâyelerin tanıtımı

Sıra No	Eser Adı	Sayfa Sayısı	Erkek Figürler	Kadın Figürler	Konu
1	Eski Bir Çocukluğun Ardında	10	Bahçıvan, ağabey, bakkal	---	Başkarakterin çocukluğunun savaş yıllarına rastlaması ve çocukluğunun geçtiği mahalleyi

					ziyaret edip anlatması
2	Hüsniyusuf Güzellemesi	48	Ökkeş, öğretmen, Habip, Sadettin, Bekçi, Emine'nin dedesi, İlhami, Hüsnü, Ömer, Hüseyin	Emine, Fatma, Türkücü Zehra, Ökkeş'in karısı, Sevim, Hadiye	14 yaşında okumayı seven Emine'nin istismara uğraması ve yoksulluk sonucu okulu bırakması, daha sonra yaşadıkları
3	Mikail Usta	12	Mikail, İbrahim, Hüseyin	Fethiye, Edibe	Duvar ustası olan Mikail'in hayatı
4	Belirsiz Sızıyla Bir	32	Halil, Mustafa, Müdür, Şükrü Kaya, Emin Erişirgil, Halil'in oğlu, Halil'in babası	Sekreter kız, Halil'in annesi, Gümüş, Güzel, Halil'in karısı	Babasını sevmeyen, okulda okuyacak koşulları olmayan Halil Bey'in bir bodrum katında şef olarak geçen hayatı
5	Uzaklıklardan Yalnızlıklarda n	13	Dayı, baba (üvey), Levent	Abla, yenge, nine, anne	İsmi verilmeyen on dört yaşındaki bir çocuğun yaşadıkları
6	Sonbahar Hikâyesi	10	Sigara satan adam, askere giden genç	Kör yaşlı kadın, genç kadın	Bir ailenin tren istasyonunda oğullarını askere uğurlaması
7	İzinli	22	Cevo, Ümit, Gülsen'in kocası, Gülsen'in oğlu	Gülsen, Güllü, cezaevindeki kadınlar, gardiyan	Bir bayram günü dışarıdan gelen ziyaretçinin ısrarlar üzerine Cevo adında dört yaşındaki çocuğu bir günlük dışarı çıkarması
8	Bal Biriktiren Kız	7	Baba	Kız çocuğu	Bir kızın babasına özlemi
9	Babaya Çiçek Götürmek	15	Baba, şoför, erkek kardeş,	Yıldız, Nahide, kız kardeş	Komünist bir babanın tutuklandığı

			arkadaş		gün ve sonrası
10	Sen de Gitme Triyandafilis	56	Mösyö Antuvan, Mayör Portal, Niko, Pierre, Sultan'ın kocası, askerler, şoför, Rıfat, Mustafa, Halef, Eren	Sultan, Triyandafilis, Madam Teodora, Aleksiya, Elenia, komşular	Zekâ geriliği olan Triyandafilis adında kızın bir Fransız askerine aşık olmasından sonra yaşananlar
11	Altın	21	Ninenin kocası, avcı	Nine, kız çocuk, Bibi Esmâ, köy kadınları	Altın bulma umuduyla dere kenarına giden kadının avcıyla birlikte olması, hamile kalması ve kocasının doğan bebeği öldürmesi, öfkeyle geçen bir ömür
12	Eski Bir Türkiye Ağıt	13	Sabit, Nihat, baba	Şadiye, anne	Küçük bir kızın gözünden halasının hayatı
13	Gitmeyi Bilmek	20	Kayınbaba, Nesim, baba, Zeki Arsuzi, Edip, Yahya, Ömer	Sariye, Ömer'in karısı, anne	Fransızlara yardım ettiği için kaçak olan Nesim'in on yıl sonra baba evine dönmesi ve yaşadıkları
14	Gülperi	13	Çolak Ahmet, davulcu, Enver, Reis, Zurnacı, Bestami, Ömer, Hilmi, Raif Cabir, Hamit	Şerife (Gülperi), Çiçek, Hilmi'nin annesi, Kız arkadaşlar, Reis'in karısı	On iki yaşında cinsel istismara uğrayan kızın ailesi tarafından reddedilmesi, kötü yola düşmesi
15	Üçgenin Perişan Kenarı	20	İlyas, Sadık	Saime, yurttaki kızlar, aşçı, bulaşıkçı	Ellisini aşmış yurt müdiresinin, genç muhasebecisiyle birlikteliği ve yurttaki kız

					öğrencilere duyduğu öfke
16	Can Kuşu	11	Polis, baba	Garip kadın, nine, Fahrünnisa, Meziyet	Kim olduğu bilinmeyen bir kadının ölümünden sonra aynı mahallede yaşayan Meziyet adındaki küçük kızda görülen değişiklik
17	Bütün Yeşiller... Bütün Maviler...	16	Baba, Nimetullah	Suzan, Babaanne, Leyla	Babası ve babaannesiyle yaşayan küçük bir kızın sevgiye olan ihtiyacı
18	Ay ve Su	8	Hrisko, Yerasim, ağabey, anlatıcı, garson	Maro	Hastane odasında yatan kadını çocukluk aşkının ziyaret etmesi ve anlattıkları
19	Bir Varmış	11	Ebubekir, Ekber, Mikdad, muhtar, Sefer	Bahubike, Seteney, Mücevher, Zübeydat, Aybike	Kocası ve iki oğlu ölmüş, gelinleri, kızı ve torunuyla başından geçenlere karşı dik duran bir kadının hayatı
20	Mekruh Kadınlar Mezarlığı	26	Hamit, Şahid, müdür, tiyatoracılar , hoca, köyün erkekleri	Ayşad Bahu, Dürriye, Hediye, müdürün karısı, Nazlı, Hediye'nin annesi	Dul bir kadın olan Hediye'nin namus cinayetine kurban edilmesi ve kadına yaklaşım şekli
21	Süsen Gitti	23	Dede, amca, Mustafa, hoca	Süsen, Sebahat, bibi, Zerşan, Sebahat'in annesi	Köye yapılan baskın sonucu asker kaçağı babasının alınmasıyla akli dengesini kaybeden kız
22	Mercan'a Güzelleme	45	Rasim, köyün erkekleri, Ağa Maruf,	Mercan, Fehime, ebe, kuma, babasının	Güzelliği dillere destan Mercan'ın dedesi

				Erol, çarşı esnafı	görüştüğü kadın	yaşındaki adama on altı yaşındayken üçüncü eş olarak verilmesi ve sonrası
23	Ormanda Bir Deniz Kabağu Gibi	12	Petros, Hanna, Nurdan'ın babası	Nurdan, öğretmen, mendil aldığı öğrenci, Nurdan'ın annesi, Hanna'nın ninesi	Küçük kızın mahalle arkadaşıyla zorluklar içinde geçen okul yılları	
24	Yılanlar, Yıldızlar	12	---	---	Tatile giden kahramanın göl kenarında gördüğü ölü yılanlardan korkması ve gece kaldığı otel odasından gökyüzünü izlerken gördüğü yıldızları yılanlarla ilişkilendirmesi	
25	Solgun Sarı Gül	Bir 67	Tuğrul, Nevit, Sencer,	Binnaz, Ayşen, Şen, Şeniz, Aliye, Maya, Mübahat	Antika satıcısının hayatı	
26	Kara Kayalar	19	Orta yaşlı adam, enişte, teyze oğlu	Papatya, teyze, orta yaşlı adamın karısı	Anne babası olmayan teyzesiyle yaşayan kız çocuğunun cinsel istismara uğraması ve kullanılması	
27	Tanıklar	11	Baba, ağabey, Sefer	Aybike Bahu, anne, babaanne, anlatıcı	Üç çocuk sahibi yirmisekiz yaşında kadının kaynanası tarafından oğluna layık görülmemesi ve çocuklarının gözü önünde	

				uğradığı şiddet	
28	Matmazel Dimitra'nın Bitmemiş Hikâyesi	49	Kiryе Dimitri, Samim, Nikola, Cengiz, Zekeriya	Birsen, Saniye, Matmazel Dimitra, Mürvet, Vivet, Penelope, Mariya, Evdoksiya, Flora, Nurvefa, Nadya	Okula gönderilmeyen Dimitra'nın ömrünü terzilik yaparak geçirmesi, ailesi uğruna yaptığı fedakârlıklar
29	Ödeşme	15	Emin, Vartan	Zaruhi, Helin, Vartan Ağa'nın annesi	Zaruhi Hanım'a Helin'in minnettarlığı, ömür boyu ayrılmamaları
30	Uzaklarda Kalan	19	Marsilyalı, Hüdai, Hüdaverdi, işçi	Gelin, kaynana, hasta kadın	Tehcir Kanunu sonucu kaynanası ve sekiz günlük bebeğiyle yollara düşen gelinin başına gelenler
31	Yaşamın Şiiri	13	Baba, ağabey, August, Dilber'in kocası	Üvey anne, Dilber, Christiana	Aile baskısına dayanamayıp kaçan okumuş kadının yanlış evliliği ve sonrası
32	Piç	21	Harun, Mahmut, dayı, İsfendiyar, polis	Zühre, Azize	Annesiz, babasız, sağır ve dilsiz Zühre'nin bir eve hizmetçi olarak verilmesi ve yaşadıkları
33	Ful ve Kül	29	Argun, baba, Cengiz, Ağabey	Elmas, anne	Elmas'ın, Argun adındaki serseriye aşık olup okulu bırakması ve başına gelenler
34	İpekböceği Bakıcısı	22	Baba, ağabey, anlatıcının kocası, Arif	Komşu kadın, Ahraz, anlatıcı, anne, abla	Ermeni isyanları sonucu evleri yakılan Ermeni kadının yaşadıkları

35	Terlik	11	Koca, baba, ağabey	Anlatıcı, anne	Âşık olduğunu düşünerek evlenen kadının hayal kırıklığı
----	--------	----	--------------------	----------------	---

Çalışma Materyali

Bu araştırmanın çalışma materyali Ayla Kutlu'nun *Hüsnüyusuf Güzelleme*, *Sen de Gitme Triyandafilis*, *Mekruh Kadınlar Mezarlığı* ve *Zehir Zıkkım Hikâyeler* adlı dört kitabındaki hikâyelerdir.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Bu çalışmada elde edilen veriler betimsel analizle çözümlenmiştir. İçerik analizine göre daha yüzeysel olan bu analizde elde edilen veriler, önceden belirlenmiş başlıklar altında özetlenir ve yorumlanır. Bu analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 224).

Veriler toplandıktan sonra çalışma için betimsel analiz yöntemine uygun bir çerçeve oluşturulmuş ve temalar belirlenmiştir. Temaları belirleme sürecinde alanyazın taranmış, benzer çalışmalara bakılmıştır. Ayrıca iki alan uzmanının görüşüne de başvurulmuştur. Daha sonra araştırmacılar alan uzmanlarının görüşlerini ve literatür taramasından elde edilen bilgileri de dikkate alarak temaları belirlemiştir.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Doküman incelemede, geçerlilik ve güvenirliliğin sağlanması için verilerin inandırıcılığı büyük önem taşımaktadır. Verilerin açık ve tutarlı sunulması ve bir başka araştırmacının teyidinin alınması önerilmektedir (Cansız Aktaş, 2014: 365).

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirliliğin sağlanması için önerilen en önemli yollardan birisi de alan uzmanı bir başka araştırmacının görüşüne başvurmadır. Başvurulan uzman, araştırmanın desenine, toplanan verilere, analiz şekline, elde edilen bulgu ve sonuçlara eleştirel bir gözle bakar ve dönüt verir. Uzman bu süreçte ya araştırmacı ile birlikte değerlendirme toplantısı yaparak kendisine aktarılan süreçle ilgili değerlendirmelerde bulunur. Ya da araştırmacının kendisine gönderdiği bütün verileri inceledikten sonra görüşünü araştırmacıya bildirir. Her iki yaklaşımda da asıl amaç, araştırmacının yaklaşımının geçerliğini değerlendirmek ve başka bakış açısıyla geri bildirimde bulunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bu çalışmada temaların belirlenmesi, verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamalarının tamamında uzman görüşüne başvurulmuştur. Her aşamada araştırmacı, elde ettiği verileri bazen uzmanla bir araya gelerek değerlendirmiş, bazen de uzmana göndermiş ve geri bildirimini almıştır.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde çalışmanın verilerinden elde edilen bulgular ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Ayla Kutlu'nun Hikâyelerine Yansıyan Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet Roller ve Bu Roller Yaratılan Etkiler

İncelenen hikâyelerde kadınların genel olarak aynı rollerde karşımıza çıktığı, meslek rolleri tespit edildiğinde ise ev ve ev etrafında şekillenen mesleklerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi geleneksel toplumlarda kadının rolü daha çok ev etrafında şekillenir. Hikâyelerde geçen erkek figürlerin ise çalışma alanları çoğunlukla ev dışındadır. Aşağıdaki tabloda hikâyelerdeki kadın-erkek rolleri ve meslek rolleri yer almaktadır. Tabloda her hikâyenin bulunduğu satır kendi içinde üç satıra bölünmüştür. İlk satıra karakterin aile içindeki rolü, ikinci satıra toplum içindeki rolü, üçüncü satıra ise ev içi emekleri yazılmıştır.

Tablo 2. Cinsiyet rolleri ve mesleki rollerle ilgili dağılım¹

Sıra No	Eser Adı	Kadın rolleri	Rolleri/Mesleki rolleri	Erkek rolleri	Rolleri/Mesleki rolleri
1	Hüsnüyusuf Güzelleme	Anne, evin kızı, eş	Baba, eş, erkek çocuk, dede		
		Çamaşırcı, hamal, tezgâhtar, bohçacı	Öğretmen, şoför, kalaycı, araba tamircisi		
		Örgü örmek	---		
2	Mikail Usta	Anne, kız çocuk	Baba, ağabey, erkek çocuk		
		---	Duvarcı, sıva ustası, badanacı		
		Yemek pişirmek, çocuğun bezlerini yıkamak, doğumda ebeye yardımcı olmak	---		
3	Belirsiz Bir	Eş	Baba, eş		

¹ Bu tabloya kadın kişilerin olmadığı, kadın ve erkek rolleri ile meslek rollerinin belirgin olmadığı "Eski Bir Çocukluğun Ardında" ve "Yılanlar, Yıldızlar" hikâyeleri alınmamıştır.

	Sızıyla	Sekreter, müdire	Memur, şef, müdür, başöğretmen, muhtar
		Yemek yapmak	---
4	Uzaklıklardan Yalnızlıklardan	Abla, nine, yenge, anne	Dayı, baba, eş
		Elbise onarmak, erzak hazırlamak	Bekçi, inşaatçı
		---	---
5	Sonbahar Hikâyesi	Anne, nine	Erkek çocuk
		---	Sigara satmak, asker
		Pantolon dikmek, bez dokumak, nakış işlemek, yemek yapmak	---
6	İzinli	Anne	Baba, erkek çocuk
		Meydancı, gardiyan	Jandarma
		---	---
7	Bal Biriktiren Kız	Kız çocuğu	Baba
		---	---
		---	---
8	Babaya Çiçek Götürmek	Kız kardeş, anne	Baba, erkek kardeş
		---	Şoför, asker
		Bulaşık yıkamak, örgü örmek	---
9	Sen de Gitme Triyandafilis	Komşu, anne, kız çocuk, kız kardeş	Baba
		Hizmetçi, aşçı, çamaşırcı	Bekçi, asker, ocakçı, balıkçı
		Yemek yapmak, çapa toplamak	---
10	Altın	Nine, kız çocuk, anne, torun, eş	Eş
		Kapıcı	Köşker, kapıcı
		Hasır örmek, bulgur ayıklamak, çorap örmek	Yemeni yapmak, hasır örmek, avcılık
11	Eski Bir Türküye Ağıt	Hala, anne, yeğen	Enişte, eş, baba
		---	Asker, hattat, doktor
		Hayvan beslemek, süt satmak, yoğurt yapmak	---
12	Gitmeyi Bilmek	Eş, anne, evin kızı, gelin	Kayınbaba, baba, eş, erkek çocuk
		İşçi	Çevirmen, haberci, esnaf, gazeteci
		---	---
13	Gülperi	Nine, torun, kız çocuk, anne, eş	Eş, baba, dede, kuzen
		---	Kahve işletmek
		Yemek yapmak	Sofra hazırlamak
14	Üçgenin Perişan Kenarı	Kız çocuk	---
		Müdire, aşçı, bulaşıkçı	Muhasebeci
		---	---

15	Can Kuşu	Nine, anne, kız çocuk	Baba
		---	Savcı, doktor, hamal, polis
16	Bütün Yeşiller... Bütün Maviler	Nakış işlemek	---
		Kız çocuk, babaanne	Baba
		---	Kaptan, bakkal
17	Ay ve Su	Sofra hazırlamak	---
		---	Ağabey, kuzen
		Şeker satmak	Ev geçindirmek, şeker yapmak, Astsubay
18	Bir Varmış	Yemek yapmak	---
		Gelin, kaynana, torun, kız çocuk, eş	Eş, erkek çocuk
		---	Mes dikmek
		Yün kırmak, çamaşır yıkamak, su taşımak, tavuk yemlemek	Hayvan otlatmak
19	Mekruh Kadınlar Mezarlığı	Anne, abla	Erkek kardeş
		---	---
		Bostanda çalışmak	---
		Kız çocuk, babaanne, anne	Baba
20	Süsen Gitti	---	---
		Ot toplamak, yemek yapmak, bez bağlamak, keçi sağmak, ortalığı süpürmek, ekmek pişirmek	Hayvan otlatmak
		Kız çocuk, eş	Baba, eş
21	Mercana Güzelleme	---	Esnaf, çerçilik yapmak
		Bulgur kaynatmak, yün eğirmek, oya yapmak, dikiş dikmek, kilim yıkamak, sabun yapmak	Bulgur kaynatmak, mısır toplamak,
		Kız çocuk, abla	Baba
22	Ormanda Bir Deniz Kabuğu	Zeytincilik, yağ-sabun yapmak,	Doktor, sülükçü
		Sebze kurutmak, çamaşır yıkamak, temizlik yapmak	---
		Anneanne, torun, hala, eş	Baba, eş
23	Solgun Bir Sarı Gül	---	---
		Yemek yapmak	Evi toplamak, bulaşık yıkamak
24	Kara Kayalar	Yeğen, kuzen, teyze	Enişte, kuzen
		---	Süt ve yumurta satmak
		Koyun otlatmak, süt sağmak	---
25	Tanıklar	Anne, babaanne, torun, kız çocuk	Baba, ağabey
		---	Dergi çıkarmak
		Cam silmek, ev süpürmek, çamaşır yıkamak, ütü yapmak, yemek pişirmek,	---
		---	---

		mes dikmek	
		Anne, kız çocuk, eş	Baba, ağabey, eş
26	Matmazel Dimitra'nın Bitmemiş Hikâyesi	Terzi, aşçı,	Simit satmak, bisiklet tamircisi, halıcı, fotoğrafçı, nakliye komisyoncusu, antikacı
		Yemek yapmak, temizlik yapmak, toz almak, gözleme yapmak	---
27	Ödeşme	Anne, eş, gelin	Eş, baba
		---	Şoför
		Çamaşır yıkamak	---
28	Uzaklarda Kalan	Gelin, kaynana, eş, kız çocuğu	Oğul, eş, baba
		---	Asker, nüfus kâtibi
		Tavuk kesmek, çökelek düğümlemek	---
29	Yaşamın Şiiri	Anne, kız kardeş, kız çocuk, eş	Baba, ağabey, erkek kardeş
		Çocuk bakıcısı	Gazeteci
		---	---
		Yeğen, eş	Eş, koca
30	Piç	Hizmetçi, dükkân işletmek	Asker, polis, kuyu ustası, dükkân işletmek
		Ev işi, tavuk kesmek, kuyudan su çekmek, dikiş-nakış	---
31	Ful ve Kül	Anne, kız çocuk	Baba, erkek çocuk
		---	Asker, bisiklet tamircisi
		Ev temizlemek, yün yıkamak	
32	İpekböceği Bakıcısı	Abla, anne, eş	Baba, eş, ağabey, kayınbaba
		Hizmetçi,	İpek dokuma satıcısı, kaymakam
		Sofra hazırlamak, ipekböceği yetiştirmek, yemek yapmak	---
33	Terlik	Eş, anne	Eş, baba, ağabey
		---	Eskici
		Sofra hazırlamak, çamaşır yıkamak	---

Tablo 2'ye bakıldığında kadınların daha çok ev içi işlerle meşgul oldukları, erkeklerin ise dışa dönük işlerden sorumlu oldukları görülmektedir. Anne, abla, baba, ağabey gibi cinsiyet rolleri biyolojik yapının özelliğidir. Fakat mesleki roller, toplumsal cinsiyet rolleri sonucunda oluşmaktadır. Hikâyelerde evi temizleme, yemek yapma, çocuk bakma kadınların asli görevi olarak işlenmiştir. Hikâyelerde genel olarak kadınlar toplum tarafından kendilerine vazife olarak

biçilen rolleri yapmaya maruz kalmıştır. Erkek figürlerin ise çalışma alanları çoğunlukla ev dışında olmaktadır. Bunun yanında kadınların evi geçindirmeye yardımcı olmak için bazı dışa dönük işler de yaptıkları görülmektedir. Örneğin “Piç” adlı hikâyede kadının kocasına yardım etmek için dükkân işletmesi ya da “Altın” adlı hikâyedeki nine ve kocasının kapıcı olarak çalışması buna örnek gösterilebilir. Erkeklerin de hikâyelerde ev içinde birtakım işler yaptığı görülmektedir. Örneğin hikâyelerde erkeğin hasır ördüğü, mes diktığı, sofraya kurduğu şeklindeki örneklere rastlanmaktadır.

Tablonun geneline bakıldığında, kadınların cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili yerine getirdikleri birçok sorumlulukları vardır. Ev dışında yapmış oldukları icraatlar maddi değeri olmayan, sıradan, günlük işlerdir. Oysa erkeklerin genellikle toplum tarafından saygınlığı olan mesleklerde çalıştıkları; kaymakam, öğretmen, gazeteci, polis, asker olabildikleri gözlenmektedir. Bu durum kadının ve erkeğin toplumdaki saygınlığını etkilemiştir.

Kutlu'nun *Zehir Zıkkım Hikâyeler* kitabında geçen “Matmazel Dimitra'nın Bitmemiş Hikâyesi”nde Kırye Dimitri'nin “Evdeki dört kız, göz açıp kapayana gelinlik kız olacak, drahoma isterler, düğün, dernek gerekir... Bunlar sinirini bozar herifin. Bütün dertlerinin çaresi ise oğul sahibi olmak” [*Zehir Zıkkım Hikâyeler (ZZH): 51*] sözlerinden de anlaşıldığı gibi millet ve din farkı olmaksızın erkek çocuk isteği birçok toplumda vardır. Aynı isimli kitapta geçen “İpekböceği Bakıcısı” hikâyesinde büyük kızın “ev gelinlerle güçlenene kadar anam, oğul anası olmanın dışarılarda önemsenen ağırlığıyla keyif sürmekte” (ZZH: 222) sözleri, annesi için erkek çocuğun avantaj olarak görüldüğünü belirtir.

Aile, toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunu önemli derecede etkiler. Anne ve babanın çocuğa karşı takındığı tutum onun yaşamının her alanında hissedilir. *Zehir Zıkkım Hikâyeler* kitabındaki “Tanıklar” adlı kısımda annesi ve babası kavga eden çocuklar, kavgayı bastırmak için araya girer. Babaannenin “hadlerine mi düşmeliydi bunların kavgaya karışmak? Oğlunun saygınlığı tehlikede. Oğlunun gücü, aile reisliği, erkekliği, babalığı, onuru ve kendisinin yeri” (ZZH: 43) cümleleriyle, babaannenin zihninde erkeğin güç temsilcisi olması, erkek çocuk annesinin imajı, kadının yeri açıkça çocukların gözü önüne serilir.

İncelenen hikâyelerde cinsiyet rollerinin oluşmasını etkileyen etmenler arasında arkadaş gruplarının etkisine de rastlanır. *Sen de Gitme Triyandafilis* kitabında “Gülperi” adlı kısımda Şerife'den bahsederken yazarın kullandığı “kızlar hep bir aradaydılar. Kıkırdar, ağızlarını kapayıp yüzlerini saklayıp bakışlarını kaçıırır, konuşur,

güler, ara sıra çapkın bakışlar atarlardı. Şerife hemen öğrendi bunları” [Sen de Gitme Triyandafilis (SGT): 140]] cümleleri, arkadaş ortamlarının cinsiyetçi tavırları öğretmesindeki rolünü açıkça ifade etmektedir.

Sosyalleşme hayat boyu devam eder. Bu durumda rollerin kazanılmasında çevrenin etkisi artmaktadır. “Yaşamın Şiiri”nde Dilber okumuş eğitimli bir kadındır. Bu düzeyde olmasının yalnız başına toplumu ve toplumun erkek çocuk isteğini değiştirmeye yetmediği “çocuklar evde mama bekliyor. Ev temizlik bekliyor. Oyuncaklar bile temizlik ve düzen bekliyor. Evdeki işsiz koca aynı şeyleri istiyor, üstüne şefkat bekliyor...” (ZZH: 145) sözlerinden çıkarılır. “İpekböceği Bakıcısı”nda geçen “kocasını birazdan gelecek. Sofrayı hazır ister. Öyle olmazsa kırıcı davranır. Çocuk doyurulmuş, uyutulmuş olmalıdır. Onun hakları böyle kesin çizgilerle çizilmiştir evliliğin en başında” (ZZH: 228) cümleleriyle kadının, evdeki rollerinin neler olduğundan bir kez daha bahsedildiği görülür. “Mercan’a Güzelleme”de yer alan “koca evinde avradın önce yemesi nerede görülmüştür?” [Mekruh Kadınlar Mezarlığı (MKM): 97]] cümlesiyle erkek yemek yemeden kadının (eşin) yemeğe başlayamayacağı ifade edilir.

Erkekler, hikâyelerde kadınlara göre daha rahat şekilde hayatlarını sürdürürler. *Zehir Zıkkım Hikâyeler*’de geçen “Terlik”te nine, kocasıyla olan yıllarını anlatırken “gece iniyor ve ilerliyordu. Çok geç kalır erkekler. Kendi dünyaları saydıkları bir atmosferden kolay kopamaz, hatta bazen hiç gelmeyiverirler...” (ZZH: 241) cümlelerini kullanır.

Cinsiyetçi tutumlar, kadını karamsarlığa, bıkkınlığa, umutsuzluğa götürür. “Terlik”te “dünyaya bir çocuk daha gelecek de ne olacak? Erkek olsa, evlenmeyi hayatının en önemli işi sayacak, üç ay sonra da ‘yandım anam!’ diye bağırarak. Kız olsa kefenle baba evine dönme tehdidiyle zehir yiyip zehir içecek” (ZZH: 248) şeklinde geçen bu cümleler, kadının tutsak bırakıldığı bir hayatın tanımıdır.

Ayla Kutlu'nun Hikâyelerinde Kız Çocuklarının Eğitimi Meselesi

Hikâyelerdeki kız çocukları yoksulluk, erkek egemenliği, cehalet, kötü alışkanlıklar, kadının değersizliği, cinsel istismar, kötü yola düşme/düşürülme, şiddet, cinayet, intihar, namus, evlilik vb. nedenlerle okumamış ya da okutulmamıştır. Bu durumlar bazen okumama/okutulmamanın sebebiyken bazen de sonucu olmaktadır. Hikâyelerde yer alan kadın karakterlerin eğitim durumu ve rolleri ile ilgili bilgiler Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Hikâyelerdeki kadın karakterlerin eğitim durumu ve rolleri²

Sıra No	Hikâyenin Adı	Kadın karakterler	Eğitim durumu	Hikâyedeki rolü
1	Hüsnüyusuf Güzellemesi	Emine	Ortaokul sınıftan terk	1. Evin kızı
2	Mikail Usta	Fethiye	Bahsedilmemiş	Eş, anne
3	Belirsiz Bir Sızıyla	Gümüş	Bahsedilmemiş	Eski sevgili
4	Uzaklıklardan Yalnızlıklardan	Anne	Bahsedilmemiş	Anne
5	Sonbahar Hikâyesi	İsimsiz	Bahsedilmemiş	Nine
6	İzinli	Gülşen	Bahsedilmemiş	Anne
7	Bal Biriktiren Kız	İsimsiz (çocuk)	Bahsedilmemiş	Evin kızı
8	Babaya Çiçek Götürmek	İsimsiz (çocuk)	Ortaokul 1. sınıf öğrencisi	Kız çocuğu
9	Sen de Gitme Triyandafilis	Triyandafilis	Bahsedilmemiş	Evin kızı
10	Altın	Nine	Bahsedilmemiş	Eş
11	Eski Bir Türküye Ağıt	Şadiye	Okuma-yazması yok	Eş, anne, hala
12	Gitmeyi Bilmek	Sariye	Bahsedilmemiş	Eş, anne
13	Gülperi	Şerife Gülperi	Bahsedilmemiş	Evin kızı, torun
14	Üçgenin Perişan Kenarı	Saime	Bahsedilmemiş	Sevgili
15	Can Kuşu	Meziyet	Bahsedilmemiş	Evin kızı
16	Bütün Yeşiller... Bütün Maviler	İsimsiz (çocuk)	İlkokul okumakta	Evin kızı
17	Ay ve Su	İsimsiz	İlkokul terk	Eş, arkadaş, yenge, anne
18	Bir Varmış	Bahubike	Bahsedilmemiş	Anne, eş, kaynana, gelin
19	Mekruh Kadınlar Mezarlığı	Ayşad Bahu	Bahsedilmemiş	Nine
20	Süsen Gitti	Süsen	Okumamış	Kız çocuk
21	Mercana Güzelleme	Mercan	Okula gitmemiş	Evin kızı, eş, kuma
22	Ormanda Bir Deniz Kabuğu Gibi	Nurdan	İlkokul okumakta	Evin kızı
23	Kara kayalar	Papatya	Bahsedilmemiş	Yeğen
24	Tanıklar	İsimsiz	İlkokul mezunu	Anne, eş
25	Matmazel Dimirta'nın Bitmemiş Hikâyesi	Matmazel Dimitra	Okula yollanmaz	Evin kızı, baldız, abla
26	Ödeşme	Helin	Bahsedilmemiş	Gelin, anne,

² Bu tabloya sadece kişileri kadın olan hikâyeler alınmıştır.

				nine
27	Uzaklarda Kalan	İsimsiz	Okumamış	Gelin
28	Yaşamın Şiiri	Dilber	Doktora yapmakta, üç dil biliyor	Kız çocuk, eş, anne
29	Piç	Zühre	Okumamış	Hizmetçi
30	Ful ve Kül	Elmas	Lise terk	Evin kızı
31	İpekböceği Bakıcısı	İsimsiz	Bahsedilmemiş	Eş, kız çocuk, komşu
32	Terlik	İsimsiz	İlkokul mezunu	Eş

Tablo 3'te hikâyelerdeki kadınların eğitim durumu analiz edilmiştir. 35 hikâyenin 17'sinde kadınların eğitim durumundan bahsedilmemiştir. Geriye kalan kadın hikâyelerdeki kadın karakterler ise çeşitli sebeplerle okulu terk etmiş ya da hiç okutulmamışlardır. Sadece bir hikâyede (Yaşamın Şiiri) kadın karakterin eğitim düzeyinin iyi olduğuna rastlanmaktadır.

Eğitim hayatın bir parçasıdır, hayatı şekillendirir. Oysa hikâyelerde kadınların eğitim durumu göz ardı edilmiş, kız çocuklarının okutulmasına sıcak bakılmamıştır. Mesleki rolleri de etkileyen eğitim durumunun düşük olması birçok olumsuzluğa sebep olmuştur.

Eğitim durumunun düşük olmasının ortaya çıkaracağı başlıca sorunlardan biri yoksulluktur. Yoksul gruplar arasında kadınlar çoğunluktadır. “İzinli” adlı hikâyede Güllü, ekmek parası kazanmak için ortalıkta ölü fare artıklarını temizleyen bir kadındır. “Günde iki buçuk lira kazanıyor Güllü. İki çocuğu var ve bir ekmek iki lira” [Hüsnüyusuf Güzellemesi (HG): 142)] diye anlatılır.

Eğitim durumu zayıf bireylerin çoğunlukta olduğu toplumlarda cehalet yaygındır. Nitekim incelenen hikâyelerde de cehaletin yaygın olduğu örneklerle rastlanmaktadır. Doktora gitmeye sıcak bakılmaması ya da çocuğu olmayanların kusuru kadınlarda araması bunun örneklerindedir. “Mercan'a Güzelleme”de bu durum, “genç kadın istemişti, çocuğu olsun diye. Amma Mercan da kusurlu çıkmıştı. Bu işin ustası kadınlardı. Yarından tezi yok ablaları ile birlikte şifa aramaya çıkmalıydılar... Doktor hariç, Ağa Maruf doktorlara inanmıyordu” (MKM, 103) şeklinde anlatılır. Cehaletin yaygın olduğu toplumlarda, kötü alışkanlıklar da yaygın olur. Söz konusu alışkanlıklar daha çok özentî yoluyla yayılır. “Uzaklıklardan Yalnızlıklardan” adlı hikâyede küçük bir erkek çocuğu için dayısı en önemli modeldir. Ona özenir, sürekli onu anlatır. Kötü alışkanlıkları da ondan öğrenir. Hikâyedeki çocuk, sonraki yıllarda sigara içmesiyle ilgili olarak “ne zaman başladığımı hatırlamam. Her hal ona da dayım başlatmıştır” (HG: 114) der.

Kutlu'nun hikâyelerinde geçen kadınların hemen hemen hepsi eğitimsiz, arka planda bırakılmış, pasif karakterler olarak görülür. "Gülperi"de hayat kadını olmaya zorlanmış çaresiz bir kadının "bakma öyle ıslak koyungözlerini dikip. Neye yararsın sen ha? Neye?" (SGT: 133) sözleriyle aşağılandığı görülmektedir. "Ful ve Kül"de Elmas lise aşkı tarafından kullanılır, sokağa atılır. "Beni al. Ayağına bağ olmam. Mutlu oluruz, çocuklarımız olur. Seni her şeyden yüce tutarım. Hiçbir kadın benim sana vereceğim şeyleri veremez..." (ZZH: 203) sözleri Elmas'ın içine düştüğü durumu ifade eder. Çeşitli sebeplerle okutulmayan kız çocukları küçük yaşlarda evlendirilir. "Mercan'a Güzelleme"de Mercan tanıtılırken "okumayı, yazmayı harfleri çatacak kadar öğrenmişliği var. Doğum tarihini bilmiyor..." (MKM: 77) şeklinde vasıfsız olarak bırakıldığı ifade edilmiştir.

Ayla Kutlu'nun hikâyelerinde çokça işlenen konulardan biri de cinsel istismardır. "Gülperi" adlı hikâyede Şerife, *Hüsniyusuf Güzelleme*'nde Emine, "Kara Kayalar"da Papatya cinsel istismara uğrayanlardan sadece birkaç örnektir.

Erkek egemenliğinin hâkim olduğu yerlerde, kadının, erkeğin tutumuna aykırı davranması bir suç olarak görülür ve kadın şiddete uğrar. "Ormanda Bir Deniz Kabuğu Gibi"de çocuk yaşta annesinin intiharına şahit olan Nurdan'ın hayatı anlatılır. Annesi intihar etmeden önce babasıyla tartışır. "Babamın annemi tokatladığını duyduğunu, sonradan söyledi ablam" (MKM: 133) der. "Tanıklar" adlı hikâyede "... dayağın sınırlarını genişletti, tekme, küfür, yumruk... Ardından saçlarını eline doladı. Saçların yolunuyordu" (ZZH: 43) cümleleriyle bir çocuğun gözünden bir annenin şiddetin en kötüsüne maruz kalıp nasıl darp edildiği anlatılır.

Hikâyelerde kadın intiharlarına da sıkça rastlanmaktadır. "Ormanda Bir Deniz Kabuğu Gibi" adlı öyküde Nurdan'ın, annesinin intiharını "babamın başı çatının karanlık dörtgeni içinde yitmeden, dışardan sert bir kırılma sesi geldi... İki meleğin annemin ciğerlerinde kalan son havayı içlerine çektiklerini gördüm" (MKM: 133) şeklinde anlattığı görülür. "Terlik" adlı hikâyede "annenin 'bak bu evden beli kırmızı kuşaklı tertemiz bir gelin olarak çıkıyorsun. Ancak kefeninle dönebilirsin. Babanın şartı da kesin olarak budur'...." (ZZH: 244) dediği gelin, yaşadıklarına dayanamaz ve intihar eder.

Kutlu'nun hikâyelerinde anlatılan kadınlar mutsuz, çaresiz, evi çekip çeviren, başka şansları olmayan kadınlardır. "Eski Bir Türkü'ye Ağır"ta Şadiye, sevdiği erkekten karşılık bulamaz. Ailesinin bulduğu erkekle evlenmeye razı olur.

Hikâyelerde kaçarak evlenenler de vardır. "Gülperi"de "Raif Efendi'nin kızı Cabir'le kaçmış" (SGT: 142) sözleriyle köy

meydanındaki kalabalığın sebebinin bir kız kaçırma olayı olduğu ifade edilir. “Bir Varmış”ta Bahubike adlı kişinin kaçarak evlendiği belirtilir. “Terek Irmağı”nın sağ yakasındaki köyünden, sol yakanın en büyük avlusundaki Ebubekir’e kaçtığında on dokuzundaydı” (MKM: 9) diye anlatılır.

Ayla Kutlu'nun Hikâyelerinde Kadına Yaklaşımında Kullanılan Dil ve Üslupla İlgili Sorunlar

Anlaşma aracı olan dil işlevseldir. Kullanım yerine göre değişir, esnektir. Üslup ise dilin nasıl kullanıldığıdır. Dil ve üslup duygu ve düşünceleri anlatmakta yararlanılan iki kavramdır. Bireyin yetiştiği çevre ve eğitim düzeyi, kullandığı dil ve üslup üzerinde etkilidir. Burada üzerinde durulacak şey, yazarın kullandığı edebî dil ya da üslup değil, hikâyelerinde öteki kişilerce kadına karşı kullanılan dil ve üsluptur. Bununla ilgili örnekler aşağıda yer almaktadır.

Hüsnüyusuf Güzelleme’nde Emine, kadının aşağılandığı, umursanmadığı bir çevrede büyümüştür. Emine’nin annesi, kızının hovardalığına duyduğu öfkeyi “işte buraya kadar. Nefsini soğuttun elin herifinin. Bir kez yeter senin gibi acemi orospulardan hevesin alınması için. İşte buraya kadar...” (HG: 47) hakaretleriyle ifade eder. *Sen de Gitme Triyandafilis*’te zekâ geriliği olan Triyandafilis’i evde tutmak zordur. Çoğu zaman kendisine temkinli yaklaşılır. “Yapma yavrum. Nerede o akıllı kızım benim?” (SGT: 17) gibi cümlelerle daha sakın bir üslup kullanılırken bazen de kızın bu durumu ile alay edilir. “Gitmeyi çok istiyorum ben de. Ama şartım var. Bu aptal Triyandafilis’i burada bırakalım, diyorum” (SGT: 20) cümlesi kullanılarak hakaret edilir.

“Can Kuşu”nda Meziyet, küçük bir kız çocuğudur. Bir gün olmadık sesler çıkarıp değişik tavırlar içine girince annesi Fahrünnisa önce şaka sanıp güler sonra gerçek olduğunu anlayınca kızını döver sonra da “babam gelene kadar burada kalacaksın, orospu dölü, dedi” (SGT: 174) diye hakaret eder.

Kadınlar, ailelerinden işittikleri hakaretleri aile dışındakilerden de işitmektedir. “Gülperi”de, Gülperi, metres olarak yanına sığındığı Enver’in hakaretlerine uğrar, istekleri dikkate alınmaz. Gülperi’nin hiçbir değerinin olmadığı “ne yapacaktım? Bedavaya mı besleyecektim senin gibi yol yordam bilmez orospuyu?” (SGT: 135) sözlerinden anlaşılır. “Kara Kayalar”da Papatya, cinsel istismara uğrar. İstismar eden orta yaşlı, isimsiz adamın “yollu bu. Küçükük görünse de orospu” (ZZH: 15) ifadesi, bir kız çocuğuna edilen hakaretlere ve söylenen aşağılayıcı sözlere örnektir.

Hikâyelerin genelinde kadınlara karşı kullanılan dil ağır, zedeleyici; üslup ise aşağılayıcıdır. Bu durum kadınları hakkını bilmez, erkeklerden korkar duruma getirmiştir. “Tanıklar”da kaynanası tarafından seilmeyen, kocası eğitilmiş olduğu halde kendisine hor davrandığı kadın, konuşacağı sırada kocasının “sus kadın!..”(ZZH: 37) diye bağırması, kadını hakkını savunamayacak hale getirmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Ayla Kutlu, edebiyatı toplumun sesini duyurmada kullanan yazarlardan biridir. Bu çalışma çerçevesinde, yazarın dört hikâyeye kitabında yer alan otuz beş hikâyesi, toplumsal cinsiyet rolleri ve kız çocuklarının eğitimi sorunu yönünden incelenmiştir.

Yazar eserlerinde kadınları işlemiştir. Bunu yaparken yazarın amacı kadın cinsiyetini yüceltmek değil, kadına hak ettiği değerin verilmesini sağlamaktır. Yılmaz (2004) da yaptığı çalışmada Ayla Kutlu’nun, kahramanlarını kadınca çizmekten, toplumsal kutuplaşmayı kadın-erkek ikilemine indirmekten kaçındığını ve insanı bütün olarak ele aldığını ifade ederek buna dikkat çekmektedir.

Yazarın hikâyeleri incelendiğinde genellikle namus cinayetleri, şiddet, intihar gibi durumlarla karşı karşıya kalan kadınların işlendiği görülmüştür. Hikâyelerde kız çocuklarının eğitimi sorunu, kanayan yaraların başında gelmektedir. Kadının okuması onu eve hapsedmiş, yaşamlarının geçtiği mekânlar, genellikle ev ve evin etrafı ile sınırlı kalmıştır. Hikâyelerde kadınlar sayıca fazla olsa da toplumda ve ailede söz hakkı ve olaylara etki bakımından yetersiz konumdadır. Erkeklerin ise hâkimiyet alanları daha fazladır.

Yazar hikâyelerinde kadınlara yönelik çeşitli (fiziksel, ruhsal, cinsel, sözlü vb.) şiddet türlerini birlikte işlemiştir. Barış (2016), fiziksel ve cinsel şiddetin tespitinin görece daha kolay olduğunu ancak sözlü, psikolojik ve ekonomik şiddetin görmezden gelinişini göz önüne aldığımızda Kutlu’nun öykü ve romanlarının bu görmezden gelinen tarafın aydınlatılmasına olanak verdiğini belirtmektedir. Balcı (2011), Kutlu’nun hikâyelerinde kadının, eşinin işlerine karışmayan, onunla aynı düşüncede olup olmadığına emin olmadığı, pasif, çaresiz, ev işleri ve çocuk bakımından başka elinden herhangi bir iş gelmeyen biri olarak betimlendiğini dile getirmektedir. Ertuş (2009) ise Ayla Kutlu’nun öyküleri üzerine yaptığı çalışmada, bu çalışmaya benzer sonuçlara vararak yazarın öykülerinde acılı, yalnız ve erkeklere boyun eğmek zorunda kalan kadınları ele aldığını, bu kadınların savaş ve toplumdaki feodal zihniyetin arasına sıkışarak çaresizlikleriyle ön plana çıktığını tespit etmiştir. Araştırmacı çalışmasında ayrıca bütün

bu durumlar karşısında “Ayla Kutlu'nun yarattığı kadınlar çaresizliklerini içlerine gömmeyi bilerek başkaldırıları ya da susuşlarıyla düzene karşı çıkmayı bilir. Bunun yanında Kutlu'nun yarattığı kadınlar başkaldırıları ya da suskunluklarıyla zihinlerden silinmeyecek kadar canlıdır” ifadeleriyle de farklı bir tespitte bulunur.

Çalışmada varılan sonuçlardan birisi de yazarın, hikâyelerinde, yük olarak görülme, itaatkâr bir anlayışa tabi tutulma gibi kadınların karşılaştığı sorunların büyük çoğunluğunun kaynağı olarak eğitimsizliği göstermesidir. Tablo 3'te de görüldüğü üzere Ayla Kutlu'nun hikâyelerindeki kadın kahramanların hemen hepsinin eğitim seviyeleri düşüktür. Hatta çoğunun eğitim durumlarından dahi bahsedilmemiştir. İncelenen hikâyelerde savaşlar, yıkımlar, namus üzerine ahkâm kesmeler, cinsel istismarlar, intiharlar, erken evlilikler çokça işlenmiş; eşitsizlik ve adaletsizlik umutsuz, karamsar, cahil bir toplum profilini ortaya koymuştur. Özellikle hikâyelerin yazıldığı dönem ve öncesi göz önüne alındığında bu durumun toplumsal bir problem olarak çeşitli roman ve hikâyelere yansıdığı görülmektedir. Oysaki kadının toplumdaki statüsü yönünden doğru yerde olması, ülkenin gelişimi açısından son derece önemlidir. Bu da Özyaydınlık (2015)'in de ifade ettiği gibi bilinçli ve nitelikli bir eğitim süreciyle gerçekleştirilebilir. Kayadibi (2003) ve Tor (2016) da yaptıkları çalışmalarda kız çocuklarının eğitim durumuna dikkat çekmiş ve kadınların eğitim imkânlarından yararlanma yollarının artırılmasını önermişlerdir.

Hikâyelerde kadınlar çeşitli rollerde yer almaktadır. En çok rastlanan rollerden biri de anne rolüdür (22 kez geçmekte). Yazar bu rolün önemine ve “annelik” gibi önemli bir vazifeyi yerine getiren kadının eğitimsizliğine yönelik sıkça vurgu yapmaktadır. Hikâyelerde okumayan kadının, annelik vazifesini icra ederken sorunlar yaşadığı, çocukla yakın temas kurduğu ilk yıllarda, çocuğu cinsiyetçi kalıplardan korumakta zorlandığı tespit edilmiştir. Toplumumuzda, özellikle erkek egemenliğinin baskı aracı olarak kullanıldığı ailelerde, anne olan bir kadının toplum tarafından oluşturulan birtakım özelliklere sahip olması ve bu özelliklere uygun olarak davranması gerektiği hissettirilmektedir (Meral, 2014).

Hikâyelerde işlendiği şekliyle okumamış, mesleği olmayan kadın, özellikle de kız çocukları dışlanma, istismar gibi problemlerin odağında olmuştur. Elmas, Papatya, Zaruhi, Emine bunlardan sadece birkaçıdır. Namus, erkeğe göre olan tanıma sığdırılmış; tanıma uymayan kadın, cinayetlere kurban verilmiştir. Kız çocukları, baskılardan ve haksızlıklardan kaçmak için evliliği çözüm yolu olarak görmüş ve erken yaşta evlenmiş ya da evlendirilmişlerdir. Kız

çocuklarının eğitimlerine devam etmelerini sağlamak yerine erken yaşta evlendirilmeleri, bu olumsuzluklara çare olmadığı gibi farklı bir takım sorunlara da yol açmıştır. Aile kurumunun evlilik adımını atma olgunluğuna sahip olmayan bireyler tarafından kurulması, kısa vadede bu aileye, uzun vadede ise toplumun geneline sorunlar dizisi olarak geri döneceği aşikârdır (Kıran, 2017). Nihayetinde hikâyelere konu edilen bu evlilik de çoğunlukla çözüm olmamıştır. Çünkü küçük yaşlardaki kız çocukları, evlendikten sonra da toplumun bir üyesi olan kocalarının benzer şekildeki muamelelerine maruz kalmışlardır.

Yazarın, hikâyelerinde, kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığı, okumayan kadınları ve kız çocuklarının eğitimi meselelerini yoğun olarak işleme, zaman zaman onun “feminist” bir yazar olup olmadığı tartışmalarına sebebiyet vermiştir. Ancak Ayla Kutlu üzerine bilimsel çalışmalar yürüten araştırmacılar, onun böyle bir yaklaşımdan uzak durduğu görüşündedir. Ertuş (2014), yazarın, tarafsız bir tavırla yorumu okuyucuya bıraktığını ifade ederken kendisiyle bir röportaj yapan Balcı (2011) da sanatçının, kadını birincil özne olarak kabul edip eserlerine de bu şekilde yansıttığını, yazın alanında kadını içeren konuların bütün bir toplumu ilgilendiren yönlerini cesur bir anlatımla işlediğini ancak kendisini hiçbir feminist düşüncenin içine oturtmadığını ifade etmektedir. Çopur (2018)’a göre ise aydın kadını, Anadolu kadını ve haksızlığa uğramış, ötekileştirilmiş kadını eserlerinin merkezine alan Ayla Kutlu, feminist bir yazar kimliğine mesafeli durarak eserlerinde kadına, insan ilişkileri çerçevesinde yaklaşır. Bu çalışmanın sonunda, araştırmacılar da oluşan kanı da aynı yöndedir.

Ayla Kutlu’nun dört hikâye kitabında yer alan otuz beş hikâyesi üzerine yapılan bu çalışmada toplumsal cinsiyet rolleri ve kız çocuklarının eğitimi sorunu ele alınmıştır. Hikâyelerde yer alan cinsiyet, cinsiyet tutumları içinde kadının rolü, cinsiyet/toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumundaki etkenlerin neler olduğu, toplumun kız çocuklarına bakış açısı, kız çocuklarının eşit olmayan yaşam şartlarına maruz kalmaları, toplumun eğitime yaklaşımı ve kız çocuklarının eğitim durumunun ihmal edilmesi, bunun bir neticesi olarak toplumda meydana gelen/gelecek olan sorunlar ve buna benzer daha birçok konu örneklerle incelenmiştir.

Ayla Kutlu’nun sadece hikâyeleri üzerine değil, bütün eserlerini kapsayan çeşitli çalışmaların yapılması halinde yazarın topluma vermek istediği mesajın daha iyi anlaşılabilceği düşünülmektedir. Böylece yazarın, kadın meseleleri başta olmak üzere toplumsal problemlere ışık tutan yaklaşım tarzından hareketle bu tür problemlere daha gerçekçi çözüm önerileri geliştirilebilecektir.

Kaynakça

- Akgül Gök, F. (2013). *Evli Kadın ve Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlgili Algılarının Aile İşlevlerine Yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atasü, E. (2011). Ayla Kutlu'nun Eserlerinde Feodalizm İmgeleri ve Feodalizm Eleştirisi. *Ayla Kutlu Edebiyatı 1. Kadın Yazarlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 110-125). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Balcı, S. (2011). *Feminist Eleştiri Yöntemiyle Ayla Kutlu'nun Öyküleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barış, B. (2016). *Ayla Kutlu'nun Eserlerine Feminist Eleştirel Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cansız Aktaş, M. (2014). Nitel Veri Toplama Araçları. Mustafa Metin (Ed.). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 337-371). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational Research: Planning, Conducting And Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. USA: Pearson Prentice Hall.
- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Çilingir, A. E. (2006). *İran ve Suudi Arabistan'da Kadın*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çopur, G. (2018). *Ayla Kutlu'nun Romanlarında Yapı ve İzlek*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertuş, A. (2009). *Ayla Kutlu'nun Öyküleri Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertuş, A. (2014). Ayla Kutlu'nun Öykülerinde Mekân. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(3), 695-714.
- Hatipoğlu, S. (2011). Ayla Kutlu'nun Son Romanı Asi... Asi'de Kent İmgesi. *Ayla Kutlu Edebiyatı 1. Kadın Yazarlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 89-109). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kayadibi, F. (2003). Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü. *Sosyoloji Konferansları*, 28, 19-31.

- Kıran, E. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Türkiye’de Çocuk Gelinler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-8.
- Kutlu, A. (2011). Fuji Dağındaki Bir Damla Yağmur Suyu. *Ayla Kutlu Edebiyatı 1. Kadın Yazarlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 25-35). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Küçük, M. (2015). Çalışma Hayatında Kadınlar ve Karşılaştıkları Sorunlar: Bir İşverene Bağlı Olarak Çalışan Emekçi Kadınlara İlişkin Bir Araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-17.
- Meral, D. N. (2014). *Ayla Kutlu’nun Cadı Ağacı ve Asi...Asi Romanları ile Doris Lessing’in The Summer Before The Dark ve The Sweetest Dream Romanlarının Kadın Karakterler ve Kadın Sorunları Açısından Karşılaştırmalı İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 93-112.
- Özmete, E., & Yanardağ, M. Z. (2016). Erkeklerin Bakış Açısıyla Toplumsal Cinsiyet Rollerini: Kadın ve Erkek Olmanın Değeri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(1), 91-107.
- Pekel, E. (2019). Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Kadının Çalışma Yaşamındaki Konumu. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 30-39.
- Seven, M. A., & Engin, A. O. (2007). Türkiye’de Kadının Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 177-188.
- Tor, H. & Ağılı, E. (2016). Kadın ve Eğitim. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 67-74.
- Üstüner, B. (2011). “Çağdaş”- “Kadın”- “Yazar” Ayla Kutlu. *Ayla Kutlu Edebiyatı 1. Kadın Yazarlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 39-44). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım Koyuncu, N. (2011). Tersine Akış: Bir Özyaşam Öyküsünde Benlik İnşası. *Ayla Kutlu Edebiyatı 1. Kadın Yazarlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (S. 311-327). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yılmaz, A. (2004). *1980 Sonrası Kadın Romancılarımızın (Adalet Ağaoğlu - Ayla Kutlu - Ayşe Kulin Buket Uzuner) Romanlarındaki Kadına Bakışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 115-138
ISSN: 1302-6879

Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar

Definition, Types and Functional Differences between the Concepts of Worth (Bedel) and Declaration Attribution (Atf-ı Beyan) in Arabic

• Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU*

*Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Van / Türkiye.
L. A., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Van / Turkey.
muhammed_yyu@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3894-2231

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

27/04/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

21/05/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atf: Hakçıoğlu, M.M. (2020). Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 115-138

Citation: Hakçıoğlu, M.M. (2020). Definition, Types and Functional Differences between the Concepts of Worth (Bedel) and Declaration Attribution (Atf-ı Beyan) in Arabic. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 115-138

Öz

Dinî ve kültürel kaygılardan hareketle Hicri birinci yüzyılın ortalarından itibaren yetkililer ve ilgililer tarafından tespit edilen Arap dil kurallarının çoğu, yörede bulunan dilci ve gramericiler tarafından ortaya konulmuştur. Elbette ki bu girişim başta Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması olmak üzere Arap olmayanlara bir kolaylığın sağlanması ve kavramsal açıdan bir bilim dilinin oluşturulması noktasında çok değerlidir. Fakat bu süreçte kolay ve anlaşılabilir kavramlarla beraber cümle içerisinde farklı fonksiyonlara sahip olmalarına rağmen birbirlerine benzetilen birçok kavram da ortaya çıkmıştır ki bu kavramlar arasında “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramları özellikle göze çarpmaktadır. Bu iki kavramın tanımı, çeşitleri ve ayırt edici özellikleri bütüncül bir şekilde bilinmediği takdirde birbirleriyle karıştırılma ihtimali oldukça yüksektir. Bu da sözlü ve yazılı ifadelerde karşılaşılan anlam ve çeviri problemini daha da zorlaştıracaktır. Bu açıdan makalede teşekkül sürecinden tekâmül sürecine kadar “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramlarının farklı tanımlamalarıyla beraber çeşitlerine, tanımlarına, amillerine ve özellikle de aralarındaki fonksiyonel benzerlik ve farklılara değinilmiş her iki kavramın doğru anlaşılmasına yönelik önemli tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap grameri, gramer kavramları, Bedel kavramı, Bedelin çeşitleri, Atf-ı Beyân kavramı.

Abstract

With the reference to religious and cultural concerns, most of the Arabic language rules established by the authorities and those who concerned since the middle of the first century of Hijri calendar were conceptualized by the linguists and grammarians in the region. No doubt, this initiative is invaluable in terms of providing convenience to non-Arabs and creating a conceptual language of science, especially the true understanding of the Holy Qur'an. However, along with easy and understandable concepts, many concepts that resemble each other have emerged although they have different functions in the sentence in this process and the concepts of "Worth" (Bedel) and "Declaration Attribution" (Atf-ı Beyan) stand out particularly among these concepts. If the definition, types and distinctive features of these two concepts are not known in an integrated way, it is highly likely to be confused with each other. This will make the meaning and translation problem encountered in verbal and written expressions more difficult. In this respect, in the article, different definitions of "Worth" (Bedel) and "Declaration Attribution" (Atf-ı Beyan) definitions, from the formation process to the evolution process, together with the different definitions, description, elements and especially functional similarities and differences between them and important determinations have been made towards the true understanding of both concepts.

Keywords: Arabic Grammar, Grammar Concepts, Concept of Worth, Types of Worth, Declaration Attribution Concept.

Giriş

Neredeyse her toplumda dil ve dilin içinde yer alan kavramlar üzerine birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Arap dili hakkında yapılan araştırma ve çalışmaların daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bunda, Arap dilinin kadim bir geçmişe sahip oluşunun etkisi vardır ama İslâm dininin sosyolojik ve kültürel etkisi daha fazla olmuştur. Dolayısıyla dil alanında özellikle de kaside ve şiirde oldukça ileri bir düzeyde olan Arap toplumunda İslâm dininin kabulüyle birlikte gerek resmi gerekse bireysel olarak birçok dilsel faaliyet yürütülmüştür.

Yaygın kanaate göre Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından girilen bu faaliyetler onun öğrencileri olan Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708), Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746), 'Anbesetü'l-Fil (ö. ?), Meymûn el-Akrân (ö. ?), Abdurrahman b. Hüzmü (ö. 117/735), İbn Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/735) ve İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) tarafından devam ettirilmiştir (Kızıklı, 2006): 276-279). Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) öğrenci olan Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) eliyle de yeni bir evreye girmiştir.

Bu süreçte gramere dair birçok eser yazılmıştır. Nasr b. Âsım el-Leysî'nin "Kitâbun fi'l-'Arabiyye" (كتاب في العربية), Abdullah b. Ebi

İshâk el-Hadramî'nin “Kitâbu'l-Hemz” (كتاب الهمز), İsa b. Ömer es-Sekafi'nin “el-Câmi‘ (الجامع) ve “el-Mukemmil” (المكمل), Ebû Ca‘fer er-Ruâsî'nin (ö: 187/803) “el-Faysal” (الفیصل) ve “et-Taşğîr” (التصغیر) adlı eseri bu teliflerin başlıcalarıdır (İbnu'n-Nedîm, 2009: I-II, 110, 192, 193; Ebû't-Tayyîb el-Lüğavî, 1955: 12, 23; Abdul Âl Sâlim Mükerrerem, 1993: 80). Ama günümüze kadar ulaşmış olan en eski gramer kitabı, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseridir. Şüphesiz ki bu eser gramer alanında yazılmış olan en hacimli eserdir ve birçok gramer kavramını da doğrudan ve dolaylı bir şekilde kapsamaktadır (Çıkar, 2009: 7; Akbaş, 2018a: 64; 2018b: 394).

Aslında Sîbeveyhi'nin bu eseri gramer sahasında gündeme gelmiş olan bütün kavramların ana kaynağını teşkil ettiği gibi sonraki dönemlerde yürütülmüş olan dil ve gramer bağlantılı faaliyetlerin de en önemli kaynağı olmuştur (Akbaş, 2017: 429). Üzerinde yazılmış olan yüzlerce şerh kitabı, onun Arap dili ve gramerindeki konumunu açıkça ortaya koymaktadır (Akbaş, 2018b: 393).

Zamanla sistematik bir düzene sokulmaya çalışılan gramer kavramları arasında birbirine benzer ve bazen ayırt edilmesi zor olan bir takım kavramlara da rastlamak mümkündür. Bu kavramlar arasında özellikle “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramları oldukça önemlidir. Birçok gramer kitabında müstakil başlıklar verilerek bu iki kavram arasında ne gibi farklılıkların olduğunu detaylı bir şekilde ele alınması bu sebepten olsa gerektir. Bu açıdan birbirleriyle karıştırılma ihtimali yüksek olan bu iki kavramın detaylı bir şekilde araştırılarak ilgililerin istifadesine sunulması makalenin asıl amacıdır.

Ülkemizde genel anlamda Arap gramer kavramlarıyla küçük ebatlı çalışmalar elbette ki bulunmaktadır ama en kapsamlı çalışma bir Doktora Tezi olarak Rıfat AKBAŞ tarafından yapılmıştır. Akbaş, “Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu” adlı tezinde kavramların isimlendirilmesi ve tanımlanması sürecini kronolojik olarak ele almış ve birçok kavramın gerek isimlendirme gerekse tanımlama açısından özellikle müptediler üzerinde bir sorun oluşturduğu fikri üzerinde durmuştur. Akbaş'ın konu ile ilgili birkaç makalesi de ayrıca incelenmesi gereken makaleler arasındadır.

Gramer kavramları içerisinde özellikle “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramlarını inceleme konusu yapan araştırmacılar da olmuştur. Örneğin Mustafa TOPRAK tarafından 2015 yılında “Arap Dilinde Bedel-Atfu'l-Beyân ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı” başlığıyla bir Yüksek Lisans Tezi kaleme alınmıştır. Fakat isminden de anlaşılacağı üzere bu, daha çok Kur'ân ağırlıklı bir çalışma olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu makalede ise teşekkül sürecinden gelişme ve tekâmül sürecine kadar “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramlarının farklı tanımlamaları ve gramercilerce detaylandırılmış olan çeşitlerine yer verilmiştir. Bedel ve Atf-ı Beyân kavramları arasında ne gibi fonksiyonel benzerlik ve farkların olduğu hususu da örnekler doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır. Makalede her iki kavramın doğru anlaşılmasına yönelik bazı tespitlere de ayrıca yer verilmiştir.

1. Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı ve Çeşitleri

Bedel ve atf-ı beyân kavramlarının tanımı ve çeşitlerine geçmeden önce tanım hakkında bir takım bilgilerin verilmesi yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Arapçada her kelime hem sözlük hem de istilâh anlamı doğrultusunda incelenmeye tabî tutulur. Genelde sözlük âlimleri kelimenin sözlük boyutuyla ilgileniyorken gramerciler kelimenin hem sözlük hem de tanım (istilâh) boyutu üzerinde dururlar. Arapçada Tanım’ın karşılığında genellikle “ta’rîf” (تعريف) kavramı kullanılmaktadır. Ta’rîf, sülâsî mezîd kipinde gelen “arrefe” (عَرَفَ) fiilinin mastarıdır, “bildirmek”, “göstermek”, “öğretmek” ve “kapalılığı gidermek” anlamlarında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2010: XI, 141; el-Fîrûzâbâdî, 2008: 1078). el-muarrif (المعرف) ve “el-kavlü”ş-şârih (الطريقُ المشارح) olarak da adlandırılan ta’rîf, Mantıkçılara göre “Tasavvur (edilebilen) arzuya ulaştırıcı yol” şeklinde açıklanmıştır (et-Tehânevî, 1996: I,482). Dilbilimcilerine göre ise hakiki (التعريف الحقيقي) ve lafzî (التعريف اللفظي) olmak üzere ikiye ayrılan ta’rîf, “Bir şeyin hakikatini bildiren söz veya ifade” şeklinde tanımlanmıştır (el-Cürçânî, 1985: 65; el-Fâkihî, 1996: 15).

Tanım karşılığında kullanılan diğer bir kavram “engellemek ve sınır çizmek” anlamına gelen hadd (حد) terimidir (el-Cevherî, 1430/2009: 230). Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) tarafından “عندنا عبارة عن تعريف الشيء بأجزائه أو بلوازمه أو بما يترتب منها، تعريفا جامعاً مانعاً” “Bize göre hadd, belli bir şeyin ya kendi cüzleri ya levazımları ya da her ikisiyle birlikte câmî ve mânî bir şekilde tanımlanmasıdır” şeklinde açıklanmıştır (es-Sekkâkî, 1983: 436). Ebû Nasr el-Fârâbî (ö. 339/950) ise haddin amacını şu şekilde açıklar: “Hadd bir şeyi iki yönden tarif eder. Birincisi, o şeyin cevherini yani zatını tanımlar. İkincisi ise onunla kendisinin dışında yer alan şeyleri tanımlar” (el-Fârâbî, 1968: 78).

Bazı dilbilimciler, tanımın hem câmî (الجامع) yani kendisiyle ilgili her şeyi kapsayıcı hem de mânî (المانع) yani kendisi dışında olan her şeyi engelleyici olması gerektiğini açıkça ifade ederler

(Abdurrahmân el-Câmî, 2009: I, 36; es-Suyûtî, 1998: I, 308, 309; 2011: 63). Ayrıca tanımlarda oldukça kapalı, ortak birkaç anlama gelebilen ve mecaz içerikli ifadelerin kullanılmaması gerektiği yönünde açıklamalar da yapılmıştır.¹(et-Tehânevî, 1996: I, 485).

1.1. Bedel Kavramının Tanımı ve Çeşitleri

Arapçada بَدَلٌ - يَبْدُلُ - بَدَلٌ fiilinden türeyen bedel kelimesi lazım bir fiil olup ب harfiyle muteaddi olmaktadır. Sözlükte değiştirmek, başkalaştırmak, yerine koymak gibi anlamlara gelmektedir (er-Razi, 1986: 18). Bu kelime bedel (بَدَلٌ) ve bidil (بَدِلٌ) şeklinde de kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2010: XIII, 50).

Bedel kavramını Basralıların önemli temsilcilerinden sayılan Sîbeveyhi (ö. 180/796), Ahfeş el-Avsat (ö. 215/830), Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900) ve İbnu's-Serrâc (ö. 316/929) da kullanmıştır. (Sîbeveyhi, 1982: I, 150-152; el-Ahfeş, el-Evsat, 1990: I-II, 16-32, 60, 75, 119, 144, 155, 195, 215; el-Müberred, 1994: III, 271, IV, 211, 295-298, 399; İbnu's-Serrâc, 1996: II, 46-49; III, 304, 305). Öte yandan bu kavramın bazı Kûfelî gramerciler tarafından *et-terceme* (التَرْجِمَةُ), *et-tekrîr* (التَّكْرِيرُ), *el-mardûd* (المَرْدُودُ), *et-tefsîr* (التَّفْسِيرُ), *el-civâr* (الجَوَارِ) ve *et-tebyîn* (التَّبْيِينُ) şeklinde ifade edildiği de görülmektedir (el-Ferrâ,

¹ Öte yandan tanım eğer yakın cins ve fasıldan oluşuyorsa buna “hadd-ı tam” denilir. Çünkü böyle bir tanım efradını cami ağıyarını da mani eder. Nitekim cins ile fasl-ı karib nesnenin özünü ve mahiyetini oluşturmaktadır. Dolayısıyla tanımı yapılan şey, tanımın içine girdiği şeyin bizzat kendisi olup tanımın dışında kalan her şeyden de farklı olmalıdır. (Çıkar, 2005: 54). Tanımın câmî (الجامع) ve mâni (المانع) olması, kapalı ve müphem ifadeleri içermemesi ayrıca cins (الجنس) ve fasl-ı karîb (الفصل القريب) içermesi şeklindeki koşullarda dilci ve gramercilerin hemfikir oldukları söylenemez. Nitekim İbn Yaîş el-Halebî (ö. 643/1245) Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) الفعل ما دل على اقتران حدث بزمان “Fiil, bir hadisin zaman ile olan birlikliğine delâlet eden şeydir” tarzındaki tanımını eleştirerek şöyle der: Tanımlanan şeyler, uzak özsel niteliklerle (الجنس البعيد) değil yakın özsel niteliklerle (الجنس القريب) açıklanmalıdır.” (ez-Zemahşerî, 2004: 243; İbn Yaîş, 2001: IV, 204, 205). Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949) de fiilin tanımında mâ (ما) ve ev (أَوْ) gibi edatların kullandığı için İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî tarafından (ö. 669/1270) eleştirilmiştir. (İbn Uşfûr, 1998: I, 26). Fakat İbn Uşfûr da eş-Şelevbîn olarak bilinen Ebü Ali Ömer b. Muhammed el-İşbîlî (ö. 645/1247) tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Çünkü ona göre müphem edatların kullanılmaması yönündeki yaklaşım mantıkçı ve kelamcılara aittir ve bunun nahivcilerin yapmış oldukları tanımlarda bir ölçüt olarak görülmesi bir akıl tutulmasıdır. (eş-Şelevbîn, 1993: I, 229, 230; Akbaş, 2018a: 146). Aslında dilci ve gramerciler arasındaki muhalefetin ana nedeni özellikle mantıkçılar tarafından öne sürülen bazı ölçütlerin ele alınan tanımlarda kullanılması ve kabulüdür. Arap gramerinin geliştiği merkez dışına taşındıktan sonra yeniden şekillenme süreci ise var olan muhalefeti daha belirgin kılmıştır. Çünkü gramer mevzularının tasnifi ve fonksiyonel anlamda yeniden değerlendirilmesinde yazarların birbirinden farklı hareket noktalarına benimsenmeleri, ortaya yöntem ile birlikte çözüm bekleyen bir kavram ve terim sorununu da çıkartmıştır (Akbaş, 2018a: 232, 233).

1983: I, 51, 168, 192, 193; II, 187; III, 279; Sa'leb, 1950: I, 20; en-Nehhâs, 1985: I, 307; İbn Akîl, 1980a: II, 427; Ebû Hayyân, 1988: IV, 1962; es-Suyûtî, 1998: III, 147; Akbaş, 2018a: 213).

İlk dönemlerde bedelin sadece çeşitleri üzerinden ele alındığı ve detaylı bir açıklaması ve tanımının yapılmadığı fikrine katılmak mümkündür. Nitekim Sîbeveyhi, Ebü'l-Abbas el-Müberred, İbnu's-Serrâc, Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî, Ebü Alî el-Fârisî, Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî ve Şelevbîn olarak bilinen Ömer b. Muhammed b. Ömer gibi âlimler bedelin tanımını yapmadan doğrudan çeşitlerine değinmişlerdir. Bedel kavramını ilk olarak basit bir şekilde açıklamaya çalışan ilk gramerci İbn Cinnî (ö. 392/1002) el-Bağdâdî'dir. Onun, *واعلم أنَّ البَدَلَ يجري مجرى التوكيد في التَّحْقِيقِ والتَّشْدِيدِ، ومجرى الوصف في الإيضاح والتَّخْصِيبِ* “Bilmelisin ki: bedel, tahkik ve pekiştirme açısından te'kid, izah ve tahsis açısından ise sıfat gibi değerlendirilmektedir” şeklindeki açıklaması sade olduğu gibi basit ve açıklayıcıdır (İbn Cinnî, 1978: 68).

Hicri dördüncü yüzyılda vefat ettiği belirtilen Abdullah b. Ali es-Saymerî'nin, *واعلم أنَّ البَدَلَ يجري في الكلام على تقدير وقوعه موقع الأول من غير* *وإبطال الفائدة بذكره* “Bedelin (anamlı bir cümle içerisinde), birincisi (mübdelün minh) lağvedilmeksizin ve zikredilmesindeki fayda iptal edilmeksizin birinci ögenin (mübdelün minh) yerine geldiğini bilmelisin” şeklindeki tanımı ile İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *البَدَلَ تابع* “Bedel, metbu' olmaksızın metbû'a (mübdelün min olan ögeye) nispet edilen şeyle (hükümle/eylemle) kast olunan bir tabîdir/kelimedir” tarzındaki tanımında cümle içerisinde asıl kastedilen ögenin bedel olduğuna vurgu yapılmakla beraber mübdelün minh ögesinin de faydasız ve işlevsiz olmadığına dikkat çekilmeye çalışıldığı görülmektedir (es-Saymerî, 1982: I, 156; İbnu'l-Hâcib, 2008: 103).

Bununla birlikte bedel kavramını tanımlarken özellikle mübdelün minh ögesinin cümle içindeki telaffuzundan ziyade hiçbir işlev ve anlama sahip olmadığını ifade eden gramerciler de bulunmaktadır. Örneğin İbn Uşfûr el-İşbilî (ö. 669/1270) bedel için, *أو تأكده، وعلى أنَّ البَدَلَ إعلام السامع بمجموع اسمين، أو فعلين على جهة تبيين الأول* “Birinci ögenin (mübdelün minh) tebyin ve tekid edilmesi ve lafzen değil manen yok hükmünde sayılması cihetiyle muhataba iki isim veya iki fiilin her ikisini (de) bildirmektir” şeklinde bir tanım yapakta ve mübdelün minh ögesinin anlam açısından yok hükmünde kabul edildiğini belirtmektedir (İbn Uşfûr, 1972: I, 242).

Aslında yukarıda aktarılan tanımların anlam ve işlev bakımından sadece bedel kavramını açıklamaya yönelik olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle bu tanımlarda, bazı kavramların bedelin kapsamı dışında bırakılması amacı çok fazla görülmemektedir. Fakat

gerek İbn Malik'in (ö. 672/1274) واسطةً هو المسمى بتابع المقصود بالحكم بلا (ö. 672/1274) "Hiçbir vasıta/edât olmadan (cümle içinde belirtilen) hükümle/eylemle) maksud olan tabî, bedel olarak adlandırılmaktadır" biçimindeki tanımı gerekse Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) البدل تابع مستقل بمقتضى العامل تقديراً دون متبوع "Bedel, âmili(ni) takdiren isteyen ve birinci öğeye (her yönüyle) bağımlı olmayan bir tabîdir" şeklindeki tanımı, hem bedelin açıklamasını hem de bedel olarak değerlendirilmemesi gereken tabîleri kapsamaktadır (İbn Mâlik, 2007: 138; Ebû Hayyân, 1988: IV, 1961). Zira birinci tanımında yer alan بلا واسطة kaydıyla بل edâtı ile düzeltilmeye çalışılan cümlelerde yer alan tabîlerin tanımın kapsamına girmesi engellenmiş ikinci tanımında yer alan مستقل kaydıyla da tevabilerin (التوابع) diğer çeşitleri olan sıfat ve tekid gibi öğeler tanım dışında bırakılmaya çalışılmıştır. Çünkü sıfatın mevsufa, tekidin de müekkedde her yönüyle bağımlı olma zorunluluğunun olduğu bilinmektedir.

Bedel kavramının tanımını, özellikle diğer tabîleri kapsam dışı bırakmak için yapan diğer bir gramerci de İbn Hişâm en-Nahvî(ö. 761/1360)'dir. Müellif bedel için ele aldığı البدل في اللغة العوض وفي الاصطلاح تابع مقصوداً بالحكم بلا واسطة "Bedel (kavramı) sözlükte "karşılık" (alternatif) anlamına gelir. Terim olarak da vasıtasız bir şekilde (cümle içinde belirtilmek istenen) hükümle/eylemle maksud olan bir tabîdir" şeklindeki tanımını bizzat tahlil etmekte ve şu şekilde açıklamalara yer vermektedir: "Tanımında yer alan تابع ifadesi cinstir ve tüm tabîleri içine almaktadır. مقصوداً بالحكم kaydı, tanımın özellikle sıfat, tekid ve atf-ı beyân kavramlarını kapsamaması içindir. بلا واسطة kaydı ise atf harfleri vasıtasıyla cümle içinde belirtilmek istenen eyleme ortak olan öğeyi yani ma'tûfu kapsam dışına bırakmak içindir." (İbn Hişâm, 2004: 288). Celâlüddîn es-Suyûtî'nin yaptığı tanım ve tahlil de İbn Hişâm'ın tanımını ve tahliliyle tamamen örtüşmektedir (es-Suyûtî, 1998: III, 147, 148).

1.1.1. Bedelin Çeşitleri

Genellikle gramer kitaplarında bedelin, bedelü'l-kül mine'l-kül, (بدل البعض من الكل), bedelü'l-ba'z mine'l-kül, (بدل الكل من الكل), bedelü'l-iştîmâl (بدل الاشتمال) ve bedelü'l-mübayin (بدل المبين) şeklinde dört çeşidinin olduğu görülmektedir. Aslında ilk dönemlerde bu tür çeşitlendirmelerin farklı ifade ve ortak örnekler üzerinden yapıldığı çok sık görülmektedir. Örneğin Sîbeveyhi (ö. 180/796), رأيت قومك أكثرهم "Kavminin çoğunu gördüm", رأيت بنى زيد تلتئيمهم "Zeydoğullarının üçte ikisini gördüm", رأيت بنى عمك ناساً منهم "Amcaoğullarından bir grubu gördüm", رأيت زيدا عمراً "Zeyd'i gördüm (hayır-hayır) Ömer'i gördüm" ve رأيت عبد الله شخصه "Bizzat Abdullah'ı gördüm" diyerek bedel kavramının

yanı sıra bedelin çeşitlerine de işaret etmiştir (Sîbeveyhi, 1982: I, 150-152).

Ebû'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), bedelin dört kısma ayrıldığını belirttikten sonra فضرب من ذلك أن يُبدل الاسم من الاسم إذا كانا لشيء واحد وبالضرب الآخر أن تُبدل بعض الشيء منه وبالضرب الثالث “Diğer kısım bir şeyin bazısının/parçasının ona bedel olmasıdır” şeklinde bir açıklama yapan Müberred bedel iştimal için “Üçüncü kısım, mananın kendisi için ifade edilen ilk öğenin (mübdelün minh) dışındaki şeye yönelmesidir” şeklinde bir değerlendirmede bulunur. “Dördüncüsü (ise) ancak unutan veya yanılan bireylerin ifadelerinde yer alır ve benzeri ne Kur’ânda, ne şiirde ne de müstakim (kuralı ve doğru) kelimada bulunmaz” şeklindeki açıklamasıyla da bedelü'l-mübâyine işaret eder (el-Müberred, 1994: IV, 295-297).

İbnu's-Serrâc (ö. 316/929), bedel kavramı için عطف البدل tabîrini de kullanır ve bedelin dört çeşide ayrıldığını söyler. Ayrıca o, bedelü'l-kül mine'l-kül için هو هو وما أبدلته من الأول وهو هو; bedelü'l-ba'z mine'l-kül için ما كان من سبب الأول وهو مشتتملٌ; bedelü'l-iştimal için ما أبدل من الأول وهو بعضه عليه; bedelü'l-mübâyin için de بدل الغلط والنسيان şeklinde ifadeler kullanır (İbnu's-Serrâc, 1996: II, 46-49). Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949) de bedelin dört çeşidinin olduğunu söyler, fakat o, bedelü'l-kül mine'l-kül için بدل المصدر; bedelü'l-iştimal için بدل الشيء من الشيء وهما لعين واحدٍ من الاسم ve بدل الشيء من الشيء. (ez-Zeccâcî, 1984: 23, 25). tabîrini kullanır (es-Süheylî, 1992: 239). Fakat Süheylî'nin bedel ile ilgili bütün örneklerini âyetler üzerinden vererek bedelden çok âyetlerin semantik tahlillerine girdiği görülmektedir (es-Süheylî, 1992: 232-239).

Bedel kavramını yukarıda aktarıldığı şekilde doğrudan çeşitleri üzerinden ele alarak açıklamaya çalışan dilci ve gramerciler arasında Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 392/1002), Abdülkâhir el-Cürçânî, (ö. 471/1078), Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbnu'l-Hâcib de bulunmaktadır (el-Fârisî, 1969: I, 283, 284; İbn Cinnî, 1978: 68; el-Cürçânî, 1982: II, 930, 931; ez-Zemahşerî, 2004: 122; İbnu'l-Hâcib, 2008: 103).

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî (ö. 616/1219), bedelin sözlük ve terim anlamlarının birbirleriyle aynı olduğunu aktardıktan sonra anlamlı bir cümlede bulunan bedel ve mübdelün minh öğelerinden ikincisinin (bedel) birinci öge (mübdelün minh) yerine geçmeye elverişli olmasını

yegâne koşul sayarak bu konuda dile getirilen eleştirilerin yersiz ve tutarlı olmadığını da detaylı bir şekilde aktarır (el-Ukberî, 1995: I, 409). Ukberî, gayet açık ve seçik olduklarından dolayı mütekellim ve muhatap zamirleri dışında tüm isimlere bedel gelebileceğini², mübdelün minh ögesine dönen bir zamirin bedelül' ba'z ve bedelü'l-iştimal ögelerinde bulunması gerektiğini ve bedelü'l-mübâyinin bir çeşidi olan bedelü'l-galatın tespiti için en uygun atif edatının da bel (بَل) edâtı olduğunu da aktarır (el-Ukberî, 1995: I, 413, 414).

Bedel çeşitlerini altı olarak aktaran İbn Usfûr, bedelü'l-kül mine'l-kül tabîri yerine بدل شيء ifadesini kullanır. Diğer bedel çeşitlerini de بدل بعض من كل، بدل اشتغال، بدل بقاء، بدل الغلط ve بدل نسيان olarak veren İbn Usfûr aktardığı her bir bedel çeşidini ayrı ayrı değerlendirir (İbn Usfûr, 1972: I, 242-244). Öte yandan marifenin marifeye, nakirenin nekireye, marifenin nekireye ve nekirenin marifeye bedel olabileceğini aktaran İbn Usfûr, zahirin zahire, zamirin zamire, zahirin zamire ve zamirin zahire bedel olabileceğini de aktarmakta, bedelü'l-ba'z ve bedelü'l-iştimal çeşitlerinde zamirin zamire ya da zahire bedel olamayacağı yönünde bir bilgiye de yer vermektedir (İbn Usfûr, 1972: I, 244, 245).

Ebû Hayyân el-Endelûsî، بدل موافق من موافق için بدل كل من كل، بدل بعض من كل ve بدل الكل من بعض çeşitlerine de değinen Ebû Hayyân bu üç çeşit üzerinde gramercilerin ittifakından da söz eder. بدل الكل من بعض ve بدل الإضراب olarak da adlandırdığı بدل البقاء hakkında ise bir ittifakın oluşmadığını aktarır (Ebû Hayyân, 1998: IV, 1964, 1965-1969).

Bedel çeşitlerinden biri de literatür kitaplarında çok sık rastlanılmayan bedelü't-tafsîl (بدل التفصيل) çeşididir. Genelde gramerciler tarafından ele alınmayan bu bedel çeşidi, soru ve şart edatlarıyla birlikte kurulan bir cümleden sonra açıklama bazında getirilen öğeler şeklinde değerlendirilmiştir. Örneğin, “Paran ne kadar, yirmi mi otuz mu?” anlamına gelen أم ثلاثون كم مائة cümlesinde yer alan عمرو ve ona atfedilen ثلاثون kelimesi, istifhâm edâtı olan كم kelimesi için bedelü't-tafsîldir. Aynı şekilde “kim kalkarsa ister Zeyd isterse Amr, ben de onunla kalkacağım” anlamına gelen من يقيم إن زيد و عمرو cümlesindeki زيد ve عمرو kelimeleri şart edâtı olan من kelimesine bedelü't-tafsîldir (el-Ezherî, 2000: II, 203).

Aktarılan bilgiler ışığında gramercilerin çoğunun bedeli, doğrudan verdikleri örneklerle açıklayıp bazen tanımına değindikleri bazen de sadece çeşitleri üzerinde durdukları şeklinde bir çıkarım yapılabilir. Genelde bedeli dört kısma ayırıp bu doğrultuda örnek vermeye çalışan gramercilerin yanı sıra bedelü'l-mübâyin çeşidi altında değerlendirilen bedelü'l-galat, bedelü'l-bedâ ve bedelü'n-nisyân

²İbn Usfûr el-İşbilî de bu görüşü savunmaktadır. (İbn Usfûr, 1972: I, 245, 246).

çeşitlerini müstakil değerlendirenler de olmuştur. Ayrıca bedel için ele alınan tanımlarda özellikle altı çizilmeye çalışılan husus, “mübdelün minh ögesinin faydasız ve anlamsız addedilmemesiyle birlikte cümlede ifade edilmeye çalışılan hükümden asıl kastedilenin bedel olduğudur” şeklinde bir yargıya da varılabilir.

1.1.2. Bedel Çeşitlerinin Tanımı

Yukarıda da değinildiği gibi gramercilerin genelde bedelin dört çeşidi üzerinde durdukları söylenebilir. Bu çeşitlerin ilki, bedelü'l-mutabık olarak da adlandırılan bedelü'l-kül mine'l-kül'dür. هو البدل هو البدل المعنى “Mübdelün minh ögesine mutabık ve mana itibarıyla de ona eşit olan bedel türüdür” şeklinde tanımlanan bu çeşit için “مُبدَلُ مَنْ جَاءَنِي أَخُوكَ زَيْدٌ” cümlesi örnek olarak verilebilir. Zira cümlede bedel olan زَيْدٌ kelimesi mübdelün minh olan أَخُوكَ kelimesine mutabık olduğu gibi anlam açısından da müsavidir (el-Hudari, 1995: 2, 109). Bedelü'l-ba'z mine'l-kül için “هو بدل الجزء من كله قليلا كان هذا الجزء أم كثيرا” “İster az olsun ister fazla olsun bir cüz'ün/parçanın bir şeyin küllünden/tamamından olan bedeldir” biçiminde açıklanmaya çalışılan bu bedel türüne de “أَكَلْتُ الْخُبْزَ ثَلَاثَةً” “Ben ekmeği (aslında) üçte birini yedim” cümlesi örnek verilebilir. Ayrıca bedelin bu türünde, mercii mübdelün minh ögesi olmak üzere mutlaka açık ya da gizli bir zamirin bulunma zorunluluğu vardır. Bedelü'l-iştimal için yapılan tanım ise şöyledir: “هو الدال على معنى في متبوعه” “Matbuında (mübdelün min ögesinde) bulunan bir manaya delâlet eden şeydir” “أعجبني زيد علمه” “Zeyd'in kendisi (aslında) ilmi hoşuma gitti” şeklinde bir örnekle açıklanabilen bedelü'l-iştimalin tespiti diğer iki çeşide göre daha kolay görülmektedir. Öte yandan bedelin bu türünde de mübdelün minh ögesine dönen bir zamirin bulunma zorunluluğu vardır. (İbn Burhân, 1984: I, 231; İbn Yaîş, 1998: III, 64).

Bedel çeşitlerinin dördüncüsü olan bedelü'l-mübâyin'in bedelü'l-galat (بدل الغلط), bedelü'n-nisyân (بدل النسيان) ve bedelü'l-idrâb (بدل الإضراب) çeşitleri bulunduğu gibi bu son kısmın bazen bedelü'l-bedâ (بدل البداء) şeklinde dillendirildiği de görülmektedir (es-Suyûtî, 1998: III, 149). Bu bedel türlerinin de ayrı ayrı tanımları yapılmış, böylece birbirleriyle karıştırılma ihtimalleri en aza indirgenmeye çalışılmıştır. Bedelü'l-galattan başlayacak olursak bu çeşit için yapılmış olan tanım genellikle “هو ما لا يقصد المتكلم فيه ذكر المتبوع بل سبق إليه اللسان فذكره” “Mütেকellimin matbuu (mübdelün minh ögesini) zikretmeyi kastetmediği fakat dil sürçmesinden dolayı zikrettiği bedeldir” şeklindedir. Örneğin “لقيت رجلا حمارا” “Ben bir adamla (bilakis) merkeple karşılaştım” cümlesinde mütেকellimin kasdı kendisinin bir merkeple karşılaştığını beyân etmektir ama yanlışlıkla رجلا dediği için hemen

ardından حمارا kelimesini söyleyip bu dil sürçmesini düzeltmiştir. Bedelü'n-nisyân çeşidinde de unutkanlık ön plandadır. Başka bir ifadeyle bedelu'l-ğalat dille alakalı iken bedelü'n-nisyân akıl ile alakalıdır. Örneğin çarşıda Ali'yi gören bir kişi رأيت عمر “Ömer'i gördüm” derse daha sonra çarşıda gördüğü kişinin aslında Ali olduğunu hatırlarsa ve sözünü رأيت عمر علياً şeklinde düzeltirse bu durumda Ali kelimesi “bedelü'n-nisyân” olarak değerlendirilir (İbn Hişâm, 2004: 290).

Bedelü'l-İdrâb çeşidinin tespitinde ise unutulmaması gereken şey ortada bir dil sürçmesi veya unutkanlığın olmadığı hususudur. Zira ما يقصد متبوعه كما يقصد هو “Kendisi gibi matbuunun (mübdelün minh öğesinin) da kast edildiği bedeldir” şeklindeki tanımından da böyle olduğu anlaşılmaktadır. “Bu bedele bedelü'l-beda (بدل البداء) da denilir. Yani önceden açık olmayan daha doğrusu açıklanmayan bir şeyin açıklanmaya çalışılmasıdır. Örneğin: “أكلتُ خبزاً لحمياً” “Ben ekmek yedim,(ayrıca) et de yedim” Burada mütekellim ilk başta kendisinin ekmek yediğini haber vermektedir. Daha sonra kendisinin et yediğini de haber vermeye çalışarak لحمياً kelimesini söyleme gereksinimini duymuştur. Dolayısıyla bu bedel türü بل atıf harfiyle atıf olmuş bir tabî gibi değerlendirilmeli ve أكلتُ خبزاً بل لحمياً şeklinde anlaşılmalıdır (el-Ezherî, 2000: II, 195, 196).

1.1.3. Bedelin Âmili

Bedel kavramının tanımı gibi âmili hakkında da dilci ve gramercilerin hem fikir oldukları söylenemez. Zira bazıları mübdelün minh ve bedel öğelerinin âmilini aynı görürken bazıları da farklı görmektedir (İbnu'l-Enbârî, 1997: 158). Gramercilerin ortak bir yaklaşım sergilemediği, Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219): العامل في البديل غير العامل في المبدل منه. وذلك العامل هو تقدير الإعادة أي: إعادة العامل الأول. فقولك مررت بزيد أخيك تقديره: بزيد بأخيك. وقال قوم: العامل فيه عامل الأول.

Bedel öğesindeki âmil mübdelün minh öğesinde amel eden âmilin dışında bir âmildir. Bu âmil (mübdelün minh âmilinin) aynısının iadesidir. Bundan dolayı senin مررت بزيد أخيك (şeklinde ifade ettiğin) cümlenin takdiri مررت بزيد بأخيك şeklindedir. Bazıları da bedeldeki âmilin mübdelün minh öğesinin âmili olduğunu söylemiştir

şeklindeki beyânatından da açıkça anlaşılmaktadır (el-Ukberî, 1995: I, 414).

Kayıt altına alınmış bir şekilde günümüze kadar ulaşmış olan ilk gramer eserinin sahibi olan Sîbeveyhî'nin رأيتُ قومك أكثرهم cümlesinin رأيتُ قومك أكثرهم şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmesine binâen ona göre bedel ve mübdelün minh öğelerinde amel eden şeyin bir olduğu

anlaşılmaktadır denilebilir (Sîbeveyhi, 1982: I, 150; Toprak, 2015: 38). Nitekim Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufasssal* adlı eserinin şârihi İbn Yaîş (ö. 643/1245), Sîbeveyhi, Müberred, Muhammed b. Yezid ve Sîrâfî'nin bedel ve mübdelün minh öğelerinin âmilini aynı gördüklerini aktarmaktadır (İbn Yaîş, 2001: II, 264). İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) de her iki öğenin âmilinin aynı şey olduğu yönündeki görüşü Sîbeveyhi'ye dayandırmakta ve kendisi de bu görüşü desteklediğini söylemektedir³ (İbn Mâlik, 1990: III, 330).

Müberred, bedelü'l-kül mine'l-kül çeşidine örnek verdiği مررت زيد بأخيك زيد cümlesinde yer alan زيد kelimesinin أخ kelimesine bedel olduğunu söyledikten sonra söz konusu cümlenin aslında مررت بزید şeklinde algılanmasını isteyerek bunu şu şekilde izah etmeye çalışır: لَأَنَّ الَّذِي عَمِلَ فِي الَّذِي قَبْلَهُ قَدْ صَارَ يَعْمَلُ فِيهِ amel eden (âmil, artık) bedelde amel etmektedir.” (el-Müberred, 1994: IV, 295). Kuşkusuz Müberred'in bu ifadesi mübdelün minh öğesinde amel eden şeyin bedel öğesinde de amel ettiğini göstermektedir.

Zemahşerî'nin والذي يدل على كونه مستقلا بنفسه أنه في حكم تكرير العامل “Bedelin müstakil/bağımsız olduğuna delâlet eden şey, âmilinin tekrar hükmünde olduğu (gerçeği)dir” şeklindeki açıklamasına bakılırsa onun mübdelün minh öğesinde amel eden şeyin aynısının bedel öğesinde de amel ettiğini kabullendiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Zamahşerî'ye göre her iki öğenin âmili aynı cinsten olmak üzere ayrıdır (Zemahşerî, 2004: 123). Bu görüşü Ahfeş el-Avsat, Ebu Ali el-Farisi (ö. 377/987), Rummani, İbn Yaîş ve Halid el-Ezherî (ö. 905/1499) gibi âlimler de benimsemiştir (el-Ezherî, 2000: II, 190; el-Farisi, 1982: II, 831; İbn Burhan, 1984: I, 229; İbn Yaîş, 2001: II, 264).

Kemâlüddîn İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181) *Esrârü'l-Arabiyye* adlı eserinde bedelin âmilî hakkında iki farklı görüşün olduğu belirterek şöyle der: “Birinci görüşe göre bedelin âmilî mukadderdir ve mübdelün minh öğesinin âmilî buna delalet ettiğinden dolayı hafzedilmiştir. Bu görüşte olanların delilleri bedelin âmilinin bazen açıkça gelmesidir. Örnek olarak şu ayet verilebilir: وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِنَبِيِّتِهِمْ سُفْقًا مِنْ فِصَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ “Eğer insanların (inkârcıların dünyadaki refahına bakıp onlar gibi yaşamak isteyerek) küfürde birleşen tek bir ümmet olması (tehlikesi) olmasaydı, Rahman olan

³Bedelin âmilî hakkında, yazdıkları eserlerinde açık bir görüş belirtmeyen gramerciler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Ebû Ali el-Fârîsî, İbn Cinnî, Zeccâcî, İbnu'l-Hâcib ve Ebû Hayyân el-Endelûsî sayılabilir. Nitekim el-Endelûsî'nin *İrtişâfu'd-Darab* adlı eserinde, “nahivcilerin çoğunluğuna göre bedelin âmilî mukadderdir, Sîbeveyhî ve Müberred'e göre ise bedelin âmilî mübdelün minh öğesinde âmel eden şeydir” dedikten sonra kendisinin hangi görüşü tercih ettiğine dair bir bilgiye yer vermediği görülmektedir (Ebû Hayyân, 1998: IV, 1964, 1965-1969).

(Allah'ı) inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üzerinde çıkıp yükselecekleri merdivenleri gümüşten yapardık” (Zuhrûf 43/33). Burada mübdelün minh olan لَمَنْ kelimesinin başında âmil olan lam harfi cer vardır. Bu kelimeye bedel olan لِيُؤْتَهُمْ kelimesinde de âmil açık bir şekilde gelmiştir. Eğer bedel ve mübdelün minh öğelerinin âmilleri bir olmuş olsaydı bedel öğesine aynı âmilin gelmemesi gerekirdi.” (İbnü'l-Enbârî, 1997: 158; Toprak, 2015: 38). İbnü'l-Enbârî, sıfatta amel eden şeyin mevsufta amel eden şeyle aynı olduğu gibi bedel ve mübdelün minh öğelerinde amel eden şeyin de aynı olduğunu savunan bir grup gramercinin de bulunduğunu aktardıktan sonra konuyu kapatır (İbnü'l-Enbârî, 1997: 158).

1.2. Atf-ı Beyân Kavramı ve Bu Kavram Hakkında Yapılmış Olan Tanımlar

Atf kelimesi sözlükte عَطَفَ - يَعْطِفُه - عَطْفًا / عَطُوفًا dönme, eğme ve bir yere veya şeye yönelmek gibi anlamlara gelmektedir. Aynı şekilde bir şeyden yüz çevirdikten sonra tekrar geri dönme anlamına da gelir (İbn Faris, 1979: IV/341; Zameşşerî, 1998: I/662; el-Fîruzabâdî, 1995: III/237). Beyân kelimesi ise lügatte güzel ve akıcı konuşmak ve bir şeyin anlamının açık ve net olması gibi anlamlara gelmektedir.

Atf-ı'l-beyân bileşimi iki kelimeden müteşekkil olmuştur. Atf diye isimlendirilmesinin sebebi kendisinden önceki ismin yani matbûun delâleti içerisinde var olması ve bir nevi ona atfedilmiş olmasıdır. Beyân kelimesi ise matbûunu açıklamasından dolayıdır (İbnü'l-Habbâz, 2007: 281).

Bu kavram ilk dönem nahiv kitaplarında tanımlanmadığı gibi tek bir isimle de ifade edilmemiştir. Nitekim Sîbeveyhi'nin söz konusu kavram için sıfat/الصفة, bedel/البدل, atf/العطف, atf-ı beyân/عطف البيان tabîrlerini kullandığı görülmektedir (Sîbeveyhi, 1988: I, 432, II/184.190.192). Sîbeveyhi gibi Müberred de bu kavramı tanımlamadan doğrudan kullanır (el-Müberred, 1994: IV, 220, 227).

İlk olarak İbnü's-Serrâc tarafından التأكيد والتأكييد في إعرابهما وتقديرهما، وهو مبين لما تجر به عليه كما يُبينان “Atf-ı Beyân'ın sıfat ve tekid gibi (cümle içindeki ilgili öğeyi) açıkladığı, irâb ve mükadderlik açısından (da) her iki kavram gibi değerlendirildiğini bilmelisin.” şeklinde yapılan bir açıklamanın aslında detaylı bir tanımlama olmadığı görülmektedir ki Müellifin özellikle sıfat ve tekid gibi öğelerden bahsetmesi asıl amacının sadece bu kavramın cümle içindeki rolünü ortaya koymaya yönelik olduğunun net bir göstergesidir (İbnü's-Serrâc, 1996: II, 45).

Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve onun meşhur öğrencisi İbn Cinnî tarafından yapılan tanımların, başka kavramları Atf-ı Beyân'ın tanımının dışında bırakması nedeniyle biraz daha açıklayıcı olduğu söylenebilir. Zira el-Fârisî'ye ait olan *وعطف البيان أن يجري الاسم الذي ليس بخلية ولا فعل ولا نسب على الاسم الذي قبله فيبينه* "Atf-ı Beyân sıfat, fiil ve neseb olmayan bir ismin kendinden önceki ismin peşinden gelip onu açıklamasıdır" şeklindeki tanım ile öğrencisi İbn Cinnî'ye ait olan *ومعنى عطف البيان أن تُقيم الأسماء الصريحة غير المأخوذة من الفعل مقام الأوصاف والمأخوذة من الفعل* "Atf-ı Beyân'ın anlamı, fiilden türetilmemiş açık isimlerin fiilden türetilmiş vasıfların yerine geçmesidir" tarzındaki tanımda, sıfat ve tekit kavramları tanım dışı bırakıldığı gibi Atf-ı Beyân kavramının câmid yani herhangi bir kökten türemeden özgünlüğünü olduğu gibi koruyan bir kelime olduğuna da işaret vardır (el-Fârisî, 1389/1969: I, 281; İbn Cinnî, 1978: 70). Atf-ı Beyân'ın camid olması gerektiği hususu özellikle daha sonraki dönemlerde yapılan tanımlarda da açık bir şekilde görülmektedir (İbn Bâbeşâz, 1977: II/421; Ebû Hayyân, 1998: IV, 1944-1946; el-Cürçânî, 1985: 156; İbn Akîl, 1980: III/218; el-Kefevî, 1998: 607).

Kendi dönemlerinin otoriteleri olarak kabul edilen Abdülkahir el-Cürçani (ö. 471) ve Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) yapmış oldukları tanımların daha önce ele alınmış tanımlardan çok farklı olmadığı söylenebilir. Nitekim *عطف البيان هو الاسم الذي يكون الشيء به أعرف فيبين فيه غيره* "Atf-ı beyân kendisiyle bir şeyin daha bilinir olduğu isimdir. Onunla başkası açıklanır" (el-Cürçânî, 1392/1972: 32,33) tanımında ilgili kavramın ne olduğu ön plandayken *هو اسم غير صفة، يكتفٍ عن المراد كتحققها، وينزل من المتبوع منزلة الكلمة المستعملة من الغريبة إذا تُرجمت بها* "Sıfat olmayıp sıfat gibi açıklayıcı olan ve matbuunu açıklama hususunda garip (ilk etapta çok fazla açık olmayan) bir kelimenin kendisiyle açıklandığı kelime konumunda olan isimdir" (ez-Zemahşerî, 2004: 124; İbn Yaîş, 2001: II, 271, 272) tanımında da ne olduğuyula beraber ne olmadığı da belirtilmeye çalışılmıştır.

عطف البيان هو التابع الجاري مجرى التعت في ظهور المتبوع وفي التوضيح والتخصيص جامدا أو بمنزلته ويوافق المتبوع في الأفراد وضديه وفي التذكير والتأنيث وفي التعريف والتكثير

Atf-ı Beyân câmid veya câmin hükmünde olacak şekilde matbuûn (kendisine tabî olduğu ögenin) ortaya çıkması, açıklanması ve tahsis edilmesi bakımından sıfat gibi değerlendirilip aynı şekilde ona (matbua) tekil, tekilin iki zıddı (ikil, çoğul), eril, dişil, belirgin ve belirsizlik yönleriyle uyum sağlayan tabî (tali) bir kelimedir

şeklinde bir açıklama getiren İbn Mâlik et-Tâ'î, önceki tanımlarda yer alan sıfat benzerliğini biraz daha açtığı görülmektedir (İbn Mâlik, 1967:

171). Zira sıfatın tekil, ikil, çoğul, eril, dişil, belirgin ve belirsizlik açısından mevsufuna tabî olduğu hususunda herhangi bir görüş ayrılığının olmadığı bilinmektedir.

Atf-1 Beyân kavramını çok farklı olmasa da kendilerince tanımlayan dilci ve gramerciler arasında Ebü'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219), İbn Usfür el-İşbilî (ö. 669/1270), Şemsüddîn el-Keyşî (ö. 695/1295), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), İbn Hişâm en-Nahvî, (ö. 761/1360), Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi önemli şahsiyetler de bulunmaktadır.⁴ Yapılan tanımlarda daha çok ilgili kavramın sıfat ile benzerliğine vurgu yapılırken câmid (başka bir kelimedenden türememiş) olması gerektiği de özellikle belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle daha önce yapılmış olan tanımların aynısı farklı ifade ve cümlelerle bir takım ilaveler eklenerek yapılmıştır.

1.2.1. Atf-1 Beyân'ın Âmili

Atf-1 Beyân'ın tanımında her defasında sıfat gibi olduğu vurgusuna bakılırsa, sıfat ve mevsufun âmiliinin bir olduğu gibi kendisine atf-1 beyân gelen ögenin yani matuf ile atf-1 beyânın âmiliinin de bir olduğu kanısına varılabilir. İbn Cinnî'nin *el-Lüma'* adlı eserinin şârihi İbn Burhân el-Ukberî (ö. 456/1064) *وأحكامه في التكرير والعطف* ve *Atf-1 Beyân, tekrar, atf,*

⁴ İlgili tanımlar şöyledir: Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin tanımı: وهو أن تجري الأسماء الجامدة: "İkinci kelime birinci kelimedenden daha bilindir olduğu zaman açıklama bakımından câmid olan isimlerin müştak kelimelerin yerine cereyan etmesidir" (el-Ukberî, 1995: I, 409).

İbn Usfür'un tanımı: عطف البيان، جريان اسم جامد معرفة على اسم دونه في الشهرة أو مثله بيبته كما يبيته: "Atf-1 beyân sıfatın açıklaması gibi marife câmid bir ismin kendisinden daha az bilindir olan bir ismin peşinden gelip onu beyân etmesidir. Müştak veya müştak hükümünde olma şartı yoktur" (İbn Usfür, 1972: I, 248).

Şemsüddîn el-Keyşî'nin tanımı: عطف البيان تابع غير صفة يكتسب عن المراد بالمتبوع كشف الكلمة: "Atf-1 beyân sıfat(müştak) olmayan bir tabîdir. Meşhur bir kelimenin garip bir kelimenin manasını ortaya çıkardığı gibi matbudan murad edilen şeyi ortaya çıkarır" (el-Keyşî, 1987: 387).

Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin tanımı: تابع جار مجرى التعت في ظهور المتبوع، وفي التوضيح: "Atf-1 Beyân matbuûn (daha fazla) ortaya çıkması, anlaşılması ve tahsisilmesi noktasında sıfat gibi değerlendirilen câmid ya da câmid hükümünde olan bir tabî (tali) kelimedir" (Ebû Hayyân, 1998: IV, 1943).

İbn Hişâm'ın Tanımı: عطف البيان وهو تابع غير صفة يوضح متبوعه أو يخصصه: "Atf-1 Beyân matbuûnu ya izah eden ya da tahsis eden gayr-ı sıfat (müştak) bir tabîdir" (İbn Hişâm, 2004: 441).

Celâlüddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) tanımı: عطف البيان هو الجاري مجرى التعت توضيحاً: "Atf-1 Beyân izah, tahsis ve bir görüşe göre tekit açısından na't (sıfat) yerine geçer. Matbuûndan daha özel olup olmaması yönünde bir zorunluluğu yokken câmid olma zorunluluğu bulunmaktadır" (es-Suyûtî, 1998: III, 131).

irab, takdim, tahir ve âmil hususunda sıfatın hükümleriyle/şartlarıyla aynıdır” demek suretiyle buna işaret eder (İbn Burhân, 1984: I, 236). Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* adlı eserinin şarihi İbn Yaîş (ö. 643/1245) *يا زيد* ifadesinden sonra *زيد* kelimesinin lafzına yapılacak merfu bir atf (*يا زيد* gibi) ile mansûb bir atfın (*يا زيد زيدا* gibi), *الظريف الظريف*, cümlesiyle aynı olduğunu gerekçe göstererek atf-1 beyân ve onun matufunun âmilinin aynı olduğu yönünde bir görüşe sahip olduğunu söyler (İbn Yaîş, 2001: II, 272, 273). Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) de bir takım ihtilafların varlığıyla birlikte *العامل في عطف البيان* “Atf-1 Beyân'daki âmil sıfattaki âmil gibidir” diyerek bu konudaki yaklaşımını netleştirir (Ebû Hayyân, 1998: IV, 1946). Bu görüş çağdaş gramerci Abbas Hasan tarafından da benimsenmiştir (Abbas Hasan, 1974: III, 547).

2. Bedel ve Atf-1 Beyân'ın Benzer Yönleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar

Bedel ve atf-1 beyân kavramlarının benzer yönleri olabildiği gibi birbirlerinden ayrı değerlendirilmesi gereken tarafları da bulunmaktadır. Öte yandan bazı ifadelerde yer alan bir ögenin hem bedel hem de atf-1 beyân olmaya elverişli olduğuna da rastlanılmaktadır. Nitekim bu konuda Ebü'l-Bekâ el-Ukberî şöyle bir açıklama yapar:

Bazı durumlarda bir lafız atf-1 beyân ve bedel olmaya elverişli olabilir. Bazı yerlerde ise sadece biri olabilir. Örneğin *جاءني زيد* (Muhammed'in babası olan Zeyd yanıma geldi) cümlesinde *أبو محمد* bedel olabileceği gibi atf-1 beyân da olabilir. Fakat *زيد* *يا أيها الرجل زيد* cümlesinde *زيد* kelimesi sadece atf-1 beyân olur. *يا أخانا زيدا* şeklindeki bir cümlede ise eğer *زيد* kelimesi mensûb okunursa atf-1 beyân merfu okunursa bedel olur. Çünkü nida harfi bedel olan öğeye de birliktelik ettiği için dil kuralları gereği müfred ve marife bir kelimenin bu durumda zamme üzerine okunması gerekmektedir (el-Ukberî, 1995: I/409).

2.1. Bedel Ve Atf-1 Beyân Arasındaki Benzer Yönler

2.1.1. Her İkisi de Birer Açıklayıcı Öğedir

Atf-1 beyân ve bedel kavramları kendilerinden önce bulunan öğeyi/matbû'u açıklama konusunda birbiriyle benzerlik arz ederler. Bu hususta İbn Yaîş şöyle der:

Bir kişinin iki veya daha çok ismi olup bazılarının yanında bir ismiyle, bazılarının yanında ise diğer ismiyle meşhur olsa, muhatapların yanlış anlamasına sebebiyet vermemek için her

iki ismi art arda kullanırız ki sonradan getirdiğimiz isim önceki ismin bedeli olduğu gibi açıklayıcıdır da. Örneğin: مررت بعد زيد الله “İsmi Abdullah ve Zeyd olanın yanından geçtim” şeklinde bir cümlede Muhatap Abdullah’ı tanıyıp Zeyd’i bilmeyebilir veya Zeyd’i tanıyıp Abdullah’ı bilmeyebilir. Bu durumda her iki ismin birlikte kullanılması daha açıklayıcı olacaktır (İbn Yaîş, 2001: II/258).

İbn Yaîş atf-ı beyânın açıklayıcılık tarafını ise sıfat ögesine benzeterek şöyle der:

Atf-ı beyân sıfat gibi değerlendirilir. Sıfatın mevsufun tamamlayıcısı olduğu gibi atf-ı beyân da kendisinden önce bulunan ögenin tamamlayıcısıdır. Örneğin مررت بأخيك الطويل cümlesindeki الطويل ile مررت بأخيك زيد cümlesindeki زيد birer açıklayıcı ögedir. Bundan dolayı مررت بأخيك زيد cümlesinde yer alan Zeyd, muhatabın birden fazla kardeşinin olması durumunda atf-ı beyân sadece bir kardeşi olması durumunda ise bedel olur (İbn Yaîş, 2001: II/271-272).

İbn Yaîş’in açıklamalarından şu yargıya varılabilir: Bedeldeki açıklayıcılık bir kişinin birden fazla isminin olması ve diğer isminin de zikredilmesi durumunda olur. Atf-ı beyândaki açıklayıcılık matbu olan kelimedeki ortaklığı kaldırma yönü itibariyledir.

2.1.2. Her İkisi Câmîd ya da Müştak Olabilir

Atf-ı beyân, bedel ögesi ile câmîdlik/türememişlik yönünden benzerlik arz eder. İbnü’s-Serrâc anlamlı bir cümlede açıklayıcı bir rol üstenen ögenin sıfat değil de atf-ı beyân olarak isimlendirilmesini doğrudan câmîdlikle ilişkilendirir (İbnü’s-Serrâc, 1996: II/45). İbnü’l-Enbârî de bedel ile atf-ı beyân arasındaki benzerlik yönünü şu şekilde ortaya koyar: “Atf-ı beyânın bedel ile benzerliği bedelin camid isim olması gibi atf-ı beyânın da camid isim olmasıdır” (İbnü’l-Enbari, 1997: 156).

İbn Ebi’r-Rebî‘ el-İşbîlî (ö. 688/1289) müştak bir kelimenin başka bir kelimeden bedel yapılabileceğini zikretmiştir. Bu da yanlış ve hata yoluyla yapılan bedelu’l-idrâb çeşidinde olur. Örneğin: إن تأتيك أكرمك “eğer bana gelirsen ben sana geleceğim (yok yanlış söyledim) sana ikramda bulunacağım.” Burada bu sözü söyleyen kişinin niyeti, gelmesi durumunda ona ikramda bulunacağını söylemektir. Fakat yanlışlıkla ona gideceğini söylemiştir. Daha sonra yanlış yaptığını fark eder etmez ona ikramda bulunacağını söyleyerek bedelu’l-idrâb yapmıştır. Mübdelü min olan أت kelimesi ve bedel olan أكرم kelimesinin her ikisi de müştaktır. (el-İşbîlî, 1986: I/389).

2.2. Bedel Ve Atf-ı Beyân Kavramları Arasındaki Fonksiyonel Farklar

2.2.1. Bir Öğenin Sadece Atf-ı Beyân Olarak Değerlendirilmesi

Bazı ibarelerde belli bir öğenin hem bedel hem de atf-ı beyân olabilmesiyle beraber sadece atf-ı beyân olarak gelebilen durumları on madde halinde şu şekilde ortaya koyabiliriz:

1. Elif lâm takısı almış bir kelimenin mansûb veya madmûm münâdâya tabî olması durumunda bu kelime atf-ı beyân olur. Örneğin: أَيْناً أَخَانَا الْحَارِثُ “Ey kardeşimiz Haris!”; يَا رَجُلُ الْحَارِثُ “Ey (ismi) Haris! Olan adam” gibi.⁵

2. Elif lâm takısı alan müştak bir kelimenin izafesiyle mecurur olan bir kelimeye tabî olup ta kendisinin bu kelimeye muzâf ileyh olma salahiyetinin olmaması durumundaki kelime sadece atf-ı beyân olur. Örneğin:

أَنَا ابْنُ التَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بِشْرٍ عَلَيْهِ الطَّيْرُ تَرْقُبُهُ وَفَوْعَا

“Ben, kuşların üzerine çullanması için (ölümünü) beklediği Bekrî (oğullarından) Bişr’i (oracıkta) terk eden/bırakan kişinin oğluyum.”⁶

Burada بشر kelimesi البكري kelimesinin atf-ı beyânı olur. Asla bedel olamaz çünkü bedel olması durumunda mübdelün minh ögesi yokmuş gibi davranılır ki⁷ bu durumda cümle أنا ابن التارك بشر şeklinde olur. Lafzî izafede elif-lâm takısı almış bir kelime ancak elif lâm takısı almış başka bir kelimeye izafe edilebilir ki burada بشر kelimesinde elif lâm takısı yoktur (ez-Zemahşerî, 2004: 124; İbn Uşfûr, 1972: I, 248; İbn Akîl, 1980: II, 222; es-Suyûtî, 1998: III, 134).

3. Kelam bir bağlaca muhtaçsa ve bu bağlaç sadece tabî olan kelimedeyse bu durumda tabî olan kelime atf-ı beyân olur. Örneğin: هُنْدٌ أَخَاهَا ضَرَبْتُ الرَّجُلَ أَخَاهَا “Hint (var ya, işte) ben onun kardeşi olan adamı dövdüm.” Bu cümlede هُنْدٌ kelimesi mübteda konumundadır, ضَرَبْتُ أَخَاهَا cümlesi de haber konumundadır. Burada haber cümle olarak geldiği için mübtedaya dönen bir bağlaca ihtiyaç vardır. Nitekim ilgili cümlede أَخَاهَا kelimesinde muzâfun ileyh olan هَا zamiri bir bağlaçtır. Eğer bedel olursa bedelin başka bir cümleden olma takdirinden dolayı

⁵ Bedel ögesinin bulunduğu bir cümlede mündelün minh ögesi yok hükmünde sayıldığı için bu gibi cümlelerde nidâ edatlarının elif lâm takısı almış bir kelimeyle birlikteliğinin doğrudan engellenmesi için ilgili öge sadece atf-ı beyân olarak değerlendirilir.

⁶ Şiir, Emevî dönemi şairlerinden olan el-Murrâr b. Hemmüye’ye (ö. 254/868) aittir (es-Safedî, 2000: XXV, 223).

⁷ Mübdelün minh ögesinin yok hükmünde olduğunu İbn Uşfur şöyle açıklamaktadır: البذل: عطف البيان كما تفعل في البذل: “Atf-ı beyân ile bedel arasındaki fark; senin bedelde (birinci kelime olan mübdelün minh ögesini yok hükmünde saymayı) yaptığın gibi atf-ı beyânda birinci kelimeyi yok hükmünde saymamandır” (İbn Uşfûr, 1972: I, 248).

birinci cümle yani mübdelü minhunun bulunduğu cümlede mübtedaya dönen bir zamir olmaz.

4. Amm bir lafza delalet eden bir kelimeye muzâf olan e'f'alu tafildiden sonra gelip iki kısma ayrılan ve mufaddal olan şey de o iki kısımdan biri olursa o kelime atf-ı beyân olur. Örneğin: زيد أفضل الناس “Zeyd erkek ve kadın olan insanların en faziletlisidir.” Burada الرجال والنساء kelimeleri الناس kelimesine atf-ı beyân olur. Çünkü bedel olması durumunda (mübdelün minh ögesi yok hükmünde sayıldığı için) cümle زيد أفضل الرجال والنساء “Zeyd kadın ve erkeklerin en üstünüdür.” şeklinde telakki edilecek ki bu cümlenin mantıksız olduğu zaten âşikârdır. Çünkü Zeyd erkek olduğundan sadece erkeklerin içine girer. Bundan dolayı burada atf-ı beyân söz konusudur.

5. Münâdâda أي edatının sıfatına tabî olan muzâf veya ال takısı almamış kelime atf-ı beyân olur. Örneğin: يا أيها الرجل غلام زيد “Ey Zeyd’in kölesi adam!” Burada غلام زيد bileşimi الرجل kelimesine atf-ı beyân olur. Çünkü bedel olması durumunda yukarıda da ifade edildiği gibi mübdelün min ögesi yok hükmünde sayıldığı için cümle يا أيها غلام زيد şeklinde telakki edilecek. Halbu ki أي kelimesinin sıfatı olmuş bir ögenin elif takısı alma zorunluluğu bulunmaktadır.

6. أي edatından sonra gelen kelime yani muzâf ileyh izah edilmeye çalışılırsa bu durumda ilgili öge atf-ı beyân olur. Örneğin: أي الرجلين زيد وعمرو أفضل “Hangi adam Zeyd mi Amr mı daha faziletli?” Zira bu cümlede mübdelün minh tesniye olduğu için ondan sonra izah mahiyetinde gelen müfred öğelerin bedel olma olasılıkları yoktur ve أي kelimesinin müfred marife bir isme parçaları kastedilme dışında muzaf olması caiz değildir.

7. كلا edatının mecruru yani muzâf ileyhisi başka isimlerle izah edilmeye çalışılırsa ilgili öge sadece atf-ı beyân olur. Örneğin: كلا أخويك زيد وعمر قال ذلك “Zeyd ve Amr olan her iki kardeşin bunu söyledi.” Çünkü bir önceki maddede açıklandığı gibi müfred bir öge tesniyeye bedel olamaz.

8. İsm-i işaret, madmûm olan münâdâya tabî olunca, يا زيد هذا “Ey bu Zeyd” cümlesi gibi nidâ edatının doğrudan ismi işaret ile kullanılmaması için ve ism-i işaretin sıfatsız kalmaması için ilgili tâbî sadece atf-ı beyân olarak değerlendirilir.

9. يا أيها الرجل زيد cümlesi gibi أي edatının sıfatına tabî olan ve tenvin almış bir kelimenin يا أيها زيد şeklinde telakki edilmemesi için sadece atf-ı beyân olur.

10. Elif lâm takısı almış olan cins (genel) bir isim madmûm münâdâya tabî olursa atf-ı beyân olur. Örneğin: يا زيد الرجل “Ey Zeyd adam!” يا غلام الرجل الصالح , “Ey salih adam olan köle!” cümlelerinde يا الرجل kelimesi atf-ı beyân olarak değerlendirilir. Aksi durumda الرجل

şeklinde bir telakki söz konusu olacak ki nidâ edatının elif lâm takısı almış bir kelimeyle kullanımı caiz değildir (Ebû Hayyân, 1998: IV/1944-1946; es-Suyûtî, 1998: III/134; el-‘Unnâbî, 1996: 77-83).

Görüldüğü gibi çok etraflı bir okuma ve araştırma yapılmadığı zaman bedel ve atf-ı beyân kavramlarının birbirleriyle karıştırılma ihtimali oldukça yüksektir. Bu yüzden iyice analiz edilmesi durumunda her iki kavramın buldukları cümleleri daha anlaşılır kılacakları gerçeği hafife alınmamalıdır. Zira sadece bir kardeşi olan birisi ile birden fazla kardeşe sahip olan bir kişiye جاء اخوك زيد cümlesi yöneltildiğinde زيد kelimesinin ilkinde bedel, ikincisinde atf-ı beyân olması ne kadar tutarlıysa bir o kadar da açıklayıcıdır.

Sonuç ve Öneriler

Arap grameri konuları arasında “Bedel” ve “Atf-ı beyân” kavramlarının gerek tanımlama gerekse fonksiyonel anlamda öğrencileri özellikle de müptedileri yordduğu ve yoracağı rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan ilk dönemlerden itibaren farklı adlandırmalarla birlikte kısmî değişikliklerle ondan fazla tanımlamalarının yapılması mezkûr kavramların dilci ve gramercilerin özel ilgisine mazhar olduğunu göstermektedir.

Bedel kavramı hakkında yapılmış olan açıklama ve tanımların neredeyse tümünde, anlamlı bir cümle içerisinde asıl kastedilen ögenin bedel olduğuna vurgu yapılmış, mübdelün minh ögesinin de işlevsiz olmadığının altı çizilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte “Bedel” kavramı özellikle diğer tâbîleri (sıfat ve atf-ı beyân gibi) kapsam dışı bırakması esasına dayalı olarak ele alınmış, çeşitleri hususunda ise net ve ortak bir açıklama yapılmamıştır.

İlk dönemlerde “atf-ı beyân” kavramı hakkında yapılan tanımlarda sadece bedel ve sıfat kavramlarıyla ayrıştığı özelliklerine vurgu yapılmış, sonraki dönemlerde yapılan tanımlarda da somut ve karşılaştırmalı örnekler verilerek muhatapların söz konusu kavramı daha kolay anlamaları hedeflenmiştir.

Bedel ve atf-ı beyân kavramları arasında ne gibi fonksiyonel farkların olduğu yönündeki detaylı açıklamalar ise anlamlı bir cümlede her iki kavramın ayrı bir rolü olduğunu ve birbirlerinin yerine asla kullanılmaması gerektiğini göstermektedir. Bu yüzden söz konusu iki kavramın dilci ve gramerciler tarafından gereğinden fazla irdelendiği gibi yanlış bir hissiyata kapılmamalıdır. Zira günümüzde özellikle yenilikçilik anlayışı perspektifinde Arap gramerinin de revize edilmesi gerektiğini söyleyen çağdaş araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmacıların aksine gramerde her bir konunun kendisine has faydaları olduğunu söyleyenlerin yaklaşımı dini metinleri doğru

anlamaya yardımcı olan bu ilmin amacıyla daha fazla örtüşmektedir. Ayrıca bin beş yüz yıla yakın bir geçmişe sahip olan bu ilmin bazı konularının yeniden ele alınması başka bir şey, çıkartılıp atılması başka bir şeydir.

Kaynakça

- Akbaş, R. (2017). Grek ve Arap Dilbilimi Ekseninde İlk Dil Kavramlarının Oluşumu ve Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 5 (42), 418-437.
- Akbaş, R. (2018a). *Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu*(1. Baskı). Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Akbaş, R. (2018b). Sıbeveyhi'nin el-Kitâb Adlı Eserinde Doğrudan ve Dolaylı Olarak Ele Aldığı Gramer Kavramları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 6 (75), 391-415.
- el-Câmî, A. (2009). el-Fevâidu'd-Diyâiyye(1. Baskı). I-II, thk. Ali Muhammed Mustafa ve Ahmed Anâye, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Çıkar, M. Ş. (2005). Arap Dilbilim Çalışmalarında "Had/Tanım" Terimi ve er-Rummânî'nin "el-Hudud" Adlı Eseri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (2), 53-69.
- Çıkar, M. Ş. (2009). *Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*(1. Baskı). İstanbul: İSAM Yayınları.
- el-Cevherî, İ. (2009). *es-Sihâh: Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- el-Cürçânî, A. (1972). *el-Cumel*(1. Baskı). thk. Ali Haydar, Dimeşk: Menşûrâtü Dâri'l-Hikme.
- el-Cürçânî, A. (1982). *el-Muktesid fî Şerhi'l-İdâh*. I-II, thk. Kazım el-Mercân, Bağdat: Dâru'r-Reşîd.
- el-Cürçânî, S. (1985). *Kitâbu't-Ta'rîfât*(1. Baskı). Beyrut: Mektebet-u Lübnan el-Alemiyye.
- el-Endelûsî, Ebû Hayyan. (1998). İrtişâfü'd-Darab(1. Baskı). I-V (Birleştirilmiş Nüsha), thk. Recep Osman Muhammed ve Ramazan Abdüttevâb, Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî.
- el-Ezherî, H. (2000). *Şerhu't-Tasrih ale't-Tevdîh*(1. Baskı). I-III, thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,.
- el-Fâkihî, C. (1996). *Şerhu'l-Hudûdi'n-Nahviyye*(1. Baskı). Beyrut: Daru'n-Nefais.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr. (1968). *el-Elfâzu'l-Musta'mele fî'l-Mantık*. thk. Muhsin Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Maşrik.
- el-Fârisî, Ebû Alî, (1969). *el-İdâhu'l-'Adûdî*(1. Baskı). (Birleştirilmiş iki Cilt), thk. Hasan Şâzelî Ferhûd, Riyad: Câmî'atu'r-Riyâd.

- el-Fârisî, Ebu Ali, (1985), *el-Mesâilu'l-Basriyyât*(1. Baskı). thk, Abdulfettah Selim, Mısır: Matba'atu'l-Medenî.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriya. (1983). *Me'âni'l-Kur'ân*(3. Baskı). I-III, thk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Ahmed Yusuf Necâtî, Beyrut: 'Alemu'l-Kutub.
- el-Fîrûzâbâdî, M. (2008). *el-Kâmûsu'l-Muhît*. haz. Enîs Muhammed eş-Şâmî ve Zekeriyya Cabir Ahmed, Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Hasan, A. (1974). en-Nahvu'l-Vâfi(3. Baskı). I-IV, Mısır: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- el-İşbîlî, A. (1986). el-Besît fi Şerhi Cumeli'z-Zeccâcî(1. Baskı). thk. 'Ayyâd b. 'Abîd et-Tebîtî, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- İbn 'Akîl, A. (1980). *Şerh-u İbn 'Akîl*. thk, Muhammed Muhyiddin Abdulhemîd, Mısır: Daru't-Turas.
- İbn 'Akîl, A. (1980). *el-Musâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâid*. I-IV, thk. Muhammed Kâmil Berekât, Dımaşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Bâbeşâz, T. (1977). *Şerhu'l-Mukaddîmeti'l-Muhsibe*(1. Baskı). thk, Halid Abdulkerim, Mısır: el-Matba'atu'l-'Asriyye.
- İbn Burhân, el-'Ukberi. (1984). *Şerhu'l-Lume'*(1. Baskı). thk. Faiz Faris, Kuveyt: es-Silsiletu't-Turâsiyye.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth. (1978). *el-Lume' fi'l-'Arabiyye*. thk. Huseyn Muhammed Şeref, Mısır: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs.
- İbn Fâris, A. (1979). *Mekâyîsu'l-Luğa*. thk. Abdusselam Harun, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hişâm, C. (2004). *Şerh-u Şuzûri'z-Zeheb*. haz. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Kahire: Dâru't-Talâi'.
- İbn Hişâm, C. (2004). *Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*(1. Baskı). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Hişam, C. (ts). *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfîyyet-i İbn Mâlik*. I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- İbn Mâlik, C. (1990). *Şerhu't-Teshîl*(1. Baskı). I-IV, thk. Abdurrahman es-Seyyid ve Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Dâr-u Hecer.
- İbn Mâlik, C. (2007). *Elfîyet-u İbn Mâlik*. thk. Süleymân b. Abdülaziz el-Uyûnî, Riyad: Mektebet-u Dâri'l-Minhâc.
- İbn Manzûr, C. (2010). *Lisânu'l-'Arab*. Kuveyt: Şeriket-u Dâri'n-Nevâdir el-Kuveytiyye.
- İbn Ufûr, A. (1972). *el-Mukarrib*(1. Baskı). I-II, thk. Abdüsettar el-Cevârî ve Abdullah el-Cebûrî.
- İbn Ufûr, A. (1998). *Şerh-u Cumeli'z-Zeccâcî*(1. Baskı). I-III, haz. Fevvâz eş-Şî'âr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ. (2001). *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*(1. Baskı). I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

- İbnu'l-Enbari, A. (1997). *el-Esrâru'l-'Arabiyye*(1. Baskı). thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbnu'l-Habbâz, A. (2007). *Tevcihu'l-Luma' Şerh-u Kitâbi'l-Luma'*, thk. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb, Kâhire: Dâru's-Selâm.
- İbnu'l-Hâcib, C. (2008). *Kâfiye*(1. Baskı). thk. Komisyon, Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ.
- İbnu'n-Nedim, M. (2009). *el-Fihrist*. I-III, thk. Eymen Fuad Seyyid, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Turâsi'l-İslâmî.
- İbnu's-Serrâc, M. (1996). *el-Usûl fi'n-Nahv*(3. Baskı). I-III, thk. Abdülhuseyn el-Fetlî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Kızıklı, Z. (2006). Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9 (25), 265-280.
- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ. (1998). *el-Kulliyât*(2. Baskı). Beyrut: Dâru'n-neşr: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Keyşî, Ş. (1987). *el-İrşâd ilâ İlmi'l-İ'râb*. thk. Abdullah el-Berekâtî ve Muhsin Sâlim el-Umeyrî, Mekke: Merkez-u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî.
- el-Lüğavî, Ebu't-Tayyib. (1955). Merâtibu'n-Nahviyyîn. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: Mektebet-u Nehdet-i Mısır.
- el-Müberred, Ebü'l-Abbâs. (1994). *el-Muktedab*(1. Baskı). I-IV, thk. Muhammed Abdulhalik Adime, Kahire: Lecnet-u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî.
- Muhammed A. (2017). ma İhtemele'l-Bedeliyye ve 'Atfe'l-Beyân ev Gayrehuma fi'l-Kur'ani'l-Kerim. *Usyût Arap Dili Fakültesi İlmi Dergisi*, (36), 269-414.
- en-Nehhâs, Ebû Cafer. (1985). *İ'râbu'l-Kur'ân*(2. Baskı). I-V, thk. Zühayr Gâzî, Kahire: Mektebetu'n-Nahdeti'l-Arabiyye.
- el-'Ukberî, Ebü'l-Bekâ. (1995). *el-Lübâb fi İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb*(1. Baskı). I-II, thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir.
- el-'Unnâbî, Ş. (1996). *et-Tibyân fi Ta'yîn 'Atf-ı Beyân*(1. Baskı). thk. İbrahim b. Muhammed Ebû 'Ubâde, Riyad: Mektebetu'l-'Abîkân.
- er-Razi, M. (1986). *Muhtâru's-Sihâh*. Lübnan: Mektebet-u Lübnan.
- Sa'leb, Ebu'l-Abbâs. (1950). *Mecâlîs-u Sa'leb*(2. Baskı). I-II, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Mısır: Dâru'l-Ma'ârif.
- Sîbeveyhi, A. (1982). *el-Kitâb*(2. Baskı). I-IV, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.

- es-Safedî, Ebû's-Safa. (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*(1. Baskı). I-XXIX, thk. Ahmed el-Arnâvût ve Türkî Mustafa, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- es-Saymerî, A. (1982). *et-Tebşira ve-Tezkira*(1. Baskı). I-II, thk. Fethi Ahmed Mustafa Aliyüddîn, Dımaşk, Dâru'l-Fikr.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya 'kûb. (1983). *Miftâhu'l-'Ulûm*(1. Baskı). haz. Naim Zerzûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- es-Suyûtî, C. (1998). *Hem'u'l-Hevâmi'*(1. Baskı). I-IV, thk. Ahmed Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- es-Suyûtî, C. (2011). *Cem'u'l-Cevâmi' fi'n-Nahv*. I-II, thk. Ahmed İbrahim Abdulâl, Mısır: Mektebetü'l-Âdâb.
- es-Süheyli, Ebû'l-Kâsım. (1992). *Netâicu'l-Fiker fi'n-Nahv*(1. Baskı). thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- eş-Şelebîn, Ebû Ali. (1993). *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye el-Kebîr*. I-III, thk. Turkî b. Semvîn el-Atebi, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- et-Tehânevî, M. (1996). *Keşşâf-u İstılâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*. I-II, thk. Ali Dahrûc, Beyrut: Mektebet-u Lübnan.
- Toprak, M. (2015). *Arap Dilinde Bedel-Atfu'l-Beyân ve Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- ez-Zameşerî, Ebû'l-Kâsım. (2004). *el-Mufassal fi 'İlmi'l-Arabiyye*. thk. Fahr Salih Kadâra, Umman: Dâr-u Ammâr.
- ez-Zameşerî, Ebû'l-Kâsım. (1998). *Esâsu'l-Belâğa*(1. Baskı). thk. Muhammed Basıl 'Uyunu's-Sûd, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- ez-Zeccâci, Ebû'l-Kâsım. (1984). *el-Cumel fi'n-Nahv*(1. Baskı). thk. Ali Tefvîk el-Hamed, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 139-154
ISSN: 1302-6879

Ortaçağ'ın Doğu'su ve Batı'sı The East and the West of the Middle Ages

• Hasan ÇİÇEK*

*Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri
Anabilim Dalı, Van / Türkiye.

Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty
of Education, Department of Educational
Sciences, Department of Philosophical
Social and Historical Foundations of
Education, Van / Turkey.
hcicek@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5914-8323

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
13/03/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
11/06/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atf: Çiçek, H. (2020). Ortaçağ'ın Doğu'su ve Batı'sı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 139-154

Citation: Çiçek, H. (2020). The East and the West of the Middle Ages. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 139-154

Öz

Geçmişteki insani olup bitmeleri ifade eden tarih kavramı aynı zamanda bu insani geçmişini inceleyen bilimin de adıdır. Bilim olarak tarih geçmişteki olguları daha rahat bir biçimde incelemek ve bu olguları ve olayları daha anlaşılır kılmak için, geçmişini dönemlere ya da bölümlere ayırmıştır. Tarihçiler geçmişin belli bir dönemini orta çağ diye adlandırmış ve bunun başlangıcı ve bitimi üzerine farklı tezler geliştirmişlerdir. Bazı tarihçiler, birçok teze rağmen yaklaşık olarak M.S. 500 ile 1500 yılları arasındaki dönemi orta çağ olarak nitelendirmektedirler. Bu tez ortaçağın anlaşılması konusunda da katkı sağlamaktadır. İnsanlık tarihinin Ortaçağında her zaman olduğu gibi bütün dünyada medeniyet ve gelişmişlik aynı şekilde olmamaktadır. Örneğin Ortaçağ Doğu/İslam dünyasında ayrı Batıda ayrı yaşanmıştır. Aynı zaman diliminde medeniyetler birbirinden farklı bir zamanı yaşayormuş gibi görünmektedir. Bu nedenle ortaçağın Doğusundan ve Batısından söz etmek mümkündür. Ortaçağın Batısında ve Doğusunda olmak üzere iki medeniyetin var olduğunu görüyoruz: Birisi Batı/Hıristiyan medeniyeti; diğeri de Ortadoğu/İslam medeniyetidir. Bunları ortaçağın Doğu'su ve Batı'sı olarak da ifade edebiliriz. Ortaçağın Batısında felsefe, bilim, farklı düşünceler baskılanırken, Doğusunda bunların öni açılıyordu. Bu çalışmada ortaçağda Batıdaki ve Doğudaki felsefi, bilimsel, kültürel birtakım farklılıklar irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Doğu, Batı, felsefe, bilim, kültür, medeniyet.

Abstract

The concept of history, which expresses what happened in the past, is also the name of the science that studies this human past. As a science, history has divided the past into periods or sections in order to examine the past facts more easily and to make these facts and events more understandable. Historians named a certain period of the past as the middle ages and developed different theses on the beginning and end of it. Some historians, despite many theses, describe the period between approximately 500 and 1500 A.D. as the middle ages. This thesis also contributes to understanding the middle ages. Civilization and development in the whole world are not the same in the medieval era of human history, as always. For example, this era is experienced differently at East/Islamic World from the West. In the same period of time, civilizations seem to live a different period. For this reason, it is possible to talk about the East and the West of the middle ages. We see that there are two civilizations, as at East and West in the Middle Ages: One is the Western/Christian civilization; the other is the Middle East/Islamic civilization. We can also express them as the East and West of the Middle Ages. While philosophy, science, and different thoughts were suppressed in the West of the Middle Ages, they were paved in the East. While in the West of the Middle Ages, philosophical and scientific studies were prosecuted and even could have resulted in death, they were supported in the East. In this study, some philosophical, scientific, and cultural differences in the East and West of the Middle Ages are examined.

Keywords: Middle Ages, East, West, philosophy, science, culture, civilization.

Giriş

İnsanlık tarihini bölümlendirme veya dönemler şeklinde tasnif etme, geçmişteki insani olup bitmelerin daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Geçmişteki olup bitmelerin bilimsel analizi, onun dönemler halinde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Tarihi bölümlere ayırma, tarihin daha iyi anlaşılmasını da sağlamaktadır. Bu nedenle insani olup bitmelerin tarihi, dönemler halinde tasnif edilir. Bu dönemlerden biri de ortaçağdır.

Ortaçağ ne zamandır? Hangi tarihte başlayıp, hangi tarihte biter? Bu konuda farklı tezler vardır. 6. Yüzyılın başındaki bir takım gelişmelerden dolayı bu yüzyılı başlangıç olarak kabul etmek mümkündür. 529'da Platon'un Akademisi'nin kapatılması; Norcialı Benedictus'un (480-547) belirlediği kurallara göre manastırların yeniden düzenlenmesinin başlangıcı olarak Montecassino Manastırı'nın kurulması vb. (Çotuksöken ve Babür, 1993: 11-12) olaylar bunlardan ikisidir. Alman tarihçi Christoph Keller (1638-1707) Ortaçağı 5. Yüzyılda başlatıp, İstanbul'un fethi (1453) ile bitirir (Tuğcu, 2000: 222). Aynı zamanda Ortaçağın başlangıcını 384'te

toplanan Bordeaux Konsili ile başlatanlar da vardır (Tuğcu, 2000: 233). Başka bir tez de Ortaçağı 390 tarihinde Serapis Tapınağı ve bitişiğindeki büyük İskenderiye Kütüphanesinin tahrip edilmesi ile başlatır (Tuğcu, 2000: 233). Bu görüşe göre, bu tür şiddet eylemleri “karanlık çağ”ın başlangıcının işareti olarak sayılmaktadır. Görüldüğü gibi, Ortaçağın başlangıcı ve bitişiyle ilgili herkesin üzerinde uzlaştığı tarihler olmamakla beraber, söz konusu tarihlerin birbirine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Fakat yaklaşık olarak M.S. 500 ile 1500 yılları arasındaki dönemi orta çağ olarak niteleyebiliriz.

Ortaçağ düşüncesi üzerinde durulduğunda felsefi gelişim açısından da farklılıkların olduğunu söylemek gerekir. Bu nedenle Ortaçağı bu yönüyle ele almakta yarar vardır. “Ortaçağ felsefesi, Batı’da Hristiyan ortaçağ felsefesi olarak M. S. 2. Yüzyıldan 8. Yüzyıla kadar olan Patristik Felsefe ile 8. Yüzyıldan 15. yüzyıla kadar devam eden Skolastik felsefe adında iki dönemden oluşur” (Cevizci, 2001: 31). Her çağda olduğu gibi her şeye rağmen Ortaçağ filozofları topluma öncülük etmeye çalışmış, öğretmenlik rollerini üstlenmişlerdir. Bütün dönemlerde olduğu gibi, Ortaçağın başlangıçlarında da filozoflar, eğitici kimlikleriyle ortaya çıkarlar. Bu yönden ortaçağın niteliklerini belirlemede “septem artes liberales” (yedi özgür sanat) kendisinden vazgeçilmeyen konular arasında yer alır. Bu konunun dizgeleştirilmesinde Augustinus’un payı büyük olmuştur. Söze ilişkin bilgilerle (Trivium: gramer, diyalektik, retorik), sayıya ilişkin bilgiler (Quadrivium: aritmetik, geometri, astronomi, müzik) sıralanışı, aynı zamanda bilgilerin üretilişinde insanın (öznenin) ne denli büyük bir önem taşıdığına da göstergesidir. Bu bilgiler aracılığıyla eğitilen Augustinus, onlara çok büyük katkılarda bulunmuştur (Çotuksöken ve Babür, 1993: 20). Buradan da anlaşıldığı gibi filozofların kendi dönemlerindeki eğitim ve kültür üzerinde etkisi olduğu gibi kendi dönemlerinden de etkiler taşımaktadırlar. Zaten şunu da biliyoruz ki, insanlık tarihinde hiçbir düşünce veya medeniyet yoktur ki, biri diğerinden az veya çok etkilenmemiş olsun. Yunan düşüncesi kendinden önceki Mezopotamya ve Mısır medeniyetleri gibi eski medeniyetlerden etkilendiği gibi, İslam medeniyeti de Yunan medeniyetinden etkilenmiştir (Bayrakdar, 2004: 27). Bu nedenle filozofun etkilendiği ve etkilediği sadece kendi kültürü değil başka toplumlar ve kültürlerdir de. Bu etkinin en çok yaşandığı bir tarihsel kesit de Ortaçağ’dır. Ortaçağdaki medeniyetler birbirlerinden çokça etkilenmişlerdir. Batıdan ve Doğudan gelen, özümşenen, geliştirilen aynı zamanda özgün değerlerle yeniden üretilen İslam Dünyasındaki felsefe, bilim, eğitim, vb. alanlarla, ortaçağ Batısının karşılığası

Batıda entelektüel bir sıçramaya yol açmış, yeni fikir akımlarının ortaya çıkmasına ve üniversitelerin açılmasına ön ayak olmuştur. Bu olgunun Batıda Rönesans'ı hızlandırdığını söylemek mümkündür. Bu nedenle medeniyetler karşılaşması her seferinde yeni gelişmelere yol açmaktadır. Bu çalışmada iki medeniyetin ortaçağ karşılaşmasında ortaya çıkan bazı konulara değinilecektir. Bu nedenle öncelikle medeniyet kavramına değinmekte yarar vardır.

Medeniyet

Medeniyet, medine sözcüğünden türetilmiş ve “şehir” anlamına gelmektedir. Bedevi (göçebe)likten hadari (şehirli)liğe geçişi ifade eder. Medeniyet kavramı, Eski Yunancadaki *civilitate* ve Latincedeki *civilis* sözcükleriyle benzer anlamlara gelmektedir. *Civil*, şehre ait olanı ifade eder. Bu yüzden Aristoteles (M.Ö.384-322), *civilitateyi*, “bir sitenin ya da topluluğun şekli, düzenlenişi ve yönetimi” anlamında kullanır. Fransız düşünür Denis Diderot'ya (1713-1784) göre *civilisation*, “tavırlarda ve konuşmada hoş giden, ötekilere karşı saygı ve sevgi belirtisi belli bir adaptir” (Raymond ve Rials, 2003: 941). Bu yüzden bir kibar kelamda denir ki: Adap bilen herkes uygardır. Sözlüklerde de medeniyet, “bir topluluğun hayat tarzı, bilgi seviyesi, sanat gücü, maddi ve manevi varlığı ile ilgili vasıfların bütünü, bir topluluğun bu bakımlardan ileri bir seviyede olması hali, şehircilik” (Doğan, 1996: 754) şeklinde tanımlanır.

Medeniyet Batı dillerindeki *civilisation*'a karşılık olmak üzere, 19. Yüzyıldan itibaren dilimizde kullanılmaktadır. Genel olarak insanın “maddi ve manevi anlamda yüksek refah düzeyine ulaşması” anlamına da gelir (Çetin, 1990: 494). Medeniyet, “bir ilerleme ve gelişme olgusu olarak da anlaşılır.” Daha önce Osmanlı yazarlarının insanlığın maddi ve manevi bakımdan yüksek refah dönemlerini anlatmak için medeniyet anlamında “imar, umran, ma'mur kelimelerini kullanmayı tercih ettikleri görülür. 1890'lardan itibaren “medeniyet” bugünkü teknik özellikleri de ifade eden bir terim olarak dilimize yerleşmiş, 1940'lardan sonra ise yerine “uygarlık” kelimesi teklif edilmiştir. 1940'lardan sonra uygarlık da tedavüle girer. Günümüzde her iki kelime birlikte kullanılmaktadır” (Çetin, 1990: 493). Hala gündelik hayatta da ikisinin aynı anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.

Aristoteles, “göçebe, insan ile hayvan arası bir varlıktır” diyor. Bu nedenle uygarlık bir gelişme ve ilerleme olgusudur (Raymond ve Rials, 2003: 946). Yunan tarihçisi Thukydides'e göre (M.Ö.460-395), Atinalıları öteki Greklere üstün kılan sadece yasalara saygılı olmaları değildir, onları aynı zamanda ve özelde günlük yaşamda gösterdikleri iyilik, kibarlık ve insan severlik nitelikleridir (Raymond ve Rials, 2003:

946). Böylece insani davranışlardaki özen ve incelik bir medeniyet belirtisi olarak görülmektedir.

Medeniyet bazen de insanın sosyal hayatı düzenlemede ulaştığı düzeyi ifade eden bir kavram olmaktadır: İnsanın hayatı üzerinde etkili olan şartları kontrol amacıyla sarfetmiş olduğu çabalar sonucu meydana getirdiği mekanizma ve teşkilatın bütünüdür” (Çetin, 1990: 494). Aynı zamanda medeniyet veya uygarlık, milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen davranış ve yasama vasıtaları bütünü (Çetin, 1990: 494) olarak da anlaşılmaktadır. İnsanın her anlamda ulaştığı sosyal, siyasal, bilimsel, düşünsel, eğitsel, teknik yüksek düzeyi anlatan medeniyet, her toplumda aynı gelişmeyi göstermemiştir. Her çağda kaşımıza farklı medeniyetler çıkmıştır. Örneğin ortaçağda kaşımıza farklı iki medeniyet çıkmış ve farklılıklarıyla yaşamışlardır. Bunlardan birisi Ortaçağ İslam Medeniyeti diğeri de Ortaçağ Batı/Hristiyan Medeniyetidir. Her birisinin farklı özellikleri ve nitelikleri vardır. İki medeniyetin Ortaçağdaki görünümü birbirinden farklıdır.

Batı’da Ortaçağ

Hristiyanlık ortaya çıktığında Roma, bunu kendisi için bir tehdit olarak algıladı ve Hristiyan olan ahalisine türlü işkenceler uyguladı. Ta ki, Roma Kralı Büyük Konstantin dördüncü yüzyılın başında Hristiyanlığı kabul edinceye kadar.

Roma döneminde Hristiyanlık, devlete karşı gelme diye anlaşılıp, iki buçuk yüzyıl baskı altında kalmış ağır işkence ve kovuşturmalara uğramıştır. Bu kovuşturmalar ancak Büyük Konstantin’in 313 yılında Hristiyanlığı öteki dinler yanında resmen bir din olarak tanınmasıyla sona erecektir. Bu kovuşturmalar sırasında Hristiyanlar kendi içlerine kapalı, gizli yaşadıkları için, bunların tanrıtanımaz, ahlaksız bir hayat sürdükleri söylenti ve dedikoduları ortalığı kaplamıştı (Gökberk, 1990: 142).

Bu nedenle “Apologialarla (savunmalar) bütün bu suçlamalar reddedilir; Hristiyanlığın devlet dini karşısındaki görüşleri geliştirilir” (Gökberk, 1990:142). Daha sonraları Kilise egemenliğiyle beraber, kovuşturmalar tersine dönmüş, Kilise birçok kişiyi farklı düşüncelerinden dolayı cezalandırmış ya da hayatına son vermiştir. “İnsanlar harabeye dönmüş kentlerde ve kırlarda heretik diye, büyücü diye, Müslüman diye, Yahudi diye canlı canlı yakılmaları günlük olağan işler arasına girmiş; işkence ile sorgulama tüm Avrupa için alışılmış bir hukuk kuralı olmuştur” (Tuğcu, 2000: 223). Bu nedenle Ortaçağ’da bilimsel faaliyet Batı’da nerdeyse durma noktasına

gelmiştir. Hristiyan Batı bir “karanlık çağ” içine girerken bu dönemde bilim bayrağını büyük ölçüde Müslümanlar taşımıştır (Cevizci, 2010: 79). Bu döneme Batı’da “karanlık” denmesinin sebeplerinden birisi budur. Karanlık çağ kavramı ilk kez 15. Yüzyılda İtalyan aydınları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Rönesans aydını için bu ortaçağ (medium aeriium) bir çöküş dönemidir ve bin yıllık bir karanlık (Tuğcu, 2000: 221) olarak kabul edilmektedir.

Baskı ve farklı olanı kabul etmeme, ağır bir insani atmosfer oluşturmuş, insanlar kendilerini ifade etme konusunda temkinli olmak zorunda hissetmiştir. Padova Üniversitesinde (bu üniversite 1222 tarihinde İtalya’nın Padova kentinde kurulmuştur) profesör olan Cremonini (1552-1631) “içinden istediğin gibi, dışından herkes gibi” (Weber, 1993: 190), sözüyle ihtiyatlı olmayı tavsiye eder. Fakat bu dönemde bu tavsiyeye uymayan ve “ancak, ihtiyar, zengin ve Alman olduğu vakit ruhun ölmezliği konusundaki fikirlerini söyleyeceğini” dile getiren Lucilio Vanini asıl adıyla Pompejo Uclio (1583-1619), Toulouse’da dili kesildikten sonra, 9 Şubat 1619’da diri diri yakılır (Weber, 1993: 190). Konuyla ilgili buna benzer birçok örnek vardır.

Kilisenin egemen olduğu zamanlarda bu şiddet yatkınlığı, kilisenin ontolojik bakışıyla da ilgili olabilir. Söz konusu ontolojik bakışa göre insan doğuştan günahkâr ya da suçludur. Aydınlanma düşünürlerine göre, Avrupa kültürünün Ortaçağ’ın karanlık yüzyılları boyunca sergilediği “barbarlık” ve “kabalık” cehalet ve bağınazlıktan kaynaklanmaktadır; aynı zamanda haçlı Seferlerinin, engizisyon ve mezhep savaşları bireylerin ahlaki gelişimlerini geciktirmiş ve politik topluluklarını tahrip edip bozmuştur. (Cevizci, 2007: 17). Bundan dolayı onların egemen olduğu dönemde çok sayıda insan canından olmuştur. “Hristiyan Avrupa’nın resmi tarihine göre, Ortaçağda doksan bin insan yakılarak katledilmiştir” (Tuğcu, 2003: 234). Coğrafi sınırları her zaman Kilisenin egemenlik bölgesi olan Ortaçağ, 17 Şubat 1600’de Giordano Bruno’nun Roma’nın Campo di Fiori meydanında canlı canlı yakılmasıyla hem kilisenin terörünü hem de Ortaçağı, İtalya’da bitirmiştir (Tuğcu, 2003: 234). Fakat Ortaçağ’da yapılanların yankısı bitmemiştir. Alman filozof Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900), Ortaçağ’da olanları şöyle anlatır:

Suçluyu yağda ya da şarapta kaynatmak (14. ve 15. yüzyıllarda hala uygulanıyordu), canlı canlı derisini yüzmek (‘kösele kesmek’), göğsünü açıp etlerini doğramak ve de suçluyu balla sıvayıp kızgın güneşte sineklere terk etmek. Bu görüntü ve süreçlerin yardımıyla toplum yaşamının yararına verilen sözlerle ilgili olarak, beş altı ‘yapmayacağım’ anımsanır-gerçekten de! Bu çeşit bellek yardımıyla sonunda ‘akla’

ulaşılır! –Ah, akıl, ciddilik, duygulara egemen olma, derin düşünme denilen bu tüm iç karartıcı şeyler, bütün bu insanlığın ayrıcalığı, seçkin parçaları: Ne de pahalı ödetiyorsunuz bedelinizi! Ne denli çok kan ve zulüm yatıyor, bütün bu ‘iyi şeyler’in altında (Nietzsche, 2013: 78).

Orta Çağ’da Hristiyanlık, insanın dünyaya günahkâr olarak gönderildiği ve bu nedenle bu günahlarından arınması gerektiği düşüncesiyle insanlar üzerinde hâkimiyet kurmak için çabaladı. Nietzsche insanların dünyaya günahsız geldiğini ancak dünyada ortaçağda yaşandığı gibi olgularla günahkâr olduğunu düşünür. O, insanları kendi hakikati ile yüzleşmeye davet eder (Nietzsche, 1995: 22). Bir diğer Alman filozof Immanuel Kant (1724-1804) da vahşiliğin insan doğasındaki yerini Ortaçağ üzerinden anlatır: “Hatta birçok medeni milletin erken dönemlerine dair kayıtlarında açık seçik bir vahşilik lekesini hala görebiliyoruz” (Kant, 2017: 39). Ortaçağ batılı düşünürler tarafından da iyi anılmamaktadır.

Ortaçağda Avrupa hakları bilimde, sanatta, ticarete, politikada, hukukta, askeri güçte, teknolojiye Müslüman halklar karşısında gerilemişler; biraz cesareti olanlar Müslüman İspanya’ya (Endülüs) veya Doğu’ya Asya ülkelerine kaçarak sığınmacı olmuşlar ve bu yaşam biçimi, bu toplum düzeni Avrupa’ya bin yıl egemen olmuştur (Tuğcu, 2000: 223). Bu dönemde yapılanlar Batı’nın diğer medeniyetler karşısında gerilemesini beraberinde getirmiştir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen “Skolastisizm esasında Batı’nın uyanış devridir. Bu devirde ilk defa “Hür Sanatlar” veya “Yasak İlimler” denen ilimler İslam’dan alınarak Batı’da öğrenilmeye başlandı. Bu devir daha sonraki aşamada Rönesans ve reform devrini hazırladı” (Bayrakdar, 2004: 42). Hür sanat olarak adlandırılan alanlar ikiye ayrılıyor: Birincisine trivium (gramer, mantık ve retorik); ikincisine de quadrium (aritmetik, geometri, müzik ve gökbilim) denir. 12. Yüzyıldan itibaren İslam dünyasındaki gelişmelerle tanışan Batı Ortaçağında Üniversiteler açılmaya başlamıştır. İlk üniversite Paris üniversitesidir. Hatta denir ki “13.yüzyıl üniversiteler yüz yılıdır” (Goff, 2017: 85). Çünkü bu yüzyılda Bologna, Oxford gibi çok sayıda üniversite ortaya çıktı.

Doğu/İslam Ortaçağı

İslam Ortaçağı, İslam tarihinin diğer dönemlerine göre bilim ve felsefe açısından görece daha verimlidir. Bunun temel referansları dikkate almakla ilgisi vardır. Bir çok araştırmacıya göre, İslam düşüncesinin iki temel kaynağı vardır: Kur’an- Sünnet ve insan aklı.

İslam düşüncesinin bu temel kaynakları hakkında bir anekdot anlatılır: Hz. Muhammed Mu'az b. Cebel'i vali olarak atar. Görevi hakkında ona “neyle hükmedeceksin?” diye sorar. Mu'az, “Allah'ın Kitabı ve Resullah'ın Sünneti ile” şeklinde cevap verir. Peygamber tekrar sorar: “soruların cevabı orada yoksa?” Bunun üzerine Mu'az şöyle cevap verir: “Aklım ile.” Yani, düşüncenin ikili ana kaynağı Kur'an-Sünnet ve Akıldır (Bayrakdar, 2004: 22). Bu temel referanslar başlangıçta ve Ortaçağda bilimin ve felsefenin kabulünü ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu nedenle;

Kelam, tasavvuf ve felsefe ismiyle ortaya çıkan düşünceler, başlangıçta ve özde Kur'an ve Sünnet kaynaklıdır. Tarih içerisindeki gelişim süreçlerinde Müslüman olmuş farklı ırk ve milletlerin İslam öncesi düşünceleri; Yunan-Helenistik felsefi kültürü, Hermes geleneği ve Hint kültürü gibi diğer yabancı düşüncelerden de etkilenerek gelişimlerini sürdürmüşlerdir (Bayrakdar, 2004: 25).

Böylece İslam düşüncesi aldıklarından yararlanmış ve özgün düşünceler de geliştirmiştir. Burada çeviri faaliyetlerinin önemli bir payı vardır. “Bilimsel ve felsefi mahiyetteki eserlerin bilinen ilk tercüme hareketi, Halife Yazid'in oğlu Halid'in İskenderiyeli Stephen'ı kendisi için kimya, simya ve benzer ilimler konusunda Yunanca ve Kıptice eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesi için görevlendirmesiyle başlar” (Bayrakdar, 2004: 28). Bununla yetinilmez; daha sonraları çeviri faaliyeti kurumsal bir nitelik kazanır.

İslam dünyasında Ortaçağ'ın belki de parlak olmasının sebeplerinden biri olarak görülebilecek asıl çeviri faaliyeti Beytu'l-Hikme ile başlar. Yani asıl tercüme hareketi, özellikle de felsefi eserlerle ilgili olarak Abbasilerin ilk devrinde ve Me'mun'un Bağdat'ta Beytu'l-Hikme'yi yaklaşık 832 yılında kurdurtmasıyla başlamıştır (Bayrakdar, 2004: 28). Bağdat'ta yaklaşık 832'da Halife Me'mun'un kurduğu Beytu'l-Hikme'de Süryani, Yahudi düşünürler de görev yapmaktadır. Platon ve Aristoteles'in eserleri doğrudan Yunanca'dan Arapça'ya tercüme edilir ve böylece filozofları kendi eserlerinden tanıma fırsatı bulurlar (Bayrakdar, 2004: 28). Burada hem Doğu'dan hem de Batı'dan gelen bilimsel ve felsefi çalışmalar Arapça 'ya aktarılır. Müslümanlar bir özgüven sahibi olduklarından “öteki”nden yararlanma konusunda bir endişeye kapılmamışlardır.

İlk devir Müslümanları sağlam bir zihniyete sahip olduklarına inandıkları için, edebi ve dini türden eserlerin tercümesine ilgi duymamışlar fakat aksine zihinlerini geliştirmeye muhtaç olduklarını bildikleri için de felsefi disiplinlere ait eserleri

tercüme ettirmiş ve etmişlerdir (Bayrakdar, 2004: 29). Bu nedenle felsefenin etkisi daha fazla görülür. Kindi'den İbn Rüşd'e İslam düşünürlerinin ahlak ve siyaset görüşlerinde Platoncu, Aristocu ve Yeni Platoncu etkiler ağırlıklı olarak görmek mümkündür (Bayrakdar, 2004: 30).

Bu çalışma ve çabalar Bağdat'ı entelektüel bir atmosfere kavuşturur. Bağdat dini, felsefi ve bilimsel anlamda güçlü bir şehir; dönemin bir bilim ve kültür merkezi olur.

Böylece Bağdat, “yanlışın döndüğü yer” unvanını alır. Çünkü her şeyin en iyi bilindiği yer artık Bağdat'tır. Bu nedenle bizde Bağdat'la ilgili çok sayıda atasözü vardır. Bu atasözlerin o dönemle ilgili olduğunu düşünüyorum: “Yanlış hesap Bağdat'tan döner”; “Sora sora Bağdat bulunur”; “Ana gibi yar Bağdat gibi diyar olmaz” vs.

Bu atmosfer İslam dünyasında bir hoşgörü ortamının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Farklı olana ve farklı düşünene tahammül dönemin şartlarına göre takdir görecektir. Örneğin, Emeviler devrinde birçok Hıristiyan devlet dairelerinde çalıştırılmaktadır (Bayrakdar, 2004: 27). Bu hoşgörü atmosferi düşünsel ve bilimsel faaliyetlerin icrasında da karşımıza çıkıyor: Abbasiler devrinde hükümdarların ve yerel idarecilerin saraylarında zaman zaman ilim meclisleri tertipleniyor ve bu meclislere Hıristiyan ve başka inançlardan kimseler de davet edilerek dini ve ilmi konularda tartışmalar yapılıyor. Böylece Müslümanlar ve gayr-ı müslimler arasında karşılıklı fikir alışverişi ve etkileşim oluyor (Bayrakdar, 2004: 28). Bu hoşgörü atmosferi bütün alanlarda toplumun gelişmesini sağlıyor. Bu durumun, sosyal, ekonomik, siyasal, eğitsel alanlara olumlu yansımaları oluyor ve bu nedenle Ortaçağ İslam dünyası başka medeniyetlerin de ilgisini çekiyor.

Çok geçmeden bu medeniyetin sınırları içinde ortaya çıkan düşünsel ve bilimsel çalışmalar başka toplumları da derinden etkiliyor. İslam dünyası miladi 9. Yüzyıldan itibaren Hıristiyan ve Yahudi dünyasını o kadar çok etkiliyor ki, söz konusu dünyada filozof olmak 18. Yüzyıllara kadar İbn Rüşdcü veya İbn Sinacı olmak, tabip olmak İbn Sinacı olmak, kimyacı olmak Cabirci olmak demektir. İslam dünyası, felsefeden musikiye, matematikten tıba düşünce ve sanatın her alanında Batı'yı o kadar etkilemişti ki, işte bu yüzden bugünkü Batı bilim ve düşüncesinin temelinde İslam medeniyeti vardır demek abartılı değildir (Bayrakdar, 2004: 33). Batı'nın İslam dünyasındaki çalışmalarla tanışmasıyla orda da önemli değişim ve dönüşüm başlıyor. 8.yüzyıldan itibaren Müslümanların İspanya'ya ulaşmalarıyla beraber Felsefe çalışmaları da burada ortaya çıkmaya başlar. Bu durumu Ortaçağ Felsefe Tarihçisi Alain de Libera şöyle dile getiriyor:

“Müslüman bir İspanya’da Batı İslam’ının felsefi ürünleri yoğunlaşacaktı” (Libera, 2005: 136). Müslümanların elde ettikleri hem kendinden önceki felsefi bilimsel çalışmalar hem de kendilerinin ürettikleri çalışmalar çeviri yoluyla Batı’ya aktarılır. Bu “çeviri hareketiyle Batı’ya sadece İslam düşüncesi dediğimiz şey aktarılmadı, beraberinde Yunan ve Helenistik düşünce de aktarıldı. Batılılar o zaman kadar Batı’da unutulmuş olan Yunan düşüncesini Müslümanlardan öğrendiler” (Bayrakdar, 2004: 35). Yani, “İslam düşüncesi, diriltip yaşattığı Yunan ve Helenistik düşüncenin Batı’ya geçişine vasıta oldu. Böylece de İslam düşüncesi Batı’ya iki yönlü katkıda bulunmuş oldu” (Bayrakdar, 2004: 35). Başlangıçta Yunan, Hint, Çin vb medeniyetlerden, İslam dünyasına aktarma biçiminde yapılan çeviri faaliyeti bu sefer İslam dünyasından Batı’ya şeklinde gerçekleşiyor.

Batı’da ilk tercüme faaliyeti 9. Yüzyılda başlamıştır. 12. Yüzyılda hız kazanmıştır. Toledo, Montpellier ve Barcelona, hem İslam düşüncesinin öğretildiği hem de çeviri faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezler haline gelmiştir. Aynı yüzyılın ortalarından itibaren, medreselerden esinlenerek Paris, Londra, Roma ve Bologna’da üniversiteler açılmıştır (Bayrakdar, 2004: 35).

İlk üniversitelerde, medreselerin yoğun etkilerini görürüz. Medreselerdeki sadece felsefi ve bilimsel çalışmaların değil, geleneklerin de aktarıldığını görüyoruz. Medresede verilen unvanlar ve unvanların verilmiş ritüelleri de aktarılmıştır.

Batı’da 12. yüzyıldan itibaren hem Yahudi hem de Hıristiyan düşünürler arasında özellikle Paris Üniversitesi çevresinde kendilerine “Latin İbn Rüşdüler” denen ve İbn Rüşd’den etkilenen felsefi bir akım çıkmıştır (Dönmez, 2013). Papalık tarafından sürekli yasaklanan bu akım, etkisini 18. Yüzyıla kadar sürdürmüştür. Batı’da Yahudi-Hıristiyan din ve kültürünü tenkit edenlerin çoğu bu akım içerisinde görülmüştür (Bayrakdar, 2004: 37). Bologna ve Padua üniversiteleri çevresinde de İbn Rüşdüler etkilidir. Batı dünyasında çeviri faaliyetleriyle beraber ortaya çıkan yeni durum, toplumda bir kırılmaya yol açmış ve toplumun farklı olanı tanımasıyla değişim ve dönüşümün yolunu açmıştır. İbn Sina (980- 1037) El- Kanun fi’t- Tıp (Tıpta Kanun) adlı eseri Latinceye on kez tercüme edilmiş ve yaklaşık beş yüz yıl boyunca Batı’daki üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur (Cevizci, 2010: 79). 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar hem İslam topraklarında yaşayan Yahudilerin mantık çalışmaları, hem de Batı’daki tüm mantık çalışmaları Aristo-Farabi geleneğine

dayanmaktaydı (Bayrakdar, 2004: 36). Bütün bu birikim, Batı'da felsefi bir canlanmaya yol açmıştır.

Felsefi canlanma, Doğudan Batıya “inceleme merkezlerinin aktarılması” hareketi içinde yer alır. Kitaplar, tercümelere, metinler, entelektüel kültür, bilim ve Eski Yunan'dan gelen ne varsa Bağdat'a geldiği gibi Kurtuba'ya gelmiştir (Libera, 2005: 139). Batı İslam'ı bir bakıma Hristiyan ordularının karşısında felsefi olarak yıkıldıysa da, eskiden Roma'yla Yunanistan arasında olduğu gibi o da kendisini yeneni fethetti. Müslüman toprakları küçüldükçe felsefe bir tür geçişimle İslam topraklarından Hristiyan ülkelere geçmiştir (Libera, 2005: 139). Bu durum daha sonra Batı Ortaçağının sonunu getirmiştir. Ama Libera'nın dediği gibi, “Hristiyan Ortaçağın sonu Müslüman dünyasında felsefenin sonuna denk gelmektedir” (Libera, 2005: 174). Batı ortaçağının sonu İslam dünyasında düşünsel gerilemenin başlangıcına denk gelmektedir. Öncesinde Bağdat ve çevresinde ortaya çıkan düşünsel zenginlikten, İslam düşüncesinin ve medeniyetinin Batı içindeki temsilcisi Endülüs de nasibini almıştır. 1031'de sona eren Emevi iktidarı döneminde Endülüs Ortaçağın önemli kültürel merkezlerinden biridir. “Kurtuba camisinin kütüphanesinde orijinal metinlerle dolu 40.000 kitap bulunmaktaydı” (Libera, 2005: 137). Bu tarihten sonra Müslümanlar küçük beyliklere bölünüp birbirleriyle rekabet etmeye başlıyorlar. Böylece parçalanmış İspanya İslam'ı Kuzey Afrikadan gelen bir aile olan Murabitların hâkimiyetine (1086-1147) geçince tekrar toparlanma sağlandı. İbn Bacce (1095-1138) bu dönemin ünlü filozofudur. Daha sonra İspanya'da hâkimiyeti ele geçiren Muvahhidler de kültürel çalışmalara önem verdiler. Muvahhidi hâkimiyeti (1147-1269) zamanında da İbn Tufeyl (1105-1185) ve İbn Rüşd (1126-1198) gibi ünlü filozoflar yaşamıştır (Libera, 2005: 139). 1492'de İslam hâkimiyeti İspanya'da sona ermiş ama İslam düşüncesinin etkisi varlığını devam ettirmiştir.

Ortaçağ felsefe tarihçisi Libera'ya göre, Ortaçağ geçtikten sonra Müslümanlar kendileri için, kendi mülkleri olarak, kendilerine hak olarak düşen miras, Batılılık, Greklilik ya da “dışarıdan” denilen bilim paylarını istemeyi bırakmışlardır. Ona göre, “Yunan'dan İslam topraklarına ya da İskender'den Bağdat'a –Kurtuba'yı da ekleyebiliriz-bilimsel gelenek içinde oynadıkları rolün övünç duyulacak unvanını bırakmışlardır.” Yazar meramını, El Kindi'nin konuyla ilgili sözüyle ifade ediyor: “Yabancı ilme Arapça konuşurmayı bırakmışlardır. Yani tercüme etmeyi bıraktıklarında Müslüman dünyalar, kısmen felsefe tarihinden çıkmışlardır ve felsefe de kısmen Müslüman dünyaların tarihinden çıkmıştır” (Libera, 2005: 175). Onun anlattıkları bağlamında şöyle bir kırılma olmuş: “İslam dünyasında yabancı kültürlerden

tercüme faaliyeti, Abbasilerin iktidarının ilk asrının sonunda sona ermiş olmasına karşılık, Batı'daki İslam dünyasında yapılan tercüme faaliyetleri 9. Yüzyıldan bugüne kadar sistemli bir hareket olarak devam etmektedir” (Bayrakdar, 2004: 34). Bu durum Batı'nın kendi küllerinden doğmasına ama İslam dünyasında da hala izlerini silemeyeceğimiz bir gerilemeye yol açmıştır. Oysa “15. asrın Batı Rönesansının sırrı 12. Asrın rönesansıdır; aslında bu, bütün Rönesansların sırrıdır: Tercüme” (Libera, 2005: 175). Tercüme için de diğeriyle karşılaşmak, tanışmak, düşünsel üretkenlikle varlığını hissettirmek gerekir. Karşılaşmak ve ondan, alınması gereken düşünsel ürünleri almak; yeniden üretmek her toplumsal gelişim için önemlidir. Çeviri faaliyetleriyle şüphesiz kültürler veya medeniyetler gelişiyor ama tarihteki karşılaşmalarda medeniyetler, gelen kültüre esir olmuyor bilakis geliştiriyor. Mısır Yunan'ı etkilerken, Yunan kültürü esir olmuyor, gelen kültürü geliştiriyor. Daha sonra ortaçağda Yunan'dan gelen, İslam'ın medresesinde bir süzgeçten geçiyor. Hakeza Rönesans, İslam kültüründen belli unsurlar aldığında, bunları kendi üniversitesinde süzgeçten geçiriyor. Görüldüğü gibi, Yunan, İslam Düşüncesini etkilerken İslam kültürü esir olmuyor, tam tersine bu etkilerle kendini geliştiriyor. Aynı şekilde İslam, Rönesans'ı etkilerken geliştiriyor da.

Fakat üstünlük ve büyüklük psikolojisinin verdiği bir sırt çevirmeyle İslam dünyası Batı'yı takip etmemiş, rakip görmemiş ve tercüme faaliyetini yeniden canlandırmamıştır; ta ki 17. Yüzyıla kadar. Ancak bu yüzyıl ve sonrasındaki Batı'ya ilgi de çok sınırlı kalmıştır (Bayrakdar, 2004: 34). Bu durum toplumları geliştirecek, medeniyetlerin yararlanacağı konuların aktarımının da durması anlamına gelmekte ve toplumların gelişimini olumsuz etkilemektedir. “Eğitim konularının aktarımının durması eğitim merkezlerinin aktarımını da durdurmuştur.” Libera'nın dediği gibi, çağdaşlarıyla hiçbir iletişimi olmayan Müslümanlar Antiklerden, kendi Antiklerinden kopmuşlardır; böylece kendi tarihlerinden kopmuşlardır; böylece kendi tarihlerinden çıkmışlardır (Libera, 2005: 175). Oysa başlangıçta İslam dünyasında hem kendi referanslarından hareketle bir canlanma sağlanmış hem de başka referanslardaki iyi, doğru olan ne varsa, talip olunmuştur. Bu nedenle de İslam Ortaçağı kendi dönemlerindeki medeniyetler için cazibe merkezi ve aydınlık çağı olmuştur.

“İslam düşüncesi, daha başta Kur'an ve Sünnet'in verdiği bireycilik, akılcılık ve bilimcilik ilkeleriyle çok kısa sürede her sahada farklı anlayışlarla insana oldukça geniş bir düşünme alanı ve özgürlüğü tanımıştır” (Bayrakdar, 2004: 41). “Batı her yönden İslam medeniyetinin esaslı bir parçası durumundadır. Batı bugün İslam'dan

aldığı temel üç ilkeyi farklı mecralara sürükleyerek, insanlık için büyük bir tehlike yaratmaktadır. Bireyciliği, bireyselciliğe (individüalizm); akılcılığı, insanın otonomluğuna; bilimciliği, bilimselciliğe (scientizm) dönüştürmüştür.” Mehmet Bayraktar’ın belirttiği gibi, “bugün eğer Müslümanlar İslam düşüncesini kendi ilkelerini dikkate alarak yeniden canlandırabilirlerse, bu insanlık için bir fikri ihya hareketi olabilir” (Bayraktar, 2004: 42). İnsanlığın buna ihtiyacı da vardır. İnsanın onurunun ayaklar altına alındığı; “insanın, insanın kurdu” olduğu; güçlü olanın haklı olduğu; adaletin, şefkatin, merhametin, hürmetin olmadığı bir dünyada, insanlığın bir silkelenmeye, kendini bilmeye, ilişkileri iyileştirmeye, İslam düşüncesinin insanı “eşrefi mahlukat” gören anlayışına ihtiyaç vardır.

Başkalarından yararlanmadığımızda köklerimizle de bağlarımız kopuyor. Tarihte de böyledir. Mesela Batılılar kendi köklerini, İslam dünyası ile iletişim kurmaya başladıktan sonra fark ediyorlar. Bu nedenle köklerimizle/kadim kültürümüzle bağımızı koparmamalıyız. Hem geçmişimizde/klasiklerimizde hem de diğer kültürlerde var olan eğitsel tecrübe göz ardı edilmemelidir. Öyleyse “hikmet Müslümanın yitik malı” mantığıyla iyi/doğru olan nerede varsa talip olacağız.

Eğitim söz konusu olduğunda, köklerimizdeki kaynakları ve bu konuda katkı sağlayan filozofları göz ardı etmemeliyiz.

Bütün dönemlerde olduğu gibi, Ortaçağın başlangıçlarında da filozoflar, eğitici kimlikleriyle ortaya çıkarlar. Bu yönden ortaçağın niteliklerini belirlemede “septem artes liberales” (yedi özgür sanat) kendisinden vazgeçilmeyen konular arasında yer alır. Bu konunun dizgeleştirilmesinde Augustinus’un payı büyük olmuştur. Söze ilişkin bilgilerle (Trivium: gramer, diyalektik, retorik), sayıya ilişkin bilgiler (Quadrivium: aritmetik, geometri, astronomi, müzik) sıralanışı, aynı zamanda bilgilerin üretilişinde insanın (öznenin) ne denli büyük bir önem taşıdığına da göstergesidir. Bu bilgiler aracılığıyla eğitilen Augustinus, onlara çok büyük katkılarda bulunmuştur (Çotuksöken ve Babür, 1993: 20).

Kendi içimize kapanmamız ayrı sorunlar doğurur. İçimize kapanmayacağız. Ama dışarıdan aldıklarımız konusunda da dikkatli olacağız. Öteki ile karşılaşmak olgusu yeni değildir. Ama bu karşılaşmalar bizi diğerine bağımlı hale getirmemelidir. Başka medeniyetlerle karşılaşmamız bizi bizden uzak tutmamalıdır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Ortaçağ bir tek dönemi ifade etse de Batı'da ve Doğu'da aynı Ortaçağ yaşanmamıştır. Tıpkı Eskiçağların ve bugünün aynı şekilde her coğrafyada ya da bölgede aynı şekilde yaşanmaması gibi. Doğu'da 9. Yüzyıldan itibaren her türlü bilimsel ve felsefi çalışmanın Bağdat'ta ilgiyle karşılanması, medeniyetin hem temel referanslarından hem de Bağdat ve İslam coğrafyasında bununla ilgili altyapının oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilgi zamanla toplumların felsefe bilim, ticaret ve sosyal anlamda gelişmesini sağlamıştı. Bu gelişmede tercüme faaliyetleri ve özellikle Beytül Hikme'nin önemli bir rolü olmuştur. Batı ortaçağı ile doğu ortaçağı birbirinden şüphesiz birçok konuda ayrı özellikler sergilemektedir. İslam dünyasında ortaya çıkan düşünsel çalışmaların Batı'da tanınmasıyla beraber, değişim ve dönüşüm başlamıştır. İnsanlık tarihi boyunca medeniyetlerin karşılaşmalarında karşılıklı etkilenmeler meydana gelmiştir. İslam düşünce dünyasına Çin, Hint ve Yunan medeniyetlerinden aktarılan zengin düşünsel ve bilimsel birikim, bu coğrafyada değerlendirilmiş, harmanlanmış ve özgün çalışmalar da eklenerek diğer medeniyetlere aktarılmıştır. Batı Ortaçağ'ı bunlardan biridir. Ortaçağda İslam dünyasındaki düşünsel birikim Endülüs üzerinden Batı'ya aktarılmış ve bunun sonucunda birçok yararlı çalışma ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Batı Ortaçağı “karanlık çağ” olarak nitelense de İslam dünyası ve kendi kökleri olan Yunan kaynaklarıyla karşılaştıktan sonra bu çağda birçok üniversite açılmış ve Batı Ortaçağında entelektüeller ortaya çıkmış; Batı Rönesans'ı hız kazanmıştır. Batı Ortaçağının söz konusu olumsuz özellikleri yanında, çağın bu yönünü de görmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Bayraktar, M. (2004). İslam Düşüncesi: Etkilenmesi ve Etkisi. *İslamiyat*, 7 (2), 21-42.
- Cevizci, A. (2001). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cevizci, A. (2007). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cevizvi, A. (2010). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çetin, O. (1990). Medeniyet. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi Cilt 2* içinde. İstanbul: Risale Yayınları.
- Çotuksöken, B. ve Babür, S. (1993). *Ortaçağda Felsefe*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. 11.Baskı, İstanbul: İz Yayınları.
- Dönmez, S. (2013). İslam Felsefesinin 13. Yüzyıl Latin Ortaçağa Etkisi. *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu*

- Bildirileri*, 2013, (Ed: Murat Demirkol-M. Enes Kala), YıldırımBeyazıtÜniversitesi, (https://www.academia.edu/10506241/%C4%B0SLAM_FELSEFES%C4%B0N%C4%B0N_1_3._YY._LAT%C4%B0N_ORTA%C3%87A%C4%9E_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNCES%C4%B0NE_ETK%C4%B0S_%C4%B0). E.T. 15.05.2020).
- Gilson, E. (2005). *Ortaçağ Felsefesinin Ruhü*. Öçal, Ş. (Çev.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Goff, J. L. (2017). *Ortaçağda Entelektüeller*. Kılıçbay, M.A. (Çev.). İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*. 6. basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kant, I. (2017). *Eğitim Üzerine*. Aydoğan, A. (Çev.). 6. baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Libera, A. D. (2005). *Ortaçağ Felsefes*. Meral, A. (Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Nietzsche, F. (1995). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. Oflazoğlu, A. T. (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Nietzsche, F. (2013). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. İnam, A. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Tuğcu, T. (2003). *Batı Felsefesi Tarihi*. 4.baskı Ankara: Alesta Yayınları.
- Weber, A. (1993). *Felsefe Tarihi*. Eralp, H.V. (Çev.). 5. baskı İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Raymond, P. & Rials, S. (2003). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. Yerguz, İ. ve Ergun, E. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 155-174
ISSN: 1302-6879

Karl Marx ve Demokrasi Üzerine Bir İnceleme* *Karl Marx and Democracy on a Study*

- Selim BOZDOĞAN*
- Aysun YARALI AKKAYA**

* Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Coğrafya Anabilim Dalı, Şanlıurfa / Türkiye.
Ph. D. Student, Harran University, Institute
of Social Sciences, Department of
Geography, Şanlıurfa / Turkey.
selimbzdogan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8852-8974

**Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu
Yönetimi Bölümü, Van / Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Public
Administration, Van / Turkey.
aysunyaraliakkaya@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6829-4282

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

30/12/2019

Kabul Tarihi / Date Accepted:

06/05/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atf: Bozdoğan, S. & Yaralı Akkaya, A.
(2020). Karl Marx ve Demokrasi Üzerine
Bir İnceleme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
48, 155-174

Citation: Bozdoğan, S. & Yaralı Akkaya, A.
(2020). Karl Marx and Democracy on a
Study. *Van Yüzüncü Yıl University the
Journal of Social Sciences Institute*,
48, 155-174

Öz

Karl Marx gençlik dönemi metinlerde [Yahudi Sorunu, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi] demokrasi kavramından söz etmektedir. Demokrasi ekonomi ve siyasalın homojen olduğu bir safhayı ifade eder. Marx'a göre bu safha, 'toplumsal özgürlük' kavramıyla da ifade edilebilir. Bu düşünceye göre sivil toplum ve yurttaşlık haklarının devlet tarafından tanınması özgürlük getirmez. Bu durum, eşitsizliği yeni bir form dâhilinde yeniden düzenlenip ortaya konulmasına hizmet eder. Marx'a göre bu eşitsizlikçi formlar yabancılaşmaya neden olmaktadır. Bu bağlamda Marx kapitalist ekonomik sistemin yarattığı eşitsizlikçi formların ortadan kaldırılacak sistemi ilk dönem metinlerinde 'demokrasi' olarak tanımlar. Yine Marx'ın olgunluk dönemi metinlerinden Fransa'da İç Savaş kitabında Paris Komünü üzerine yaptığı açıklamalar 'doğrudan demokrasi'ye uygun özellikler içerir. Her iki dönem metinlerinin temel sorunsallarından biri yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasına yönelik tartışmaları içerir. Dolayısıyla bu çalışmada, Marx'ın 'demokrasi' imgesiyle, onun Paris Komünü üzerine yaptığı açıklamalar arasında bir sürekliliğin olduğuna vurgu yapılacaktır. Marx Paris Komününü emeğin özgürleşmesi ve yabancılaşmadan kurtuluşu sağlayacak bir öz yönetim olarak ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, komünizm, doğrudan demokrasi, Paris Komünü.

* Bu çalışma Selim BOZDOĞAN'ın 2017 yılında yazmış olduğu, "Hardt ve Negri'nin Çokluk Düşüncesinde Radikal Demokrasi Eleştirileri" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu tez çalışması Van YYÜ BAP Koordinatörlüğü tarafından SYL-2017-5717 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Abstract

Karl Marx in his youth texts [On The Jewish Question, Critique of Hegel's Philosophy of Right] refers to the concept of democracy. Democracy indicates the phase where the economy and politics are homogeneous. According to Marx, this phase can also be expressed with the concept of social freedom. According to this thought, the recognition of civil society and citizenship rights by the state does not bring freedom. This case serves to reorganize and put forward inequality in a new form. According to Marx, these inequitable forms cause alienation. In this context, Marx defines the system that will eliminate the inequality forms created by the capitalist economic system as 'democracy' in the early texts. Marx's explanations on the Paris Commune in his book Civil War in France which is one of the maturity texts, include features suitable for 'direct democracy'. The main problem of the texts of both terms is that they contain discussions about eliminating alienation. Therefore, in this study, it will be emphasized that there is continuity between Marx's image of "democracy" and his statements on the Paris Commune. Marx Paris Commune express as self-governance that will ensure the liberation of labor and liberation from alienation.

Keywords: Democracy, communism, direct democracy, Paris Commune.

Giriş

Karl Marx ve demokrasi gibi iki kavram çifti, ilk bakışta göze tuhaf gelebilir. Fakat Marx'ın ilk dönem metinleri olan *Yahudi Sorunu* (1844) ve *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde (1844), 'demokrasi' kavramından söz edilir. Marx kapitalizmin yarattığı 'yabancılaşma'dan kurtuluşu 'demokrasi'ye bağlar. Çünkü 'demokrasi', eşitlik kavramı temelinde ele alınır. Marx'ın demokrasi tanımlaması, dönemdeki demokrasi kuramlarından çok daha farklı bir anlama sahiptir. Burjuva temsili demokrasisinin bireysel özgürlük düşüncesine yönelik güçlü bir eleştiri içerir. Bu yüzden demokrasinin gerçekleşmesi için gerekli olan mevcut siyasi –liberal kurumların değiştirilmesi ve farklı versiyonların – sivil toplum, haklar- yerine getirilmesi değil, bütüncül olarak kurumsal bir değişimdir. "1843'te ortaya çıkmaya başlayan şey demokratikleştirmenin işte bu diğer/daha geniş anlamıydı ve Marx'ın sonraki eserlerinde ifadesini bulacak olan da buydu" (Thomas, 2010: 45). Bütüncül-saydam bir toplumsal aşama olarak komünist aşama demokrasinin bu geniş anlamını karakterize eden birçok özelliğe sahiptir.

Marx ve Engels tarafından 1848 yılında yazılan *Komünist Manifesto*'da 'tarihsel materyalist' yöntemden hareket edilir. Komünizm düşüncesi tarihsel materyalist yöntemin bir sonucu olarak, Komünist Manifesto kitabında ortaya atılır. Tarihsel materyalizm *Alman İdeolojisi* (1845) kitabından itibaren sistematize edilmeye

çalışılan fakat bilimsel bir yöntem olarak *Komünist Manifesto*'da ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Komünizm aşaması 'yabancılaşma'dan kurtuluşu sağlayacak eşitlikçi bir düzen olarak düşünülebilir. Liberal politığın yabancılaşmadan arındırılması, Marx'ın *Manifesto*'da değindiği 'muazzam çoğunluğun' yönetiminin ötesine geçen demokratik içerimlere sahiptir (Thomas, 2010: 47). Bu açıdan, Marx'ın demokrasisi ile komünizm düşüncesi arasında 'ekonomik ve siyasal olan ayrımın ortadan kaldırılması' bakımından bir sürekliliğin olduğunu söylemek mümkündür.

Marx'ın 1871 yılında kaleme aldığı *Fransa'da İç Savaş* eserinde Paris Komünü'ne yönelik açıklamaları doğrudan demokrasi'ye uygun özellikler taşır. Marx'ın demokrasi'ye yönelik olumsuz bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek zordur. Onun demokrasiden anladığı şey ekonomi ve siyasalın homojenize edilip, toplumun sınıfsal karakterinin ortadan kaldırılmasıdır. Sınıfsal eşitsizliklerin homojenize edilmesi, aynı zamanda, devlet aygıtının ortadan kaldırılması ve işlevsizleştirilmesi anlamlarını da içerisinde barındırır. Marx'ın düşüncesindeki demokrasi imgesi, burjuva devlet yönetiminin anayasal haklar ve özgürlükler temelinde ortaya koyduğu mekanizmadan uzaktır. Bu bağlamda Marx'ın yabancılaşmadan kurtuluş ve ekonomi ve siyasalın homojenize edilmesi düşüncesi 'demokrasi', komünizm ve Paris Komünü'ne yönelik açıklamalarında bir süreklilik arz etmektedir. Burada 'emeğin' siyasal bir sözleşme düzleminde ele alınması 'işçinin' siyasal olandan uzaklaşmasının da bir ifadesidir. Bu da yabancılaşmanın çoklu kategorilerde işleyen bir dinamizme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle son dönem Marksistlerinden Antonio Negri'nin 'mutlak demokrasi' tanımı tam da yukarıda ifade edilen açıklamalar çerçevesinde Marx'ın 'demokrasi' ve 'komünizm' fikrine uyar. Negri'ye göre demokrasi herkes için herkesin yönetimini ön plana çıkarır (Negri, 2006: 25). 'Herkes için herkesin yönetimi' 'komünist toplumsal' safhaya göndermede bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Marx'ın 'demokrasi' kavramı ile Paris Komünü üzerine yaptığı açıklamalarının paralellik arz ettiğine dikkat çekilecektir. Diğer yandan onun demokrasi açıklamaları ile 'komünizm' düşüncesi arasında da bir sürekliliğin olup olmadığı incelenecektir. İlk olarak Marx'ın kapitalizme yönelik genel bir çözümlemesi ortaya koyulacaktır. İkinci olarak demokrasi kavramının Marx tarafından nasıl ele alındığı tartışılacaktır. Son olarak, Marx'ın Paris Komünü düşüncesinin, doğrudan demokrasiyi imlediğine vurgu yapılacaktır. Bu bağlamda, doğrudan demokrasi ile komünizmin Marx'ın yaklaşımında ilişkisel özelliklere sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Marx'ın Genel Kapitalizm Çözümlemesi

19. yüzyıl sanayileşmesi ve sanayileşmenin yaratmış olduğu toplumsal yıkımlar, Karl Marx tarafından temel bir problematik olarak ele alınır. Marx'a göre kapitalizmin yaratmış olduğu toplumsal krizler, proletarya ve burjuvazi arasındaki sömürü ilişkilerinde ortaya çıkar. Bir taraftan üretim araçlarının sahibi olan burjuvazi ve diğer taraftan bu üretim araçlarını kullanarak emeğini satmak zorunda olan proletarya vardır. Bu yüzden işçi sınıfının varlığı burjuvazinin varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. İşçi sınıfı, üretimi bırakıp çalışmazsa, burjuvazi de bu süreç içerisinde yok olur. Marx bu sınıfsal yok oluşu, tüm işçilerin gerçekleştireceğine inandığı bir devrim fikriyle ortaya koyar.

Marx'ın 'devrim' öngörüsü, onun tarih kavrayışının bir sonucudur. Ona göre, şimdiye kadar ki bütün insanlık tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir (Marx – Engels, 2012: 21). Sınıflar arası mücadele köleci toplumlarda özgür ile köle, feodal toplumda senyör ile serf, kapitalist toplumda ise proletarya ile burjuvazi arasındaki karşıtlıklarda ortaya çıkar. Marx'a göre burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesi, proletaryanın devrimciliğiyle sonuçlanacak ve sosyalist toplum aşamasına doğru gidilecektir. Sosyalist aşama, proletarya diktatörlüğünün egemen olduğu, komünist aşamaya geçişi sağlayan bir süreç olarak değerlendirilir. Bu aşamada üretimin gelişmesi, farklı toplumsal sınıfların varlığını sürdürmesini bir çağdışılık [anakronizm] haline getirir (Engels, 2000: 88). Sosyalist aşamada:

Proletarya kamu gücünü eline geçirir ve bu güç sayesinde burjuvazinin elinde kayıp gitmiş olan toplumsal üretim araçlarını kamu malına dönüştürür. Proletarya bu işlem ile üretim araçlarını o zamana kadarki sermaye olan niteliğinden kurtararak, onlara toplumsal niteliklerini geçerli kılama yolunda tam bir özgürlük verir (Engels, 2000: 90).

Son aşama olan komünist aşama ise, özel mülkiyetin ve insanlar arasında herhangi bir sömürü ilişkisinin olmadığı eşitlikçi bir toplumsal sahayı ifade eder. Dolayısıyla dönüşümsel tarihsel süreçler, Marx'ın Tarihsel Materyalist yönteminin bir neticesidir. Marx'ın materyalist-ilerlemeci tarih anlayışında kapitalizmi karakterize eden iki temel nitelik vardır. Birincisi, üretim araçlarının özel mülkiyeti, ikincisi ise ücretli emektir. Marx'a göre, iki büyük toplumsal güç olarak özel mülkiyet/sermaye ve emek arasındaki gerilimler, kapitalist toplumun temel eğilimlerini belirler. Bu bağlamda kapitalizmin ilk temel hareket noktasını, sermaye birikimi oluşturur ve ilk sermaye birikim süreci ise ilkel birikim ya da temel birikim ile başlar. İlk temel birikim süreçleri

ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber, Marx'a göre bu durum İngiltere'de çitleme süreciyle ortaya çıkmıştır.

Kapitalist üretim ilişkileri kır hayatının içine girmeye başlayınca, İngiliz ekonomi ve sosyal tarihinde adına 'çitleme eylemleri' [enclosure] denilen bir fenomen ortaya çıktı. Çitleme hareketiyle büyük toprak sahipleri el koydukları köyün ortak topraklarını otağa dönüştürmeye başladılar. Büyük güç sahibi olan kişiler, ilk başta köyün üretim alanları olan ortak toprakları kendi adlarına çitlediler. Bu şekilde büyük topraklara sahip olan yeni güçler, topraklarını daha da genişletmek için diğer küçük ölçekli üretici köylüleri çökertip onların topraklarını da kendileri adına çitleyerek, parasını almaya başladılar (Moore, 1989: 16). Dolayısıyla köylü kesimin büyük bir bölümü mülklerini el koyma yoluyla kaybettiği için, kapitalist ilişkilerde belli bir sermaye birikimi ortaya çıkmaya başladı. Bu yüzden ilk sermaye birikim süreci, üreticiyi üretim araçlarından ayırarak ortaya çıkan artı ürünle, yani paranın sermayeye dönüşümü ile gerçekleştirdi. Paranın sermaye dönüştürüldüğü ve sermayeyle de artı değer yaratılması ve artı değerle de daha fazla sermayenin biriktirilmesi süreci, kapitalistler tarafından daha büyük alanlara yayıldı. Dolayısıyla burjuva üretimi, kendi ayakları üstünde durabilecek hale gelince, bunu giderek büyüyen bir ölçekte yeniden üretti (Marx, 2013: 687). Yeniden üretimin temel amacı ise kâr elde etmektir. Kâr, üretimi sürekli olarak ilerletmek ve geliştirmenin yanı sıra, bir de üretim maliyetlerinin düşürülmesiyle elde edilir.

Burjuvazi birikimini ilerletmek, artırabilmek ve kazancını geliştirebilmek için kendini sürekli olarak dönüştürmek ve devrimciileştirmek zorundadır. Çünkü üretim araçlarında, üretim biçimlerinde ve üretim ilişkilerinde devrimi sürekli hale getirmeden burjuvazi kendi varlığını sürdürmez (Marx – Engels, 2012: 26). Bu yüzden burjuvazi, 'katı olan her şeyi buharlaştırarak' ilerleme kaydeder. Nihayetinde, kapitalist sistemde sermaye birikimi, burjuva sınıfının elinde toplanır. Sermaye, sürekli bir biçimde dönüştürülerek yeniden ve daha fazla kâr elde edebilmek için küresel ahvale sahip olmaya başlar. Bu da daha fazla işçinin öteki kutupta toplanmasını ve proletarya sayısının artmasına neden olacaktır (Zarembka, 2015: 17).

Kapitalist üretim sürecinde emeğini satarak sistemin sürekliliğini sağlayan, burjuvazinin karşıt kutbunda olan bir proletarya/işçi sınıfı bulunur. Proletarya, çoğunluğu kapitalizmin genişlemesiyle geleneksel üretimden (çitleme hareketleri sonrası) kopmuş, kırsal alandan kentlere göç ederek-günlük ihtiyaçlarını karşılamak için fabrikalarda- zorlu ve kötü koşullarda çalışmak zorunda olan sınıftır. Çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır

(Marx, 2014: 78). Çünkü kendi emek gücünden başka hiçbir şeyi olmayan proletarya, günlük ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bu bağlamda kapitalist sömürü baskıcı olarak imlenir. Balta'nın aktardığı şekilde:

Kapitalist sömürünün önkoşulu baskıdır ve bu baskı, işçi sınıfının hem pozitif hem de negatif özgürlüğünü kısıtlar. Pozitif özgürlüğünü kısıtlar, zira kendi isteklerini gerçekleştirmek için gerekli olan iktidar olanaklarını elinden alır. Negatif özgürlüğünü kısıtlar çünkü, mülk sahibi olmadıkları ve yaşamak için işgüçlerini satmak zorunda olduklarından, baskıdan özgürleşmelerine olanak tanınmaz. Ayrıca kar maksimizasyonu işçi sınıfının işyerindeki negatif özgürlüklerini de engeller. Bütün bunların sonucunda kapitalist sömürü, işçilerin yabancılaşmasına neden olur (Balta, 2001: 83).

Proletarya hayatta kalabilmek için çalışır ve/veya çalışmaya zorlanır. Kendi emeğini satarak düşük bir ücretle çalışan proletarya, meydana getirmiş olduğu üründen ve ürünün artı değerinden herhangi bir pay alamaz durumdadır. İşçinin emek gücünün ürününe sahip olamaması Marx'a göre, onu yabancılaştırır. Burada emeğin ürettiği şey emeğin karşısına yabancı bir şey olarak çıkar. Emeğin ürünü, bir nesne tarafından dönüştürülmüş ve şeyleşmiş emektir. Bu bağlamda, işçinin kendi emeğinin ürününe yabancılaşması, aynı zamanda onu kendisine ve topluma da yabancılaşması sonucunu doğurur. İnsanın kendine yabancılaşması kişiyi bir meta ya da nesne durumuna düşürür. Çünkü işçi, metanın ya da nesnenin fiyatı oranında değer kazanır. Dolayısıyla meydana gelen artı-değer, sadece burjuva sınıfı üyelerinin elinde toplandığı için, yabancılaşma problemi baş gösterir.

Marx'a göre kapitalist ilişkiler, eşitsizliklerle dolu ilişkilerdir. Çünkü bir tarafın sömürüsü diğer tarafın ekonomik olarak yükselmesinin nedenidir. Bu bağlamda Marx'ın tarih anlayışında, komünist aşamaya geçişle birlikte bu eşitsizliklerle dolu olan durum ortadan kalkacaktır. Marx'a göre eşitsizliği meydana getiren temel araç 'sermaye' sonucu ortaya çıkan 'özel mülkiyet'tir. Dolayısıyla, işçinin sırf kârı yükseltmek için yaşadığı, sırf burjuvazinin çıkarımını gerektirdiği kadar yaşadığı mülkiyetin şimdiki rezil karakterini ortadan kaldırmak (Marx – Engels, 2012: 42) temel amaç olarak, Komünist aşamada gerçekleşir. Sermayenin eşitsiz olan formunun ortadan kaldırılması, aynı zamanda, insanî özgürleşmenin de temel ilkesi olarak görülür. Bu bağlamda insani özgürlüğün temel ilkesi sermayenin yaratmış olduğu yabancılaşmadan kurtulmaktır.

2. Demokrasi ve Toplumsal Özgürlük

Karl Marx, ‘toplumsal özgürlük’ kavramını ‘maddi eşitlik’ ilkesinden hareketle irdeler. Sermayenin yaratmış olduğu sömürü düzeninde eşitlik sağlanmadan özgürlüğün anlamsız olacağı düşünülür. Çünkü ‘özgürlüğe’ giden yolda ‘eşitlik’ temel momenttir. Her şeyden önce eşitlik, bir çokluk ya da çoğunluk grubuna göndermede bulunur. Farklı insanlar arasında ilişki kuran eşitlik, ‘farkın’ bir sonucudur. Marx farklı sınıflar arasında ‘eşitlik’ tesis edilmedikçe, özgürlüğün anlamsız olacağına vurgu yapar. Dolayısıyla her birey diğer bir bireyle eşit durumda olmalıdır ki özgür hareket alanlarına sahip olabilsinler. Bu bağlamda Marx özgürlük kavramının temelini ‘eşitliği’ koyar. Özgürlükten bahsedebilmek için, insanlar arası maddi eşitsizliklerin kaldırılması gerekir (Marx, 2014: 70). Marx’a göre insanlar arası ‘maddi eşitsizliklerin’ kaldırılması yoluyla ya da ekonomik homojenliğin tesis edilmesiyle özgürlük mümkün olabilir.

Marx kapitalist dünyada özgürlüğün temel çelişkilerini saptamaya çalışır. Marx’a göre kapitalist dünyanın liberal teorisyenleri, kişisel saygınlık ile değişim değeri arasında indirgemeci bir işlev üstlenmiş, kazanılmış birçok özgürlüğün yerine vicdansız ticaret özgürlüğünü koymuştur (Marx – Engels, 2012: 25)”. Ticaret özgürlüğü, belli sermayeye sahip olan kişiler için geçerli bir durum olduğu için, “vicdan ve din özgürlüğü, bilgi alanlarında serbest rekabetin egemenlik ifadesinden başka bir şey değildir (Marx – Engels, 2012: 49)”. Bu yüzden, kapitalist toplumda özgürlük, ‘bireysel özgürlük’ ilkesinden hareketle, ‘siyasal alana içkin’ bir şeymiş gibi tarif edilir. Bu durumu Marx *Yahudi Sorunu* (1997) isimli eserinde ‘siyasal özgürlük’ kavramının bir eleştirisini yaparak söz konusu kavramın üstesinden gelmeye çalışır.

Marx Yahudi halkının siyasal özgürleşmesinin, özgürleşmelerinin bir anahtarından ziyade devletin Yahudilikten özgürleştirilmesi anlamına geldiğini (Schechter, 2015: 48) ve Yahudilerin ‘siyasal özgürlük’ idealleriyle neden özgür olamayacaklarını ele alır. Bu yüzden Marx ‘siyasal özgürlük’ ile ‘insani özgürlük’ arasında bir ayırım yaparak, siyasal özgürlüğün insanı özgürleştirmekte yeterli olamayacağını Yahudi özgürlüğünden hareketle analiz etmeye çalışır. Marx’a göre sorun dinin devletle olan ilişkisinde, dinsel bağ ve politik özgürleşme arasındaki çelişkilerdir (Marx, 1997: 8). Çünkü devlet bir din ile kendini tanımladığı andan itibaren o dinin değer yargıları dışına çıkamaz. Bu yüzden Hıristiyan bir devletin Yahudilere siyasal özgürlük vermeye çalışmasını Marx, bir çelişki olarak saptar. Marx’a göre Yahudi’nin, Hıristiyan’ın ve “genel olarak dinsel insanın politik özgürleşmesi, devletin Yahudilikten,

Hıristiyanlıktan ve genel olarak dinden özgürleşmesini (Marx, 1997: 15)” gerektirir. Bu yüzden demokratik devlet, kendi politik varlığını tamamlamak için dine ihtiyaç duymaz (Marx, 1997: 23). Dini özgürleşme istemleri eşitsiz sermaye ilişkilerinin yaratmış olduğu bir yanılsamadır. Çünkü toplumdaki iktidar ilişkilerinin sürekli olarak dönüştürüldüğü, düzenlendiği ve yeniden üretildiği göz önüne alındığında, siyasal özgürlüğün insani özgürlük olmadığı sonucu çıkar. Bu yüzden Marx siyasal özgürleşmeyi hukukun, mülkiyetin ve insan haklarının fetişleştirilmesi dâhilinde yeni türden bir dinseliliğin ortaya çıkmasından başka bir şey olmadığını ileri sürer (Schecter, 2015: 49).

Örneğin Hıristiyan bir devletin Yahudi halkına özgürlük tanımmasının kendi içerisindeki çelişkileri ile burjuva sınıfına ait bir devletin işçi sınıfına özgürlük tanımmasının yarattığı çelişkilerin, son kertede aynı sonuçları doğuracağına dikkat çeker. Çünkü Marx’a göre modern devlet bir burjuva devletidir ve burjuva devletin ortaya çıkışı da şu sözlerle açıklanır:

Özel mülk sahipleri vergi yoluyla zamanla modern devleti ele geçirmişlerdir ve devlet, devlet borçları sistemi yüzünden hepten mülk sahiplerinin ellerine düşmüştür ve devletin varlığı, borsada devlet tahvillerinin yükselip düşmesi oyunu ile özel mülk sahiplerinin, yani burjuvaların kendisine verdikleri ticaret kredisine bağlıdır. Burjuvazi, artık bir zümre değil, bir sınıf halini alması açısından yöresel değil, ulusal bir örgütlenme içine girmeli ve ortak çıkarlarına evrensel görünüm vermek zorundadır. Özel mülkiyetin, ortaklaşa mülkiyetten kurtulmasıyla, devlet, sivil toplumun yanında ama dışında özel bir varlık kazanmıştır. Fakat bu devlet, burjuvaların dışarıda olduğu kadar içeride de mülkiyetlerini ve çıkarlarını güvence altına almayı amaçlayan, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir (Marx, 2011: 68-69).

Paragrafa göre siyasal özgürlük olarak burjuva demokrasisi kendi sınırları dâhilinde özgürlükler yaratır. Bu yüzden de mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla meydana gelecek eşitlikçi toplum modelindeki ‘toplumsal özgürlük’ ilkesi modern devlet tarafından engellenir. Bu bağlamda Marx, mülkiyet ve mübadeleyle ilişkili olan ekonomik çıkarların, gerçekten meşru bir demokratik yönetimde siyasal çıkarlardan ve topluluk çıkarlarından ayrı olamayacağını görmeye çalışır (Schecter, 2015: 53). Marx’ın bu bakış açısı ‘toplumsal özgürlük’ün temel çıkış noktasıdır.

Modern burjuva devletinin ‘bireysel özgürlük’ ilkesi, kendi içerisindeki ‘maddi eşitsizlikleri’ göz ardı eden ‘biçimsel eşitlik’ ilkesi üzerinden telakki edilir. Marx’a göre, bireysel özgürlük ve biçimsel eşitlik ilkeleri, insanların ‘mülkiyet’ terimiyle ifade edilen toplumsal ilişkiden özgürleşmemiş olduğunu gözler önüne serer (Schechter, 2015: 50). Burjuva toplumunda var olan bu durum, ‘siyasi özgürlük’ temelinde yeniden düzenlenerek gizlenir ve bu durum *camera obscura*’nın bir sonucudur. Bundan kurtuluş içinse ilk temel koşul kendini-bilmedir (Marx, 2012A: 30)”. ‘İnsani özgürleşme’ yolunda kendini-bilme ilk koşuldur. Marx’ın daha geniş bir ifadesiyle:

Gerçek, bireysel insan (...) özel işinde ve özel durumunda cinsil-varlık olursa, ne zaman insan ‘forces propres’unu toplumsal güçler olarak tanır ve örgütler ve böylece toplumsal gücün kendisinden politik güç biçiminde ayırmazsa, işte ancak o zaman insani özgürleşme tamamlanmış demektir (Marx, 1997: 42).

Marx’ın burada öne sürmüştüğü argüman, geniş anlamda, insani açıdan özgürleşmiş bir toplumda, özel mülkiyetin yerini ortak mülkiyetin alacağı ve yabancılaşmış siyasal iktidarın da artık var olamayacağı şeklinde ele alınabilir (Schechter, 2015: 53). Marx için temel problem, ekonomik eşitsizlik sonucunda oluşan burjuva ve proletarya arasındaki sınıfsal ayrımların siyasal açıdan da yabancılaşmaya neden olduğudur. Çünkü devletin varlığı kişinin kendi varoluşsal gücünün önüne siyasal gücü koyarak, kişinin toplumsal güç biriktirmesini elinden alıp onu yabancılaştırır (Savran, 1987: 37). Dolayısıyla Marx, eşit yurttaşların bulunduğu toplumsal sınıflar arasındaki aleni eşitsizliği çözümenin anahtarının komünizmden geçtiğine inanır. Bu bağlamda Marx’ın insani özgürleşme ilkesi, ekonomik sömürden özgürleşmek ve bunun bir sonucu olarak siyasal ve toplumsal ayırımın ortadan kaldırılmasına göndermede bulunur.

Marx *Yahudi Sorunu* kitabında, teolog Bruno Bauer’i, Yahudiler’i kendileri için özel bir siyasal özgürlük istemekle eleştirir (Aktürk, 2011: 226). Tarihsel olarak Yahudilerin dışlanan bir toplum olduğu göz önüne alındığında, Hıristiyan bir devlette Yahudilerin eşitsizlikçi bir durumda olduğunu söylemek mümkündür. Marx’a göre Yahudi ve Hıristiyan arasındaki çelişkinin çözümü siyasal özgürlükten geçmez. Marx için siyasal özgürlük dinsel eşitlik getirmez aksine, sivil toplumda dinin daha da güçleneceğini ifade eder. Çünkü siyasal özgürlük, Yahudileri devlete karşı özgür kılmaz, bilakis dinin özgürleşme yoluyla kök salacağına ve asıl sorun olan ekonomik eşitsizliklerin üstünün örtüleceğine dikkat çeker:

Yahudi'nin, Hıristiyan'ın ve genel olarak dinsel insanın politik özgürleşmesi, devletin Yahudilikten, Hıristiyanlıktan ve genel olarak dinden özgürleşmesidir. Devlet, dinden, devlet olarak kendi biçiminde, kendi özüne uygun tarzda, devlet dininden özgürleşerek özgürleşebilir. Bu, devletin devlet olarak hiçbir dini tanımaması ama her şeyden önce kendini devlet olarak tanıması demektir. Dinden politik özgürleşme sonlandırılmış, çelişkisiz bir dinsel özgürleşme değildir, çünkü, politik özgürleşme insani özgürleşmenin sonlandırılmış, çelişkisiz bir biçimi değildir (Marx, 1997: 15).

Marx politik özgürlükler tanımakla insanın özgür olamayacağını, seçimlerde sermayenin oy kullanmadaki ayrıcalığının ortadan kaldırılmasına benzetir. Dolayısıyla politik tarzda özel mülkiyetin kaldırılması, özel mülkiyetin yaratmış olduğu eşitsizlikleri ortadan kaldırmaz. Burada seçimlerde özel mülkiyetin kaldırılması aslında mülkiyetin var olduğu ön varsayımına dayanır. Çünkü insanların her birinin, onlara oy kullanma hakkı ya da imkânı verildiğinde, birer siyasi varlık olarak kapasitelerinin eşitlendiği söylenmektedir (Thomas, 2010: 110).

Marx'a göre din sorunu, kurumsallaşma sürecinin dışında tutularak, dinin sivil toplum halinde toplumsallaşmasının da ortadan kaldırılması gerekir. Bu bağlamda din, devlet ve siyasal özgürlüklerle açıklanabilecek bir olgu değildir. Sivil toplum ilkesine yoğunlaşmış burjuva devleti, insan ile insan özgürlüğü arasında bir aracıdır (Marx, 1997: 16). Bu yüzden devletin sivil alandaki varlığı dinsel bir işleve sahiptir ve eşitsizliklerin yeniden icra edilmesinden başka bir işlevi yoktur. Bu yüzden din, devletten sivil topluma doğru kayarak yerini sağlamlaştırır:

İnsanın kamusal ve özel insan olarak bölünüşü, dinin devletten sivil topluma kayışı, insanın gerçek dinselliğini kaldırmadığı gibi, kaldırma girişiminde de bulunmayan politik özgürleşmenin, bir aşaması değil, tamamlanmasıdır. İnsanın Yahudi ve yurttaş, Protestan ve yurttaş, dinsel insan ve yurttaş biçiminde ayrışması, yurttaşlık karşıtı bir yalan, politik özgürleşmenin çiğnenmesi değil, politik özgürleşmenin kendisidir, dinden özgürleşmenin politik tarzıdır (Marx, 1997: 21).

Sivil toplumdan ortaya çıkarılan devlet, insani kurtuluşu sağlamaktan uzaktır. Çünkü politik özgürleşme ile insani özgürleşme farklı şeylerdir (Marx, 1997: 28).

Hıristiyanlık ve devlet arasındaki ilişkide, insan, dinsel tin üzerinde anlamını bulur. “Dinsel tin yalnızca, ifadesi olduğu insan zihninin gelişme aşamasının dünyasal biçimiyle ortaya çıktığı ve olduğu noktada dünyasallaştırılabilir. Bu da demokrasilerde olur (Marx, 1997: 26)”. Burada, meydana gelen dünyevi olayların yine dünyevi çözümlerden hareketle ele alınması gerektiğine vurgu yapılır. Marx’a göre:

Politik devlet üyeleri, bireysel yaşam ile cinsil yaşam, sivil toplum yaşamı ile politik yaşam arasındaki ikirciklik yoluyla dinsel olurlar; insan gerçek bireyselliğinin ötesindeki devlet yaşamını, asıl yaşamıymış gibi görmesiyle dinsel olurlar; dinin burada, sivil toplumun tını ve insanın insandan kopuşunun ve uzaklaşmasının ifadesi olduğu noktada dinseldirler. Politik demokrasinin Hristiyan’ca oluşu, içinde insanın egemen ve yüce varlık sayılmasındandır, ama bu insan, toplumumuzun örgütlülüğünün tümü yüzünden çürümüş, kendini kaybetmiş, yabancılaşmış, insanlık-dışı ilişki ve öğelerin egemenliğine bırakılmış insandır, - tek kelimeyle hala gerçek bir cinsil-varlık olamamış insandır (Marx, 1997: 27).

Yukarıdaki paragrafta, dinsel otoritelerin insan varoluşuna yönelik bakışı, yabancılaşmış insan figürünü meşrulaştırdığına vurgu yapılır. İnsanın varoluş koşullarına yabancılaştığını ortaya koyan Marx’a göre; demokraside insan varoluşu, dokunulur bir gerçeklik olarak insan egemenliği ancak dünyasal bir ilke olduğu taktirde anlamını bulur (Marx, 1997: 27). Bu bağlamda dinden politik özgürleşme yeniden dinin oluşmasını sağlar. Politik yurttaşlık ile dinsel müritlik, kendi içerisinde çelişkiler barındırır. Marx, bireysel özgürlüğün dinsel müritlik misyonundaki işlevinin, politik özgürlük ile sivil toplum arasında bir çelişkinin ortaya çıkardığına dikkat çeker. Devletin dinden bağımsız örgütlenip özgürleşmesi, gerçek insanın aşkın-dinsel özgürleşmesi değildir (Marx, 1997: 28). Çünkü Yahudilikten tam ve çelişkisiz bir biçimde vazgeçmeden de, politik bakımdan özgür olunabilir. Fakat Marx için bu politik biçimsel özgürlük sömürü ilişkilerini gizleyen bir işleve sahiptir.

Yahudi Sorunu kitabında özgürlük, yurttaşlık ve hak ilişkisinden hareketle, Hıristiyan devleti sorgulayan Marx, demokratik bir yapının niteliğini tüm yurttaşların eşitliği ilkesinde bulur (Marx, 1997: 10). Dinin dünyevi olmayan değerlerinin bertaraf edilerek, gerçek insanın yaşamış olduğu somut gerçekliklerin farkına varılmasına dikkat çekilir. İster dini özgürlük istemleri olsun ister sivil

toplum ve yurttaşlık ilişkileri olsun tüm bunlar beşeri eşitsizlikleri yeniden icat etmektedir (Thomas, 2010: 111). Sivil toplum ekonomik eşitsizliklerin yarattığı sömürünün gerçeklikte meydana getirdiği yabancılaşmayı sürekli kılmaktadır. Çünkü Marx bir devlet kurumu olarak burjuva demokrasilerinin ekonomik temelde kurulduğunu ve nihayetinde ekonomik sömürü ilişkilerine hizmet ettiğini vurgular (Jichang, 2015: 13). Bu yüzden gerçek demokrasi eşitsiz ilişkilerin ortadan kaldırıldığı komünal bir duruma tekabül eder.

Marx Yahudi Sorunu çalışmasında, devlet ve din ilişkisi üzerinden politik bir özgürlüğün, 'özgürlüğü' getirmekten uzak olduğuna dikkat çekiyordu. Sivil toplum temelli 'politik özgürlük' talebi, yabancılaşma ve maddi eşitsizlikler gibi önemli gerçekliklerin göz ardı edilmesine dayandığını ifade eden Marx, özgürlüğün ancak 'toplumsal özgürlük' temelinde vuku bulacağına işaret ediyordu. Marx için toplumsal özgürlük, ekonomik ve siyasalın son kerte ortadan kalktığı eşitlikçi bir duruma tekabül ettiğini ifade etmiştik. O halde Marx, tüm yurttaşların eşitliği sonucunda ortaya çıkacak özgürlüğü demokrasi olarak tarif etmektedir (Marx, 1997: 10). Bu eşitlik ise toplumsal, siyasal ve ekonomik homojenliğin tesisine dayandığını söylemek yerinde olacaktır. Marx'ın ekonomi-siyasal ve toplumsal homojenliği ilkesi, yüksek oranda özerkliğin ve öz yönetimin egemen olduğu Paris Komünü deneyiminde ortaya çıkar. Dolayısıyla Marx'a göre gerçek ve eksiksiz bir özerkliğin olması liberal demokrasinin azalmasına neden olur (Jichang, 2015: 18).

Diğer yandan Marx Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* adlı çalışmasında siyasal devlet ve demokrasi ayrımı yapar. Marx Hegel'in tüm toplumsal kesimler arasında ahenk ve uyumu sağlayan, adil ve etik devlet kavramını, topluma idealleştirilmiş bir bütünlük olarak ifade etmesi bağlamında siyasal devlet olarak tanımlar.

Demokrasi insandan hareket ediyor ve devleti insanın bir nesnelleşmesi olarak düşünüyor. Tıpkı dinin insanı değil ama insanın dini yaratması gibi, siyasal anayayı da halkı yaratmaz ama tersine halk siyasal anayayı yaratır [...] Demokrasi her şeyden önce evrensel ve özeline gerçek birliğini ortaya koyuyor [...] Gerçek demokraside siyasal devlet yitip gidiyor [...] Demokratik- olmayan bütün devletlerde devlet, yasa, siyasal ana yapı gerçekten egemen olmadan yani siyasal olmayan öteki alanların içeriğini özdeksel olarak belirlemeden egemenlik sürerler. Demokraside siyasal ana yapı, yasa ve devlet, halkın bir özbelirleniminden, bu içerik siyasal ana-yapı olduğu kadarıyla halkın belirli bir içeriğinden başka bir şey değildir (Marx, 2009: 47-48).

Yukarıdaki açıklamalarında Marx, devlet ve demokrasi arasında bir ayrıma gider. Demokrasi insanlardan hareket ettiği için, devlet kavramından daha önceldir. Tüm insanların ortak egemenliği olarak tarif edilen demokrasinin tesisi, devleti ortadan kaldırmaya yarayan bir şey olarak ele alınır. Marx'a göre, toplumu meydana getiren devlet değildir, tam tersine, devleti meydana getiren toplumdur. Marx –Hegel'in aksine- siyasal devletin adil olmadığını ve iyiyi temsil etmediğini, yalnızca üretime içkin olan sınıfsal antagonizmaların siyasal bir ifadesi olduğunu öne sürer (Carnoy, 2015: 70). Bu bağlamda, siyasal devletin sınıfsal karakteri doğrudan sermaye ile olan ilişkisine bağlıdır. Bu da proletaryanın her daim siyasal devletin bir nesnesi olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Clarke, 2004: 242). Dolayısıyla siyasal devlet, belli ekonomik ayrıcalıklara sahip güçlere, yani burjuvaziye hizmet eden bir örgütlenme biçimidir. Burjuvazi, kapitalist üretim sürecinde emeğin üzerinde belirli bir kontrol sahibi olduğu için, bu egemen sınıf, gücünü devlete ve diğer kurumlara doğru genişletir (Carnoy, 2015: 71). Bu yüzden Marx'a göre demokrasi, toplumsal alana içkindir. Sivil toplumun siyasal – toplumsal ayrımında ara bir kurum olarak işlev görmediği; mülkiyet, vatandaşlık gibi kriterlerin toplumsal – siyasal ilişkisini belirlemediği bir durum olarak ele alınır.

3. Paris Komünü ve Doğrudan Demokrasi

Marx'ın demokrasiyle ilgili görüşlerine, onun Fransa'da İç Savaş eserinde de rastlamaktayız. Bu metinde Marx'ın Paris Komünü (1871) üzerine yapmış olduğu saptamalar çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Bu yüzden, Paris Komünü üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Paris Komünü spontane bir şekilde ortaya çıkan, önceden hazırlanmış bir girişim değildir. Temelleri 1868'de başlayan Fransa-Prusya savaşının sonucunda meydana gelen bir eşiğe dayanır. Fransa-Prusya savaşı, İspanyol tahtından uzaklaştırılan Isabel'in yerine, I. Wilhelm'in uzak akrabalarından biri olan Prens Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen'in önerilmesi üzerine başladı. Bismarck'ın Alman birliğini Prusya hegemonyası altında kurma davasının yol açtığı Prusya-Fransa savaşında, III. Napoléon'un Prens Leopold'ı kabul etmemesi üzerine, 1870 yılında başlayan savaşta Fransa mağlup oldu ve III. Napoléon esir düştü. Bu çerçevede başlayan savaş bir barış antlaşmasıyla son buldu. Antlaşmaya göre, Prusya ordusu savaş tazminatının ilk ödemesi yapılınca kadar Paris'i 'işgal' edebilecekti (Bookchin, 2012: 263). Bu süreçte Paris'in birçok yerinde örgütlenen

insanlar, yönetime el koyarak, 17 Mart 1871 yılında Paris Komünü'nü ilan ettiler¹.

Komüncülerin siyasi duruşu çok farklı ideolojik akımları barındırmaktaydı. İdeolojik olarak Komün Blanquiciler, Proudhoncular, Jabokenler ve Marksist siyasetçiler, Kadın Birliği Derneği, devrimci kulüpler, sendikal örgütler ve kooperatifler olmak üzere farklı siyasal çevrelerden oluşmaktaydı. Üyelerinin yirmi beş kadarı neo-Jakobendi, on beş-yirmi kadarı neo-Proudhoncu ve Varlin gibi öncül sendikalistlerdi, dokuz ya da on Blanquici vardı, çeşitli radikal cumhuriyetçiler ve Marx'tan etkilenmiş birkaç Enternasyonalist de yer alıyordu (Bookchin, 2012: 274). Diğer taraftan, Yirmi İlçe Delegasyonu, Uluslararası İşçi Derneği ve İşçi Sendikaları Federasyonu gibi geniş bir toplumsal kesimi kapsayan Komün, "Paris siyasi hayatına can katan zengin bir örgütler bütünüydü (Bookchin, 2012: 274). Komün'de farklı ideolojik yapılanmaların oluşu sürekli bir tartışma ortamını da doğurmaktaydı. Örneğin Jakobenler sosyalizme karşıydı (Bookchin, 2012: 275). Proudhoncular, özel mülkiyetin kaldırılmasına karşı olmakla beraber, Blanquiciler ise Versaille'a saldırmayı ön görüyordu. Bu bağlamda, Komün ideolojik olarak çok dağınık ideolojik çeşitliliğe sahipti. Proudhoncular sosyalistlerle sürekli çatışıyor, Jakobenler hem kendi aralarında hem de diğer farklı ideolojik gruplarla da birbirleriyle kavga ediyordu (Bookchin, 2012: 284). Dolayısıyla Komün'ün siyasal düşüncesi, ortak bir zeminde buluşma noktasından uzak bir görüntü arz ediyordu. Ancak bu kadar dağınık bir yapıya sahip olmasına rağmen, Komün'ün politik açıdan tüm toplumsal kesimlerden insanları barındırması dikkat çekici bir noktadır. Çünkü toplumsal olan ile siyasal olan ayrımı son kertede homojenlik gösteriyordu. Siyasalın toplumsal olan üzerindeki hiyerarşik ve katmanlı baskısı komünün kurulmasıyla birlikte toplumsal yaşamın bizzat içine dahil edilerek, baskıcı bürokratik yapı bertaraf edildi (Şakacı, 2009: 247).

Komün'ün resmen ilan ettiği tek resmi programa göre, seçimlerin özgürce yapılacağı ve seçilen temsilcilerin de sürekli denetiminin yapılacağı kararlaştırıldı. Seçmenlerin azil işlemlerini de elinde tutarak temsilciyi görevden alabileceğine vurgu yapıldı. Ayrıca

---

¹ Paris'te yaşayanlar, 26 Mart'ta Komün seçimleri için sandık başına gitti (Bookchin, 2012: 271). Seçmen kütüklerine kayıtlı 485 bin 569 Parislinin, 229 bin 167'si 26 Mart'ta oy kullandı. Her 20 bin kişiye 1 temsilci esasında kurulan Komün Meclisi, 85 üyeli olarak ortaya çıktı (Şakacı, 2009: 246). Paris'te toplamda 20 ilçe ve 85 üyeli ilçe dairlerine seçilenlerin listesi ilan edildi. İlan listesinde Komün üyeliğine seçilenlerin farklı mesleklerdeki kişilerden oluştuğu göze çarpmaktaydı. Bunlardan 21 Burjuvazi, 30'dan fazlası işçi temsilcisiydi (Şakacı, 2009: 246). Geri kalanlar ise doktor, öğretmen, memur, avukat ve sanatçılardan oluşmaktaydı.

kararnamede düzenli ordu birliklerinin kaldırılması ve yerini silahlı halk birlikleri ile değiştirilmesi gibi orduyla ilgili kararlar da vardı (Marx, 2012b: 57). Diğer Komün hakları ise şöyledir: Komün bütçesinin oylanarak kabulü; yüksek görevlerin polis ve eğitimin düzenlenmesi; bütün memurların seçim ya da sınavla işe alınması; Komün'e ait malların Komün tarafından yönetilmesi; bireysel özgürlüğün, ticaret özgürlüğünün, çalışma özgürlüğünün kesin güvence altına alınması; yurttaşların Komün etkinliklerine sürekli katılımı; Ulusal Muhafız'ın yüksek rütbeli subayların seçim yoluyla örgütlenmesi metnin temel ilkeleriydi².

Komün, ekonomik alanda da işçilere ve orta sınıfa dayatılan acımasız düzenlemeleri kaldırma yoluna gitti (Bookchin, 2012: 278). Vadesi geçmiş senetlerin süresi uzatıldı, işverenlerin işçi maaşlarında ceza kesmesi yasaklandı, fırın işçilerine zorla dayatılan gece çalışma zorunluluğu kaldırıldı. Ayrıca sahiplerinin işletilmesini durdurmuş olduğu fabrikalar kooperatifler halinde o güne kadar orada çalışmış proletaryaya devrinin yapılması için planlar hazırlandı (Marx, 2012b: 15). Komün, kişisel atölyelerin kaynak harcamalarını ve fiyatları belirleme konularında işbirliği yapmak için oluşturdukları gönüllü üretici birliklerini teşvik etmeye çalıştı (Bookchin, 2012: 280).

Komün, toplumsal sorunların düzeltilmesi noktasında önemli işlevlere sahip olmuştur. Parasız adalet ve yargıçların seçilmesi ilkelerini kabul etmesine rağmen kararnameyi ertelemek zorunda kaldı. Diğer yandan, bireyler elinde tekelleşmiş bulunan işbulma büroları kaldırıldı (Marx, 2012b: 15). Noterlik ve mübaşirlik görevlerinin satılmasına son verilerek, bu görevlerde çalışanlar memur durumuna getirildi. Böylece adalet işlerinin sınıfsal niteliği ortadan kaldırılmaya çalışıldı³. Eğitim alanında da, eğitim komisyonu delegesi Eduard Vaillant, gençliğe cumhuriyetçi bir formasyon sağlayacak parasız, laik ve zorunlu bir eğitim sürecine yöneldi. Eğitim komisyonu ve Paris ilçe belediyeleri, bütün uzman ve iyi niyetli kişilere çağrıda bulunarak, yardımlarını istedi. Yeni eğitim derneği, eğitimcilerle öğrenci velilerini eğitimin yöntem ve programlarında gerçekleştirilecek reformları tartışmaya çağırdı. Dinsel tarikat okulları kapatıldı. Komün, eğitim işlerinde çalışmak isteyen kadın ve erkek yurttaşların eğitim komisyonuna başvurmalarını isteyerek, okulların denetimini Komün üyelerine bıraktı. Genç kızlar için meslek okullarının açılması işine

² https://sosyolojivelfeseife.files.wordpress.com/2011/10/012_paris_komunu.pdf
Erişim tarihi:15.02.2020

³ https://sosyolojivelfeseife.files.wordpress.com/2011/10/012_paris_komunu.pdf
Erişim tarihi:15.02.2020

girişildi. Bu vesileyle ilk olarak erkeklerle kadınlar arasında, ücret eşitliği ilan edildi⁴.

Bir işçi hükümeti olarak Paris Komünü (Marx, 2012b: 60), Bernbach'a (Akt: Schmidt, 2002) göre dokuz temel ilkedен hareketle örgütlenmiştir:

- i. Tabandan örgütlenme ilkesi; ii. Temel iradenin uygulanması ilkesi; iii. Kamu görevlilerinin doğrudan seçilmesi ilkesi, iv. Emredici vekalet ilkesi; v. Ortalama gelire göre ücretlilere ücret ödemesi ilkesi; vi. Temsil ilkesinin işçi sınıfı üyeleri arasında işlev görmesi; vii. Yönetici tabakanın serbestliğini ve bürokratikleşme eğilimini engelleme ilkesi; viii. Konsey demokrasisi şeklinde örgütlenme ilkesi; ix. Evrenselci bir siyaset ilkesi (Schmidt, 2002: 107-108).

Bu ilkeler çerçevesinde bakıldığında, 'doğrudan demokrasi'nin uygulandığını söyleyebiliriz. Komün küçük bir mekânı, sınırlı topluluğu, yüksek derecede siyasal hareketliliği bünyesinde barındıran, toplumsal ve siyasal ayrımının ortadan kaldırıldığı bir yapı olarak değerlendirilir (Schmidt, 2002: 109). 20 ilçe halinde yönetilen Paris Komünü'ne katılım herkese açıktı. Eğitim, ekonomi, siyasal – toplumsal ilişkiler ilçe bazında kurulan komisyonlar çerçevesinde, herkesin katılımına uygun hale getirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştı fakat tamamlanamadı. Bu yüzden demokrasi. Komünde yaşayanların kendi kaderini tayin hakkına vurgu yapar (Kranberg, 1982: 26).

Marx'a göre Komün, "tüm kırsal yerleşmelere kadar yayılacak ve tüm mikro yerleşmelerin de siyasal biçimi olacaktır. Ayrıca sürekli ordu yerine halk milislerinin olacağını (Marx, 2012b: 58)" yazarak şöyle devam eder: "Her ilin kırsal komünleri, ortak işlerini ilin yönetim merkezindeki bir delegeler meclisi aracılığıyla yönetecek ve bu il meclisleri de Paris'teki ulusal yetkililer kuruluna milletvekili göndereceklerdi; delegeler her an görevden alınabilir ve seçmenlerinin buyurucu yetki belgesi ile bağlı olacaklardı (Marx, 2012b: 58)". Bu yüzden Marx Komün'ü, modern kapitalist devlet iktidarını yıkarak ortaya çıkan bir olgu olarak tasvir eder (Marx, 2012b: 59-60-62). Marx Paris Komünü'nü şu şekilde açıklar:

Kentin çeşitli ilçelerinden genel oy hakkı ile seçilmiş belediye meclis üyelerinden kurulmuştu. Bu üyeler sorumlu ve her an görevden alınabilir idiler. Komün üyelerinin doğal olarak

⁴ https://sosyolojiyefelsefe.files.wordpress.com/2011/10/012_paris_komunu.pdf
Erişim tarihi:15.02.2020

işçilerden ya da işçi temsilcilerinden oluşuyordu. Komün parlamenter bir örgenlik değil, ama aynı zamanda hem yürütmeci hem de yasamacı, hareketli bir gövde olacaktı. Merkezi hükümetin aleti olacak yerde, polis siyasal özniteliklerinden hemen yoksunlaştırıldı ve Komünün sorumlu ve her an görevden alınabilir bir aleti durumuna dönüştürüldü. Yönetim tüm diğer dallarındaki görevliler (memurlar) için de aynı şey oldu. Komün üyelerinden aşama sırasının en alt düzeyine değin, kamu görevi işçi ücretleri karşılığı görülecekti. Yüksek devlet görevlilerinin kullanma hakları ve temsil ödenekleri, bu yüksek görevlilerinin kendileri ile birlikte ortadan kalktı. Kamu hizmetleri, merkezi hükümet tarafından korunan kimselerin özel mülkiyeti olmaktan çıktı. Sadece belediye yönetimi değil, ama o güne değin devlet tarafından yürütülmüş bulunan tüm girişkenlik, Komünün ellerine geçti... (Marx, 2012b: 57).

Marx'ın ifadelerinden hareketle Komün, siyasal olanın toplum tarafından özümlemesi olarak karşımıza çıkar. Yasama ve yürütme erklerinin ayrıklığını ifade eden burjuva temsili demokrasisine karşın Paris Komünü'nde yasama ve yürütme erklerinin bir bütün halinde toplumun elinde olduğu ve doğrudan demokrasinin var olduğunu söyleyebiliriz. Bu da siyasal devletin neden olduğu politik yabancılaşmayı bertaraf eden bir olgudur. Bu yüzden Komün'ün oluşumu ve uygulandığı alanlarda sınırsız bir rızanın varlığı göze çarpar. Dolayısıyla bütün siyasal işlevler kendi özgül karakterlerinden arındırılmış olarak toplumsal olana içkin bir değer olarak sunulur. Bu yüzden Paris Komünü'n iki temel özelliğine ortaya çıkmaktadır, birincisi işin özerkliği ikincisi yönetimin otonomisidir (Jichag, 2015: 18).

Marx'ın Komün'de gördüğü ve önemsedığı nokta, emeğin kurtuluşunun siyasal biçimini işaret ediyor olması ki bu net biçimde gerçek demokrasi olarak adlandırılmıştır (Özkazanç, 2003: 132). Bu nedenlerden ötürü, Marx Paris Komünü'nün; egemenlik şeklini doğrudan demokrasi olarak, Parisli işçilerin ve onların temsilcilerinin ve yoldaşlar birliğinin sıkı biçimde iyice yerleşmiş egemenliği çerçevesinde; ayrıca siyasal, toplumsal ve ekonomik düzene radikal müdahale sistemi olarak niteler (Schmidt, 2002: 106). Bu yüzden demokrasi, bütünün kendi kendini örgütlediği bir paylaşım otonomisidir. Dolayısıyla demokrasinin 'biçim ve form' olarak uygulanması 'siyasal liberalizm'in dışındaki bir alana taşınarak mümkün olabilir (Draper, 1974: 121).

Sonuç

Marx ilk metinlerinden son metinlerine değin, kapitalizmin yarattığı eşitsizlikçi formların bir eleştirisine yoğunlaşır. Marx Komünist Manifesto'dan önce yazılmış metinlerinde kapitalizmin yarattığı yabancılaşmadan kurtuluş için gerçek demokrasiyi formüle ederken, Manifesto'dan itibaren ise yabancılaşmadan kurtuluşu 'komünizm' düşüncesine bağlar. Hem gerçek demokrasi hem de 'komünizm' düşüncesi, 'ekonomi ve siyasalın' homojenize edilmesi mantığına dayanır. İfade etmek gerekirse Marx'ın 'demokrasi' derken kastettiği şey liberal ya da sosyal bir demokrasi teorisi değildir. Ancak temel demokrasi eleştirisinin çıkış noktası 'liberal ve sosyal demokrasi'nin dolandırıcılık [swindle] ilkesidir. Bunun en açık örneği, Paris Komünü'ne yönelik açıklamalarında ortaya çıkar. Bu bağlamda 'demokrasi', 'komünizm' ve Paris Komünü'ne yönelik Marx'ın ifadelerinde kapitalizmin sömürü mekanizmasının bertaraf edilmesi bakımında bir sürekliliğin olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aktürk, Ş. (2010). Marx'ın Yahudi Sorunu: Laik Devlet-Dindar Sivil Toplum Eleştirisi. *Doğu-Batı Dergisi*, 55, 223-242.
- Balta, E. (2001). Marksizm: İnsan Özgürleşmesinin Felsefesi. *Praksis Dergisi*, 1, 82-91.
- Bookchin, M. (2012). *Fransız Devriminden İkinci Enternasyonele*. Keskin, D. (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Carnoy, M. (2015). *Devlet ve Siyaset Teorisi*. Coşar, S. vd. (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Clarke, S. (2004). Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi. (Ed.) Clarke, Simon, *Devlet Tartışmaları*, içinde, (s.210-242). Yıldız, İ. (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Draper, H. (1974). Marx on Democratic Forms of Government. *The Socialist Register*, 11, 101-124.
- Engels, F. (2000). *Ütopik Sosyalizmden Bilimsel Sosyalizme*. Sabuncu, Y. (Çev.). İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Jichang, W. (2015). Reconsider Marx's Democracy Theory, *Higher Education of Social Science*. 8(3), 13-18.
- Krancberg, S. (1982). Karl Marx and Democracy. *Studies in Soviet Thought*, 24, 23-35.
- Marx, K. ve Engels, F. (2012). *Komünist Manifesto*. Erdost, M. İ. (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2011). *Alman İdeolojisi*. Belli, S. (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

- Marx, K. (2014). *1844 El Yazmaları*. Belge, M. (Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2013). *Kapital I. Cilt*. Selik, M. vd. (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2012a). *Basın Özgürlüğü Üzerine*. Kulak, Ö. (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Marx, K. (2012b). *Fransa'da İç Savaş*. Somer, K. (Çev.). Ankara, Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Somer, K. (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997). *Yahudi Sorunu*. Erdost, M. İ. (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Moore, B. (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökeni: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*. Tekeli, Ş. vd. (Çev.). Ankara: Verso Yayıncılık.
- Negri, A. (2006). *İmparatorluktaki Hareketler: Geçişler ve Görünümler*. Atakay, K. (Çev.). İstanbul: Otonom Yayınları.
- Özkazanç, A. (2003). *Marx ve Demokrasi*, (Edt.) Barış Ünlü vd., "Marksizm ve..." içinde, (s.110-140), Ankara: İmge Kitabevi.
- Savran, G. A. (1987). Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi: Siyasetin Eleştirisi. *11. Tez Kitap Dizisi*, 6, 66-98.
- Schechter, D. (2015). *Marx'tan Bugüne Solun Tarihi*. Torlak, S. vd. (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Köktaş, M. E. (Çev.). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Şakacı, B. K. (2009). Unutulan Bir Sosyalist Deneyim: Paris Komünü. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 4-5, 245-25.
- Thomas, P. (2010). *Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak*. Yıldız, İ. (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Zarembka, P. (2015). Sermaye Birikimi. Sarı, A. (Çev.). (Ed.) Fine, B. ve Saad-Filho, A. *Marksist İktisat Klavuzu*, içinde, (s.11-24). Ankara: Dipnot Yayınları.
- https://sosyolojivefelsefe.files.wordpress.com/2011/10/012_paris_komunu.pdf. Erişim tarihi: 15.02.2020.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 175-204
ISSN: 1302-6879

Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma Concentration in Turkish Banking Sector

- Alpaslan SEREL*
- Nurcihan AKŞEHİRLİ**

*Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Balıkesir/Türkiye.
Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Balıkesir/Turkey.
aserel@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8612-931X

**Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Balıkesir/Türkiye.
Phd Student, Bandırma Onyedi Eylül University, Institute of Social Sciences, Department of Economics, Balıkesir/Turkey.
naksehirli70@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6659-9376

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
13/03/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
02/06/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atf: Serel, A. & Akşehirli, N. (2020). Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 175-204

Citation: Serel, A. & Akşehirli, N. (2020). Concentration In Turkish Banking Sector. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 175-204

Öz

Yoğunlaşma, piyasadaki kaynak ve faaliyetler toplamının büyük bir kısmının bu toplama sahip olan birimlerin çok azı tarafından yönetilmesi olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada, Türk Bankacılık Sektörüne ait yoğunlaşma düzeyinin K-banka yoğunlaşma ve Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma endeksleri ile ölçülmesi amaçlanmıştır. 1999- 2019 dönemine ait aktif büyüklük, kredi ve alacaklar, mevduat, şube sayısı ve personel sayısına ilişkin veriler esas alınmıştır. Çalışma, kalkınma ve yatırım bankaları ile mevduat bankaları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. K-banka yoğunlaşma analizinde; endeksin %40- %60 aralığında bulunması nedeniyle tüm alt piyasalar, ağırlıklı olarak zayıf oligopol niteliği göstermiştir. Kredi ve alacaklar alt piyasasında sadece 1999 ve 2000 yılında endeks, %40 olan sınırın altında yer almış ve tekelleri rekabet piyasası grubunda bulunmuştur. Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma analizinde, mevduat alt piyasası dışındaki tüm alt piyasalar ağırlıklı olarak 200-999 aralığında kalmış ve zayıf oligopol vasfı taşımıştır. Şube sayısı ve çalışan sayısı alt piyasalarına yönelik bulgular, sadece 2001 yılında güçlü oligopol lehine sonuç vermiştir. Mevduat alt piyasası ise 1999-2002 ve 2012-2018 dönemlerinde zayıf oligopol kategorisinde bulunurken; endeksin 1000-1,799 aralığına yükselmesi ile 2003-2011 ve Haziran 2019 dönemlerinde, güçlü oligopol piyasa grubunda yer almıştır. Genel olarak her iki endekse ait analiz sonuçlarının uyumlu olduğu görülmüştür. **Anahtar Kelimeler:** Türk bankacılık sektörü, piyasa yoğunlaşması, yoğunlaşma endeksleri.

Abstract

Concentration is defined as the majority of the total resources and activities in the market being managed by very few of the units that own this total. In the study, it is aimed to measure the concentration level of the Turkish Banking Sector by K-bank concentration and Herfindahl-Hirschman concentration indices. Data on assets, loans and receivables, deposits, number of branches and number of workers for the period 1999- 2019 are taken as basis. The study was carried out within the framework of development and investment banks and deposit banks. In K-bank concentration analysis; due to the index being in the range of 40% - 60%, all sub-markets showed predominantly weak oligopoly character. In the index, loans and receivables sub-market, it was only below the 40% limit in 1999-2000 and was in the monopolistic competition market group. In the Herfindahl-Hirschman concentration analysis, all sub-markets except the deposit sub-market remained predominantly in the range of 200 to 999 and carried the weak oligopoly characteristic. Findings for the sub-markets of the number of branches and the number of employees yielded results in favor of the strong oligopol only in 2001. The deposit sub-market was in the weak oligopol category in 1999-2002 and 2012-2018 periods. With the index rising to the range of 1000- 1,799, it was included in the strong oligopolic market group between 2003-2011 and June 2019. In general, the results of the analysis of both indices were found to be compatible.

Keywords: Turkish banking sector, market concentration, concentration indices

Giriş

Yoğunlaşma, iktisadi kaynaklar ve faaliyetler toplamının, az sayıdaki işletme tarafından kontrol edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Piyasa yapıları ise pazarda bulunan satıcılar arasındaki rekabetin derecesine göre sınıflandırılırken tam rekabet piyasaları ile monopol piyasalar arasında değişen bir görünüm sergilemektedir. Tam rekabet piyasalarında birçok satıcı bulunmakta; homojen bir piyasa görünümü oluşmaktadır. Monopol piyasalarda ise tek bir satıcı yer almaktadır. Günümüz piyasalarında, tam rekabet piyasalarına ve monopol piyasalara rastlamak pek mümkün olmamakta; piyasalar, uç noktada yer alan bu iki piyasa türü arasında bir yerde şekillenmektedir. Fiyatı belirleyici güce sahip birkaç firmanın bulunduğu oligopol, fiyat üzerinde etkisi bulunmayan çok sayıda firmanın bulunduğu tekelleri rekabet ve iki satıcının bulunduğu düopol, iki uç piyasa arasında bir yerde konumlanan piyasalara örnek teşkil etmektedir (Yaşar ve Gere, 2018: 171-197).

Yoğunlaşmanın sınıflandırılması ise iki şekilde yapılmaktadır. İlk sınıflandırmaya göre; bütüncül yoğunlaşma ve piyasa yoğunlaşması ayırımına gidilirken; ikinci sınıflandırmada yatay, dikey

ve karma yoğunlaşmadan söz edilmektedir. Yoğunlaşmaya etki eden başlıca unsurlar arasında da ölçek ekonomileri, endüstriye giriş engeli, firma birleşmeleri, ekonomik büyüme ve piyasa genişlemesi, araştırma geliştirme (AR-GE) faaliyetleri ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi, finansal ve mali düzenlemeler yer almaktadır.

Yoğunlaşma düzeyi, birçok endeks aracılığıyla ölçülmektedir. K-banka yoğunlaşma endeksi (CR_k), Herfindah- Hirschman endeksi (HHI), Rosenbluth Hall Tideman endeksi, Hannah ve Kay endeksi, Hause endeksi, kapsamlı yoğunlaşma endeksi, Entropi endeksi ve hâkimiyet endeksi, yoğunlaşma ölçümlerine aracılık eden başlıca endeksler arasında bulunmaktadır. Söz konusu endeksler içerisinde CR_k ve HHI en çok kullanılan endeksleri oluşturmaktadır.

Öte yandan, Türkiye'de finansal sistem içerisinde en büyük paya sahip olan Türk bankacılık sektörü birçok işleve sahip olmaktadır. Tasarruf sahipleri ile fon talep edenlere aracılık etme, yatırım ve tüketimin finansmanını sağlama, ekonomik büyümeye katkı oluşturma, işsizliği azaltma, vergi gelirlerini artırma, para politikasının etkinliğine aracılık etme ve dış ekonomik ilişkileri geliştirme, söz konusu işlevlerin başında gelmektedir. İşlevleri ve ekonomiye sağladığı katkılar çerçevesinde Türk bankacılık sektörünün yoğunlaşma seviyesinin ölçümü büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, sektörün yoğunlaşma düzeyinin CR_k ve HHI endeksleriyle analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada öncelikle, yoğunlaşmanın kavramsal çerçevesine, yoğunlaşmaya etki eden unsurlara ve yoğunlaşmanın ölçümünde kullanılan endekslerin kapsamına yer verilmiştir. Bankacılık piyasa yapısını ele alan literatürdeki araştırmalara yer verilmesinin ardından Türk bankacılık sektörünün finansal sistem içerisindeki önemi ve yoğunlaşmaya etki eden faktörlerin Türk Bankacılık sektörüne yansımaları aktarılmıştır. Literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak, toplam beş alt piyasanın 21 yıllık süreçteki yapısal gelişimi incelenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye Bankalar Birliği(TBB) veritabanından temin ettiğimiz kalkınma ve yatırım bankaları ile mevduat bankalarına ait 1999-2019 dönemi aktif büyüklük, kredi ve alacaklar, mevduat, şube ve personel sayısı verileri kullanılarak söz konusu alt piyasalardaki yoğunlaşma düzeyi analiz edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise ölçümde elde edilen sonuçlar aktarılarak Türk bankacılık piyasa yapısının değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. Yoğunlaşma Kavramı, Etki Eden Unsurlar ve Ölçüm Yöntemleri

Yoğunlaşma, ekonominin veya belli bir sektörün belirli sayıdaki firmalar tarafından kontrol edilebilme durumunu ifade etmektedir.

1.1. Yoğunlaşma Kavramı

Yoğunlaşma ile piyasanın veya belli bir sektörün kaç firma tarafından ve belli göstergelere göre hangi oranlarda kontrol edildiğinin araştırılması, ölçülmesi ve değerlendirilmesi yapılmaktadır. Yoğunlaşma türleri iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaların ilkinde, yoğunlaşma kavramı, bütüncül yoğunlaşma ve piyasa yoğunlaşması olarak iki başlık altında incelenmektedir. *Bütüncül yoğunlaşma*; tüm ekonominin belirli sayıda ve büyüklükte firmalar tarafından kontrol edilmesi olarak adlandırılmaktadır. Bütüncül yoğunlaşma ile ülke ekonomisinde etkinliği bulunan ilk 500 firmayı kapsayan bir ölçüm yapılmaktadır. Bu firmaların toplam satışlarına, varlıkları toplamına, istihdam ettikleri toplam çalışan sayısına ve sağladığı net kâr tutarına göre düzenlenen ölçütlerin değerlendirilmesi, yoğunlaşma kavramı ile ortaya konulmaktadır. *Piyasa yoğunlaşması* ise belirli bir piyasanın yine az sayıda olan ve büyüklük avantajına sahip firmalar tarafından kontrol edilebilmesi anlamına gelmektedir. Piyasa yoğunlaşması, belirli bir piyasadaki toplam firma sayısını göz önünde bulundurmakta; söz konusu piyasada gerçekleşen toplam satış miktarı içindeki firma payları, kapasite veya üretim miktarı gibi firma büyüklüklerini esas alarak karşılaştırma yapmaktadır (Süslü ve Baydur, 1999: 151-163).

Yoğunlaşma türlerinin ikinci sınıflandırmasında; yoğunlaşma kavramı, firmaların faaliyet gösterdikleri piyasalar ve bu piyasalar içerisinde üretim ve dağıtım ağındaki yerleri esas alınarak yatay, dikey ve karma yoğunlaşma olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır. *Yatay yoğunlaşmalar*, benzer mal ve hizmet üreten piyasalarda birbirleriyle rekabet halinde olan firmalar arasında gerçekleşmektedir. Banka birleşmeleri, yatay yoğunlaşma kapsamında yer alan örneklerden birini oluşturmaktadır. Yatay yoğunlaşma sonucunda ilgili piyasadaki firma sayısı en az bir adet eksilmekte; ortaya çıkan yeni firmanın piyasa payı büyümektedir. *Dikey yoğunlaşmalar*, bir mal veya hizmetin üretim ve dağıtımının farklı aşamalarındaki firmalar arasında oluşmaktadır. Dikey yoğunlaşmalar, yukarı ya da aşağı yönlü gerçekleşmektedir. Yukarı yönlü yoğunlaşmada, alıcı konumundaki firma tedarikçi durumundaki firmanın; aşağı yönlü yoğunlaşmada ise tedarikçi durumundaki firma alıcı konumundaki

firmanın kontrol ve yönetimini devralmaktadır. Dikey yoğunlaşmalarda, firma sayısının değişmemesi nedeniyle piyasa yapısında doğrudan bir farklılık meydana gelmemektedir. Son olarak *karma yoğunlaşmalar* da faaliyet alanları bakımından aralarında girdi-çıkı ilişkisi bulunmayan, fiili ya da potansiyel olarak rakip olmayan firmalar arasında gerçekleşmektedir. Karma yoğunlaşmanın işlem maliyetlerindeki azalış sonrasında oluşması, piyasa etkinliğinin artmasına neden olmaktadır (Kaynak ve Ari, 2011: 39-58).

1.2. Yoğunlaşmaya Etki Eden Unsurlar

Ölçek ekonomileri, endüstriye giriş engeli, firma birleşmeleri, ekonomik büyüme ve piyasa genişlemesi, AR-GE faaliyetleri ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi, finansal ve mali düzenlemeler, yoğunlaşmaya etki eden başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. *Ölçek ekonomileri*, üretim ölçeğinin büyümesi ile uzun dönem ortalama maliyetlerde azalış olması durumu olarak ifade edilmektedir. Ölçek ekonomileri ile sağlanan avantajlarla firmaların maliyetleri azalmakta; verimlilikleri yükselmekte ve böylelikle üretim hacimleri artmaktadır. Üretim seviyesinin yükselmesi ile firmaların pazar payları ve piyasa yoğunlaşma düzeyleri de artış göstermektedir. Piyasadaki mevcut firmaların, piyasaya yeni girecek firmaları engellemek amacıyla fiyat politikalarını uzun dönem ortalama maliyetlerinin üzerinde belirlemeleri ise *endüstriye giriş engeli* olarak belirtilmektedir. Uygulanan bu politika, piyasanın oligopol görünüm sergilemesine neden olmakta; böylelikle piyasadaki yoğunlaşma oranı da korunmaktadır. Ancak piyasadaki bir ya da birkaç firmanın giriş engeli dolayısıyla sahip oldukları avantajları, piyasadaki diğer firmalarla rekabet ederken kullanmaları halinde yoğunlaşma oranı etkilenmektedir. *Firmaların* aralarındaki rekabeti azaltıp kârı artırmak amacıyla *birleşme* yoluna gitmeleri de yoğunlaşmayı etkileyen faktörlerden bir diğerini oluşturmaktadır (Ediz ve Önder, 2019: 25-40).

Öte yandan, *finansal ve mali düzenlemeler* de yoğunlaşmayı etkilemektedir. Son yıllarda firma satın almak amacıyla oluşturulmuş fon şirketlerinin sayısı artmaktadır. Genellikle söz konusu firmalar, büyüme ihtiyacı olan firmaları satın almaktadır. Satın alma sonrasında, yeni oluşan firma ölçeğinin büyümesi, firmaların birleşme öncesinde borçlandıkları faiz oranından çok daha düşük maliyetlerle borçlanmalarına olanak vermektedir. Firmalara sunulan vergi avantajları da yoğunlaşma girişiminde etkili olmaktadır. Özellikle, geçmiş yıl zararlarının gelecek yıl kârlarından düşülmesi şeklindeki

vergi avantajlarından faydalanmak amacıyla birleşme ve devralma yoluna gidilmektedir (Çelen, 2010: 16-20).

Ekonominin büyümesi ve piyasaların genişlemesi durumunda, firmaların ekonomi genelindeki ve piyasadaki büyümeye aynı düzeyde ayak uyduramamaları, yeni firmaların piyasaya girmesine; dolayısıyla firmaların piyasa paylarının azalmasına ve yoğunlaşma düzeyinin düşmesine sebep olmaktadır. *AR-GE faaliyetlerinde bulunma ve geliştirilen yeni teknoloji düzeyi*, bir yandan ürün çeşitliliği ve üretim miktarını artırırken diğer yandan üretim maliyetlerini düşürmektedir. Ayrıca aynı girdi miktarı ile daha fazla çıktı elde edilmesini sağlaması nedeniyle üretimde rekabet üstünlüğünü artırmaktadır. Piyasadaki güçlü ve üstün teknolojiye sahip olan firmalar, zaman içinde, piyasadaki teknolojik açıdan yeterli seviyede olmayan firmaların piyasa dışına çıkmasına veya faaliyetlerini sonlandırmasına neden olmaktadır. Bu durum, piyasa yoğunlaşma düzeyinin teknolojik açıdan üstün olan firmaların lehine gelişim göstermesini sağlamaktadır (Önder, 2016: 179-208).

1.3. Yoğunlaşmanın Ölçümü

Piyasa yoğunlaşma düzeyinin ölçülmesi için kullanılan birçok endeks bulunmaktadır. (CR_k), *HHI*, Rosenbluth Hall Tideman endeksi, Hannah ve Kay endeksi, Hause endeksi, kapsamlı yoğunlaşma endeksi, Entropi endeksi ve hâkimiyet endeksi, yoğunlaşma ölçümlerine aracılık eden başlıca endeksler arasında bulunmaktadır. CR_k ve *HHI*, ölçümlerde en çok kullanılan endeksler arasında yer almaktadır.

a-K-Banka Yoğunlaşma Endeksi (CR_k)

CR_k basit ve sınırlı veri gerektirmektedir. Endeks, piyasadaki en büyük k tane bankanın piyasa payı toplamını dikkate almakta; çok sayıdaki küçük bankanın yapısındaki değişimleri hesaba katmamaktadır.

$$CR_k = \sum_{i=1}^k s_i, \quad 0 < CR_k < 1, \quad s_1 \geq \dots \geq s_k \geq \dots \geq s_n$$

(1)

Endeks hesaplanırken belirlenen k değeri için oluşturulmuş bir referans bulunmamakta olup genellikle ilk dört ya da sekiz banka ölçüme katılmaktadır. Endeks "0" ile "1" arasında değerler almaktadır. Teorik olarak, piyasada birbirine yakın pazar payına sahip sonsuz sayıda banka bulunması halinde, başka bir ifade ile tam rekabet

şartlarında, endeks değeri yaklaşık "0" olurken; monopol durumunda ise endeks "1" e eşit olmaktadır. Eğer piyasa eşit büyüklükte k adet bankadan oluşuyorsa endeks değeri aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Coşkun vd., 2012: 80-87).

$$CR_k = \sum_{i=1}^k S_i = \sum_{i=1}^k \frac{1}{n} = \frac{k}{n}$$

(2)

Çalışmada, esas alınan göstergelerdeki en büyük ilk 4 banka ölçümlenerek (CR_k , $k = 4$), ilgili göstergenin piyasa yapısı ortaya konulmaktadır. CR_4 'de, ölçüm değerlerine göre piyasa yapıları, aşağıda belirtildiği şekilde oluşmaktadır (Deniz ve Işık, 2011: 57-78).

$CR_4 < \% 40 \rightarrow$ Tekelci Rekabet

$CR_4 > \% 40 \rightarrow$ Oligopol

$\% 40 < CR_4 < \% 60 \rightarrow$ Zayıf Oligopol

$CR_4 > \% 60 \rightarrow$ Kuvvetli Oligopol

$CR_1 = \% 100 \rightarrow$ Monopol

(3)

b-Herfindahl - Hirschman Yoğunlaşma Endeksi (HHI)

HHI ise kuramsal açıdan en çok kullanılan, diğer endekslerle karşılaştırma yapmak için özellikle tercih edilen, en önemli piyasa yoğunlaşma endekslerinden biri olarak kabul edilmektedir. Herfindahl ve Hirschman tarafından yapılmış olan çalışmalar sonucunda aşağıdaki şeklini alan HHI, mevcut haliyle halen kullanılmaya devam etmektedir.

$$HHI = \sum_{i=1}^k s_i^2$$

(4)

Denklemden de görüldüğü gibi bütün bankalar ölçümlemeye katılmakta ve büyük bankalara daha büyük bir ağırlık katsayısı verilerek büyük bankaların, endeks değeri içinde önemli bir yere sahip olması sağlanmaktadır. Endeks, sektördeki banka sayısı arttıkça banka sayısındaki değişmelere giderek daha duyarsız hale gelmektedir (Hazar vd.,2017: 41-68). HHI değeri, piyasada bulunan firma paylarının karelerinin toplamı alınarak belirlenmekte; 0-10,000 arası

değerler almaktadır. Bu değerın sıfıra yaklaşması, birbirine yakın piyasa payına sahip çok sayıda bankanın varlığını ifade etmektedir. Dolayısıyla *HHI* değerinin 199'dan küçük olması tam rekabet piyasasına; 10,000 olması ise monopol piyasaya işaret etmektedir. *HHI* değer aralıklarına göre piyasa yapıları aşağıdaki gibi şekillenmektedir (Öksüzler ve Bayır, 2014: 94-112).

- 0<*HHI*<199→ Tam Rekabet
200<*HHI*<999→ Zayıf Oligopol
1,000<*HHI*<1,799→ Güçlü Oligopol
1,800<*HHI*<10,000→ Monopol

2. Literatür Araştırması

Literatürde, bankacılık piyasa yapısını inceleyen çalışmalar bulunmakta olup Korkmaz, Erer ve Erer, (2016: 142-143) çalışmalarında, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 19 bankaya ait 2007-2014 dönemi verilerini esas almıştır. Sermaye yeterliliği değişeni yardımıyla yoğunlaşma ve finansal kırılganlık arasındaki nedensellik bağının varlığını belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamında, panel klasik regresyon denklemlerinden, Pearson korelasyon matrisinden ve Holtz-Eakin nedensellik analizinden faydalanmıştır. Çalışmada, sermaye yeterliliği değişkeninin hem kısa hem de uzun dönemde, finansal kırılganlığı belirleyici bir unsur olduğu; yoğunlaşmanın kırılganlığı, kırılganlığın da yoğunlaşmayı etkilediği sonucuna varmıştır.

Al-Muharrami, (2009: 178-179) çalışmasında, 1993-2002 döneminde Katar bankacılık piyasasının tekel gücünü araştırmıştır. Analizinde Panzar Rosse 'H İstatistiği' testi ile K-banka yoğunlaşma ve Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma endekslerini kullanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Katar bankacılık sektöründe yoğunlaşmanın çok yüksek olduğu ve piyasa yapısının 'monopolcü rekabet' niteliğinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda, Katar Merkez Bankası'nın büyük bankalar arasındaki birleşmeler konusunda çok dikkatli davranması gereğini vurgulamıştır. Ayrıca bankaların ilave yeni şube açma uygulamasını sonlandırmalarını da önermiştir.

Memic, (2015: 85) çalışmasında, Bosna-Hersek bankacılık piyasasının yapısı, uzun vadeli dengesini ve anayasal kurumlarını araştırmayı ve aynı zamanda 2008-2012 yılları arasında bankaların tekel gücünü incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmasında, K-Banka yoğunlaşma ve Herfindahl-Hirschman endeksi ölçümlerini ve Panzar-Rosse 'H-İstatistiği' kullanmıştır. CR_k ve *HHI* endekslerini kullanarak gerçekleştirdiği analizinde, Bosna-Hersek bankacılık piyasasının,

yoğunlaşma eğiliminde orta derecede konsantre bir pazara sahip olduğu; Panzar-Rosse “H-istatistiği” verilerine göre de Bosna-Hersek'teki bankaların pazar segmentine bağlı olarak tek el veya tek elci rekabet altında faaliyet gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Uzgören ve Tarhan, (2012) çalışmalarında CR_k ve HHI endeksleri aracılığıyla bilanço büyüklüğü değişkenini kullanarak Türk bankacılık piyasasının yapısını belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, Türk bankacılık piyasasındaki yoğunlaşmanın, Chamberlin'in monopolcü rekabet için oluşturduğu grup modelinin temel varsayımları ile büyük ölçüde örtüştüğü sonucuna ulaşmıştır. Piyasa yapısının, halen satın alma ve birleşmelere olanak tanıdığını vurgulamıştır.

Özcan ve Çiftçi, (2015: 3) çalışmalarında, Türkiye'de mevduat bankacılığında yoğunlaşma ile kârlılık ilişkisini ampirik analiz çerçevesinde incelemiştir. Çalışmaya Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 24 mevduat bankasını katarak panel veri yöntemini kullanmıştır. Çalışmada, bankaların kârlılığı ve piyasa payı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu; mevduat bankacılığında rekabetin yüksek olduğu ve kârlılığın temel olarak bankaların performansı doğrultusunda olduğu sonucunu elde etmiştir.

Schaeck, vd., (2009: 711-712) çalışmalarında, 45 ülkede bankacılık piyasasının rekabet düzeyini Panzar-Rosse modeli çerçevesinde ele almıştır. Çalışma sonucunda, bankalar arasındaki rekabet artışının piyasa istikrarını artırdığını; daha rekabetçi bir bankacılık piyasasının yaşanabilecek sistemik bir kriz karşısında daha güçlü kalabileceğini belirtmiştir.

Taşkın, (2015: 196-200) çalışmasında, 2003-2013 dönemi için, Türk bankacılık sektöründe finansal istikrar ve rekabet ilişkisini analiz etmiştir. Çalışmada, sektörün sağlamlık endeksini hesaplayarak Panzar-Rosse modeli yardımıyla rekabet seviyesini ölçülemiştir. Sektördeki yoğunlaşmayı ve yabancı bankaları, çalışmaya kontrol değişkeni vasfıyla eklemiştir. Çalışma sonucunda, finansal istikrarın gerek kısa gerekse uzun dönemde rekabeti düşürdüğüne; yabancı bankaların uzun dönemde finansal istikrarı artırdığına; yoğunlaşma oranlarının rekabete anlamlı etki yaptığını işaret etmiştir.

Karakaya ve Atukalp, (2019: 90-91) çalışmalarında, rekabetin Türkiye'deki mevduat bankalarını etkileme düzeyini incelemeyi amaçlamıştır. Veri setini; 2002-2018 dönemini ve 25 mevduat bankasına ait değişkenleri kapsayan dengeli panel veriden oluşturmuştur. Türk bankacılık piyasasındaki rekabetin, mevduat bankalarının aktif kârlılık oranı ve öz sermaye kârlılık oranını yükselttiği sonucuna ulaşmıştır.

Akar ve Çiçek, (2007: 181) çalışmalarında, 1998-2006 döneminde, Türk bankacılık piyasasındaki mevduat bankalarının yoğunlaşma seviyesini, en büyük aktif büyüklüğe sahip 5 bankanın sektör toplamındaki paylarını belirleyerek analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, yoğunlaşma oranının, 2001 krizi sonrasında artış gösterdiğini; 2006 yılı itibarıyla % 65 seviyesine ulaştığını ifade etmiştir. 2001 krizinin akabinde bankacılık piyasasında faaliyet gösteren banka sayısının azalmasıyla merkezileşme eğiliminin arttığını; piyasada kalan bankaların müşteri adedinde artış gerçekleştiğini; piyasada yüksek dereceli yoğunlaşma oluştuğunu dile getirmiştir.

Bikker ve Kaaf, (2002) çalışmalarında, Avrupa ve diğer kıtalarda bulunan toplam 23 ülkenin bankacılık piyasalarındaki yoğunlaşma seviyesini ve yoğunlaşma-rekabet ilişkisini Panzar-Rosse ve Bresnahan modelleri aracılığıyla incelemiştir. Analiz sonucunda; Avrupa'daki rekabet seviyesinin ABD, Kanada ve Japonya gibi ülkelerden daha güçlü görüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında, her ülke için banka büyüklükleri açısından üç alt pazar tanımladıklarını ve rekabet derecelerini tahmin ettiklerini; bu doğrultuda küçük bankaların, büyük bankalardan daha az rekabetçi koşullar altında faaliyet gösterdiklerini ifade etmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde mevduat ve kredi piyasalarında rekabet düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmiştir.

Çalmaşur ve Daştan, (2016: 363-377) çalışmalarında, Türk bankacılık piyasa yapısı ve kârlılık arasındaki ilişkiyi; toplam 42 bankaya ait 2001-2014 dönemi verilerini kullanarak farklı hipotezler çerçevesinde analiz etmiştir. İncelemesi sonucunda, Türk bankacılık piyasasında görelî-piyasa-gücü, yapı davranış performans ve etkin yapı: ölçek etkinliği hipotezlerinin kısmen; rahat yaşam hipotezinin ise güçlü bir biçimde geçerli olduğunu dile getirmiştir.

Kurul, (2011: 1-6), çalışmasında, Türk bankacılık piyasasının yapısını kredi ve mevduat değişkenlerini esas alarak incelemiştir. Kredi değişkenini türlerine göre, sektörel ve bölgesel bazlı; mevduat değişkenini ise türlerine göre ve bölgesel bazlı olarak analizine eklemiştir. Çalışma sonucunda, kredi piyasasının mevduat piyasasına göre daha rekabetçi olduğunu; kredi piyasasında ticari ve konut kredilerine yönelik rekabetin daha yüksek seviyede gerçekleştiğini belirtmiştir.

3. Türk Bankacılık Sektörünün Finansal Sistemdeki Yeri ve Önemi

Türkiye'de finansal sistem; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), bankalar, diğer finansal kuruluşları (finansal kiralama, faktoring, finansman şirketleri), sermaye piyasası kuruluşları (menkul kıymet yatırım ortaklıkları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları, emeklilik yatırım fonları, portföy yönetim şirketleri, girişim sermayesi yatırım ortaklıkları, halka açık şirketler, Takasbank, sigorta ve reasürans şirketleri, sosyal güvenlik kurumları ve yetkili döviz büroları), Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve Borsa İstanbul A.Ş. (BİST)'den oluşmaktadır (Şahin, 2016: 487-553).

Tablo 1'de de yer aldığı gibi %83 ile finansal sistem içinde en büyük paya sahip olan bankacılık sisteminin, ekonomiye birçok katkısı bulunmaktadır. Aracılık fonksiyonu, söz konusu katkılarının başında gelmektedir. Bankaların aracılık fonksiyonu kapsamında, fon fazlası olanlar olarak tanımlanan tasarruf sahipleri ile fon ihtiyacı olanlar olarak adlandırılan kredi talep edenler bir araya gelmekte; mevduat toplama ve kredi verme faaliyetleri gerçekleşmektedir. Öte yandan bankalar, kredi verme faaliyeti ile yatırımların ve tüketimin finansmanını sağlarken; ekonomik büyümeye, işsizliğin azalmasına ve de vergi gelirlerinin artışına katkı sağlamaktadır. Bankalar, finansal gelişmişlik ve finansal istikrarın sağlanması konusunda da öncü rol üstlenmektedir. Özellikle öz kaynakların yeterli olduğu, istenilen kârlılık seviyesine ulaşabilen bankacılık sektörlerinin var olduğu ekonomilerde, yabancı yatırımlara olan bağımlılık azalmaktadır (Kartal, 2018: 5-27).

Tablo 1: Türkiye'de Finansal Kuruluşların Aktif Büyüklüğü: 2018

Sektör	Tutar (Milyar TL)	Toplam İçindeki Pay (%)
Bankalar	3,867	83
Portföy Yönetim Şirketleri	167	4
Sigorta Şirketleri	171	4
İşsizlik Sigortası Fonu	127	3
Emeklilik Yatırım Fonları	91	2
Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları	77	2
Finansal Kiralama Şirketleri	69	1
Faktoring Şirketleri	35	1
Finansman Şirketleri	40	1

Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma

Aracı Kurumlar	25	1
Reasürans Şirketleri	5	0
Girişim Sermayesi	1	0
Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları	1	0
Toplam	4,674	100

Kaynak:(TBB, 2019a). (Erişim Tarihi: 16.11.2019).

Bankaların diğer katkıları arasında; asimetrik bilgi problemlerinin çözülmesi, ölçek ve kapsam ekonomilerinden faydalanılması ve ödeme sistemlerinin etkinliğinin artırılması yer almaktadır (Yağcılar, 2011: 5-10). Ayrıca, ekonomi genelinde etkili bir para politikasının gerçekleşmesi de bankalar aracılığıyla gerçekleşmekte; ekonomide para üretimi TCMB ve mevduat bankaları tarafından sağlanmaktadır. Bankacılık sistemi, dış ticaretin fonlanması ve dış ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine de olumlu etkide bulunmaktadır (Şahin, 2016: 487-553).

2019 yılı Aralık ayı verilerine göre Türk bankacılık piyasası; 34 mevduat, 13 kalkınma ve yatırım, 6 katılım bankası olmak üzere toplam 53 banka, 11.374 şube sayısı ve 204.626 çalışan sayısı ile faaliyet göstermektedir (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK], 2019). Türk bankacılık piyasasının aktif büyüklüğü 2018 yılı sonunda 3.867 milyar TL'ye ulaşmış olup aktif büyüklüğün Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya oranı %104 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 2'ye göre, 2014 yılında 1,994 Milyar TL olan piyasanın aktif büyüklüğü, 2015 yılında %20 oranında artarak 2,400 Milyar TL'ye; 2016 yılında %13 artarak 2,731 Milyar TL'ye, 2017 yılında %19 artarak 3,258 Milyar TL'ye yükselmiştir. Toplam aktiflerin GSYİH'e oranı ise 2014 yılında %114, 2015 yılında %121, 2016 ve 2017 yıllarında %105 seviyesinde gerçekleşmiştir. Piyasanın krediler toplamı, 2014 yılında 1.185 Milyar TL iken 2018 yılı sonunda 2.394 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Aynı yıl toplam kredilerin GSYİH içindeki payı %65 düzeyinde bulunmuştur. 2014 yılında 987 Milyar TL seviyesinde bulunan toplam mevduatlar ise 2018 yılında 2.036 Milyar TL'ye yükselirken GSYİH payı da %55'e çıkmıştır (TBB, 2019a).

Tablo 2: Türk Bankacılık Piyasasının Aktif, Kredi, Mevduat Tutarları ve GSYİH'e Oranları: (2014-2018)

Yıl	Aktif (Milyar TL)	Aktif/GSYİH Oranı (%)	Kredi (Milyar TL)	Kredi/GSYİH Oranı (%)	Mevduat (Milyar TL)	Mevduat/GSYİH Oranı (%)
2014	1,994	114%	1,185	61%	987	48%
2015	2,400	121%	1,497	64%	1,245	53%
2016	2,731	105%	1,747	67%	1,454	56%
2017	3,258	105%	2,112	68%	1,711	56%
2018	3,867	104%	2,394	65%	2,036	55%

Kaynak:(TBB, 2019a). (Erişim Tarihi: 16.11.2019).

Türk bankacılık sektörünün finansal sistem içerisindeki yer ve önemi, sektörün yoğunlaşmasına etki eden ya da etme ihtimali olan unsurların da sektör özelinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda; sektörde yaşanan birleşmeler ve geliştirilen yeni teknoloji düzeyi, ön plana çıkan unsurlar arasında yer almaktadır.

Bankacılık sektörünün içinde bulunduğu rekabet ve etkinlik anlayışı, bankaların faaliyetlerini farklı coğrafi bölgelere dağıtarak genişlemelerine etkiye bulunmaktadır. Söz konusu etki, bankaların hem yurt içi hem de yurt dışında şube ağlarının genişlemesi, finansal toplulukların bankalarla ve sektör dışındaki firmalarla birleşmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu eğilimin en önemli nedeni dünyada giderek artan ve sertleşen rekabet ortamında başarılı olabilmek için bankaların artık kendilerini büyük olmak zorunda hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bankacılıkta yaşanan birleşmeler, artan yoğunlaşma ile rekabetin azabileceği ihtimalini yükseltmektedir (Yağcılar, 2011: 68).

Tablo 3'de, Türk bankacılık sektöründe 2001 sonrasında yaşanan ve aynı zamanda iktisat literatüründe 'yatay yoğunlaşma' olarak adlandırılan yoğunlaşma türüne örnek teşkil eden başlıca banka birleşmeleri gösterilmiştir. 2001 yılına kadar tam rekabetin sağlanamamış olması, halka açıklık oranının düşük olması gibi nedenlerle banka birleşmeleri yaşanmamış olsa da kriz sonrası

yeniden yapılandırma programı ile banka birleşmelerine ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile birleşmeleri artırmak amacıyla vergi teşvikleri getirilmiş; bu teşvikler ile sorunlu olan bankaların gönüllü satın almaları gerçekleşmiştir. 2001 krizi sonrasında; teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve rekabetçi bir ortamın oluşmasını sağlayan düzenlemeler ile bankacılık sektöründe rekabet artmıştır. Enflasyonun ve reel faiz oranlarının düşmesi, kamu kesimi borçlanma gereksiniminin azalması gibi nedenler ile bankalar geleneksel bankacılık faaliyetlerine yönelmiştir. Yaşanan gelişmeler sonucunda bankaların net faiz marjları daralmış; sektörde yaşanan rekabet nedeni ile bu marj daha da aşağı çekilmiştir. Yaşanan süreç sonucunda, ürün çeşitliliği ve kalitesi yanında fiyat odaklı rekabet de artmış; düşen kâr marjlarını telafi etmek için bankalar birleşme yoluyla ölçeği büyütme, maliyetleri kontrol etme ve işlem hacmini artırma gibi stratejilerle kârlılıklarını korumaya çalışmıştır. Bu kapsamda, 2001-2011 döneminde, toplam 11 birleşme yaşanmış; toplam 22 banka birleşme kapsamına dahil olmuş ve bu gelişmeler sonucunda sektördeki toplam banka sayısı 11 adet azalmıştır (Gündoğdu, 2016: 357-358).

Tablo 3: Türk Bankacılık Sektöründe Birleşmeler

Birleşen Kuruluşlar	Birleşme Sonrası Unvan	Tarih
Türkiye Emlak Bankası A.Ş. ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	09.07.2001
Tekfen Yatırım ve Finansman Bank A.Ş. Ve Bank Ekspres A.Ş.	Tekfenbank A.Ş.	18.10.2001
Morgan GuarantyTrusyCo. ve The Chase Manhattan Bank	The Chase Manhattan Bank	10.11.2001
Birleşik Türk Körfez Bankası A.Ş. Ve Osmanlı Bankası A.Ş.	Osmanlı Bankası A.Ş.	29.08.2001
Osmanlı Bankası A.Ş. ve T. Garanti Bankası A.Ş.	T. Garanti Bankası A.Ş.	11.12.2001
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. ve Sınai Yatırım Bankası A.Ş.	TSKB A.Ş.	27.03.2002
Finansbank A.Ş. ve Fiba A.Ş.	Finansbank A.Ş.	03.04.2003
CreditLyonmais SA ve CreditAgricoleIndosuez T.A.Ş.	CreditAgricoleIndosuez T.A.Ş.	03.03.2004
Ak Uluslararası Bankası A.Ş. ve Akbank T.A.Ş.	Akbank T.A.Ş.	09.09.2005
Koçbank A.Ş. ve Yapı Kredi Bankası A.Ş.	Yapı Kredi Bankası A.Ş.	28.09.2006
Fortisbank A.Ş. ve Türk Ekonomi Bankası	Türk Ekonomi Bankası	12.02.2011

Kaynak:(BDDK, 2011). (Erişim Tarihi: 07.03.2020).

Teknolojik gelişim seyri, bankacılık sektöründeki yoğunlaşmaya etki eden bir diğer unsuru oluşturmaktadır. Bankacılık sektöründe bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler ve uyarlanmasının pahalı olması ve yine iletişim yöntemlerinin gelişmesi, yoğunlaşma hareketini teşvik etmektedir. Bankalar, yoğunlaşma sonucu oluşacak maliyet düşüşleri, prodüktivite artışları nedenleriyle de yoğunlaşmaya gitmektedir (Parasız, 2000: 9). Piyasa yoğunlaşma düzeyinin teknolojik açıdan üstün olan bankaların lehine gelişim göstermesi nedeniyle Türk bankacılık piyasasında, inovatif uygulamalara yönelik rekabet giderek artmaktadır. Özellikle dünyanın dev bankacılık gruplarının Türkiye pazarına girmesi ve piyasadaki yabancı sermayeli banka payının artması ile teknolojik yeniliğe dayalı rekabetin daha da hız kazandığı görülmektedir. Artan rekabet sonucunda bankacılık ürünlerindeki çeşitlilik ve kalitenin artması, banka müşterileri içerisinde elektronik mecralara yatkın olan genç nüfus payının yüksek olması ve müşterilerin dijital kanalları kullanma istekleri, Türkiye'de elektronik bankacılığın gelişimine etki eden faktörler arasında yer almaktadır.

Elektronik bankacılık; maliyetlerin düşürülmesi, bilgi toplumunun taleplerinin karşılanması, teknoloji rekabet üstünlüğünün kazanılması ve stratejik seviyede etkin kararlar verilebilmesi gibi maddi amaçlar göz önünde bulundurularak, günümüzün teknolojik olanaklarının bankacılık faaliyetleri için uygulanması, geliştirilmesi ve bu çalışmalar sonucunda elde edilen ürün ve hizmetlerin tümü olarak tanımlanmaktadır. Elektronik bankacılık; zaman ve yer sınırsızlığı sağlamakta, hizmet kalitesini artırmakta ve aynı zamanda maliyet avantajı yaratmaktadır. Teknoloji, işgücü ve banka çevresi elektronik bankacılığın temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Elektronik bankacılığın başlıca kanalları arasında ise internet bankacılığı, ATM ve telefon bankacılığı bulunmaktadır (Kaya, 2015: 489-497).

Tablo 4, elektronik bankacılığın Türkiye'deki gelişimini net bir şekilde ortaya koymaktadır. 2019 yılsonu itibarıyla internet bankacılığını aktif kullanan müşteri sayısının 11.984.716'ya, mobil bankacılığı aktif kullanan müşteri sayısının 40.300.148'e ulaştığı görülmektedir (TBB, 2019b). Piyasa genelindeki toplam ATM sayısının 53.024, toplam POS sayısının ise 1.599.481 seviyesine çıkması dikkat çekmektedir. 2014 yılında 105.513.424 olan ATM kartı sayısının 2019 yılı sonunda % 57 oranında arttığı; kredi kartı sayısının ise 2014 yılında 57.005.902 iken 2019 yılında 69.825.826 düzeyine geldiği tespit edilmektedir. Söz konusu verilerdeki gelişim, banka müşterilerinin ve dolayısıyla bankaların dijital eğilimlerinin hızla arttığına işaret etmekte; önümüzdeki yıllarda inovasyona yönelik

rekabetten üstün çıkacak olan bankaların lehine gelişebilecek yoğunlaşma ihtimaline de vurgu yapmaktadır (Bankalararası Kart Merkezi [BKM], 2019).

Tablo 4: Elektronik Bankacılıkta Seçilmiş Veriler: (2014-2019)

Yıl	İnternet Bankacılığı Aktif Müşteri Sayısı(*)	Mobil Bankacılık Aktif Müşteri Sayısı(*)	ATM Sayısı	ATM Kartı Sayısı	POS Sayısı	Kredi Kartı Sayısı
2014	14,315,056	6,711,360	45,576	105,513,424	2,191,382	57,005,902
2015	17,420,451	12,164,368	48,277	112,383,854	2,158,328	58,215,318
2016	20,398,627	19,217,598	48,421	117,011,685	1,746,220	58,795,476
2017	13,125,178	21,518,768	49,847	131,593,443	1,656,999	62,453,610
2018	12,544,102	31,029,892	51,941	146,375,337	1,586,747	66,304,603
2019	11,984,716	40,300,148	53,024	166,211,057	1,599,481	69,825,826

Kaynak1(*):(TBB, 2019b). (Erişim Tarihi: 16.11.2019).

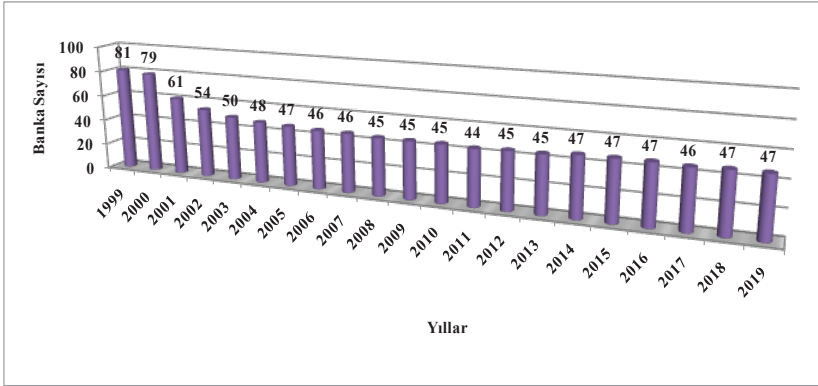
Kaynak2:(BKM,2019). (Erişim Tarihi: 08.03.2020).

Türk bankacılık sektöründe geçmiş yıllarda gerçekleşen ve önümüzdeki yıllarda da oluşma ihtimali olan yoğunlaşma adımları, sektörün finansal sistem içindeki büyüklüğü nedeniyle, ekonominin kırılabilirliği açısından da önem taşımaktadır. Nitekim, bankalararası bağımlılığın üst seviyede olması ve herhangi bir sebeple bir bankanın sistem dışına çıkması, diğer tüm bankaları hatta tüm ekonomiyi etkilemektedir. Sistemik risk olarak ifade edilen bu durumun gerçekleşmemesi için bankacılık piyasasında pazar payı yüksek olan bankaların belirlenerek sektördeki güncel yoğunlaşma durumunun analiz edilmesinde fayda bulunmaktadır (Kartal, 2018: 5-27).

4. Türk Bankacılık Sektörünün Yoğunlaşma Ölçümü

Çalışma kapsamında, Türk bankacılık piyasasının yoğunlaşma ölçümü, CR_4 ve HHI endeksleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir; 1999-2018 döneminde Aralık ayı, 2019 yılında ise Haziran ayına ait istatistiki veriler esas alınmıştır. Türkiye Özel Finans Kurumları Birliği'nin 2001 yılında kurulması, Birlik unvanının 'Türkiye Katılım Bankaları Birliği' olarak 2005 yılında değiştirilmesi ve tüm bu gelişmelerin esas aldığımız dönemin başlangıç yılı olan 1999'dan sonra gerçekleşmiş olması nedenleriyle katılım bankaları ölçüm kapsamında yer almamıştır. TBB verileri kullanılarak mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarının yoğunlaşma düzeyi

ölçümlenmiştir. Çalışmada kullanılan ve şekil 1'de belirtilen banka sayıları da bu doğrultuda oluşmuştur (TBB, 2019b).

Şekil 1: Çalışmada Kullanılan Banka Sayısı: (1999-2019).

Kaynak:(TBB, 2019b). (Erişim Tarihi: 16.11.2019).

4.1. Türk Bankacılık Sektörünün K-Banka Yoğunlaşma Endeksine Göre Analizi

Çalışmada, yoğunlaşma seviyesi; Türk bankacılık piyasasında faaliyet gösteren en büyük ilk dört banka (CR_4) için 1999-2018 döneminde Aralık ayı, 2019 yılında ise Haziran ayına ait TBB verileri çerçevesinde ve K-Banka yoğunlaşma endeksi aracılığıyla ölçülmüştür. Kalkınma ve yatırım bankaları ile mevduat bankalarına ait aktif büyüklüğü, kredi ve alacaklar, mevduat, şube ve çalışan sayısı başlıklarına yönelik piyasa payları, çalışmada kullandığımız veri gruplarını oluşturmuştur.

Aktif büyüklüğü, bankaların varlık performansını ifade etmekte; piyasadaki büyüklüğünü belirlemektedir. Likit aktifler (nakit değerler ve TCMB, bankalar, para piyasasından alacaklar ve zorunlu karşılıklar), finansal varlıklar, net krediler, duran aktifler (net iştirakler, bağlı ve birlikte kontrol edilen ortaklıklar ve maddi duran varlıklar) ve diğer aktifler, bankaların aktif büyüklüğünü belirleyen göstergeleri oluşturmaktadır. Tablo 5'e göre; en büyük ilk dört bankaya ait aktiflerin yoğunlaşma düzeyi, 1999 yılında 0,40 iken 2002 yılı ve sonrasında 0,50'nin üzerine çıkmış; 2005 ve 2009 yıllarında 0,55 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2010 yılı itibarıyla yoğunlaşma azalmaya başlamış; 2013-2019 döneminde de 0,46-0,49 bandında seyir göstermiştir.

Tablo 5: Türk Bankacılık Piyasasına Ait CR_4 Yoğunlaşma Endeksi Değerleri: (1999-2019)

Yıl	Aktif Büyüklüğü	Kredi ve Alacaklar	Mevduat	Şube Sayısı	Çalışan Sayısı
1999	0.40	0.39	0.45	0.46	0.45
2000	0.41	0.38	0.45	0.45	0.46
2001	0.47	0.46	0.48	0.56	0.53
2002	0.50	0.47	0.52	0.52	0.47
2003	0.52	0.46	0.54	0.53	0.54
2004	0.51	0.45	0.55	0.55	0.55
2005	0.55	0.48	0.57	0.52	0.45
2006	0.53	0.50	0.55	0.50	0.46
2007	0.53	0.49	0.55	0.47	0.44
2008	0.53	0.49	0.56	0.46	0.43
2009	0.55	0.46	0.57	0.46	0.44
2010	0.54	0.47	0.58	0.46	0.44
2011	0.52	0.48	0.53	0.46	0.45
2012	0.50	0.47	0.52	0.46	0.44
2013	0.49	0.47	0.50	0.45	0.42
2014	0.48	0.46	0.49	0.45	0.42
2015	0.48	0.46	0.50	0.46	0.44
2016	0.47	0.46	0.49	0.47	0.45
2017	0.46	0.46	0.50	0.48	0.45
2018	0.46	0.47	0.51	0.49	0.45
2019	0.47	0.48	0.51	0.48	0.45

Kaynak:(TBB, 2019b). (Erişim Tarihi: 16.11.2019). (Yazar tarafından oluşturulmuştur.).

Krediler, bir bankanın elde edeceği bilgiler sonucunda gerçek ya da tüzel kişilere yasalar, iç kurallar ve kendi kaynaklarını göz önünde tutarak belli bir teminat karşılığında ya da teminatsız olarak para, teminat ya da kefalet verme şeklinde tanıdığı limit olarak tanımlanmaktadır. Krediler nitelikleri açısından, nakdi ve gayrinakdi; vadeleri açısından kısa, orta ve uzun vadeli; teminatları açısından teminatl ve teminatsız, izin açısından şube yetkili ve otorize; kaynak açısından banka kaynağından kullanılan, reeskont ve dış kaynaklı krediler; kullanma amacı açısından bireysel ve ticari krediler olarak

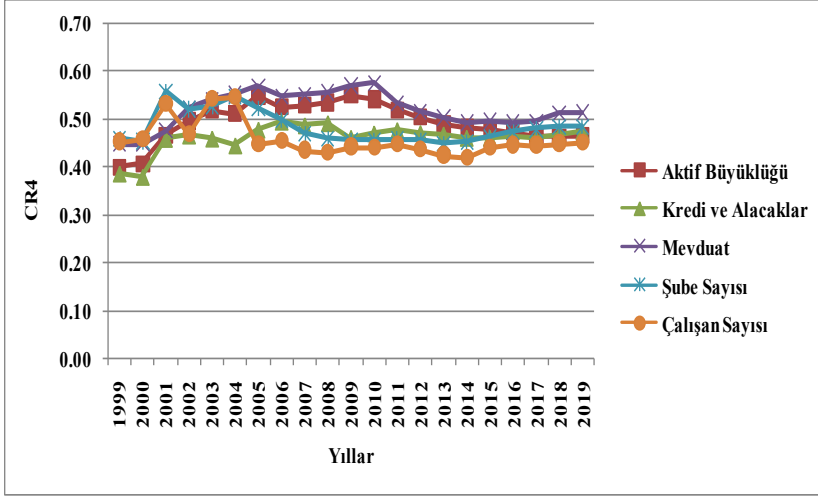
sınıflandırılmaktadır (Kaya, 2015: 277-285). Kredi ve alacaklarda, 1999 yılında 0,39 olan yoğunlaşma eğilimi, 2001 yılı itibarıyla 0,40 olan kritik sınırın üzerine çıkmış; piyasa yapısı teknelci rekabetten zayıf oligopole dönmüştür. Aynı alt piyasada, yoğunlaşma düzeyi 2006 yılında 0,50'ye yükselmiş; 2007 itibarıyla tekrar düşüşe geçerek 2019 yılına kadar 0,46-0,50 bandında hareket etmiştir.

Mevduat, istenildiği zaman veya belli bir vade sonunda geri alınmak üzere gerçek ve tüzel kişiler tarafından bankalara ya da bu konuda yetkili kuruluşlara Türk Lirası/yabancı para olarak yatırılan paralar olarak tanımlanmaktadır (Kaya, 2015: 225). Tasarruf mevduatı, resmi kuruluşlar mevduatı, ticari kuruluşlar mevduatı, bankalar arası mevduat ve diğer kuruluşlar mevduatından oluşmaktadır. Ayrıca vadelerine göre de vadesiz, vadeli, ihbarlı ve birikimli mevduat olarak sınıflandırılmaktadır (Parasız, 2011: 176-183). Bankaların topladıkları mevduat açısından piyasadaki yoğunlaşma durumu incelendiğinde, 1999 ve 2000 yıllarında 0,45 iken 2002 itibarıyla hızla artış göstermiş; 2005 ve 2009 yıllarında 0,57, 2010 yılında 0,58 düzeyine kadar yükselmiştir. Ancak 2011 ve sonrasında, ilk dört bankanın mevduata ilişkin yoğunlaşması düşüş göstermiştir. İlk dört banka dışındaki bankaların topladıkları mevduat tutarı artmıştır. Bu durum, mevduat alt piyasasının, analiz edilen diğer alt piyasalarla karşılaştırıldığında, yoğunlaşmanın en yoğun olduğu alt piyasa olma özelliğini değiştirmemiştir.

Şube ve çalışan sayılarına yönelik alt piyasalarda, ilk dört bankanın yoğunlaşma eğilimi, 2001 yılı itibarıyla önce artmıştır; ancak 2007 ve sonrasında şube sayısı; 2005 ve sonrasında da çalışan sayısı başlığında azalış eğilimi göstermiştir. İlk dört banka dışındaki bankaların şube ve personel sayılarını artırmaları, yoğunlaşma düzeyini azaltmıştır.

Genel olarak tüm alt piyasalarda, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında Türk bankacılık sektöründe yaşanan yapısal değişimin etkileri görülmüştür. Krizlerin akabinde uygulanmış olan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı (BSYYP) çerçevesinde, özel ve kamu bankalarının ve de TMSF'ye devredilen bankaların yeniden yapılandırılması sağlanmış; Bankalar Kanunu ile sektör denetimine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda, şekil 2'de de yer aldığı gibi, 1999 yılında 81 olan sektördeki kalkınma ve yatırım bankaları ile mevduat bankaları toplamı 2004 yılında 48'e düşmüştür. Bu durum ilk dört bankanın yoğunlaşma düzeyinin artmasına katkıda bulunmuştur. Öte yandan 2007 yılı sonrasında, sektördeki yabancı sermayeli banka payının

hızla artmış olması, ilk dört bankanın yoğunlaşmasının azalmasına neden olmuştur.

Şekil 2:Türk Bankacılık Piyasasına Ait CR_4 Yoğunlaşma Endeksi Değerleri: (1999-2019)

Kaynak:(TBB, 2019b). (Erişim Tarihi: 16.11.2019). (Yazar tarafından oluşturulmuştur.).

Gerçekleştirmiş olduğumuz CR_4 yoğunlaşma analizi doğrultusunda; aktif büyüklüğü, kredi ve alacaklar, mevduat, şube ve çalışan sayısı alt piyasalarının, % $40 < CR_4 < 60$ aralığında bulunmaları nedeniyle, zayıf oligopol nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Kredi ve alacaklar alt piyasası, sadece 1999 ve 2000 yıllarında tekeli rekabet kategorisinde bulunmuştur. Haziran 2019 verilerine göre, analize konu edilen göstergelerde, piyasadaki en büyük ilk dört banka tablo 6'da belirtilmiştir.

Aktif büyüklüğünde, piyasanın % 46,52'si, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. (% 15,29), T.İş Bankası A.Ş. (% 10,84), T.Halk Bankası A.Ş. (% 10,75), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (% 9,64) verilerinden oluşmuştur. Kredi ve alacaklarda, en büyük ilk dört bankanın toplam piyasa payı % 47,51 olup T.C.Ziraat Bankası A.Ş. (% 16,08), T. Halk Bankası A.Ş. (% 10,96),T. İş Bankası A.Ş. (% 10,44),T. Vakıflar Bankası T.A.O. (% 10,03) CR_4 bankalarını meydana getirmiştir. Mevduat alt piyasasının % 51,39'u, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. (% 17,59), T. Halk Bankası A.Ş.(% 11,81), T. İş Bankası A.Ş. (% 11,60) ve T. Garanti Bankası A.Ş. (% 10,39) tarafından toplanan mevduat tutarından ileri gelmiştir.

Türk bankacılık piyasasındaki şube sayısının % 48,43'ü CR₄ bankalarına ait verilerden oluşmuştur. T.C. Ziraat Bankası A.Ş. (% 17,03), T. İş Bankası A.Ş. (% 12,61), T. Halk Bankası A.Ş. (% 9,61) ve T. Vakıflar Bankası T.A.O. (% 9,18) şube sayısında en büyük paya sahip ilk dört banka arasında bulunmuştur. Çalışan sayısında ise piyasanın % 45,18'ini elinde bulunduran en büyük ilk dört bankayı T.C. Ziraat Bankası A.Ş. (% 12,88), T. İş Bankası A.Ş. (% 12,76), T. Halk Bankası A.Ş. (% 9,87) ve T. Garanti Bankası A.Ş. (% 9,67) oluşturmuştur.

Tablo 6: Türk Bankacılık Piyasasında CR₄ Bankaları: Haziran 2019

CR4	Banka	Aktif Büyüklüğü Piyasa Payı
1	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	15.29%
2	T. İş Bankası A.Ş.	10.84%
3	T. Halk Bankası A.Ş.	10.75%
4	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	9.64%
CR4	Banka	Kredi ve Alacaklar Piyasa Payı
1	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	16.08%
2	T. Halk Bankası A.Ş.	10.96%
3	T. İş Bankası A.Ş.	10.44%
4	T. Vakıflar Bankası T.A.O.	10.03%
CR4	Banka	Mevduat Piyasa Payı
1	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	17.59%
2	T. Halk Bankası A.Ş.	11.81%
3	T. İş Bankası A.Ş.	11.60%
4	T. Garanti Bankası A.Ş.	10.39%
CR4	Banka	Şube Sayısı Piyasa Payı
1	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	17.03%
2	T. İş Bankası A.Ş.	12.61%
3	T. Halk Bankası A.Ş.	9.61%
4	T. Vakıflar Bankası T.A.O.	9.18%
CR4	Banka	Çalışan Sayısı Piyasa Payı
1	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	12.88%
2	T. İş Bankası A.Ş.	12.76%
3	T. Halk Bankası A.Ş.	9.87%
4	T. Garanti Bankası A.Ş.	9.67%

Kaynak:(TBB, 2019b). (Erişim Tarihi: 16.11.2019). (Yazar tarafından oluşturulmuştur.).

Haziran 2019 itibarıyla CR_4 yoğunlaşma ölçümüne göre, Türk bankacılık piyasasının genel kabul görmüş göstergelerinde, kamu bankalarının piyasa payları dikkat çekmektedir. Bu durum, kamu bankaları tarafından alınan kararlar ve gerçekleştirilen bankacılık faaliyetlerinin gerek bankacılık sistemi gerekse ülke ekonomisine yön verme potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır.

4.2. Türk Bankacılık Sektörünün Herfindahl-Hirschman Yoğunlaşma Endeksine Göre Analizi

Çalışmada yoğunlaşma düzeyi, kalkınma ve yatırım bankaları ile mevduat bankalarının, 1999-2018 dönemi Aralık ayı ve 2019 yılı Haziran ayına ait aktif büyüklüğü, kredi ve alacaklar, mevduat, şube ve çalışan sayısı verileri doğrultusunda ve Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma endeksi aracılığıyla ölçülmüştür. Söz konusu göstergelere yönelik tüm istatistiki veriler TBB veritabanından temin edilmiştir.

HHI yoğunlaşma endeksi, aktif büyüklüğünde, 1999 yılında 638,79 iken 2002 sonrasında hızla yükselmiş; 2009 yılında 987,81 ile en yüksek seviyesine çıkmış; 2013 ve sonrasında düşüş eğilimine girerek Haziran 2019 itibarıyla 879,69 olarak gerçekleşmiştir. Aktif büyüklüğü alt piyasasındaki yoğunlaşma, yıllar arasında inişli çıkışlı bir görünüm sergilemekle birlikte analiz edilen dönemin tüm yıllarında endeks, 1000'in altında yer almış; piyasa yapısını farklılaştıran bir değişim yaşanmamıştır. Kredi ve alacaklarda, 1999 yılında 623,13 düzeyinde olan piyasa yoğunlaşması, 2005 yılında 820,44 seviyesine çıkmış; 2011 yılında 890,92 olmuştur. Tablo 7'de de belirtildiği gibi, 2012-2019 döneminde, 842,70-887,36 bandında seyretmiştir.

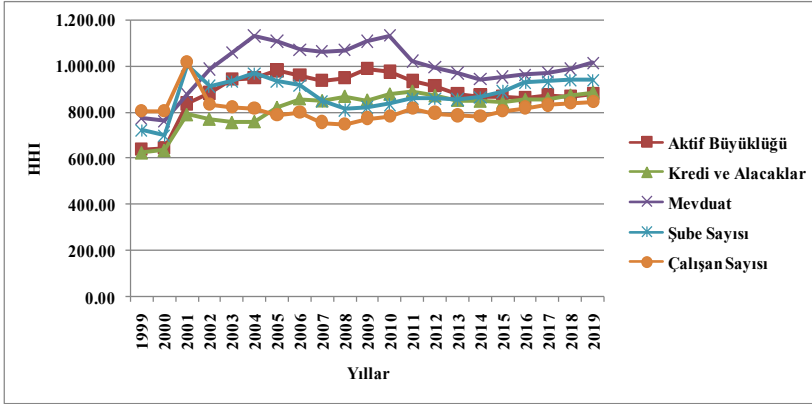
Tablo 7: Türk Bankacılık Piyasasına Ait *HHI* Yoğunlaşma Endeksi Değerleri: (1999-2019)

Yıl	Aktif Büyüklüğü	Kredi ve Alacaklar	Mevduat	Şube Sayısı	Çalışan Sayısı
1999	638.79	623.13	773.97	723.70	803.83
2000	643.48	633.27	763.15	700.83	805.03
2001	836.36	789.16	879.04	1,002.69	1,017.33
2002	882.99	769.71	987.30	913.99	832.98
2003	941.70	754.88	1,058.97	935.36	824.30
2004	948.83	758.99	1,130.32	969.27	816.52
2005	980.53	820.44	1,107.34	933.97	787.43
2006	959.50	858.47	1,072.21	918.62	798.66

2007	938.48	849.26	1,063.91	847.81	756.17
2008	948.30	869.00	1,071.77	812.10	748.59
2009	987.81	852.15	1,107.30	822.75	773.48
2010	974.62	878.46	1,132.69	835.23	780.85
2011	934.50	890.92	1,021.50	860.85	815.60
2012	913.41	871.40	996.85	861.33	795.74
2013	879.53	851.98	970.33	857.04	785.90
2014	870.43	848.10	944.00	867.28	781.71
2015	866.37	842.70	954.12	891.09	807.05
2016	863.22	854.10	962.36	929.90	819.94
2017	871.56	857.37	972.86	931.75	831.75
2018	865.56	873.66	988.85	942.06	839.25
2019	879.69	887.36	1,014.87	940.92	845.61

Kaynak:(TBB, 2019b). (Erişim Tarihi: 16.11.2019). (Yazar tarafından oluşturulmuştur.).

Mevduat alt piyasasında, ölçüm yapılan dönemde, piyasa yoğunlaşması önemli ölçüde artmıştır. 1999 yılında 773,97 olan *HHI*, 2001 yılında 879,04'e, 2002 yılında 987,30'a yükselmiştir. 2003-2011 döneminde endeks, $1.000 < HHI < 1.799$ aralığına çıkmıştır. Dolayısıyla 1999-2002 döneminde zayıf oligopol, 2003-2011 döneminde güçlü oligopol piyasa sınıfında bulunmuştur. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin öncesi ve sonrasında sorunlu bankaların TMSF' ye devrolması; tasarruf sahiplerinin banka seçimlerinde daha özenli davranmalarına ve güvenilir banka kavramını, yüksek faiz politikası izleyen banka olgusuna tercih etmesine neden olmuştur. Bu durum, kamu bankalarının piyasa payını artırmıştır. Piyasa payları zaten yüksek düzeyde olan kamu bankalarının paylarını daha da genişletmesi, *HHI* endeksine artış olarak yansımıştır. 2012-2018 döneminde 1.000 sınırının altına inen endeks; Haziran 2019 verilerine göre tekrar sınırın üzerine çıkarak 1.014,87 düzeyine gelmiştir. Mevduatta, çok küçük bir farkla da olsa Haziran 2019 itibarıyla piyasa yapısı güçlü oligopol lehine tekrar farklılaşmıştır.

Şekil 3: Türk Bankacılık Piyasasına Ait *HHI* Yoğunlaşma Endeksi Değerleri: (1999-2019)

Kaynak:(TBB, 2019b). (Erişim Tarihi: 16.11.2019). (Yazar tarafından oluşturulmuştur.).

Şube sayısına yönelik yoğunlaşma, 1999 yılında 723,70 iken 2001 yılında 1.002,69'a yükselmiştir. Kriz sonrası sektörde yaşanan devir ve birleşmeler, şube sayısına yönelik alt piyasanın sadece 2001 yılında zayıf oligopolden güçlü oligopole geçmesine sebep olmuştur. Aynı alt piyasada endeks, 2002-2006 döneminde, 913,99-969,27 bandında hareket etmiş; 2007 itibarıyla düşüş eğilimine girmiştir. 2016 yılı itibarıyla özellikle yerli ve yabancı sermayeli özel bankaların şube kapatma kararları sonucunda yoğunlaşma tekrar artmaya başlamıştır. Benzer yoğunlaşma seyri, çalışan sayısını içeren alt piyasada da görülmüştür. Şube kapamaları bankaların çalışan sayılarına da aynı şekilde yansımıştır. Şekil 3'e göre, 1999 yılında 803,83 olan endeks, 2001 yılında 1.017,33 düzeyine gelmiş; 2002 yılı ve sonrasında azalış eğilimi göstermiş; 2016'da tekrar yükselmeye başlamıştır.

Tablo 8: Türk Bankacılık Piyasasına Ait *HHI* Yoğunlaşma Endeksinde Ağırlıklı Değerlere Sahip Bankalar: Haziran 2019

Banka	Aktif Büyüklüğü HHI Değeri
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	233.89
T. İş Bankası A.Ş.	117.59
T. Halk Bankası A.Ş.	115.53
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	92.89
T. Garanti Bankası A.Ş.	92.41
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	90.91

Akbank T.A.Ş.	74.62
QNB Finansbank A.Ş.	18.40
Banka	Kredi ve Alacaklar HHI Değeri
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	258.67
T. Halk Bankası A.Ş.	120.09
T. İş Bankası A.Ş.	108.97
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	100.53
T. Garanti Bankası A.Ş.	84.09
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	82.87
Akbank T.A.Ş.	56.53
Türk Eximbank	29.12
Banka	Mevduat HHI Değeri
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	309.50
T. Halk Bankası A.Ş.	139.50
T. İş Bankası A.Ş.	134.54
T. Garanti Bankası A.Ş.	107.89
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	95.06
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	92.21
Akbank T.A.Ş.	85.40
QNB Finansbank A.Ş.	18.23
Banka	Şube Sayısı HHI Değeri
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	289.98
T. İş Bankası A.Ş.	158.95
T. Halk Bankası A.Ş.	92.44
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	84.28
T. Garanti Bankası A.Ş.	79.56
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	67.96
Akbank T.A.Ş.	56.26
Denizbank A.Ş.	46.45
Banka	Çalışan Sayısı HHI Değeri
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	165.86
T. İş Bankası A.Ş.	162.70
T. Halk Bankası A.Ş.	97.39
T. Garanti Bankası A.Ş.	93.58
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	81.44
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	77.35
Akbank T.A.Ş.	46.70
Denizbank A.Ş.	42.20

Kaynak:(TBB, 2019b). (Erişim Tarihi: 16.11.2019). (Yazar tarafından oluşturulmuştur.).

Genel olarak *HHI* endeksinde de ölçümlediğimiz tüm alt piyasalarda, BSYYP'nın etkileri görülmüş; program kapsamında gerçekleştirilen yasal ve yapısal düzenlemeler, piyasa yoğunlaşmasını etkilemiştir. Ölçümlediğimiz dönemde, aktif büyüklüğü, kredi ve alacaklar, şube sayısı ve çalışan sayısı piyasalarında *HHI* endeksi ağırlıklı olarak, $200 < HHI < 999$ aralığında kalmış; dört alt piyasa da zayıf oligopol niteliği göstermiştir. Şube ve çalışan sayısı alt piyasaları sadece 2001 yılında güçlü oligopole dönmüştür. Mevduat alt piyasası ise 1999-2002 ve 2012-2018 dönemlerinde, $200 < HHI < 999$ bandında seyretmesi nedeniyle zayıf oligopol vasfı taşıırken; 2003-2011 ve Haziran 2019 dönemlerinde $1,000 < HHI < 1,799$ aralığına yükselmiş; güçlü oligopol kategorisine geçmiştir. Ayrıca ölçüm sonuçları doğrultusunda, tablo 8'de yer aldığı gibi, *HHI* endeksinde de kamu bankalarının ağırlığı dikkat çekerken, kamu bankalarına göre daha sınırlı da olsa yerli ve yabancı sermayeli özel bankaların katkısının da bulunduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Türkiye'de finansal sistemde en önemli rolü üstlenen Türk bankacılık sektörü; ekonomiye katkıları, temel işlevleri ve ülke ekonomisini etkileme gücü doğrultusunda incelenmesi gereken konulardan birini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, TBB'nin 1999-2018 dönemi Aralık ayı ve 2019 yılı Haziran ayına ait; aktif büyüklüğü, kredi ve alacaklar, mevduat, şube ve çalışan sayısı verileri aracılığıyla kalkınma ve yatırım bankaları ile mevduat bankalarının yoğunlaşma düzeyi analiz edilmiştir.

Gerçekleştirmiş olduğumuz CR_4 analizinde; endeksin $\% 40 < CR_4 < \% 60$ aralığında bulunması nedeniyle tüm alt piyasalar, ağırlıklı olarak zayıf oligopol niteliği göstermiştir. Kredi ve alacaklar alt piyasasında sadece 1999 ve 2000 yılında endeks, $\%40$ olan sınırın altında yer almış ve tekeli rekabet piyasa grubunda bulunmuştur.

HHI analizinde, mevduat alt piyasası dışındaki tüm alt piyasalar ağırlıklı olarak $200 < HHI < 999$ aralığında kalmış ve zayıf oligopol vasfı taşımıştır. Şube sayısı ve çalışan sayısı alt piyasalarına yönelik bulgular, sadece 2001 yılında güçlü oligopol lehine sonuç vermiştir. Mevduat alt piyasası ise 1999-2002 ve 2012-2018 dönemlerinde zayıf oligopol kategorisinde bulunurken; endeksin $1000 < HHI < 1,799$ aralığına yükselmesi ile 2003-2011 ve Haziran 2019 dönemlerinde, güçlü oligopol piyasa grubunda yer almıştır.

Genel olarak her iki endekste de piyasa yapısına yönelik bulguların uyumlu olduğu görülmüş; Türk bankacılık sektörünün analiz edilen dönem ve göstergelerde, istisnai yıllar haricinde ağırlıklı

olarak zayıf oligopol piyasa yapısına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarının, sektörün 1999-2005 dönemini ele alarak zayıf oligopol şartlarının geçerli olduğunu tespit eden Deniz ve Işık, (2011: 76) ile de örtüştüğü tespit edilmiştir.

Çalışmada, Türk bankacılık piyasa yapısının saptanmasının ardından piyasa yoğunlaşmasını ağırlıklı olarak etkileyen bankalar da belirlenmiştir. Söz konusu bankalar tarafından alınan kararlar ve gerçekleştirilen bankacılık faaliyetlerinin sektör ve ülke ekonomisi açısından büyük önem arz ettiği; ilgili bankaların tüm işlemlerini, sektöre ve ekonomiye yön verme sorumluluklarının bilinci ile gerçekleştirmeleri gereği ortaya konulmuştur.

Ayrıca, ölçümlerimizde zayıf oligopol olarak belirlenen piyasa yapısının, özellikleri itibarıyla da Türk bankacılık sektörü ile entegrasyon halinde olduğu görülmüştür. Nitekim ilk özellik olan 'fiyata yönelik rekabette ılımlılık' çerçevesinde; özellikle 2018 ve sonrasında kredi ve mevduat alt piyasasındaki fiyat değişimlerine, ağırlıklı olarak kamu bankaları önderlik etmiştir. Kamu bankalarının fiyata yönelik hamleleri sonrasında, piyasadaki yerli ve yabancı sermayeli özel bankalar da kârlılık amaçlarının el verdiği ölçüde kamu bankalarına uyum sağlamaya çalışmıştır.

Zayıf oligopol piyasaların bir diğer özelliği olan 'yoğun reklam faaliyetleri' kapsamında da Türk bankacılık piyasasında faaliyet gösteren çoğu banka, son yıllarda ürünlerinin farklılıklarını ortaya koymak amacıyla reklam faaliyetlerini satış ve pazarlama aracı olarak sıklıkla kullanmış; bu sayede de müşteri sayılarını ve pazar paylarını artırmayı hedeflemiştir.

Kaynakça

- Akar, C. ve Çiçek, S. (2007). Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Merkezileşmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 181.
- Al-Muharrami, S. (2009). Analysis Of Competitiveness In Qatar Banking Industry. *Int. J. Business Innovation and Research*, 3(2), 178-179.
- Bikker, J. A. ve Haaf, K. (2000). Measures Of Competition And Concentration In The Banking Industry: A Review Of The Literature. *Research Series Supervision, Netherlands Central Bank, Directorate Supervision*, 30, 1-47.
- Coşkun, M. N., Ardor, H. N., Çermikli, A. H., Eruygur, H. O., Öztürk, F., Tokathoğlu, İ., Aykaç, G. ve Dağlaroğlu, T. (2012). Türkiye'de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma

- Davranışları ve Rekabet Analizi. *Türkiye Bankalar Birliği*, 280, 80-87.
- Çalmaşur, G. ve Daştan, H. (2016). Türk Bankacılık Endüstrisinde Piyasa Yapısı ve Kârlılık İlişkisi. *Ege Akademik Bakış*, 2(16), 363-377.
- Çelen, A. (2010). *Yatay Yoğunlaşmaların Tek Taraflı Etkilerinin Belirlenmesinde Talep Tahmini ve Simülasyon Tekniklerinin Uygulanması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Deniz, M. H. ve Işık, N. (2011). Banka Birleşmelerinde Verimlilik ve Kârlılık Arayışları: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 57-78.
- Ediz, Y. ve Önder, K. (2019). İçecek İmalatı Sektörünün Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma Düzeyi: Türkiye'nin İlk 1000 Sanayi Kuruluşu Üzerine Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60, 25-40.
- Gündoğdu, A. (2016). *Küresel Kriz Sonrası Gelişmeler Işığında Bankacılığın Temelleri*, Ankara: Nobel Akademik.
- Hazar, A., Sunal, O., Babuşçu, Ş. ve Alp, S. Ö. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yoğunlaşması: 2001 Krizi Öncesi ve Sonrasının Karşılaştırılması. *Maliye Finans Yazıları*, 107, 41-68.
- Karakaya, A. ve Atukalp, M. E. (2019). Rekabetin Türk Mevduat Bankalarının Performansına Etkisi. *Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi*, 110, 90-91.
- Kartal, M. T. (2018). Bankaların Finans Sektöründeki Önemi. *Finansal İktisat*, 5-27.
- Kaya, F. (Ed.). (2015). *Bankacılık Giriş ve İlkeleri*. İstanbul: Beta.
- Kaynak, S. ve Ari, Y. O. (2011). Türk Otomotiv Sektöründe Yoğunlaşma: Binek ve Hafif Ticari Araçlar Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım*, 22(80), 39-58.
- Korkmaz, Ö., Erer, D. ve Erer E. (2016). Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma İle Finansal Kırılganlık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2007-2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 69, 142-143.
- Kurul, D. M. (2011). Türk Bankacılık Sektörüne İlişkin Yoğunlaşma ve Hâkimiyet Göstergeleri. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları*, 5(2011), 1-6.
- Memic, D. (2015). Banking Competition and Efficiency: Empirical Analysis on the Bosnia and Herzegovina Using Panzar-Rosse Model. *Business Systems Research*, 6(1), 85.

- Öksüzler, O. ve Bayır, M. (2014). Türk Bankacılık Sektörü Rekabet Yapısı ve Avrupa Birliği İle Karşılaştırması. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(3), 94-112.
- Önder, K. (2016). Türkiye Bisküvi, Çikolatalı ve Şekerli Mamuller Sektörü: Firma Yoğunlaşma Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 179-208.
- Özcan, A. ve Çiftçi, C. (2015). Türkiye'de Mevduat Bankacılığında Yoğunlaşma ve Kârlılık İlişkisi (2006–2013 Dönemi). *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 3.
- Parasız, İ. (2000). *Modern Bankacılık Teori ve Uygulama*. İstanbul: Banksis.
- Parasız, İ. (2011). *Türkiye'de ve Dünyada Bankacılık*. Bursa: Ezgi.
- Schaeck, K., Cihak, M. ve Wolfe, S. (2009). Are Competitive Banking Systems More Stable?. *Journal Of Money, Creditand Banking*, 41(4), 711-712.
- Süslü, B. ve Baydur C. M. (1999). Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 54(3), 151-163.
- Şahin, H. (2016). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi.
- Taşkın, F. D. (2015). Türk Bankacılık Sektöründe Finansal İstikrar-Rekabet İlişkisi. *Maliye Finans Yazıları*, 103, 196-200.
- Uzgören, E. ve Tarhan, A. (2012). Türkiye'de Bankacılık Piyasasında Yoğunlaşma -CR4 Herfindahl-Hirschman Endeksleri ile Analiz-. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-16.
- Yağcılar, G. G. (2011). *Türk Bankacılık Sektörünün Rekabet Yapısının Analizi*. Ankara: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Aroks.
- Yaşar, M. ve Gerede, E. (2018). Türkiye Havayolu İç Hat Şehir Çiftlerindeki Pazar Yapılarının Piyasa Yoğunlaşması Ölçütleri ile Belirlenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(1), 171-197.
- Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler Raporu, 2011, https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0465_01.pdf. Erişim Tarihi: 07.03.2020.
- Temel Göstergeler Raporu, 2019, <https://www.bddk.org.tr/Veriler/TBS-Temel-Gostergeler-Raporu/14>. Erişim Tarihi: 08.03.2020.
- Pos, ATM Kart Sayıları Raporu, 2019, <https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/>. Erişim Tarihi: 08.03.2020.
- Faaliyet Raporları, 2019a, <https://www.tbb.org.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/hakkinda/faaliyet-raporlari/17>. Erişim Tarihi: 16.11.2019.
- İstatistik Raporlar, 2019b, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistik-raporlar/59>. Erişim Tarihi: 16.11.2019.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 205-224
ISSN: 1302-6879

İflâsın Ertelemesinde İyileştirme Projeleri ve Özellikleri *Improvement Projects and Propertyts About Postponement of the Bancruptcy*

• Ulaş Koray MİLANLIOĞLU*

*Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Van / Türkiye.
Lect., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, Van / Turkey.
koraymilanlioglu@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6848-9533

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

13/08/2017

Kabul Tarihi / Date Accepted:

20/11/2017

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atf: Milanlioğlu, U. K. (2020). İflâsın Ertelemesinde İyileştirme Projeleri ve Özellikleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 205-224

Citation: Milanlioğlu, U. K. (2020). Improvement Projects and Propertyts About Postponement of the Bancruptcy. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 205-224

Öz

İflâsın ertelenmesi müessesesi, 4949 sayılı Kanun ile tüm sermaye şirketleri bakımından işlerlik kazanmış olup bu kurum daha önceleri Eski Ticaret Kanunu'nun (eTTK) m.324 ikinci fıkrasında ve Kooperatifler Kanunu m.63'te düzenlenmişti. Bu uygulama, 6102 sayılı Ticaret Kanunumuzun m.376-377 hükümleri ile sade bir dil ve İcra İflas Kanunu (İİK) m. 179 hükmüne paralel düzenleme ile yeniden kaleme alınmıştır. İflâsın ertelenmesi müessesesi, 20.07.2016 tarih ve 9064 sayılı BK kararıyla ülke çapında uygulamaya konulan olağanüstü hal kararıyla OHAL süresi ile sınırlı olmak kaydıyla başvuruların ve tedbir hükümlerinin durdurulması anına kadar uygulamada en çok rağbet gören uygulamalardan birisi olmuştur.* İflâsın ertelenmesi kurumundan beklenen amaç, şirketin veya kooperatifin borca batıklık halinin giderilmesi ve ıslah edilmesidir. İflâsın ertelenmesi konusunda karar verecek mahkemeye, şirketin ıslah olabileceği yönünde kanaat veren çalışmalar iyileştirme projeleri denmektedir. Çalışmamız esnasında iflâsın ertelenmesi sürecinde iyileştirme projesi ve özellikleri üzerindeki akademik çalışmaların konunun önemine binaen sınırlı olduğunu tespit ettik. Literatür taraması yapılırken belirlenen çalışmaların daha çok iflâsın ertelenmesi kurumunun tümünü kapsayacak ve iyileştirme projeleri hususunda ayrıntıyı içermeyecek şekilde bulunduğunu belirledik. Bu çalışmamızda, uygulamada etkin bir işlerlik kazanan ve kendisine uzun vadede sıkça başvurulabileceği düşünülen iflâsın ertelenmesi kurumunda iyileştirme projeleri ve özellikleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İflas ertelemesi, iyileştirme projesi, iyileştirme tedbiri, iyileştirme ümidi.

* <http://www.dunya.com/iflas-erteleme-piyasayi-yordu-185405h.htm> ET:01.09.2017

Abstract

With the Law No. 4949, the institution of postponement of bankruptcy has become operative in terms of all capital companies and this institution had been regulated the first paragraph of the Old Commercial Code (oTCC) and in the second paragraph of the Cooperatives Law, item 63. This application was rewritten in a simple language in accordance with the provisions of items 376-377 of our Trade Code No. 6102 and the Enforcement and Bankruptcy Law (EBC) item 179. The postponement of the bankruptcy was one of the most popular applications in practice until the state of emergency declared nationwide with the decision of the Council of Ministers dated 20.07.2016 and numbered 9064, in which the postponement and the provisions of the measures were stopped temporarily. The purpose of the postponement of the bankruptcy is to remedy the state of the company or cooperative. All works aiming to give an impression to the decision-making court that the company may rehabilitate itself are called improvement projects. During the course of our work, we have found that despite the importance of the topic, the academic works on the improvement projects and their features are limited. We determined that the studies identified during the literature survey were more likely to cover the whole of the bankruptcy institution and did not include details of the improvement projects. In this work, we will try to elaborate on the improvement projects and their features in the postponement of bankruptcy, which is effective in practice and is thought to be useful in the long run.

Keywords: Postponement of the bankruptcy, improvement project, measures of restructuring, prospect of financial restructuring.

Giriş

Bir sermaye şirketinin borca batıklık hususunun bildirilip mahkeme tarafından bu durumun tespit edilmesi sonucunda genel kural iflâs kararı verilmesidir. İflâsın ertelenmesi kararı ise istisnai bir durum olup sadece kanunda belirtilen şartların somut olayda gerçekleşmesi halinde verilir. Nitekim İcra İflas Kanunumuzun 6728 sayılı yasa ile değişik m.179 hükmünde yer alan düzenleme ile iflas ertelemesinin genel çerçevesini belirlemiş m.179/a hükmü ise ertelemeye yönelik yargılama hususunda ise kayyım ataması ve gerekli ilan prosedürünün düzenlemesine yer vermiştir.

1. İflâs Ertelemesinin Tanımı, Amacı, Hukukî Niteliği ve Şartları

1.1. Tanım

İflâsın ertelenmesi; belli şartların varlığı halinde, borca batıklık ile karşılaşan sermaye şirketi veya kooperatif hakkında, asliye ticaret mahkemesine iflâs yargılaması tercihinden geçici olarak kaçınma olanağı veren ve iflâsın önlenmesine hizmet eden bir kurumdur (Akil,

2009: 230; Ermenek, 2009: 86; Güralp, 2005: 58; Kılıçoğlu, 2007: 452; Öztekin, 2005: 23; Pekcanitez, Hakan /Atalay, Oğuz / Sungurtekin Özman, Meral / Özkes, 2007: 423; Pekcanitez, 1991: 48; 2005: 358; Yıldırım, 2005: 483).

1.2. Amacı

Doktrinde iflâsın ertelenmesi kurumunun amacı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş olup, bu görüşler açısından temel fark, iflâsın ertelenmesinin kimin faydasına olduğu noktasında toplanmaktadır. Bunun dışında iflasın ertelenmesi müessesesinin özünde hangi amaca hizmet ettiği konusunda ciddi bir ayrılık bulunmamakta olup şirketin iflasını engelleyen geçici bir korumadır (Börü, 2016: 190). Çalışmamızın özünü iyileştirme projeleri ve özellikleri oluşturduğu için ayrıntıya girilmeden doktrindeki görüşler özetlenerek geçilecektir.

Atalay (2006: 66) ve Pekcanitez'e (2007: 423; 2005:323) göre; iflâsın ertelenmesi kurumunun öncelikli amacı, erteleme kararından yararlanan sermaye şirketleri veya kooperatiflerin menfaatlerinin korunmasıdır. Zira iflâs ertelenmesi, İcra ve İflâs Kanunu'nun 4949 sayılı yasa ile değişik m.179/I fıkrasında ifade edildiği gibi, "şirket veya kooperatifin malî durumunun düzeltilmesi ihtimalinin varlığı" haline dayanır. Bu düzenleme ile sermaye şirketleri veya kooperatiflerin faaliyetlerini devam ettirmeleri amaçlanmıştır. Yani burada asıl amaç sermaye şirketlerinin faaliyetlerine devam etmeleridir. Dolayısıyla asıl amacın gerçekleşmesi sonucunda ancak alacaklılar da korunmuş olacaktır.

Öztekin'e (2007: 29) göre ise, iflâs ertelemesi müessesesi ile iflâsa nazaran daha yüksek ihtimal ile alacaklılarına kavuşma imkanı kazanan alacaklıların menfaatlerinin korunması hedeflenmektedir. Nitekim kanunî düzenleme ile alacaklıların iflas erteleme sürecindeki mevcut durumunun daha da kötüleşmesini önlemek ve tüm alacaklıların eşit işlem görmesini sağlayarak, alacaklıların bu bağlamda oluşan çıkarlarının korunmasını öncelemektedir. Bu bağlamda, kamu menfaati ve iflas ertelemesi talebinde bulunan şirket/kooperatif menfaati ikinci planda kalmaktadır.

Ermenek ise (2009: 103); ertelemenin, kamu menfaatlerini koruduğunu dolayısıyla şirketin ya da kooperatifin faaliyetlerine devam etmesinde çıkarı bulunan herkesimin yararına olduğunu ifade etmektedir.

Nitekim Yargıtay'ın hükme bağlamış olduğu çeşitli kararlarında da özellikle ertelemenin, hem borca batık durumdaki şirketlerin veya kooperatiflerin, hem de alacaklıların yararına olduğu

hususu özellikle dile getirilmektedir. Yargıtay 19. HD, 30.12.2004 tarih ve 2004/10530-13441 EK sayılı ilamında bu durum özellikle irdelenmiştir¹.

Yargıtay daha sonraki yıllarda hüküm altına almış olduğu kararlarında² istikrarlı olarak bu ilkeyi sürdürmüştür.

Kanaatimizce, iflâsın ertelenmesi kurumu; öncelikle alacaklıların, beklenmeyen bir zamanda oluşan iflâs sebebiyle uğrayabileceği zarara karşı korunması amaçlamakta olup malî durumunu düzeltme imkânı bulma niyetinde olan sermaye şirketi veya kooperatifin daha kötü sonuçlara sebep olabilecek iflâstan kurtularak mevcudiyetini devam amacına hizmet etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla şirket ya da kooperatif ile alacaklı menfaatlerine aynı oranda hizmet etmektedir. İflâsın telafisi çoğu zaman güç, yıkıcı ve olumsuz sonuçları düşünüldüğünde, uygun bir araç olarak kullanıldığı takdirde iflâsın ertelenmesi kurumunun, ekonomik sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesine hizmet etmeye yönelik olduğu da söylenebilir.

1.3. Hukuki Nitelemesi

İflâsın ertelenmesinin hukukî niteliği konusunda da amacının tespitinde olduğu gibi doktrinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Uyar, 2017: 256-257). Bu başlık altında da çalışmamızın özünü iyileştirme projesi ve özellikleri oluşturduğu için ayrıntıya girilmeden doktrindeki görüşler özetlenerek geçilecektir

Atalay'a göre (2006: 73), iflâsın ertelenmesi, ihtiyati tedbir kararlarını da içinde barındırabilen, geçici düzenleme yaparak şirket veya kooperatifin devamını sağlamaya yönelik bir geçici hukukî koruma tedbiridir. Nitekim Atalay, burada hukuki anlamda geçici tedbirler ile kesin koruma sonucu ile ortaya çıkan veya yargılama öncesinde veyahut sonrasında ortaya çıkabilecek risklerden alacaklıları ve borçlu şirketleri, belli durumlarda ise üçüncü kişiyi korumak için uygulanması yolunu önermektedir.

Pekcanitez'e göre (2005: 334-335), iflâsın ertelenmesine ilişkin yargısal faaliyet bir çekişmesiz yargı işidir. Bu bağlamda iflâsın ertelenmesi prosedürünün temeldeki borca batıklık incelemesinden bağımsız olamayacağı savunulmaktadır.

Balcı'ya göre (2010: 127) ise, iflâsın ertelenmesinin alacaklı tarafından talep edilmesi halinde, bir çekişmeli yargılama faaliyeti ve

¹ Kazancı Hukuk Otomasyon Programı, ET:05.08.2017

²Yargıtay 19. HD, T.07.04.2005, 2005/ 2033-3760 EK sayılı kararı, Kazancı Hukuk Otomasyon Programı, ET: 03.08.2017

dolayısıyla bir dava, borçlu tarafından talep edilmesi halinde ise, bir çekişmesiz yargılama faaliyetini ifade etmektedir.

İflâsın ertelenmesinin hukukî niteliğinin borca batıklık incelemesinden ayrı olarak düşünülemeyeceğini ileri süren bir başka görüşe göre (Ermenek, 2009: 127) ise, iflâsın ertelenmesi borca batıklık incelemesi gibi kendine özgü çekişmeli bir yargı faaliyetidir. Davaya ilişkin hükümler niteliğine aykırı düşmedikçe, iflâsın ertelenmesi talebinin incelenmesi sırasında da kıyasen uygulanmalıdır. İflâsın ertelenmesi talebinin bulunduğu iflâs yargılamalarında ilk olarak borca batıklık incelemesi yapılır. Borca batıklığın tespiti halinde, şirketin veya kooperatifin malî durumunun iyileştirilme ümidinin olup olmadığı araştırılır.

Kanaatimizce, ertelemenin talebe bağlı olması, bu talebin her zaman geri alınabilmesi ve istisnai bir nitelik taşıması dolayısıyla aslolan iflâs yargılaması olmakla beraber bu yargılama kendine has ve bağımsız bir süreci ifade etmektedir.

1.4. İflas Ertelemesinin Şartları

İflas ertelemesine karar verilebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Konumuzun dışına taşmamak amacıyla bu şartları başlıklar halinde belirtmekle yetineceğiz.

Bir sermaye şirketinin veya kooperatifin hakkında iflâs ertelenmesine yönelik karar verilebilmesi, İcra İflas Kanunumuzun 6728 sayılı yasa ile değişik m. 179 ve devamı maddeleri çerçevesinde şekle ve esasa ilişkin bir takım şartların gerçekleşmesi ile mümkündür.

Bu düzenleme çerçevesinde; iflâs ertelenmesinde aranacak şekli şartlar;

- Bir sermaye şirketi ya da bir kooperatifin olması,
- Borca batıklık bildirimini,
- İflâsın ertelenmesinin talep edilmesi,
- Borca batıklık bilançosu da denilen ara bilançonun mahkemeye verilmesi,
- İyileştirme projesinin mahkemeye sunulması,
- Erteleme masraflarının avans olarak peşin ödenmesi ve
- Fevkalâde mühletten yararlanılmamış olması gerekmektedir.

Maddî şartlar ise;

- İflâsının ertelenmesi talep edilen sermaye şirketi veya kooperatifin borca batık olması,
- Şirketin ya da kooperatifin malî durumunun iyileştirilmesi ümidinin bulunması ve şirketin buna layık olması,

- Şirket ya da kooperatif alacaklılarının haklarının korunmasıdır.

İflâs ertelenmesi başvurusunu incelemekle görevli ve yetkili olan mahkeme, borçlu şirket ya da kooperatifin son bir yıl veya daha uzun bir süre ile şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesidir (Atalay, 2006: 113; Ermenek, 2009: 231; Öztekin, 2007: 77). Asliye ticaret mahkemesi bulunmayan yerlerde ise yargılama, asliye hukuk mahkemesinde “*asliye ticaret mahkemesi sıfatıyla*” yapılır (Atalay, 2004: 8).

İflâsın ertelenmesi talepleri öncelikle ve ivedilikle sonuçlandırılmalıdır. Kanun koyucunun buradaki amacı, iflâsın ertelenmesi imkânının kötü niyetle kullanılmasını önlemektir³. Öncelik ve ivedilik şartı, "mümkün olan en kısa sürede incelemenin yapılması gerektiği" şeklinde anlaşılmalıdır. Mahkeme, iflâsın ertelenmesi talebini basit yargılama usulüne göre inceler ayrıca iflâsın ertelenmesi taleplerinin duruşmalı olarak incelenmesi zorunludur (Ermenek, 2009: 236-237; Öztekin, 2007: 78; Pekcanıtez, 2005: 337-338).

Mahkemece, sermaye şirketi veya kooperatifin borca batık olup olmadığı incelenirken re'sen araştırma ilkesi uygulanır. Borca batıklık hususunun tespiti yargılama işleminden daha teknik ve özel bir bilgiye gereksinim doğurduğundan, hâkim bu incelemeyi bilirkişi veya

---

³4949 sayılı kanunun gerekçesini oluşturan madde 51 hükmünde sermaye şirketi veya kooperatifin borç toplamının aktif toplamından daha çok olması hâlinin tespiti halinde, takibe gerek kalmadan bunların iflâsına karar verileceği hükme bağlanarak; borca batık halde olan borçlunun, borca batıklık durumunda normal faaliyetine devam etmesi halinde borca batıklık durumundan haberdar olmayan ve bu dönemde tekrar borç verecek haklarını tamamen veya kısmi tahsil edememe tehlikesini ortadan kaldırmayı amaçlanmıştır. Ancak, ilgili kişilerin şirketler veya kooperatiflerin ekonomik durumunun iyileştirilmesinin mümkün olduğu yönünde ıslah veya bir iyileştirme projesi hazırlaması ve bu projeyi mahkemeye iletmesi halinde iflâs ertelenmesinin istenebileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda, ekonomik durumunun ıslahı mümkün olan şirketler veya kooperatiflerin çalışmasına devam etmesinin sağlanması amaçlanmıştır. İflâs ertelenmesi isteği mahkemeye ibraz edildikten sonra geri alınamaz. Mahkeme kendisine sunulan iyileştirme projesi ve ekinde sunulan belgeleri inandırıcı bulursa ilgili şahısları da dinleyerek iflâs ertelenmesi yönünde hüküm kurabilir. Mahkeme iflas ertelemesi müessesesinin kötü niyetli kullanımını engellemek için gerekli tahikaikati hızlı bir şekilde yapmalıdır. İflâs ertelemesi, kendisine benzer nitelik taşıyan konkordato kurumunda özü itibarıyla iki başlıkta farklılık gösterir. Birincisi, iflâs ertelenmesi dosya hakimine ve ilgili kişilere geniş bir karar ve hareket imkanı sağlamaktadır. Şöyle ki madde metninde, ekonomik durumunu ıslahı için çözüme yönelik metodolojide sınırlama getirilmemiştir. İkinci olarak ise, iflâs ertelemesi kurumu ile ekonomik vaziyetin düzeltilmesine yönelik faaliyetlerin hayata geçirilmesi hususunda borçlu şirket veya kooperatife herhangi bir destek ve sağlamamaktadır. TBMM web sayfası ET:04.10.2017

birlikçiler kurulu marifetiyle yaptırmalıdır (Öztek, 2005: 59; 2007: 42-43; Pekcanitez, 2005:339).

2. İyileştirme Kavramı, İyileştirme Ümidi, İyileştirme Projesinin İflasın Ertelemesindeki Rolü ve Özellikleri

2.1. İyileştirme Kavramı

İyileştirme terim olarak, Arapça kökenli salah kelimesinden gelen ıslah sözcüğünden çevrilmiş olup iyi hale getirme, düzeltme anlamına gelmektedir⁴.

İyileştirme kavramı, gerek TTK m.376-377 gerekse de İİK m.179 ile Koop. Kan. M.63/II hükümlerinde açık bir şekilde tanımlanmamıştır (Aydemir & Çağlar, 2010: 103; Balcı, 2010: 258). İyileştirme kavramı şirket faaliyetleri çerçevesinde ticari işletme merkezli düşünülmelidir. Ticari işletmenin, iflas ertelenmesi talebinden önceki haline dönebilmesi için nakdi anlamdaki ekonojik çıkmazın aşılması, mevcut olan zararın en aza indirgenmesi ya da ortadan kaldırılması öncelikli hedef olmalıdır. Bir başka ifadeyle, kötüye gidişin durdurulabilmesi için; harcama kalemlerinin gözden geçirilerek azaltılması, ucuz faizli ve geri dönüşümü iktisadi uygulamaya da uygun kredilerin temini, profesyonel ve işinin ehli idareciler ile çalışılması gibi alternatifler, hep göz önünde tutulmalıdır (Balcı, 2010: 261).

İyileştirme, borçluların ve alacaklıların iflasa gitmeden daha iyi sonuçlar alabilmelerini ifade etmelidir. Nitekim 4949 sayılı kanunun genel gerekçesinde de, istihdamın artırılması ve korunması, iflas müessesesinin taraflar açısından yarattığı telafi edilemez sonuçların yok edilmesi, borçlu şirket veya kooperatife sunulan yeni imkanlar ile şirketin ekonomiye tekrar ve daha güçlü olarak kazandırılması düşüncesinin ağır bastığı görülmektedir⁵.

Öğretide mali durumun ıslahı kavramı üzerinde bir fikir birliğinin olmadığı görülmüştür. Bir fikre göre, iyileştirme kavramı hukuki ve ekonomik ıslah olarak ikili tasnif ile değerlendirilmelidir (Dumanoğlu, 2011: 145).

Bir başka görüşe göre ise, ekonomik ve hukuki iyileştirmeyi birbirinden ayrı olarak değerlendirmenin doğru olmayacağı dile getirilerek, iyileştirmenin mali bir problem olup hukukun yalnızca bu

⁴ İyileştirme kavramı; “ekonomi biliminde iflas hâlindeki işletmeyi iyi yönetimle kâra geçirme, rehabilitasyon, rehabilite anlamı” taşımaktadır. <http://www.tdk.gov.tr/>, ET:05.10.2017

⁵ 4949 Sayılı Kanunun genel gerekçesinde şeffaf bir icra iflas hukuku müessesesinin ekonomik anlamda dar boğaz yaşayan şirketlerin ıslahında önmeli rol oynayacağı özellikle dile getirilmiştir.

sıkıntılı durum için belirli kurallar belirlediği kabul edilmiştir (Atalay, 2006: 83).

Mali açıdan iyileştirme kavramı, şirket veya kooperatifin içinde bulunduğu nakit eksikliği, bilançonun pasif kısmının fazlalığı veya borca batık durumunu ortadan kaldırmak ve buna paralel olarak işletmelerin kârlılık durumunu yeniden sağlamak hedefine yönelik yapısal ve ekonomik tedbirlerin tamamını ifade etmektedir (Balcı, 2010: 261).

Hukuki açıdan iyileştirme kavramı ise işletme bilimi açısından kullanılan iyileştirme tanımından daha özellikli bir kapsama sahiptir. Fakat kanunlardaki düzenlemelerinde hareketle iyileştirmeyi iflas hukuku ve ticaret hukuku alanları için daha kolay izah edebiliriz.

İflas hukuku bakımından iyileştirme, özellikle iflasın açılmasına yönelik sürecin engellenmesi veya konkordatoadaki gibi iflas sonuçlarını hafifletme amacına hizmet edilmesi halidir. Bu tarz bir tanımlama sadece alacaklıların menfaatine yaradığı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Ermenek, 2009: 216).

Ticaret hukuku açısından iyileştirme ise, mali durumun düzeltilmesi için hazırlanacak iyileştirme projesi ile iflasın ertelenmesi için verilen süre tamamlandığında borçlu şirketler veya kooperatiflerin ekonomik vaziyetinin borca batık durumuna kıyasla daha iyi duruma gelmesi olarak ifade edilmiştir (Dumanoğlu, 2011: 146). Bu görüşte, mali durumun iyileştirilmesini daha çok sermaye şirketi ve kooperatif penceresinden değerlendirdiği için yani alacaklıların ve kamunun menfaatini göz önüne almadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Ermenek, 2009: 217).

İyileştirmenin konusu genellikle şirketler olduğu için, iyileştirme projeleri ile de şirketin hali hazırdaki malvarlığı değerlerinin ve hukuki varlığının korunması esas gayedir. Mal varlığı olmadan şirketin tüzel kişiliğinden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla TTK bağlamında iyileştirme, mali ve iflas hukuku kapsamında ifade bulan iyileştirme kavramından daha geniş anlamlar taşımaktadır.

Başlı başına sadece iflas tasfiyesinin önlenmesi iyileştirme olarak değerlendirilmemelidir. İyileştirme kavramının ticari işletme ve şirketin tasfiyesini kolaylaştıran bir yöntem olarak yorumlanarak uygulanması kanunun ruhuna aykırılık taşır. İşletmenin iflasın ertelenmesi talebine yol açan faktörlerin tespitine yönelik yapısal, mali, hukuki tedbirlerin tamamı ile kârlılığı artırmaya yönelik uygulamalar geniş bir şekilde yorumlanmak kaydıyla iyileştirme olarak nitelendirilmelidir (Balcı, 2010: 262). Dolayısıyla sırf daha iyi bir tasfiye amacını taşıyan düzenlemeler iyileştirme adını alamaz. İflas

ertelemesini talep eden taraf, bu talebiyle birlikte şirketin mali durumunun düzeltilmesi için düşünülen çareleri bildirmek zorundadır (Bilgen, 2010: 48).

İyileştirme kavramı ile anlatılmak istenen, şirketin sadece eski haline getirilmesinin aksine şirketin gelişimini olumlu yönde etkileyecek hedef ve stratejileri içeren şirketin yeniden yapılandırılmasıdır. Yeniden yapılandırmanın en önemli özelliği ise, şirketin ticari faaliyetleri ile mali durumuna yönelik belirlenen stratejilerin birbiriyle uyumlu ve entegre olacak şekilde uygulanmasının sağlanmasıdır (Dumanoglu, 2011: 145).

2.2. İyileştirme Ümidinin Varlığı

İcra ve İflas Kanunu'muzun 6728 sayılı yasa ile değişik m.179 hükmü ile TTK m.377 hükmünde iflas ertelenmesi kurumundan bahsedilebilmesi için iyileştirme ümidinin var olması gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla bir şirketin iyileşmesi yönünde ümit yoksa iflas ertelenmesi kurumuna başvurulamayacaktır.

İflas ertelenmesi kavramını önemli kılan husus; borca batıklığı tespit edilen sermaye şirketleri veya kooperatiflerin mali (ekonomik) durumunda iyileştirilme ümidinin varlığıdır. Ancak bu iyileştirme ümidi kavramı ne Türk Ticaret Kanununda ne Kooperatifler Kanununda ne de İcra İflas Kanununda tanımlanmış değildir. Dolayısıyla, hangi şartların varlığı halinde iyileştirme ümidinden bahsedileceği öğretici ve Yargıtay uygulamasına bırakılmıştır (Ermenek, 2009: 215).

Öğretide genellikle iyileştirmenin ikna ediciliği üzerinde durulmuştur. Özbek, İsviçre ve Türk Hukukunu birlikte değerlendirerek iyileştirmede mahkeme ve tarafların ikna edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Özbek, 2007: 60).

Özbek'e göre; İsviçre'deki hukuk sistematigi açısından bir iyileştirmenin yalnızca var olması arandığından iyileştirmenin mümkün olmadığının ifade edilemeyeceği durumlarda iflas ertelenmesi kabul edilmektedir.

Uygulamada ise genellikle, iyileştirmede iflasın sebep olduğu riskler ile aynı veya bu risklerden daha endişe verici olasılıklar tabanının aranması gerektiği görüşü hâkimdir. Yani iflas ertelemesi talebi ile karşılaşan hâkim; iyileştirmenin somut bilgi belgeye dayanmayan, ayağı yere basmayan, tamamen varsayımlara dayanması halinde, alacaklı haklarının korunamayabileceği düşüncesiyle iflas ertelenme talebini reddetmelidir. Nitekim karşısına iflas ertelemesi talebi ile gelen hâkim, iyileştirme projesini değerlendirerek bu müessesenin hayata geçme imkanının varlığına öncelikle kendisi

inanmalı, iyileştirmenin başarıya ulaşmasını kuvvetle muhtemel görmelidir. Şüpheli bir iyileşme ihtimali yeterli görülmemelidir (Öztek, 2007: 60).

2.3. İyileştirme Ümidinin İspatı

İyileşme umudunun doğrulanması gerekmektedir. Bu ise ancak iflas ertelenmesi talebinde bulunan tarafça yerine getirilebilir. Burada ispattan kasıt yaklaşık ispat olup tam ispat istemek kanunun ve uygulamanın ruhuyla bağdaşmaz (Dumanoğlu, 2011: 147).

Nitekim iflasın ertelenmesinde kabul edilen yaklaşık ispat ölçüsü, bu müesseseyi koruma altına almaya çalışan hukuki nitelendirmeye de uygundur. Zira geçici hukuki korumalarda, mahkemenin karar verebilmesi için, talebin dayanağı olan vakıaların tam ispat kriterlerine uygun olarak ispatlanması gerekmez; mahkemede, iddianın doğru olma ihtimalinin yüksek olduğu yolunda yaklaşık bir kanaat oluşması yeterli olarak kabul edilmektedir. Aslında iflasın ertelenmesindeki yaklaşık ispat ölçüsü, mali durumun iyileştirilmesinin mümkün olması şeklindeki erteleme koşulunun niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bir ihtimalin varlığının ispatında tam ispat ölçüsünün aranması mümkün değildir (Atalay, 2006: 61).

Bu düzenlemenin temelini oluşturan İİK m.179 hükmünde değişiklik yapan 6728 sayılı kanunun gerekçe kısmında ispata yarar işlemlerden bahsederek ilgili bilgi ve belgelerin iyileştirme projesi ekinde dosya ile birlikte mahkemeye sunulmasını aramaktadır⁶.

Yargıtay 19. HD T. 21.04.2005 ve 2005/2271 E. - 2005/4476 K. sayılı ilamı, bu doğrultudaki görüşü destekler niteliktedir. Anılı kararda;

...İflasın ertelenmesi için erteleme talebinde bulunan şirketin borca batık durumda olması, mali durumun iyileştirilmesi ümidinin bulunması ve fevkalade mühletten (İİK'nun 329/a) yararlanmamış olması gerekir. Bilirkişi raporunda borca batık durumda bulunan davacı şirketin mali durumunu iyileştirmesi ümidinin bulunduğu, belirtilen tedbirlerin alınması halinde islahının mümkün olduğu belirtilmiştir. Mahkemece iflasın ertelenmesi koşullarının bulunduğuna ilişkin bilirkişi raporunun hükme esas alınarak yazılı şekilde hüküm kurulmasında isabetsizlik görülmemiştir...⁷

ifadelerine yer verilmiştir. Dolayısıyla iflasın ertelenmesini talebinde bulunan ilgilinin, şirketin veya kooperatifin mali durumunun iyileşme

⁶ TBMM web sayfası ET:04.10.2017

⁷ www.legalbank.net içtihat arama motoru ET:12.09.2017

ihtimalinin varlığına yönelik yaklaşık ispat ile mahkemeyi ikna etmesi gerekmektedir.

Yine Yargıtay'ın bir başka kararında ise;
...Mahkemece erteleme talebinde bulunan şirketin borca batık durumda olduğu, iyileştirme projesinin ciddi ve inandırıcı bulunduğu, iflâsın ertelenmesi için gerekli koşulların mevcut olduğu gerekçesiyle iflâsın 1 yıl süreyle ertelenmesine karar verilmiş, hüküm F... A.Ş, Y... Bankası A.Ş ve H... Bankası A.Ş tarafından temyiz edilmiştir. Dosyadaki yazılara kararın dayandığı delillerle gerektirici sebeplere ve özellikle davacı şirketin borca batık durumda olduğunun ve iyileştirme projesinin ciddi ve inandırıcı bulunduğu bilirkşi incelemesi sonucu saptanmış bulunmasına göre müdahiller vekillerinin yerinde görülmeyen bütün temyiz itirazlarının reddiyle usul ve kanuna uygun bulunan hükmün ONANMASINA..⁸

ifadeleri iyileşme ümidinin yaklaşık ispat çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği görüşünü desteklemektedir.

Yargıtay 19 HD T. 8.6.2006 ve 2006/4390 E. 2006/6210 K. sayılı ilamında ise;

Davacı şirket iflâsın ertelenmesi talebinde bulunmuştur. İflâsın ertelenmesine karar verilebilmesi için öncelikle ortaklığın borca batık durumda olması gerekir. Bu şartın varlığı yönünden şirketin bilânço düzenlendiği tarihte tüm malvarlığını tespit eden, tüm borçlarının ve alacaklarının bilânçonun düzenlendiği tarihteki değerini tespit eden bir bilânço bulunmalıdır. Borca batıklık bilânçosunda aktifler rayiç değerinden bilânçooya geçirilmelidir (TTK.m.324). İflâsın ertelenmesine karar verilebilmesi için gerekli diğer şart erteleme talebinde bulunan şirketin mali durumunun iyileştirilmesi ümidi bulunmalıdır. İcra ve İflâs Kanununun 179/1. maddesi uyarınca erteleme talebinde bulunan şirketin mali durumunun iyileştirilmesinin mümkün olduğuna dair bir iyileştirme projesini mahkemeye sunmalıdır. Mahkeme sunulan projeyi ciddi ve inandırıcı bulması halinde iflâsın ertelenmesine karar verir. (Bilgen, 2010: 52)

denilerek yukarıda dile getirilen görüş teyit edilmiştir⁹.

İflâsın ertelenmesi talebinde bulunan şirketin ekonomik varlığı devam ettirmesi için ihtiyaç duyulan maddî koşulların var olmaması

⁸ Yargıtay 19. HD. 4.5.2006, 2006/1971 E.-2006/4943 K. ; www.legalbank.net içtihat arama motoru ET:02.09.2017

⁹ Bkn. 19. HD. 02.03.2011 T. 1143/2760; 21.06.2010 T. 143/7842; 10.03.2010 T. 12094/2530; 15.09.2011 T. 793/332; 17.12.2009 T. 9746/11930; 17.02.2010 T. 11298/1578

veya şirketin faaliyeti sürdürme yönündeki iradesinde eksiklik bulunmaması hallerinde mahkeme, iflas erteleme talebini reddeder. Buna karşılık şirketin ticari çalışmasına devam etme yönündeki isteğinin bulunması, öncelikle iflasın ertelenmesini alacaklı taraf istemiş ise önem kazanacaktır (Atalay, 2006: 90). Erteleme talebi alacaklılardan herhangi biri tarafından talep edilmesine rağmen, şirketin ilgili organı, bu isteğin kabul edilmemesi yönünde talebini mahkemeye bildirmiş olabilir. Bu gibi durumlarda mahkemece, her ne kadar iflas ertelenmesine şirketin ilgili organlarınca karşı çıkılmasına rağmen kabul yönünde karar verebilir. Ancak şirketin malî durumunun iyileştirilmesinin yönetim kurulunun katılımı olmadan gerçekleştirilmesinin de zor olduğu gerçekliği gözden kaçırılmamalıdır (Dumanoglu, 2011: 150).

Borçlu şirket veya kooperatif, mali durumun iyileştirilmesi için öngörülen ıslah faaliyetini içeren ve iyileştirme umudunu ihtiva eden projesini somut bilgi ve belgeler eşliğinde ispat ederek mahkemeye sunmak zorundadır. Ayrıca borca batıklık bildirim sırasında mahkemeye sunulan ara bilançoda yer alan muhasebesel veriler de şirketin mali durumunun iyileştirilmesinin mümkün olduğu konusunda mahkemenin kanaat edinmesine yardımcı olabilecek evraklardan biri olarak kabul edilebilir (Dumanoglu, 2011: 150). Borca batıklık bilançosunda ve mali durumun iyileştirilmesi konusunda mahkemeye sunulan tedbire yönelik taleplerin şirket veya kooperatifin mali durumu üzerinde iyileştirmeye uygun olup olmadığının belirlenmesi özel ve teknik bilgi gerektirdiğinden mahkemece mutlaka konusunda uzman kişilerden konuya yönelik bilirkişi raporu alınmalıdır. Bilirkişiden alınacak rapor, şirketin aktif ve pasifinin ne olduğu konusunda açık bilgiler içermelidir. Çünkü mahkeme, bu belge ve delillere dayanarak, sermaye şirketi veya kooperatifin mali durumunun düzeltilip düzeltilmeyeceği konusunda bir karar verecektir (Aydemir & Çağlar, 2010: 104; Dumanoglu, 2011: 150).

3. İyileştirme Projesi

3.1. Genel Olarak

İflasın ertelenmesi başvurusunda bulunan tarafın, iflas ertelemesi hususunda değerlendirme yapacak hâkime, şirket veya kooperatifin mali durumu üzerinde iyileştirmesinin mümkün olacağı konusunda bir kanaate sahip olabilmesi için hazırlayacağı muhasebesel ve hukuki bilgiler içeren metne iyileştirme projesi denilmektedir (Uyar, 2017: 270).

Mahkemeye sunulan bu metin, şirketler veya kooperatiflerin içinde bulunduğu ve sıkıntılı olarak nitelendirilen borca batıklık

halinden hangi yöntemleri kullanarak ve nasıl kurtulabileceğini açıklayan bir projedir (Muşul, 2010: 100).

Öğretide, iyileştirme ile ifade edilen hususun şirket alacaklıları veya şirket ortaklarının ekonomik olarak memnun edilmesi olmayıp, şirketin mevcut borca batıklık halinden kurtarılarak tekrar kâr edebilecek hale getirilmesi olduğu, şirketin mali durumunun iyileştirilmesinin alacaklılarının olduğu kadar paydaşların, şirket emekçilerinin ve ülke ekonomisinin de faydasına olduğu düşüncesi bu yoruma gerekçe olarak gösterilmiştir (Dumanoglu, 2011: 151).

İyileştirme projesinde, şirketin iflas süreci öncesinde yurt içi ve yurt dışına yapmış olduğu satışlar, erteleme süreci içerisinde yapacağı satışlar, bu süreç devam ederken alınan siparişler ile elde edilmesi mümkün görünen kâr ile şirket muhasebe verilerindeki olumsuz durumun ne şekilde azaltılacağı konusunda somut ve inandırıcı bilgi, belgeler verilmelidir (Börü, 2016: 195).

İİK m. 179/I hükmünde iyileştirme projesinin ciddi ve inandırıcı olduğunu ispata yarayan somut bilgi ve belgenin mahkemeye ibrazının zorunlu olduğu belirtilmiştir (Muşul, 2010: 101; Dumanoglu, 2011: 151). Ancak hazırlanan iyileştirme projelerinde kesinlik ve isabetli tespitler aranmamalıdır. Nitekim iyileştirme projesinin, mali durumun iyileştirilmesini mümkün göstermesi, mali durumun düzeltilme ümidini vermiş olması yeterlidir (Öztek, 2007: 51; Muşul, 2010: 101).

İyileştirme projesinin ve ekinde bulunan bilgi ve belgelerin mahkemeye ibraz edilmemesi halinde iflas ertelenmesi talebi kural olarak reddedilir (Öztek, 2007: 51; Bilgen, 2010: 49).

Yargıtay 19. HD T.15.02.2007 ve 2006/10477 Esas- 2007/1321 Karar sayılı ilamında ise doktrinden farklı olarak iyileştirme projesi sunmayan tarafın başvurusunun hemen reddedilmemesi gerektiğine hükmetmiştir¹⁰. Nitekim mezkur kararda erteleme talebinde bulunan şirketin borca batıklık durumunun incelenmeden dosya üzerinden yazılı karar verilmemesi gerektiği dile getirilmiştir. Dolayısıyla iyileştirme projesi sunulmasa bile müracaatın hemen reddedilmeyerek borca batıklık durumunun incelenmesi gerektiğine hükmetmiştir (Bilgen, 2010: 49).

3.2. İyileştirme Projesinin İçeriği ve Amacı

Yukarıdaki başlık altında da belirtildiği üzere mahkemenin ikna edilmesi için sunulan belgeye iyileştirme projesi denilmektedir.

¹⁰ www.legalbank.net içtihat arama motoru ET:14.09.2017

İyileştirme projesinin içeriğinde şirketin ya da kooperatifin gelecekte iyileşeceğine ilişkin veriler bulunmalıdır.

Borca batıklık bilançosu başvuru esnasındaki ânı yansıtan belgelerdir. Fakat iyileştirme projeleri bunun aksine gelecekte yapılabilecek işlemleri içermektedir. Dolayısı ile iyileştirme projesi ile durağan değil dinamik tablolar, veriler kullanılarak hâkim ikna edilmelidir (Dumanoğlu, 2011: 150).

Hakimin ikna edilmesi sürecinde iyileştirme projelerinin objektif gerçeklere dayalı bir içeriğe sahip olması gerekir (Börü, 2016: 199). Öğretiye göre (Sumer & Pernsteiner, 2009: 453), objektif ve somut içerik derken şu hususların varlığına dikkat edilmesi gerekmektedir:

- a. Hazırlanacak olan iyileştirme projesi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ortama ve şirketin bulunduğu sektöre uygun nitelik taşımalı yani gerçekleştirilebilir veya uygulanabilir nitelik taşımalıdır. Dolayısıyla ülkeyi ilgilendiren ekonomik bir olumsuzluk şirketin borca batıklık nedeni olarak ifade edilmiş ise şirketi bu duruma sürükleyen koşulların ortadan kalkmış olması veya şirketin devam eden bu ve benzeri engeller ile nasıl mücadele edeceğini, bu güne kadar niçin başarısız olduğunu, inandırıcı bir şekilde açıklaması ve bu hususu kanıtlaması gerekmektedir.
- b. İyileştirme projesindeki açıklamalar soyut ifadelerle dayandırılmamalıdır. Tüm veriler açıkça anlatılmalıdır. İyileştirme projesinde; yeni ortak arayışına girileceği, yeni ekonomik kaynakları bulabileceği, satışların artırılması için yeni pazar arayışına girileceği gibi ifadelerden kaçınılmalıdır. Nitekim bu ifadeler ayakları yere basan somut ve inandırıcı ifadeler değildir. Bunların açıkça somutlaştırılması gerekir.
- c. İyileştirme projesindeki ifadelerle dikkat edilmelidir. Projede kullanılan ifadeler birbiriyle çelişmemelidir. Projede bir taraftan işçi çıkartmayarak istihdama katkı sağlamaya devam edileceği belirtilmiş iken diğer taraftan işçi çıkartılarak maliyetlerin düşürüleceğinin belirtilmesi çelişkidir.
- d. Normal şartlar altında zaten faaliyetin sürdürülmesi için yapılan ve işletmenin devamı için yapılması zaruri olan işlemler iyileştirme projesinin bir unsuru olarak gösterilmemelidir.
- e. İyileştirme projesinde belirtilen tedbirlerin iflas erteleme sürecinden önce niçin uygulamaya konulmamış olduğunun belirtilmiş olması gerekmektedir.

- f. İyileştirme projelerinde kısa vadeli faaliyetler ön plana çıkarılmamalı; projede finansal ve ticari faaliyetler bütün halinde değerlendirilmelidir.

Yargıtay 19 HD T.14.07.2005 ve 2005/4782 E.- 2005/7979 K. sayılı ilamında¹¹ yukarıda dile getirilen ve öğretilerde genel kabul gören içeriğin varlığı aranmıştır.

Yine iyileştirme projesinin içeriğine ilişkin olarak Yargıtay 19 HD T. 07.04.2005 ve 2005/2033 E. - 2005/3760 K. kararında ise iyileştirme projesinin ayaklarının yere basması gerektiği belirtilmiştir.

İyileştirme projesinin amacı da önemlidir. Bu amaç öğretide (Oy, 2009: 42) şu şekilde belirlenmiştir. İyileştirme projesinin amacı:

- a. İflasın ertelenmesi,
- a. İstihdam şartlarının muhafaza edilmesi;
- b. İflasın borçlu ve alacaklılar açısından ortaya çıkardığı ağır sonuçların ortadan kaldırılması,
- c. Borçlu işletmeye sağlanacak imkanlar ile işletmenin tekrar aktif bir biçimde ülke ekonomisine kazandırılması olmalıdır.

3.3. İyileştirme Projesinin İlkeleri

İyileştirme projesi çeşitli ilkelere sahip olmalıdır. Öğretilerde (Sumer & Pernsteiner, 2009: 469), iflas ertelemesi talebinde bulunan tarafın hazırlayacağı iyileştirme projesinde aşağıda sıralanmış olan “İyileştirme Projeleri İlkeleri”ne uyması gerektiği ifade edilmiştir (Erer, 2016: 68). Bu ilkeler;

- a. Amaca Yönelik Olma İlkesi: İflas ertelemesi talebinde bulunan tarafça hazırlanacak iyileştirme projesinin, iyileştirme amacına uygun olması gerekmekte olup alınacak önlem ve uygulanacak faaliyetler gerçekleştirilebilir nitelikte olması gerekmektedir.
- b. Bütünlük İlkesi: Talepte bulunan tarafça hazırlanacak iyileştirme projesinde, şirketin veya kooperatifin işlemlerine yönelik önemli bütün bilgiler yer almalıdır. İleride gerçekleşmesi muhtemel tüm olasılıklar, sonuca etkilerini de taşıyor bir halde sunulmalıdır. Şirketin farklı alanlarda çalışmaları var ise alınacak tüm önlemler, iyileştirme projesinin çerçevesini çizen genel amaçtan uzaklaşmadan yerine getirilmelidir. Projeyi değerlendirecek mahkeme iyileştirme projesinde yer alan bütün bilgileri doğru ve yalın biçimde bütünlükten kopmadan değerlendirebilmelidir.
- c. Önemlilik İlkesi: Bu ilke, bütünlük ilkesini tamamlayan bir yapıya sahip olup, ıslah sürecine yön çizen projesinin şirketin

¹¹ www.legalbank.net içtihat arama motoru ET:01.09.2017

- karar ve strateji mekanizmalarında önem arz eden ve şirket kararlarını doğrudan etkileyen bilgilere yer verilmesini amaçlanmalıdır.
- d. Doğruluk İlkesi İyileştirme projesinde anlam bulan tüm bilgi ve açıklamaların gerçeği en yalın biçimde ifade eden doğru bir tarzda kaleme alınması gerekmektedir.
  - e. Açıklık ve Şeffaflık ilkesi: Talepte bulunan tarafça hazırlanacak iyileştirme projesi, muhasebesel anlamda bilgi sahibi olmayan kişilerce de anlaşılabilir şekilde açık ve şeffaf olmalıdır.
  - f. İhtiyatlılık İlkesi: İyileştirme projesinin beklenmeyen durumlara karşı alternatif bir b planının da bulunması gerekmektedir. İyileştirme planı beklenmeyen olağanüstü durum veya değişikliklere karşı esnek ve yeni duruma uyum sağlayıcı hususları içermelidir.
  - g. İleriye Yönelik Olma İlkesi: Projenin içeriği ve ileriye dönük yapılan planlamaların şirketin önceki yıllara yönelik tecrübelerine göre yapılmamalıdır. Nitekim önceki tecrübeler olumlu olsaydı zaten iflas ertelenmesi yoluna zaten başvurulmamış olurdu.

İyileştirme projesi, şirket açısından bir yol haritası olarak nitelendirilebilir (Dumanoglu, 2011: 152). Yol haritası niteliğindeki bu belge inandırıcı ve ciddi olmalıdır.

Hâkim karşısına getirilen belgeyi değerlendirdikten sonra iyileştirmenin olabileceğine inanmalı, iyileştirmenin başarılı olmasını muhtemel görmelidir. Gerçekçilikten uzak, muğlak ifadeler taşıyan projelerin inandırıcılığı da bulunmayacaktır.

Nitekim Yargıtay 19 HD T. 17.11.2005 tarih ve 2005/9001 E., 2005/10006 K. sayılı kararları da doktrinde dile getirilen ilkeleri gözetmektedir¹².

Yukarıda belirtilenlere ek olarak iyileştirme projesinin uygun bir süreyi de taahhüt altına alması gerekir. Nitekim iyileştirme projesinde öngörülen kurtarıcı tedbirlerin ve borca batıklığın ortadan kaldırması için için makul bir zamanı ve süreci içermesi şarttır. Projenin bir zaman diliminde çözüme odaklı tedbirler içermesi gerekir. Belirsiz süreli projeler iflas ertelemesi kararının hayata geçirilmesi için yeterli kabul edilmemektedir (Oy, 2009: 42-43).

Mahkeme tarafından görevlendirilen bilirkişiler tarafından yapılan inceleme sonucunda, şirketin borçlarını ifası için yeni kaynak

¹² www.legalbank.net içtihat arama motoru ET:14.09.2017

girişinin zorunlu olduğu hususu belirlenmiş ise, bu durumda şirketin sermaye artırımı, gerekirse şirkete yeni ortak kabulü, mevcut taşınmazların satımı gibi hususlardaki projesinin ciddi ve inandırıcı olması gerekmektedir (Oy, 2009: 42-43).

Mahkeme tarafından görevlendirilen bilirkişiler iyileşme projesinin dayanaklarını irdeleyerek projenin gerçekleşme ihtimalini muhasebesel ve teknik olarak değerlendirmeli ve ulaştığı kanaati mahkemeye sunmalıdır.

Konu ile ilgili olarak Yargıtay 19 HD T. 02.06.2010 tarih ve 2010/3375 E.-2010/6805 K. sayılı kararı uygulamayı net biçimde ifade etmiştir¹³. Bu kararda hazırlanan iyileştirme raporlarının genel çerçevesi Yargıtay tarafından çizilmiştir.

Yukarıda açıklanan bilgiler çerçevesinde; iyileştirme projelerinin;

- a. Şirketin iyileşeceği hususunda (iflası ertelemeye karar verecek) mahkemeyi ikna etme amacına yönelik, iyileşme tedbirlerinin gerçekleştirilmesi ve iyileşme planlarının uygulanması aşamasına rehberlik etme amacına yönelik,
- b. İyileşme planlarının gerçekleştirilmesi aşamasını kayyımların, müdahillerin, mahkemenin ve diğer ilgililerin izleyebilmesini sağlama amacına yönelik,
- c. İyileşme gerçekleştiğinde iyileşme planlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol etmede (başta analitik verileri olmak üzere) analizlerde referans oluşturma amacına yönelik, gerekli nitelikleri taşımalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma konumuzu “İflâsın ertelenmesi çerçevesinde iyileştirme projesi ve iyileştirme projelerinin özellikleri” oluşturmaktadır. Mahkeme, iflâsın ertelenmesi kararını verebilmek için iyileştirme projesine ihtiyaç duymaktadır.

İflâsın Ertelenmesi müessesesi, ülke ekonomisi göz önüne alınarak piyasa şartları içerisinde rekabet etme hususunda sıkıntı yaşayan fakat iyi niyet göstererek ayakta kalmaya çalışan bu kuruma layık firmalar için öngörülen bir çıkış yoludur.

İflâsın ertelenmesi başvurusunda bulunan tarafın, iflâsın ertelenmesi konusunda hüküm kuracak hâkime, şirket veya kooperatifin ekonomik dar boğazdan kurtulmasının ve mali durumunun iyileştirilmesinin mümkün olduğu konusunda bir kanaate varılabilmesi için hazırlayacağı muhasebesel ve hukuki bilgiler içeren iyileştirme

¹³ www.legalbank.net içtihat arama motoru ET:29.08.2017

projesi; hâkimin iflâsın ertelenmesi konusunda ikna edilmesi sürecinde objektif gerçeklere dayalı bir içeriğe sahip olmalıdır.

Alacaklı ile borçlu arasındaki hassas dengeyi gözetmeyi esas alan bu müessesenin özellikle OHAL sürecinden sonraki dönemde iyi işletilmesi, zor durumdaki firmaların yeniden yapılanmaları konusunda katkı sağlayacağı gibi bunların ticari yükümlülüklerin yerine getirmelerine imkân sağlamakla, genel ekonomik dengelerin kurulması ve finansal sistemin istikrar kazanmasında önemli bir işlev görmüş olacaktır.

Kaynakça

- Akil, C. (2009). İflâsın Ertelemesinde Muhafaza Tedbirleri- Özellikle Kayyımlik. *BATİDER, III(XXV)*, 229–258.
- Atalay, O. (2004). İflâsın Ertelemesi. *Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı*, 49–99.
- Atalay, O. (2006). *Borca Batıklık ve İflâsın Ertelemesi*. İzmir: Güncel Hukuk Yayınları.
- Aydemir, E., & Çağlar, T. (2010). *İflâsın Ertelemesi ve Konkordato* (1.Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Balcı, Ş. (2010). *İflâsın Ertelemesi* (2. Baskı). İzmir: Güncel Hukuk Yayınları.
- Bilgen, M. (2010). *İflâsın Ertelemesi, Konkordato, Sıra Cetveli, İhalenin Feshi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Börü, L. (2016). İflâsın Ertelemesinde İyileştirme Projesinde Öngörülen İyileştirme Tedbirlerinin Somutlaştırılması Gerekliliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Ankara Barosu Dergisi*, 2016(1), 186–216.
- Dumanoglu, S. (2011). *İflâsın Ertelemesi, Borca Batıklık ve İyileştirme Projeleri* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Erer, M. (2016). İyileştirme Projelerinin Hazırlanması. *Marmara Business Review*, 1(2), 59–71. <https://doi.org/10.23892/mbrev.2016128323>
- Ermenek, İ. (2009). *İflâsın Ertelemesi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Güralp, A. G. (2005). İflâsın Ertelemesinde Kayyım Atanması. *Prof. Dr. İrfan Baştuğ Anısına Armağan*, 57–78.
- Kılıçoğlu, E. (2007). İflâsın Ertelemesinin Konkordato ve Uzlaşma Yolu ile Yeniden Yapılandırma Kurumlarıyla Karşılaştırılması. *Prof. Dr. Yavuz Alangoya İçin Armağan*, 451–468.
- Muşul, T. (2010). *İcra İflas Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Oy, O. (2009). *İflâsın Ertelemesi* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Öztek, S. (2005). İflâsın Ertelemesi. *Bankacılar Dergisi*, 53, 23–71.
- Öztek, S. (2007). *İflâsın Ertelemesi* (1. Baskı). İstanbul: Arıkan Basım

Yayın Dağıtım.

Pekcanıtez, Hakan /Atalay, Oğuz / Sungurtekin Özkan, Meral / Özekes, M. (2007). *İcra ve İflâs Hukuku* (5. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.

Pekcanıtez, H. (1991). *Anonim Şirketlerin İflâsı*. Ankara.

Pekcanıtez, H. (2005). İflâsın Ertelemesi. *İstanbul Barosu Dergisi*, 2, 323–358.

Sumer, H., & Pernsteiner, H. (Ed.). (2009). Borca Batıklık Bilançosu ve İyileştirme Projelerinin Teknik Yapısı, Kriz Yönetimi (s. 453). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Uyar, T. (2017). 6728 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikten Sonra “İflasın Ertelemesi”. *Ankara Barosu Dergisi*, 2017(1), 251–321.

Yıldırım, K. (2005). 4949 Sayılı Kanun’un Getirdiği Değişikliklerle İcra İflâs Kanununda Yer Alan İptal Davalarına ve İflâsın Ertelemesine İlişkin Yeni Hükümler. *YTÜHFD*, 2(I), 471–484.

Diğer Kaynaklar - İnternet Kaynakları

Kararevi İçtihat Arama Sitesi (www.kararevi.com)

Kazancı Hukuk Otomasyon Programı

Legalbank Hukuk Otomasyon Programı

www.tbmm.gov.tr

www.tdk.gov.tr

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 225-252
ISSN: 1302-6879

Hakimiyet-i Milliye'ye Karşı Geliş Hali ve Ona Karşı Oluşan İttifaklar: 27 Mayıs Darbesinde Ordu-Üniversite-Diyanet-Halk İttifakı
Progress Against Hakimiyet-i Milliye and Counter Alliances: Army-University-Religious-People Alliance in the May 27 Coup

• Bekir KOÇLAR*

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Van / Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Letters, Department of History,
Van / Turkey.
bekirkoclar@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2373-945X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
15/05/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
04/06/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atrf: Koçlar, B. (2020). Hakimiyet-i Milliye'ye Karşı Geliş Hali ve Ona Karşı Oluşan İttifaklar: 27 Mayıs Darbesinde Ordu-Üniversite-Diyanet-Halk İttifakı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 225-252

Citation: Koçlar, B. (2020). Progress Against Hakimiyet-i Milliye and Counter Alliances: Army-University-Religious-People Alliance in the May 27 Coup. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 225-252

Öz

19. yüzyıldan itibaren Türk aydın ve yöneticilerinde yöneten yönetilen ilişkisi üzerinden bir sorgulama ve arayış başlamıştır. Reaya sisteminden vatandaşlık temelli modern manada bir sistem arayışı aslında bizde hakimiyet-i milliye düşüncesinin tarihsel serüvenini ihtiva etmektedir. Bu anlayışı ifade eden uygulamalar, II. Mahmud'dan itibaren zaman zaman sisteme yansıtılmaya başlamıştır. Bu girişimler, tarihsel süreç içerisinde evrilerek kendi içinde geleneğini oluşturmuştur. Bu gelenek, Tanzimat Fermanı'nın ilanı, I. Meşrutiyet'in ilanı, Meclis-i Mebusan'ın açılışı, II. Meşrutiyet'in ilanı, TBMM'nin açılışı ve Cumhuriyet'in ilanı şeklinde işleyiş göstermiştir. Bu süreç aynı zamanda Genç Osmanlılar'dan Cumhuriyet'i kuran kadroya kadar uzanan entelektüel bir çevre üretmiştir. Geleneğin hayata yansıtılması ile birlikte hem düşünce alanında hem de kurumsal manada çelişkiler ve uygulama sorunları meydana gelmiştir. Bu çelişki ve uygulama sorunları hâkimiyet-i milliye düşüncesinden uzaklaşmaları ve onun üzerine inşa edilen rejim işleyişinde sapmalara neden olmuştur. Bu sapmalara en bariz örnek ordunun sisteme sürekli müdahale etmesi yani darbelerdir. Bundan da ilginç bu darbelerin, hâkimiyet-i milliye anlayışı rejim olarak yapılandırılırken onun zinde gücü olması düşünülen siyasi partiler ve üniversiteler tarafından destek görmüş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Hakimiyet-i milliye, darbe, ordu, siyaset, diyanet, halk

Abstract

From the 19th century onwards, an inquiry and search began over the relationship of the governing and the governed between the Turkish intellectuals and their administrators. The search for a system in the modern sense based on citizenship from the Reaya system actually includes the historical adventure of the idea of domination. Applications expressing this understanding have been reflected in the system from time to time from Mahmud II onwards. These initiatives have evolved within the historical process and formed their own tradition. This tradition was respectively shaped as the declaration of the Tanzimat Edict, the declaration of the 1st Constitutional Era, the opening of the Meclis-i Mebusan, the II. The declaration of the Constitutional Monarchy the opening of the TBMM and the declaration of the Republic. This process also produced an intellectual environment ranging from the Young Ottomans to the staff that established the Republic. Along with the reflection of tradition on life, contradictions and implementation problems have occurred both in the field of thought and in the institutional sense. These contradictions and implementation problems caused them to diverge from the idea of nationality and deviations in the operation of the regime built on it. The best example of these deviations is the military's constant intervention in the system, namely coups. It is also interesting that while understanding of nationality of these coups was being structured as a regime, they were supported by political parties and universities that were thought to have a vigorous power.

Keywords: Domination of the nation, Coup, Army, Politics, Religious, People

Giriş

Hakimiyet-i milliye, siyasal manada halk iradesinin yönetim yetkinliğini elde etmesidir. Türk düşünce hayatında Sultan II. Mahmud'dan itibaren anlam bakımından var olmaya başlayan bu kavram, Milli Mücadele ile birlikte siyasetin olmazsa olmazı haline gelmiştir. Bu kavram, Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla başlayan Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'nde daha da güçlü bir şekilde dillendirilmiş ve eylemin merkezine oturmuş olup 23 Nisan 1923 tarihinde TBMM'nin kurulmasıyla siyasal manada kurumsal bir hüviyet kazanmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde ideolojik olarak gelişen hâkimiyet-i milliye anlayışı, TBMM'nin kuruluşu ile birlikte rejim olarak işlevselleşirken siyasal kültür olarak toplumda karşılık bulabildi mi? Cumhuriyet'in kurumları rollerini hâkimiyet-i milliye anlayışına karşılık gelecek şekilde oynayabildiler mi? sorularına milli iradenin lehine bir cevap verebilmek mümkün değildir.

Bu tarihsel süreçte milli iradeyi iktidara getirmek iddiası ile meydana gelen her eylem bir müddet sonra kimi zaman dış politik

dinamiklerin kimi zaman da iç politik ve toplumsal dinamiklerin olumsuz etkileriyle gittikçe otoriterleşmiştir. Türk siyasi tarihinde bu durumdan kendini kurtarabilmiş ve hâkimiyet-i milliye iddiasını her şeye ve her olumsuz etkiye rağmen sonuna kadar sürdürebilmiş bir iktidar neredeyse yoktur. Bu istikamette yola çıkan iddia sahipleri bir müddet sonra otoriterleşmiştir. Bu otoriterleşme, otoriterleşen iktidarın karşısına başka otoriter unsurları çıkarmıştır. Böylece rejimin birbirini tamamlayan unsurları bu süreçte birbirlerini ötekileştiren rakip güçler haline dönüşmüştür. Bu rekabet daha çok halkın iradesi ile iktidara gelen seçilmiş otoriterler ile ordu etrafında toplanmış elit ve bürokratik güçler arasında gerçekleşmiştir.

Türkiye’de darbeler, halk iradesine dayalı rejimin, çoğunlukçuluğa dayalı bir biçimde otoriterleşmeyle ilgili olarak meydana gelen sapmalarına rejimin kendi kuralları ve refleksleriyle çözüm üretmesine fırsat vermeden ordunun halk iradesine karşı silahlı bir şekilde müdahalesi olarak gelişmiştir. Darbeler daha çok ordu üzerinden tartışılmış ve çözümlenmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile sadece silahlı bir güç olan ordunun eylemi olarak değerlendirilmiştir. Rejimin ve toplumun diğer dinamiklerin mesela üniversitelerin hatta dini ve sosyal tabanların kâh alkışlayarak kâh sessiz kalarak yarattıkları etkiyle eylemdeki rolleri gözden kaçırılmıştır.

Bu meselenin çözümü için elbette bir makale konusundan daha fazla bir çalışma ve araştırma gerekmektedir. Biz bu çalışmada sadece bunlarla ilgili verileri ortaya koyacağız ve milli iradenin iktidara gelişinin ve rejimin bu esasa göre yapılandırılışının 100. yılını kutlarken neden hala milli iradenin iktidar sorunu yaşadığının ipuçlarını tespit etmeye çalışacağız.

1. Darbeyi Milli İradeyle Meşrulaştırmak

Türkiye’deki darbelerin en ilginç yanlarından biri otoriterliği hiçbir zaman ideolojik bir gerçekliğe dayandırmamış olmalarıdır. Otoriterlik bir iddia değildir. Eylem, milli iradeyi koruma üzerinden tanımlanmıştır. Öyle ki darbeyi yapanlara göre darbenin gerekçeleri şunlardır:

1. Hürriyet veya hürriyetsizlik sorunu
2. Cehalet ve geri kalmışlık (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030/16/86/4).
3. Demokrasinin içine düştüğü buhran ve yarattığı toplumsal çatışma
4. Siyasal buhran ve yarattığı toplumsal çatışıklığı çözme noktasında ordunun kendine biçtiği rejim koruyuculuğu ve hakemlik rolü (BCA, 030/16/86/4).

5. İktidar partisinin uygulamalarının partizanca bir uygulama olarak değerlendirilmesi ve yarattığı siyasi ve sosyal etkiler.
6. Ekonomik yatırımların plansız ve suistimallere açık olarak yapıldığı öngörüsü
7. Uygulanan mali politikanın hayat pahalılığı yarattığı ve bu politikaların
  - a. Bütün İktisadi Devlet Teşekkülleri ile Devlet işletmelerinde iktidara mensup kimselerle yakınları için lüzumsuz memuriyetler ihdas edilmesi uygulamasını yarattığı
  - b. Bu müesseselerin bütçelerinde ağırlama ve yardım nevinden fasıllar açarak bu fasıllardaki paraları iktidar partisi emrine tahsis edilme uygulamasını doğurduğu
  - c. Yatırımları, iktidar partisinin yüksek komisyonlar almak bahasına kendi adamlarına fahiş fiyatlarla ihale ettirmek suretiyle bunların pahalıya mal edildiği öngörülerini
8. Fikir hayatı üzerine baskı ve basın hürriyetine tahdit koyulduğu öngörüsü
9. Tek parti diktatoryası kurulduğu ve Meclisin meşruluğunu kaybettiği öngörüsü.
10. Demokrasiyi bütün kurumlarıyla yeniden inşa etmek iddiasıdır (BCA 030/16/86/4).

Darbeciler tarafından verilen beyanatlarda darbenin yapılış gerekçeleri ortaya konulurken darbeyle hedeflenenler deortaya koyulmuştur. Bu beyanatların hem içeriği hem de sunum şekilleri çok önemlidir. Bu içerik ve sunum siyasal rekabeti çağrıştıran ve temsil yetkinliğini yitirmiş bir çevrenin halk iradesi ile kaybettiği siyasal iktidarı hâkimiyet-i milliye esası üzerine kurgulanan sistemin kurallarının dışına çıkarak elde etme isteğinin yansıması şeklindedir. Sistemin kendi kurallarıyla çözülebilecek sorunlar, bir rejim sorunu haline getirilerek eylem ortaya konulmuş ve tanımlanmıştır. Bununla ilgili olarak 27 Mayıs Darbesi ile iş başına gelmiş hükümetin hedefleri hakkında verilen beyanattaki üslup gayet açık bir delildir. Bu üslubu gösterebilmek amacıyla hükümetin hedeflerini içeren beyanatın diline hiçbir müdahalede bulunmadan vereceğiz. Buna göre;

1. Bütün hizmetlerin halka ve köylümüze en kısa yoldan ve parti mülahazasına yer verilmeksizin eşitlikle ulaştırılması hükümetin başta gelen bir prensibidir. Köyün ve köylünün ihtiyacı olan yol, okul, su, zirai kredi ve diğer ihtiyaçlarının eşitlikle karşılanması için gereken bütün tedbirler alınmaktadır.

2. “Krediler kesilecek” söylentisi doğru değildir. Kredileri kesmek veya başka partiden olanlara kredi vermemek devri artık düşen iktidarla beraber maziye karışmıştır.

3. Evvelce Ziraat Bankası’ndan alınıp da henüz ödenmemiş olan kredilerin ödenmesi hususunda köylümüzün zorlanacağına dair maksadı mahsusla çıkarılmış söylentiler tamamen asılsızdır. Bilakis köylünün istihsal kabiliyetinin ve ödeme gücünün artırılması için lüzumlu olan bütün yardım ve kolaylıklar temin edilecektir.

4. Köylü vatandaşlarımıza “malınız para etmeyecek, alıcı bulamayacaksınız” tarzında yapılmakta olan propagandalar da kasıtlıdır. Hükümetin almakta olduğu esaslı tedbirler sayesinde iç ve dış ticaret hayatımız daha hareketli ve istikrarlı bir safhaya girecektir. Yeni idare bir taraftan yaparken diğer taraftan başka bir şeyi bozmamanın da tedbirlerini beraber almaktadır. Esasen her tedbir ve teşebbüs ilim ve ihtisas adamlarına danışılarak alınmaktadır.

5. 27 Mayıs inkılâbımızın ilk günlerinde halkımızın bankalardaki mevduatı geçici bir zaman için bloke edilmişti. Bu, düşük iktidar mensuplarının iktisap etmiş oldukları gayri meşru servetlerinin kaçırılmasını önlemeye matuf geçici bir tedbirden ibarettir. Nitekim kısa bir müddet sonra bu tedbir kaldırılmış ve bu mevduat tamamen serbest bırakılmış bulunmaktadır.

6. Kasıtlı propagandalardan birisi de; işçilere yapılan sosyal yatırımın kaldırılacağı yevmiyelerin azaltılacağı ve işçiler arasında tensikat yapılacağı söylentileridir. Bunun da hakikatle hiçbir ilgisi yoktur. İşçilerimiz, hükümetin çok yakın alaka duyduğu vatandaşlardır.

7. Halen mevcut olan gecekonduların tapularının iptal edilerek evlerin yıktırılacağı hakkındaki şayialar da asılsızdır. Mevzuat hükümleri dairesinde verilmiş olan tapular alakalı vatandaşa mülkiyet hakkı tanıyan birer senettir. Bunların hiçbir şekilde iptali mevzubahis değildir.

8. Yurdumuza kabul edilmiş olan göçmenlerin geldikleri yerlere iade edilecekleri rivayeti de doğru olamaz. Bağrımıza basmış olduğumuz bu ırkdaşlarımız bizim öz kardeşlerimiz ve vatandaşlarımızdır. Kendilerinin hal ve istikballeri teminat altındadır.

9. “Din elden gidiyor” tarzında vatandaşların dini hisleri üzerinden yapılan şaşırtıcı ve maksatlı propagandalar hiçbir esasa dayanmamaktadır. Bu propagandalar sadece, düşük iktidarın kendilerine sağladığı gayri meşru menfaatlere bağlı uşak ruhlu

insanların son ümit kaynağıdır. O iktidar ki senelerce bu millete karşı işlediği sayısız günahlarını gizleyebilmek için sözde Müslüman görünerek ve din hamiliği yaptığı hissini vererek halkı aldatmaya çalışmıştır. Bir taraftan mübarek Ramazan ayında mevlit okutup iftar verirlerken öte tarafta içkili kadın âlemleri yapmaktan çekinmemiş ve sonuna kadar Türk milletini aldatacaklarını zannetmişlerdi.

Düşük iktidarın şiarı olan yalancılık, riyakârlık, millet malını çalmak ve partizanlık yoluyla adaletsizlik ve zulüm yapmakla İslam dini hiçbir suretle bağdaşamaz. Müslümanlığın esaslarından olan doğruluk ve adalet yani hakka riayet ve herkese eşit muamele yapmak bugünkü hükümetimizin başta gelen prensibidir. Binaenaleyh bundan sonra da herkes serbestçe Kuran'ını okuyacak, camiye gidecek ve ibadetini yapacaktır. Yalnız, din hiçbir suretle menfaate ve politikaya alet edilmeyecektir. Camilerin bakımları, imarları ve idareleri bundan sonra daha düzenli olarak yürütülecektir.

Radyodaki dini ve ahlaki musahabe saatlerinde din mevzuunda eskisinden daha samimi ve daha salâhiyetli zevat tarafından dinimizin esasatını izah eden konuşmalar yapılmakta ve okutulan mevlitler yayınlanmaktadır.

10. Köylü vatandaşlarımızdan milletvekili seçmek hakkının alınacağı ve seçimlere iştirak ettirilmeyecekleri şeklindeki söylentilerin gerçekte hiçbir ilgisi yoktur. Bilakis inkılâp hükümetinin vazifelendirdiği kıymetli ilim heyeti tarafından hazırlanmakta olan yeni Anayasa ve seçim kanunu projelerinde köylü ve şehirli tefriki yapılmaksızın bütün vatandaşlara milletvekili seçmek hakkı eşitlikle tanınmıştır. Aynı zamanda düşük iktidar devrinde olduğu şekildeki partizanca baskı hareketlerine ve seçim hilelerine son verilmiştir. Bundan sonra vatandaş hiçbir endişeye kapılmaksızın sandık başına gidecek ve yalnız vicdanın sesini duyarak dilediğine oyunu verebilecektir (BCA 030/01/1/10/2).

Darbeciler tarafından ortaya koyulan gerekçeler ve hedefler rejimin kural ve kurulları bağlamında değerlendirildiğinde müdahalesiz çözülemeyecek hususlar olarak görülmektedir. Kurucu iradenin kurguladığı sistemde hükümet etme şeklinin kaynağı gayet açık olarak milli iradedir. Milli iradenin inisiyatifi ile yönetme yetkinliğine ulaşmış bir gücün yarattığı sorunun çözümü ile ilgili kurallar ve kuralları uygulayacak kurullar da yine buna göre oluşmuştur. Bu konuda en yetkin kurum mahkemeler ve sivil inisiyatiflerdir. Mahkemeler iktidarı yasal ölçütler içinde

tutma rolü oynarken sivil inisiyatifler iktidarı demokrasinin kuralları içinde tutar. İktidarın bu kuralların dışına çıkmasına karşılık olarak onu iktidardan indirecek olan irade, milli iradedir. Bunun dışında hiçbir güç onun adına irade koyamaz. Ancak Türkiye’de ordu kendine demokrasiyi koruma rolü vererek demokrasinin gelişmesine engel olmuştur.

Ordunun sahip olduğu rejimi koruma misyonu rejimin değerleri açısından gayri meşrudur. Dolayısıyla ordunun rejime yaptığı müdahale rejimi koruma iddiasıyla gerçekleşse de meşruiyeti yoktur. Bu nedenle darbecilerin yaptıkları eylemin gerekçelerini ve hedeflerini ortaya koyarken yukarıda bahsettiğimiz meşruiyet sorununun farkında olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla müdahale ettikleri iktidar alanında kendi rollerinin olmadığını bildikleri için söylemlerinde bir silahlı güç olmanın ötesinde siyasal parti yaklaşımıyla üslup benimsemişlerdir. Bu üslupta milli hâkimiyet vurgusu öne çıkmıştır. Ayrıca bu üslupta eyleme karşı oluşabilecek milli iradenin darbeye yönelik tepki koyma ihtimalinin yarattığı bir korku da söz konusudur. Bu nedenle darbecilerin halkı yanlarına çekme arzuları da söylemlerinde belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

2. Darbenin Başarısında Üniversite Siyaset Diyanet ve Halk Davranışının Rolü

2.1. Üniversitenin Rolü

Makalemizin giriş bölümünde belirttiğimiz gibi Türkiye’de gerçekleşen hiçbir darbe silahlı kuvvetlerin tek başına toplumun diğer dinamikleri ile ittifak etmeden gerçekleştirdiği bir eylem değildir. 27 Mayıs Darbesi’nde ordu öne çıkan bir güç olmasıyla beraber darbeye giden ve darbenin işleyişi ile ilgili süreçte üniversitelerin hem kurumsal olarak hem de mensupları olarak verdiği destek inkar edilemeyecek bir şekilde belgeleriyle takip edilebilmektedir.

27 Mayıs Darbesi’ne üniversitenin en somut desteği üniversite mensuplarının darbecilerle olan ve darbenin meşruiyet kazanmasında büyük rol oynayan ilişkileridir. İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord.Prof. Sıddık Sami Onar, Prof. Naci Şensoy, Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Tarık Zafer Tunaya ve Doçent İsmet Giritli imzalı Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tesbit Ettiği Esaslar adlı bildiriadaki ifadeler darbeyi meşrulaştırmaya çalışan bir

üsluba sahiptir. Üniversite darbe ilişkisini bu bildiriye çözümleyerek tespitlerde bulunabileceğimiz düşünüyorum.

Bu bildiri, adeta darbecilere kurucu bir yetkinlik vermektedir. Bildiriye hazırlayan üniversite hocalarına göre darbe basit bir hükümet darbesi olmaktan öte bir şeydir. Devlet ve rejim meselesidir. Siyasi iktidar rejimin kurallarının dışına çıkmıştır. O halde devlet adına bu iktidara karşı şiddet kullanılmasında hiç beis yoktur. Devletin adına bu gücü en yetkin bir şekilde kullanacak güç de ordudur. Orduya bu yetkinlik verilirken üniversiteler, mahkemeler, basın ve siyaset unsurları da bu gücün gerçekleştirdiği eylemi meşrulaştırıcı güçler olarak görülmektedir. Rejimin kendi içinde yaşadığı çelişkileri ve bu çelişkilerin yarattığı çatışmayı, rejimin esasını oluşturan milli irade temelli şekillenen kurallarla çözmek yerine her çatışmada neredeyse yeni bir kurucu irade ile rejimi yeniden yapılandırma anlayışı benimsenmiştir. Her çatışma rejimi yeniden yapılandırma gerekçesi olarak değerlendirilmektedir. Bu eylemin Atatürkçülük ve inkılâbı koruma kaygısı ile yapıldığı öngörülmektedir. Aslında bu şekilde, en önemli tanımlayıcısı irade-i milliye olan Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Türk inkılâbı da muğlâklaştırılmakta onu koruma adına gerçekleşen her eylem ondan uzaklaşmak gibi sonuç doğurmaktadır.

Yargının konusu olan her şey darbenin gerekçesi olmuştur. Üniversitelerin, sistemin kendilerine verdiği yetkinlik alanından ilerleyerek siyasi iktidarı rejimin kuralları içine çekme rolünü oynamak yerine darbeye giden yolda oluşan provokasyonların bir parçası olduklarını görmekteyiz. Üniversiteler, siyasal iktidarın rejim kuralları dışına çıkarak üniversite üzerine kurduğu baskıyı, aynı siyasal iktidarın yaptığı gibi rejim kuralları dışına çıkarak karşılık vermiştir. Milli iradeden sapkınlık gösteren siyasal iktidara karşı, üniversiteler, bir sapkın davranışla işbirliği yapmıştır. Hatta bu eylemi tahrik etmiştir. Ancak bir savaş sürecinde vazifeye çağırılması gereken bir kurum olan ordu siyasetin ve yargının yetkinlik alanı içine çekilmiştir.

Bildiride göze çarpan diğer önemli bir husus da yasamanın yetki alanı ile ilgilidir. Burada göze çarpan en önemli husus meclisin yasa yapması ile ilgili olanadır. Meclisin bu yetkisini kullanması neredeyse darbenin ana gerekçesi olarak görülmektedir. Ordu ve üniversitenin bu konuda daha yetkin olduğu kanaati öne çıkarılmaktadır. Yasamanın devletin kendi içindeki dengeleri göz ardı ettiği ve kendi yetki alanının dışına çıktığı ve anayasaya aykırı bir davranışta bulunduğu iddiasına

karşılık, ordunun yetki veya yetkisizlik alanı hiç konuşulmamaktadır. İktidar partisinin partizan uygulamalarının halk arasında yarattığı tefrikaya karşılık, darbenin aynı şeye neden olabileceği göz ardı edilmiştir.

Bildirinin en önemli yanı da darbeyi demokrasi ile ilintilendiren kısmıdır. Burada şunlar söylenmektedir:

Bu durum karşısında alınması gereken iki tedbir vardır:

Birincisi: Amme hizmetlerini, gerçekleşmesi istenilen ve milletçe özlenen demokratik icaplara şimdiden uygun olarak yürütülecek ve insan hak ve hürriyetlerini koruyarak, amme menfaatini gözetecek fiili ve geçici bir hükümet kurarak idareyi devam ettirmek.

İkincisi: Devletin ihlal edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş Anayasası yerine bir Hukuk Devletinin gerçekleşmesini sağlayacak, Devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir Anayasa hazırlamak, ayrıca milletin gerçek iradesinin izharına imkan verecek bir çoğunluk istibdadına mani olarak siyasi kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dahilinde bir seçim kanunu meydana getirmek (BCA 030/01/18/86/4).

Üniversiteler, milli iradenin önemli bir parçası olan siyasi partilere ve onların iktidarlarına demokrasi ve inkılâplara zarar verdikleri gerekçesiyle gösterdikleri direnci orduya karşı gösterememişlerdir. Tam tersine sahip oldukları konuma uymayacak şekilde generallere itaat ve iltifat etmişlerdir. Hatta generallerin kendi kurumsal alanlarına müdahalelerine ses çıkarmamışlardır. Üniversitelerin generallere olan itaat ve iltifatının en iyi örneklerinden biri darbe döneminde Profesör olan Mehmet Kaplan'ın Cemal Gürsel'e yazmış olduğu iki mektuptur.

Mehmet Kaplan'ın 14 Haziran ve 22 Haziran 1960 tarihlerinde İngiltere'den darbeci General Cemal Gürsel'e yazdığı bu iki mektupta darbeyi meşrulaştıran şu ifadeler yer almaktadır:

Türkiye'de vukua gelen hadiseleri derin bir endişe ile takip ediyordum. Nihayet ordu müdahale mecburiyetinde kaldı. Bu hareketin başında sizin bulunmuş olmanız bana büyük bir emniyet verdi. Yaptığınız harekâta bütün Avrupa hayran kaldı. Sizi ve yiğitlerinizi Türk milleti unutmayacaktır. Var olunuz Paşam.

... Lutf ederseniz Türkiye'ye dönünce sizinle konuşmak istiyorum. Yirmi senedir. Anadolu'nun kaderi üzerinde

düşünen yazan bir Anadolu çocuğuyum ve siz benim gözümde Anadolu'nun özlediği insansınız. Size düşüncelerimi anlatamazsam hayatımın en büyük fırsatını kaçırmış olurum. Söyleyeceklerimin sizi ilgilendireceğini sanıyorum...

... Türkiye'yi yalnız ilim ve ahlak kurtarabilir. Eski Halk Partisi de Demokrat Parti de Anadolu'nun esas meselesini ve Garp medeniyetinin temellerini iyi anlayamamışlardı. İlim adamlarına ve ilme değer vermiyorlardı...

... Pek muhterem Generalim, sizin ve koç yiğitlerimizin yaptıkları iş büyük, tuttuğumuz yol doğrudur. Bütün kalbimle sizleri tebrik ederim saygılarımı sunarım. Türkiye'nin hal edeceği pek çok meseleleri var. Müsaade ederseniz bir memleket çocuğu ve bir ilim mensubu olarak size düşüncelerimi, Türkiye'ye dönünce serbestçe söyleyebilirim.

Milli Birlik Komitesinin bitarafılığı, dürüstlüğü, ilmi hayatta en hakiki mürşit olarak kabul etmesi beni hayran bıraktı. Diyebilirim ki hayatımda ilk defa ta ruhuma kadar işleyen tertemiz bir hava aldım...

... Türk ordusu bize çok uzaklarda adeta efsanelerde kalmış ulvi bir varlığın ölmediği, hala yaşadığını gösterdi. Bu gerçekten yeni bir doğuştu. Bu ruh Türkiye'yi felaketten kurtardı. İnaniyorum ki o artık Türkiye'nin temeli, kaynağı olsun. Halkın maziye bütün zilletleri hakikat ve faziletin ateşinde yansın ve Türk ruhu tertemiz ortaya çıksın. Milli Birik Komitesi'nin şimdîye kadar ki davranışı bende büyük ümit uyandırdı.

Gazetelerde sakıt iktidarın zilletlerinin tafsilatını okudukça onlardan öğrendim...

... Erzurum'a büyük idealizm ile gittim. Vatan gazetesi kıyametler koparak beni Said-i Nursi veya Necip Fazıl ile bir tutuyordu. Ben bir ilim adamı idim. Fakat materyalist ve solcular nazarında en ilmi şekilde de olsa tarihten, dinden bahseden gericidir...

... Ben size gerçekten samimiyetle inanmasaydım, ne evvelkini ne de bunu yazardım. Sizin ve Milli Birlik Komiteniz'in Türkiye'ye yepyeni bir şekil ve ruh vereceğinize inanıyor ve sizi bütün kalbimle tebrik ediyor ve başarılar diliyorum (BCA, 30/01/21/123/11).

Bu iki mektup üslup olarak gerçekten itaat ve iltifatta aşırılığın önemli bir göstergesidir. Her iki mektupta da bir

üniversite hocasının hem darbeyi alkışlayan yönünü hem de akademinin ve siyasetin yetkinlik alanını orduya devredişini görmekteyiz. Mektupların en ilginç yanı da bu husustur. Üniversitelerin en büyük sorunlarından biri olan bu anlayış yüzünden üniversiteler Türkiye'nin yapılışında en az rol alan kurumlar olmuştur.

Mektuplardan ikincisi birincisine göre daha anlamlıdır. Aslında burada sadece üniversitelerin değil Türk aydınının zayıflığı sergilenmektedir. Kendi çevresinde entelektüel bir tartışma alanı yaratamayan aydınlar birbirleriyle tartışarak düşünce üretmek, kendi irade alanını muhafaza altına almak yerine bu alanı başka güçlerin müdahalesine açmış hatta onların bu alana müdahale etmesini arzulamıştır. Böylece hem siyaset kurumu hem de ordu Üniversiteler üzerinde egemen olmuşlardır. Bu nedenle üniversiteler, siyasal ve silahlı güçlerin rejim bakımından yaratacakları sorunları çözme konusunda oynamaları gereken rolü oynayamamışlardır.

2.2. Siyaset Diyanet ve Halk Davranışının Rolü

Buraya kadar üniversitenin darbe ile olan ilişkisini ve hâkimiyet-i milliye açısından yarattığı olumsuz etkileri anlattık. Aslında Türkiye'deki darbelerin başarısında ona karşı çıkması gereken güçlerin tam tersine onunla işbirliğine girmesi ve bu işbirliğinden fayda umması ile ilgilidir. Bu nedenle darbeciler eylemlerini başarıya ulaştırma yönünde çok kolay yandaş bulabilmiş ve ittifaklar oluşturmuşlardır. Yukarıda anlattığımız üniversiteler dışında bu müttefiklerin diğerleri de siyaset kurumları, diyanet ve halktır.

27 Mayıs Askeri Darbesi'nde müdahale sadece DP iktidarına yönelik değil aynı zamanda siyaset kurumuna ve meclise yöneliktir. Ancak dönemin siyasal aktörleribu müdahaleyi bu şekilde değerlendirmeyerek DP'ye yönelik bir eylem olarak değerlendirmişlerdir. Siyasi güçler, darbenin karşısına aldığı siyasal anlayışa göre darbeye ilgili duruşunu şekillendirmiştir. Dolayısıyla 27 Mayıs Darbesi'nin DP iktidarına yönelik bir girişim olduğu öngörüldüğü için CHP, darbe ile silahlı güçlerin siyasette yetkinlik kazanabileceği ihtimalinin siyasette yaratacağı olumsuz etkilerini ve ilerleyen zamanlarda siyasette yetkinleşen silahlı gücün silahı o gün işbirliği içinde olduğu güçlere yöneltebileceğini düşünmeden darbeye destek vermiştir. Bu destek, halkta darbeyi CHP'nin yaptırdığı veya darbenin CHP'yi tekrar iktidara getirme girişimi olduğu algısını yaratmıştır. Mesela Balıkesir'in Söp

köyünden Orgeneral Cemal Gürsel'e yazılan mektupta bu açıkça dile getirilmektedir. Bu mektupta ülkenin içine düştüğü buhrandan sadece DP'nin sorumlu tutulması eleştirilmektedir. Hatta bu işbirliği, önceki Atatürk-İnönü ilişkileri ile ilişkilendirilmektedir. İnönü'nün devlet ve halk nezdinde kaybettiği siyasal itibarı ve iktidarı meşru yollardan tekrar elde edemeyeceğinden darbenin yapıldığı öngörülmektedir ve CHP (İnönü) ordu ilişkisi ile ilgili olarak şu sorular sorulmaktadır:

1. Ulu önderimiz Atatürk ölmeden evvel sayın İnönü'yü Başbakanlıktan çıkarıp sabık Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Başbakan yapmasının sebepleri?

2. Ulu önder Atatürk ölürken veyahut ölmeden evvel İnönü'yü neden yanına kabul etmedi?

3. Atatürk öldükten sonra Fevzi Çakmak'ın TBMM'ye baskısıyla Cumhurbaşkanlığına getirilen İnönü, birkaç sene sonra Fevzi Çakmak'ı neden Genel Kurmay Başkanlığından çıkardı?

4. Sayın İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduğu zaman bütün paralardan, pullardan Atatürk'ün resimlerini kaldırtıp kendi resimlerini koydurttu. Bunlar Atatürk'e karşı bir saygısızlık olup olmadığı?

5. Siyasi mücadele (için) yeni partiler teşekkül edildikten sonra İsmet İnönü Türk milleti huzurunda neden kıymetini düşürdü ve 1946 seçimlerinde iktidarı apaçık olarak kaybettiği halde 1950 Mayısına kadar sahte iktidarın Cumhurbaşkanı olduğunu sizin de bildiğinizi zannederim buna ne dersiniz?

6. İktidardan düştüğünden sonra sayın İsmet İnönü'nün işi muhalefette kalması tabii iken hiç durmadan masum Türk milletini her an için seçime davet ve iktidara en ağır tazyiklerde bulunuyordu, bunu siz de tabii biliyordunuz ve ancak on sene sonra sayın İsmet İnönü sizi de ikna ederek Demokrat parti iktidarını en ağır şekilde yere serdirdi. Türk milleti siyasi hayatın ne olduğunu henüz öğrendiği şu sıralarda Türk ordusuyla ağır bir darbe yapılarak, ekseri köylü, kentli ve şehirli orta tabaka halk bu durumu hiç benimsemedikleri ve ileride daha vahim hadiselerin de doğacağı kanaati var (BCA, 030/01/21/123/14).

Mektuptaki bu ifadeleri buraya koymamızın sebebi darbenin halk algısındaki yarattığı etkiyi göstermesidir. 6. maddede darbeyi İnönü'nün yaptırdığı ve ordunun bu eylemde etken taraf olmadığı suiistimal edilen edilgen taraf olduğu vurgusu öne çıkmıştır.

Halktaki var olan bu algı temelsiz değildir. CHP gerçekten 27 Mayıs Darbesi'ni eylem ortaya çıktığı andan itibaren desteklememiştir. Darbenin organizasyonunda kurumsal manada etkili olduğuna dair ipuçları görülmektedir. Bu ilişki ile ilgili olarak İsmet Paşa'ya Cemal Yaşar tarafından 9 Ocak 1963 tarihinde yazılmış olan mektupta yer alan ifadeler sanki bu durumun itirafı gibidir. Mektupta CHP adına ülkenin 27 Mayıs Darbesi'ne nasıl sürüklendiği anlatılmaktadır. Buna göre;

1. Ankara'da çoğu üniversite öğrencisi gençler, askeri birliklere yerleştirilmiş *Demir Grubu* adlı bir yapı oluşturulmuş, bu gruba bağlı unsurlar Kızılay'daki olaylarda Harbiye'nin yer almasında, darbe günü Polis Enstitüsü ile Koleji'nin ve Emniyet silah depolarının ve polis birliklerinin silahtan tecrit ve enterne edilmesinde vazife almışlardır. Darbe öncesinde Ankara'da zaman zaman yapılan halk yığınaklarına karşı alınan tedbirlerde etkili rol alan ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezi'nin ve liderinin korumasında olan grup, darbenin her safhasında görev almış, iktidar mensuplarının kısa zamanda toplanıp harbiye karargâhına tesliminden, Adnan Güvercinlik Hava Alanı'nda darbe adına teslim alınmasına kadar hizmet ve gayret göstermişlerdir.

2. Bu gruptan CHP Kurucu Meclis Üyesi Avukat Enver Kırker, Kayseri Kurucu Meclis Üyesi ve milletvekili Mehmet Göger başka bazı partililer ve Milletvekilleri haberdardır.

3. Bu grubun gerçekleştirdiği polisi etkisizleştirme girişimi Emniyet Umum Müdürlüğü Polis Enstitüsü ve Koleji Müdürlüğü'nün gruba bağlı unsurlara yazdığı 30 Mayıs 1960 tarih ve 2220 sayılı yazıda kayıtlıdır ve bu harekete Enstitü Müdür Muavini Hakkı Kütük de destek vermiştir.

4. İstanbul'da çıkan *Pazar* dergisinin 5 Haziran 1960 tarihli 193. sayısının 10. sayfasında Menderes'in Ankara'da Güvercinlik Alanında teslim alınışında Cemal Yaşar'ın orada olduğu resmedilmektedir.

5. Mektubu yazan kişi olan *Demir Grubun'nun* kurucusu ve lideri olan Cemal Yaşar, darbe sürecinde sürekli görülmektedir. 15 Temmuz 1960 tarihinde darbe hatıralarının anılması ve değerlendirilmesi için Tıp Fakültesi'nde yapılan törende bir kısım *Demir Grup* üyesi ile toplantıya katılan Yaşar, Fakülte Dekanına cop, sis mermisi ve İnönü'nün büstünü hediye etmiş, bu olay 16 Temmuz 1960 tarihli *Ulus* gazetesinde haber olarak çıkmıştır.

6. Cemal Gürsel bu gruptan haberdardır.

7. Grubun ve liderinin adı Kızılay direnişleri ve yapılan yığınakla ilgili hususlarla ilgili olarak Yassıda mahkeme kayıtlarında yer almıştır (BCA, 030 /01/7/ 451/7).

Bu mektuptaki bilgilere henüz mektubu yazan ile ilgili bilgiye ulaşılamadığı ve parti ile olan ilişkisi tam olarak tespit edilemediği için şüpheyle yaklaşmakta fayda vardır. Buna rağmen mektuptaki bilgilerin doğru olma ihtimalinden yola çıkarak bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki CHP darbenin kurgulayıcılardan biridir. Bu da; Atatürk'ün orduyu siyasetten uzak tutma görüşünün terk edildiğini göstermektedir. Böylece CHP'li yöneticilerin siyaset alanında açtıkları bu gedik Türk siyasal geleneğinde darbeleri meşrulaştıran bir durum ortaya çıkarmıştır. Ordu siyasal yetkinlik bakımından milli iradenin önüne geçmiş, siyasal bir rolü olan güç haline gelmiştir.

Tabii CHP'nin 27 Mayıs Darbesi'ni bir değer olarak kabul etmesi hususundaki belgeler bu mektupla sınırlı değildir. İsmet İnönü'nün Başbakan olarak verdiği demeç (BCA, 30/01/16/86/10), Artvin Senatörü'nün kendini 27 Mayısçı olarak tanımlayan telgrafi (BCA, 030 01 50 304 6) gibi birçok belge bulunmaktadır. CHP'nin 27 Mayıs Darbesi ile ilişki içinde olduğunu en azından onun etkisinin devam etmesi ve korunması yönünde kendisine vazife edindiğini göstermesi bakımından önemli belgelerden biri de Parti Grup Başkan Vekilleri Turan Feyzioğlu ve Nihat Erim tarafından CHP Meclis Grubu adına 27 Mayıs 1960 Devrimine yönelik tecavüzler karşısında Bakanlar Kurulu'nun kanuni yetkilerini kullanmadığı ile ilgili olarak 05.03.1963 tarihinde verdiği gensorudur. Mesela bu gensoru metnindeki;

Bundan başka, siyasi partiler Kanununun şu anda yürürlükte bulunan hükümleri de 27 Mayıs 1960 devriminin meşruluğunu inkar eden partiler ve partililer hakkında hukuki tedbirleri ve bu arada, kapatma müeyyidesini öngörmüştür. Anayasamızda ve kanunlarımızda yer alan bu hükümlere rağmen, Demirel Hükümeti'nin iktidara gelişinden bu yana, bizzat iktidar partisi mensuplarının ve gazetelerinin 27 Mayıs 1960 devriminin meşruluğunu inkara yeltenen filleri devam (BCA, 030/01/53/321/5)

ifadeleri CHP nin darbeyi meşru bir eylem olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

Darbeyi meşrulaştırma konusunda kendine görev edinen en ilginç kurum Diyanet'tir. Konuyla ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanlığının Anamur Müftülüğüne 28 Temmuz 1960 ve 28 Eylül 1960 tarihlerinde göndermiş olduğu iki yazı son derece ilginçtir. Bu

yazılardaki; “27 Mayıs İnkılabının taşıdığı büyük mananın, halka ve köylüye kafi derecede ve açık bir ifade ile, vaizlerimizin va’azlarında, hatiplerimizin hutbelerinde de ayet ve hadislere istinaden anlatılması Müftülüklere gönderilen 4.6.1960, 16.6.1960, 28.7.1960 tarihili tamimlerimizde istenilmiştir” ifadeleriyle Müftü’yeva’az ve hutbelerde neredeyse darbeye dinsel bir muhteviyat kazandırılması emrediliyor (BCA, 051/133/4/33/29). Bundan da darbecilerin meşruiyet korkusu yaşadıklarını bu konuda halkı ikna etme konusunda bütün argümanları kullandıklarını söyleyebiliriz.

Son olarak milli iradenin silahlı güçler karşısında zayıflamasının en önemli sebeplerinden biri olarak milli hâkimiyet anlayışının halkta bir şura dönüşmediği ile ilgili hususu değerlendireceğiz. 27 Mayıs Darbesi sürecinde halkın bir kısmı darbeye karşı sessiz ve tepkisiz kalarak bir kısmı da ya parti bağına bağlılığı ile ya da korku veya ikbal beklentisiyle darbeye yandaş olmuşlardır. Bu konuda darbenin lideri Cemal Gürsel’e yazılan telgrafların içerikleri önemli bir veridir. Bu telgraflar doktor, aşçı, kasap, mahkûm, gazeteci, öğrenci, öğretmen, tüccar gibi çok farklı sosyal gruplar tarafından yazılmıştır. Telgraflarda yazılanlar içerik olarak değerlendirildiğinde içerdiği

“Büyük Türk milletinin bu gününde yüksek şahsınızda kahraman Türk ordusuna selamlar hürmetle ellerinizden öperim”, “Türk milletinin selameti için yapmış olduklarınız için candan tebrik eder Türk ordusuna sağlıklar dileriz”. “Atatürk inkılaplarını kurtaracak modern demokrasimizin gelişmesi gayesiyle giriştiğiniz mücadelede bütün öğretmen arkadaşlarla güvenle izinizedeyiz”, “Kötü niyetli politikacıların zulmünden biz Türk milletini kurtardığınız için sizi ve Türk ordusunu tebrik eder sonsuz şükranlarımızı arz ederiz yaşasın Türk ordusu”, “Vatan ve millet uğruna girmiş olduğunuz mücadeleden dolayı şerefli Türk ordusunun komutanlarını candan tebrik ederiz”, “Başarılan milli inkılabı tebrik eder ellerinizden öperim”, “Gazanız mutlu zaferiniz kutlu olsun izinizedeyiz”, “Zulüm devrinin zindanlara çürütmek için attığı Türk basın mensupları arkadaşlarımızı hürriyete kavuşturmanın sonsuz sevinci içindeyiz. Ordumuza güveniyoruz”. “Başarmış olduğunuz kurtuluş hareketi münasebetiyle şahsınızı ve yüce orduyu tebrik ederim”, “Tarih şaha kalkıyor tarih deviriyor tarih sizi alkışlıyor” (BCA, 030/01/21/123/9).

şeklindeki ifadelerden halk algısında orduya siyasette bir rol verildiğini görmekteyiz. Bu rol verişin arkasındaki sebep korkudan ziyade halkın orduyla olan güçlü güven bağıdır. Bu bağ, vatan

savunması gibi hususlarda önemli bir özellik olarak değerlendirilebilir ki öyledir. Ancak söz konusu milli iradeye dayalı bir sistem kurma olduğunda, bu bağ önemli bir soruna dönüşmüş ve milli hâkimiyet anlayışının halkta şuura dönüşmesinde engel teşkil etmiştir. Bu nedenle de halk milli hâkimiyete yönelik müdahalelerde tepkisiz kalmış veyahut milli hâkimiyeti güçlü kılabacak katkıyı verememiş bu konuda iradesini güçlü bir şekilde kullanamamıştır.

Sonuç

Darbe ve ordunun siyasete karışması ile ilgili olarak ortaya çıkan silahlı bir gücün siyaset üzerinde baskı oluşturması durumu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ile birlikte ortaya çıkmış bir rejim sorunu değildir. Aslında silahlı güçlerin siyasete etkisini Osmanlı Devleti ve daha önceki Türk devletleri tarihinde çok fazla görmekteyiz. Dolayısıyla silahlı güce dayanarak siyaset yapmak veya siyasete etki etmek, Türkiye'de geleneksel siyaset anlayışının bir yansımasıdır. Bu geleneksel yansıma Türk toplumunun demokrasiye geçişini zorlaştıran en önemli nedenlerden biri olmuştur. Yüzyıllar içinde var olagelen bu siyaset yapma şekli toplumda darbeyi kabullenmeyi meydana getirmiş ve bu istikamette bir siyasal kültür oluşmuştur. Bu kültür, darbelere karşı toplumsal kayıtsızlığı ve tepkisizliği doğurmuştur. Hatta darbeyi meşrulaştırıcı bir zemin hazırlamıştır diyebiliriz. Öyle ki toplum dinamiklerini oluşturan üniversite, siyasal, dinsel ve diğer sosyal çevreler şiddetle iktidarı ele geçirmiş güce karşı meşru iktidarın yanında durmak yerine yeni iktidarı meşrulaştırma yoluna girmiştir. Daha ötesi meşru iktidarla yaşadığı sorunları rejimin meşru ve hukuksal zemininde çözmek yerine orduyu tahrik ederek iktidar mücadelesi vermek gibi bir yöntem benimsemişlerdir. Geçmişte bu rolü oynayan medreseler ve diğer güçlerin yerine İttihat ve Terakki darbesiyle birlikte bu tahrik edicilik ve meşrulaştırıcılık rolünü üniversiteler, diyanet, siyasi partiler gibi modern kurumlar almışlardır. Dünün meşrulaştırıcı ideolojik argümanı *din elden gidiyor* sloganıyla ifadesini bulan *yeni* karşıtlığı iken Cumhuriyet dönemi darbelerinin ideolojik meşrulaştırıcı argümanı *irtica geliyor* sloganıyla ifadesini bulan *eski* karşıtlığı olmuştur.

Kaynakça

- BCA, 030 /16/ 86 /4
- BCA, 030/ 01/ 1 /10 /2
- BCA, 030/01/18/86/4
- BCA, 30 /01/ 21 /123 /11
- BCA, 030 /01 /21 /123 /14
- BCA, 030 /01 /71/ 451/ 7

BCA, 30 /01/ 16 /86 /10
BCA, 030 /01/ 50/ 304 /6
BCA, 030 /01 /53/ 321 /5
BCA, 051 /133/ 4 /33/ 29
BCA, 030 /01 /21 /123 /9

EKLER

EK 1: Diyanet İşleri Başkanının Anamur Müftülüğüne Gönderdiği Yazı

NEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Yazış ve Evrak Müdürlüğü

20478

Anamur
.....Müftülüğüne

28/9/960

175

27 Mayıs İnkılabının taşıdığı büyük mânanın, halka ve köylüye
âfi derecede ve açık bir ifade ile, vaizlerimizin va'zlarında, hatiple-
rimizin hutbelerinde âyet ve hadîslere istinaden anlatılmakta, Müftülükle-
re gönderilen 4/6/1960, 16/6/1960, 28/7/1960 tarih ve 11467,11942; 15811
sayılı tamimlerimizle istenilmişti.

Mezkûr tamimler gereğinin yerine getirilmesinin dikkat ve has-
sasiyetle takibinden ; kendi bölgelerinde ve Müftülük camiası içinde İn-
kılâbın ruh ve mânasına aykırı mahiyetteki davranışlardan Müftülerin de
sorumlu bulduklarını hatırlatır,

a) Yukarıda bahsedilen tamimler üzerine ne gibi bir faaliyette
bulunulup ne netice alındığının , vâiz ve hatiplerin bu mevzudaki faali-
yetlerinin (faaliyetin mahiyeti ve kimler tarafından ne yapıldığını isim
zikredilerek belirten) bir raporla bildirilmesini ,

b) Bundan sonra bu hususta yapılacak işler için hazırlanacak
programın, en geç 20/10/1960 tarihinde Başkanlıkta bulunmak üzere gönde-
rilmesini ve keyfiyetin ilgililere de duyurulmasını ehemmiyetle rica
ederim.

A. ...

Diyanet İşleri Başkanı Y.
E. ...

40
12-10-960

-3-

051	V331			4	33	29
-----	------	--	--	---	----	----

EK 2: Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Orgeneral Cemal Gürsel'e Yazdığı Mektuplar

MTT
K

Prof. Dr. Mehmet Kaplan
35, Collingham Road
SW 6 London
14 Haziran 1960

Pek Muhterem Generalim,

Bundan dört-beş ay önce, İngiltere'ye temsilimizde bulunmam sendiği kâğıtla Atatürk Üniversitesi Rektarı vekili olarak bendemi de davet etmişlerdi. Orada sizi tanımak ve konuşmak fırsatına mâil olmuştum. Üniversite ve gençlik hakkında sualler sormuş, pek dikkate geçen mütalâaları send etmiş idim. Sahâyet ve görüşlerinize hayran kalmış idim. Bilkhusus "ilim" ve "din" e vermiş olmanızın ölçer benim görüşlerime de çok uygundur. Ötedenberi Türkiye'min ^{Kurtuluşunun} bu işi' mühim müesseseleri muvazene bir şekilde gelişmesi ile mümkün olduğuna inanıyor, gaye ve kompromisizimle bu tezi müdafâ ediyordum. İngiltere'de bir üniversite açılınca Türkiye'nin öğretiliği yeni medeniyet sentezinin talimatlıken eteklerinde doğuracağı inancımın oraya

030	01			21	123	11
-----	----	--	--	----	-----	----

7

3

haha pek çok şey vardı. yine de vardı. Fakat insanın talakatının istikamde çabıyacağına biliyor ve size fazla meşgul etmek istemiyordum. Karşı Karşıya gelmeden fikirlerimizin nasıl karşılanacağına bilmediğimden söyleyebileceklerimi sanmaya kalkıyordum. Lutf edersemiz Türkiye'ye ölümümse sizinle konuşmak istiyordum. Yüzümü nemeci Anadolu'mun kaderi üzerinde düşünürüm. Yalnız bir Anadolu çabıyordum ve siz benim gözümde Anadolu'mun özlediği insandıydınız. Size düşüncelerimi anlata, mozaik hayatımın en büyük fırsatına kaşımış olurdum. Söyleyebileceklerimin size ilgilendireceğini sanıyordum.

Gençliğe hitabemiz son derece hoşuma gitti: ilim! Türkiye'yi yalnız ilim ve ahlak kurtarabilir. Eski Halk Partisi de Demokrat Parti de Anadolu'mun esas meselelerini ve gözün medeniyetinin temellerini iyi anlamamışlardı. İlim aklamalarına ve ilma değer vermiyarlardı. Sizin iş başına geçince üniversite

030	01			21	123	11
-----	----	--	--	----	-----	----

9

Profesörlerine boş vermemiş, çok manalı bir hareketi. Bence bir siyaset ve devlet adama hakikati gösterecek yol, birisi halk ile, ikincisi ilim adamları ile diyaloga temas etmektir. Halkın istediği ve meselelerini ilim adamları tesdik edecek, hal yollarını bulacak, devlet adamları onları tatbik edecektir.

Pek mühterem generalim, sizim ve koğ yigitlerimizin yaptıkları iş büyük, tuttuğumuz yol doğrudur. Bütün kalbimle sizleri tebrik eder, derin saygılarıma sunarım. Türkiye'min hal edeceği pek çok meseleleri vatan Mücadele ederkeniz, bir memleket çocukları ve bir ilim mensubu olarak size düşüncelerimi, Türkiye'ye düşünce serbestce söyleyebilirim.

Prof. Dr. M. Koçlar

030	01			21	123.111
-----	----	--	--	----	---------

10

muft
K

A/T
Prof. Dr. Mehmed Kaplan
35, Collington Road
S W 5 London
22 Haziran 1960

Pak Müktessem Yenermakim,

Fikir hürriyetine nazır ve müdumatahoca şahsiyatimizden cesaret alarak geçen hafta size bir mektup yolluyordum. O zaman Türk gazeteleri henüz elime geçmemişti. Son günlerde vaktidelen, okudum ve üzerimde uzun uzun düşündüm.

İmtihanelerim şu oldu:

Milli Birlik Komitesinin bitiririz, dairesi, ilmi hayatta en hakiki müfettiş olarak kabul etmesi beni hayran bıraktı. Diyebilirim ki, hayatında ilk defa ta ruhumu kadar iliyen tertemiz bir hava aldım.

Biz ötedenberi, ta çocuklarımızdanberi, şüpheler, tereddütler, baskılar, korkular ve yalınlarla zehirlemiş idik. Bedbinlik. Hayatta faziletin artık yeri kalmadığına inancımızla merdayse. "Ehven-i fer" diye fere müdumatahoca ediyoruz. Nerede bir paralı gömme işi ama karmış, alırdum ve karmıştık.

Türk ordusu bize çok uzaktı, âdeti a faramelerde karmış ulvî, ulvî bir

030	01			21	123	11
-----	----	--	--	----	-----	----

2

zorluklar ölmediğini, hâki yapıldığını gösterdi. Bu, gerçekten semi bir doğuştu. Bu nekt Türkiye'yi fevkalâhen kurtarıcı. Zorunum ki, o artık Türkiye'nin temeli, kaymağı olsun. Çünkü moğul ve diğer bütün gılleler hakikat ve faaliyetin ateşinde yansın ve Türk zihni tertemiz ortaya çıksın. Millî Birlik Komitesi'nin şimdiye kadar ki davranışları bende bu ümidi uyandırdı.

Çağataylarda devlet iktidarının nezaretlerinin tafsilatına okudukça emperyalara öğrendim. Millet, halka kendi partilerine memnun olmaları dahi olsun bu kadar akıllı olacaklarına inanmıyorum. Halkın ombra iktidarda tutulmasını en mühim sebebi, eksi Halk Partisi'nin dayınlıklarını unutturması idi. O'nun tekniği iş yapma gelmesinden korkuyordu. Güvenmeği başka bir kuvvet de yoktu. D. P. ye rey veren büyük ekseriyetimiz psikolojilerini anlamak lazım, şimdi ombra, iş yüzünü yakından bildiklerini bu sahte insanlardan nefret ediyorlar. Fakat böyle sanıyorum ki, Halk Partisine yine tam güvenleri yoktur. Emisio işindedirler.

Bu milletin mânavî temellerini yitirerek onun yerine materyalist bir hayat görüşünü getiren o Halk Partisi değil miydi? İstisna var mı?

030	01			21	123	11
-----	----	--	--	----	-----	----

2

5

iyahı yapabilecek olurdu D.P. Kurulmuş da onlar
 onlardan da çıkmıştı. Kendi herşeylerime ört-
 bas etmek için, bol kereken "devr-i öâbık ya-
 natmayor colğış" demişler, milletin ağzını bir
 parmak bal çubukla kayıflarına bakmışlar.
 Millet hiç olmayış okınma, imanıca dokunmıyor
 ya diyorlar. D.P. iktidarda kalma için dine,
 hatta ilâhca cevaz verdi. İşlerinden bir kaçış
 müsterma. D.P. zımdandırlar, yemeden, içmeden ve
 keyfetmeden başka bir şeye inanmıyorlar.
 Halbuki Türk halkı sanımı dindolarda. Şimdi
 halkın din konusunda bir endişe talpedişme
 sanıyorum. Ya Halk Partisi iktidarda gelince imkân
 gıyacağım diye yine milletin mukaddesatına
 el atarsa 2.

Papam, hiçbir partiye mensub değilim,
 hiç düşünen bir insanım. Açıkca itiraz edeyim ki,
 bundan ben de endişe ediyorum. Din ihtismarata-
 rından her Türk aydını gibi ben de mofret ediyör
 ve korkuyorum. Maalref dini bütün bir
 insan da değilim. Bizim mesil Eski Halk
 Partisinin makterlerinde yakıştı. Bir kısmımız
 din düşmanı, materyalist, bir kısmımız mistaki
 olıer. Ben kendimi edebiyat ve kültürel
 300 kurtarabilirim. Avrupa meslemi yetim.

030	01			21	123	11
-----	----	--	--	----	-----	----

3

gökten tomandan, sosyoloji, psikoloji okuduktan sonra, mäsnavî kıymetlerin mâna ve değerini anladım. Kendi teokriklerim de bana gösterdi ki, ~~çok~~ maenfi bir çok tesiri olmakta beraber, dinî Türk halkının ahlak ve fahriyatının temelidir. Onun yerine çok yüce bir kültür koymadıkça, onu terk etmek tehlikelidir. Dinin mahzurlu tarafları iptenerek giderilebilir. Avrupa, her şey gibi dini de çok güzel iptemiş. Biz onu ihtimal etmeyi marifet saymıyız.

Bu konakata varduktan sonra, kurma kururunca müzimizim mânasına araştırmaya başladım. İlmi rehber ekindim. Kendime göre bazı noticeleere vardım. Bunları yazdım. Fakat Türk aydınları arasında sayıca bir hayli olan materyalistler ve solcular beni "müteciblik" ile damgasıyla kışkırttılar. Yazdıklarımı okumaktan insafsızca hicum oldılar.

Erzurum'a büyük bir idealizm ile gittim. Vaktin gıyaseti kıymetler koparak. Beni Said-i Nursî veya Necip Fazıl ile bir tutuyorlardı. Ben bir ilim adamı idim. Fakat materyalist ve solcular muharızında en ilmi perikide de olsa tarikatın, dinin bahsedilen "geri"leri

030	01			21	123	11
-----	----	--	--	----	-----	----

u

5

Bunlar hüriyete yolmuş kendilerini için mücadele sarıyalıyor. Türk ordusunun karakterini kendilerine model etmek isteyenler « irli coşun boşuna ezelim, diye yine feryatları başlatıyorlar. Behcet Kemal, gençlere beni kimsi etmelerini tavsiye edecek kadar ileri gitti. Şimdi onlar pomany bir sevinç içindeki. Ordunun asaleti, adaleti, ihne saygısı, peşilleri terakkesi beni çok sevindiren. mekle beraber, itinaf ederim ki, içimdeki endişe var. Materyalist ve Komünistlerden korkuyorum. İhtilal karşı tedbirler alınmasa tamamiyle yerindeydi. Fakat ikinci Cumhuriyet'in hayat felsefesi ne olacaktır? Türk ordusunun temeli olan adil Mehmedçiliğin ruhu, ahlakı zedelemesek midir?

Bence Türkiye'nin en mühim meselelerinden biri olan meseledir. Onu bir peşil, bir meşam vermek bizim. Onu istismardan oluşturan kadar tahsirden de korumak, onu ilim, felsefe ve sanatla işlemek bizimdir. Maaşesof bunu hakıyla yapacak aydın bir zümre yoktur. İhtilal doğuran övünüklerden biri, din müesseselerinin baya baya bırakılmasıdır. Memleketin her tarafında yayılması olan cahil imamların halka din diye ne bakıp peşileri ayıladıklarına bilmiyoruz.

030	01			21	123	111
-----	----	--	--	----	-----	-----

5

6

Sigo Eğitimi' de halka verdiğim konferanslardan başkasına takdim ediyorum. Mutlaka saatimizde onları okumak lutfunda bulursanız memnun kalırım. Bana bu fikirlerimden dolayı « müteci » sayanlara bilmen hak verecek misiniz?

Eğer bize gerçekten tam bir sorumluluk ile inanıyorsanız, ne evvelki ne de bu mektubu yazıyordum. Sizin ve Milli Birlik Komitemizin Türkiye'ye getireceği bir şekil ve ruh vereceğimize inanıyor ve sizi bütün kalbimle tebrik ediyor ve başarılar diliyorum Polpat. Derin hürmetlerimle.

M. Koçlar

030	01			21	125	11
-----	----	--	--	----	-----	----

6

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 253-270
ISSN: 1302-6879

Hatıralarla Milli Mücadele'de Urfa *Urfa in National Struggle with Memories*

• Şerif DEMİR*

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Siirt/Türkiye.
Assoc. Prof., Siirt University, Faculty of
Science and Letters, Department of
History, Siirt/Turkey.
tanzimat1839@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6831-2188

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
24/04/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
27/05/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atrf: Demir, Ş. (2020). Hatıralarla Milli Mücadele'de Urfa. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 253-270

Citation: Demir, Ş. (2020). Urfa in National Struggle with Memories. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 253-270

Öz

İngilizler I. Dünya Savaşını sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşmasına dayanarak hukuksuz bir şekilde Anadolu'nun pek çok vilayeti gibi Urfa'yı da işgal ettiler. Urfa'daki İngiliz işgali kısa sürede yerini Fransız işgaline bıraktı. Urfalılar, işgalcilerin yönetim anlayışını hiçbir zaman benimsemediler ve bu işgallere karşı Kuva-yı Milliye'ye büyük destek verdiler. Böylece Urfalılar silah ve askeri teçhizat bakımında üstün olan Fransızlara karşı büyük bir özgürlük mücadelesine giriştiler. Şehirlisi, köylüsü ve aşiretleriyle halk, birleşerek şehrin belirli bir bölgesini kontrol altına aldı. Ardından şehrin etrafı kuşatılarak Fransızların lojistik destek kanalları kesildi. Fransızlar böyle bir mücadele karşısında uzun bir süre savaşa devam edebilecek güç ve imkâna sahip değillerdi. Savunmada kalan Fransızlar, askeri yardım beklemeye başladılar fakat bu askeri yardım gelmedi. Fransızlara canlarını kurtarmak için şehirden çekilmekten başka yol kalmadı. Böylece gücün karşısında inanç ve cesaret galip geldi. Urfa'nın işgalden kurtarılması, Millî Mücadele-ye büyük bir moral ve özgüven kazandırdı. Urfa halkıyla bütünleşen Bnb. Ali Rıza Bey, Hacı Mustafa Efendi, Nusret Bey ve Yzb. Ali Saip Bey'in bu başarıda büyük emekleri oldu.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Milli Mücadele, İngiltere, Fransa

Abstract

British people occupied Urfa as many other Anatolian provinces illegally depending on Armistice of Moudros which ended the First World War. The British occupation of Urfa was soon replaced by the French occupation. The people of Urfa never adopted the management approach of the invaders and gave great support to the Kuvayi Milliye against these invasions. Thus the people of Urfa engaged in a great struggle for freedom against the French, who were superior in the maintenance of arms and military equipment. The city dwellers and villagers united to take control of a certain area of the city. The city was then surrounded, and the French logistic support channels were cut off. In the presence of such a struggle, the French did not have the strength to continue the war for a long time. The French, who remained on the defensive, began to expect military aid but this military aid did not come. There was no way left for the French to save their lives but to withdraw from the city. So faith and courage prevailed in the face of power. The liberation of Urfa from occupation brought great self-confidence to the national struggle. Commander Ali Rıza Bey, Hacı Mustafa Efendi, Nusret Bey, and Lieutenant Ali Saip Bey had great efforts in this success.

Keywords: Urfa, National Struggle, England, France

Giriş

Urfa'nın işgalden kurtuluşunun üzerinden yüz yılı aşan bir süre geçti. Bu kıymetli mücadele hakkında yeterli bilimsel çalışmanın yapıldığını söylemek zordur. Bu önemli direniş detaylandırılarak, eksik ve gölgede kalmış bütün bölümleri ortaya çıkarılmalıdır. Bu mücadelede yer alanları hatırlamak ve onların gözüyle de olayları değerlendirebilmeliyiz. Bu çalışma Urfa'nın Fransız işgalinden kurtarılmasında yer almış, olayları bizzat yaşamış ve gözlemlemiş kişilerin hatıralarına dayanılarak hazırlanmıştır.

Urfa'nın kurtarılmasına katılanlar içinde hatıralarını ilk 24 Nisan 1924'te Ali Saip Bey yayınladı. Bu hatıralar 1984 ve 2000 yıllarında farklı isimlerle ve değişik bir formatta iki kez yayınlandı. Ali Saip Bey hatıralarında, Urfa'da yürütülen ve yönetilen Kuva-yı Milliye mücadelesi hakkında son derece kıymetli bilgiler vermiştir. Urfa işgaline katılan bir Fransız subayının günlüklerinden de faydalanan Ali Saip Bey, olayları gün gün detaylı bir şekilde nakletmiştir. Saip bey, mevcut kaynaklar içinde bu işgal ve direniş hakkında en fazla bilginin bulunduğu hatıraları bıraktı. Ali Saip Bey'in hatıraları yayımlandıktan kısa bir süre sonra aynı yıl içinde Ali Rıza Bey'de hatıralarını yayınladı¹. Ali Rıza Bey, Ali Saip Bey'in hatıralarında, kendilerine haksızlık yaptığını, bu mücadelede Ali Saip

---

¹ Ali Rıza, (2010). *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahededesi*. M. Akalın. (Yay. Haz.). Ankara: Şurkav yay

Bey'in kendi rolünü ve görevini gereğinden fazla öne çıkardığını iddia ederek itiraz etti. Aynı dönemde Bu iki askerin halef-selef ilişkisi içinde ardı ardına görev yaptıkları düşünüldüğünde her iki hatıranın birbirini tamamladığı anlaşılır. Şüphesiz direnişin Ali Saip Bey zamanında gerçekleşmesi onun rolünü biraz daha fazla artırmaktadır. Fakat bu durum Ali Rıza Bey'in kıymetli çalışmalarının değerini düşürmez. Bu her iki hatıra kitabında da döneme ait çeşitli belgeler yayınlanmıştı. Aslında bu kitapları sadece hatıra olarak değerlendirmemek gerekir. Arşivlerde temin etmekte güçlük çekeceğimiz pek çok yazışma örnekleri bu hatıralarda neşredilmişti.

2001'de Urfa Müftüsü Hasan Açıanal'ın hatıraları yayınlandı. Hasan Bey, Ali Saip Bey'in hatıralarını eksik, Ali Rıza Bey'in hatıralarında da pek çok yanlışlar olduğunu iddia etti. Hasan Bey'in de yayınlanmış bu hatıralarında pek çok belgeler yer alıyordu. Hasan Bey olaylara sivil bir bakış açısıyla bakarak yaşadıklarını kaleme almış ciddi bir kaynak bırakmıştı. Yayınlanan bu hatıralara ilave olarak bu mücadelenin alt kadrolarında görev yapan Akif Sözeri, Naci Balak ve Cevdet Emiroğlu'nun da hatıraları neşredildi. Urfa üzerine yerel tarih çalışmalarıyla dikkat çeken Müslim Akalın bu üç kahramanın anılarını orijinal nüshalarla birlikte 2016'da yayınladı. Bu hatıralarda da Ali Saip Bey ile Ali Rıza Bey'in anılarına yönelik çeşitli itirazlar yer alıyordu. Ali Saip Bey'in hatıralarında çok kısa söz edilen önemli mücadele örnekleri anlatılıyordu. Bu çalışma yukarıda adı geçen altı hatıraya dayanılarak hazırlandı. Birbirlerinden farklı konularda ve farklı zamanlarda katkı sunan bu kahramanların verdikleri bilgiler arasında eksiklik duyulan hususlar için arşiv tarandı ve ilgili tetkik eserlere de müracaat edildi. Bu çalışmanın temel kaynağı hatıralardır. Fakat sadece hatıralara bağlı kalınmaması bu değerli mücadeleyi daha fazla detaylandırma amacından kaynaklanmaktadır.

1. Urfa'nın İşgali

I. Dünya Savaşının sonuna yaklaşıırken 28 Eylül 1918'te Şam, ardından Halep şehri işgal edildi. Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Urfa'da endişeli bir bekleyiş başladı. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, İl Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'le² birlikte gönüllülerden oluşan bir milis alayı oluşturarak şehrin güvenliğini sağlamaya çalıştılar (Ali Rıza, 2010: 6). Böylece şehirde hiçbir güvenlik zafiyeti ve yönetim boşluğu yaşanmadı.

² Ali Rıza Bey (1876-1948), Jandarma Komutanlığı yaptı. Yarbaylıktan emekli oldu (Sözeri, 2016: 13-14)

İngilizler Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Halep dolaylarındaydılar. Halep’in güvenliğini ve Urfa’da yaşandığı iddia edilen huzursuzluk ve asayiş ihlalini gerekçe gösteren İngilizler, 24 Mart 1919’da Urfa’yı işgal ettiler. Bu durum İngilizlerin Urfa’yı hukuksuz bir şekilde işgal ettiği anlamına gelmektedir (Üner, 2015: 798).

İngiliz İşgal Kuvveti Komutanı Urfa’yı işgal ederek şehre girdiğinde öncelikle Mutasarrıflık önüne gelerek, küstah bir tarzda “galip bir hükümetin askeri neden karşılanmıyor?” diye bağırarak hesap sormaya kalktı. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Urfa’nın işgal edilmesinin haksız ve yanlış bir karar olduğunu, misafir olarak şehre gelmeyen hiçbir askeri kuvveti dostane karşılaşmasının mümkün olmadığını söyledi (Ali Rıza, 2010: 14). İngilizlerin şehri işgalleri ve yerel yöneticileriyle ilk ilişkileri gergin ve düşmanca bir yaklaşım içinde başladı.

Urfa’da bulunan 1. Süvari Alayı, İşgal güçlerinin gelmesiyle önce Karaköprü Köyüne ardından da Siverek’e çekildiler. Şehirde güvenliği sağlayan milis alay kaldırıldı ve elindeki silahlarda toplatıldı. Şehirden askeri kuvvetlerin çekilmesiyle birlikte işgal kuvvetleri çok daha rahat hareket imkânı buldular. Bu aşamada İngilizler, Urfa’da yaşayan Ermenilere büyük ilgi ve yakınlık gösterdiler. Ermenilere silah dağıtıldı, gönüllü Ermenilere askeri eğitim vermeye başlandı. Ermeniler yeni düzene çabuk uyum sağlayarak işgalcilere destek oldular.

Urfa’nın işgali gibi yurdun birçok bölgesinde de haksız ve hukuksuz işgaller yaşanıyordu. Ülkede yaşanan bu işgallere yönelik halkın tepkisi artmaya başladı. Mustafa Kemal, Samsun’dan başladığı ulusal direniş hareketine Erzurum’da devam ediyordu. Erzurum Kongresinde alınan kararlar, doğrultusunda Urfa’nın ileri gelenleri, harekete geçtiler. Daha evvel kurulmuş ve İngilizler tarafından dağıtılmış Milis Alayının canlandırılarak Urfa’da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulması için çalışmalara başlandı. Böylece ulusal direniş düşüncesinin halk arasında yayılması ve olası silahlı mücadeleye de taban oluşturmak isteniyordu. Urfa’da Bnb. Ali Rıza Bey’in öncülüğünde Belediye Başkanı Hacı Mustafa Efendi’nin de desteğiyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 4-5 Eylül 1919’da kuruldu (Ali Rıza, 2010: 19). Cemiyet Sivas’taki Heyeti Temsiliye Başkanlığına bilgi vererek şehirdeki çalışmalarına başladı.

İngilizlerle Fransızlar arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşmasında yapılan tadilatla 15 Eylül 1919’de Suriye İtilafnamesi imzalandı. Ortaya çıkan bu yeni durumun gereğince İngilizler, Urfa’yı Fransızlara terk ettiler (Hatipoğlu, 2015: 199; Özçelik, 1992: 81).

Böylece 30 Ekim 1919'da Fransız İşgal Kuvvetleri Urfa'ya giriş yaptılar. Fransız kuvvetleri içinde taşkın davranışlar gösteren Fransız üniforması giymiş Ermeni askerlerinin varlığı dikkat çekiyordu.

Fransızların işgali şehirdeki her şeyi değiştirdi. Fransızlar, İngilizlerin aksine şehirde uzun süreli kalma düşüncesiyle hareket ediyorlardı. Fransızlar şehirde hükümrancılık alanlarını genişleterek mahkemelere ve maliye işlerine müdahale de bulunup hesap sormaya başladılar. (Açanal, 2001: 52-53). Asırlardır Müslümanlarla birlikte yaşayan Ermeniler, Fransız işgalinde Fransızların doğal müttefiki oldular. Ermeniler yıllardır birlikte yaşadıkları bu insanlara sırt çevirerek içlerinde biriktirdikleri kin ve nefretle Fransızların şehirdeki sivil güçleri gibi hareket etmeye başladılar. Ermeniler Fransızların, şehri kolayca yönetmesi ve kamu düzenini sağlaması için her konuda sınırsız destek verdiler (Turgut, 2015: 209). Fransızlar devlet dairelerini yapılandırırken kendilerine bağlı olduğunu düşündükleri Ermenilere sorumluklar verdiler. Urfa'da bulunan Amerikalı misyonerler de Fransızların bu işgalinden oldukça memnundular, sahip oldukları bütün imkânları Fransız askerleri için seferber ettiler.

2. Ali Saip Bey ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyet

Fransızların işgalci zihniyetine karşılık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, eşraf ve ulema arasında kısa sürede yaygınlık kazandı (Akalm, 2018:5) fakat hala Urfa yerel bir direnişe hazır değildi. Bnb. Ali Rıza Bey, bölgedeki aşiret liderleriyle bir toplantı yaparak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine destek vermelerini istedi. Bu toplantıdan haberdar olan Fransızlar, Ali Rıza Bey'den büyük rahatsızlık duymaya ve yakından takip etmeye başladılar. Fransızlar Urfa Jandarma Komutanı Bnb. Ali Rıza Bey'in görevinden alınması için mutasarrıflığa baskı yaptılar ve neticede Bnb. Ali Rıza Bey şehirden ayrılmak zorunda kaldı (İstiklal Harbi, 2009: 71).

Ali Rıza Bey'in şehirden ayrılmasıyla Fransızlar, halka karşı daha kaba ve sert davranmaya başladılar. Kendilerine muhalif gördükleri kişileri tutuklamaya, iş birliği yapmayan aşiret liderlerini cezalandırmaya çalıştılar. Halkı daha yakından izlemek için ulaşım ve haberleşmeye çeşitli sınırlandırmalar getirdiler (Akalm, 2015: 14). Şehirde tam manasıyla bir Fransız zulmü yaşanıyordu.

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, İşgal güçlerine bekledikleri kolaylığı sağlayan bir yönetici değildi. Bu durumun doğal sonucu olarak Nusret Bey, Ermeni tehciri davası³ için

³ Nusret Bey, bu davada yargılanarak suçlu bulundu ve İstanbul'da 5 Ağustos 1920'de idama edildi. Ailesine devlet sahip çıkarak maaş bağladı. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30. 18. 1. 1. 14. 5

İstanbul’a çağrılınca görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Urfa Mutasarrıflığına Ali Rıza Bey getirildi⁴. Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Fransızlara karşı nazik, yumuşak ve son derece uyumlu bir politika izliyordu. Bu durumda halkın dikkatinden kaçmıyor ve tepki çekiyordu.

Urfa Jandarma Komutanı Bnb. Ali Rıza Bey’in yerine de 29 Aralık 1919’da Yzb. Ali Saip Bey⁵ tayin edildi (Özçelik, 1992: 168). Adana Kozan’dan gelen Yzb. Ali Saip Bey’e karşı yöre insanı ilk zamanlarda kuşkuyla baktı. Halkı kuşkuya sevk eden geçerli nedenler de vardı. Örneğin Fransızlara karşı hareket eden bir komutanın gönderilmesine mukabil yeni komutanın Fransız işgal bölgesinden getirilmiş olması (Açanal, 2001: 68), ayrıca binbaşı kadrosun bulunduğu bir makama bir yüzbaşının atanmış olması gibi durumlar halkın kuşkularını iyice kuvvetlendiriyordu (Akalin, 2016: 17). Bu haklı gerekçelere bağlı olarak şehirde insanlar Ali Saip Bey hakkında iyi düşünceler beslemiyorlardı.

Yüzbaşı Ali Saip Bey’in Urfa’ya geldiğinde ilk izlenimleri; Kent ağır bir karabasan altında acıyla kıvrılarak uyuyor gibi idi. Kimsenin yüzü gülmüyor, bakışlarda derin ve ortak acının donuk bir yası var. Önceleri şehrin temiz ve duru gökyüzünü bir fiskiye halinde dalgalandıran Urfa ağzı gazeller artık duyulmuyor, hatta bir ses bile işitilmiyor şeklindeydi (Ursavaş, 2000: 47).

Şehir hakkında bilgi toplayan Ali Saip Bey, kendisinden evvel görev yapan Binbaşı Ali Rıza Bey’in de kendisine benzer düşüncelere sahip olduğunu fakat başarılı olamadığını öğrendi. Yzb. Ali Saip Bey,

---

⁴ Mutasarrıf Ali Rıza Bey (1870-1950), Akseki doğumludur. Mütarekeden sonra Urfa’ya tayin oldu. Daha sonra Siverek ve Genç mutasarrıflığı görevlerinde de bulundu. Pasif ve yetersiz bulunarak merkeze çekildi. (Sözeri, 2016: 46)

⁵ Ali Saip Bey, (1887-1939), Irak’ın Revandız şehrinde dünyaya gelen Ali Saip (Ursavaş, 2000: 1), ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1905’te Harp Okuluna kaydoldu. 1908’de Teğmen, 1912’de Üsteğmen ve 1 Mart 1917’de Yüzbaşı oldu. Ali Saip Bey’in ilk görev yeri Bağdat’ta 6 ncı Ordu’ydu. Trablusgarp savaşının başlaması üzerine gönüllü olarak Bingazi’ye gitti. Bu cephede Mustafa Kemal ile İtalyanlara karşı savaşan Ali Saip Bey, Mustafa Kemal’i yakından tanıma fırsatı buldu. Daha sonra Balkan savaşlarında katılan Ali Saip Bey, Beyrut, Halep ve Musul ve Kars’a gitti. I. Dünya Savaşı sonrasında Adana’da görev yapan Yzb. Ali Saip Bey, Fransızların Adana ve çevresini işgal etmesinden büyük rahatsızlık duydu ve işgallere karşı gizli direniş faaliyetleri içinde yer aldı (Çoker, 1995: 945-950). Ali Saip Ursavaş, yalnız askerlikte değil siyasette, hukukta ve bürokraside önemli görevler üstlendi. Uzun yıllar mecliste parlamenter olarak görev yaptı, İstiklal Mahkemelerinde vazifeler aldı ve ülkenin farklı coğrafyalarını teftiş ve denetime çıktı. Kısacası Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet sonrası yeni bir devletin tesisinde mühim rol oynayan Ursavaş, dikkat çekici bir kişiliktir (İlyas, 2015:245).

şehrin önde gelen isimleri ve aşiret liderleriyle görüşmelere başladı. Şehirdeki bu incelemeleri neticesinde Ali Saip Bey, halkta Fransız işgaline karşı koyabilecek bir potansiyelin olduğunu gördü. Ali Saip Bey'in Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetindeki faaliyetleri Urfalıların onun hakkındaki olumsuz fikirlerini değiştirdi. Ali Saip Bey'in ağırlıklı olarak bürokrat ve askerlerden oluşan bu komitede çalışmaları, komiteye yönelik sivil halkın ilgisini daha da artırdı.

Ali Saip Bey, Urfa direnişi için üç aşamalı bir plan yaptı. Öncelikle Urfa'da halka ve aşiretlere, bu işgalin olası olumsuz sonuçları hakkında bilgilendirmeler yapılarak Fransızlara karşı bir kamuoyu oluşturulacaktı. Kuva-yı Milliye'nin harekete geçmesiyle birlikte şehir hapishanelerde tutuklu bulunan gençler silahlandırılarak cepheye sürülecekti ve son olarak aşiretlerle şehrin etrafı kuşatılarak Fransız askeri gücünün dışarıdan yardım alması engellenecekti.

Bu planı uygulamak için Ali Saip Bey, Fransız askerlerinin ve Ermenilerin Adana'da halka yapmış olduğu insanlığa yakışmayan eylemleri Urfa'da paylaşarak kamuoyu oluşturmaya başladı. Fransızların daha evvel işgal ettikleri bölgelerde yaptığı zulümler hakkında fazla fikri olmayan Urfalıları, Ali Saip Bey'in gayretleriyle Fransızları daha iyi tanıma imkânına sahip oldular. Aşiretlerle yapılan görüşmelerden de olumlu sonuçlar elde edildi. Aşiretler de bu mücadeleye destek vereceklerini açıkladılar. Ali Saip Bey aşiret liderlerine gönderdiği mektupla, olası silahlı mücadeleye her an hazırlıklı olmalarını bildirerek, ilk fırsatta Urfa'da milli ayaklanmayı başlatmayı planlandığını bildirdi. Bu gayret ve çabaların neticesinde Ali Saip Bey, Urfa ve yöresi Kuva-yı Milliye Kumandanlığına ve Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına getirildi.

Urfa'da ulusal bir direniş için birlik ve beraberliği sağlamanın önünde bazı engeller vardı. Her şeyden evvel, şehirde bir dağınıklık ve düzensizlik hâkimdi. Urfa şehir halkı, aşiretlerin kural ve düzen tanımayan tavırlarından, aşiretler ordudan, ordu mensupları da milli kuvvetlerden şikâyet ediyordu. Bu cepheye sahip çıkması gereken Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Komutanı Albay Cevdet Bey, son derece pasif bir tutumla olaylardan uzak durmayı tercih ediyordu. (Selek, 1981: 388).

Ali Saip Bey, Antep ve çevre vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk cemiyetleriyle iletişime geçerek Urfa'daki mücadele için destek temin etmeye çalıştı. Urfa Kuva-yı Milliye Komutanı olarak Ali Saip Bey, milli mücadele lideri Mustafa Kemal'le de sürekli iletişim ve irtibat halindeydi. Böylece Urfa'daki direniş Millî Mücadele perspektifine uygun bir şekilde yürütülüyordu. Yzb. Ali Saip Bey yaptığı bu görüşmeler ve ortaya koyduğu eylem planına göre milli mücadeleyi

başlatma tarihi olarak 15 Ocak 1920’yi belirledi. Plana göre Sabah 8.00’da Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanlığına bir ulti-matom verilerek şehri 24 saatte boşaltmaları istenecekti⁶. Fransızların bu talebi kabul etmemelerine mukabil silahlı mücadele başlatılacaktı. Fakat Ali Saip Bey aşiretlerle gerçekleştirilen haberleşmelerde direnişe başlayacak ortak zeminin oluşmadığını görerek askeri hareketi, 18 Ocak’a erteledi. (Ursavaş, 2000: 55-57).

Fransızlarda Ali Saip Bey’in aşiretlerle yakın ilişkisini fark ederek ulusal direniş için yapılan planları öğrendiler. Fransızların kendisini tutuklama ihtimalinden tedirgin olan Ali Saip Bey, arkadaşlarıyla bir değerlendirme toplantısı yaptıktan sonra gizlice şehirden ayrıldı (Akalin ve Kürekçioğlu, 2018: 134). Ali Saip Bey’in şehirden ayrılması Fransızları çok rahatsız etti. Dikkatleri üzerinde toplayan Ali Saip Bey’in şehirden ayrılışı, milli ayaklanmaya zaman kazandırdı (Açanal, 2001: 70).

Yakın arkadaşlarıyla birlikte Ali Saip Bey, 14 Ocak gece yarısı Urfa’dan gizlice Siverek’e geçti. Siverek’te aşiretlerle görüşen ve oldukça olumlu neticeler alan Ali Saip Bey 25 Ocak’ta Diyarbakır’a ulaştı. Ali Saip Bey, Diyarbakır Kolordu Komutanlığında son derece iyi karşılandı. Askeri ve sivil yetkilerle görüşmeler yaptı. 29 Ocak’ta Mardin’e geçen Ali Saip Bey, Aşiretlerin Fransızlara karşı harekete geçtiğini öğrendi. Ali Saip Bey, Urfa’ya geri dönmeye karar verdi.

3. Urfa’da Millî Mücadele Öncesi Diplomatik Girişimler

Ali Saip Bey, aşiretlerin katılımıyla oluşan gönüllüleri Karaköprü’de topladı. Kısa sürede bu gönüllülerin sayısı 3000’e ulaştı. Bu insanların büyük bir kısmının hiçbir askeri eğitimi ve savaş için tecrübesi yoktu. Fakat bu gönüllüler Urfa için bir araya gelmişlerdi. Bu kadar kalabalık bir gönüllü ordusuna askeri eğitim verecek zaman da yoktu. Fakat Yzb. Ali Saip Bey’in böyle bir askeri gücü toplanabilmesi halkın moralini yükseltti, direnişe olan inancı ve desteği artırdı.

Yüzbaşı Ali Saip Bey, 7 Şubat’ta Fransız İşgal Komutanlığına “Kuva-yı Milliye Komutanı Namık” imzalı bir mektup gönderdi. Bu mektupta “Urfa’daki konukluğunuza daha fazla izin verebilmemiz olanaksızdır, Ateşkes antlaşmasına uygun

---

⁶ Fransız İşgal Komutanlığına verilecek ulti-matomda, “Gerek Wilson prensiplerine ve gerekse Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine uymayan sebepsiz ve gereksiz yere ülkemizi işgal etmenizi, ulusumuz büyük şiddetle ret ve protesto eder ve kısa bir süre içinde bulunduğunuz yeri boşaltmazsanız zorla ve savaşla çıkarılacağımızdan, bu suretle akacak kanların sorumluluğu size ait olacaktır” deniliyordu. (Ursavaş, 2000: 52)

olmayan işgalinizi şiddetle reddeder 24 saat içinde Urfa'yı boşaltmadığınız ve Urfa'dan ayrılmadığınız takdirde kesin harekâta başlanacağını ve dökülen kanların sorumluluğunun sizlere ait olacağını bildiririz” dedi (Ursavaş, 2000: 63).

Ali Saip Bey, Ermenilerin bu mücadelede Fransızlara yakın olduğunu farkındaydı fakat bu savaşta Ermenileri tarafsız tutmaya çalışıyordu. Bu nedenle Ali Saip Bey, Fransızlarla olası bir savaşa başlamadan evvel Ermenilere de bir mektup gönderdi. Ali Saip Bey mektupta, Fransızlara gönderilen mektubun içeriği hakkında bilgi verdikten sonra Ermenilerin can ve mal güvenliğinin teminat altında olduğunu Ermenilerden yersiz bir şekilde korkuya kapılmamalarını istedi. Ermenilerde, böyle bir taahhütte bulunulmasından duydukları memnuniyeti bildirdiler (Ursavaş, 2000: 67).

Fransızlar Ali Saip Bey'in gönderdiği mektuba kısa sürede cevaplandırdılar. Fransızlar şehri boşaltmalarına yönelik böyle bir talebe olumlu veya olumsuz cevap verecek yetkilerinin olmadığını, kesin cevabı verebilmek için üstlerinden gelecek cevabı beklediklerini bildirdiler⁷. Aslında Fransızlar bu cevapla askeri tedbir alabilmek için oyalama taktiğine müracaat etmişlerdi (Akalin, 2016:24).

Fransızlar amaçlı askeri tedbirleri alırken şehrin ileri gelenleriyle irtibata geçtiler. Bu görüşmeler neticesinde Fransızlar, 8 Şubat'ta Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Müftü Hasan Efendi ve Belediye Başkanı Hacı Mustafa Bey'den oluşan bir komiteyi arabuluculuk yapması için Karaköprü'ye gönderdi. Ali Saip Bey'le görüşen bu komite, gönüllülerin inanç, azim ve gayretini gördükten sonra “Ne duruyorsunuz [Urfa'nın üzerine] yürüyün!” demekten kendisini alamadı (Özçelik, 1992: 195-196). Hatta Hacı Mustafa Bey, mücadelenin ciddiyetini görerek destek olabilmek için gönüllülere, iaaşe ve askeri masraflarını karşılamak istediğini bildirdi.

4. Kuva-yı Milliye'nin Urfa'ya Girişi

Fransızlar şehri tamamen kontrol altına alabilmek için Külaflı Tepesi, Askeri Hastane, Amerikan Yetimhanesi, Karalök'ün Bağı, Bediüzzaman Karakolu, Memleket Hastanesi, Alman Hastanesi, Osman Kürkçü ve Mahmut Nedim Kürkçü Beylerin Konakları ve Keşişin Ağılı'nda Karakollar kurmuşlardı (Emiroğlu, 2016:97-98). Bu

⁷ Fransızların yazdığı cevap metni, “Urfa Yöresinde Bulunan Tüm Aşiretlere Mektubunuzu aldım. Sizlerle savaş halinde değiliz. Arazinizin boşaltılması emri General Gouraud'un razı olmasına bağlıdır. Adı geçene isteğinizi bildirdim. Aramızda var olan dostluk bağlarını bozacak durumların önlenmesi için adı geçenden gelecek cevabı beklemeniz rica olunur. Bu cevabın kesinlikle geleceğini umuyorum. Urfa Fransız Siyasi Hâkimi Sajous” (Ursavaş, 2000: 64)

karakollar üzerinden şehri müdafaa eden Fransızlar, askeri yardım almadan mevcut şartlar korumak oldukça zordu.

Ali Saip Bey verilen sürenin dolması üzerine gönüllülerle, Urfa'ya doğru harekete geçti. 8 Şubat 1920'de saat 23.00'de Badıllı ve İzollu aşiretlerine mensup silahlı kuvvetler, Harran ve Bey kapıları üzerinden Urfa'ya girdiler. Gönüllülerin şehrin bir bölgesini fiilen kontrolüyle birlikte şehir fiilen ikiye bölündü. Fransız askeri karargâhı ile Urfalı direnişçiler arasında sadece bir dere vardı. Her iki silahlı gücün şehirde var olması bir şehir savaşı yaşanacağını gösteriyordu. Fransızlar karşısındaki bu gücü gördükten sonra askeri tedbirleri daha da artırdılar (İstiklal Harbi, 2009: 117).

Ali Saip Bey şehirde gereken askeri ve idari tertibatı alabilmek için Belediyeye gitti. Şehrin ihtiyaçlarını karşılamak ve halkın taleplerini yerine getirmek için bir komite kuruldu. Bu mücadeleden sivil halkın mümkün olduğunca az etkilenmesi için büyük özen ve çaba gösterildi. Kuva-yı Milliyeciler şehirden Fransızların tamamen çıkarılması için askeri hazırlıklara yoğunlaştılar. Şehirdeki bu mücadeleye Kuvayı Milliye milisleriyle birlikte Badıllı Aşireti, Döğەرli Aşireti, Şeyhanlı Aşireti, Baziki Aşireti, Borova Aşireti, İzoli Aşireti, Aneze Aşireti ve Siverek Aşiretleriyle çevre vilayetlerden katılımlar oldu. Bu mücadeleye halktan da yoğun ilgi ve katılımları vardı. Disiplinsiz aşiret güçleri yedek subayların emrine verilerek şehir içine dağıtıldılar (Akalin, 2016: 24-25).

Kuva-yı Milliye'nin karşısında Fransız askerleriyle birlikte Ermenilerden oluşan 1000 kişilik bir silahlı güç vardı. Fakat Fransız askeri gücü donanımlı, eğitilmiş ve elinde ağır makineli silahlara sahipti. Fransızlar askeri araç gereç ve imkân bakımından üstündü fakat lojistik destek ve insan kaynağı bakımından zayıftılar. Ellerindeki temel tüketim malzemeleri sınırlıydı. Hava koşulları ağır, savaş öncesi şehirde daha evvel nadir görülmüş bir soğuk hava ve kar yağışı vardı.

5. Urfa'nın Kurtuluşu

İki tarafta birbirinin hareketlerini çok yakından takip ediyordu. Taraflar savaşa hazırlıklarını tamamlamış olası bir çatışma için bir kıvılcım bekliyordu. Ali Saip Bey, daha evvel yaptığı plana uygun bir şekilde hapisanedeki tutuklu gençleri serbest bırakarak silahlandırırken, durumdan haberi olmayan cezaevinde görevli bir asker, uyarı ateşinde bulundu. Bu atılan kurşun savaş için beklenen kıvılcımı yaktı. Günlerdir oldukça gergin ve stresli olan Fransızlar, kendilerine ateş edildiğini zannederek şiddetli bir karşı ateşe geçtiler. Böylece Urfa'da 9 Şubat'ta savaş başladı. Fransızların sahip oldukları muazzam silahlar cepheye üstünlüğünün ilk anda gösterdi.

Ali Saip Bey çevre vilayetlerden sınırlı sayıda getirebildiği eski teknoloji toplarla, Fransızların elindeki bu silah üstünlüğünü dengelemeye çalıştı. Fakat bu toplar düzgün çalışmıyor ve beklenen verim alınamıyordu. Kuva-yı Milliyecilerin elindeki silah ve cephanede oldukça sınırlıydı. Ayrıca savaşın uzaması üzerine bazı gönüllüleri cephede tutmak da oldukça zordu. Fransızların bulunduğu askeri bölgelerin etrafı kuşatıldı. Şehrin içinde siperler kazıldı. Fransızlar bu şartlarda savaşı uzun süre sürdürmenin pek mümkün olmadığını farkındaydılar. Bu nedenle Fransızlar, öncelikle mevcut askeri konumlarını korumayı askeri destekten sonra da şehirde üstünlük sağlayabilmeyi düşünüyorlardı. Bu aşamada Fransızlar, askeri yardım gelene kadar savunma pozisyonunda, varlıklarını korumak için çarpışıyorlardı.

Ali Saip Bey 13 Şubat'ta Fransızlara bir mektup daha göndererek silah ve cephaneyi teslim etmek koşuluyla barış görüşmelerine başlayabileceğini bildirdi. Ali Saip Bey'in bu teklifini de Fransızlar kabul etmediler. Ali Saip Bey, aynı gün Ermenilere de yeni bir mektup göndererek, Ermenilere verdikleri taahhütlere bağlı kaldıkları halde Ermenilerin Fransızlara desteğinin devam ettiğini Ermenilerden Fransızlara verdikleri bu yardımı kesmelerini istedi. Ermeniler bu mektuba cevap verebilmek için süre istediler (Ursavaş, 2000: 81-82).

Ali Saip Bey savaşı şehrin dışına taşımaya çalışıyordu fakat Fransızlar buna yanaşmıyorlardı. Fransızların hedef gözetmeden şehre yönelik ağır silahlar kullanması sivil kayıpları artırıyordu. 15 Şubat'ta gayrimüslimlerden Fransızlara katılımların olması, Fransızların askeri durumunu daha güçlendirdi. Ayrıca şehirde bir Amerikan yetimhanesi birde Belçikalılar ait hastane vardı. Bu iki kurumda açıkça Fransızların yanında yer alıyordu. Fakat Fransızlar bekledikleri askeri yardım gelmeden bu savaşı kazanmalarının pek mümkün olmadığını da farkındaydılar. Ali Saip Bey ateşkes tekliflerini sürdürüyor, Fransız işgal güçleri bu teklifleri boşa çıkarıyordu.

Savaş uzadığı halde başarı gelmiyordu. Gönüllülerin morali bozuluyor, halkta umutsuzluk yayılıyordu. Böyle bir atmosfer içinde 17 Şubat'ta 40 kişilik bir kuvvetle Külafalı tepesindeki Fransız Karakoluna düzenlenen bir saldırının başarıyla sonuçlanması direnişte büyük bir zafer ve halka umut oldu⁸. Bu tepenin ele geçirilmesiyle

---

⁸ Ali Saip Bey hatıralarında "Bu sabah Külafalı tepesi üzerindeki Fransız mevzilerine bir hücum yaptırırım. Hücum başarı ile sonuçlandı" der. (Ursavaş, 2000: 91). Oysa Mehmet Akif Sözeri, bu tepeyi almak için Ali Saip Bey'in 600 kişilik bir kuvvet hazırladığı bir esnada Ali Saip Bey'in haberi olmadan 40 kişiyle birlikte bir gece kendisinin aldığını belirtir. Sözeri Ali Saip Bey'e tepki göstererek hatıralarında kendi

(Ursavaş, 2000: 91) Fransızlara önemli bir darbe vurulurken Fransızlardan 14 makineli tüfekle, cephane ve 30'a yakın esir alındı (Emiroğlu, 2016: 98). Fransızlar ileri karakollarını geri çekmek zorunda kaldılar. Böylece Fransız karargâhının daha kolay kuşatılmasına imkân sağlandı (Akalin, 2016: 29-31).

Savaşta psikolojik üstünlük Kuva-yı Milliyeciler'e geçti. Urfalılar yoğun kar yağışına rağmen Mancı deresindeki Karalök'ün bağ evindeki Fransız Karakoluna saldırdılar. Fransızların elindeki ağır silah gücü ve ateş üstünlüğüne rağmen gönüllüler, ağır kayıplar vermek bahasını ağılın içine girdiler. Bu karakoldaki makineli tüfekler etkisiz hale getirildi. Böyle bir cesaret karşısında şaşırان Fransızlar, korkuya kapılarak Karakolu boşaltmak zorunda kaldılar (Emiroğlu, 2016:98-99)

Ali Saip Bey 24 Şubat'ta üçüncü kez Fransızlara teslim olmaları ve şehirden çekilmeleri çağrısında bulundu. Fransızlarda daha evvelki cevaplara benzer ifadelerle karşılık verdiler. Bu durum üzerine Fransızların su kaynağı kesildi. Daha evvel de haberleşme ve lojistik kaynak temin etmeleri engellenmişti. Ali Saip Bey, 27 Şubat'ta silahlı güçlerimizi muhafaza ederek tarafsızlığımızı koruyacağız diyen fakat Fransızlara destek olan Ermenilerin mahallesini muhasara altına aldırdı. Fransızlar umutsuzluğa kapılırken Urfa semalarında bir Fransız uçağı görüldü ve uçaktan atılan kâğıtlarda askeri yardımın kısa sürede geleceğı bildiriliyordu. Bu haber Fransızların umutlarını artırırken savaşa daha fazla motive olmasını sağladı. (Ursavaş, 2000: 106)

Urfa'ya 3000 kişilik ağır silahlı bir Fransız askeri gücünün yola çıktığı haberi geldi. Bu durum Urfa'da savaşın şartlarını tamamen değiştirebilirdi. Ali Saip Bey, Fransız yardım güçleri gelmeden şehri tamamen ele geçirmek için 4 Mart'ta emrindeki güçlere taarruz emri verdi. Fransızlar ağır kayıplar vererek birçok noktadan geri çekilmek zorunda kaldılar. Birkaç kez Fransız mevzilerine girildiğı halde Fransızlar bu saldırıları püskürtmeyi başardılar. Bu saldırılarda da çok fazla şehit verildi. Bu kadar fazla şehit verilmesi ahalinin ve askerin moralinin iyice bozulmasına neden oldu.

Fransız askeri yardım güçlerinin Urfa'ya doğru ilerleyişi sürüyordu. Urfa'da savaşın uzaması halkta umutsuzluğu artırıyordu. Halk şehirden göç etmeyi düşünmeye başladı (Balak, 2016: 55). Ali Saip Bey yaklaşmakta olan Fransız askeri yardım güçlerine yönelik alınacak askeri tedbirler üzerine çalışmaya başladı. Savaş sahasında ve

---

başarısını sahiplendiğini ve kendi isminden bilinçli olarak hiç söz etmediğini ifade etmektedir (Akalin, 2016: 30-37). Bu konuda Emiroğlu'da hatıralarında Sözeri'yi doğruluyor (Emiroğlu, 2016: 98)

şehirde büyük bir sessizlik vardı. Çünkü bu askeri yardım Akçakale'ye kadar gelmişti. Fransız işgal güçleri bu durumdan haberdar olmadıkları için bu sessizliğe pek bir anlam veremiyorlardı fakat her geçen günle yardım alabilecekleri umutlarını da yitiriyorlardı (Ursavaş, 2000: 117).

Fransız askeri yardım gücünün, yol güzergâhında yaşadığı askeri çatışmalarda çok kayıp verdiğinden Urfa'ya ulaşamayacağı anlaşıldı. Bu haber üzerine Ali Saip Bey bir kez daha diploması yolunu kullanmaya karar verdi. Ali Saip Bey 17 Mart'ta Fransız işgal güçlerine yazdığı mektupta, beklenen askeri yardımın kesinlikle gelmeyeceğini bu anlamsız savaşı daha fazla sürdürmenin de bir manası olmadığını söyledi. Fakat Fransızlar aynı cevabı bir kez daha tekrarlayarak bu kararı verecek yetkiye sahip olmadıklarını bildirdiler. Bu cevap üzerine Ali Saip Bey, Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserliğine bir telgraf çekerek Urfa'daki işgale son verilmesi ve savaşın sona erdirilmesi çağrısında bulundu (Ursavaş, 2000: 125).

Urfalılar 19 Mart'ta Heyet-i Temsiliye Başkanlığına çektikleri telgrafta Diyarbakır'daki XIII. Kolordunun Urfa'ya askeri destek vermesini istediler. Mustafa Kemal, bu talep üzerine Kolorduya, emrindeki bir miktar askerin milli kuvvetler görünümüyle Urfa'ya göndermesini istedi. Fakat Kolordu Komutanlığı böyle bir durumun ortaya çıkması durumunda Fransa ile yaşanabilecek diplomatik krizlerden çekinerek bu desteği vermedi.

Urfa'da Fransız işgal güçleri oldukça yıpranmıştı. Şehirde de büyük bir taarruz beklentisi vardı. Kuva-yı Milliye böyle bir saldırı için son askeri hazırlıklarını yapıyordu (Balak, 2016: 72). 29-30 Mart gecesi Badilli Aşireti, Fransızlara ani baskınlar yaptılar. 1/2 Nisan'da Fransızlar karşı taarruza geçtiler. Savaş karşılıklı hücumlarla devam ediyordu fakat taraflardan hiçbirisi diğerine kesin üstünlük sağlayamıyordu. Bu süreçte Ermenilere yönelik fiili bir savaş yoktu. Yalnız Ermeni mahallesinden sınırlı sayıda seyrek atışlar oluyordu. Ermeniler, Fransızların içine düştüğü zor durumu görüyorlar Fransızlara gizli destek vererek kendilerinin tarafsız olduğunu iddia ediyorlardı (Ursavaş, 2000: 137)

6. Fransızların Urfa'dan Çekilişi

Ali Saip Bay, Fransızları ateşkese zorlamak için mevzilerine ağır ateş açtırdı. 3 Nisan'da da Fransızlara sulh teklif edildi. Fakat Fransızlar yine aynı cevapları vererek kabul etmediler. Savaşın sonunu Fransızlara yönelik uygulanan katı kuşatma getirdi. Etrafı tamamen sarılmış ve her türlü malzeme tedariki tamamen kesilmiş olan Fransızlar, savaşın başlangıcında on günlük bir direniş

gösterdikten sonra askeri yardımın geleceğini düşünüyorlardı. Fransızların beklediği bu askeri yardım gerçekleşmediği gibi ellerindeki erzak tamamen tükendi. Fransızlar askeri bir mağlubiyetle değil diplomatik bir taktikle şehirden ayrılmanın yollarını aramaya başladılar. Böylece Fransızlar, arabulucuları devreye sokarak 8 Nisan’da mütareke yapılmasını istemek zorunda kaldılar.

9 Nisan’da taraflar şartları görüşerek bir anlaşma sağladılar. Bu anlaşmaya göre Fransızların tahliye şartları; “1. Ermenilerin hayatlarının korunması.2. Amerikalıların hayatlarına ve mallarına zarar verilmemesi.3. Urfa’da ölen Fransızların mezarlarına saygı gösterilmesi. 4. Cerablus’a kadar ağırlıkların taşınması için 60 deve ve 25 yük arabasının verilmesi. 5. 17 Şubat’ta esir edilen Fransız askerlerinin geri verilmesi. 6. Urfa eşrafından 10 kişinin Cerablus’a kadar kendilerine eşlik etmesi. 7. Dr. Vischer Hastanesinde bulunup taşınması mümkün olmayan yaralıların hayatlarının korunması. 8. Fransız kuvvetlerinin gidecekleri yere kadar güvenliklerinin korunması. 9. Savaşmaya derhal son verilmesi. 10. Düzenlenecek antlaşma hükümlerinin bir taraftan işgal komutanı, diğer taraftan mutasarrıf, belediye reisi ve Kuva-yı Milliye Komutanınca imza edilip onaylanmasını” istediler. Bu şartlar genel olarak kabul edildi yalnız 6. Maddedeki eşrafın yerine jandarma eri refakatçi olarak verildi (Akalm, 2018: 21-22; Özçelik, 1992: 366-367).

Bu anlaşmayı başarı olarak gören Fransızlar (Ursavaş, 2000: 143) 11 Nisan 1920 saat 01.00’da Urfa’yı boşaltmaya başladılar. Böylece doğan güneşle birlikte Fransızların şehirden tamamen ayrıldığını gören Urfalılar, büyük sevinç gösterileri içinde özgürlüklerini kutladılar (İstiklal Harbi, 2009: 128). 61 gün süren kurtuluş mücadelesiyle Fransız işgali tamamen sona erdirilmiş oldu.

Fransız İşgal Kuvvetleri bir subay ve 10 jandarma askerinin refakatinde yola çıktılar. Fransızların geçtiği yol üzerinde bazı sorunlar çıktı. Fransızlarla aşiretler arasında yaşanan silahlı çatışmada Fransız güçleri ciddi sayıda kayıp verirken geri kalanlarda esir olarak teslim oldular. Urfalılar böyle bir sonuçtan da oldukça mutlu oldular (Balak, 2016:81-83).

Sonuç

Mondros Ateşkes Antlaşmasına aykırı bir şekilde İngiltere, Urfa’yı ve çevresini işgal etti. Son derece küstah bir şekilde şehre giriş yapan İngilizler, şehirde fütursuzca hareket ederek kontrolü sağlamaya çalıştılar. Urfalılar için İngiliz işgalinin nihayet bularak Fransız işgalinin gerçekleşmesi şehirde hiçbir şeyi değiştirmede. Hatta Fransızlar İngilizlere göre halka daha kaba, katı ve sert bir tutum

sergilediler. Fransızlar Urfa'da kalıcı olduklarını iddia ederek şehirde hiç gitmeyecekmiş gibi hazırlıklara giriştiler ve uzun vadeli planlar yaptılar. Fransızlar, kendi idarelerini şehre kabul ettirebilmek için şehrin yüzlerce yıllık zaman içinde oluşmuş demografik yapısını tersine çevirerek geçmişin olumsuz anıları üzerinden şehre yeni bir nitelik kazandırmaya çalıştılar. Kısacası Ermenileri Müslüman ahaliye karşı kullanarak şehirde iktidarlarını tesis etmeye çalıştılar.

Fransızlar bu uzun vadeli planları yaparken Anadolu'nun fedakâr, çilekeş ve cesur insanlarının bu işgal karşısında alacağı tutum ve davranışı pek dikkate almadılar. Mustafa Kemal'in Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yükselttiği ses, Urfa'da da karşılık buldu. Böylece ulusal bir direniş için milli bilinç ve özgürlük ateşinin meşalesi yakıldı. Urfalıların işgallere karşı tavırları, İngilizler şehre ilk adımlarını attıklarında ortaya çıktı. Urfa Mutasarrıfı Nazım Bey, işgalcilere karşı açıkça tavrını ortaya koyarak bu halkın işgale kolayca boyun eğmeyeceğini gösterdi.

İşgallere, haksızlıklara ve zulümlere karşı Urfalılar, harekete geçerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdular. Şehrin oldukça zor günler yaşadığı bu dönemlerde önce Urfa Mutasarrıfı Nazım Bey, çekilmeye zorlandı, ardından Urfa Jandarma Kumandanı Bnb. Ali Rıza Bey şehirden ayrılmak zorunda bırakıldı. Fakat şehirdeki özgürlük ruhu kişilere bağlı değildi. En sonunda şehre gelen Yzb. Ali Saip Bey, Urfalıların yüreklerinin sesi oldu. Ali Saip Bey, şehrin kurtarılması için geniş ve kapsamlı bir plan ortaya koydu. Öncelikle halkın Fransızlara karşı birleştirmek gerekiyordu. Şehirde yaşayanlarla aşiretler arasındaki koordinasyon sağlandı. Çevre vilayetlerden destek temin edilerek Fransız işgaline karşı gönüllülerden oluşan büyük bir silahlı güç kuruldu. Silah ve cephane bakımından oldukça üstün olan Fransız işgal gücüne karşı Urfalılar, inançlarını, azimlerini, fedakârlıklarını ve cesaretlerini ortaya koydular. Yzb. Ali Saip Bey, halka inanarak doğru bir askeri stratejiyle Fransızları şehirden çekilmeye zorladı ve başarılı oldu. Böylece Urfa özgürleşirken Anadolu'nun işgal altındaki şehirlerinde büyük bir umut doğdu. Kuvayı Milliye ruhu büyük bir moral kazanarak bu ülkenin özgürleşmesi için büyük özgüven kazanıldı.

Urfa'nın kurtuluşunda canını veren, malını ortaya koyan ve her türlü özveri içinde bu işgallere karşı koyan bu irade, her türlü takdir ve övgünün üzerindedir. Urfalılar Mutasarrıf Nazım Bey, Bnb. Ali Rıza Bey, Hacı Mustafa Efendi ve Yzb. Ali Saip Ursavaş gibi kahramanları da daima saygıyla anarak kalplerinde minnetle yaşatacaktır.

Kaynakça

- Açanal, H. (2001). *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*. Ankara: Şurkav Yay.
- Akalın, M.- KÜRKÇÜOĞLU, A. C. (2018). *Urfa Millî Mücadele Albümü*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yay.
- Akalın, M. (2018). Urfa’nın Kuruluşunun Sivil Lideri Belediye Reisi Hacı Kamilzade Hacı Mustafa. *Şurkav Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi ve Turizm Dergisi*, XXXII. 5-8.
- Akalın, M. C. (2015). *Urfa Kuruluş Yazıları*. Ankara: Şurkav Yay.
- Ali Rıza. (2010). *Ahfada Yedigâr Urfa Mücahedesi*. Akalın, M. (Yay. Haz.). Ankara: Şurkav yay.
- Balak, N. (2016). Naci Balak’ın Kuruluş Mücadelesi Hatıratı, *Urfa’nın Kuruluşuna Dair Üç Hatırat*. Akalın, M. (Yay. Haz.). Ankara: Şurkav Yay. 53-93.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*
- Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. III. Ankara: TBMM Yayınları.
- Emiroğlu, C. (2016). Cevdet Emiroğlu’nun Kurtuluş Mücadelesi. *Urfa’nın Kuruluşuna Dair Üç Hatırat*. Akalın, M. (Yay. Haz.). Ankara: Şurkav Yay. 95- 114.
- İlyas, A. (2015). Millî Mücadelede Önemli bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş, *Turkish Studies*. X/9. 235-246
- Hatipoğlu, S. (2015). Millî Mücadele’de Suriye İtilafnamesi’nin Yeri, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, Ünlen, E. vd. (Yay. Haz.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. 195-209.
- Özçelik, İ. (1992). *Millî Mücadele’de Güney Cephesi Urfa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Selek, S. (1981). *Anadolu İhtilali*. I. İstanbul: Örgün Yayınları.
- Sözeri, A. (2016). Akif Sözeri’nin Kuruluş Mücadelesi Hatıratı, *Urfa’nın Kuruluşuna Dair Üç Hatırat*. Akalın, M. (Yay. Haz.). Ankara: Şurkav Yay. 9-51.
- Turgut, B. (2015). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa’daki Faaliyetleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XIX/I. 191-220.
- Türk İstiklal Harbi- Güney Cephesi. (2009). IV. Atay, A. (Yay. Haz.). Ankara: Genelkurmay Yay.
- Ursavaş, A. S. (2000). *Kilikya Dramı ve Urfa’nın Kurtuluş Savaşları*. Işık, H. (Yay. Haz.). Ankara: Genelkurmay Basımevi,

- [Ursavaş] A. S. (1984). *Çukurova Acıklı Olayları ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, Ak, S. (Yay. Haz.). Şanlıurfa: Kurtuluş Matbaası.
- Üner, M. E. (2015). Urfa'nın Kuruluşunda Aşiretlerin Rolü. *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu*, Ünlen, E. v.d. (Yay. Haz.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 795- 814

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 271-296
ISSN: 1302-6879

Gazneliler Hanedanlığı'nda Bir Vefa Örneği: Buğracık b. Cûk/Karabeckem* An Example of Fidelity in the Ghaznavids Dynasty: Buğracık b. Cûk/Karabeckem

• Abdullah DUMAN*

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Van / Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Letters, Department of History,
Van / Turkey.
abduman@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9216-3100

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

29/04/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

01/06/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atrf: Duman, A. (2020). Gazneliler Hanedanlığı'nda Bir Vefa Örneği: Buğracık b. Cûk/Karabeckem. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 271-296

Citation: Duman, A. (2020). An Example of Fidelity in the Ghaznavids Dynasty: Buğracık b. Cûk/Karabeckem. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 271-296

Öz

Dünyaya gelmekle tarihe girmek arasında fark vardır. Her dünyaya gelen kişinin veya toplumun sonraki nesiller tarafından bilinmesi mümkün değildir. Kalıcı olabilmenin sırrı tarihe kayıt düşmekten geçmektedir. Yazmayan toplumların kalıcılığında ise bahsetmek mümkün değildir. Türkler, tarih yapan, yaparken de çok sayıda devlet adamı yetiştiren milletlerden birisidir. Bu devlet adamlarından kalemlerle tespit edilmeyenlerin, tarihin karanlıklarına gömülüp gittikleri şüphesizdir. Kayda geçmiş ancak tarih kitaplarının sayfaları arasında gizli kalmış ve gün yüzüne çıkarılmamış niceleri de keşfedilmeyi beklemektedir. Son yıllarda tarih alanındaki faaliyetler çok sayıda yitik değerimizi gün yüzüne çıkarmakla beraber çalışmaların yeterli olduğunu söylemek de mümkün değildir. Gazneliler Devleti, uzun denilebilecek bir zamandan beri tarihçilerin ilgi odağı olmakla birlikte karanlıkta kalmış konuları, noktaları ve aktörleri hâlâ aydınlatılmayı beklemektedir. Bunlardan birisi de Gazneliler Devleti'nin yükselme dönemi emiri Sebüktegin'in kardeşi, Buğracık b. Cûk'dur. Buğracık hakkında ana ve birinci el kaynaklarda az da olsa kayıtlara rastlanmaktadır. Ancak bu yetersiz nakiller, araştırma eserlerde bir araya getirilerek hakkında müstakil bir çalışma yapılmış görünmemektedir. Çalışmamızda Buğracık'ın hayatı ve yükselme döneminde Gazneliler Devleti'nde üstlendiği rol ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazneliler, Sâmanîler, Sebüktegin, Kadırcık, Buğracık.

* Bu makale, 26-28 Eylül 2019 tarihleri arasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde gerçekleşen Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu (UTAS)'nda sunulan tebliğin gözden geçirilerek genişletilmiş şeklidir.

Abstract

There is a difference between being born and entering history. It is not possible for every person or society to be known by the next generations. The secret of being permanent is passing from making a record to history. It is not possible to talk about the permanence of non-writing societies. The Turks are one of the nations that make history and while making, raise a great number of statesmen. The quantities that have been recorded but remain hidden between the pages of the history books and which have not been revealed are waiting to be discovered. It is clear that the statesmen whose lives are not recorded in writings have been buried in the darknesses of history. Those recorded but embedded in the pages of history books have been waiting to be discovered. Although the activities in the field of history have revealed many lost values in recent years, it is not possible to say that the studies are sufficient. The Ghaznavids State has been the focus of historians for a long time, but points and actors in the dark are still waiting to be enlightened. One of them also is the brother of Sebuktegin, the Emir of the Ghaznavid State, Buğracık b. Cuk. There are a few records about Buğracık in main and first-hand sources. However, with these insufficient records putting together in research works, it does not seem to have been done enough study about him. In our study, Buğracık's life and his role in the rise of the Ghaznavids State were tried to be revealed.

Keywords: Ghaznavids, Samanids, Sebüktegin, Kadırcık, Buğracık.

Giriş

Gazneliler Devleti'nin temeli, Sâ mânîler Devleti'nde gulâmlıktan yükselen Alptegin tarafından atıldı. Alptegin, Sâ mânî emiri Ahmed b. İsmail (295-301/907-914)'e köle olarak satılmıştı. O, Sâ mânîler sarayında kısa sürede kendini gösterdi ve Nasr b. Ahmed (301-331/914-943) tarafından özgürlüğüne kavuşturuldu. Nuh b. Nasr (331-343/943-954) döneminde bazı birliklerin başına komutan olarak tayin edilen Alptegin bundan sonra hâcibü'l-hüccâblik makamına kadar yükseldi. Nuh b. Nasr'ın 343/954'de vefatıyla yerine geçen oğlu Abdülmelik (343-350/954-961) döneminde gücü zirveye çıktı. Abdülmelik, onun saraydaki nüfuzunu kırabilmek için 350/961-962'de Horasan valiliğine atadı. Alptegin aynı yıl Abdülmelik'in vefatıyla yerine geçecek emir konusunda Nasr b. Abdülmelik'i tavsiye etti. Ancak Sâ mânî sarayının ileri gelenleri Mansur b. Nuh'u tahta geçirince yeni emirle arası açıldı. Bunun üzerine Horasan valiliğini bırakarak önce Belh'e buradan da Gazne'ye geçen Alptegin bölgede hüküm süren Levik hanedanlığını mağlup ederek 352/963-964'de Gazneliler Devleti'nin temellerini attı (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 74-84; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 462; el-Cüzcânî, 1342: I, 226, 227; Maulânâ Mınhâj-ud-dîn, 1970: I, 40-43, 70-71; el-Cüzcânî, 2015: 23-26; Hamdullah Müstevfi'yi Kazvinî, 2018: 313; Barthold, 1978: I, 386;

Dames, 1987: IV, 742; Merçil, 1989: 1-5; Merçil, 1989: II, 525; Merçil, 1996: XIII, 481. Göksu, 2011: 99-112; Göksu, 2011: 164-166).

Gazneliler Devleti'nin başına Alptegin'den sonra oğlu Ebu İshâk İbrahim (963-966) geçti. Oğlu olmayan Ebu İshâk İbrahim'in kısa bir süre sonra vefatıyla yerine önce Bilgetegin, onun 364/974-975 yılında Gerdiz Kalesi kuşatması sırasında vefatı üzerine Böritegin (Piritegin) getirildi. Ancak o, idare kabiliyetinin yetersizliği sebebiyle komutanlar tarafından 366/976-977'de görevinden alındı ve tahta Sâmânî sarayından itibaren Alptegin'den ayrılmayan has gulâmi Sebüktegin b. Cûk/Karabeckem çıkarıldı (Nizâmü'l-Mülk, 1999: 83; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 367 ve 373; Maulânâ Münhâj-ud-dîn, 1970: I, 45, 46; 71-73; el-Cüzcânî, 2015: 27; Hamdullah Müstevfi, 2018: 313; Merçil, 1989: 5-7; Merçil, 1996: XIII, 481; Merçil, 2009: XXXVI, 262).

Araştırmamızın konusunu teşkil eden Buğracık b. Cûk/Karabeckem, Sebüktegin'in kardeşidir. O, tarih sahnesinde ağabeyi Sebüktegin ve yeğeni Mahmud dönemlerindeki hadiselerde görünmektedir. Bu dönemde Sâmânîler tahtında yıkılış dönemi emirleri olan II. Nuh b. Mansur (365-387/976-997), II. Mansur b Nuh (387-389/997-999) ve II. Abdülmelik b. Nuh (389/999) vardı. Buğracık, daha çok II. Nuh b. Mansur'un son yıllarındaki hadiselerde yer almaktadır. Batı Karahanlı hükümdarı İlig Han'ın 386/996'da Sâmânîler Devleti'ne son vermek amacı ile başkent Buhârâ üzerine yürüdüğü günlerde Buğracık Herat valisi olarak ağabeyi Sebüktegin'in hizmetinde görev yapmaktadır. O, zikri geçen hadiseler esnasında Herat valisi olduğuna göre tarih sahnesine daha önce çıkmış olması muhakkaktır. Nitekim Şebânkâreî'den gelen bir nakil bu tahminimizi doğrulamaktadır. Şebânkâreî, Sebüktegin'in Hint Seferleri'ni aktarırken Caypal'ın, büyük bir ordu ile İslâm ülkeleri üzerine yürüdüğünden bahsetmektedir. Bu nakle göre Caypal, yanına dört oğlunu da alarak Kâbil'e doğru harekete geçer. Gazne hükümdarı Sebüktegin de bu orduya karşı çıkar. Müellife göre iki taraf arasında ismi nakledilmeyen bir nehir bulunmaktadır. Sebüktegin, oğlu Mahmud'la birlikte kardeşleri Buğracık ve Kadırcık'ı Caypal'ın ordusuna kaşı öncü bir birlikle gönderir. 20 gün süren savaşı Sebüktegin'in ordusu kazanır. Bu savaşta şehit olan savaşçılardan birisi de Sebüktegin'in diğer kardeşi Kadırcık'tır. Şebânkâreî'nin tarihini kaydetmediği savaş, 366/976-977'da yapılmıştır. Buna göre Buğracık'ın, Nuh b. Mansur'un tahta çıkışından itibaren olaylarda rol aldığı görülmektedir (Şebânkâreî, 1376: 42; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 375).

Sebüktegin, günümüzde Kırgızistan sınırları içinde yer alan Barshân bölgesinde bulunan bir Türk kabilesinden idi. On iki yaşında babasının avda olduğu bir zamanda yine bir Türk kabilesi olan Tuhsiler tarafından bir baskın sonucunda kaçırıldı. Tuhsilerin arasında 4 yıl kaldıktan sonra Mâverâünnehir şehirlerinde köle pazarına çıkarıldı. Onu, Şaş şehrinde Nasr isimli bir köle tüccarı satın alarak satmak üzere Nahşeb'e götürdü. Ancak Sebüktegin hastalandığı için onu Nahşeb'de bırakmak zorunda kaldı. Yaşlı bir kadına emanet edilen Sebüktegin, üç yıl sonra Nasr tarafından dokuz gulâmla birlikte alınarak Buhârâ'ya götürüldü. Buhârâ'da onu satın alan Alptegin idi (Hudûdü'l-Âlem, 2008: 53, 54; Merçil, 1975: 227, 229). Yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız gibi çok geçmeden Sâ mânî başkentinde Alptegin'in has gulâmları arasına giren Sebüktegin, Gaznede, Böritegin'in vefatı ile Gazneliler Devleti tahtına oturdu. Şimdi Sebüktegin on iki yaşında kaçırıldığına ve bundan sonra ailesinden haber alamadığına göre araştırmamıza konu yaptığımız kardeşi Buğracık ve diğer kardeşi Kadırcık ile nasıl buluştuğu sorusunun cevabı önem kazanmaktadır. Ulaşabildiğimiz belgeler göz önüne alındığında tahminî cevapların dışında bu boşluğu açık bir şekilde doldurabilmek mümkün görünmemektedir. Kardeşlerin üçünün de kaçırılmış, köle pazarlarında satılmış ve nihayet aynı sebeplerden Sâ mânî başkentinde buluşmuş olmaları mümkündür. Nahşeb'den Buhârâ'ya götürülen dokuz kölenin arasında kardeşlerin üçünün de bulunması düşünülebilir. Nakiller ve olayların seyri dikkate alındığında Sebüktegin'in, Gazneliler tahtına oturduktan sonra gulâmlarını göndererek geride bıraktığı kabilesini araştırması, bunlardan bulabildiği Buğracık ve Kadırcık'ı Gazne'ye getirmesi aradığımız sorunun cevabı olabilir.

Buğracık'ın Nuh b. Mansur'un tahta çıktığı ilk yıllardan itibaren tarih sahnesinde görüldüğünü ifade etmiştik. Mahmud döneminde, Abdülmelik b. Nuh'un ve yakınlarının Karahanlı hükümdarı İlig Han tarafından 389/999'da Özkent'e götürülmesinden sonra bir müddet daha yaşayan Buğracık, 390/999-1000 yılında Tahir b. Halef b. Ahmed tarafından Bûşenc yakınlarında öldürülmüştür. Buğracık'ın hayatını ortaya çıkarmak ve Gazneliler Devleti'nin yükselmesinde oynadığı rolü anlamak için zikredilen Sâ mânî emirleri dönemlerindeki hadiselerle kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Buğracık b. Cûk/Karabeckem

Mansur b. Nuh'un 11 Şevval 365/13 Haziran 976'da vefatı ile 13 yaşındaki oğlu Nuh'a biat edildi (el-Utbî, 2004: 37; Gerdîzî, 1327: 36; es-Sem'ânî, 1979: 227; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Usta,

2007: 231; Göksu, 2011: 167, 168; Duman, 2013: 341). Nuh b. Mansur tahta çıktığında devlet içinde nüfuz mücadeleleri veren vezir ve komutanların yanında zaman zaman bu mücadelelerde taraf olan Büveyhîler, Ziyârîler, Karahanlılar ve Gazneliler gibi devletlerle de uğraşmak zorunda kaldı. Yaşı küçük olduğu için annesi ve vezir Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî'nin de yardımları ile devlet adamlarını kendine bağlamaya ve duruma hâkim olmaya çalıştı. İşlerini Fâik el-Hâssa ve Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş el-Hâcib'e havale ederken Ebü'l-Hasan Muhammed b. İbrahim es-Sîmcûr'a lâkap ve hil'at göndererek Kûhistan, Herat ve Nîsâbûr valiliğini onayladı. Yaşlandığı için el-Ceyhânî'yi 367/977'de vezirlik görevinden alarak yerine Ebü'l-Hüseyn Abdullah b. Ahmed el-Utbî'yi atadı. Ancak bu tedbirler yeterli olmadı ve çok geçmeden devlet adamları arasında zaten var olan çıkar çatışmaları alevlenmeye başladı. Yeni vezir, bu göreve atanması sürecinde aleyhinde konuştuğu gerekçesi ile Horasan valisi olarak görev yapan Ebü'l-Hasan Sîmcûr'un azledilmesinde ve bu göreve Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş'ın atanmasında etkili oldu. Ebü'l-Abbas Taş, 371/981-982'de Horasan'ın merkezî şehri Nîsâbûr'a giderek göreve başladı. Bu görevde Fâik el-Hâssa da onun emrine verildi. Ebü'l-Hasan ise Horasan valiliğinden alınmasına önce tepki gösterdi. Ancak daha sonra Emir Nuh'tan özür dileyerek Sîmcûrîlerin iktası olan Kûhistan'a gitmek zorunda kaldı (Utbî, 2004: 37-49; Al-Utbî, 1858: 44-60; Gerdîzî, 1327: 37, 38; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 397; 410; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Mîrhând, 1959: IV, 53; Hândmîr, 1333: II, 363, 364; Usta, 2007: 231-235; Göksu, 2011: 168; Duman, 220: 37-39).

Bu günlerde Sâmânîlerin batı sınırları da hareketli idi. Büveyhîlerden Rûknüddevle Ebu Ali el-Hasan b. Büveyh 366/976-977'da vefat etti. Rûknüddevle vefatından önce oğlu Azududdevle'yi veliaht tayin etmişti. Bir yıl sonra devletin yönetimini tamamen ele geçiren Azududdevle, Bağdâd'dan göndermiş olduğu ordularla kardeşi Fahruddevle'ye ait olan Hemedan ve Cibâl bölgesini ele geçirmişti. Hemedan da ele geçirilince burada bulunan Fahruddevle kaçarak Cürcan'a gitmiş ve Ziyârîlerden Kâbûs b. Veşmgîr'e sığınmıştı. Azududdevle, Kâbûs'dan Fahruddevle'nin iadesini istemiş ancak bu isteği kabul görmemişti. Bunun üzerine Azududdevle, 371/981-982'de diğer kardeşi Müeyyedüdevle'yi Kâbûs'un üzerine göndermiş ve Cürcan'ı ilhak etmişti. Buradan Horasan'a kaçan Kâbûs ve Fahruddevle Nîsâbûr'a gelerek Nuh b. Mansur'a sığındılar. Emir Nuh, Horasan valisi Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas'a onlara yardım etmesini emretti. Ebü'l-Abbas, Kâbûs ve Fahruddevle'ye gerekli yardımları yaptı. Bu arada Nuh b. Mansur'un emri ile Nîsâbûr'da bir

ordu hazırladı. Daha sonra yardımcısı Fâik el-Hâssa, Fahruddevle ve Kâbûs'u da yanına alarak bu ordu ile Cürcan'a hareket etti. Sâ mânî ordusu 371/981-982'de Cürcan'ı kuşattı ise de Müeyyedüdevle'nin ordusu karşısında mağlup olup Horasan'a dönmek zorunda kaldı. Emir Nuh'un emri ile Merv'de toplanan ikinci ordu, vezir Ebü'l-Hüseyn el-Utbî'nin Ebü'l-Hasan'ın tezgâhladığı bir suikast sonucu 372/982-983'de öldürülmesi ile harekete geçemedi. Ebü'l-Abbas ise vezirin öldürülmesi ile oluşan kaos ortamına müdahale etmesi için acilen Buhârâ'ya çağrıldı (Utbî, 2004: 49-65; Al-Utbî, 1858: 60-76; Gerdîzî, 1327: 38, 39; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 364, 377, 378, 388, 389, 397, 398, 399; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Mîrhând, 1959: IV, 52-54; Hândmîr, 1333: II, 364, 365; Usta, 2007: 237-242; Göksu, 2011: 168; Duman, 2020: 39-41).

Emir Nuh'un daveti üzerine Buhârâ'ya gelen Ebü'l-Abbas duruma el koydu. Ebü'l-Hüseyn el-Utbî'nin katillerinden yakalananlar cezalandırıldı. Yerine vezir olarak Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed el-Müzenî atandı. Buhârâ'da devlet otoritesi tekrar kurulmaya başlanmıştı. Ancak Ebü'l-Abbas'ın başkente dönmesi Horasan'daki nüfuz mücadelesinin hız kazanmasına sebep oldu. 372/983'de Ebü'l-Hasan herhangi bir izin almadan eski görevini tekrar elde edebilme düşüncesi ile Sistan'dan Horasan'a döndü. Yeni vezir Ebü'l-Hüseyn el-Müzenî, onun Kûhistan'a gitmesini, oğlu Ebu Ali'nin de Sistan üzerine yürüyerek Halef b. Ahmed meselesini halletmesini emretti. Vezirin istekleri yerine getirildi ancak Ebu Ali bir süre sonra Sistan'dan tekrar Horasan'a dönerek Ebü'l-Abbas'dan Nîsâbûr vekilliğini elde etti. Daha sonra da Fâik'le haberleşerek Ebü'l-Abbas'a karşı ittifak kurdu. Bu ittifaka babası Ebü'l-Hasan da katılınca komutanlar başkentin korkacağı bir güç haline geldiler. Çok geçmeden Ebu Ali Sîmcûr ve Fâik el-Hâssa bu ordu ile Merv'e doğru harekete geçtiler. Aynı günlerde Buhârâ'da Ebü'l-Abbas'ın etkisi ile Ebu Ali ve Fâik'e yakın olduğu düşünülen Ebü'l-Hüseyn el-Müzenî vezirlikten azledilerek yerine Abdurrahman b. Ahmed el-Fârisî atandı (Utbî, 2004: 49-65; Al-Utbî, 1858: 60-76; Gerdîzî, 1327: 38, 39; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 364, 377, 378, 388, 389, 397, 398, 399; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Mîrhând, 1959: IV, 52-54; Hândmîr, 1333: II, 364, 365; Usta, 2007: 237-242; Duman, 2020: 41, 43). Ebü'l-Abbas, Ebu Ali ve Fâik'in Merv'e doğru hareket ettiğini öğrendiğinde devletin bütün imkânlarını seferber ederek büyük bir ordu topladı. Bu ordu ile Buhârâ'dan harekete geçti ve Âmulüşşat'a gelerek karargâh kurdu. Ebu Ali ve Fâik'in ordusu da buraya geldiğinde yapılan görüşmelerde barış kararı çıktı. Varılan anlaşmaya göre Nîsâbûr Ebü'l-Abbas'a, Belh Fâik'e, Herat da Ebu

Ali'ye verildi. Komutanlar 372/983-984'deki bu paylaşımından sonra kendi bölgelerine gitmek üzere Âmulüşşat'tan ayrıldılar (Utbî, 2004: 65, 67; Al-Utbî, 1858: 76,79; Gerdîzî, 1327: 39, 40; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 407, 408; Hamdullah Müstevfî, 2018: 38, 309; Mîrhând, 1959: IV, 54, 55; Hândmîr, 1333: II, 365; Usta, 2007: 247-250; Duman, 2020: 43).

Ebü'l-Abbas, problemin savaş yapılmadan neticelenmesine sevinmişti. Ancak daha Merv'de iken aldığı haberlerle sevinmek için vaktin henüz erken olduğunu anladı. Nuh b. Mansur, Abdurrahman b. Ahmed el-Fârisî'yi azlederek vezirlik makamına Abdullah b. Uzeyr'i getirmişti. Ebü'l-Abbas Taş bu beklemediği habere rağmen Nîsâbûr'a giderek görevine başladı. Yeni vezir ise çok geçmeden Nuh b. Mansur'u Ebü'l-Abbas aleyhine kışkırtmaya başladı. Nitekim 376/986'da Buhârâ'dan gönderilen ferman, Ebü'l-Abbas Taş'ın Horasan valiliği görevlerinden alındığını, Nesâ ve Ebîverd'in kendisine ikta olarak verildiğini, yerine ise Ebü'l-Hasan'ın atandığını bildiriyordu. Ebü'l-Abbas'ın böyle bir değişikliği içine sindirebilmesi mümkün değildi. O, Nîsâbûr'dan ayrılarak kendine emredilen yere yöneldi. Ancak Serahs'da durdu ve ordu komutanlarını toplayarak Buhârâ'dan gelen ferman hakkında bilgi verdikten sonra istediklerini yapmakta özgür olduklarını bildirdi. Komutanlar ise ondan ayrılmayacaklarını dile getirdiler (Utbî, 2004: 68, 76; Al-Utbî,1858: 80-86; Gerdîzî, 1327: 40; Mîrhând, 1959: IV, 55; Hândmîr, 1333: II, 365; Usta, 2007: 251, 252; Duman, 2013: 342; Duman, 2020: 43, 44).

Ebü'l-Abbas'ı destekleyenler sadece komutanları değildi. Fahruddevle'nin kardeşleri ile mücadelelerinden yukarıda kısaca bahsetmiştik. Ebü'l-Abbas, Cürcan yenilgisinden sonra Buhârâ'ya davet edilmiş, Kâbûs b. Veşmgîr ve Fahruddevle ise Nîsâbûr'da kalmışlardı. Müeyyedüdevle'nin Şaban 373/Ocak-Şubat 983-984'de vefat etmesi ile Fahruddevle Cürcan'a davet edilmiş ve kardeşinin yerine emirlik makamına oturtulmuştu. Fahruddevle, daha önce görmüş olduğu iyilikleri unutmamıştı. Ebü'l-Abbas'ın zor durumda kaldığını öğrenince ona yardım etmek üzere Ebu Saîd eş-Şebîbî'yi de iyi donatılmış bir birlikle yardımına göndermişti. Bu günlerde Merv'de bulunan Ebü'l-Abbas bu kuvvetle Nîsâbûr yakınlarında birleşti. Ebü'l-Abbas'ın ordusu ile Ebü'l-Hasan'ın ordusu arasında başlayan ve birkaç gün süren savaşın seyrini Fahruddevle'nin Cürcan'dan gönderdiği 2.000 kişilik iyi donatılmış Deylemlî ve Türklerden oluşan yeni kuvvet değiştirdi. Karşı koyamayacağını anlayan Ebü'l-Hasan Nîsâbûr'u terk ederek Kûhistan'a çekildi (Utbî, 2004: 68, 76; Al-Utbî,1858: 80-86; Gerdîzî, 1327: 40; Mîrhând, 1959:

IV, 55; Hândmîr, 1333: II, 365; Usta, 2007: 251, 252; Duman, 2013: 342; Duman, 2020: 44).

Ebü'l-Abbas Taş, Nîsâbûr'a yerleştikten sonra Buhârâ'ya mektuplar göndererek durumu izah edip özürler diledi ve sorunun kaynağının yeni vezir Abdullah b. Uzeyr olduğunu dolayısıyla görevinden azledilmesi gerektiğini söyledi. Ancak bu izahlar, özürler ve istekler Buhârâ'da kabul görmüyordu. Bu arada Kûhistan'a çekilmiş olan Ebü'l-Hasan Nîsâbûr'u ve eski görevini geri alma planları ile uğraşıyordu. Bu amaçla Fahruddevle'ye düşman olan Kirman Büveyhî emiri Ebü'l-Fevâris b. Azududdevle'den yardım istedi. Ebü'l-Fevâris, Ebü'l-Hasan'ın hizmetine Araplardan oluşan 2.000 kişilik bir birlik gönderdi. Ebü'l-Hasan'ın emrine oğlu Ebu Ali Sîmcûr'un yanı sıra Fâik el-Hâssa da katılmıştı. Güçlü bir ordu toplamayı başaran Ebü'l-Hasan, Nîsâbûr üzerine yürüdü. İki taraf arasındaki savaş 377/987-988'de Nîsâbûr'un dışında yapıldı. Savaşı bu sefer kazanan Ebü'l-Hasan oldu. O, aldığı galibiyetten sonra Nîsâbûr'da kalırken Ebü'l-Abbas Cürcan'a kaçarak dostu Fahruddevle'ye sığındı. Fahruddevle önceki dostlukları adına Ebü'l-Abbas'ı kabul ettiği gibi kendisi Rey'e çekilerek Cürcan, Dihistan ve Esterâbâd'ı ona bıraktı. Ancak Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş, yolun sonuna gelmişti. Cürcan'da kaldığı günlerde veba salgınına yakalandı ve 378/988-989'de vefat etti. Aynı günlerde Ebü'l-Hasan Sîmcûr da Nîsâbûr'da Hurramek'de vefat edince yerine oğlu Ebu Ali Sîmcûr geçti. Bu arada o, Cürcan'dan gelerek kendisine katılan Ebü'l-Abbas'ın adamlarıyla güçlendi (Utbî, 2004: 73-88; Al-Utbî, 1858: 90-112; Gerdîzî, 1327: 40, 41; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 409-411, Hamdullah Müstevfî, 2018: 309; Mîrhând, 1959: IV, 56-59; Hândmîr, 1333: II, 365, 366; Usta, 2007: 254-259; Gökso, 2011: 168, 169; Duman, 2013: 342; Duman, 2020, 45, 46).

Ebu Ali Sîmcûr, zikri geçen hadiselerden sonra Nuh b. Mansur'un emri ile babasının makamını elde ederek Nîsâbûr'da kaldı. Emir Nuh ise Buhârâ'da devletin dizginlerini eline almaya çalışıyordu. O, Cemâziyelâhir 377/Eylül-Ekim 987'de Abdullah b. Uzeyr'i vezirlik makamından azlederek Harizm'e sürmüş ve Ebu Ali ed-Dâmğânî'yi atamıştı. Bir süre sonra ed-Dâmğânî'yi de görevden almış yerine Ebu Nasr b. Ebu Zeyd'i getirmişti. Ebu Nasr, devlet işlerinden anlayan zeki ve basiret sahibi bir vezir idi. Ancak çok geçmeden Nuh b. Mansur, onu da azletti ve ed-Dâmğânî'yi tekrar eski görevine iade etti. Emir Nuh'u bu günlerde korkutan bir diğer hadise de Horasan'da oluşan birliktir ve o, bu birliği dağıtmayı düşünüyordu. Bu amaçla komutanları birbirlerine düşürmek için Ebu Ali'nin elinde bulunan Herat'ı Fâik'e verdi. Duruma itiraz eden Ebu Ali ise Herat

üzerine yürümekten çekinmedi. Burada iki komutan yaptıkları görüşmelerde Herat'ın Fâik'in, Nîsâbur'un ise Ebu Ali'nin olması konusunda anlaşılabilir. Ancak bir süre sonra Buhârâ'dan gönderilen hil'at ve menşurun Nîsâbûr'a değil de Herat'a yönelmesi ve Fâik'in Ebu Ali'nin üzerine yürümek için harekete geçmesi bardağı taşıran damla oldu. Seçme bir birliği ile harekete geçen Ebu Ali, 378/988-989'de Bûşenc ve Herat arasında yakaladığı Fâik'in ordusunu perişan etti. Fâik burada aldığı mağlubiyetten sonra Merverrûz'a çekildi. Sonuçta Emir Nuh, Horasan valiliğine Ebu Ali'yi atamak zorunda kaldı. Böylece Ebu Ali, Nîsâbûr'da kalmaya devam ederken Herat tekrar Fâik'in oldu. Bir süre sonra Emir Nuh, Horasan gelirlerinin bir kısmını hazine için istemesine rağmen Ebu Ali, çeşitli bahanelerle bu emri yerine getirmedi. Bu davranışının karşılıksız kalmayacağını bildiği için de yeni müttefik arayışına girdi. Çözümü ise Karahanlı hükümdarı Buğra Han Harun (öl. 382/992)'a bir elçi göndermede buldu. Kaşgar'a gönderdiği elçi ile Buğra Han Harun'u Buhârâ'yı istila etmesi ve Sâ mânî Devleti'ne son vermesi için teşvik etti. Görüşmeler sonunda aralarında yaptıkları anlaşmaya göre Sâ mânî devleti ortadan kaldırılacak, Mâverâünnehir Buğra Han'ın, Mâdûnennehir (Horasan) ise Ebu Ali Sîmcûr'un olacaktı (Utbi, 2004: 87, 94; Al-Utbi, 1858: 111-117; Gerdîzi, 1327: 41; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 462; Hamdullah Müstevfi, 2018: 309; Mîrhând, 1959: IV, 59, 60; Hândmîr, 1333: II, 366; Usta, 2007: 259-267; Hunkan, 2011: 114).

Fâik el-Hâssa, Ebu Ali ile yaptığı savaştan sonra durumu düzelinceye kadar Merverrûz'da kaldı. Daha sonra izinsiz bir şekilde Buhârâ'ya doğru yürüyüşe geçti. Kendinden şüphelenen Nuh, üzerine Beytüzün Hâcib ve İnac/İnanç Hâcib komutasında bir ordu gönderdi. Yapılan savaşta mağlup olan Fâik, Ceyhun'u geçerek Belh tarafına gitti. Belh'de birkaç gün kaldıktan sonra Tirmiz'e geçerek buradan göndermiş olduğu mektuplarla Karahanlı hakanı Buğra Han'ı Sâ mânî topraklarını ele geçirme konusunda teşvik etti. Tirmiz'de kaldığı günlerde Emir Nuh tarafından üzerine Ebü'l-Hâris Muhammed b. Ahmed el-Ferîgûnî komutasında bir ordu gönderildi. Fâik ise bu Sâ mânî ordusuna karşı Arslan Âhirsâlâr isimli bir gulâmının idare ettiği 500 kişilik bir birlik çıkardı. Arslan Âhirsâlâr, Türk ve Araplardan oluşan 500 kişilik birliği ile Sâ mânî ordusunu yenmeyi başardı. Savaşta elde etmiş olduğu ganimetlerle güçlenen Fâik, buradan Merv'e geçti ve Buğra Han Harun'u Sâ mânî topraklarını ele geçirmesi konusunda kışkırtmaya devam etti. İki Sâ mânî komutanından aynı konuda teşvikler alan ve harekete geçen Buğra Han, Sâ mânî topraklarını istilaya başladı ve Semerkant'a kadar ilerledi. Emir Nuh'un, İnac/İnanç Hâcib komutasında göndermiş

olduğu orduyu da mağlup ederek onunla birlikte çok sayıda askeri esir etti. Buğra Han için Buhârâ'ya giden yolda engel kalmamıştı. Emir Nuh, Ebu Ali'den talep ettiği yardımı da bulamayınca çaresiz Fâik'i Buhârâ'ya davet ederek emrine bir ordu verdi ve Buğra Han üzerine gönderdi. Buğra Han, Emir Nuh'un gönderdiği Fâik'i de Semerkant'a ulaştığında Harceng denilen yerde mağlup etti. Fâik, burada yenildikten sonra –ki onun anlaşmalı olduğu Buğra Han'a kasten yenildiği söylenmektedir- Buhârâ'ya döndü. Buğra Han, Buhârâ karşısında karargâh kurduğunda onu Fâik karşıladı ve itaatini bildirdi. Şehri terk eden Nuh b. Mansur, Ceyhun'u geçerek kendini Âmulüşşat'a atarken Buğra Han Buhârâ'yı Rebûlevvel 382/Mayıs 992'de ele geçirdi (Utbi, 2004: 94, 99; Al-Utbi, 1858: 118-124; Gerdîzî, 1327: 41; İbnü'l-Esir, 1987: VII, 462, 463; Hamdullah Müstevfi, 2018: 309; Mîrhând, 1959. IV, 60; Hândmîr, 1333: II, 366; Barthold, 1990: 278; Usta, 2007: 267-269, Göksu, 2011: 169; Hunkan, 2011: 114-118).

Nuh b. Mansur, Âmulüşşat'ta bulunduğu günlerde Ebu Ali'ye¹ defalarca mektup yazarak Buğra Han'a karşı yardımını talep etmesine rağmen herhangi bir cevap alamadı. Fâik ise bir süre Buhârâ'da Buğra Han'ın hizmetinde çalıştıktan sonra ondan izin istedi ve Belh üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi. Ebu Ali ve Fâik, Buğra Han'ın Buhârâ'yı ele geçirmesini sağlayarak isteklerine kavuşmuş görünüyordular. Ancak bir süre sonra hadiseler aleyhlerine dönmeye başladı. Buhârâ'yı ele geçirmesinin üzerinden çok geçmeden Buğra Han hastalandı ve Semerkant'a çekildi. Buradan da Kaşgar'a dönmek için yola çıktı. Ancak henüz başkentine ulaşmadan Cemâziyelâhir 382/Ağustos 992'de Koçkarbaşı denilen yerde vefat etti. Onun vefatı ile Buhârâ'da bırakmış olduğu adamları halk tarafından katledildi. Bu arada Buhârâ'da olanları haber alan Nuh b. Mansur, 15 Cemâziyelâhir 382/18 Ağustos 992'de başkentine geri döndü (Utbi, 2004: 99-102; Utbi, 1858: 123-129; Gerdîzî, 1327: 41; Beyhakî, 2019: 183, 184; İbnü'l-Esir, 1987: II, 462, 463; Hamdullah Müstevfi, 2018: 309; Mîrhând, 1959: IV, 60, 61; Hândmîr, 1333: II, 366, 367; Barthold, 1990: 279; Usta, 2007: 269-272; Göksu, 2011: 169; Hunkan, 2011: 119, 120).

Buğra Han'ın vefatı ve Nuh b. Mansur'un Buhârâ'ya dönmesi Ebu Ali ve Fâik'i büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Düşükleri durumdan kurtuluş çareleri aramaya başlayan iki komutandan Fâik, Belh'den Buhârâ üzerine yürüdü. Ancak Emir Nuh'un gönderdiği ordu karşısında tutunamadı. Çok şiddetli geçen savaş sonrasında

¹ Ebu Ali Muhammed b. Muhammed b. Sîmcür. (Utbi, 2004: 99).

mağlup olarak Merv'de bulunan Ebu Ali'nin yanına gitti. Ebu Ali bu günlerde Emir Nuh'la arasını nasıl düzeltereğinin hesaplarını yapıyor ancak bir çıkar yol bulamıyordu. Bu sebeple Fâik'in yanına gelmesine çok sevinmişti. Değişen şartlar iki rakip komutanı birbirine muhtaç hale getirmiş ancak Horasan'da hatırı sayılır bir güç haline gelmelerine sebep olmuştu. İki komutan, 383/993'de Buhârâ üzerine yürüme kararı aldılar. Bunun için de Merv'den Nisâbûr'a geçerek hazırlıklara başladılar. Bu arada onlar, Fahruddevle'den de yardım talebinde bulundular. Vezir Sâhib b. Abbâd'ın devreye girmesi ile Fahruddevle onların yardımına büyük bir ordu gönderdi (Utbî, 2004: 102-104; Al-Utbî, 1858: 129-133; Gerdîzî, 1327: 42; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 466, 467; Mîrhând, 1959: IV, 60, 61; Hândmîr, 1333: II, 366, 367; Barthold, 1990: 280; Usta, 2007: 273, 274; Hunkan, 2011: 120, 121).

Komutanların güçlenmesi karşısında korkuya kapılan Sâ mânî emiri de bu gaileden nasıl kurtulacağıнын hesaplarını yapıyordu. Sâ mânî komutanları içinde en güçlü konumda olan Sebüktegin'den yardım istemeye karar verdi. Ona elçi olarak Ebu Nasr el-Fârisî'yi gönderip durumu anlattı. Sebüktegin bu günlerde Hindistan'da cihatla meşgul olmasına rağmen Emir Nuh'un yardım talebine kayıtsız kalmamıştı. Üzerinde anlaştıkları plan gereği Emir Nuh Buhârâ'dan Kişş'e giderek karargâh kurdu. Sebüktegin de Gazne'den Mâverâünnehir'e geçti ve onunla buluştu. Emir Nuh ve Sebüktegin yapmaları gereken hazırlıklar konusunda aldıkları karardan sonra başkentlerine döndüler. Sebüktegin, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra oğlu Mahmud ile yola çıktı ve Horasan'da Emir Nuh'la birleşti. Daha sonra Ebu Ali ve Fâik üzerine yürüyen birleşik ordu, 384/994'de Herat yakınlarında büyük bir zafer kazandı. Ebu Ali ve Fâik'in ordusunun mağlup edilmesinde savaş esnasında Sebüktegin tarafına geçen Dârâ b. Şemsü'l-Meâlî Kâbus b. Veşmgîr'in de etkisi büyük olmuştu. Bu yenilgiden sonra Ebu Ali ve Fâik önce Nisâbûr'a gittiler. Ancak birleşik ordunun üzerlerine gelmesi ile Cürcan'a giderek Fahruddevle'ye sığınmak zorunda kaldılar (Utbî, 2004: 102-104; Al-Utbî, 1858: 129-133; Gerdîzî, 1327: 42; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 466, 467; Mîrhând, 1959: IV, 60, 61; Hândmîr, 1333: II, 366, 367; Barthold, 1990: 280; Usta, 2007: 273, 274; Göksu, 2011: 170; Hunkan, 2011: 120, 121).

Sâ mânî ve Gazneli birleşik ordusunun Herat'da kazandığı zaferden sonra Horasan bölgesi muhaliflerden temizlenmiş oldu. Nuh b. Mansur, Horasan valiliği ve ordu komutanlığına Seyfuddevle unvanı vermiş olduğu Mahmud'u atadı. Mahmud Nisâbûr'da kalırken Nasiruddevle unvanı ile ödüllendirdiği Sebüktegin Herat'a, kendisi de

Buhârâ'ya döndü (Utbî, 2004: 113, 114, 115; Al-Utbî, 1958: 146, 150; Gerdîzî, 1327: 43; Beyhakî, 2019: 184; İbnü'l-Esîr, 987: VII, 467; Hamdullah Müstevfî, 2018: 310; Mîrhând, 1959: IV, 64; Hândmîr, 1333: II, 367; Merçil, 2003: XXVII, 362; Merçil, 2009: XXXVI, 263; Merçil, 1989; Usta, 2007: 281).

Cürcan'a kaçmış olan Ebu Ali ve Fâik gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 385/995'de Nisâbûr üzerine yürüdüler. Kendilerini Nisâbûr dışında karşılayan Mahmud'u mağlup ederek şehri ele geçirdiler. Savaşta fazla direnmeyen Mahmud ise Herat'a babasının yanına gitti. Ebu Ali Nisâbûr'u ele geçirdikten sonra Nuh b. Mansur ve Sebüktegin'e gönderdiği mektuplarla özür diledi. Ancak bu özürler kabul görmedi. Sebüktegin ve oğlu Mahmud'un ordusu ile Ebu Ali ve Fâik'in ordusunun ikinci karşılaşma yerleri Tus yakınlarında bulunan Enderih oldu. 19 Cemâziyelâhir 385/21 Temmuz 995'de başlayan ve çok sayıda askerin öldüğü savaş iki gün sürdü. İkinci gün Ebu Ali'nin savaş meydanındaki gayretleri mağlup olarak kaçmasını engelleyemedi. Ebu Ali ve Fâik Tus mağlubiyetinden sonra Kelât Kalesi'ne çekildiler. Burada biraz dinlendikten ve kaçan askerlerin kendilerine katılmalarından sonra Ebîverd'e geçtiler. Buradan önce Serahs'a ardından Merv'e gittiler. Sebüktegin, komutanların haberlerini aldığı anda oğlu Mahmud'u Nisâbûr'a gönderirken kendisi de onların peşlerine düştü. Sebüktegin'in üzerlerine geldiğini öğrenen Ebu Ali ve Fâik Merv'den Âmulüşat'a kaçtılar. Buradan Sâmânî emirine mektup yazarak bağışlanma dileklerini yinelediler (Utbî, 2004: 113-125; Al-Utbî, 1858: 152-166; Gerdîzî, 1327: 43, 44; Beyhakî, 2019: 189, 190; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 470; Mîrhând, 1959: IV, 65-67; Hândmîr, 1333: II, 367; Merçil, 2009: XXXVI, 263; Merçil, 1989: 10; Usta, 2007: 282-295).

Komutanların birliğini parçalamak isteyen Nuh b. Mansur, Ebu Ali'ye Fâik'den ayrılarak Cürcaniye'ye gitmesini emretti. Fâik, Emir Nuh'un huzuruna gitmediği gibi kader birliği yaptığı arkadaşının yanından ayrılmaması konusunda çok ısrar etti. Ancak bütün ikazlarına rağmen Ebu Ali Sîmcûr ondan ayrılarak Cürcaniye'ye doğru yola çıktı. Hezâresp denen yere ulaştığında Ramazan 385/Ekim 995'de Harizmüşah Ebu Abdullah'ın adamları tarafından yakalanarak başkent Kâs'a götürüldü ve hapse atıldı. Ebu Ali'nin hapse atılmasına çok içerleyen Cürcaniye valisi Me'mun b. Muhammed ise Kâs üzerine yürüdü, şehri zorla aldıktan sonra Ebu Ali'yi yanına alarak Cürcaniye'ye götürdü. Bu arada Ebu Abdullah'ı da öldürdü. Bir süre sonra Emir Nuh'un isteği üzerine Buhârâ'ya gönderilen Ebu Ali ve adamları tutuklanarak 386/996'da hapse atıldı (Utbî, 2004: 125-132; Al-Utbî, 1858: 166-178; Gerdîzî, 1327: 44, 45; Beyhakî, 2019: 191;

İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 470, 471; Hamdullah Müstevfî, 2018: 310; Mîrhând, 1959: IV, 67, 68; Hândmîr, 1333: II, 367, 368; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Merçil, 1989: 10; Barthold, 1990: 282; Usta, 2007: 294-298; Merçil, 2003, XXVII, 362; Göksu, 2011: 170).

Ebu Ali'nin kendisinden ayrılıp Cürcaniye'ye gitmesi üzerine yalnız kalan Fâik el-Hâssa ise Ceyhun'u geçerek Karahanlı hükümdarı İlig Han lâkaplı Nasr b. Ali'ye sığındı. İlig Han tarafından büyük bir merasimle kabul edilen Fâik, çok geçmeden onu Buhârâ'yı alma konusunda kışkırtmaya başladı. Buhârâ'yı almayı zaten kafasına koymuş olan İlig Han, 386/996'da Fergana'dan harekete geçerek Semerkand sınırlarına geldi. Bu haberi aldığımda Emir Nuh da kendinden güçlü olmasına rağmen hukuken komutanlarından birisi olarak kabul ettiği Sebüktegin'den yardım istedi. Sebüktegin bu günlerde diğer bölgelerin yanında Horasan'a da hâkim idi. Kendisi Belh'de, Horasan valisi olan oğlu Mahmud, Nîsâbûr'da ikâmet ediyordu. Herat ise kardeşi Buğracık'ın idaresinde bulunuyordu. Sebüktegin, Karahanlılara karşı Sâ mânîlerin yanında yer alma kararı aldı. O, ordusu ile harekete geçerek Kişş ve Nesef arasındaki Niyâzî Köyü'nde karargâh kurdu. Burada kendine Horasan'ın çeşitli bölgelerinin yanında Cüzcân, Huttal ve Çağâniyân'dan yardımcı kuvvetler katıldı. Sebüktegin'in çağrısına icabet edenlerden birisi Nîsâbûr valisi olan oğlu Mahmud idi (Utbî, 2004:132, 133; Al-Utbî, 1858: 179, 180; Mîrhând, 1959: IV, 69; Hândmîr, 1333: II, 368; Merçil, 1989: 10, 11; Usta, 2007: 299, 301; Hunkan, 2011:122, 123). Biraz sonra üzerinde duracağımız hadiseler çerçevesinde düşündüğümüzde İlig Han'a karşı ona yardıma gelenlerden birisinin de bu günlerde Herat hâkimi olan kardeşi Buğracık'ın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sebüktegin'in harekete geçtiğini haber aldığımda İlig Han ona bir elçi göndererek aralarında savaş yapmanın gereksiz olduğunu, Karahanlıların Türklere, Gaznelilerin de Hindlilere karşı cihat yaptıklarını belirterek Sâ mânîler Devleti'ni ortadan kaldırıp topraklarını paylaşmayı teklif etti. Sebüktegin ise Emir Nuh'un büyük bir hükümdar olduğunu, atalarının İslâm dünyasına hizmetlerini, kendisinin Sâ mânîlere bağlılığını anlattıktan sonra bu devleti koruma konusunda verdiği sözden dönmeyeceğini bildirdi (Utbî, 2004: 133, 134; Al-Utbî, 1858: 179-182; Merçil, 1989: 11; Usta, 301; Hunkan, 2011: 123).

Sebüktegin'in kendine karşı Sâ mânîlerin yanında yer alacağını öğrendiğinde hemen savaş hazırlıklarına başlayan İlig Han, büyük bir ordu topladı. Sebüktegin de Nuh b. Mansur'a bir ulak göndererek kendisine katılma konusunda acele etmesini istedi. Emir Nuh bu

durumda ne yapılması gerektiğini veziri Abdullah b. Uzeyr'e sordu. Vezire göre Sebüktegin'in ordusu ve donanımı Sâ mânî ordusundan daha gösterişli, daha ihtişamlı idi. O, böyle bir ihtişamın Emir Nuh'u küçük düşüreceğini düşünüyordu. Bu sebeple Emir Nuh'a Sebüktegin'in yanına bir ordu göndermesini, kendisinin ise Buhârâ'da kalmasını tavsiye etti. Emir Nuh'un kendisine katılmadığı haberini aldığı anda Sebüktegin, bu taktiğin ona veziri Abdullah b. Uzeyr tarafından verildiğini anlamada gecikmedi. Bu sebeple böyle kritik bir zamanda üzerine düşen görevi yapmayan Emir Nuh'un ve vezirinin ikaz edilmesi gerektiğini düşündü. Sebüktegin, kendisi ile sefere katılan kardeşi Buğracık ve oğlu Mahmud'u yaklaşık 20.000 askerle Buhârâ'ya gönderdi. Bu arada divan işlerini üzerine alması için Ebâ Nasr Ahmed b. Muhammed Ebî Zeyd'i de onların yanına kattı (Utbî, 2004: 135, 136; Al-Utbî, 1858: 184, 185; Merçil, 1989: 11; Usta, 2007: 301-303; Huncan, 2011: 123, 124).

Buğracık ve Mahmud'un Buhârâ'ya yöneldiğini duyan Sâ mânî emiri ve veziri Abdullah b. Uzeyr büyük bir korkuya kapılmışlardı. Buğracık ve Mahmud başkente ulaştıklarında Emir Nuh, vezirlik makamından Abdullah İbn Uzeyr'i alarak Ebâ Nasr Ahmed b. Muhammed Ebî Zeyd'i atadı. Bu arada daha önceden tutuklanan Ebu Ali, komutanı İlmenkû ve diğer adamlarını talebi üzerine Sebüktegin'e gönderdi. Sebüktegin, Ebu Ali'nin ve yakınlarının Gerdiz Kalesi'nde hapsedilmesini emretti. Fahruddevle'nin yanında misafir olarak kalan oğlu Ebü'l-Hasan da Horasan bölgesine geçmiş ancak tutuklanarak babasının yanında hapsedilmişti (Utbî, 2004:136-138; Al-Utbî, 1858: 185, 186; Beyhakî, 2019: 192; İbnü'l-Esîr, VII, 1987: 471; Mîrhând, 1959: IV, 68, 69; Hândmîr, 1333: II, 368; Usta, 2007: 303, 304). Gerdizî'nin nakline göre Ebu Ali Sîmcûrî ve yakınları 387/997-998'de bu kalede öldürüldüler (Gerdizî, 1327: 45).

Bu hadiselerin yaşandığı esnada Mâverâünnehir sınırlarına gelen İlig Han, Sebüktegin'e bir elçi daha göndermiş ve anlaşma teklifinde bulunmuştu. Emir Nuh'un Buhârâ'dan hareket etmemesi ve üzerine aldığı konularda sorumluluğunu yerine getirmemesi sebebiyle Sebüktegin bu barış görüşmesini kabul etmek zorunda kaldı. Emir Nuh adına yapılan görüşmeler sonunda iki devlet arasında Katvan Sahrası sınır kabul edildi. İki tarafın da sınırların ötesine doğru tecavüzde bulunmamaları karara bağlandı. Bu arada İlig Han'ın ricası üzerine Semerkant valiliğine Emir Nuh tarafından Fâik atandı. Bu anlaşma iki taraftan katılan fukahâ ve ileri gelenlerin şahitliğinde yazılı hale getirildikten sonra Sebüktegin ve İlig Han kendilerine ait bölgelere çekildiler (Utbî, 2004:138; Al-Utbî, 1858: 187; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 471; Mîrhând, 1959: IV, 69; Hândmîr, 1333: II, 368;

Merçil, 1989: 11; Barthold, 1990: 282, 283; Usta, 2007: 302, 303; Hunkan, 2011: 124).

Ebu Ali'nin kardeşi Ebü'l-Kâsım, Sebüktegin Horasan'da güçlenince onun hizmetine girmek istediğini belirtmiş o da bu isteğini reddetmemişti. Bir süre sonra da Ebü'l-Kâsım'ın isteği üzerine Emir Nuh'a bir mektup yazarak onun eskiden beri Simcûrî ailesinin iktası olan Kûhistan eyaletine vali olarak atanmasını sağlamıştı. Ebü'l-Kâsım, Sebüktegin'in hizmetinde bu bölgedeki hizmetlerine devam etmiş, araları açık olduğu için Tus Savaşı'nda ağabeyi Ebu Ali'nin tarafında yer almamış, tarafsız kalmayı tercih etmişti. Ancak İlig Han'a karşı seferinde Sebüktegin'in yardım davetini kabul etmeyerek Kûhistan'dan ayrılmamıştı. O, bu davranışının Sebüktegin tarafından karşılıksız bırakılmayacağını da çok iyi hesaplıyordu. Bu sebeple başına gelecekleri beklemek yerine harekete geçmeyi tercih etti. Sebüktegin, oğlu Mahmud ve kardeşi Buğracık'ın seferde olmaları sebebiyle savunmasız kalan Horasan'da karışıklıklar çıkardı. Daha sonra da kendisine katılan Ebu Nasr b. Mahmûd el-Hâcib'le Nisâbûr üzerine yürüyerek şehri işgal etti. Bu haberler kendine ulaştığında Sebüktegin, Oğlu Mahmud ve kardeşi Buğracık'ı hemen Nisâbûr'a gönderdi. Vakit kaybetmeden kendisi de Belh'den harekete geçti. Ebü'l-Kâsım'ın Gazneli ordusu ile başa çıkması mümkün değildi. Bu sebeple Ebu Nasr b. Mahmûd el-Hâcib'le birlikte Nisâbûr'dan ayrılarak Cürcan'a kaçtı ve Fahruddevle'ye sığındı. Onu çok iyi karşılayan Fahruddevle, Cürcan, Damgan ve Kumis gelirlerini ona bağışladı (Utbî, 2004: 140-142; Al-Utbî, 1858: 189-191; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 471; Merçil, 1989: 11; Usta, 2007: 305, 306). Bu arada Mahmud ve Buğracık Horasan'ı Ebü'l-Kâsım Simcûr'un tasallutundan kurtardıktan sonra Tus'a geçen Sebüktegin'in yanına giderek olup biteni haber verdikleri gibi bir kez daha ona olan bağlılıklarını dile getirdiler (Utbî, 2004:141; Al-Utbî, 1858: 191; Usta, 2007: 304-306).

Utbî'nin kaydetmiş olduğu bu son cümle konumuzun özeti gibidir. Nuh b. Mansur döneminde devlet adamları arasında yaşanan nüfuz mücadeleleri, makam ve mal konusundaki hırsları onların kirli ilişkiler içine girmelerine, çıkar anlaşmaları yapmalarına dahası devlete ihanet etmelerine sebep olmuştur. Bu ilişkiler, anlaşmalar ve ihanetler Sâ mânîlerin yıkılmasında etkili olan sebeplerin başında gelmektedir. Sâ mânîlerin içinden çıkmış ve görünüşte bu devlete bağlı olan Gazneliler ise kurulduğu tarihten itibaren sürekli güçlenmiştir. Gazneliler Devleti'nin sürekli güçlenmesinin şüphesiz başka sebepleri üzerinde durulabilir. Ancak hanedan üyelerinin birbirlerine bağlılıkları ve Sebüktegin'in etrafında birleşmeleri bu sebeplerin başında

zikredilmelidir. Bu günlerde Buğracık ve Mahmud, Sâmânî komutanları gibi hırsla kapılabilir, birleşerek veya ayrı ayrı Sebüktegin'e isyan bayrağı açarak kendilerine ait bölgelerin valisi olabilirlerdi. Dahası ikisi de diğer devletler veya komutanlarla anlaşmalar yaparak bölgelerinde devletleşme sürecine girebilirlerdi. Ancak Utbî'nin dikkat çektiği gibi onlar Sebüktegin'e bağlılıklarını sürdürdüler ve en kritik zamanlarda bu sadakatlerini ispat ettiler. Sonuçta onların birbirlerine olan sadakatleri Gazneliler Devleti'nin, dönemin en büyük devletlerinden birisi haline gelmesinde etkili oldu.

387/997, Sâmânî ülkesinde ölüm haberlerinin arka arkaya yaşandığı yıl oldu. Sebüktegin Tus'dan ayrılıp Belh'de ikâmet etmeye başladığında Ebu Ali ve yakınlarının ölüm haberleri duyuldu. Nitekim bundan yukarıda kısaca bahsetmiştik. Onu Cürcaniye valisi Me'mun b. Muhammed'in öldürülmesi haberi izledi. Çok geçmeden rahatsızlanan Nuh b. Mansur birkaç günlük rahatsızlıktan sonra 13 Recep 387/23 Temmuz 997'de vefat etti. Onun vefatını izleyen günlerde Sebüktegin ailesinde kayıplar yaşandı. O, çok sevdiği kız kardeşinin, küçük yaştaki çocuklarının ve bazı saray gulâmlarının vefat haberleri ile sarsıldı. Hareketli ve zor geçen yılların kendisini yordığı anlaşılan, son günlerde aldığı vefat haberlerinin de tesiriyle hastalanan Sebüktegin, havası iyi geleceği düşüncesi ile Belh'den Gazne'ye gitmek üzere yola çıktı. Ancak Gazne'ye ulaşmadan Şaban 387/Ağustos-Eylül 997'de Belh yakınlarında Madrumûy Köyü'nde vefat etti. Cenazesi Gazne'ye taşınarak burada defnedildi. Aynı yıl Büveyhîlerden Fahruddevle'nin de vefat yılı olarak kayıtlara geçti (Utbî, 2004: 144-147; Al-Utbî, 1858: 196-201; Gerdâzî, 1327: 45; Maulânâ Mînhâj-ud-dîn, 1970: I, 75; İbnü'l-Esir, 1987: VII, 487; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Merçil, 2003: XXVII, 362; Merçil, 2009: XXXVI, 263).

Nuh b. Mansur'un vefatı ile Recep 387/Temmuz-Ağustos 997'de yerine oğlu Mansur tahta çıktı. Mansur b. Nuh, vezaret makamına Ebu Muzaffer Muhammed b. İbrahim el-Bergaşi'yi, devlet işlerini yürütme görevine Fâik'i, ordu komutanlığına da Beytüzün'ü atadı. Çok geçmeden daha önce vezaret makamından azledilmiş olan Abdullah b. Uzeyr, yakın dostu Ebâ Mansur Muhammed b. el-Hüseyn el-İsbîcâbî'yi Sâmânîler aleyhine kışkırtmaya başladı. Onlar, zaten Sâmânîler devletini ortadan kaldırmayı hayatının gayesi haline getirmiş olan İlig Han'dan yardım talebinde bulundular. Durumu değerlendiren İlig Han ordusu ile Mâverâünnehir'e girdi ve Semerkand'ın dışındaki merada karargâh kurdu. Burada yanına gelen Abdullah b. Uzeyr ve el-İsbîcâbî'yi tutuklattı. Buhârâ'ya bir elçi göndererek Fâik'in yanına gelmesini emretti. Fâik Semerkant'a

geldiğinde onu merasimle karşıladı, makamını yükseltti ve emrine 3.000 kişilik bir ordu vererek Buhârâ'ya gönderdi (Utbî, 2004:141; Al-Utbî, 1858: 204, 205; Gerdîzî, 1327: 45, 46; Mîrhând, 1959: IV, 69, 70; Barthold, 1990: 283, 284; Usta, 2007: 311; Göksu, 2011: 170).

Fâik'in Buhârâ'ya yöneldiğini öğrenen Mansur b. Nuh korku ile başkenti terk etti ve Ceyhun Nehri'ni geçti. Fâik'in kendisine hizmet için geldiği haberi ulaştığında geri dönerek emirlik makamına tekrar oturdu. Devlet işlerini bu defa Fâik üzerine alırken Beytüzün Horasan ordu komutanlığına atandı. O, üzerine aldığı görev münasebetiyle Nîsâbûr'a gitti. Utbî, 2004: 151, 152; Al-Utbî, 1858: 205-207; Gerdîzî, 1327: 45, 46; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 487; Mîrhând, 1959: IV, 70; Barthold, 1990: 284; Usta, 2007: 312).

Yukarıda Sebüktegin'in vefatından bahsetmiştik. Babasının hastalığı ve vefatı esnasında Mahmud Nîsâbûr'da, Gazne ve Belh hâkimi olan kardeşi İsmail ise babası ile birlikte idi. Sebüktegin, vefatından önce İsmail'i veliaht tayin etmiş, komutanlardan da ona sadık kalacakları konusunda söz almıştı. Vefatından sonra da komutanların biat etmeleri ile İsmail Gazneliler tahtına çıkmıştı. Mahmud ise kardeşinin tahta çıkmasını kabul etmediğini göstermekte gecikmedi. Nîsâbûr'da taziye kabul ettikten sonra kardeşine bir mektup yazdı. Ebü'l-Hüseyn el-Hamûlî ile gönderdiği mektupta, İsmail'e baş sağlığı diledikten sonra tahtın gerçek varisinin büyük oğul olduğunu ifade etti. Sebüktegin'in İsmail'i veliaht olarak atama sebebinin vefatı esnasında kendisinin babasının yanında olmamasının etkili olduğuna, Sebüktegin'in karışıklığa fırsat vermemek için kendisini atadığına dikkat çekerek ondan hakkına riayet etmesini istedi (Utbî, 2004: 153, 154; Al-Utbî, 1858: 208-210; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 488; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Merçil, 1989: 12, 13; Merçil, 2003: XXVII, 362).

İsmail, ağabeyinin teklifini kabul etmedi. İki kardeş arasında gelip giden elçilerin görüşmeleri ile de mesele çözülmeyince Mahmud kardeşinin üzerine yürümek amacı ile Nîsâbûr'dan Herat'a geçti. Herat hâkimi amcaları Buğracık idi. Mahmud, amcasına durumu arz ederek yardımını istedi, kendine tâbi olması ile ailenin elde edeceği kazanca dikkat çekti. Tahtın Mahmud'un hakkı olduğunu tasdik eden Buğracık, yeğenine tâbi olma konusunda hiçbir tereddüt göstermedi. Utbî'nin ifadesi ile Mahmud'u düşüncesinde haklı bulduğu gibi emrine girmedi ve sancağının altındaki yerini alma konusunda acele etti. Mahmud, Büst'te bulunan kardeşi Ebü'l-Muzaffer Nasr b. Nâsiruddîn Sebüktegin'in yanına gittiğinde Buğracık da onunla birlikte idi. Nasr da onun tarafında yer alınca Mahmud daha da güçlenmiş oldu. Belh'de olan İsmail de savaşın kaçınılmaz olduğunu

anlamış ve Gazne'ye giderek savaş hazırlıklarına başlamıştı. Bu arada Gazne'den İsmail'in komutanları da Mahmud'u destekleyeceklerini bildirmişlerdi. Son sözün söyleneceği savaş, Şaban 387/Ağustos Eylül 997 tarihinde Gazne dışında yapıldı. Kazanan ise Mahmud oldu. Yenilince Gazne Kalesi'ne sığınan İsmail, görüşmelerden sonra kaleden inerek ağabeyinin yanına geldi. Kardeşine karşı saygıda kusur etmeyen Mahmud ise onu Kalincar Kalesi'ne yerleştirdi ve yaşaması için gerekli imkânları sağladı. Gazne'de gerekli önlemleri aldıktan sonra da Belh'e gitti (Utbî, 2004:155- 163; Al-Utbî, 1858: 208-224; Gerdîzî, 1327: 46; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 488, 489; Fasîh Hâfî, 1384: II, 559, 560; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Dames,1987: IV, 743, 744; Merçil, 2003: XXVII, 362).

Yukarıdaki hadiselerde Buğracık'ın üstlendiği rol ve Türk devlet geleneğinde tahta geçme hukuku düşünüldüğünde onun devletin çıkarlarını her şeyin üstünde tuttuğu anlaşılmaktadır. Türk devlet geleneğine göre tahta çıkmanın kesin bir usulü yoktur. Umumî teâmül, büyük oğlun başa geçmesi şeklindedir. Ancak tarihte hükümdar vefat ettiğinde küçük oğlun veya kardeşin tahta geçmek için mücadeleye giriştiği örnekler de az değildir. Alpaslan'ın 1072 yılındaki vefatından sonra Umman tarafında bulunan Kavurt Bey'in, büyük kardeş olması hasebiyle hükümdar olmak için harekete geçtiği, Hemedan yakınlarında sultan olarak biat edilen oğul Melikşah'ın ordusu ile 15 Nisan 1073'de savaştığı ve yenildiği bilinen bir hadisedir. Nitekim o, daha sonra yakalanarak kendi yayının kirişi ile boğulmuş böylece isyanın bedelini canı ile ödemiştir (Sevim-Merçil, 1995: 73-81). Yukarıda ise Sebüktegin'in büyük oğlu Mahmud yerine daha küçük ve tecrübesiz olan İsmail'i atadığından bahsetmiştik. Bu örnekleri artırmak şüphesiz mümkündür ancak konuya yeni bir boyut kazandırmayacaktır. Türk devlet geleneği bağlamında düşünüldüğünde Sebüktegin'in vefatı günlerinde kardeşi Buğracık da bir merkeze ve orduya sahipti. O, geleneğe göre kardeşinin mirasında kendinin de hakkı olduğu için taht iddiasında bulunabilir, anlaşmalar yapabilir ve Mahmud'un işini zorlaştırabilirdi. Ancak böyle bir girişimde bulunmadığı gibi hükümdarlığın Mahmud'un hakkı olduğuna inandı ve onun yanında yer aldı.

Buğracık önce kardeşi Sebüktegin'e, daha sonra da yeğeni Mahmud'a sadık kalarak devlet kurma girişiminde bulunmadı. Bu sebeple de hükümdarlar listesinde yer almadı. Ancak Sebüktegin'den sonra Mahmud gibi bir değer tahta geçmesinde ve bu hanedanlığın dönemin en güçlü devleti olmasında etkili oldu. Böylece o, şahsî çıkarlarını değil devlet çıkarlarını ön planda tutan vefalı bir devlet adamı olarak tarihe geçti.

Ebu Ali b. Simecûr'un hapsi ve vefatı ile sonuçlanan olaylara kardeşi Ebü'l-Kâsım Simecûr katılmamış, bir süre Sebüktegin'in hizmetinde kalmış ancak daha sonra itaatsizlik ederek Nîsâbûr'a gitmişti. Sebüktegin üzerine yürüyünce kaçmış ve 385/995'de Cürcan'a geçerek Fahruddevle'ye sığınmıştı (Gerdîzî, 1327: 46; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 471). Fahruddevle ölünce de yerine geçen Mecdüddeve'nin himayesine girmişti. Ebü'l-Kâsım, Faik'in de kışkırtmaları ile 387/997'de Horasan ordu komutanlığına atanan Beytüzün'ün üzerine yürümek için Nîsâbûr'a doğru yola çıktı. Rebiülevvel 388/Mart 998'de Nîsâbûr önlerinde Beytüzün'e yenilince çareyi Kûhistan'a kaçmakta buldu. Burada bir süre bekleyip adamları kendisine katılınca Buşenc'i zaptetti. Beytüzün ise şehri geri alma gayesi ile Buşenc önlerine geldi. Ancak savaş yapılmadan iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Bu anlaşma akrabalık bağları ile de pekiştirildikten sonra Beytüzün Nîsâbûr'a döndü (İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 494; Barthold, 1990: 284).

Sebüktegin'in vefatı sürecinde Mahmud ve kardeşi İsmail arasında yaşanan taht mücadelesi sebebi ile Gazneliler, 387/997 yılında Sâ mânî ülkesinde yaşanan hadiselerle müdahale edememişlerdi. Mahmud, kardeşi İsmail'le aralarındaki ihtilafı çözüp devletin başına geçtikten sonra Belh'e döndüğünde Horasan bölgesinde elde etmiş olduğu hakların Beytüzün'e verilmiş olduğunu gördü. Onun, babasının sağlığında elde etmiş olduğu hakların Beytüzün'e verilmesini görmemezlikten gelme gibi bir niyeti yoktu. Hemen Emir Mansur'a bir mektup yazdı ve kendisine itaat arz ettiğini, Sâ mânî Devleti'nin koruyuculuğu konusunda babasının yerine geçtiğini belirterek önceki haklarının iadesini istedi. Emir Mansur ise cevabında Tirmiz, Belh ve bunların gerisinde kalan Büst ve Herat'a bağlı yerlerin Gazne'ye bağlı olduğunu ancak Horasan'ın Beytüzün'e verildiğini bildirerek özür diledi (Utbi, 2004: 163; Al-Utbi, 1858: 225; Gerdîzî, 1327: 46; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 494; Mîrhând, 1959: IV, 70; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Usta, 2007: 318).

Mahmud, bir mektup daha yazarak Horasan üzerindeki haklarını ikinci kez dile getirdi. Emir Mansur ona cevap vermeyince Nîsâbûr üzerine yürüdü. Nîsâbûr'da bulunan Beytüzün'ün kaçması ile şehri ele geçirdi. Durumdan haberdar olduğunda Emir Mansur yanında Fâik olduğu halde ordusu ile Nîsâbûr'a doğru yola çıkmak zorunda kaldı. Onunla savaşmak istemeyen Mahmud ise Merverrûz'a geçti ve buraya bağlı Zâğol Köprüsü yakınlarında karargâh kurarak olayların alacağı seyri beklemeye başladı (Utbi, 163-165; Al-Utbi, 228, 230; Gerdîzî, 46; İbnü'l-Esîr, VII, 495; Mîrhând, IV, 71; Usta, 318, 319).

Daha önce Nîsâbûr'dan kaçmak zorunda kalan Beytüzün, Fâik ve Emir Mansur'un Horasan'a gelmesi üzerine Serahs'da onlara katıldı. Ancak o, Emir Mansur'dan beklediği ilgiyi göremediği gibi onun Mahmud'a daha fazla meylettiğini fark etmiş, bu gözlemlerini Fâik'e de anlatmıştı. Fâik'in de Emir Mansur hakkındaki düşünceleri onunkinden farklı değildi. İki komutan, Nuh b. Mansur'un Ebu Ali'yi Sebüktegin'e teslim ettiği gibi Mansur'un da Mahmud'la anlaşarak kendilerini ona teslim etmelerinden korkuyorlardı. Bu düşüncelerle onu tahttan indirmeye ve kardeşlerinden birisini emir yapmaya karar verdiler. Emir Mansur bir gün avlanmak üzere Serahs emirinin sarayından kırlara çıkmıştı. Fâik ve Beytüzün de Serahs kenarında bir yerde çadır kurmuşlardı. Dönüşte Mansur'u karşılayan Beytüzün, onu yemek yemek ve Mahmud'la ilgili bazı meseleleri konuşmak üzere çadırına davet etti. Mansur çadıra girdiğinde olağanüstü bir şeylerin olduğunu fark etti ancak artık çok geçti. Komutanlar Emir'i tutukladılar ve gözlerine mil çekerek tahttan indirdiler (12 Safer 389/2 Şubat 999). Daha sonra Merv'e geçen Fâik ve Beytüzün, onun yerine burada yanlarına gelen kardeşi Abdülmelik b. Nuh'u emir ilan ettiler. Ancak bu haksızlık ve zulüm ordu ve halk tarafından kabul görmediği gibi Mahmud'un da Mansur'un intikamını almak üzere harekete geçmesine sebep oldu (Utbî, 2004: 166, 167; Al-Utbî, 1858: 230, 231; Gerdîzî, 1327: 46; Beyhakî, 2019: 608, 609; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 3; Mîrhând, 1959: IV, 71; Fasîh Hâfî, 1384: II, 559, 560; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Merçil, 2003: XXVII, 362; Merçil, 1989: 15; Barthold, 1990: 285; Usta, 2007: 319, 320; Duman, 2013: 342).

Abdülmelik b. Nuh'un Beytüzün ve Fâik'le destekli ordusuna sonradan Merv'de Ebü'l-Kâsım da katıldı. Ziyârîlerden Dârâ b. Kâbus'un ordusu da Sâ mânî ordusunun yanında yer almıştı. Sâ mânî ordusu ile Mahmud'un ordusu Cemâziyelevvel 389/Nisan-Mayıs 999'da Merv'de karşı karşıya geldiler. Yapılan görüşmelerde önce barış sağlanmış, Horasan valiliğinin Beytüzün'e, Belh ve Herat'ın da Mahmud'a verilmesi karara bağlanmıştı. Savaş yapılmadığı için Mahmud fakirlere sadaka bile dağıtmıştı. Ancak Dârâ b. Kâbus'un askerinin başlarında Nasr b. Sebüktegin bulunan Gaznelilerin artçı birliklerine saldırımları Mahmud'un savaş kararı almasına sebep oldu. Savaş başlamadan gerekli düzenlemeleri yapan Mahmud, Utbî'nin ifadelerine göre iki kardeşi Nasr ve İsmail'le birlikte merkezde yer aldı. Amcası Buğracık'ın da merkezde yer aldığına bakılırsa Mahmud'un merkezi güçlü tuttuğu anlaşılmaktadır. Akşama kadar süren ve şiddetli geçen savaş, Sâ mânî ordusunun mağlubiyeti ile sonuçlandı. Savaşın sonra Abdülmelik ve Fâik Buhârâ'ya, Beytüzün Nîsâbûr'a, Ebü'l-Kâsım b. Simcûr ise Kûhistan'a kaçtılar. Mahmud

hasımlarının bir daha toparlanmamaları için gerekli önlemleri almak gayesi ile Tus'a hareket etti. Mahmud'dan korkan Beytüzün, Nîsâbûr'dan Cürcan'a giderek Büveyhîlere sığındı. Nitekim o, daha sonra geri dönerek Nîsâbûr'u ele geçirdi. Ancak Mahmud'un üzerine geldiğini görünce Buhârâ'ya kaçtı. Mahmud'un Tus'da Aslan Câzib'i vekil bırakarak Herat üzerine yürüyüp bu şehri de ele geçirmesinden sonra Horasan'ın tamamı Gaznelilerin hâkimiyetine geçmiş oldu. Mahmud, bu bölgede Halife Kâdirbillâh adına da hutbe okuttu ve bağımsız bir hükümdar haline geldi. Mahmud, Horasan orduları komutanlığına kardeşi Nasr'ı tayin ettikten sonra babasının Horasan'da merkez olarak kullandığı Belh'e döndü (Utbî, 2004: 168-175; Al-Utbî, 1858: 233-240; Gerdîzî, 1327: 47; Beyhakî, 2019: 609-610; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 3, 4; Hamdullah Müstevfî, 2018: 314; Mîrhând, 1959: IV, 72, 73; Fasîh Hâfî, 1384: II, 559, 560; Merçil, 1989: 15, 16; Barthold, 1990: 38; Usta, 320-325).

Elinde sadece Mâverâünnehir bölgesi kalan Abdülmelik, Fâik ve Beytüzün'ün de yardımı ile Horasan'ı geri almak için büyük bir hazırlığa girişti. Sefere çıkma zamanı geldiğinde Şaban 389/Temmuz-Ağustos 999'da Fâik aniden vefat etti. Onun ani ölümü Emir Abdülmelik ve Beytüzün'ün cesaretini kırmıştı. Sâmânîlerin Horasan'ı geri alma girişimleri böylece başlamadan bitmiş oldu. Bu arada hadiseleri dikkatle izleyen İlig Han, başkent Özkent'den harekete geçti ve Buhârâ sınırlarına kadar geldi. İlig Han, Buhârâ'ya doğru hareketi esnasında Abdülmelik'e art niyetli olmadığı imajını vermiş, ona karşı dostluk ve muhabbet göstermişti. Sabahın erken saatlerinde huzuruna çıkan Beytüzün, Yinaltegin el-Fâikî ve diğer komutanları tutuklatan İlig Han, Buhârâ'ya girdi. Sarayı terk ederek saklanan ancak daha sonra yakalanan Abdülmelik b. Nuh ve diğer hanedan üyelerini de tutuklattı. Daha sonra onları Özkent'e naklederek hapsedti. Böylece 10 Zilkâde 389/23 Ekim 999'da Sâmânîler Devleti tarih sahnesinden çekilmiş oldu (Utbî, 2004: 179; Al-Utbî, 1858: 245-247; Gerdîzî, 1327: 47; Beyhakî, 2019: 610; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 5; Hamdullah Müstevfî, 2018: 311; Mîrhând, 1959: IV, 73; Kafesoğlu, 1977: VII, 174; Merçil, 1989: 15, 16; Barthold, 1990: 286; Usta, 2007: 325-327).

Mahmud, 387/997'de babasının vefatı üzerine önce taht kavgası ile uğraşmış daha sonra bir kısmına yukarıda kısaca değindiğimiz mücadelelere girişmişti. Bu mücadeleler sırasında Halef b. Ahmed, onun Sicistan tarafı ile uğraşamaması fırsatını değerlendirmiş, oğlu Tahir'i göndererek Herat ve Nîsâbûr arasındaki dağlık bölge olan Kûhistan'ı ele geçirmişti. Tahir, daha sonra Herat'a 10 fersahlık bir mesafede olan Bûşenc üzerine gitmiş ve bu şehri de almıştı. Ancak

Horasan şehirlerinden olan Bûşenc ve Herat Buğracık'a aitti. Mahmud iç ve dış gailelerden kurtulduğunda Buğracık, Tahir b. Halef'i Bûşenc'den çıkarmak için ondan izin istedi. Mahmud bu isteğe olumlu cevap verince Buğracık, 390/999-1000 yılında 12.000 kişilik ordusuyla harekete geçti. Buğracık ve Tahir'in orduları Bûşenc taraflarında karşı karşıya geldiler. Şiddetli geçen savaşta dayanamayan Tahir'in ordusu dağıldı. Ordusunun dağıldığını gören Tahir de harp meydanını terk ederek kaçtı. Buğracık ise onu yakalamak için peşine düştü. Buğracık, ısrarla takibini sürdürürken Tahir, süvarileri ile birden geri dönerek Gazneli kuvvetlerine saldırdı. Beklemedikleri bu ani dönüş karşısında şaşkınlık geçiren Gazneli kuvvetleri bozguna uğradılar. Kaynakların nakillerine göre Buğracık'ın üzerine bizzat hücum eden Tahir, onu öldürdükten sonra kafasını kesti ve ele geçirdiği 7 fil, çok sayıda at, silah ve para ile oradan ayrıldı (Utbî, 2004: 204, 205; İbn Rüsteh, 2017: 124; Yâkût el-Hamevî, 1977: I, 508; I, 396, 397; IV, 416; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 13; *Târîh-i Sistan*, 2018: 303; Fasîh Hâfî, 1384: 559, 560; Kafesoğlu, 1977: VII, 175; Merçil, 2003: XXVII, 362; Merçil, 1989: 16).

Bu günlerde Belh'de bulunan Mahmud, amcasının öldürüldüğünü duyduğunda çok üzülmüştü. Hemen bir ordu toplayarak 390/999-1000 yılında Halef b. Ahmed'in üzerine yürüdü. Onun geldiğini öğrenen Halef ise İspehbed Kalesi'ne² sığındı. Mahmud kaleyi kuşatarak onu sıkıştırmaya başladı. Sığındığı kale her ne kadar yüksek ve sağlam olsa da Halef'in kurtulma imkânı yoktu. Mahmud'un ordusunun mancınıklarla attığı taşlardan göz gözü görmüyor, yağmur gibi yağdırdığı oklardan evlerde ateş bile yakılamıyordu. Karşı koymanın ve kurtulmanın mümkün olmadığını anlayan Halef, anlaşma teklifinde bulundu. Mahmud da bu teklifi olumlu karşıladı. Yapılan anlaşmaya göre Halef, ona 100.000 dinar vermeyi, adına hutbe okutmayı ve sikkelerin bir yüzüne onun adını bastırmayı kabul etti. Bunun üzerine Mahmud kuşatmayı kaldırarak buradan ayrıldı (Utbî, 2004: 205, 206; Gerdîzî, 1327: 49; İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 13; Hamdullah Müstevfî, 2018: 314; *Târîh-i Sistan*, 2018: 303, 304; Fasîh Hafî, 1384: 559, 560; Kafesoğlu, 1977: VII, 175; Merçil, 2003: XXVII, 362; Merçil, 1989: 16).

Sonuç

Buğracık b. Cûk Gazneliler Devleti'nin yükselme dönemi hükümdarı Sebüktegin'in kardeşidir. O, tarih sahnesine Sebüktegin'in 366/976-977 yılında Hind şahı Caypal'a karşı yaptığı savaşla

² Fasîh Hâfî'ye göre Tâk Kalesi, Fasîh Hafî, (1384): 559, 560.

çıkılmaktadır. Bu savaştan önceki hayatı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Onun, Sebüktegin gibi küçük yaşta Tuhsiler tarafından kaçırılmış ve köle pazarlarında satılmış daha sonra Buhârâ veya Gazne'de ağabeyi ile buluşmuş olması mümkündür. 366/976-977'da Gazne'de tahta geçtiğinde Sebüktegin tarafından Barshân bölgesinden başkente getirilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

Buğracık, kaynaklarda daha çok Nuh b. Mansur'un son yıllarındaki olaylarda görünmektedir. Bu dönemde Herat hâkimi olan Buğracık, Sebüktegin'in 387/997'deki vefatına kadar onun emrinde çalışmıştır. Ağabeyinin kendine verdiği görevleri eksiksiz yerine getirdiği gibi zaman zaman ona olan bağlılığını tekrarlayarak en güvendiği destekçilerinden birisi olmuştur.

Buğracık devlet adamlığı vasfını, Sebüktegin'in vefatı sürecinde de ortaya koymuştur. Türk devlet geleneğine göre Sebüktegin'in vefatından sonra tahtta hakkı olmasına rağmen böyle bir girişimde bulunmamıştır. Diğer taraftan İsmail ve Mahmud'un taht mücadelelerinde hükümdarlığa daha layık bulduğu Mahmud'un yanında yer alarak iki şehzadenin savaşında da oynadığı rolle devletin yükselmesinde büyük bir paya sahip olan Buğracık, Mahmud döneminde de devlete bağlılığını sürdürmüştür. O, 390/999-1000 yılında Bûşenc'de Saffârilerin Halefililer kolu emiri Halef b. Ahmed'in oğlu Tahir tarafından tuzağa düşürülüp öldürülünceye kadar hizmetine devam etmiştir.

Yıkılış dönemi emirleri olan Nuh b. Mansur, Mansur b. Nuh ve Abdülmelik b. Nuh dönemlerinde, devlet adamları arsındaki nüfuz mücadelelerine bağlı ihanetler, Sâ mânîler Devleti'nin yıkılmasındaki ana sebeptir. Aynı dönemde hanedan üyelerinin önce Sebüktegin daha sonra da Mahmud'un etrafında birleşmeleri ise Gaznelileri dönemin en büyük devletlerinden birisi haline getirmiştir. Kurucuları gulâmlık sisteminden gelen Gazneliler Devleti'nin yükselmesinde en büyük pay sahiplerinden birisi de şüphesiz Buğracıktır. O, devlet çıkarlarını şahsî çıkarlarının önünde tutan bir Türk büyüğü olarak tarihteki yerini almıştır.

Kaynakça

- Barthold, W. (1978). Alp Tegin. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (1, ss. 386). İstanbul: MEB Yay.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Dursun, H (Haz.). Ankara: TTK Basımevi.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin (2019). *Târîhi Beyhakî*. Lûgal, N. (Terc.). Kırangıç, H (Haz.). Ankara: TTK Yay.

- el-Cüzcânî, Ebu Amr Minhâcüddîn Osman b. Sirâcüddîn Muhammed (1342). *Tabakât-ı Nâsırî*. Habîbî, A (Tas.). Kabil: Encümen-i Târîh-i Afganistan.
- Dames, M. L. (1987). Gazneliler. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (4, ss. 742-748). İstanbul: MEB Yay.
- Duman, A. (2013). *Nerşahînin Târîh-u Buhârâsı*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Duman, A. 2020. Sâ mânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 47, 35-60.
- Fasîh H. *Mücmel-i Fasîhî* (1384). Nacî, S. M. N (Tash. ve Tah.). Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib* (2008). Duman A.-Ağarı, M. (Çev.). İstanbul: Kitabevi Yay.
- Gerdîzî, Ebu Saîd Abdü'l-Hay b. ed-Dahhâk b. Mahmud (1327). *Târîh-i Gerdîzî/Zeynü'l-Ahbâr*, Kazvînî M. M. H., (Tah.). Byy.
- Göksu, E. (2011). Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına. *Türk Dünyası Araştırmaları* içinde, 191, 97-116.
- Göksu, E. (2011). Târîh-i Güzîde'ye Göre Sâ mânîler. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 2, 151-174.
- Hamdullah Müstevfî'yi Kazvînî (2018). *Târîh-i Güzîde*. Öztürk, M. (Çev.). Ankara: TTK Yay.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümâmüddîn (1333). *Târîhu Habîbî's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*. Tahran: Hayyâm Yay.
- Huncan Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yay.,
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed (1987). *el-Kâmil fî't-Târîh*. Dukâk, M. Y. (Tah.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Muallime.
- İbn Rüsteh (2017). *el-A'lâku'n-Nefise*. Eker, A. F. (Terc.). Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Kafesoğlu, İ. (1977). Mahmud Gaznevî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (VII. ss. 173-183). İstanbul: MEB Yay.
- Maulânâ, Minhâj-ud-dîn, Abû Umar-ı-Usmân (1970). *Tabakât-ı Nâsırî*. Raverty, H. G (Çev.). New Delhi:
- Merçil, E. (1975). Sebüktegin'in Pend-nâmesi. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* içinde (VI, ss. 203-231). İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Merçil, E. (1989). Alp Tegin. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (II. ss. 525-526). İstanbul: TDV Yay.

- Merçil, E. (1996). Gazneliler. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (XIII. ss. 480-484). İstanbul: TDV Yay.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (XXVII. ss. 362-365). Ankara: TDV Yay.
- Merçil, E. (2009). Sebük Tegin. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (XXXVI. ss. 262-263). İstanbul: TDV Yay.
- Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî (2015). *Tabakât-ı Nâsırî, Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*. Göksoy, E. (Terc. ve Notlar). Ankara: TTK Yay.
- Mîrhând, Hümâmüddîn Muhammed b. Hândşâh b. Mahmûd (1959). *Târîhu Ravzati's-Safâ*. Tahran: Hayyam Yay.
- Nizâmü'l-Mülk (1999). *Siyâset-nâme*. Köymen, M. A. (Yay. Haz.). Ankara: TTK Basımevi.
- es-Sem'ânî, Ebî Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî (1979). *el-Ensâb*. İvâz, M. (Haz.). Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Sevim, A-Erdoğan M. (1995). *Selçuklu Devleti Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve kültür*. Ankara: TTK Yay.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1376). *Mecmeu'l-Ensâb*. Mîr Hâşim M. (Tashîh). Tahran: Müesseset-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr.
- Târîh-i Sistan* (2018). Öntürk, V. (Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Yâkût el-Hâmevî, Şihâbüddîn Ebî Abdillâh b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî (1977). *Mu'cemü'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sadr.
- Usta, A. (2007). *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- el-Utbî, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Abdi'l-Cebbâr (2004). *el-Yemînî. es-Sâmîrî, İ. Z. (Şerh ve Tah.)*. Beyrut: Dâru't-Talîa.
- Al-Utbî (1858). *The Kitab-ı Yamını*. Reynolds, J. (Çev.). London: Ex Oriente Lux.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 297-316
ISSN: 1302-6879

XIX. Yüzyılda Van'da İlet-i Kolera İle Mücadelede Karantina Usulü ve Kordon Uygulaması Cordon Application With Quarantine Procedure in the Fight Against Cholera in Van in The XIX. Century

• Ercüment TOPUZ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van / Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van / Turkey.
ercumenttopuz@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9458-1384

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

20/05/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

09/06/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atrf: Topuz, E. (2020). XIX. Yüzyılda Van'da İlet-i Kolera İle Mücadelede Karantina Usulü ve Kordon Uygulaması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 297-316

Citation: Topuz, E. (2020). Cordon Application With Quarantine Procedure in the Fight Against Cholera in Van in The XIX. Century. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 297-316

Öz

XIX. yüzyılda fikrin fabrikalaştırılıp hayat standartının bireysel çaba ve gayretler ile senkronize edilip, birbirinden habersiz bir hızla birlerden bir bütünlük kurulurken, bu hengâmede endemik hastalıkların da epidemik ve pandemik hususiyetlerle ortaya çıkması kolaylaştırılmıştır. Sistemin genel yapısına yönelik bu tehdidin tenkili de kamu sağlığına yönelik yatırımlarla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak salgın hastalıklardan kaynaklı tehdidin kısa soluklu boyutu ile kamu sağlığını önceleyen yatırımların uzun bir sürece ihtiyaç duyması arasındaki ters orantı, alternatif yöntem ve uygulamaları gündeme taşımıştır. Kadimin ihyasına istinad eden mezkûr alternatif usullerin başında karantina usulü ve kordon uygulaması gelmiştir. Yüzyılın coğrafi açıdan en büyük sınırlarına sahip ülkelerinden biri olan Osmanlı Devleti'nde ise her ne kadar fikrin tüten bacaları ve bu duman etrafında meydana gelmiş lakayt bütünlüleri olmasa da küçülen dünyanın en büyük parçalarından birini teşkil etmesi, kolera gibi salgınların tehdidine zemin oluşturmuştur. Sanayişen ülkelerde zikredilen tehdidin tenkiline koşullandırılacak olan kamu sağlığı yatırımlarının Osmanlı Devleti'nde de söz konusu olduğu ancak mezkûr ülkelerdeki gerekçelerin Osmanlı dünyası açısından da geçerli olması, önceliğin karantina ve kordon usullerine verilmesine sebebiyet vermiştir. Bu tabloya ilişkin resmin önemli parçasını Van ve çevresinde kurulan uygulamalar oluşturmuştur. Araştırmaya konu olan bölgenin haslet ve hassasiyetleri dikkate alınarak mezkûr usul ve uygulamaların icrasına yönelik çaba ve gayretler, başta arşiv vesikaları olmak üzere ikincil kaynaklar gözden geçirilerek somutlaştırılmaya çalışılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Osmanlı, Van Vilayeti, kolera, karantina usulü, kordon uygulaması.

Abstract

In the 19th century while the idea was fabricated and the standard of living was synchronized with individual efforts, a community was formed from individuals who were unaware of each other, the emergence of endemic diseases with epidemic and pandemic characteristics was facilitated in this upheaval. The removal of this threat to the general structure of the system has been attempted with investments towards public health. However, the reverse ratio between the short-term dimension of the threat from epidemics and the need for a long process of investments that prioritize public health has brought alternative methods and practices to the agenda. At the beginning of the mentioned alternative procedures, which are related to the legacy of the ancients, was the quarantine procedure and the cordon application. The Ottoman Empire, which was one of the countries with the greatest geographical boundaries of the century, did not have the factories of the idea and the societies formed around these structures. But the fact that it constitutes one of the largest parts of the shrinking world has laid the groundwork for the threat of epidemics such as cholera. Public Health Investments, which will be conditioned to remove the threat mentioned in industrializing countries, are also in question in the Ottoman state, but the reasons in the aforementioned countries are also valid in terms of the Ottoman world caused priority to be given to quarantine and Cordon procedures. The most important part of this painting was the practices established in Van and its surroundings. Efforts towards the execution of the aforementioned procedures and practices by taking into account the characteristics and sensitivities of the region subject to research have been tried to be embodied by reviewing the secondary sources, especially the archive documents.

Keywords: Ottoman, Van Province, cholera, quarantine procedure, cordon application.

Giriş

XIX. yüzyıl, daha konforlu bir yaşamın özlemine koşullandırılmış fikirlerin, fiile dönüştürüldüğü bir aralık olmuştur. İrağı yakın eden kurumsal kulvarlar bu aralığın en önemli icraatlerinden birini teşkil etmiştir. Karada kompartımanlar, suda kamaralar ile dünyanın çeşitli bölgelerine seyahat eden insanlar, dünyayı bir kasabanın mesire alanına çevirirken, kasada ve konteynerde binlerce kilometre taşınan hammadde ve mamuller ise dünyayı küçük bir pazar haline getirmiştir. Herşeyi herkesin tüketimine ve heryeri herkesin nazarına amade kılan kurumsal kulvarlar, endemik hastalıkları da bölge içinde en ücra noktalara taşıyarak epidemik hususiyete ve kıtalararası nakliyesine de aracılık yaparak pandemik bir surette inkılaplarına zemin olmuştur (Topuz, 2020:241).

XIX. yüzyılda zikredilen zeminden beslenen en önemli salgın kolera hastalığıdır. “Kolera, epidemi ve pandemi halini alabilen, insanda akut başlangıçlı, bulantısız kusma, karın ağrısız şiddetli ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve kısa sürede girişimde bulunulmazsa oldukça öldürücü olan bir enfeksiyon hastalığıdır. Hastalığın etkeni olan ve 1883’te Koch tarafından bulunan *Vibrio cholera*nın belirtileri kirli içme suları ve yiyeceklerinin ağız yoluyla alımından iki üç gün sonra başlar. Hastalık, mikrobu mideden geçerek bağırsaklara yerleşip çoğalmasından meydana gelir. Bu mikrop hasta dışkısında ve dışkı bulaşmış bölgenin sularında daima bulunur. Çeşitli yollarla yayılabilen *Vibrio cholera*, düşük sıcaklıklarda yaşayabildiği gibi, ılık ve nemli ortamları daha çok sever ve bu şartlarda kolayca çoğalır. Bu mikrop en rahat suyla yayılır; ancak, yiyeceklerle, bilhassa mikroplu suyla yıkanan sebze ve meyveler yoluyla da yayıldığı görülür. Bulaşık bir gıdayı yemek veya mikroplu herhangi bir şeye dokunup, elleri ağza götürmek mikrobu bulaşmasına kafidir. Kolera basili insan dışkısında on beş gün, sıradan bir çöpte ise bir hafta yaşayabilir. Bulaşık kıyafetler, kumaşlar ve özellikle de hastalığa yakalananların yatak ve çarşafı, mikrobu sirayetine yol açabilecek önemli kaynaklardır. Koleranın bulaşması, genellikle dolaylı yollardan yani, kıyafet, yiyecek, banyo ve özellikle de tuvalet aracılığıyla gerçekleşir. Basit bir ifadeyle, kolera bir pislik hastalığıdır ve bu nedenle illetten korunmada en önemli etken kişisel hijyendir” (Ayar, 2005: 3-4).

Hastalık 1817 tarihinde sömürgecilik anlayışına semer olması niyetiyle kurulan akabinde İngiliz Hindistan İmparatorluğu’na başşehir olan Kalkukete’de ortaya çıkmıştır (Mcneill, 1976: 213; Rızvi, 2001:266). Daha fazla kazanma hırslının hacmini ifade eden sömürü siyaseti sayesinde salgın üç ay içinde Hindistan’dan deniz yoluyla yayılmış, önce yakındaki Seylan’a (Sri Lanka) ve Burma’ya, daha sonra sadece Java’da 100.000 kişiyi öldüren Doğu Hint Adaları’na ulaşmıştır. 1820’de Filipinler’e ve Kore’ye, 1822’de Pekin başta olmak üzere Kuzey Çin’de hastalık rapor edilmeye başlanmıştır. (Bollet, 2004: 93; Magner, 1999:403).

Ticari kaygılar uzakdoğuyu koleraya teslim ederken askeri ve stratejik endişeler de Afrika ve Ön Asya’nın hinterlandını hastalığa peşkeş çekecektir. 1820’de, İngiliz askerleri Hindistan’dan Basra Körfezi’ne sömürge imparatorluğunun surlarını tahkim etmek amacıyla gönderildiğinde, kolera hastalığı onlarla birlikte bölgeye taşınmış ve kısa bir sürede Irak’a kadar yayılım göstermiştir. Basra’da, 1821’de, üç haftada 15.000 ila 18.000 kişinin ölümüne sebep olan hastalık, Dicle-Fırat güzergahından Bağdat’a kadar olan alanı

kapsamına almış ve bölgede Osmanlı ile İran arasındaki süren mücadelenin kaderini de tayin etmiştir. Osmanlı'nın bölge merkezli orduları karşısında İran'ın zaferi, hastalık tarafından berheva edilmiştir. Koleraya karşı mağlup olan İran orduları geri çekilmek zorunda kalmışlar ve hastalık Hazar Denizi'ne kadar yayılmıştır (Bollet, 2004: 93).

Osmanlı sınırlarında yaşanan bu deneyimin ardından ilk kolera vakası 1831'de payitahta zuhur ettiğinde hastalığın etkisi çok sınırlı kalmış ancak modernleşme sancılarının hissedildiği Osmanlı'nın vassal valisi Kavala'nın Kahire'sinde ise çok ağır sonuçlara neden olmuştur. Şehrin toplam nüfusunun yaklaşık %13'ü 1831 yılında illete yenik düşmüştür. Hem ticarete hem de kutsal seyahate konvansiyonel manada kapı olan Kahire'de yaşanan bu alışılmadık durum, Osmanlı dünyasında hastalığa ilişkin bir konsensüsün oluşumuna olanak hazırlamıştır. Kolera salgınının İstanbul'daki etkisi çok sınırlı kalmakla birlikte Kahire'deki korkutucu tablonun Avrupa'da olduğu gibi payitahta da psikolojik bir travma yarattığı ve hastalıkla mücadele için kurumsal bir zihniyetin teşekkül etmesine neden olduğu tarihi verilerle sabittir (Mcneill, 1976:231).

Psikolojik travmaya neden olan etki, hem salgınının yayılımının hem de hastalığın öldürme sürecinin son derece hızlı olmasından kaynaklanmıştır. Bütün yaş gruplarını tehdit eden salgın, sağlıklı veya sağlıksız vücutlar ayırt etmeksizin hastalığa mahal yerlerle yakınlığı bulunan bütün insanlar için büyük bir tehlike arz etmiştir. Koleranın sirayetinde damar olan pis su kaynaklarıyla veya yiyeceklerle temas eden kişilerde hastalık semptomları tedricen ortaya çıkmış, kurbanlarının vücutlarını birkaç gün içinde pörsümüştür bir karikatür içinde resmedilmiş korkunç bir görünüme sevk ederek ölümlerine neden olmuştur (Mcneill, 1976: 231). Böyle bir tablonun muhatap kitlelerinden birini de Osmanlı tebaası teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde İlet-i Kolera İle Mücadele: Karantina Usulü ve Kordon Uygulaması

XIX. yüzyıl, fikrin fabrikalaştırılarak hızı ve hazzı yaşamın merkezine konumlandırma çabalarına sahne olurken diğer taraftan endemik hastalıkların da epidemik ve pandemik hususiyetlerle kıtalararası yolculuğunu kolaylaştırmıştır. Bu kolaylıktan kaynaklanan krizler mezkûr sahnenin sıhhatini tehdit etmiştir. Salgın kaynaklı tehditlerin tenkili için tıbbî olarak birçok ilaç çalışmaları yapıldığı gibi önleyici tedbir babında karantina usulü ile kordon uygulamaları da hastalıklarla mücadelede ilk akla gelen yöntemlerden olmuştur. Her

iki usul, hastalığın tedavisine koşullanmış uğraşlara zaman kazandırdığı gibi özellikle salgının yayılım hızını belli alanlarla sınırlandırmakla mükellef tedbirler manzumesi olarak ön plana çıkmıştır. Karantina usulü, salgına ilişkin endişelerin sınırlar arası seyahatine engel olurken, kordon uygulaması ise salgın mahallini belli alanlarla sınırlandırarak hastalığın belirtilen yerleşke de söndürülmesine öncelik vermiştir.

Karantina usulüne ilişkin veriler, konuyla ilgilenenleri milattan öncesine kadar götürmektedir. Kutsal kitaplar başta olmak üzere mitolojik metinlerde salgın dönemlerinde muhatap kitlenin nasıl davranması gerektiği, belli kalıplar içerisinde sunulmuştur. Ancak bu sunuya kurumsal bir refleks kazandıran İtalyan deniz devletleri olmuştur. XIV. Yüzyılın ikinci yarısında Venedik Cumhuriyeti tarafından başlatılan karantina uygulaması kısa bir süre zarfında Avrupa'da uygulanmaya başlamıştır (Sarıyıldız, 2001:463).

Karantina usulünün mütemmim cüzünü teşkil eden kordon uygulaması ise muhtemelen aynı tarihlerde yürürlüğe konulmuştur. Fransızca "k/cordon" sözcüğü mukabili olarak kullanılan kelime, ipekten azıcık kalın gaytan ve ip anlamına gelmekte olup, konuya ilişkin karşılığı ise bir mahalın karantinaca veya gümrük ve sairece muhafazası için tayin olunan ve kolcularla muhafaza olunan hat manasına sahiptir (Sami,1317:1094). Karantina usulü hastalık sirayetinin ülkeler arası seyahatine set çekmek için kurgulanmış bir önlem iken kordon uygulaması ise illete maruz kalmış mahallin izolasyonuna koşullanmış bir önerme olmuştur.

Kordon uygulamasını da ihtiva eden karantina yönteminin Osmanlı Devleti'ndeki mukabili, usul-i tahaffuzdur. Usule mekân ise tahaffuzhanedir. Kelime, salgın hastalıkların (illet-i sariyenin) sirayetinin önünü almak için şüpheli veya bulaşık yerlerden gelenlerin ihtilattan memnu' olarak beklettirildikleri müddet olan kırk günden dolayı İtalyanca "kırk" anlamına gelen "quarantena" nın karşılığı olarak kullanılmıştır (Sami, 1327:1061). Bireysel sıhhat ile toplumsal sağlığı muhafazaya memur edilmiş bu usulün uygulanmasına ilişkin ilk kayıtların Eski Ahitte bulunduğu ve bir gelenek halinde İslam peygamberine kadar yürürlükte kaldığı anlaşılmaktadır. "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız" (Bakara 195) ayetindeki ikazın bir tefsiri olarak algılanabilecek "Bir yerde bulaşıcı hastalık ortaya çıktığını duyduğunuz zaman oraya girmeyiniz. Bulduğunuz yerde bulaşıcı bir hastalık ortaya çıkarsa, oradan da çıkmayınız." (Buhârî, Tıb 30; Müslim, Selâm 100) hadisi, daha sonra dinin mensuplarınca bu tür durumlarda bir pusula olarak kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti örneğinde de görüleceği üzere bu tavsiye

XIX. yüzyıla kadar kurumsal bir yükümlülük olarak değil de bireysel bir tercih olarak uygulanmıştır.

II. Bayezid'in Hicri 897 (1492) tarihli Arnavut seferi dönüşünde İstanbul'da veba salgını haberi kendilerine ulaştığında dört ay süreyle Edirne'de konaklamaları kaydı, (Müneccimbaşı, 1971:394) yine Hicri 976 tarihli hadisede Selanik'te meydana gelen veba nedeniyle merkez Yahudi ahalisinin çevre yerleşim yerlerine dağıldıkları beyanı, karantina usulünün bireysel bir tercih olduğunu göstermektedir.¹ Her iki örneği, XIX. yüzyıl öncesi tüm Osmanlı asırlarına teşmil etmek sağlıklı bir metod olmamakla birlikte eldeki mevcut bilgiler mezkûr usulün kurumsal bir tercih olmadığını göstermektedir. Buna ilişkin bir diğer temsil ise 1769 tarihinde 17 yaşında Mihrimah Sultan'ın çiçek hastalığından vefatına ilişkin bilgiyi, 20 yıl geriye götürerek sarayda başlayan salgının İngiltere'ye kadar uzanan bir serüvene mevzu olma hikayesidir (Hammer, (?):148).

1811 sonlarında İstanbul'da vuku'bulan ve 1812'de tüm şiddetiyle payitahtı etkisi altına veba salgınında ise belli mahallerde cebri yöntemler üzerinden bir karantina uygulandığına şahit olunmuştur. Cabi tarihinde zor kullanılarak icra edilen usul şu şekilde tasvir edilmiştir; "Hastalık sebebi ile Adalar'da ve Tuzla ve Darıca ve sâir keferâ (nin) sâkin oldukları mahallere, segbânlar tutup, göç ile gelür olur ise tüfenk ile gerü deyü komadıkları, Değirmenderesi'nde avdetde, seyr olmağla tahrîr olundu." (Cabi, 2003:1059). Bu tür bir yöntemin kurumsal bir tercih olmadığını temsili ise Büyükdere önünde demir atan Donanma-yı humayun neferâtının mezkûr mahale dahil olma ihtimalinin bölgedeki meşkûn elçiler nezdinde meydana getirdiği korku ve endişeyi izale için özel yasakçı ve bostancılar tutmaları olmuştur (Cabi, 2003:1065).²

Kurumsal sorumluluğun cari olmadığı Osmanlı'da hastalığın def'i için toplumsal olarak icra edilen eylem ise psikolojik bir payanda

¹ "Nefs-i Selanik zimmileri fermân olunan mîrî çukaları uhdelerine alup lâkin tâ'ün zuhûr idüp tâyife-i mezbûrenün evlâdı bunun gibi eyyâmında Selanik etrâfında olan kurâya çıkmak âdet-i me'lûfeleri olup ve bu bâbda ellerinde emirleri olmağın ba'zısı şehirden kurâya çıkup gidüp ammâ... (7 nolu Mühimme, 1999: 227)

² "Donanma-yı hümayûn sefâini Büyükdere önünde lenger-endâz olmalarıyla, ba'zı neferât Âsîtaney'e ve Galata'ya gidüp gelmeleriyle, Âsîtaney'de vebâ hastalığı zuhûru vâki olmağla, Büyükdere[de] sâkin balyoz ve elçiler, vebâ hastalığından ziyâde havflarıyla, Kapudan Paşa'ya, "gemilerden Âsîtaney'e âdem saliverilmemeği. berâber hastalık gelür bunda" deyü, niyazlarıyla ve gelen kimesneleri Büyükdere'ye komamağla mahsûs yasakçılar ve bostancılar tutup, gelenleri komadılar.1 Ve Kapudan Paşa hazretleri dahi gemiden Âsîtaney'e neferâtdan ve gayndan kimesne gitmemeye ferm-ânlan istimâ* ile tahrîr olundu; fi 21 B. sene 1227."

olması münasebetiyle camilerde cemaatle ve sıbyan mekteplerinde talebelerle yapılan toplu dualardır. (Cabi, 2003:910-911).³ Salgının sönmesi için psikolojik rahatlamaya ilişkin bir diğer örnek ise halis bir niyet ile konak derununda hatm-i şerife başlanıp bitime birkaç cüz kala ol hafızın kalan kısımları evin etrafında okuyarak tamamladığında ol konağa veba gibi salgın hastalıkların sirayet etmeyeceği inancıdır. Hatta bu anlayışa sur içinde ibtidar olunup hatmin devamının etraf-ı İstanbul'da gezinerek hitama erdirilmesiyle de payitaht İstnabul'un mezkûr hastalıklardan muhafaza edileceği kanaatinin hasıl olduğudur (Cabi, 2003: 912).

Salgın hastalıkların sirayetini engellemeye matuf bu gibi fiziki ve psikolojik davranış biçimlerine, yüzyılın arefesinde ve akabinde biri Kahire'de diğeri de İstanbul'da meskûn iki düşünür, tıbbi teklifleriyle kamu sağlığına yeni perspektifler sunmuşlardır. Kahire'de ikamet eden Abdurrahman el-Ceberti (1753-1822), Fransızların bilim ve tekniğine yaptığı göndermelerle salgın hastalıkları önleyici bir tedbir olarak kamu sağlığını ön plana çıkaran fikirler teklif etmiştir. El-Ceberti, kamu sağlığını koruma noktasında "miyasma etiyojisi"⁴ denilen nedensellikler üzerine kurulu teoremi dikkat-i nazarlara sunarak, Fransızların salgın dönemlerindeki karantina tutumlarını merkeze alarak hastalık nedeniyle vefat edenlerin cenaze törenlerinin düzenlememesini, bunların yaşam alanlarının yakınlarına gömülmemesini ve bu kişilerin elbiselerinin yakılmasını son olarak da fuhşun önlenmesini dile getirmiştir (Mossensohn, 2019:199).

Salgın hastalıkların def'i ve sirayetlerinin söndürülmesi için bir diğer teklif ise İstanbul'da meskûn Şanizade Ataullah Efendi'den gelmiştir. Bir dönem vakanüvislikte yapan Ataullah Efendi asıl uzmanlık sahası olan tıp alanında kaleme aldığı eserler ile salgın hastalıkların kamu sağlığındaki tehlikeli boyutlarını hem önleyici tedbirler ile hem de salgın esnasında hastalığın şiddetini ve seyrini yönlendirme noktasında dönem muktedirlerine bir çok teklifler sunmuş ve sosyal mesafe gibi uygulamalarını bizzat kendi hanesinde uygulamıştır (Şanizade, 2008: 543).⁵

³ Mekteb-i sıbyâna, def-i tâ'ün için haftada iki gün, meşakkat olmağla, kurlarında sahrâ var ise sahrâda, yok ise câmi'-i şeriflerde duâ vü âminleri fermân olduğu tahrîr olundu; fi 10 L. sene 1227.

⁴ Bu teoride, hastalıkların kaynağının mezarlıklarda, bataklıklarda ve lağım suyunda bulunan çürümüş maddelerin yarattığı kirlilikte olduğunu iddia edilir.

⁵ "Hakîr dahi dâ'ire-i 'âcizânemde zükûr u inâsdan on beş kadar nüfûs-i mahfûz ile bâ-'inâyet-i Rabbü'l-'âlemîn ol saht-i 'azîmden cümlemiz min- külli'l-vücûh müsterih ü emîn olup..."

Çiçek hastalığının sirayetinden ziyade zuhurunu önlemeye dönük aşı çalışmaları yapan, İstanbul'da bir aşı evi kurulmasını (Telkih-hane) ve bütün ahalinin aşılmasını teklif eden ve hastalığın tenkilinin karantina usulleriyle mümkün olacağını örnekler üzerinden tasvir etmiştir.⁶ Şanizade, 1812'de İstanbul'da bütün şiddetiyle devam eden veba dolayısıyla da fiziki temasın asgariye indirilmesini ve katı karantina uygulamalarının icra edilmesini şer'i şerifin kaynaklarını da söylemlerinin temeline yerleştirerek teklif etmiştir (Şanizade, 2008: 540-543).

Kahire ve İstanbul'da salgın hastalıkların söndürülmesi için yapılan bu tekliflerin kurumsal bir zihniyete dönüşmesinin hemen evvelinde bir çok emir ve yasaklarla teyit edildiği beyan edilmiştir. Devletin sadrına şifa olması temennisiyle salgın hastalıklara mesken sokakların, caddelerin ve hanların tathirine dikkat edilmesi, havanın kirletilmemesi hatta Galata mahalli başta olmak üzere hastalığa davetiye çıkaran bekâr odalarının ortadan kaldırılması kararlaştırılmış ve yürürlüğe konulmuştur (Sarıyıldız, 1986:11).

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde zuhur eden kolera hastalığının kısa bir süre zarfında Basra körfezinden başlayarak Dicle-Fırat güzergahında görülmesi ve 1830 tarihinde ise salgının payitahtta belirmesi gibi etkenler, bu gibi teklif ve yasakların kurumsal bir yapıyla hayata geçirilmesine ortam hazırlamıştır. 1831 tarihinde İngiltere, Fransa ve Nemçe sefaretlerinin Çarlık coğrafyasından gelecek sefainin kontrolü için karantina talepleri de mezkûr ortamın gerçekleşmesine bahane olmuştur. (Sarıyıldız, 1989: 9). 1812 veba salgınının payitahttaki psikolojik eşikleri altüst etmesinin yarattığı travma 1830'da İstanbul'da etkisini gösteren kolera salgını ile yeniden gündem olmuş ve bu on yıl içinde yönetim kademesinde bir kamuoyu oluşturmuştur. Salgın hastalıkların tenkiline yönelik oluşan bu birliktelik, 1838 tarihinde daire işlerinin görüşüldüğü bir meclisle taçlandırılarak, teftiş ve denetimden mesul memuriniyle ve hizmetle mükellef müstahdemiyle ülke sathına yayılan müstakil bir müessese olarak peyderpey tamamlanmıştır (Sarıyıldız, 2001:463-64).

⁶ Husûsan ki yüz sene kadar vakte gelince bu hummây-ı vâfide-i iltihâbiyyenin bi'd-defe'ât ifnâ vü berbâd eylediği Memâlik-i Efrenciyye'de ve bunlardan kat'-ı nazar mukaddemâ eyâdi-i İslâm'da iken tâ'ün ve vebâ aralık aralık ehâlisini imâte vü hebâ eden Kırım ve Özi ve bunlar gibi memâlik ü enhâda karib-i 'ahdde ba'de'l-istilâ bu 'illet tehaffuz ve nezâret sebebiyle külliyyen munkatı' u ma'dûm ve ez-cümle aşılama 'ilmi zuhur edeli oralarda çiçek 'illeti dahi munkatı' derecesine geldiği erbâb-ı vukufa ma'lûmdur.

Osmanlı devletinde karantina başta olmak üzere sağlık alanında önleyici tedbirlere koşullanmış kurul ve çabaların somutlaşmasına zemin olan gerekçeler, tabiata tabi insanın, topluluğa tabak toplumun ve bunlara mutabık devletin salgın hastalıklar tarafından tehdit edilmesinden kaynaklanmıştır. Tabiata ve topluma takabül ticaret ve ibadetin devlet denen deneyimin inşa ve idamesine kaynaklık ettiği malumun ilamıdır. Değişim taleplerinin kurumsal bir zeminle ödüllendirildiği bir dönemde hastalıkla tanışan Osmanlı Devleti'nin salgınla mücadelede kurumsal bir refleksi incelemesi, ülkelerarası ticaretin transferine mekân bir çok liman kentine sahip olması ile üç dinin kutsal mekânlarına ev sahipliği yapmasından ileri gelmiştir. Hem ticarî transfer nedeniyle yoğun alışverişe pazar olan şehirlerin hem de kutsal kentlere yapılan dinî ziyaret ve ibadetlerin çeşitli salgın hastalıklarca tehdidi, mezkûr usul ve uygulamaların imkânlar ölçüsünde yürürlüğe konulmasına ortam olmuştur.

Salgın hastalıklar nedeniyle ortaya çıkan bu tür olumsuzlukların telafisine temel usul ve uygulamalar, kurumsal bir zemin üzerinden işlevselleştirilmesine rağmen bireysel ve toplumsal anlamda bir çok muhalefete maruz kalmışlardır. Bu duruma ilişkin arşiv vesikalarına yansımış bir çok verinin varlığı mevcuttur. Ancak XIX.yy değişim taleplerinin bilinçli savunucularından olan Ahmet Cevdet Paşa'nın bu konudaki lakaytlığı ilginç bir tarihi anekdot olarak kayıtlara geçmiştir. Paşa'nın kaleme aldığı maruzat isimli eserde, idaresindeki askerî karantina uygulamasına uymamasına göz yummasını şu şekilde zikretmiştir.

Böyle elem-nâk bir hâlde Feke'ye vardığımızda müte'âkıben Kurt İsmâil Paşa, müfreze ile Haçin'den hareket ile sekiz sâat kadar mesâfesi olan Feke'ye geldi. İki asker birbirini görüp memnûniyyeti fevka'l-'âde husule geldi. Lâkin fırkada hastalık olduğundan müfrezeeye de bulaştırmamak için kendimizi karantina altına aldık- İsmâil Paşa ile ma'iyetindeki zâbitândan ba'zıları civârımıza gelüp uzakdan musâhabet olunurken İsmâil Paşa: «Siz, ateş içinde bulunupda bizi muhâf aza için kendü kenâünüzü karantina altına almak ne demek» diye ağlayarak karantinayı bozup yanımıza geldi. Bunun üzerine asâkir dahi zabt olunamayıp birbirine karışdılar. Bi-hikmetillâhi te'âlâ müfrezede dahi kolera zuhûr ediverdi (Cevdet, 1980:165).

Salgın hastalıkların sirayetini önlemeye matuf tedbirlerin zikredilen muhalefetlere rağmen Osmanlı liman kentleri ve kutsal şehirler başta olmak üzere stratejik öneme sahip serhad kent ve

kasabalarında uygulandığı da görölmüştür. Bu uygulamalara sahne olan kentlerden birini de Van vilayeti teşkil etmiştir.

Van Vilayetinde Karantina Usulü ve Kordon Uygulaması

Van, İslam dünyasının siyasi açıdan iki büyük devleti arasında hem nüfus itibariyle hem de coğrafi konumuyla köprü vazifesi görmüştür. Farklı zaman dilimlerinde askeri ve idari olarak kara sahanlığı değişime maruz bırakıldığından dolayı Çarlık Rus sınırlarıyla olan irtibatı nedeniyle bölgenin stratejik bir üs görevi üstlendiği de malumdur. Şehrin, üç büyük devletin toprak bütünlüklerine, ticari transferlerine, askeri hareketlerine ve nüfus değişimlerine beşiklik etmesi, salgın hastalıkların bölge üzerindeki yayılımını kolaylaştırmıştır.

Sahip olduğu hususiyetler itibariyle salgın hastalıkların sirayetine sahan olan Van ve çevresindeki mezkûr musibetler (illet-i sari), karantina usulü ve kordon uygulamasıyla kontrol ve koordine edilmeye çalışılmıştır. Karantina usulü, ticari faaliyetler nedeniyle hastalığın bulaşmasının önüne geçmek için yürürlüğe konulurken, kordon uygulaması ise sınır ihlallerine konu olan sürekli hareket halindeki aşiret kaynaklı yayılımlara engel olmak amacıyla icra edilmiştir. Kolera tehdidinin tenkil edildiği dönemlerde de dahi zikrolunan uygulamaların lağvına ilişkin tekliflerin bölgenin stratejik hususiyetleriyle çakıştığından dolayı reddedilmesi her iki uygulamanın ehemmiyetini göstermiştir.⁷

Salgın hastalıkların def'i için alınan bu tür tedbirlerde asıl iş yükü askeri hekimler ve güvenlik unsurlarınca gerçekleştirilmiştir. Bu tür bir görevlendirme henüz tıflıyet dönemindeki sıhhiye müessesesinin mükellefiyetlerini de hafifletmiştir. Kamu sağlığına yönelik reformların çok sesli bir şekilde dile getirildiği ve bu taleplere uygun atılımların tedricen atıldığı bir dönemde bölgeye bulaşan salgın hastalıklarda görevlendirilen kişilerin askeri hekimler, ecnebi doktorlar, idari amir ve memurlar hatta gardiyanlardan oluşması (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO. 57/4206), bu tespitin bir temsili

⁷ Van vilayeti dâhilinde bulunan taffüzhâne ve kordonların lağv olunub olunmamasını mustefsir vilâyet-i mezkûre vâililiğinden meb'ûs telgrafnâmenin leffiyile iktizâsının inbâsını emr fi 12 kânûn-i sâni 1308 târihi ve üç yüz on iki numrosu ile şeref-mevrud tezkire-i samiye-i cenâb-ı sadâretpenâhileri dâ'ire-i sıhhiye lede'l-havale lehü'l-hamd Van vilâyetiyle vilâyât-ı mütecavire de bir hayli zamandır hastalıklardan vukû'ât görölmemekte olmasına nazaran beyne'l-vilâyât mevcûd olan karantinaların külliyyen ilgasına meclis-i sıhhice karar virildiği dünki gün takdim kılınan tezkire-i 'âcizânemde arz ve iş'âr kılınmış olub ancak vilâyet-i mezkûre tarafından Rusya ve İran müvâredâtına karşı icrâ olunmakda bulunan tedâbir-i tahaffuziyenin iş'âr-ı ahire kadar icrâsına devâm olunması lâzımeden bulunmuş olmağla...

niteliğindedir.⁸ Kolera salgının etkin olduğu bir dönemde vilayetin acil etibba taleplerinin sıhhiye nezareti nezdinde karşılanamaması üzerine makam-ı vala-yı ser askeriden telafi edilmesine ilişkin birçok talep belgesi söz konusudur. Bu vesikalardan birisinin içeriği şu şekildedir. “Van vilayetinde zuhur eden koleranın etrafa men’-i tevsî” ve sirayeti hakkında vilayet-i müşarü-ileyhe icra olunan tebliğata cevaben olunup leffen bir sureti tesyar kılınan telgrafnamede tedabir-i lazımenin icrasından geri durulmadığı gibi mülhakatı sirayet etmemesi için Gevaş, Karçikan, Mecidiye, Mahmudi, Şatak, Bargiri, Adilcevaş kazalarının münasip ve geçit yerlerinde dahi tahaffuzhaneler teşkil olunarak ifa-yı muktezası mahallerine tebliğ olunmuş ise de muamelatı sıhhiyeyi icra idecek tabip olmadığından mezkûr tahaffuzhaneler için beş, merkez için üç ki cem'an sekiz nefer tabip sür’at-ı be-gayet ve i’zamı bildirilmiş olmağla iktizasının serian icra ve Akova tahaffuzhanesi için tabib lüzum olduğu halde makamı vala-yı ser askeriyeye indel iş’ar gönderilecek tabib bulunamadığı cevabı alınması ve tabib tedakürünce şeklen görüldükde bulunmasına nazaran bu hususta dahi ne yapıp ne yapılmak lazım geleceğinin beyan ve imbasına himme mealiye ve iradelerinin derkar buyurulmak babında... (BOA, DH.MKT. 2022/97).

Van ve çevresinde hastalıkların def’iyle ve mündefiyle mesul kılınan etibbanın kolera salgınına ilişkin ilk önlemleri, üçüncü kolera pandemisinde kaydedilmiştir.⁹ Hastalığın bölge üzerinde bu dönemde nasıl bir etki yaptığına ilişkin tafsilatlı bir açıklama yapılmamıştır. Ancak şehirdeki ilk tahaffuzhanenin Hicri 1262 (1846) tarihinde var olduğu, “sabık Van karantina müdiri Ahmed Ağa” (BOA, A.DVN. 16/29) ibaresinden anlaşılmaktadır. Üçüncü büyük kolera dalgasının bölge üzerindeki tesirini teskin üzere kurulduğu anlaşılan ve Van ve çevresinin hassasiyetleri ve hususiyetleri nedeniyle uzun yıllar hizmet veren tahaffuzhanede yabancı tabiplerin yanı sıra idareden sorumlu müdür, memurin, müstantik ve güvenlikten mesul zabtiye

⁸ Bu konuda yapılan araştırmalarda İstanbul başta olmak üzere sağlık çalışanı ve ekipman noktasında devletin zaafiyet içinde gösterilmesi mevzuyu bağlamından kopartılarak çalışmasından ileri gelmiştir. Çünkü kamu sağlığına ilişkin yatırımların 1820’lerden itibaren dile getirildiği ve bu zihniyetinde yürürlüğe konulması yüzyılın ikinci yarısından itibaren söz konusu ifade edilmiştir. Kamu sağlığını öncelikle niyetinin yeni olduğu bir iklimde Osmanlı Devleti’nin salgınlarla mücadelede sivil bir sağlık ordusu ile sahada mücadele etmesini beklemek abesle iştigaldir.

⁹ Kolera salgını, 1817-24, 1827-35, 1839-56, 1863-75, 1881-96, 1899-1923 tarihleri arasında görülmüştür (Hays, 2005:193-200, 211-226, 227-238, 267-280, 303-314, 345-354).

askerleri görev almıştır (BOA, A. MKT. MVL.110/19; BOA, HR. MKT. 207/100; BOA, İ.MVL. 422/18484; BOA, ML.MSF.d.19356).

Hastalığın, Van vilayetindeki etkilerini aşgariye indirgemek amacıyla mükellef kılınan dairenin yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirdiği, salgının bölge üzerindeki yıkıcı etkilerinin çok cüz'i seviyede kalmasından anlaşılmaktadır. Kolera pandemisinin dördüncü döneminde de hastalığın korkutucu yüzünün bölge üzerinde alınan tedbirler sayesinde sadece tehdit boyutunda kalması yukarıdaki ifadenin somut delillerinden birisidir. Hicri 1883 (1867) tarihli belgede Van' a komşu İran'ın Urmiye şehrinde zuhur eden hastalığın kordon uygulamasıyla sınırdan itibaren kontrol altına alınmaya çalışıldığı görülmüştür. Kordon uygulamasına ve karantina usulüne riayet sayesinde hastalığın Van Sancağına tabi Gevar kazasının merkezinde asakirden iki ve ahaliden on iki vefiyata sebep olduğu ve salgının mezkûr kaza merkeziyle sınırlandırılmaya çalışıldığı ve bu çabanın da sonuç verdiği ifade edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM. 365/9). Kordon icrasıyla hastalığın mündefi olmasına ilişkin tedabirin Muş ve Bitlis'de daha önceden test edildiği ve burdaki başarının Gevar kazasında da tekrar edildiği kaydedilmiştir.¹⁰

Van karantina dairesinin çevre vilayetlerle eş güdümlü faaliyetler yürütmesi, bölgenin hem ticari transfere hem askeri üslere hem de nüfusun sürekli sirkülasyonuna mahal olmasından ileri geldiği gibi bu hususiyetlerin de mezkûr dairenin teyakkuz halinde görev yapmasını zaruri kılmıştır. Bu teyakkuz halî sınır ötesi görevleri meşrulaştırdığı gibi ülke içinde de komşu şehirlerin birbirleriyle tecrübelerini paylaşmalarına ortam hazırlamıştır. Hastalığın bölgede zuhuruna bakılmaksızın önleyici tedabire istinaden Van karantina tabibi mösyö Sityoviç'in 1882 tarihinde İran'da ortaya çıkan koleranın tesirâtı hakkında tetkikat için zikredilen ülkeye gitmesi karantina dairesinin sınır ötesi görevlendirilmesine bir temsildir (BOA, DH. ŞFR.117-15; BOA, DH. ŞFR.117/21). Hakeza Van karantina tabibinin Diyarbakir'e görevlendirilmesinden sonra kolera illetinin Muş

¹⁰ Memalik-i İraniyeden Rumiye şehriyle civârı olan mahallerde kolera illeti zuhuruna mebni mukaddemce gönderilen Erzurum Karantinası ispektörü ma'rifetiyle hudut boylarında kordonlar icrâ ve kaide-i mültezime-i tahaffüziye ve tedâbir-i sıhhiye ifâ olduğu misüllü Van sancağına tabi' Gevar kazasının makarrı olan Dizeye dahi sirayetle asâkiri-i şahânedan iki ve ahaliden on iki kadar vefiyat vuku'bulduğu cihetle orada dahi kordonlar icrâsı zimmında ispektor mumaileyhin mahal-i mezkûra azimet eylediğine dair liva-i mezbur kaymakamlığından mevrud-ı tahrirat le'fen arz ve takdim kılındı ve bundan mukaddem Muş ve Bitlis'de dahi illet-i müdhîşe-i mezbura çat-pat zuhur iderek kezalik tedâbir-i dâhiliyesine bakılmakta ise de lehülhamd mündefii olduğu ol bab da tahkikattan anlamış olmağın ol bab da emru feran men-lehül emrindir (BOA, A.MKT.MHM. 365/9-4).

şehrinde zuhur etmesiyle birlikte tabibin tekrar Van'daki görevine iadesiyle¹¹ birlikte, hastalığın Van vilayetinde tekrar nüksetmesi üzerine civar vilayetlerdeki etibbanın ilgili şehrin karantinasında görevlendirilmesi (BOA, DH. MKT. 2026/67) gibi yardımlaşmalar sınır içi tecrübe paylaşımlarına birer örnektir. Bu tür tecrübe paylaşımlarına paydaş olan tabiblerin de taltif edildiği belgelere yansımıştır. Söz konusu ödüllendirmeye konu belge içeriği ise şu şekildedir. “Kolera zuhuru üzerine Van'dan me'muren gönderilen Karantina Tabibi Doktor Lipoviç Efendi'nin üçüncü rütbeden bir kıt'a nişan-ı ali Osmani ile taltifi (nin) inbasına himmet buyrulması babında tezkire (BOA, BEO. 613/45922).

Van vilayeti üzerinden devletin salgınla mücadeledeki hassasiyetinin boyutu sadece etibbanın görev ve yardımlaşmaları özelinde gerçekleşmemiş, dönem haberleşme araçlarının en çağdaş olarak görülen telgraf hatlarının süratle devreye sokulması noktasında gösterilen çaba ve gayretlerde de sergilenmiştir. 1887 tarihinde illet-i koleranın Bağdat, Musul ve Basra çevrelerini tehdit etmesiyle bölgenin kordonlarla çevrilerek eş güdümlü bir şekilde salgınla mücadele için acil telgraf hatlarının çekilme istekleri, ilgili belgede dillendirilmiştir. “Kolera vukuatına dair Bağdat ve Musul ve Basra vilayetlerinden alınan çend kıt'a telgrafname suretleri aynen balaya nakl ve derc olundu. Van vilayeti dahilinde merkez tahaffuz ittihaz olunan İmadiye kasabasına kadar Hakkari sancağı merkezi olan Çölemerik kasabasından bir telgraf hattı temdidi ve oradan Bercis kazasıyla Bitlis Vilayetine de diğer bir hat küşadı lüzumu Van vilayetinden iş'ar kılındığı ve bunun lüzum ve vücubu hakkında sıhhiye nezaret-i celilesinden alınan tezkireye ve kolera illetinin zuhurundan dolayı lüzum görünen mahallere telgraf hututu temdidi muktezi irade-i seniyye-i hazret-i padişahi hükm-i münifinden bulunmasına binaen telgraf nezaret-i alisine icrası vesaya kılınmış, ve Musul vilayeti için lüzumu olup Basra vilayetine aid hisseden bi-t-tefrik sürat sevki hususunun Bağdat vilayetine yazıldığı geçende arz ve iş'ar olunan eczayı heman Musul vilayetine gönderilmiş olduğu dahi ahiren Bağdat vilayetine iş'ar olmağla ol-babda” (BOA, DH.MKT.1656/108).

1892'de İran'ın Savçbulak mahalinde zuhur eden kolera nedeniyle bölgeye sınırı olan Van vilayetindeki karantina dairesinin, mezkûr memleketten gelen eşya ve insana uygulanması gereken

¹¹ “Muş'da kolera illetinin tekrar zuhuruna mebni mahal-i mezkûre karşı tedabir-i tahaffuziye icra eylemek üzere Diyarbekir'e i'zam kılınan Van Sıhhiye tabibinin mahal-i me'muriyetine iadesi lüzumuna dair Van vilayetinden alınan telgrafnamenin leffiyile iktizasının ifa ve inbası...(BOA, A. MKT. MHM. 555/5).

sınırlandırmaların hemen hayata geçirilmesi konusundaki uyarısı da teyakkuz haline bir diğer misaldir. Van gibi siyasî, iktisadî, içtimaî, askerî ehemmiyete sahip serhad vilayetlerindeki bu tür usuller, ülkenin ekonomik canlılığını durdurmaksızın uygulanmaya çalışılmıştır. Bahse konu hassasiyet belgede şu şekilde tavzih edilmektedir. “Memalik-i İraniyeden Savçbulak’da dahi kolera zuhuru resmen haber verilmesine binaen serhadden Van vilayetinin müntehayı hududuna kadar Rusya ve İran muveradatına karşı mevzu’ olan on gün karantinanın kemaken ibkasıyla Van hududundan Hanekin dahil olmamak üzere oraya kadar İran muveradatına mahal-i münasibede beş gün ihtiyat karantina icrası meclis-i sıhhiyenin ma’ruzu üzerine ba-irade-i seniyye tebliğ olunur (BOA, BEO. 53/3961).”

Bölgenin stratejik üstünlüğü, alınan önlemleri sadece sağlık kurullarının inisiyatifine bırakmamış, farklı mesleki formasyonlara sahip kişilerin görüşlerinin de dikkate alınmasını zaruri kılmıştır. Kolera salgınından en fazla etkilenildiği yılda (1892) tahaffuzhanenin nereye kurulacağına ilişkin karantina tabibinin kararının sorgulanması ve konunun merkezi iradece de tartışılması mezkûr ifadenin bir ikrarıdır. Hastalığın sirayetine aracı olan eşyanın ve taşıyıcı olan insanın idaresinden mesul memurin ve amirinin, tahaffuzhanenin kurulduğu yer konusundaki muhalefetleri, özellikle yaz mevsimi¹² münasebetiyle yaylaklara göçen aşiretlerin hareketliliğinden doğacak sakıncalara set çekecek bir konumda bulunmamasından ve dairenin sınırdan beş kilometre içerde kurulmasından dolayı da ticari emtianın bir çok mahalden geçerken varsa hastalığı bulaştırma riskinden ileri gelmiştir (BOA, BEO. 72/5366). Bir diğer belgede ise “hudud-ı hakaniyeye dört beş saat mesafede bulunan Selmas kasabasıyla civar kur’ada kolera illetinin zuhur ettiğini” ve bölgedeki aşiretlerin mezkûr hastalığı taşıma riski barındırdığı, dolayısıyla etibbanın inisiyatifinin dikkate alınmasını ve “tabib ile müzakere edilmeksizin icraat-ı sıhhiyeye müdahale olunmaması katiyyen ihzar olunur” (BOA, BEO. 62/4638) ifadesi de sıhhiye ve güvenlik kurumları arasındaki işbirliğinin zaruriyetine vurgu yapmıştır.

Van başta olmak üzere hastalığa kapı olan serhad vilayetlerinde karantina ve kordon uygulamalarına azami derecede ehemmiyet atfedilmesinin muhtemel nedenlerinden biri, hastalık bulaştıktan sonra salgınla mücadelede ne sağlık ordusunun ve ekipmanının ne de tedavide uygulanacak eczanın yeterli olmaması gösterilmiştir. Bu tür zaafiyetler ise kamu sağlığına yönelik bilincin

¹² Kolera hastalığının sirayetini kolaylaştıran etkenlerden birisi sıcak hava koşullarıdır.

yeni oluşmasından dolayı sürece ilişkin yatırımların üç kıtalık alana yayılmış imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılayamamasından ileri gelmiştir. Hastalığın beşinci pandemisine denk gelen yılda Van, Erzurum ve Trabzon'da ara ara nüksden koleranın tedavisi için tabip, ekipman ve ecza yetersizliklerinin, salgının mündefi olduğu illerden buralara gönderilerek nöbetleşe bir şekilde telafi edilmesi (BOA, İ.HUS. 125/26) veya dahiliye nezareti gibi konuyla dolaylı alakadar olan kurumlarla yardımlaşılması, zikredilen eksikliklerin bu tür usullerle telafi edilmesine örnek teşkil etmiştir (BOA, DH.MKT. 2021/89).

Salgınla mücadelede karantina ve kordon uygulamalarına öncelik atfedilmesinin bir diğer nedeni ise hastalığa mahal kentlerdeki ve kırsal alanlardaki düzensiz alt yapıların iyileştirilmesine yönelik yatırımların gerçekleştirilememesidir. Kamu sağlığının zeminini teşkil eden altyapıların, demografik yapının ihtiyaçlarına göre düzenlemesine yönelik fikirlerin, hem malî yetersizlikler hem de ülke sınırlarının genişliği dikkate alındığında çok uzun bir zaman aralığına gereksinim duyması, mezkûr uygulamalara ehemmiyet ve öncelik atfedilmesine neden olduğu gibi bu usullerin de sıhhatli bir şekilde icrası için başta güvenlik güçleri olmak üzere, çeşitli kurumların yardımına veyahut önderliğine başvurulmuştur. Hastalığın etkin olduğu 1890'larda Van'daki hastalığın komşu kentlere sirayetine set çekmek amacıyla öncelikle kordon uygulamasının akabinde karantina usulünün yürürlüğe konulmasında asakirin önderliğine ihtiyaç duyulması bahse konu süreçte sıhhiye nezaretinin işini kolaylaştırmıştır (BOA, BEO. 114/8508)

Hastalığın tenkili ve teskini için teşkil olunan her iki uygulamada hüsn-i hizmetleri geçen farklı kurum mensuplarının ödüllendirilmelerine yönelik tekliflerin kabulü hem salgınla mücadelenin siperlerinin tahkim edilmesine hem de cephe gerisinde eksikliklerle boğuşan sağlık gruplarının işinin hafifletilmesine ortam hazırladığı şüphesizdir. İlgili tesbite ilişkin taltif teklifi, takip eden cümlede şu şekilde tasrih edilmiştir: “Van vilayetine müstevli olan kolera illetinin indifa'ıyla musab olanların emr-i tedavilerinde hizmet ve gayretleri meşhur olan Van mevki' hastahanesi ser-tabibi kaimakam İsmail Beğ ile muharrerat-ı esamisi diğer etibba-ı askeriyenin ve Van Karantina kâtibi Hamdi Efendi'nin bir suretle taltif ve teserrirleri iltimasını havi vilayet-i müşarünileyhadan varid olan selh receb 310 tarih ve on altı numrulu tahrirat leffen suy-i sami sipehdarilerine eserra mumaillehy karantina katibi hakkında sıhhiye nezaret-i celilesine tebligat icrası kılınmış olmakla icab-ı halin ifası hususu himmet buyrulsun...(BOA, BEO. 166/12449).

Beşinci kolera pandemisinin bölge üzerindeki tesirleri güvenlik politikalarıyla desteklenmiş, sıhhi tedbirlerle teskin edildiği görülmüştür. Kamu sağlığına yönelik yatırımların henüz tıfliyet döneminde olması münasebetiyle bazı bölgelerde yaşanan toplu ölümlerin salgın hastalık nedeniyle mi yaşandığına ilişkin şüphelerin tahkikten mahrum olmasına ilişkin belgelerin bir elin parmak sayısını geçmeyecek rakamlarla sınırlı kalması bu yargının sıhhatine halel getirmemiştir. Hatta bu gibi tahkikatın yapılmasının sıhhiye kurumu tarafından ısrarla talep olunmasına rağmen Van karantina tabibi Plaleon tarafından çeşitli bahaneler ileri sürülerek gerçekleştirilmemesi göreve farklı bir tabibin tayin edilmesi merkezi ve vilayet sıhhiye idaresinin bu konudaki hassasiyetlerini göstermiştir. Mezkûr ifadeye mezuniyet veren belge içeriğindeki adı geçen tabibin bazı Ermenilerle düşüp kalkmakta olduğundan görevini suistimal ettiği şeklinde ki dipnotta ilginç bir anektod olmuştur.¹³

Üç kıta (Asya-Avrupa ve Afrika) üzerinde sınırları olan ve üç büyük devlet arasında köprü vazifesi gören Van vilayetinin, kolera hastalığının ölümcül yüzünün etkin olduğu 1892-95 yılları arasında salgını en az hasarla atlatması karantina usulü ve kordon uygulamalarının etkin olarak icra edilmesinden kaynaklanmıştır. Belirtilen yıllar arasında kolera salgınına bağlı olarak Van vilayetinin sınırdışı olan İran'da 100.000'den ve Çarlık Rus sınırları içinde 300.000'den fazla insanın hayatlarını kaybettiği bir ortamda (Sarıyıldız, 1989; 5-6) vilayette ölüm oranının çok cüzi sayılarla sınırlı kalması mezkûr uygulamaların etkin kullanılmasından ileri gelmiştir. Hicri 1310 (1892) tarihinde resmi kayıtlara yansıyan ölümlerin iki basamaklı sayılarla sınırlı kalması salgınla mücadelenin başarısına bir kanıt olduğu gibi mezkûr muvaffakiyetin ipuçları muhtasar bir şekilde takip eden belgede tavih ve tasrih edilmiştir. “Evvelki gün Van kasabasında birden bire kolera illeti zuhur ederek yedi kişi musab olup bir ihtiyar kadınla bir şahıs müteessiren vefat etmiş olduğu heyet-i sıhhiyenin raporuna atfen fi 2 Teşrin-i sani sene 308 tarihli

¹³ Müküs'de zuhur idüb epeycede vefiyata sebep vermiş olan hastalığın mahiyetini keşf ve tayin etmesi için mahal-i mezkûre azimeti lüzumu vaktiyle Van Karantina tabibi Paleona kiraren tebliğ olunmuş isede gemi ile Ahtamar manastırına kadar azimet ve yollar yarakla mesdud diye özr-i vahisini serd iderek avdet etmiştir. Halbuki yollar kabil-i mürur ve ubur bir halde olduğu tahkikatle ve yolcuların gelüb gitmesiyle sabittir. Tabib-i mumaileyhin mazinne-i su-i takımından olan ba'zı Ermenilerle düşüp kalkmakta olduğundan ba'dema bekası halen maslahatan kabil olmadığı ve berma'ruz-ı mezkûr kazaya gidüp tedkikat-ı lazımede bulunmadığından zuhur iden hastalığın mahiyeti bu sebeple şimdiye kadar mechul ve hem de müsabiyet tedavisiz kaldığı ma'ruzdur... (BOA, DH.MKT. 365/35).

telgrafname ile Van vilayetine arz ve işar kılındığından bahisle koleranın bu vechle tevsi'i tedabiri sıhhiye-i lazımenin kema-hiye-hakkıha icra edilmesinden ilerü gelmekte olub yoksa tedabiri mezkûrenin kemal-i itina ile icrası halinde cenabı Hakk'ın merhamet ve inayetiyle işbu afetin önü alınabileceği keviyyen me'mul olarak hatta geçen ve evvelki seneler mahal-i malumede kolera zuhur etmesi üzerine ol-babda ittihaz ve icrası iktiza eden tedabir tahaffuziye ve sıhhiye havi şeref sadır olan iradat-ı seniyye-i hazret-i hilafet penahinin ahkam celilesi tamamıyla icra olunmasından naşı o vakitler hamd olsun memalik-i şahanenin illet-i müstevliye-i mezkûreden masun kalmış olması dahi buna müeyyed bulunduğundan hastalığın dahilen ve haricen men-i tevsi'i için icab eden kordonlar vaz' ile karantina ahvali pek sıkı tutulmakla beraber marr-üz-zikr-i iradat-ı seniyye-i cenab-ı mülükane ve Avrupa'da koleraya koleraya karşı icra olunan tedabiri mübeyyin geçende celb olunan talimata müracaat olunarak etraflı ve herkesin anlayabileceği surette yazılmış olmak ve ham yemiş ve pişmiş ve kaynamış me'kulat ve meşrubat ekl ve şürb olunmaması ve nehir suları içilmeyip kuyu suları içilmesi ve helaların muzad-ı teaffün-i ecza ile tathirlerine ve mesakin ve emkinenin muzafatına itina olunması gibi mevad suret-i mahsusada tasrih olunmak üzere ta'limat ta'zimiyle bunun ba'de-l-tab' me'murin ve ahaliye tevzi' zımında ol emirde müsveddesinin atebe-i ulyaya arz ve takdimi mabeyn-i hümayuna cenab-ı mülükane baş kitabet celilesinden ba-tezkire-i hususiye tebliğ olunan irade-i seniye-i hilafet-penahi hükmü celilinden bulunmuş olmakla serien icra-yı icabına himmet buyurulması." (BOA, BEO.107/8020).

Sonuç

Günümüz müessis nizamlarına mekân olan XIX. yüzyıl, çok parçalı siyasi bir haritayı imparatorluklara dayatarak daha yönetilebilir bir dünya inşa ederken diğer taraftan çok uluslu şirketlerin ticarî transferlerini kolaylaştıran adımlar da atarak mezkûr yapıyı küçük ölçekli bir pazar haline getirmeye çalışmıştır. Siyasi sınırlar üzerinden uysallaştırılan uluslar, ticari kaygılar ile müessis nizamların müşterileri haline getirilmiştir. Herşeyi herkesin sofrasına ulaştıran bir ağ ile bütün kıtaları birbirine bağlayan bu sistem, belli bölgelere mahsus hastalıkların da yayılımına ortam olmuş ve endemik hususiyetle ön plana çıkan sağlık problemlerinin epidemik ve pandemik özellikler kazanmasına aracılık etmiştir.

Müessis nizamın halini ve istikbalini tehdit eden salgın hastalıkların tenkili için yüzyılın ikinci yarısında kamu sağlığına yönelik yatırımlar başlatılmış, ancak tehdidin kısa soluklu yüzüyle

mezkûr yatırımların uzun süreye ihtiyaç duyması arasındaki ters orantı farklı alternatiflerin öncelenmesine neden olmuştur. Karantina usulü ve kordon uygulaması bahse konu tedbirlerden olarak yürürlüğe konulmuştur. Her iki uygulamadan, salgın hastalıkların ticarî ve siyasî menfaatlerinin sekteye uğratılmasına engel olması beklenmiştir. Salgınların tenkilinden ziyade teskinine koşullandırılmış tedabire ev sahipliği yapan karantina ve kordon uygulamaları, özellikle sağlık alt yapısına ve bu yapının tamamlayıcı unsurunu teşkil eden kent ve kırsaldaki kanalizasyon ve temiz su kaynaklarına sahip olmayan veya zikredilen yapıların ilkeliliğinden kaynaklı eksikliklerle yüzleşen devletlerde daha fazla tercih edilmiştir (Çalışkan, 2020:6). Osmanlı Devleti salgınla mücadelede bahse konu altyapısının zafiyetini diğer taraftan üç kıtalık bir coğrafi sınıra sahip olmasından kaynaklı sıhhi yetersizliklerini her iki uygulamaya daha fazla ehemmiyet vererek telafi etmeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Van ve çevresinde yürürlüğe koyduğu önlemler bu tespitin birer temsili niteliğinde olmuştur. Bölgenin, Çarlık Rus ile İran Devleti'yle sınırdaş olması hem ticarî transfere hem de göçebe aşiretler nedeniyle belli oranda müşterek nüfuslara ev sahipliği yapması, salgın hastalıkların sirayetini kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan kamu sağlığına yönelik yatırımların tıflihat döneminde olması ve bölgenin altyapısının ilkeliliği bahse konu salgınların yayılımına zemin hazırlamıştır. Bu gibi zaafiyetler güvenlik birimleri başta olmak üzere çeşitli kurumların desteğiyle kontrol ve koordine edilen karantina usulü ve kordon uygulamalarıyla telafi edilmiştir.

Van vilayetinin salgın hastalıklarla imtihanında başat faktörler olarak yürürlüğe konulan her iki uygulamada, güvenlik unsurları başta olmak üzere çeşitli kurum mensuplarının istihdamı, illet-i müstevliye olarak tesmiye edilen musibetler karşısında şehrin muvaffakiyetinin anahtarı olmuş, komşu vilayetlerle tecrübe paylaşımları ise salgınların kent sınırlarına sirayetine set çekerek bu başarıyı perçinlemiştir. Kurumlar ve vilayetler arasında yapılan işbirliği sayesinde elde edilen başarı, kolera illetine maruz kalmış mahallere bir reçete olarak sunulmuştur. Bu durumun somut bir delili ise Hicri 26 Cemaziyelahir 1310 (1893) tarihli belgeye şu şekilde yansımıştır. "Erzurum, Van, Trabzon Vilayetlerine... Kolera zuhur iden bir mahalin tathiri için ittihaz olunan usul ve tathir için isti'mal olunan ecza-yı tıbbiyenin isimleri nedir? (BOA, BEO. 127/9485)

Kaynakça**Arşiv Kaynakları**

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi)

Resmi Kaynaklar

7 nolu Mühimme Defteri (975-76/1567-69), Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Kitap, Makale ve Tezler

- Ahmed Cevdet Paşa (1980). *Maruzat*. Halaçoğlu, Y.(Haz.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ayar, M. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bollet, A. J. (2004). *Plagues-Poxes: The Impact Of Human History On Epidemic Disease*. New York: Demos Medical Publishing.
- Cabi Ömer Efendi (2003). *Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis Ve Mahmud-ı Sani)*. Beyhan, M.A. (Haz.). Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Çalışkan, A.(2020). Osmanlı Kenti Bayezid'de Salgın Hastalıklar Ve Bazı Asayiş Problemleri (XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başları). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 1-19.
- Hammer, V. J. (?). *Büyük Osmanlı Tarihi II*. Çelik, M.-Kılıç, E. (Haz.), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hays, J. N.(2005). *Epidemics And Pandemics (Their Impacts On Human History)*. California: Abc-Clio.
- Hays, J. N. (2009). *The Burdens Of Disease (Epidemics And Human Response İn Western History)*. New Jersey And London: Rutgers University Press.
- Magner, N. Lois (1999). Diseases Of The Modern Period İn Korea. *The Cambridge World History Of Human Disease*. Keneth F. Kiple (Edt.). Cambridge: Cambridge Universty Press.
- Meneill, W. H. (1976). *Plagues And Peoples*. Newyork: Anchor Press.
- Mossensohn, M. S.(2019). *Osmanlı'da Bilim (Kültürel Yaratı Ve Bilgi Alışverişi)*. Oğuz, K. (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede, (1971). *Sahaif-ül – Ahbar Fi Vekayi-ül-A'sar (Müneccimbaşı Tarihi II)*. Erünsal, İ.(Çev.). İstanbul: Tercüman Gazetesi Armağanı.

- Rızvi, A.A.S. (2001). Kalkuta. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. (Cilt, 24. ss.265-267). İstanbul: TDV. Yayınları.
- Şemseddin S. (1327). *Kamus-i Türki*. Dersaadet: İkdam Matbaası.
- Sarıyıldız, G. (2001). Karantina. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. (Cilt, 24. ss.463-465). İstanbul: TDV. Yayınları.
- Sarıyıldız, G. (1989). Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarıyıldız, G. (1986). *Karantina Teşkilatının Kuruluşu Ve Faaliyetleri (1838-1876)*. (Y.Lisans Tezi), İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Topuz, E. (2018). XIX. Yüzyılda Antep (Ayıntab) Örneği Üzerinden İlet-İ Kolera İle Mücadele. *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Topuz, E. (2020). Sömürgeciliğe ve Salgın Hastalığa 40 Gün Mola mı Yoksa Sistemin İstikrarına Bir Katkı mı?: Usul-i Karantina. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 238-250.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 317-344
ISSN: 1302-6879

Mervânî Hükümdarı Ebu Ali Hasan b. Mervân *Marwanids Ruler Abu Ali Hasan b. Marwan*

• Arafat YAZ*

*Dr., MEB, Öğretmen,
Diyarbakır / Türkiye.
Dr., MEB, Teacher, Diyarbakır / Turkey.
arafatyaz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9780-3878

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
12/04/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
26/05/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atrf: Yaz, A. (2020). Mervânî Hükümdarı Ebu Ali Hasan b. Mervân. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 317-344

Citation: Yaz, A. (2020). Marwanids Ruler Abu Ali Hasan b. Marwan. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 317-344

Öz

Mervânî Devleti, sınırları değişmekle beraber günümüzde Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu'nun bazı şehirleri ile Musul'a kadar uzanan alanı kontrol etmiştir. Devletin kurucusu olan Bâd b. Dostuk öldürülünce Ebu Ali (380/990) onun yerine geçmiştir. Ebu Ali, hükümdar olduktan sonra Bâd'ın aksine komşularıyla barışçıl ilişkiler tesis etmiştir. Ebu Ali'nin bu politikası kendisinden sonraki hükümdarlar tarafından da benimsenmiştir. Ebu Ali, Hamdanî tehdidini bertaraf ettikten sonra Mervânî sınırlarının kuzey kesimi ile ilgili hesapları olan Bizans İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmiş ve yapılan mücadelenin ardından aralarında barış anlaşması imzalanmıştır. Ebu Ali, halkına karşı hoşgörülü bir siyaset takip etmiştir. Bu tavrı, Meyyâfârikîn'de bazı sorunların büyümesinde etkili olmuş ve sonunda aldığı radikal bir kararlar muhaliflerini oradan sürmüştür. Ebu Ali'nin sürdüğü pek çok kimse Âmid'de toplanmıştır. Bu topluluk benzer bir durumu yaşayacakları korkusuyla Ebu Ali'yi Amid'de öldürmüştür. Bu çalışmamızda 978 ile 1085 yılları arasında Diyar-ı Bekr Bölgesi'nde hüküm sürmüş ve bölgeye önemli katkılar sağlamış Mervânî Devleti Hükümdarı Ebu Ali'nin hayatı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kürtler, Mervânîler, Ebu Ali Hasan, Meyyâfârikîn, Âmid

Abstract

Marwanid State controlled the area of some cities in today's Turkey's Eastern and Southeastern Anatolia regions extending to Mosul. Abu Ali replaced (380/990) Bad b. Dostik, the founder of the state, upon his killing. Becoming the ruler, Abu Ali established peaceful relations with his neighbors, unlike Bâd. Abu Ali's policy was also adopted by the next rulers. Eliminating the Hamdanî threat, Abu Ali confronted the Byzantine Empire, who was seeking northern parts of Marwanid borders and signed an agreement with them. Abu Ali ruled people with a tolerant policy. Tolerant attitude towards the people raised problems in Meyyafârikîn and he eventually deported his opponents with a radical decision. Many of whom deported got together in Amid and killed Abu Ali as they worried about experiencing similar situations. In this study, the life of Abu Ali, who ruled the Marwanid State between 978-1085 in Diyâr-ı Bekr Region and made significant contributions to the region, comprehensively is investigated.

Keywords: Kurds, Marwanids, Abu Ali Hasan, Meyyafârikîn, Âmid

Giriş

Mervânî Devleti'nin kurucusu Bâd b. Dostik'tır. Bazı tarihçiler kardeşi olduğunu söylemişlerse de (İbn Hallikan, 1978: I, 177; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986: V, 225; ez-Zehabî, 1996: 119; Katip Çelebi, 2010: I, 251; ez-Ziriklî, 1085: I, 256) Bâd, bu devlete ismini veren Mervân'ın eniştesidir. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 59; İbnü'l-Ezrak, 1990: 76, 224, 225) 978 yılında bu devletin temellerini atan Bâd'ın Harbuht (İbnü'l-Ezrak, 1990: 69) veya Hamîdî Kürtlerinden olduğu rivayet edilmektedir. (er-Rûzrâverî, 2003: VII, 53; İbnü'l-Fuvatî, 1416: V, 536; İbn Haldûn, 2000: III, 537) Bâd'ın Hizan ile Maden arasındaki Bahesmâ Dağları'ndan çıktığı ve bu bölgede yaşadığı kaydedilmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 69) Kaynaklarda Siirt ve Maden arasındaki Kurmâs Köyü'nden (İbnü'l-Ezrak, 1990: 76) olduğu zikredilen Mervân'ın Çehârhuht (İbnü'l-Adîm, t.y.: I, 1130) veya Hamîdî Kürtlerinden (İbn Hallikan, 1978: I, 177; Katip Çelebi, 2010: I, 250; es-Safedî, 2000: VIII, 115) olduğu söylenmektedir. Büyük bir ihtimalle Harbuht da denilen Çehârhuht bir aşiret ve Hamîdî ise birkaç aşiretin oluşturduğu bir aşiret federasyonu idi.

Bir aşiret reisi olan Bâd, bölgedeki Kürt aşiretleri ile akrabalık ve dostluk ilişkileri kurmuş ve insanları etrafında toplamıştı. (er-Rûzrâverî, 2003, 7: 53; İbnü'l-Ezrak, 1959: 49; İbnü'l-Ezrak, 1990: 69; İbn Tağriberdî, 1935, 4: 145-146) Kürt aşiretlerini askeri bir güce

dönüştürdüğü anlaşılan Bâd, Bizans'ın himayesinde olan Ermeni Krallıklarının topraklarında gaza faaliyetleri yürütüyordu. İlk olarak Erciş, Malazgirt ve Muş civarlarında tarihi kayıtlara geçen Bâd, burada kendi idare ettiği bir alan oluşturmuştu. Büveyhîler, Diyâr-ı Bekr'e hükmeden Musul Hamdanîlerini ortadan kaldırıncâ Bâd, Diyâr-ı Bekr'e hâkim olmaya çalıştı. Musul'da Adudüddeve ile bu konuda anlaşamayınca da bunu yapmak için harekete geçti. (Taron, 1907: 141; er-Rûzrâverî, 2003: I, 53; İbnü'l-Esîr, t.y.: VIII, 596; IX, 37; İbn Haldûn, 2000: III, 537; Honigmann, 1970: 150) Adudüddeve'nin ölümünden sonra (372/983) hızlı bir şekilde Diyâr-ı Bekr'in önemli şehirleri olan Âmid ve Meyyâfârikîn'i alarak Musul'a kadar ulaştı. Bundan sonra Bağdat'ı almak isteyen Bâd, 374 (984) yılında yenildi. (Tufantoz, 2005, s. 61-65) Bir süre Büveyhîlerle barış halinde yaşayan Bâd, Beni Hamdan'ın Musul'u almasından sonra onlarla savaşa tutuştu. 380 (990) yılında savaş meydanında öldürüldü. (İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 64) Savaş meydanında Bâd'ı kurtaramayan ve çalışmamızın konusu olan Ebu Ali Hasan, askerleri toparlayarak Diyâr-ı Bekr'e geldi ve devletin başına geçti.

Ebu Ali Hasan'ın öldürülmesinden sonra Mümehhidüddeve lakaplı kardeşi Ebu Mansur Said tahta geçti. (387/997) Ebu Ali'nin öldürülmesinden sonra kuzeydeki komşuları olan Gürcülerle sorun yaşayan Mümehhidüddeve, 390 (999-1000) yılında Bizans İmparatoru II. Basileious'un buraya gelmesiyle yapılan görüşmenin ardından onunla barış antlaşması imzaladı. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 69; El-Antakî, 1990: 188; el-Antakî, 1905: 180-184; Alican, 2012: 125-126; Ripper, 2012: 231) Hükümdarlığı süresince komşularıyla iyi ilişkiler geliştiren Mümehhidüddeve, 401 (1010) yılında veziri Şervîn b. Muhammed ve Polis Şefî (Sahibü's-Şurta) İbn Fîlûs tarafından öldürüldü. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 115; Yaz, Mervânî Vezirleri, 2019: 19-27)

Mümehhidüddeve'den sonra Mervânî tahtına 51 yıl süre ile Nasrüddevle lakabını alan Ahmed b. Mervân oturdu. Erzen valisi Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfahânî, suikastçı vezir ve polis müdürünün planlarını boşa çıkardı. Mervânî şehirleri kısa sürede Nasrüddevle'nin kontrolüne geçerken Meyyâfârikîn'in suikastçılardan alınması ve isyanın bastırılması bir yıl sürdü. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 125-130; İbnü'l-Ezrak, 1990: 108-109, Yaz, Mervânî Hükümdarı Nasrüddevle Ahmed, 2019: 67-70) Nasrüddevle'nin ağabeyini öldüren İbn Dimne'nin Âmid'deki yönetimi de Nasrüddevle döneminde son buldu. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 129; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 18: 209, 318; Amedroz, 1903: 128) Nasrüddevle, komşularıyla sorunlarını asgari seviyeye getirip ülke ekonomisini canlandırdı. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 196-198) Nasrüddevle,

Mervânî şehirlerinde büyük bir imar faaliyeti başlattı. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 166-167; İbnü'l-Ezrak, 1990: 157-158; Muhammed b. Hilal, 1988: 330; İbnü'l-Adîm, t.y: I, 1131; Abdulgani Efendi, 1999: 26; Yusuf, 2001: II, 251, 346; Gabriel, 2014: 23-25; Konyar, 1936: I, 174; Beysanoğlu, 1998: I, 229; Parla, 1990: 168, 171, 172, 218; Flury, 1920: 62, 64, 66-68) Nasrüddevle döneminde ülkede istikrar ve refah kendini gösterdi. Bu dönemin en önemli olaylarından biri de Selçukluların İslam dünyasına hâkim olmaları ve Anadolu'yu ele geçirmeye başlamalarıdır. Nasrüddevle, Tuğrul Bey'e bağlılığını bildirerek Anadolu'nun fethinde Selçukluların yanında yer aldı. (İbnü'l-Esir, 1987: 8, 289; İbn Haldûn, 2000: III,565; El-Azimî, 1984: 13; İbn Kesîr, 1987: XII, 156; XV, 727; İbn Şeddâd, 1991: III/I: 329; El-Ömerî, 2010: XXVI, 241, 242; En-Nüveyrî, 2004: I, 306; Tufantoz, 2006: XXXII, 425; Alican, 2012: 146)

Nasrüddevle'den sonra yerine 453 (1061) yılında oğlu Nizâmüddîn Nasr geçti. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 167; Ripper, 2012: 31) Nizâmüddîn, uzun bir süre hükümdarlığını benimsemeyen kardeşleri ile uğraştı. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 169, 174, 175, 178, 179; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 366-367; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013: XIX, 145) Mervânîlerin bu dönemde Selçuklularla tam bir işbirliği içinde oldukları müşahede edilmektedir. Nizâmüddîn, Malazgirt Savaşı'nda Selçuklulara 10 bin askerle destek verdi. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 190; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 383; Abdulgani Efendi, 1999: 31; Tufantoz, 2005: 114)

Nizâmüddîn'den sonra tahta oğlu Nâsîrüddevle Mansur geçti. Nâsîrüddevle, devlet idaresini vezir olarak atadığı Hristiyan asıllı Tabip Ebu Salim'e bıraktı. (Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013: XIX, 258; Tufantoz, 2005: 113) Tabip Ebu Salim'in uygulamaları Müslüman ahalinin huzursuzluğuna sebep oldu. Daha önceden Mervânî vezirliğini yapmış olan ve ülkeyi iyi tanıyan İbn Cehîr, Nizamülmülk'ü ikna ederek Selçukluların desteğiyle 478 (1085) yılında Mervânî Devleti'ni ortadan kaldırdı. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 193; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 385)

1. Doğum Tarihi, Ailesi, Aşireti ve Milliyeti

Künyesi Ebu Ali olan Hasan b. Mervan'ın lakabının Fahrüddevle olduğu rivayet edilmektedir.¹ Tam olarak ismi Ebu Ali Hasan b.

¹ Bu bilgi Mehmed Emin Zeki tarafından verilmektedir. Ancak biz herhangi bir kaynaktan rastlamadık. Mehmed Emin Zeki'nin verdiği bazı bilgilerde yanlışlık olduğu için bu bilgiye de ihtiyatla yaklaşmak doğru olacaktır. Mehmed Emin Zeki, Ebu Ali'nin 401 (1011) yılında öldürüldüğünü söylemektedir fakat bu, Ebu Ali'den sonra hükümdar

Mervân el-Kürdî'dir. (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 97) Ebu Ali Hasan b. Mervân'ın doğum tarihi hakkında bir bilgiye sahip değiliz. İbnü'l-Ezrak, devletin ilk hükümdarı olan Ebu Ali Hasan'ın kardeşleri ile beraber ilk hareket anından itibaren dayıları Bâd'ın yanında olduklarını söylemektedir. Kaynaklar, Ebu Ali'nin babası Mervân'ın dört oğlundan bahsetmektedir. Ebu Ali Hasan, bunların en büyüğüdür. Bâd'ın kaynaklara yansıyan ilk faaliyet kaydı 976-977 yılıdır. Elbette bu sene, beraber faaliyet yürüttükleri ilk tarih değildir, zira kaynaklarda bu döneme ait çok az bilgi mevcuttur. Kardeşlerin en küçüğünün bu tarihte savaflara katılıyor olması, tümünün yirmili yaşlar ve bundan daha büyük olduğunu göstermektedir. Bu da, belirtilen tarihlerde Ebu Ali'nin en az otuz veya otuz yaşını aşmış olması, dolayısıyla doğum tarihinin 940'lı yıllara tekabül ettiği anlamına gelmektedir. Fakat bu sonuç tahminin ötesine geçmemektedir çünkü yaşı daha büyük de olabilir. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 59-60; İbnü'l-Ezrak, 1990: 76-77)

Annesi, devletin kurucusu olan Bâd b. Dostuk'ın kız kardeşi Fehm'dir. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 91) İbnü'l-Ezrak, Ebu Ali'nin babası Mervân'ın Siirt ile Ma'den arasındaki Kurmâs Köyü'nden olduğunu kaydetmiştir. Ona göre babalarının bu köyde bir değirmeni vardı ve bu değirmende çalışıyordu. Mervân'ın oğulları ise *Kûrmâs* (كورماس) *Köyü*'nün ileri gelenleriydi. Bunlar dayıları Bâd ile beraber hareket ediyorlardı. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 59-60; İbnü'l-Ezrak, 1990: 76-77) İbnü'l-Ezrak'ın bu detaylı ifadelerinin haricinde bazı meşhur taihçiler Ebu Ali'nin babası ile Bâd'ın kardeş olduklarını öne sürmüşlerdir. (İbn Hallikan, 1978: I, 177, 225, 251; V, 127; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986: V, 173, 225; XI, 72, 280; ez-Zehebî, 1996: XVIII, 117, 118; Kâtip Çelebi, 2010: I, 250; ez-Ziriklî, 1085: I, 256-257; Ez-Zehebî, 1996: XIX, 444; 30: 337; Ez-Zehebî, 1985: II, 300; İbn Tağrıberdî, 1935: V, 69; İbnü'l-Adîm, t.y.: III, 1130; 11: 4793; Es-Sâfedî, 2000: VIII, 115; İbnü'l-Fuvâtî, 1416: IV, 37; Mehmed Emin Zeki, 1948: 102; Yusuf, 1972: 144) Fakat biz bu bilginin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Zira Mervânî ailesi hakkında en detaylı bilgiler İbnü'l-Ezrak tarafından verilmiş, neredeyse tüm kayıtları ortaya konulmuştur.

Ebu Ali Hasan'ın üç erkek kardeşinin ismi bilinmektedir. Ağabeyleri olan Hasan'ın diğer kardeşleri Said, Ahmed ve Kek'tir. Ebu Ali Hasan'dan sonra Said ve Ahmed de hükümdarlık yapmışlardır. Bu üç kardeş ile ilgili kaynaklarda birçok bilgi bulunmasına rağmen, küçük kardeşleri Kek hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

---

olmuş olan kardeşi Mümehhidüdevle'nin suikastla öldürüldüğü tarihtir. Bkz. (Mehmed Emin Zeki, 1998: 42)

Kaynaklar, Kek'in kaderi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedirler. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 59-60; İbnü'l-Ezrak, 1990: 76-77) Mervân'ın bir kızı Fenek Kalesi'ne hükmeden Beşnevî aşiret liderinin eşidir. (Ripper, 2012: 211-212) Ebu Ali'nin bu kız kardeşinin ismi kaynaklarda geçmemektedir.

Ebu Ali, komşuları olan Ermeni *Senasine Kralı Senharib*'in kızı ile evlenmiştir. Bu evlilikten *Fadl* veya *Senharib* ismi ile bilinen bir oğlunun olduğu bilinmektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 92)² Bu eşi, Ebu Ali'nin ölümünden sonra kardeşi Nasrüddevle Ahmed ile evlenmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 159) Ebu Ali'nin oğlu Fadl ise amcaları tarafından büyütülmüş ve amcası Nasrüddevle Ahmed tarafından evlendirilmiştir. Kızı *Siti Fatıma* ise yine amcası Nasrüddevle'nin oğlu İbrahim ile evlenmiştir. Bunların *Emir Ebü'l-Fevâris Şâd Zik* adında bir çocuklarının olduğu bilinmektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 92) Ebu Ali'nin beklenmedik ölümü ve çocuklarının hükümdar olacak yaşta olmaması nedeniyle hükümdarlık görevi kardeşine geçmiştir.

Mervân ve ailesi Kürt'tür. Mensup oldukları حميدية aşireti te bir Kürt aşiretidir. Bu isim hem Hamîdî hem de Humeydî olarak okunmaya müsaittir. (İbn Hallikan, 1978: I, 178; Kâtip Çelebi, 2010: I, 251; İbnü'l-Adîm, t.y.: I, 1130; Es-Sâfedî, 2000: VIII, 115; Tufantoz, 2005: 5; Biçer, 2013: 171) Mervân'ın mensup olduğu aşiretin Çeharbuhtî aşireti olduğunu aktaran kaynaklar mevcuttur.³ Yaşadıkları yer olan Dicle Nehri'nin doğusunda genel olarak Kürt aşiretleri yerleşikti. (İbn Hallikan, 1978: I, 178; İbnü'l-Adîm, t.y.: I, 1130; Es-Sâfedî, 2000: VIII, 115; Kâtip Çelebi, 2010: I, 251; Tufantoz, 2005: 5; Biçer, 2013: 171) Çehârbuhtî veya Harbuhtî'nin aşiret ve Hamîdî'nin bir aşiret federasyonu olması muhtemeldir. Kanaatimize göre Mervân, Hamîdî Kürt aşiretinin Çehârbuhtî oymağına mensuptur. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 76; İbn Tağriberdî, 1935: IV, 145-146; Tufantoz, 2005: 60-61; Beysanoğlu, 1998: I, 182)⁴

2. Dayısı Bâd b. Dostuk Dönemindeki Faaliyetleri

Ebu Ali Hasan'ın hükümdarlıktan önceki faaliyetleri hakkında pek az bilgi bulunmaktadır. İbnü'l-Ezrak'ın bir cümlesi bize genel anlamda Ebu Ali'nin neler yaptığını göstermektedir. Ona göre her

² Sibî İbnü'l-Cevzî, yaşı küçük olan bu çocuğun isminin Fadl veya Senharib, künyesinin Ebu Dülef olduğunu söylemektedir. Bkz. (Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 99)

³ Çehar/çar Kürtçe'de dört anlamına gelir. Çehârbuht kelimesi kaynaklarda yanlış olarak Harbuht şeklinde yazılmıştır. Bkz. (İbnü'l-Adîm, t.y.: I, 1130)

⁴ Kürmâs, Günümüzde Siirt ilinin Şirvan ilçesine bağlı İncekaya Köyü'dür.

birinin etrafında kalabalık gruplar olan Ebu Ali ve kardeşleri dayıları Bâd ile beraber yol kesme dediği gaza faaliyetlerine katılıyorlardı. Bâd, bir aşiret lideri idi ve yaşadığı bölgede soydaş ve dindaşları olan Kürtler bulunuyordu. Bâd, Bizans himayesindeki Ermeni prensliklerinin hükümettiği sınırdaki faaliyet yürütüyordu. İlk kaynaklara göre Ermeni hâkimiyet alanlarında yürüttüğü bu faaliyetler sonraki kaynaklara haramilik olarak yansımıştır. (Er-Rûzrâverî , 2001: VII, 106) İbnü'l-Ezrak, bu süreçte Ebu Ali ve kardeşlerinin tüm savaş ve fetihlerde Bâd'ın yanında olduklarını ve onu hiç terk etmediklerini vurgulamaktadır. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 59-60; İbnü'l-Ezrak, 1990: 76-77) Bâd'ın 380 (990) yılında vefat ettiği tarihe kadar, Ebu Ali ve kardeşleri Bâd'ın tüm faaliyetlerinde yanında olmuşlardır. Fakat tarihi kayıtlarda bu faaliyetlerin mahiyetine değinilmemektedir. Ancak aktaracağımız üzere Ebu Ali hakkında var olan iki kayıt, onun önemli bir pozisyonda veya Bâd'dan sonraki en yetkili kişi olduğunu göstermektedir.

2.1. Ebu Ali'nin Bardas Skleros İsyanı'nda Yardıma Gönderilmesi

Büveyhî hükümdarı Samsâmüddevle, (hükümdarlığı 983-987, 989-998) Bizans İmparatoru II. Basileious'un Bulgarlarla yaptığı savaşı kaybetmesinin ardından, elinde tutsak olan Bizans'ın kudretli komutanlarından Bardas Skleros'u 376 yılının Rebiülahir ayında (Ağustos-Eylül 986) serbest bıraktı. Bizans tahtına geçmek üzere harekete geçen Skleros, bunun karşılığında Bizans sınırındaki bazı kaleleri Büveyhîlere verecekti. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 70-71; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 42-43; Ripper, 2012: 153, 154)

Büveyhîlerin Bizans sınırında ve sınıra yakın olan müttelikleri de Skleros'a yardım etmişlerdir. Bunların içinde Ukaylî ve Nümeyrî Arapları ile Ermenilerin olduğu kaydedilmiştir. O dönem Büveyhîlerle barış halinde olan Bâd da Büveyhîlerin yanında olduğunu göstererek bu isyana destek vermiştir. Yahya Said el-Antakî, Bâd'ın kardeşi olduğunu söylediği ve aslında yeğeni olan Ebu Ali'nin Skleros'a bir grup askerle yardıma gittiğini söylemektedir. Bizans İmparatoru Basileious'un azlettiği komutanı Bardas Phokas'ı göreve çağırması, durumun Basileious aleyhinde ne kadar kötüleştiğini göstermektedir. Ebu Ali'nin komuta ettiği askerleriyle beraber bu süreçte nasıl bir rol aldığı konusunda elimizde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat üç yıl süren mücadelenin sonunda II. Basileious'un isyancıları ortadan kaldırdığı görülmektedir. (Zonaras, 2008: 33-35; C; Ostrogorsky, 2011:

281-282) Ebu Ali'nin bu vakıada komutan olarak üstlenmiş olduğu rolü onun önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

2.2. Bâd'ın Öldürüldüğü Savaşta İnisiatifi Ele Alması

Ebu Ali ve kardeşleri, dayıları Bâd b. Dostık'ın yıllar süren mücadelesinde yanında oldular. Bâd, Büveyhî hükümdarı Adudüddavle'nin ölümünden sonra Büveyhî topraklarına girip Musul'a kadar ilerledi. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 70-71; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 415-416)⁵ Musul'u aldıktan sonra Bağdat'a giderek Büveyhî hâkimiyetine son vermeyi amaçladı. Fakat 984 yılında yaptığı savaşta yenilince geri çekilmek durumunda kaldı. Bir süre sonra da taraflar aralarında anlaştilar. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 55; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 418) Her ne kadar Bâd, Büveyhîler ile barışı sürdürüyorsa da Musul ve civarını almak için fırsat kolluyordu. Musul, Büveyhî hükümdarı Şerefüddavle'nin ölümünün ardından buranın eski yöneticileri olan Hamdanîlerin eline geçti. Buradaki iktidar zaafını gören Bâd, Musul'u almak üzere harekete geçti. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 107; İbnü'l-Ezrak, 1959: 57-58; İbnü'l-Ezrak, 1990: 74; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 440; İbnü'l-Esîr, t.y. : IX, 67; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 12; Tufantoz, 2005: 56; Yusuf, 2001: 13-115) Bu şekilde başlayan olaylar, Bâd ile Hamdanî-Ukaylî ittifakının karşı karşıya geldiği savaşa kadar sürdü. Bâd'ın ordusu Musul'a doğru ilerlerken habersiz bir şekilde müttefiklerin iki ordusu arasında kaldı. Durumu öğrenen Bâd, bunu aşmak için dağa çekilmeye çalıştı ancak ordusunun düzeni bozuldu. Bâd, burada yaşanan savaşta attan ata atlarken düşüp köprücük kemiğini kırdı. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 108-109; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 443-444; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 64-65; İbnü'l-Ezrak, 1959: 57-59; İbnü'l-Ezrak, 1990: 74-75; İbnü'l-İbrî, 1994: 300; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 12; Tufantoz, 2005: 67-68; Yusuf, 2001: 116-119)

Bâd'ın yaralandığını duyan yeğeni Ebu Ali Hasan, yanına gidip onu kurtarmaya çalıştı. Ebu Ali, onu ata bindirmek istedi ancak Bâd bundan vazgeçmesini ve kendisini kurtarmasını söyledi. Ebu Ali, komutansız kalan orduyu toplayarak onlarla dağlara çekilmeye çalıştı. 500 atlı ile dağlara sığınarak Diyâr-ı Bekr'in⁶ yolunu tuttu. Ebu Ali,

⁵ İbnü'l-İbrî, Bâd'ın 373 (983-984) yılında Musul'a girdiğini kaydetmiştir. (İbnü'l-İbrî, 1994: 300)

⁶ İslam fetihlerinden sonra Bekr kabilesinin yerleşmesinden ötürü Âmid, Meyyâfârikîn ve Erzen gibi şehirlerin içinde bulunduğu bölgeye verilen addır. Bu konuda bkz. (El-Hamevî, 1998: I, 11; El-Katî, 1412: I, 457; Katip Çelebi, 2010: V, 35; En-Nüveyrî,

yanındakilerin çoğunu kurtararak Diyâr-ı Bekr'e vardı. Ebu Ali'nin ayrılmasından sonra Bâd öldürüldü (380/990). (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 109; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 64-65) Ebu Ali'nin Bâd'ın yaralanmasının ardından onu kurtarmak için yanına gitmesi ve Bâd'ın yaralanmasından sonra ordunun komutasını devralması, Bâd'dan sonraki en yetkili kişi olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca Bâd'ın yapmak istediği ancak yaralanarak yapamadığı askerlerini dağa çekme planını uygulayarak askerlerinin canını kurtarmıştır.

3. Hükümdar Olması

Ebu Ali, dayısı Bâd'ın savaş meydanında öldürülmesinin ardından yolda ne yapacağına karar vermişti. Hükümdarsız kalan devlete egemen olmak için ilk olarak Hısn-ı Keyfâ'ya (Hasankeyf) yöneldi. Orada dayısı Bâd'ın Deylemli⁷ karısı vardı. Ebu Ali, kalenin kapısına gelince yengesine haber göndererek dayısının kendisini önemli bir iş için gönderdiğini söyledi. Bu şekilde kalenin kapıları kendisine açıldı ve dayısının eşiyile görüşmek için fırsat buldu. Ebu Ali, savaşta yaşananları anlatarak Bâd'ın ölüm haberini ona verdi. Ebu Ali, kendisini meşrulaştırmak ve Bâd'ın ailesini yanına çekmek için onun eşiyile evlendi. Bu şekilde Hısn-ı Keyfâ'nın kontrolünü sağlayan Ebu Ali, Meyyâfârikîn'e⁸ kadar diğer kaleleri de kendine bağlayıp adamlarını buralara yerleştirdi. Ebu Ali, bu şekilde dayısının hâkim olduğu tüm kalelere sahip oldu ve ülkenin mutlak hükümdarı oldu. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 109; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 444; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 65; İbnü'l-Ezrak, 1959: 60; İbnü'l-Ezrak, 1990: 77; İbn Şeddâd, 1991, 3/1: 333)

4. Ebu Ali'nin Komşu Devletlerle İlişkileri

Ebu Ali'den önceki hükümdar Bâd b. Dostık'ın dış siyaseti askeri anlayış üzereydi. Bâd, bulduğu fırsatları değerlendirme yoluna gidiyordu. Komşu devletlerin zayıf anını kolluyor ve böyle bir ortamın oluşması durumunda topraklarına saldırarak alabildiğini alıyordu. Bâd, bu sayede devlet kurabilmiş ve sınırlarını Musul'a kadar

2004: XVII, 265; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 249; El-Kazvinî, t.y.: 368; El-Makdisî, 1877: 137-138; El-Hazimî, 1415: I, 739; Çevik, 2002: 64-65)

⁷ Kaynaklardaki bilgiler, Horasanlı Deylemilerin 367 yılından sonra Büveyhîler tarafından yerleştirildiğine işaret etmektedirler. Bkz. (İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 37-38; İbn Haldûn, 2000: III, 537; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 206; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 328-330)

⁸ Günümüzde Diyarbakır iline bağlı Silvan ilçesinin eski adıdır. Bkz. (El-Katîî, 1412: III, 1341)

genişletebilmişti. Hatta Musul'u aldıktan sonra Bağdat'ı gözüne kestirmişti fakat bu amacını gerçekleştirmek için yaptığı savaşta yenilip geri çekilmişti. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 109; Tufantoz, 2005: 63; Ripper, 2012: 164-165)

Ebu Ali Hasan döneminde Bâd'ın bu risk dolu politikasının terk edildiği görülmektedir. Bunun yerine sahip olduğu toprakları koruma ve komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme yoluna gidilmiştir. Ebu Ali'nin takip ettiği bu siyasetin tezahürleri kaynaklarda yer almaktadır. Ebu Ali döneminden günümüze kalan sikkelerin üzerinde Mervânîlerin en büyük düşmanı olan ve yıllarca amansız bir şekilde savaştlıkları Büveyhî hükümdarının isminin yazılı olması Ebu Ali döneminde takip edilen barışçıl siyasetin en bariz örneğidir. Ayrıca İslam dünyasının otoritesi olan Abbâsî halifesinin bu sikke üzerinde isminin olması, onlarla da ilişkilerin iyi olduğu manasındadır. (Yusuf, 1972: 251; Yusuf, 2001: II, 25; Poole, 1967: 49-51) Sünnî Abbâsîler ile İslam dünyasının liderliği konusunda mücadele eden Mısır'daki Fatimî Devleti ile de ilişkilerinin çok iyi olduğunu Ebu Ali'nin esir aldığı Hamdanîlerden Ebu Abdullah'ın Fatimî halifesinin ricasıyla serbest bırakılmasından anlıyoruz. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 109-110; İbnü'l-Ezrak, 1959: 60; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 444; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 65) Bir başka örnek ise Ebu Ali'nin Ermeni Senasine Krallığı ile kurmuş olduğu akrabalıktır. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 74) Ebu Ali, bu akrabalık ile kuzey sınırlarını güvenceye almış oluyordu. Bizans ve Müslümanlar arasına sıkışmış ve aslında yüzü Bizans'a dönük bu komşusundan emin olmak, Mervânîler için önemliydi. Senasine Krallığı'nın Mervânîlerle yakınlaşması Bizans'ın düzenlediği harekâta bu bölgeyi tehdit etmesine neden olacaktı. Fakat Ebu Ali, akraba ve müttefiği olan Senasine Krallığı ile beraber bu harekât esnasında düşmanlarını karşılamış ve onları barışa zorlamıştır. (Abu'l-Farac, 1999: 274)

Ebu Ali, Haleb Hamdanîleriyle de akrabalık bağı kurarak dost kazanma stratejisini uygulamıştır. Bu amaçla Haleb Hamdanî emirinin kızı ile Âmid'de evlenmeyi planlamıştır. Ancak gelin ile Âmid'de⁹ buluşmaya gelen Ebu Ali, orada uğradığı suikast sonucunda öldürülmüştür. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 72; İbnü'l-Ezrak, 1990: 88; İbn Haldûn, 2000: IV, 411; Ebü'l-Fidâ, t.y.: II, 126)

Ebu Ali'nin barış temelli siyasetinin tüm Mervânî siyasi hayatına damga vurduğunu söyleyebiliriz. Zira Mervânî tarihine bakıldığında Ebu Ali'den sonra tahta oturan diğer hükümdarların da bu çerçevede

⁹ Günümüzdeki Diyarbakır ilinin eski adıdır.

hareket ettikleri görülmektedir. Ebu Ali döneminde takip edilen bu barış temelli siyasetin perde arkasında İbnü'l-Ezrak'ın tecrübelerine kuvvetle işaret ettiği Mervânî veziri Mem'in rolünün olduğu muhakkaktır. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 61; İbnü'l-Ezrak, 1990: 78)

Mervânî Devleti'nin izlediği barışçıl politikanın ülkenin huzur ve refahını amaçladığı açıktır. Hamdanîler zamanında Bizans İmparatorluğu ile süren savaşlar neticesinde ülkedeki ekonominin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Savaşlar ekonomiyi tahrib etmenin yanında birçok insanın ölümüne ve şehirlerin yağmalanmasına neden olmuştu. Bâd b. Dostık zamanında ondan sonra en yetkin kişi olarak savaşların yıkıcı etkisini gören Ebu Ali'nin bu muhasebeyi yaptığını düşünüyoruz. (Andreasyan, 1946: 12; El-Antakî, 1990: 103; Yusuf, 2001: 177; Ripper, 2012: 41,42)

5. Ebu Ali'nin Hamdanîlerle Savaşı

Ebu Ali, ülkede hâkimiyetini pekiştirdikten sonra başkent Meyyâfârikîn'den devleti yönetmeye başladı. 380 (990) yılında Bâd'ı yenen Hamdân'ın oğulları Ebu Abdullah ve Ebu Tahir, Hamdanîlerin eski topraklarını almak ve Mervânîleri ortadan kaldırmak için yanlarında Bâd'ın kafası olduğu halde Diyâr-ı Bekr'e girdiler. Fakat Ebu Ali'nin toparlanıp güçlendiğini gördüler. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 109-110; İbnü'l-Ezrak, 1959: 60; İbnü'l-Ezrak, 1990: 77; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 444; İbnü'l-Esîr, t.y. 9: 65) Zira halk, Ebu Ali'nin bir araya toplanma ve güç oluşturma çağrısına icabet etmişti. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 77) İki taraf arasında yapılan savaşta Hamdanî kuvvetleri yenildi ve Ebu Abdullah b. Hamdân esir alındı. Ebu Ali, Ebu Abdullah'a ikram ve ihsanda bulunarak onu serbest bıraktı. Ebu Abdullah serbest kalınca, Mervânîlerin ikinci önemli şehri olan Âmid'i kuşatan kardeşi Ebu Tahir'in yanına gitti. Ona, İbn Mervân ile anlaşması için telkinde bulundu fakat istediği olmayınca kardeşine uymak durumunda kaldı. İki kardeş, Beni Ukayl ve Benî Nümeyr'den aldıkları destekle Ebu Ali ile yaptıkları savaşta yenildiler ve bu savaşta da Ebu Abdullah esir düştü. Bu sefer kötü muameleye maruz kalan Ebu Abdullah, Fatimî halifesi Aziz Billah'ın gönderdiği şefaht mektubu sayesinde serbest kaldı. Mısır'a giden Ebu Abdullah, Haleb valiliğine atanarak ölünceye kadar burada kaldı. Ebu Tahir ise Nusaybin'e gidince Ukaylî lider Ebu Zevvâd Muhammed b. Müseyyeb'in saldırısına uğradı ve oğlu ile beraber öldürüldü. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 109-110; İbnü'l-Ezrak, 1959: 60; İbnü'l-Ezrak, 1990: 77; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 444; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 65) Beni Nümeyr'in de liderini öldüren Ukaylî lider Ebu

Zevvâd, Musul ve çevresini ele geçirerek burada 990 yılında Ukaylî Devleti'ni kurdu. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 109-110)

Bazı tarihçiler Mervânî Emiri Ebu Ali'nin Kahire'ye gittiğini ve Halife Aziz tarafından Diyâr-ı Bekr veya Haleb emiri ilan edildiğini öne sürmektedirler. Bazı araştırmacılar da bu bilgiyi doğru kabul etmişlerdir. Ancak ilk olarak bu bilgiyi veren Er-Rûzrâverî, Ebu Ali ile savaşıp esir düşen ve Fatimî halifesinin aracılığıyla serbest kalan Hamdanî kardeşlerden Ebu Abdullah'ın Mısır'a gittiğini, Haleb valisi olarak atandığını ve ömrünün sonuna kadar bu görevi sürdürdüğünü anlatmaktadır. Fakat bu olayda adları zikredilen Ebu Ali ile Ebu Abdullah karıştırılmıştır. Er-Rûzrâverî'nin verdiği bilgiler Ebû'l-Fida tarafından yanlış olarak kayda geçirilince diğer tarihçiler de ona uyarak aynı hatayı kaydetmişlerdir. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 110; İbnü'l-Esir, t.y.: IX, 65; Ebû'l-Fidâ, t.y.: I, 126; El-Makrizî, 1996: I, 270; İbnü'l-Verdî, 1996: I, 298)¹⁰

Bâd'ın ölümünden sonra devlet çok zor duruma düşmüştü. Hamdanîler, eski iktidarlarını tekrar tesis etmek için Mervânî başkenti ve önemli şehirlerini kuşatmışlardı. Bu süreçte Ebu Ali, devleti toparlamış ve Hamdanîlerle mücadele ederek devleti eski güçlü konumuna getirmişti. Ebu Ali, yıkılmaya yüz tuttuğu bu zor koşullarda devleti toparladığı için Mervânîlerin ikinci kurucusu olarak kabul edilebilir. (Mehmed Emin Zeki, 1998: 42)

6. Mem'i Vezir Olarak Ataması

İbnü'l-Ezrak, halk ve Ebu Ali'nin kardeşlerinin onun hizmetine girdiğini ve kimsenin ona karşı çıkmadığını söylemektedir. Ebu Ali, halkına ihsanda bulunmuş ve Burcu'l-Melik'te¹¹ vali olarak Mem'i yetkilendirmiştir. İbnü'l-Ezrak, Mem'e¹² vezir anlamında vali demiştir. Devamında da yaşlı ve tecrübeli bir devlet adamı olduğunu ve yüksek mertebeye ulaştığını belirtmiştir. Ebu Ali'nin devletini en iyi şekilde yönetip tedbir aldığını söylemesi de Mem'in vezir olduğunu göstermektedir. Ebu Ali dönemindeki başarılı politikanın ardında bu tecrübeli devlet adamı vardı. İbnü'l-Ezrak, buna vurgu yaparak Mem'in devleti yönettiğini ve en iyi tedbirleri aldığını kaydetmektedir. (İbnü'l-

¹⁰ Sibte İbnü'l-Cevzi, Sur kentine vali olarak atandığını söylemektedir. Bkz. (Sibt İbnü'l-Cevzi, 2013: XVIII, 49; Abdulgani Efendi, 1999: 25; Ripper, 2012: 166)

¹¹ Meyyâfârikîn'deki hükümdarlık sarayı kastedilmektedir.

¹² Şervîn'in kendi kestirmiş olduğu sikkenin üzerinde Şervîn b. Muhammed yazılıdır. Dolayısıyla Mem, Muhammed'in kısaltılması olarak kullanılmıştır. Bkz. (Heidemann, 1997-1998: 600)

Ezrak, 1959: 61; İbnü'l-Ezrak, 1990: 78) Mem, Ebu Ali'nin ölümünün ardından Mümehhidüddele Ebu Mansur Said zamanında da vezirlik yapmaya devam etmiştir. Mem'in ardından da oğlu Şervîn bu görevi üstlenmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 88, 91)

Ebu Ali döneminde devlet teşkilatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebu Ali zamanında Erzen valisinden bahsedilmektedir. Erzen valisi Hoca Ebü'l-Kasım el-İsfâhânî, Ebu Ali zamanında başladığı bu görevi Mümehhidüddele döneminde sürdürmüş ve Nasrüddevle'nin hükümdarlığında vezirliğe yükselmiştir. Hoca Ebü'l-Kasım, Ebu Ali'den sonra hükümdar olan Mümehhidüddele'nin 401/1010 yılında suikast sonucu öldürülmesinin ardından zekâ ve bilgeliğiyle Es'ard'da (Siirt) bulunan diğer kardeşleri Ahmed'i kurtararak devletin yıkılmasına engel olmuştur. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 106) Bu bilgiler bize Ebu Ali zamanında vezirlik ve valilik görevinin var olduğunu göstermektedir.

Ebu Ali zamanında kaynaklarca varlığı teyit edilen bir başka kurum da Vakıflar Müdürlüğü'dür. İbn Şelitâ adında bir Hristiyanın da bu kurumdan sorumlu olduğu kaydedilmektedir. İbn Şelitâ, vakıflardan gelen gelirleri biriktirmiş ve Ebu Ali'den uzun yıllar sonra Nasrüddevle zamanında bu paralarla Meyyâfârikîn'e bir su kanalı yaptırmıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 164-165; İbnü'l-Ezrak, 1990: 156; Alican, 2012: 256)

Ebu Ali zamanında var olduğu bilinen bir başka kurum ise kadılıktır. İbnü'l-Ezrak, Ebu Ali'nin öldüğü yıl 387 (998) Meyyâfârikîn kadısının da vefat ettiğini söylemektedir. Başkent kadısı Ali b. Ahmed en-Nesevî, Meyyâfârikîn'de vefat edip oraya gömülmüştür. Sonradan kadılık görevine getirilecek olan Kadı Ahmed b. Hamid'in¹³ ona vekâlet ettiğini de söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 92)

Kaynakların satır aralarında Mervânîler zamanında bir esnaf teşkilatının olduğu net bir şekilde görülmektedir. Şehir merkezlerinde çarşılar mevcuttu ve her çarşının bir şeyhi vardı. Bu şeyhler devlet adına çeşitli görevler de ifa edebiliyorlardı. Çarşı şeyhleri kriz zamanlarında halkı yönlendirecek en muteber kişilerdi. Halk da onların sözlerine kulak veriyordu. Ebu Ali suikastını yöneten Abdülber de Gıda Çarşısı'nın şeyhiydi. (İbn Butlân, 1901: 100; İbnü'l-Ezrak, 1959: 100;

¹³ Kadı Ali b. Ahmed en-Nesevî, 387 (998) yılına kadar Meyyâfârikîn kadılığını yapmıştır. Bu tarihten 400 (1010) yılına kadar Bağdat kadısı Ebu Ali Abdullah b. Mahlûs'un öğrencisi olan Ebü'l-Kasım Hasan b. Hasan b. Münzir bu görevi sürdürmüştür. Sonrasında ise iyi bir fakih olan Ahmed b. Hamid 410 (1020) yılına kadar bu görevi yapmıştır. Bkz. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 79, 108-109; İbnü'l-Ezrak, 1990: 92, 118-119)

İbnü'l-Ezrak, 1990: 88, 112, 156, 157, 159; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 276; Sibî İbnü'l-Cevzî, 2013: XIX, 258)

7. Bizanslılarla Mücadelesi

Mehmed Emin Zeki, Ebu Ali'nin devlet sınırlarını Van Gölü'nün kuzeyine kadar genişlettiğini ve Ruhâ'yı¹⁴ (Urfa) ele geçirdiğini kaydetmiştir. Ona göre bu şehir bir süre sonra Bizanslıların eline geçmiştir. 381 (991) yılında Suriye'ye ulaşan Ebu Ali, döndüğünde tekrar Ruhâ'yı almıştır. (Mehmed Emin Zeki, 1998: 42) Ancak kaynaklarda Mehmed Emin Zeki'nin verdiği bu bilgiler teyit edilememektedir.

Bizanslılar, 382 (992-993) yılında Mervânî toprakları olan Ahlat, Malazgirt, Erciş ve Bergiri (Muradiye) tarafına saldırdılar. Bu bölgeyi almak istemelerinin nedeni Van Gölü'nün kuzey kısmında kalan bu kentlerin önemli bir güzergâhta olmasıydı. Bu yol, ticaret yolu olmanın yanında Hac ziyaretlerini gerçekleştirmek isteyen Müslümanların kullandığı bir güzergâhtı. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 158; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 274; Amedroz, 1903: 124; Çevik, 2002: 159-160) Döneme en yakın tarihçi olan er-Rûzrâverî, Bizans İmparatoru'nun Ahlat ve Erciş'e saldırıp bu iki şehri aldığını ve insanların korktuğunu, ardından Ebu Ali Hasan ile aralarında on yıllık bir antlaşmanın yapıldığını kaydetmektedir. Ona göre Bizans İmparatoru antlaşmadan sonra geri dönmüştür. (Er-Rûzrâverî, 2003: VII, 149; İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 460; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 334) Her ne kadar er-Rûzrâverî'nin verdiği bilgileri kullanan İbnü'l-Esîr de bu sefer sırasında Bizans İmparatoru II. Basileious'un bölgeye geldiğini söylemişse de bu bilgi doğru değildir. Bulgaristan'da bulunan Basileious, bizzat Apahunik'e gelmemiş fakat yerine Erciş ve Ahlat'ı kuşatıp alamayan bir komutan göndermiştir. (Ripper, 2012: 172) İbnü'l-Ezrak'a göre ise Ebu Ali, Rumların karşısına çıkarak onlara saldırmış ve onları yenilgiye uğratmıştır. Ebu Ali'nin önünden kaçan Bizanslılar, İslam ordularının da yardımı geleceğini duyunca barış istemiş ve aralarında on yıllık silah kullanmama antlaşması imzalanmıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 61; İbnü'l-Ezrak, 1990: 77) Ebü'l-Ferec, bu seferin 993 yılında yapıldığını, Bizanslıların Ahlat, Malazgirt ve Erciş'i aldığını anlatmaktadır. Ebu

¹⁴ Günümüzdeki Şanlıurfa ilinin eski adıdır. Bkz. (El-İstahrî, 1870: 76; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 46; Et-Tulaytî, 2002: 283; El-Herevî, 2002: 59; İbnü'l-Fakîh, 1302: 132; Ebü'l-Fida, 1840: 277; El-Hamevî, 1977: II, 235; El-Makdisî, 1877: 54, 141, 145; İbn Havkal, 1872: 154; İbn Havkal, 1938: 226; El-Bekrî, 1945: II, 435; El-İdrisî, 2002: II, 663)

Ali'yi Ermeni ordusu komutanı olarak tanıtmakta ve Ebu Ali'nin vergi vermeyi kabulü üzerine Bizansla on yıllık bir antlaşma imzalandığını belirtmektedir. (Abu'l-Farac, 1999: I, 274) Ebü'l-Ferec'in Ebu Ali'yi Ermenilerin komutanı olarak tanıtmamasının bir yanlışlık olmadığını düşünüyoruz. Ebu Ali'nin Senasine Ermenilerinin kralı Senharib'in kızı ile evlendiğini belirtmiştik. Bu evliliğin sağladığı akrabalık, Bizanslıların bu bölgeyi işgal etme safhasında Mervânîler ile Ermenileri bir araya getirmiş olmalıdır. Ebü'l-Ferec'in Ebu Ali için Ermenilerin komutanı ifadesini kullanmasının başka bir izahı mümkün görünmemektedir. Ayrıca Ebü'l-Ferec, başka kaynaklarda rastlanılmayan vergi ödeme koşulunu da zikretmektedir. Bizanslıların gücü karşısında Mervânîler ile Ermenilerin buna rıza göstermiş olmaları makul görünmektedir. Bu antlaşma sayesinde Ebu Ali, Bizans ile uzun yıllar istikrarı sağlayacak bir kazanç sağlamıştır.

8. Meyyâfârikînîleri Sürgüne Göndermesi

Meyyâfârikîn halkı, eskiden şehre hâkim olan Hamdanîlerin iktidarını istiyordu. Hamdanîler zamanından Meyyâfârikîn'de kalan Araplar, Hamdanîlerle aynı etnisitedendi. O dönem iktidar ve ekonomi çarkı onların eliyle dönüyordu. Bunun yanında Hamdanî hükümdarı Seyfûddeve'nin Meyyâfârikîn'e olan ihtimamı, o ve ailesinin burada yaptıkları hizmetler, Araplar ve çoğu kimsenin onlara meyletmesini sağlamıştı. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 100; İbnü'l-Ezrak, 1990: 99; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 269-272; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013: XVII, 352; İbnü'l-Adîm, 1996: 89; İbnü'l-Verdî, 1996: I, 283; İbnü'l-İmranî, 1999: 177) Bu grubun Meyyâfârikîn'de ezici çoğunluğu oluşturmaları ve yeni yönetimi kabullenememeleri, onları cüretkâr tavır ve davranışlara itiyordu. Ebu Ali'nin adamları ve askerlerinin bazen sarhoş ve cahil kimseler tarafından saldırıya uğraması bu niyetlerinin izharıydı. Bu zümre, en küçük bir durumda vali veya emirden müsaade almadan asker veya Kürtleri çarşıda öldüresiye dövüyorlardı. Bir defasında geleneksel olarak atlıların giremediği Sûkü'l-Bez'e (Kumaş Çarşısı) emirin amcazadelerinden birinin at binerek girmesi sonrasında yaşananlar, Ebu Ali'nin sabrını taşırdı. Alışverişini bitirdikten sonra bu kişinin atı çarşıya pisleyince, çarşıdakiler at pislliğini elbisesinin eteğine koyup attırmışlardı. Emirın amcazadesi, hizmetçisinin at pislliğini atmasını ısrarla istemesine rağmen isteğini kabul etmemişlerdi. Bu olanlar Ebu Ali'ye anlatılınca bir hayli canını sıkılmıştı. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 65-67; İbnü'l-Ezrak, 1990: 82-83; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 333; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 65)

Askerler emirin otoritesini, Kürtler ise onun mensup olduğu milliyeti sembolize ediyordu. Arap elitinin bu isyankâr tavırları, bu kimselerin doğrudan yönetimi hedef aldıklarını gösteriyor ve tam olarak da bir otorite zaafı anlamına geliyordu. Bu kişiler, Hamdanîlerin iktidarında onlardan faydalanan Araplardı. Bâd b. Dostık, Meyyâfârikîn'i almak istediğinde onlara güzel şeyler vademiş ve bu teklifi halk tarafından kabul görülmüştü. Bâd, Meyyâfârikîn'in fethinden sonra fetihlerle uğraşırken, kardeşi Ebü'l-Fevâris bu şehrin valiliğini yapmış ve şehre hizmet etmişti. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 50-52; İbnü'l-Ezrak, 1990: 70) Ebu Ali'nin iktidarına kadar da bu zümre ile bir sorun yaşandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ebu Ali zamanında bu problemin ortaya çıkması onun yönetim anlayışına da bağlanabilir zira İbnü'l-Ezrak, Ebu Ali'nin veziri Mem'e "Ben bunlarla başedemiyorum. Emrime uymuyorlar, onların hükümdarı değilmişim gibi davranıyorlar." demektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 66)¹⁵

Ebu Ali, canını sıkın bu meseleyi tecrübeli veziri Mem'e danıştı. Her ne kadar Ebu Ali buna katlanamayacağını söylese de Mem, onlara gücünün yetmeyeceği cevabını verdi. Bu cevap, Meyyâfârikîn'deki isyankâr grubun nitelik ve nicelik olarak küçümsenemeyecekleri anlamına gelmektedir. Vezir Mem, Ebu Ali'ye niyetini belli etmemesini ve bayram namazına kadar beklemesini söyledi. Kurban veya Ramazan Bayramı'nda emirin surların dışındaki mescitte namaz kılacağı şehre duyuruldu. Halkın buna inanması için de çok miktarda silah, teçhizat, deve ve süs eşyası çıkarıldı. Halk da şehir dışına çıkıp emiri beklemeye başladı ve böylece neredeyse şehirde kimse kalmadı. Ebu Ali, bu esnada şehrin kapılarını kapattı. Emir, askerleri ile beraber şehir kapısının üzerindeki burca gitti. Surların üzerindeki adamları yakalattı. Ebu Ali, kendisine muhalefet edenlerin ileri gelenlerinden olan Muhammed b. Ebi Sakr'ı surdan atarak öldürdü. Bazı kimseler öldürüldü ve askerler halkın mallarını yağmaladı. Emir, güvendiği adamları içeri alarak diğerlerinin girişini yasakladı. Halkın büyük bir kısmı dışarıda kaldı. Dışarıda kalan halk, başka şehir ve köylere dağıldılar. Bunların çoğu gurbette öldü. Ebu Ali'nin attığı bu adım, iktidarını pekiştirmesini ve kimsenin ona karşı gelmeye cesaret edememesini sağladı. İbnü'l-Ezrak, bu olaydan sonra Ebu Ali'nin

¹⁵ İbnü'l-Esîr, Ebu Ali'nin Meyyâfârikîn halkına iyi davrandığını, onlara şefkat gösterdiğini söylemektedir. Bkz. (İbnü'l-Esîr, 1987: VII, 444; İbnü'l-Esîr, t.y.: IX, 65)

muhafif veya düşmanının kalmadığını not düşmüştür. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 65-67; İbnü'l-Ezrak, 1990: 82-83; Taron, 1907: 203)¹⁶

Stefanos von Taron bu olayı biraz farklı bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre Ebu Ali, Bizanslı bir elçinin şehre geleceğini söyleyerek Kurban Bayramı'nı şehrin dışında tebrik edeceklerini söylemişti. Halk dışarı çıktığında da kardeşi onlara saldırarak bir kısmını öldürmüştü. Ayrıca Stefanos, Meyyâfârikîn'e alınmayan birçok kişinin Âmid'e gittiğini belirtmiştir. Böylelikle bir zamanlar Meyyâfârikîn'den sürülenler, Âmid'de Ebu Ali'ye suikast gerçekleştirerek intikam almışlardı. (Taron, 1907: 203)

Bu olay sonrasında başkent Meyyâfârikîn'de pek fazla bir nüfusun kalmadığı anlaşılmaktadır. Sürgün edilen insan sayısı o kadar fazla olmuştur ki kaynaklarda Meyyâfârikîn'de Ermeni ve Yakubîlerin dışında kimsenin kalmadığı yazılmıştır. Kürtler devletin güç aldığı etnik grup olduğuna göre sürgüne tabi değillerdi. Meyyâfârikîn'de Hristiyan Ermenî ve Yakubîler ile Kürtlerin başbaşa kaldığı sonraki süreçte aralarında iyi ilişkilerin geliştiği görülmektedir. (Taron, 1907: 203; İbnü'l-Ezrak, 1990: 88; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 98-99; İbn Haldûn, 2000: IV, 411)

9. Ebu Ali'nin Öldürülmesi

387 (997) yılına gelinceye kadar Ebu Ali'nin hükümdarlığı sürdü. Meyyâfârikîn'de yaşananlardan sonra halk ondan korkup itaat etmeye devam etti. Ebu Ali, o yıl Haleb'e elçi göndererek Emir Sadüddeve Şerif b. Seyfüddeve b. Hamdân'ın kızı Sittünnâs'ı istedi. (Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013, 18: 97) Başlık parası olarak da 200 bin dirhem¹⁷ gönderildi. Ebu Ali'nin planı gelin ile beraber Âmid'e yerleşip burada kalmaktı. Sadık adamları ve Meyyâfârikîn halkının büyüklerinin eşlerinden bir heyeti Haleb'e gönderdi. Gönderilen kadınların arasında Hatib Ebu Tahir Muhammed b. Nübate'nin¹⁸ kızı da vardı. Heyet Haleb'e gittikten sonra, Ebu Ali, Meyyâfârikîn'den çıkıp Âmid'e doğru yola çıktı. Bir başka heyet de gelini karşılamaya gönderildi. Gelin ile beraber olan askerler ve siviller, Fırat Nehri'ni geçerek Ruhâ'ya vardılar. Gelin burada kaldıklarında yaşadığı huzursuzluğu etrafındakilerle paylaştı. Âmid'e yaklaştıklarında Ebu Ali'nin öldürüldüğü haberini aldılar. Ebu Ali'nin adamları Meyyâfârikîn'e

¹⁶ İbn Şeddâd bu hükümdarın ismini Ebu Ali Hasan et-Temimî olarak kaydetmiştir. Bkz. İbn Şeddâd, 1991: III/I, 329-330)

¹⁷ Gümüş para.

¹⁸ Nübate ailesi Mervânîler zamanında hatiplik ve kadılık görevlerini icra etmiş saygın bir ailedir. Bkz. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 46, 139, 228, 234)

dönerken, gelin Ruhâ'ya ve oradan Haleb'e gönderildi. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 72; İbnü'l-Ezrak, 1990: 88; İbn Haldûn, 2000: IV, 411; Ebül-Fidâ, t.y.: II, 126)

Ebu Ali, Âmid'e giderken veziri Mem'i Meyyâfârikîn'de bıraktı. Oğlu Şervîn'i de¹⁹ (Şero) yanına aldı. Hani'den akan Hev suyunun yanına geldiklerinde yağmur nedeniyle orada geceleme zorunda kalmışlardı. Sonraki gün nehri geçerek Âmid'e ilerlemeye devam ettiler. Âmid şehir merkezinin doğu tarafında olan Tel Alevi²⁰ mevkiine gelip orada çadır kurdular. Zahire Çarşısı'nın başkanı ve Âmid kentinin ileri gelenlerinden birisi olan Abdülber, Ebu Ali'yi ziyaret etti. Abdülber, iyi, hayırsever, güç sahibi ve şerefli biri olarak tanınıyordu. Ebu Ali, kendisine birçok hediye getiren Abdülber'e iyi davranıp hediyeler verdi. Hâcib Şervîn, Ebu Ali'nin kardeşi Ebu Mansur Said'i²¹ seviyor ancak Ebu Ali'den nefret ediyordu. Abdülber ile yalnız kalınca ona "Emir'in ilgisine aldanma! O, size yakınlık göstererek sizi aldatıyor. Amacı sizlere darbe vurmaktır. Meyyâfârikîn halkının başına gelenlerin aynısı sizin de başınıza gelecek." dedi. Abdülber, Şervîn'e istediği yönde bir cevap vermese de kafası karıştı. Onu karşılamak üzere hazırlık yapması için Ebu Ali'den izin isteyerek Âmid'e döndü. Şervîn'in söyledikleri onu korkuttuğu için halkı toplayarak onlarla konuştu. Abdülber, Şervîn'in aktardıklarını söyleyerek Meyyâfârikînlilerin başına gelenleri onlara hatırlattı ve bunları yaşayabileceklerini belirtti. Âmid halkı, her ne karar verir ve yaparsa onun yanında olacağını söyledi. Abdülber, yaptığı planı halka anlattı. Buna göre Ebu Ali şehre girdiğinde Abdülber onun başına para saçacaktı. Bu esnada da adamları Ebu Ali'ye saldırıp onu öldürecekti ve Ebu Ali'yi öldüren kişi şehrin hâkimi olacaktı.

Ebu Ali, sonraki gün şehre girdiğinde halk onu karşılamak üzere toplanmıştı. Emir Bâbü'l-Mâ' kapısından içeri girince Abdülber onun

---

¹⁹ Şervîn'in ismi İbnü'l-Ezrak'ta Şirve olarak yazılmış olmasına rağmen kendi kestirmiş olduğu bir sikke üzerinde ismini Şervîn olarak yazdırmıştır. Bkz. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 79; Heidemann, 1997-1998: 600)

²⁰ Günümüzde Diyarbakır şehir merkezinin doğusunda kalan Karaçalı Mahallesi'nin eski ismidir.

²¹ İbnü'l-Ezrak'ın eserinin Türkçe'ye çevirisinde yanlışlıkla Ebu Nasr diye yazılmıştır. Ebu Nasr Ahmed, Ebu Ali'nin Ebu Mansur Said'den daha küçük olan kardeşidir. Ayrıca bu dönem Mem vezir iken oğlu Şervîn hâcib idi. İbnü'l-Ezrak, aynı anda ikisini de hacib olarak tanıtmıştır. Ancak yetkilerine bakıldığında Mem'in vezir olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 79; İbnü'l-Ezrak, 1990: 83, 88, 89, 91) Sibte İbnü'l-Cevzi'de Ebu Nasr yazılıdır fakat bu bilgi yanlıştır. (Sibt İbnü'l-Cevzi, 2013: XVIII, 98)

yüzüne para saçtı. O esnada Ebu Tahir Yusuf b. Dimne adlı biri yüzünü kapatan Ebu Ali'ye saldırıp onu öldürdü. Ebu Ali'nin adamları içeri girememişti. Şervîn, onlardan Ebu Ali'nin durumunu sorunca onun cesedini surdan aşağı attılar. Şervîn, cesedi alarak Tel Alevî'de bekleyen Ebu Ali'nin kardeşi Ebu Mansur Said'in yanına gitti. O da yanındakilerle Meyyâfârikîn'e döndü. Vezir Mem, Ebu Mansur Said'e Mümehhidüddeve unvanını vererek onu hükümdar ilan etti. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 75-78; İbnü'l-Ezrak, 1990: 89-91; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 98; İbnü'l-Verdî, 1996: I, 298; El-Ömerî, 2010: XXVI, 186) Mervânî tarihi hakkında detaylı bilgiler veren kaynaklarda Ebu Ali'nin net ölüm tarihi verilmemektedir. Fakat Mervânîler devrinde yaşamış olan meşhur Hristiyan din adamı ve ilahiyatçı İliya En-Nasîbî (ö. 1046), (Yûsuf 2001:271) öldürülme tarihini 7 Zilkade 387 (11 Kasım 997) olarak vermektedir. Ayrıca her ne kadar İbnü'l-Ezrak, Mümehhidüddeve'nin Ebu Ali'nin öldürüldüğü esnada Âmid şehri girişinde olduğunu söylemişse de İliya en-Nasîbî, Mümehhidüddeve'nin Cezire şehrine hakim olduğunu ve ağabeyinin ölüm haberini alınca Meyyâfârikîn'e geldiğini söylemektedir. (İliya en-Nasîbî 1975:201) Âmid, şehri bu tarihten 415 (1024-1025) yılına kadar İbn Dimne'nin elinde kaldı. İbn Dimne, suikasttan bir süre sonra Mümehhidüddeve'ye elçi göndererek vergi verme, hutbeyi Mümehhidüddeve adına okutma ve onun adına para bastırma şartlarıyla Mervânî valisi statüsüyle iktidarını sürdürdü. (İbnü'l-Ezrak, 1959: 125; İbnü'l-Ezrak, 1990: 93-95; Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 99, 209; İbn Şeddâd, 1991: III/I, 355-356; İbn Haldûn, 2000: IV, 411; Amedroz, 1903: 128; Tufantoz, 2005: 61-65)

Ebu Ali'nin öldürülmesinden sonra hükümdar olan kardeşi Mümehhidüddeve, Haleb'e bir heyet göndererek Ebu Ali'ye istenen ve suikasttan sonra geri gönderilen Sittünnas'ı ağabeyi için belirlenen mehir üzerine getirterek onunla evlendi. (Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 99)

Ebu Ali'nin cesedi Meyyâfârikîn'e getirildikten sonra, oradan da Erzen'e götürüldü. Ebu Ali için burada bir türbe yaptırıldı. Ebu Ali'nin buraya gömülmesinin nedeni, babası Mervân ve annesi Fehm'in Erzen'de yaşıyor olmasıydı. Türbe, köprü'nün doğusundaki mescidin yukarısında kalmaktadır. (Sibte İbnü'l-Cevzî, 2013: XVIII, 98) İbnü'l-Ezrak bu türbenin zamanında da mevcut olduğunu söylemektedir. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 91) Ebu Ali'den sonra suikaste kurban giden Mümehhidüddeve de bu türbeye gömülmüştür. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 115)

Ebu Ali, öldürüldüğü sırada kardeşi Ebu Mansur Said (Mümehhidüdevle) ve Ahmed (Nasrüddevle) de onun yanındaydı. Bu iki kardeşin şehrin dışında kalıp hükümdar ile beraber şehre girmemeleri hayatta kalmalarını sağlamış ve devleti büyük bir tehlikeden kurtarmıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 104-105; Amedroz, 1903: 130) Ebu Ali'nin şehre direkt olarak girmemesi, Âmid'in yanbaşındaki Tel Alevî'de kamp kurması ve yanında getirdiği kardeşleriyle beraber şehrin dışında kalması Âmid halkına karşı duyduğu güvensizliğin işaretidir. Ebu Ali'nin Meyyâfârikîn değil de Âmid'de evlilik planı yapması, Meyyâfârikîn'den sürülüp Âmid'e yerleşen ve güçlenen grubu bertaraf etme maksadını taşımış olabilir.

10. Ebu Ali Hasan'dan Günümüze Kalan Sikke ve Kitabeler

İbnü'l-Ezrak, Ebu Ali'nin Meyyâfârikîn surlarında yaptığı onarımlara ait birkaç kitabeden bahsetmektedir. İbnü'l-Ezrak'ın zamanında var olan Meyyâfârikîn'deki bu kitabelerden herhangi biri günümüze ulaşmamıştır. (İbnü'l-Ezrak, 1990: 155) Âmid'de Dağ Kapı'nın dış yüzünde en üst kısımda bulunan ve Ebu Ali Hasan'a ait olan kitabede şunlar yazılıdır:

بِسْمِ اللَّهِ مَا أَمَرَ بَعْلَمَهُ الْإِمِيرُ الْمَنْصُورُ أَبُو عَلِيٍّ الْحَسَنُ بْنُ مَرْوَانَ أَعَزَّ اللَّهُ نَصْرَهُ سَنَةَ
سِتٍّ وَثَمَانِينَ وَثَلَاثِمِائَةً

“Allah'ın yardımına mazhar olan Ebu Ali Hasan b. Mervan tarafından 386 (996-997) yılında yaptırılmıştır.” (Beysanoğlu, 1998: I, 226-227; Gabriel, 2014: 131)

Ebu Ali Hasan döneminden günümüze kalan bazı gümüş sikkeler de bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmada Ebu Ali Hasan döneminden kalma on bir adet sikkenin kaydına ulaştık. Bu sikkelerden dokuz tanesi Meyyâfârikîn'de kestirilmiş olup 384 ve 385 tarihlidir. İki sikke ise Cezîre'de kestirilmiş ve 385 tarihini taşımaktadır. Sikkelerde İslam dünyasının otoritesi olan Abbasi halifesi el-Kâdir Billah ve siyasi gücü olan Büveyhî hükümdarı Bahâüddevle'nin ismi yazılıdır. (Zeno.ru, 2020; Numismatic.org, 2020; Poole, 1987: 339; Lowick, Cribb, 1979: 75; İlisch, 2016: 136)

Ebu Ali Hasan'a ait 387 (997-998) yılında Meyyâfârikîn'de kestirilmiş bir sikke.²²

Sonuç

Künyesi Ebu Ali, lakabı Fahrüddeve olan Hasan'ın doğum tarihi kesin olmamakla beraber tahminimize göre 940'lı yıllara denk gelmektedir. Devletin kurucusu olan Bâd b. Dostık'ın kız kardeşi Fehm, Ebu Ali'nin annesidir. Babasının ismi ise Mervân'dır. Said, Ahmed ve Kek adında üç kardeşi olan Hasan'ın Beşnevî emiri ile evli olan bir kız kardeşi vardır. Ebu Ali, öldürüldükten sonra Fadl veya Senharib adında bir oğlu ve Sitti Fatıma adında kızı dünyaya gelmiştir. Ebu Ali'nin ölümünden sonra çocukları küçük olduğundan, hükümdarlık kardeşlerine geçmiştir. Babası Mervân, Siirt ile Maden arasındaki Kûrmâs Köyü'ndendir. Mervânî ailesi Kürt Hamidî Aşireti'nin Çeharbuhtî oymağına mensupturlar.

Mervân'ın çocukları, gençlik dönemlerinden itibaren etraflarındaki kalabalıklarla birlikte dayıları Bâd b. Dostık'ın yanında gaza faaliyetleri yürütüyorlardı. Ebu Ali, kardeşlerinin en büyüğü olarak Bâd'dan sonraki en önemli kişiydi. Bâd b. Dostık'ın hükümdarlıktan önceki yılları hakkında çok az bilgi mevcuttur. Fakat Ebu Ali, tarihçilerin ifadeleriyle Bâd'ın tüm faaliyetlerinde onun yanındaydı. Bâd b. Dostık'ın hükümdar olduğu yıllarda ise Bâd tarafından bir askeri birliğin komutanı olarak görevlendirilerek Bizans İmparatoru'na isyan eden Bardas Skleros'a yardım ettiği bilinmektedir.

Ebu Ali, Bâd b. Dostık Hamdânîlerle yaptığı savaşta yaralanınca onu kurtarmak istemiş fakat şansının olmadığı anlayan Bâd'ın da telkiniyle onu orada bırakmak zorunda kalmıştır. Ebu Ali, askerleri dağlara çektikten sonra Diyâr-ı Bekr'e gelmiş ve 380 (990) yılında devletin başına geçmiştir. Hamdân'ın iki oğlu, Mervânî Devleti'ni ortadan kaldırmak ve eski topraklarını geri almak için Diyâr-ı Bekr'e girmişlerdir. Ancak yapılan savaşlarda mağlup olmuş ve liderlerinden Ebu Abdullah iki kere esir düşüp serbest bırakılmıştır. Ebu Ali'nin Benî

²² (Zeno.ru, 2020)

Hamdân'a karşı aldığı galibiyet, bölgede yeni oluşumlara yol açmıştır. Hamdânîler umutlarını kaybederken, Hamdânîlerin müttelikleri olan Beni Ukayl ve Benî Nümeyr kabileleri ön plana çıkarak devlet kurmuşlardır. Ayrıca Ebu Ali, yıkılmaya yüz tutmuş devleti bu zor durumdan kurtardığı için Mervânîlerin ikinci kurucusu olarak da kabul edilmektedir. Bâd'ın öldürülmesinden sonra bozulan orduyu toparlaması, tahta oturmak için attığı isabetli adımlar, kısa sürede üzerine gelecek olan düşmanlarını şaşırtacak kadar asker toplaması ve Hamdanî ordusunu yenmesiyle iyi bir lider olduğunu ıspatlamıştır.

Ebu Ali, hâkimiyetini sağlamlaştırıp düşmanlarını ülkesinden çıkardıktan sonra Bâd'ın fırsat odaklı ve riskli politikalarını terk etmiş ve komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmiştir. Ebu Ali döneminden kalma sikkelerin üzerinde Büveyhî hükümdarı ve Abbasî halifesinin isminin olması buna işaret etmektedir. Ayrıca Abbasîlerin rakibi ve düşmanı olan Fatimîlerin ricasıyla esir aldığı Hamdânî liderini serbest bırakması, onlarla da iyi ilişkilerinin varlığını göstermektedir. Ebu Ali'nin barışçıl siyasetinin somut bir örneği de Senasine Kralı'nın kızı ile evlenmesidir. Bu evliliğin bir ittifaka dönüştüğü, Bizans İmparatorluğu'nun bölgeye yaptığı bir nevi cezalandırma seferinden anlaşılmaktadır. Haleb Hamdânîleriyle yapmak istediği evlilik de iyi ilişkiler kurma gayesiyle attığı bir adım olmalıdır. Ebu Ali'nin takip ettiği bu siyaset, ondan sonraki hükümdarlar tarafından benimsenmiş ve bu temelde hareket etmişlerdir. Ebu Ali'nin dış politika konusundaki pozisyonu yıkılma tehlikesi geçiren devletin bekası için önemli olmuştur. Bu sayede huzur ve refahı sağlayarak işleri yoluna koymuştur.

Ebu Ali, dış ilişkileri iyileştirme yolunda adım atarken, başkentte eskiden devletin ana unsuru olan Araplarla sorunlar yaşamıştır. Tarihçilerin ifadeleri, etnik ayrılıkların yanı sıra Ebu Ali'nin müşfik tavrı ve hoşgörüsünden bu olayların turmandığına da işaret etmektedir. Ebu Ali, vezirin tavsiyesi ile muhaliflerini Meyyâfârikîn'den çıkarmış ve bunların çoğu Âmid'e gitmiştir. Âmid halkı, Meyyâfârikînîlerin başına gelen kaderi yaşamaktan korktukları için Ebu Ali'yi 387 (997) yılında Âmid girişinde öldürmüştür. Ebu Ali'nin bu icraatının neden olduğu korku ve intikam duygusu ağır bir bedel ödemesiyle sonuçlanmıştır. Bu anlamda Ebu Ali'nin iç barışı sağlama konusunda başarılı olamadığı görülmektedir.

Ebu Ali'nin 380 ile 387 yılları arasında süren hükümdarlık döneminden bazı sikkeler ve halen Âmid şehri surlarında bulunan bir kitabe günümüze ulaşmıştır. Hükümdarlığı kısa sürdüğü için hakkındaki bilgiler sınırlı bir şekilde zamanımıza yansımıştır.

Kaynakça

- Abdulgani Efendi. (1999). *Mardin Tarihi*. Zengin B. (Dzl.) Ankara: Gap Yayınları Kültür Dizisi.
- Abu'l-Farac, G. (1999). *Abu'l-Farac Tarihi*. I. Doğrul, Ö. R. (Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Albert, G. (2014). *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Kazılar*. Çetin, İ. (Çev.) Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Alican, M. (2012). *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Amedroz, H. F. (1903). The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries A.D. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 123-154.
- Andreasyan, H. (1946). *Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)*. Ankara: TTK Kütüphanesi, Basılmamış Tercüme.
- Avcı, C. (2008). Rûzrâverî. *DİA*. (XXXV. ss. 281) İstanbul: TDV.
- Beysanoğlu, Ş. (1998). *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar*. I. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Biçer, B. (2013). Selçuklular ve Kürtler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI (2), 165-202.
- Çevik, A. (2002). *XI-XIII Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ebü'l-Fida. (1840). *Takvimü'l-Büldân*. Beyrut: Darü's-Sadr.
- Ebü'l-Fidâ. (t.y.). *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*. II. Mısır: El-Matbaatü'l-Hüseyniyeti'l-Mısriyye.
- El-Antakî, Y. (1905). *Zeylu Tarihi'l-Mecmu'*. Beyrut: Matbaatü'l-Abâi'l-Yusûiyîn.
- El-Antakî, Y. (1990). *Târihü'l-Antakî*. Tedmürî, Ö. A. (Çev.) Lübnan: Cerus Burs.
- El-Azimî, M. (1984). *Tarihu Haleb*. Zağrur, İ. (Dzl.) Dimeşk: y.y.
- El-Bekrî. (1945). *Mü'cem ma İsta'ceme min Esmâi'l-Beled ve'l-Mevâdi'*. II. El-Sakâ, M. (Dzl.) Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- El-Hamevî, Y. (1977). *Mücemü'l-Büldân*. Beyrut: Dârü's-Sadr.
- El-Hamevî, Y. (1998). *El-Hazel ve'd-Dâl Beyne'd-Dâratı ve'd-Dîre*. I. Dimeşk: Menşurâtı Vezâreti"s-Sekafe.
- El-Hazimî. (1415). *El-Emâkin ev ma İttefeka Lafzuhu ve İftiarak Müsemmahu mine'l-Emkine*. I. y.y.: Darü'l-Yemame li'l-Behs ve't-Tercüme ve'n-Neşr.

- El-Herevî. (2002). *el-İşârât ila ma'rifeti'z-Ziyârât*. Ömer, A. (Dzl.) Kahire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Diniye.
- El-İdrisî. (2002). *Nüzhetü'l-Müşâk fi İhtirâki'l-Afâk*. Kahire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Diniye.
- El-İstahrî. (1870). *Kitabı el-Mesâlikü'l-Memâlik*. Liden: Beril Matbaası.
- El-Kalkaşandî, E.-A. A. (1915). *Sühhü'l-A'sâ*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Sultaniye.
- El-Katiû, A. (1412). *Merâsidü'l-İttilâ' ala Esmâi'l-Emkine ve'l-Bukâ'*. Beyrut: Darü'l-Ciyl.
- El-Kazvinî, Z. (t.y.). *Âsarü'l-Bilâd ve Ahbâri'l-İbâd, Bty*. Beyrut: Darü's-Sadr.
- El-Makdisî. (1877). *Kitabı Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim*. Leiden: Beril Matbaası.
- El-Makrizî. (1996). *İtti'azü'l-Hünefa bi-Ahbari'l-Eimmeti'l-Fâtümîyyîn ve'l-Hulefa*. II. Kahire: Lünetu İhyai't-Türas.
- El-Ömerî, Ş. (2010). *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr* (Cilt 26). Cebûrî, K. S. & en-Necm, M. (Dzl). Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye.
- En-Nüveyrî, Ş. (2004). *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. I. Fevvaz, N. M. & Fevvaz, H. K. (Dzl.). Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye.
- Er-Rûzrâverî, E. (2001). *Zeylu Kitabı Tecâribi'l-Ümem* (Cilt 7). İmamî, E.-K. (Dzl.). Tahran: Darü's-Sürüş li't-Tabaa ve'n-Neşr.
- Er-Rûzrâverî, E. Ş. (2003). *Zeylu Tecâribi'l-Ümem*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye.
- Es-Sâfedî, S. H. (2000). *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*. VIII. Arnavut, M. & Mustafa, T. (Dzl.). Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- Et-Taberî, M. (1387). *Tarihü't-Taberî*. Beyrut: Darü't-Türâs.
- Et-Tulaytilî, B. (2002). *Rihletü Bünyamin et-Tulaytilî*. Haddad, A. (Dzl.) Abudabi: Mecemü's-Sikâfî.
- Ez-Zehbî. (1985). *El-İber fi Men Gaber*. II. Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-İlmiye.
- Ez-Zehbî. (1993). *Tarihü'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşahir ve'l-A'lâm*. XIX. et-Tedmürî, Ö. A. (Dü.) Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî.
- Ez-Zehbî. (1996). *Siyeru A'lami'n-Nübela*. XVIII. Arnavut, Ş. & Zeybek, İ. (Dzl) Beyrut: Müessetü'r-Risale.
- Ez-Ziriklî, & Hayrüddin. (1085). *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn.
- Flury, V. (1920). *İslamische Schriftbänder Amida-Diarbekr*. Basel, Paris: Text Abbildungen.

- Gabriel, A. (2014). *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Kazılar*. Çetin, İ. (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Heidemann, S. (1997-1998). A New Ruler of the Marwanid Emirate in 401/1010 and Further Consideration on the Legitimizing Power of Regicide. *Aram*, 9-10, ss. 599-615.
- Honigsmann, E. (1970). Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı. (F. Işıltan, Çev.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İbn Butlân. (1901). *Da'vetü'l-Etibbâ ala Mezhebi Kelile ve'd-Dimne*. Zelzel, B. (Dzl.) İskenderiye: Matbaatü'l-Hudeyviye.
- İbn Haldûn, E. (2000). Tarihi İbn Haldûn. III-IV. H. Şehade, (Dzl.) Beyrut: Darü'l-Fikr.
- İbn Hallikan, Ş. (1978). Vefayâtü'l-Ayân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman. I. Abbas, İ. (Dü.) Beyrut: Darü's-Sadr.
- İbn Havkal. (1938). *Kitabu Suretü'l-Ard*. Beyrut: Darü's-Sadr.
- İbn Havkal, E.-K. (1872). *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Leiden: Beril Matbaası.
- İbn Hurdâzbih. (1889). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Leiden: Beril Matbaası.
- İbn Kalânîsî, H. (1908). Tarihi Ebû Ya'lâ Hamza İbn Kalânîsî el-Mâ'rûf bi Zeyli Tarihi Dimeşk. Beyrut: Matbaâti Abâi'l-Yeûyyîn.
- İbn Miskeveyh. (2001). *Tecâribü'l-Ümem ve Teakibü'l-Himem*. VII. İmâmî, E.-K. (Dzl.) Tahran: Darü's-Sürûş li't-Tebaa ve'n-Neşr.
- İbn Şeddâd. (1991). *el-A'lakü'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şam ve'Cezi're*. III/I. Abare, Y. Z. (Dzl.) Şam: Menşuratu Vezerati's-Sakafe.
- İbn Tağriberdî. (1935). *En-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire*. IV. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriye.
- İbnü'l-Adîm, K. (1996). *Zübdet'ül-Halib min Tarihi'l-Haleb*, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-İlmiye.
- İbnü'l-Adîm, K. (t.y.). *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb*. I,II. Zükar, S. (Dzl.) Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbnü'l-Esîr. (1980). *El-Lübâb fî Tehzibi'l-Ensâb*. Beyrut: Dârü's-Sadr.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *el-Kâmil fî't-Tarih*. VII. el-Kadı, E.-F. A. (Dzl.) Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- İbnü'l-Esîr. (t.y.). İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi. IX. Özyayın, A. (Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Ezrak, A. (1909). *Târihü'l-Fârikî*. A'vad, B. A. (Dzl.) Kahire: Hey'etü'l-Amme li Şuuni'l-Metabi'l-Emîriye.
- İbnü'l-Ezrak, A. (1990). *Mervânî Kürtleri Tarihi*. II. Bozarlan, M. E. (Çev.) İstanbul: Koral Yayınevi.
- İbnü'l-Fakîh. (1996). *el-Büldân*. el-Hâdî, Y. (Dzl.) Beyrut: Alemü'l-Kütüb.

- İbnü'l-Fakîh, A. (1302). *Muhtasarı Kitâbi'l-Büldân*. Leiden: Beril Matbaası.
- İbnü'l-Fuvatî. (1416). *Mecmeü'l-Adâb fî Mü'cemi'l-Elkâb*. VI. Kazım, M. (Dü.) Tahran: Müessetü't-Tebaa ve'n-Neşr.
- İbnü'l-İbrî. (1994). *Muhtasârü't-Tarihi'd-Düvel*. Lübnan: Daru Raidi'l-Lübnanî.
- İbnü'l-İmâd el-Hanbelî. (1986). *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbarî men Zeheb*. V. Arnavut, M. (Dzl.) Beyrut-Dimeşk: Daru İbn Kesîr.
- İbnü'l-İmranî. (1999). *el-İnbâ fî Tarihi'l-Hülefâ*. Samirî, K. (Dzl.) Kahire: Darü'l-Afaki'l-Arabiye.
- İbnü'l-Verdî, Z. (1996). *Tarihu İbni'l-Verdî*. I. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- İlisch, L. (2016). *Reports Of The State Hermitage Museum LXXIV*. Saint Petersburg: The State Hermitage Publishers.
- İlyâ en-Nasibî. (1975) *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)*. Trc. Habbi Joseph. Baghdad: Syriac Academy Publication.
- Katip Çelebi. (2010). *Süllemü'l-Vüsûl ila Tabakati'l-Fuhûl*. I. İhsanoğlu, E. (Dzl.) İstanbul: Mektebetu İrsaka.
- Kaya, A. (2014). Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi*, (59). ss. 201-232
- Konyar, B. (1936). *Diyarbakir Kitabeleri*. I-II. Ankara: Ulus Basımevi.
- Lowick, N.M.; Cribb, J. E. (1979). *Oriental Hoards. Coin Hoards* içinde. V, içinde ss. 74-100.
- Mehmed Emin Zeki. (1948). *Tarihu'd-Düveli'-İmârâti'l-Kürdiyye fî Ahdi'l-İslâmî*. Mısır: Mektebetü's-Saade.
- Mehmed Emin Zeki. (1998). *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhir-i Kurd u Kurdistan)*. Baban, M. Yağmur, Kutlay, S. (Çev.) Spanga, Swedan: Apec & Öz-Ge Yayınları.
- Muhammed b. Hial. (1988). *Kitabü'r-Rebi'*. Abbas, İ. (Dzl.) Beyrut: Darü'l-Arabi'l-İslâmî.
- Nâsır-ı Hüsrev. (1993). *Sefernâme*. Haşap, Y. (Çev.) Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab.
- Numismatic.org*. (2020, 04 05). Marwanid: <http://numismatics.org/search/results?q=marwanid> adresinden alındı
- Oriental Coins Database*. (2020, 04 05). Zeno.ru: <https://www.zeno.ru/search.php?searchid=432276> adresinden alındı

- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. Işıltan, F. (Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Parla, C. (1990). *Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Poole, S. (1967). *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum* (Vol. III). Bologna: Forni Editore.
- Poole, S. (1987). *Catalogue of the Collection of Arabic Coins Preserved in the Khedivial Library at Cairo*. London.
- Psellos, M. (2014). *Mikhael Psellos'un Khronografya'sı*. (I. Demirkent, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ripper, T. (2012). *Diyarbakır Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*. Fırat, B. Ş. (Çev.) İstanbul: Avesta Yayınları.
- Sibt İbnü'l-Cevzi. (2013). *Mir'atü'z-Zaman fi Târihi'l-A'yân*. XVII-XVIII. Muhammed Berekat, K. M.-H. (Dzl.) Dimeşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiye.
- Skylitzes, J. (2010). *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. Wortley, J. (Çev.) New York: Cambridge University Press.
- Şerefhan Bitlisi. (1971). *Şerefname Kürt Tarihi*. I. Bozarslan, M. E. (Çev.) İstanbul: Ant Yayınları.
- Taron, S. v. (1907). *Des Stephanos von Taron Armenische Geschichte*. Leipzig: B. G. Teubner.
- Tufantoz, A. (2005). *Ortaçağ'da Diyarbakır Mervanoğulları/990-1085*. Ankara: Aça Yayınları.
- Tufantoz, A. (2006). *Nasrüddevle. DİA. XXXII*. Ankara: TDV.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Andreasyan, H. D. (Çev.) Ankara: TTK.
- Vasiliev, A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Cilt 1). Mansel, A. M. (Çev.) Ankara: Maarif Matbaası.
- Yaz, A. (2019). *Mervânî Emiri Nasrüddevle Ahmed ve Dönemi*. Ankara : Akademisyen Kitabevi.
- Yaz, A. (2019). *Mervânî Vezirleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Yusuf, A. (1972). *Ed-Devletü'd-Düstekiye fi Kürdistani'l-Vüsta*. I. Bağdat: Matbaatü'l-Liva.
- Yusuf, A. (2001). *Ed-Devletü'd-Düstekiye fi Kürdistani'l-Vüstâ*. II. Erbil: Dâr Ârâs.
- Zeno.ru. (2020, 12 24). Oriental Coins Database: Zeno.ru/showgallery.php?cat=14426

Zonaras. (2008). *Tarihlerin Özeti*. Umar, B. (Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 345-362
ISSN: 1302-6879

Yeşil Alan ve Fiziksel Aktivitenin İnsan Mutluluğu Üzerindeki Etkisinin Saptanmasında Bir Yöntem*
Method For Determining the Effects of Green Space and Physical Activity on Human Happiness

- **Sinem AYDOĞDU BIÇAK***
- **Nilgün Çolpan ERKAN****

*Yüksek Şehir Plancısı, Aydoğdu Planlama Müh. İnş. Petrol ve Doğalgaz A.Ş., İstanbul/Türkiye
saydogdubicak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2777-3682

** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul/Türkiye.
Assoc. Prof. Dr., Yıldız Technical University, Department of City and Regional Planning, İstanbul/Turkey.
nilerkan@yildiz.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4252-4764

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

14/03/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

02/06/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atf: Aydoğdu, Bıçak, S., Erkan, N.Ç., Yeşil Alan ve Fiziksel Aktivitenin İnsan Mutluluğu Üzerindeki Etkisinin Saptanmasında Bir Yöntem, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 345-362

Citation: Aydoğdu, Bıçak, S., Erkan, N.Ç., Method For Determining the Effects of Green Space and Physical Activity on Human Happiness, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 345-362

Öz

İnsanoğlu temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayabildiği andan itibaren fiziksel çevresiyle olan ilişkilerinin düzenlenmesinde pek çok yaklaşım geliştirmiş, barınma ve üretim amaçlı kentler kurmuştur. Kentleşme oranı arttıkça ve hız kazandıkça pek çok yerleşmede önce merkez alanları, daha sonra konut alanları giderek doğadan uzaklaşmaya başlamıştır. Günümüz koşullarında hızlı ve plansız gelişme, plan kararlarına aykırı yapılaşma, kentsel dönüşüm kararları vb. nedenler konut alanlarında yoğunluğu arttırmakta, bu durum kentsel yeşil alanların giderek azalmasına, geçirimsiz/yansıtıcı yüzeylerin artmasına ve kentlerde yaşayanların doğa ile ilişkisinin kopmasına neden olmaktadır. Ayrıca çalışma hayatındaki rekabet, gündelik hayatta karşılaşılan sorunlarla birlikte stres, gerginlik gibi olumsuz durumlar artmakta, doğa ile ilişkisi bozulan insanın kendisini yenileyebileceği imkânlar giderek azalmaktadır. Bu doğrultuda yaşamın her alanında olduğu gibi fiziki mekânda yapılacak düzenlemelerle bireylerin iyi oluş halinin dolayısıyla mutluluğunun artırılması önem kazanmaktadır. Bu çalışmada kentlerde yaşayan bireylerin iyi oluş halini arttırmaya katkı sağlayacak mekânsal unsurlar, konut yaşam çevresindeki yeşil alanlar ile konut yaşam çevresinin fiziksel aktiviteye uygulanığu bağlamında incelenmektedir. Araştırma öncelikle kullanıcıların konut yaşam çevrelerinde onları mutlu eden konuların saptanması amacıyla pilot çalışma ile başlamıştır. Pilot çalışmadan elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulan anket formu, İstanbul'da yaşayan 126 kişiye uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler değerlendirilerek fiziki mekânda bireylerin mutluluğunu arttırmaya yönelik yapılabilecek uygulamalar saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öznel iyi oluş, mutluluk, yeşil alan, fiziksel aktivite.

* Bu çalışma sorumlu yazarın, Doç. Dr. Nilgün Çolpan Erkan danışmanlığında "Yeşil Alanların ve Fiziksel Aktivitenin Kentli Nüfusun Mutluluğu Üzerindeki Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

From the moment human beings can meet their basic life needs, they have developed many approaches in organizing their relations with their physical environment, and established cities for shelter and production. As the rate of urbanization increases and accelerates, the central areas and then the residential areas gradually started to move away from nature in many settlements. In today's conditions, rapid and unplanned development, construction contrary to plan decisions, urban transformation decisions, etc. The reasons increase the density in the residential areas, which causes the urban green areas to decrease gradually, the impermeable / reflective surfaces to increase and the urban residents to break the relationship with nature. In addition, negative situations such as competition in work life, problems encountered in daily life, stress and tension increase, and opportunities for people whose relationship with nature deteriorates to renew themselves are gradually decreasing. In this direction, as in all areas of life, it is important to increase the well-being of individuals and thus their happiness with the arrangements to be made in physical space. In this study, the spatial elements that will contribute to improving the well-being of the individuals living in the cities are examined in the context of the suitability of the green areas around the residential life and the physical activity of the residential life environment. The research first started with a pilot study in order to identify the issues that make them happy in the residential living environments of the users. The questionnaire form created in line with the information obtained from the pilot study was applied to 126 people living in Istanbul. By evaluating the data obtained from the surveys, applications that can be done to increase the happiness of individuals in physical space have been determined.

Keywords: Subjective well-being, happiness, green space, physical activity

Giriş

Günümüzde özellikle büyük kentlerde arttırılan yapılaşma koşullarına paralel olarak konut alanlarında yapı ve insan yoğunluğu artmakta, bu durum kentsel yeşil alanların giderek azalmasına, geçirimsiz/yansıtıcı yüzeylerin artarak kentlinin doğa ile ilişkisinin kopmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak kentli birey sosyal, ekonomik ve psikolojik zorluklar ile başetmeye çalışırken, ağırlaşan yaşam koşulları, yolda harcanan zaman, elverişsiz çalışma ve yaşam mekânları nedeniyle daha çok stres altında kalmaktadır. Doğal çevre ile ilişkisi kopan kentli insanın dinlenip, yenilenebileceği mekanlar ve imkânlar giderek azalmaktadır. Ayrıca günümüz yaşam koşullarının şekillendirdiği motorlu taşıtlara bağımlılık, iş hayatında makineleşmenin yaygınlaşması, fiziksel aktivite gerektirmeyen gündelik aktivitelerin ve serbest zaman aktivitelerinin çeşitlenmesi gibi gelişmeler, fiziksel aktivitenin giderek daha az

gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Sağlık açısından önem taşıyan fiziksel aktiviteye gerekli önemin verilmemesi durumunda pek çok kronik rahatsızlığın yanı sıra psikolojik rahatsızlıklar da ortaya çıkmakta, bu durum toplum sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak psikolojik rahatsızlıklar kentlerde yaşayan bireylerde daha fazla görülmektedir (Başterzi, 2015:35). Bu durum değerlendirildiğinde kentli bireylerin iyi olma hallerinin artırılması hem bireysel hem de toplumsal açıdan önem taşımaktadır. Ekonomik ve sosyal göstergeler toplumsal iyi oluşun önemli yönlerini içerse de eksik kaldığı noktalar bulunmaktadır. Buna bağlı problemleri nedeniyle de ek göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumların yaşam kalitesini değerlendirmede ekonomik ve sosyal göstergelerle birlikte ele alınması gereken bir diğer gösterge öznel iyi oluştur (Diener, Kesebir ve Lucas, 2008). Öznel iyi oluş, pek çok olumlu ruh sağlığı bileşeni ile ilişkilidir. Yaşamına ilişkin olumlu değerlendirmeye sahip bireyler daha üretken, problemleriyle daha kolay baş eden, sosyal ilişkilerinde daha başarılı ve doyumlu, çatışma çözme becerileri daha gelişmiştir (Diener, Oishi ve Lucas, 2003; Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade, 2005). Bu doğrultuda yaşamın her alanında olduğu gibi fiziki mekânda yapılacak düzenlemelerle bireylerin iyi oluş halinin dolayısıyla mutluluğunun artırılması önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada kentlerde yaşayan bireylerin iyi oluş halini arttırmaya katkı sağlayacak mekânsal unsurlardan konut yaşam çevreleri, yeşil alanlar ve bireylerin fiziksel aktivite düzeyi incelenmektedir. Çalışma kapsamında mutluluk kavramı öznel iyi oluş ölçütleri ile değerlendirilirken, konut yaşam çevresi yaşanılan konut tipi ve kat sayısı, yeşil alanlar konut yaşam çevresindeki tüm yeşil alanları kapsayacak biçimde; parklar, spor alanları, konut bahçeleri, düşey yeşil sistemler, ağaçlandırılmış akslar ve benzeri unsurlarla, fiziksel aktivite ise katılımcıların fiziksel aktivite durumunu ölçmeye yönelik sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda yürüyüş yapma, spor faaliyetleri bağlamında ele alınmaktadır. Öznel iyi oluşu etkileyen sosyo-ekonomik ölçütler ise bu çalışmada değerlendirme dışı bırakılmıştır.

1. Mutluluk Kavramı ve Etkileyen Faktörler

Mutluluk, insanların yaşamları boyunca olmak istedikleri ve ulaşmak için çaba gösterdikleri psikolojik ve biyolojik bir durumdur. Mutluluğun hissedilen bir duygu ya da his esnasındaki durum olduğu söylenebilir. Mutluluğun insanlar için temel konulardan biri olmasının nedeni, hemen hemen herkesin mutlu olmayı arzu

etmesidir. Tarihin her döneminde insanların mutluluğa bakışı farklı olmuştur. Antik dönem ve Ortaçağ boyunca mutluluk, talihin veya Tanrı'nın etkisinden bağımsız düşünülmezken, Aydınlanma Döneminde yaşanan kırılma ile insan, kendi mutluluğunun tek belirleyicisi olarak düşünölmeye başlanmıştır. Modern dönemdeki mutluluk anlayışı da Aydınlanma döneminde ortaya çıkan gelişmelerin ürünüdür. Günümüzde ise mutluluk; beklentilerin tatmini, memnuniyet, hoşnutluk duygusu, bedenen ve zihnen iyi oluş hali gibi ölçölen ve yorumlanan pozitif iyi olma durumu şeklinde varlık göstermekte ve pozitif psikolojinin çalışma alanına girmektedir (McMahon, 2013; Veenhoven ve Dumludağ, 2015).

Pozitif psikolojide mutluluk ile ilgili olarak iyi oluş, psikolojik iyi oluş ve öznel iyi oluş olmak üzere birbiri arasında hiyerarşik bir yapı bulunan kavramlar bulunmaktadır. Bireylerin iyi olma durumunu psikolojik açıdan ele alan kavram iyi oluştur. İyi oluş, öznel iyi oluş (hedonik, subjective well-being) ve psikolojik iyi oluş (eudaimonik, psychological well-being) olmak üzere iki yaklaşım ile açıklanmaktadır (Diener, 1984; Ryff, 1989).

Pozitif psikoloji alanında çalışmalar yapan Lyubomirsky (2001:241) mutluluğu, neşe, tatmin ile yaşamdan duyulan memnuniyetin bir birleşimi olarak tanımlarken, Diener (1984:543) olumlu duyguların sık, olumsuz duyguların az yaşanması ve yaşamdan yüksek doyum alma olarak tanımlamaktadır.

Mutluluğun belirleyicilerinin ne olduğu ve elde edilebilir olup olmadığı ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade (2005:116) konuyla ilgili araştırmalardan yola çıkarak yaptıkları bir meta-analizde, mutluluğu belirleyen faktörleri üç grupta toplamışlardır. Bunlardan ilki yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, yaşanılan yer gibi değişkenlerden oluşan yaşam şartlarıdır. Yaşam şartlarının mutluluğu %10 oranında etkilediği belirtilmiştir. İkinci grup ise genetik özelliklerdir. Genetik özelliklerin mutluluğu %50 oranında etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü grubu ise amaçlı etkinlikler oluşturmaktadır. Amaçlı etkinliklerin mutluluğa etkisi %40 olarak belirtilmiştir. Amaçlı etkinlikler kapsamında, iyilik yapmak, sosyal ilişkileri geliştirmek, egzersiz yapmak, olumlu düşünmek gibi etkinlikler bulunmaktadır. Bu etkinliklerin ortak özellikleri, öğrenilebilir ve geliştirilebilir olmalarıdır. Bir başka deyişle amaçlı etkinlikler bireyin denetiminde olan faaliyetlerdir.

Kentsel mekandaki yeşil alanların ruhsal, fiziksel ve toplumsal sağlık alanlarında bireylerin yaşamına katkısına bakıldığında olumlu etkileri bulunduğu açıkça görölmektedir. Ruhsal sağlık alanında yeşil alanların özellikle psikolojik işlevleri etkili olmakta, açık ve doğal

alanlarda bulunmak, doğayla temas içerisinde olmak stres ve diğer duygusal bozuklukların giderilmesinde etkili olmakta, bireyin öznel iyi oluşunu arttırmaktadır Fiziksel sağlık alanında ise yeşil alanların özellikle rekreasyonel işlevleri ve fiziksel aktivite olanakları etkili olmaktadır. Yeşil alanların kişinin mutluluğuna etkisi aktif ve pasif katılım ile olmaktadır. Aktif katılım yeşil alandaki rekreasyonel faaliyetler, fiziksel aktivite ve bitkilerle uğraşma gibi faaliyetleri içermektedir. Pasif katılım ise yeşil alanları seyretme ve doğrudan görülmese de bu tür alanların var olduğunun ve istenildiğinde görülebileceğinin bilinmesi ile gerçekleşmektedir (Ulrich ve Addoms, 1981). Doğal ortamların görüntüsü insan sağlığını ve iyi oluşunu olumlu olarak etkilemekte, pencereden görülen doğal çevrenin yaşam memnuniyetine katkıda bulunduğu ifade edilmektedir (Kaplan, 2001). Bu kapsamda çeşitli çalışmalar yapılmış ve yeşil alanlar ile fiziksel aktivitenin bireylerin mutluluğu üzerindeki etkisi ortaya konmuştur.

Ulrich (1979) tarafından doğanın görsel olarak algılanmasının kaygı düzeyi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla sınav nedeniyle anksiyete yaşayan öğrenciler ile bir çalışma yapılmıştır. Öğrenciler iki gruba ayrılmış, gruplardan birine yeşil bitki örtüsünün hakim olduğu doğa görüntüleri, diğerine doğa unsurlarından yoksun kentsel görüntüler izletilmiş, doğa görüntülerini izleyen grup kendini daha iyi hissederken diğer grup üyelerinin daha kötü hissettiğı saptanmıştır. Çalışmaya göre doğa görüntüleri olumlu duyguları arttırmakta ve uyarı halini önemli ölçüde azaltmakta, kentsel görüntüler ise üzüntü, öfke ve saldırganlık duygularını arttırmaktadır. 1979 yılında yapılan çalışmanın devamı olarak stresli olmayan kişilerle yapılan çalışmada katılımcılara su ögesinin hakim olduğu doğa sahneleri, bitki örtüsünün hakim olduğu doğa sahneleri ve su veya bitki örtüsü bulunmayan kentsel ortamlar gösterilerek hem psikolojik hem de fizyolojik ölçümler yapılmıştır. Çalışmanın sonucuna kentsel görüntüler, su ve bitki örtüsünün hakim olduğu görüntülere oranla psikoloji üzerinde olumsuz etkiye sahiptir (Ulrich, 1981). Ulrich vd. (1991) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise doğal manzaraları seyreden bireylerin fizyolojik ve psiko-fizyolojik tepkileri (kalp atış hızı, kan basıncı, adale gerilimi, beyin dalgaları) ölçülmüştür. Çalışmanın sonuçlarına göre doğal manzaraları seyretmenin stres üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre insanın doğa ile sadece görsel temastan bile fayda sağladığı görülmektedir Bertram ve Rehdez (2015) tarafından kentsel yeşil alanların bireylerin iyi oluşları üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla yapılan çalışmaya göre konut çevresinde yer alan yeşil alanların bireylerin mutluluğu üzerinde önce artan, sonra azalan bir etkisi

olmaktadır. Bu durum yeşil alanlara yakın olmanın yalnızca konfor değil, aynı zamanda tikanıklık ya da suç korkusu gibi olumsuzluklara neden olması ile ilgilidir.

Kaczynski ve Henderson (2007) tarafından yapılan çalışmaya göre parklara yakınlık fiziksel aktiviteyi artırmakta, yapılan aktivitenin bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlığı üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.

Bowler vd. (2010) tarafından yapılan çalışmaya göre ise doğal çevrede yapılan aktivitelerin yapay çevrede yapılanlara göre daha etkili olduğu, doğal ortamda bulunanların yapay ortamda bulunanlara göre öfke, zihinsel yorgunluk, üzüntü gibi olumsuz duyguları daha az sergiledikleri görülmektedir.

Fox (1999) yaptığı çalışmada fiziksel aktivitenin anksiyeteyi azalttığı ve fiziksel aktivitenin kendini algılama ve öz saygıyı geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada ayrıca fiziksel aktivitenin duygusal durumu değiştirdiği ve bilişsel fonksiyonlar için yararlı olduğu belirlenmiştir.

Hassmen, Koivula ve Uutela (2000) tarafından fiziksel aktivite sıklığı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin ortaya konması amacıyla yapılan çalışmaya göre haftada 2-3 defa fiziksel aktivitede bulunanların depresyon, kızgınlık, güvensizlik ve stres oranlarının düşük olduğu görülmüştür. Düzenli fiziksel aktivite algısı olanlarda sağlıklı ve formda olma oranının, tutarlılık duygusu ve sosyal bütünleşme duygularının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Yapılan çalışmalar, gerek yeşil alanların gerek yeşil alanlarda gerçekleştirilen fiziksel aktivitenin bireylerin mutluluğu üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak bu çalışmada da İstanbul'da yaşayan kentlilerin mutluluklarında yeşil alan ve fiziksel hareketin etkileri araştırılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Bireylerin mutluluk düzeyinin yükseltilmesinde konut yaşam çevresindeki yeşil alanların ve fiziksel aktivitenin etkisinin ölçülmesine yönelik yapılan çalışmada, ilk olarak literatür araştırması yapılmış, çalışmaya yön verecek kavramsal bilgiler derlenmiştir. Literatür araştırmasından elde edilen bilgiler doğrultusunda çalışmayı yönlendirecek araştırma modeli oluşturulmuştur.

Çalışmanın materyali yeşil alanların kullanıcıların mutluluğu üzerindeki etkisini saptamak amacıyla oluşturulan çevrimiçi anket formunu dolduran yetişkinler ile yüz yüze yapılan ankete katılan 65 yaş üstü yaşlılardan oluşmaktadır. Çevrimiçi ankete 29.11.2017-26.03.2018 tarihleri arasında İstanbul İli'nden 120 kişi katılmıştır. 65

yaş ve üstü grubun internet kullanım oranı düşük olduğu için bu yaş grubu ile yüz yüze görüşme yöntemi ile 6 adet anket yapılmıştır. Anket uygulanan toplam kişi sayısı 126'dır.

2.1. Yöntem

Yapılan çalışma bir yöntem denemesi olduğundan anket sayısı 126 ile sınırlı tutulmuştur. Mutluluk ölçekleri, yaşanan çevre, yeşil alan ve fiziksel aktivite arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik yapılan analiz çalışmaları Minitab 18 istatistik programı kullanılarak yapılmıştır.

Katılımcıların mutluluk düzeylerine göre değerlendirilmesi ise mutluluğu dolaylı yoldan ölçen Oxford Mutluluk Ölçeği kullanılarak yapılmıştır. Oxford Mutluluk Ölçeğinden alınan yüksek puanlar bireyin mutlu olduğunu, düşük puanlar ile bireyin mutsuz olduğunu göstermekte olduğundan mutluluk düzeylerine ilişkin değerlendirme yapabilmek için katılımcılar, az mutlu ve mutlu olarak gruplandırılmıştır. Gruplandırma işlemi yapılırken medyan¹ değerinden yararlanılmıştır.

Oxford Mutluluk Ölçeği ile Öznel Mutluluk Ölçeği'ne ilişkin soruların değerlendirilmesi ile her katılımcı için iki ayrı mutluluk puanı hesaplanmıştır. Bu çalışmada katılımcıların Oxford Mutluluk Ölçeği puanları 58-161, Öznel Mutluluk Ölçeği puanları ise 5-28 arasında değişmektedir. Oxford Mutluluk Ölçeği ile Öznel Mutluluk Ölçeği arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla korelasyon analizi² yapılmış, $r = 0.72$ değeri elde edilmiştir. Bu durum katılımcıların verdikleri cevapların tutarlı olduğunu göstermektedir.

2.2. Anket Sorularının Oluşturulması

Araştırma öncelikle kullanıcıların konut yaşam çevrelerinde onları mutlu eden konuların saptanması amacıyla pilot çalışma ile başlamış, mutluluk düzeyi ve mekânsal ölçütler arasındaki ilişki test edilmiş ve gerçekleştirilecek çalışma için soru tipleri belirlenmiştir.

---

¹ Medyan, büyükten küçüğe veya küçükten büyüğe doğru sıralanan bir seride tam orta noktaya düşen ve seriyi eşit iki parçaya ayıran gözlem değeridir (Görmüş, 2013).

² Korelasyon, değişkenler arasında ilişki düzeyini ifade eden istatistiksel bir kavramdır. "r" ile ifade edilen korelasyon katsayısı, (+1) ile (-1) arasında değerler almaktadır. Değişkenler birlikte azalıp birlikte çoğalan değerler alıyorsa ilişki (+) yönde, bir değişken azalırken diğeri çoğalıyorsa ya da bir değişken çoğalırken diğeri azalıyorsa ilişki (-) yönde çıkmaktadır. Değişkenler arasında (+) ya da (-) yönde sistemli bir değişim yoksa "r" katsayısı 0'a yakın değerler almaktadır. Katsayının ± 1 'e yaklaşması ilişkinin mükemmelliğini, sıfıra yaklaşması ise ilişkinin zayıflığını ya da ilişkisizliği göstermektedir (Karasar, 2006:271).

Pilot çalışmada bireylerin mutluluk düzeyinin belirlenmesi için literatürde yer alan ve Türkçe uyarlaması yapılan Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu; kentsel mekânda mutlu eden “şeyleri” öğrenmek için de “sokağa çıktığınızda sizi mutlu edecek üç şeyi belirtiniz” açık uçlu sorusu yöneltmiştir. Katılımcıların “sokağa çıktığınızda sizi mutlu edecek üç şeyi belirtiniz” sorusuna verdiği cevaplar fiziksel çevre (kaldırım genişliği, estetik yapılar, yeşil alan vb) ve sosyal çevre (saygılı insanlar, gülen çocuklar vb) olmak üzere 2 grupta sınıflandırılmıştır. Katılımcıların %70’i fiziksel çevreye %30’u ise sosyal çevreye ilişkin cevaplar vermiştir. Fiziksel çevreye ilişkin verilen cevapların %61’i yeşil alanlara ilişkindir. Yeşil alanlar işlevsel özellikleri doğrultusunda öznel iyi oluşu farklı boyutlar üzerinden etkilemekte ve bireyin mutluluğunu arttırmada etkili olmaktadır. Yeşil alanların öznel iyi oluş üzerindeki etkisi yeşil alan kullanımı ve yeşil alan varlığının sağladığı fayda üzerinden gerçekleşmektedir.

Pilot çalışmadan elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulan anket formunda kişisel bilgiler, mutluluğun ölçülmesine yönelik sorular, konut yaşam çevresine ilişkin sorular, fiziksel aktivite düzeyine ilişkin sorular yer almaktadır. Katılımcıların mutluluk düzeyinin ölçülmesi için birbiriyle desteklenmek üzere Oxford Mutluluk Ölçeği³ ve Öznel Mutluluk Ölçeği⁴ kullanılmıştır.

Bireylerin mutluluğunun artırılmasında yeşil alanlar kadar fiziksel aktivitenin de etkili olduğu literatür araştırması kapsamında elde edilen bilgiler arasında yer almaktadır. Bu nedenle oluşturulan ankete fiziksel aktiviteye ilişkin sorular da eklenmiştir. Günümüz yaşam koşullarının şekillendirdiği motorlu taşıtlara bağımlılık, iş hayatında makineleşmenin yaygınlaşması, fiziksel aktivite gerektirmeyen gündelik aktivitelerin ve serbest zaman aktivitelerinin çeşitlenmesi gibi gelişmeler, fiziksel aktivitenin giderek daha az gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Sağlık açısından önem taşıyan fiziksel aktiviteye gerekli önemin verilmemesi durumunda pek çok

³ Oxford Mutluluk Ölçeği, (Hills ve Argyle, 2002) tarafından mutluluğu ölçmek üzere geliştirilmiş, 29 maddelik ve 6’lı likert tipi bir ölçme aracıdır. Katılımcıların ölçekte yer alan sorulara verdikleri puanlar toplanarak toplam Oxford mutluluk puanı elde edilmekte, alınan puanlar 29-174 arasında değişmektedir. Oxford Mutluluk Ölçeğinin Türkçe uyarlaması Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından yapılmıştır.

⁴ Öznel mutluluk ölçeği ise (Lyubomirsky ve Lepper, 1999) tarafından geliştirilmiş, 7’li likert tipi bir ölçme aracı olup, 4 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılardan her bir maddede yer alan ifadeye katılma oranlarını belirtmeleri istenmekte, ölçekteki her bir soruya verilen puanlar toplanarak toplam öznel mutluluk puanı elde edilmektedir. Öznel mutluluk ölçeğinden alınan puanlar 4 ile 28 arasında değişmektedir. Öznel Mutluluk Ölçeğinin Türkçe uyarlaması Doğan ve Totan (2013) tarafından yapılmıştır.

kronik rahatsızlığın yanı sıra psikolojik rahatsızlıklar ortaya çıkmakta, bu durum toplum sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Anketin “yaşanılan çevre” bölümünde, konut yaşam çevresine ilişkin sorular yer almaktadır. Konut yaşam çevresine yönelik sorular arasında katılımcıların kaç yıldır o çevrede yaşadıkları, yaşadıkları konut tipi, kaçınıcı katta yaşadıklarına ilişkin sorular yer almaktadır. Anketin “yeşil alanlar” bölümünde konut yaşam çevresindeki yeşil alan varlığı ve yeşil alan kullanımının özellikleri araştırılmakta, katılımcının yeşil alan varlığına ve yeşil alan kullanımına ilişkin değerlendirmelerine dayalı verilerin elde edilmesi amaçlanmaktadır. “Fiziksel aktivite” bölümünde ise katılımcıların fiziksel aktivite alışkanlığını ölçmeye yönelik “yürüyüş yapıyor musunuz, nerede ve günde kaç dakika, spor yapıyor musunuz?” ve benzeri sorular yer almaktadır.

2.3. Araştırma Bulguları ve Tartışma

Katılımcıların %62’si kadın, %38’i erkektir. Bu durum, kadın katılımcıların ankete katılmada daha istekli olduğu göstermektedir. Yaş grupları incelendiğinde katılımcıların %50’si 18-29, %45’i 30-64 yaş aralığındadır. Anket çevrimiçi olarak uygulandığından bu durum internet kullanıcılarının daha çok genç nüfustan oluştuğunu göstermektedir. Katılımcıların %89’u yüksek düzeyde eğitim (%61 üniversite, %28 lisansüstü) almıştır. Bu durum göz önüne alındığında eğitim düzeyi yüksek kesimin internete ve anket konusuna daha ilgili olduğu söylenebilir.

Yapılan çalışmada 112⁵ olan medyan değerinin altında yer alan 62 katılımcı az mutlu, medyan değeri olan 112 puana sahip katılımcıların da dahil edilmesiyle 64 katılımcı ise mutlu olarak gruplandırılmış ve anket değerlendirme çalışmaları bu kabul üzerinden yapılmıştır.

2.3.1. Konut Yaşam Çevresi, Yeşil Alan ve Fiziksel Aktivite Durumuna İlişkin Değerlendirmeler

Az mutlu olarak gruplandırılan katılımcıların %42’si, mutlu olarak gruplandırılan katılımcıların ise %45’i 10 yıldan uzun süredir

---

⁵ Katılımcıları mutluluk düzeyine göre gruplandırabilmek için Oxford Mutluluk Ölçeği puanları küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. Tasnif edilmiş serilerde medyan değerinin hesaplamak için kullanılan $N+1 / 2$ formülü uygulanmış, $126 + 1 / 2 = 63.5$ değeri elde edilmiştir. 63.5 değeri 63 ve 64 sayılı değerler arasında yer aldığından kümülatif frekansı 66 olan değere karşılık gelen “112” medyanı vermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus 63, 64, 65 ve 66 değerlerinin aynı (112) olduğu ve seride 4 katılımcının puanının 112 olan medyan değerinde olduğudur.

aynı çevrede yaşadıklarını belirtmişlerdir. Az mutlu ve mutlu olarak gruplandırılan katılımcıların yaşadıkları çevrelerdeki yaşam sürelerine ilişkin farklılık saptanmamıştır (Bkz Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Konut Yaşam Çevreleri, Yeşil Alan Ve Fiziksel Aktivite Durumlarına İlişkin Verdikleri Yanıtlar

			Az Mutlu		Mutlu	
			Sayı	Yüz	Sayı	Yüz
Yaşanılan Çevre	Yaşanılan Süre	5 yıldan az	23	37	24	38
		6-10 yıl	13	21	11	17
		10 yıldan çok	26	42	29	45
		Toplam	62	100	64	100
	Yaşanılan Konut Tipi	Ön ve yan bahçesi	31	50	31	49
		Bahçeli apartman	24	39	29	45
		Müstakil	7	11	4	6
		Toplam	62	100	64	100
	Oturulan Kat	1-2 Kat	24	39	21	33
		3-5 Kat	26	42	33	51
		6-10 Kat	9	14	7	11
		10 kattan fazla	3	5	3	5
		Toplam	62	100	64	100
	Yaşanılan Yeşil Alan	Yeşil Alan Durumu	Var	42	68	45
Yok			20	32	19	30
Toplam			62	100	64	100
Erişim Süresi		15 dakikadan az	31	50	43	67
		16-30 dakika	20	32	19	30
		31-60 dakika	6	10	2	3
		1 saatten fazla	5	8	-	-
		Toplam	62	100	64	100
Kullanım Sıklığı		Her gün	2	3	5	8
		Haftada birkaç gün	19	30	20	31
		İki haftada bir kez	24	39	18	28
		Ayda bir Kez	6	10	12	19
		Daha az	11	18	9	14
		Toplam	62	100	64	100
Geçirilen Süre	1 saatten az	23	37	24	37	
	1-2 saat	26	42	30	47	
	2-4 saat	12	19	9	14	
	4 saatten çok	1	2	1	2	
	Toplam	62	100	60	100	
Fiziksel Aktivite	Yürüme Durumu	Evet	53	85	55	86
		Hayır	9	15	9	14
		Toplam	62	100	64	100
	Yürünen Yer	Sokakta, caddede, çarşıda	58	93	54	84
		Eve yürüme	1	2	8	13
		Eve yürüme	3	5	2	3

	Toplam	62	100	64	100
Yürünen Gün Sayısı	1 gün	19	31	11	17
	3 gün	16	26	11	17
	3 günden fazla	27	43	42	66
	Toplam	62	100	64	100
Günde Yürünen Süre	15 dakikadan az	12	19	7	11
	16 - 30 dakika	27	44	23	36
	31 - 45 dakika	18	29	20	31
	46 - 60 dakika	5	8	8	13
	1 saatten fazla	-	100	6	9
	Toplam	62	100	64	100
Spor Yapma Durumu	Evet	21	34	19	30
	Hayır	41	66	45	70
	Toplam	62	100	64	100
Spor Yapılan Yer	Spor salonunda spor	13	62	12	63
	Spor amacıyla yürüyorum	7	33	7	37
	Parklardaki aletler ile spor	1	5	-	-
	Toplam	21	100	19	100

Az mutlu katılımcıların %68'i ile mutlu katılımcıların %70'i yakın çevresinde yeşil alan bulunduğunu belirtmiştir. Katılımcıların yeşil alana erişim süreleri incelendiğinde az mutlu olarak gruplandırılan katılımcıların %50'si ile mutlu katılımcıların %67'si 15 dakikadan az sürede yeşil alana eriştiklerini belirtmiştir. Az mutlu katılımcıların %39'u iki haftada 1 kez yeşil alanı kullandığını belirtmiştir. Mutlu katılımcıların ise %31'i haftada birkaç gün yeşil alanı kullanmakta iken, %28'i iki haftada 1 kez yeşil alanları kullanmaktadır. Yeşil alanlarda geçirilen süre incelendiğinde ise az mutlu katılımcıların %42'si ile mutlu katılımcıların %47'si 1-2 saat arasında zaman geçirdiğini belirtmiştir. Az mutlu katılımcılar ile mutlu katılımcılar arasında yeşil alan kullanma sıklığı açısından farklılık saptanmıştır. Mutlu katılımcılar yeşil alanları daha sık kullandığını belirtmektedir (Bkz Tablo 1).

Az mutlu olarak gruplandırılan katılımcıların %85'i, mutlu olarak gruplandırılan katılımcıların ise %86'sı günlük yaşamında yürüdüğünü belirtmiştir. Az mutlu katılımcıların %93'ü ile mutlu katılımcıların %84'ü sokakta, çarşıda, caddede yürüdüğünü belirtmiştir (Bkz Tablo 1).

Az mutlu katılımcıların %43'ü ile mutlu katılımcıların %66'sı haftada 3 günden fazla yürüdüğünü belirtmiştir. Az mutlu katılımcıların %44'ü günde 16-30 dakika arasında, %29'u ise günde 31-45 dakika arasında yürüdüğünü belirtmiştir. Mutlu katılımcıların ise %36'sı günde 16-30 dakika, %31'i ise 31-45 dakika arasında yürümektedir (Bkz Tablo 1).

Her iki grupta da spor yapma oranı oldukça azdır. Az mutlu katılımcıların %66'sı, mutlu katılımcıların ise %70'i spor yapmamaktadır. Spor yaptığını belirten katılımcılardan az mutlu olanların %62'si spor salonunda spor yaptığını belirtirken, %33'ü spor amacıyla yürüdüğünü/koştüğünü belirtmiştir. Mutlu olan katılımcıların ise %63'ü spor salonunda spor yapmakta, %37'si spor amacıyla yürümekte/koşmaktadır (Bkz Tablo 1).

2.3.2. Yaşam Çevresinde Yer Alan Yeşil Alanların ve Fiziksel Aktivitenin Katılımcıların Mutluluğu Üzerindeki Etkisine İlişkin Değerlendirmeler

Katılımcıların verdikleri cevaplar, yaşam çevrelerindeki yeşil alana erişim düzeyleri göz önünde bulundurularak puanlandırılmış, her bir katılımcı için indeksler⁶ oluşturulmuş, elde edilen indeksler ile Oxford Mutluluk Ölçeği verileri arasında ilişkiye bakılmıştır.

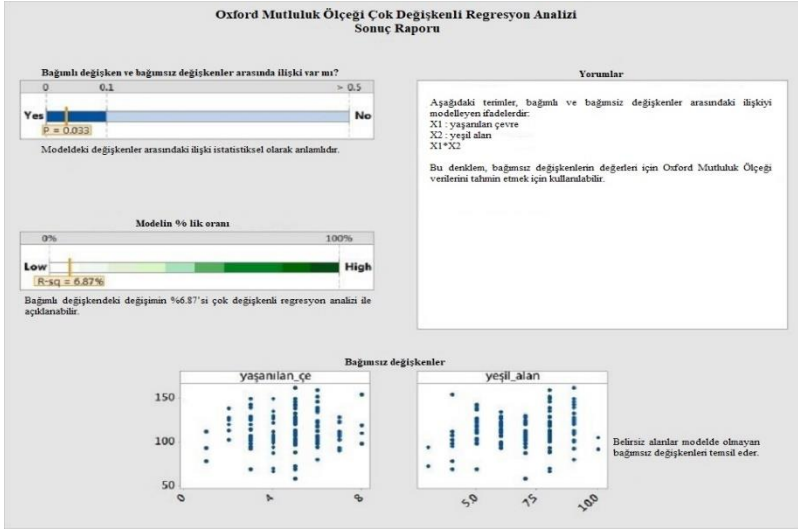
Konut yaşam çevrelerindeki yeşil alanların katılımcıların mutluluk düzeyi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla Oxford Mutluluk Ölçeği puanları ile yaşanan çevre ve yeşil alan arasındaki ilişki analiz edilmiş, çok değişkenli regresyon analizi⁷ yöntemi uygulanmıştır. Katılımcıların yaşanan çevre ve yeşil alan indeksleri ile Oxford Mutluluk Ölçeği puanları değerlendirilmesinde olasılık değeri olan p değeri⁸, $p < 0.10$ olarak bulunmuştur. Analiz sonucuna göre yeşil alanlar ve yaşanan çevrenin katılımcıların mutluluğu üzerinde %6.87 oranında etkili olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin mutluluğu üzerinde etkili olan yeşil alanların, yaşanan çevrenin bileşenleri arasında yer aldıklarında katılımcıların mutluluk düzeylerini arttırmakta olduğu sonucuna varılmıştır (Bkz Şekil 1).

⁶ Örneğin katılımcıların oturdukları katlar 1-2, 3-5, 6-10 ve 10 üzeri olarak gruplandırılmış, yeşil alan ile kurdukları ilişki göz önünde bulundurularak 1-2 katlarda oturanlar 3, 3-5 katlarda oturanlar 2, 6-10 katlarda oturanlar 1, 10. Kat üzerinde oturanlar 0 puan almıştır.

⁷ Regresyon analizi, aralarında sebep - sonuç ilişkisi bulunan iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen ve bu ilişkiyi modellemek için kullanılan istatistiksel bir analiz yöntemidir. Tek bağımsız değişken kullanılıyorsa tek değişkenli regresyon, birden çok bağımsız değişken kullanılıyorsa çok değişkenli regresyon analizi olarak adlandırılır (Arı ve Önder, 2013:168).

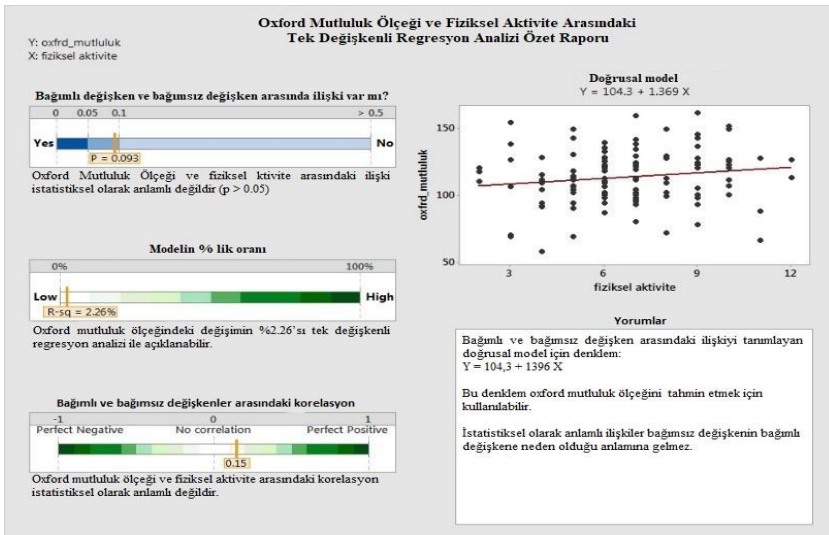
⁸ p değeri, istatistiksel anlamlılığın varlığını ve var olan anlamlılığın düzeyinin belirlenmesi amacı ile kullanılan istatistik kavramıdır. p değerinin yorumlanmasındaki genel yaklaşım şu şekildedir: $0.01 < p < 0.05$ istatistiksel anlamlılık, $0.001 < p < 0.01$ yüksek düzeyde istatistiksel anlamlılık, $p < 0.001$ çok yüksek düzeyde istatistiksel anlamlılık, $0.05 \leq p < 0.10$ anlamlılık eğilimi (sınırdaki anlamlılık), $p > 0.10$ istatistiksel olarak anlamlı değil (Kul, 2014:12).

Şekil 1 . Mutluluk, Yaşanılan Çevre ve Yeşil Alan Arasındaki İlişki

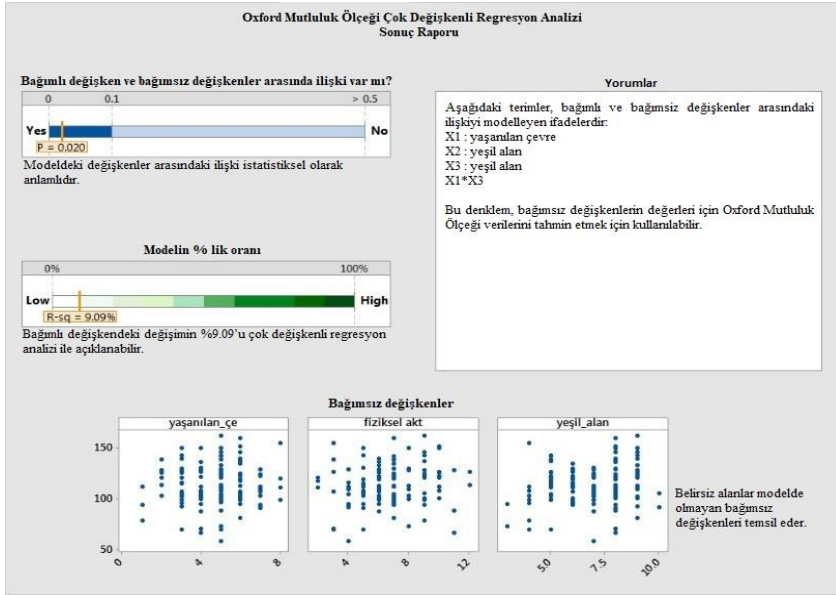
Fiziksel aktivite düzeyinin mutluluk düzeyi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla katılımcıların Oxford Mutluluk Ölçeği ile fiziksel aktivite indeksleri arasındaki ilişki analiz edilmiş, tek değişkenli regresyon analizi yöntemi uygulanmıştır. Katılımcıların fiziksel aktivite indeksleri ile Oxford Mutluluk Ölçeği puanları değerlendirmesinde olasılık değeri olan p değeri, $p > 0.05$ olarak bulunmuştur. Bu durum fiziksel aktivitenin tek başına katılımcıların mutluluğu üzerinde etkisi olmadığını göstermektedir (Bkz Şekil 2).

Şekil 2. Mutluluk ve Fiziksel Aktivite Arasındaki İlişki

Çalışmanın son aşamasında yaşam çevresindeki yeşil alanlar ve fiziksel aktivitenin birlikte mutluluk düzeyi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla katılımcıların Oxford Mutluluk Ölçeği ile yaşanan çevre, yeşil alan ve fiziksel aktivite indeksleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Katılımcıların yaşadıkları çevre, yeşil alanlar ve fiziksel aktivite indeksleri ile Oxford Mutluluk Ölçeği puanları değerlendirilmesinde olasılık değeri olan p değeri, $p < 0.10$ olarak bulunmuştur. Analiz sonucuna göre yaşanan çevre, yeşil alanlar ve fiziksel aktivitenin katılımcıların mutluluğu üzerinde %9.09 oranında etkili olduğu tespit edilmiştir. Yaşadıkları çevrede yer alan yeşil alanlar katılımcıların mutluluğu üzerinde %6.87 oranında etkiliyken, bu verilere fiziksel aktivitenin de dahil edilmesiyle oran %9.09'a çıkmaktadır (Bkz Şekil 3).

Şekil 3. Mutluluk, Yaşadıkları Çevre, Yeşil Alan ve Fiziksel Aktivite Arasındaki İlişki

4. Sonuç

Konut yaşam çevresinde yer alan yeşil alanlar bireylerin ruhsal sağlığı üzerinde etkiliyken, bu alanlarda gerçekleştirilen fiziksel aktivite ile konut yaşam çevresinin yürüyüşe dolayısıyla fiziksel aktiviteye uygunluğu bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenlerle kent içerisindeki yeşil alanlardan farklı olarak konut yaşam çevresinde yeşil dokuya ilişkin

yapılabilecek düzenlemeler ile yaşayanları yürümeye ve hareketli yaşama yönlendirecek uygulamalar bireylerin mutluluk düzeyini arttırmada etkili olacaktır. Bu bağlamda bahçeli konut düzeni, yeşil dokunun seyrini mümkün kılacak kat yükseklikleri, ada ortası peyzaj düzenlemeleri, sokaktaki bireyin de faydalanması açısından ön bahçe düzenlemeleri kentsel mekanlarda etkili olabilecek çözüm önerileridir. Doğa elemanlarının sadece izlenmesinin bile ruh sağlığını olumlu etkilediği düşünöldüğünde bunu mümkün kılacak imar koşullarının sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Yapı imar düzenlerinin yanı sıra konut yaşam çevresi içerisinde yürüme mesafesinde parkların oluşturulmasının bireylerin mutluluğu üzerindeki etkisi de gözetildiğinde gerek yürüme, oturma, dinlenme vb. bireysel faaliyetlere imkân tanınması gerekse de insanların birarada bulunmasına olanak tanınması gibi nedenlerle bireylerin zihinsel ve bedensel sağlıkları kadar toplumsal sağlık için de önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Giles-Corti vd. (2005) yaptıkları çalışmada konut yaşam çevresinde yer alan yürüme mesafesindeki yeşil alanların fiziksel aktivite oranını arttırmakta olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bowler vd. (2010) tarafından yapılan bir diğer çalışmaya göre de doğal çevrede yapılan aktivitelerin yapay çevrede yapılanlara göre daha etkili olduğu, doğal ortamda bulunanların yapay ortamda bulunanlara göre öfke, zihinsel yorgunluk, üzüntü gibi olumsuz duyguları daha az sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre konut alanlarında yürüme mesafesindeki açık yeşil alanların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Yürümek insanların günlük yaşamlarında kullandıkları en basit, en ucuz ve çevreye en az zarar veren ulaşım biçimi olduğundan ve bireylerin kentle ve diğer bireyler ile bağının kurulmasında önemli rol oynadığından bu çalışma kapsamında en kolay fiziksel aktivite olarak ele alınmıştır. Yapılan çalışma sonucunda fiziksel aktivitenin dolayısıyla yürümenin konut yaşam çevresinde yer alan yeşil alanlar ile birlikte katılımcıların mutluluk düzeyini arttırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre yeşil doku konusunda alternatif çözümlerden birisi de konut yaşam çevrelerinde ulaşımı sağlayan yolların ağaçlandırılmasıdır. Bu durum bireylerin seyir zevki üzerinde etkili olduğu kadar, yürüme konforu açısından da etkili bulunmaktadır. Bu nedenle ağaçlandırılmış yollar, temiz bakımlı ön bahçeler, bireylerin mevsimi hissetmesi, yeşil doku ile görsel temasın kurulması, fiziksel hareketi teşvik etmesi ile hareketli bir yaşam üzerinde etkili olmakta, bireyin mutluluğuna katkı sağlamaktadır.

Yapılan bu çalışmadan sağlanan sonuçlara göre konut yaşam çevrelerinde bireylerin mutluluğunun arttırılmasına yönelik mekânsal

düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde yerel yönetimlere, şehir plancılarına, peyzaj mimarlarına ve mimarlara önemli görevler düşmektedir.

Kaynakça

- Aydoğdu Bıçak, S. (2019). *Yeşil Alanların ve Fiziksel Aktivitenin Kentli Nüfusun Mutluluğu Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, FBE, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Kentsel Mekan Organizasyonu Programı, İstanbul.
- Arı, A. ve Önder, H. (2013). Farklı Veri Yapılarında Kullanılabilecek Regresyon Yöntemleri. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 28(3):168-174.
- Başterzi, A. D. (2015). Mutlu Kent Var mı?, Sağlıklı Kent-Mutlu Kent Perspektifinden Mersin, 7:35-37.
- Bertram, C. ve Rehdanz, K. (2015). The Role of Urban Green Space For Human Well-Being. *Ecological Economics*, 120(2015):139-152.
- Bowler, D. E., Buyung-Ali, L. M., Knight, T. M. and Pulin, A. S. (2010). A Systematic Review of Evidence for the Added Benefits to Health of Exposure to Natural Environments. *BMC Public Health*, 10:456.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3):542-575.
- Diener, D., Oishi, S., Lucas, R. E. (2003). Personality, Culture And Subjective Well-being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. *Annual Review of Psychology*, 54: 403-428.
- Diener, E., Kesebir, P. and Lucas, R. (2008). Benefits of Accounts of Well-being for Societies and for Psychological Science. *The International Association Of Applied Psychology*, 57:37-53.
- Doğan, T. ve Sapmaz, F. (2012). Oxford Mutluluk Ölçeği Türkçe Formunun Psikometrik Özelliklerinin Üniversite Öğrencilerinde İncelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25(4): 297-304.
- Doğan, T. ve Totan, T. (2013). Psychometric properties of Turkish version of the Subjective Happiness Scale. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(1): 23-31.
- Fox, R. K. (1999). The Influence of Physical Activity on Mental Well-being. *Public Health Nutrition* 2(3a):411-418.
- Giles-Corti, B., Broomhall, M. H., Knuiaman, M., Collins C., Douglas, K., Kevin, K., Lange, A. ve Donovan, R. J., (2005). Increasing Walking: How Important Is Distance To, Attractiveness and

- Size of Public Open Spac. *American Journal of Preventive Medicine*, 28:169-176.
- Görmüş, Ş. (2013). *İstatiksel Merkezi Eğilim Ölçüleri (Ortalamalar)*, İstatistik Ders Notları.
- Hassmen, P., Koivula N. and Uutela, A., (2000). Physical Exercise and Psychological Well-Being: A Population Study in Finland. *Preventive Medicine*, 30: 17-25.
- Hilss, P. and Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personal and Individual Differences*, 33:1073-1082.
- Kaczynski, A. T. and Henderson, A. K (2007). Environmental Correlates of Physical Activity: A Review of Evidence About Parks and Recreation. *Leisure Sciences*, 26: 315- 354.
- Kaplan, R. (2001). The Nature Of The View From Home Psychological Benefits. *Environment and Behavior*, 33(4): 507-542.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi, Kavramlar İlkeler Teknikler*. 31. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kul, S. (2014). İstatistik Sonuçlarının Yorumu: P Değeri ve Güven Aralığı Nedir?. *Türk Toraks Derneği*.
- Lyubomirsky, S. and Lepper, H. (1999). A Measure Of Subjective Happiness: Preliminary Reliability and Construct Validation. *Social Indicators Research*, 46:137-155,
- Lyubomirsky, S. (2001). Why Are Some People Happier Than Others? The Role Of Cognitive and Motivational Processes in Well-being. *American Psychologist*, 56(3):239-249.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M. and Schkade, D. (2005). Pursuing Happiness: The Architecture of Sustainable Change. *Review of General Psychology*, 9(2):111-131.
- McMahon, D. (2013). *Mutluluk, Mutluluk Üzerine Tarihsel Bir Çalışma*, E Yayınları, Birinci Basım.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness Is Everything or Is It? Explorations On The Meaning Of Psychological Well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6):1069-1081.
- Ulrich, R. S. (1979). Visual Landscapes and Psychological Well-being. *Landscape Research*, 4(1) : 17-23.
- Ulrich, R. S. (1981). Natural Versus Urban Scenes: Some Psychological Effects. *Environment and Behaviour*, 13(5): 523-556.

- Ulrich, R. S. and Addoms, D. L., (1981). Psychological And Recreational Benefits Of A Residential Park. *Journal of Leisure Research*, 13: 43-65.
- Ulrich, R. S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A. and Zelson, M. (1991). Stress Recovery During Exposure to Natural and Urban Environments. *Journal of Environmental Psychology*, 11(3): 201-230.
- Veenhoven, R. ve Dumludağ, D. (2015). İktisat ve Mutluluk. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 58, 46-51.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 363-388
ISSN: 1302-6879

Musarrât Hadisi Üzerinde Yapılan Usûl Tartışmaları* Procedural Discussions on Musarrât Hadith

- Yusuf KAĞANARSLAN*
- Sahip BEROJE**

*Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Van / Türkiye. Res. Assist., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Islamic Law, Van / Turkey. yusuf_hivay@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2212-7665

**Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Van / Türkiye. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Islamic Law, Van / Turkey. sahipberoje@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5997-7930

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

09/01/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

03/05/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atıf: Kağanarlan, Y. & Beroje, S. (2020). Musarrât Hadisi Üzerinde Yapılan Usûl Tartışmaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 363-388

Citation: Kağanarlan, Y. & Beroje, S. (2020). Procedural Discussions on Musarrât Hadith. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 363-388

Öz

Bilindiği gibi ilk asırlardan itibaren nasların doğru anlaşılması için müçtehidler yoğun bir içtihad faaliyeti içerisine girmişlerdir. Bu kapsamda şer'i hukukun ikinci kaynağı olan sünnet nasları da tek tek ele alınıp tartışılmıştır. Ancak hadis çoğunlukla ahâd yolla geldiği için bu durum müçtehidlerin hadisleri kabul etmede farklı kriterleri benimsemeleri sonucunu doğurmuştur. Şöyle ki; Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayetin kabulü için senedin sahih olmasını yeterli görenler olduğu gibi; senedin sahihliğini yeterli görmeyip, hadis metninin Kur'an'a, meşhur sünnete ve kabul görmüş fikhî kurallara aykırı olmaması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Bu açıdan senedi sahih olduğu halde bazılarınca problemli görülen bir kısım hadisler bu iki kesim arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bu hadislerden birisi de “musarrât” hadisidir. Musarrât, satıcının müşteriyi kandırmak için sütü fazla gözüksün diye sağmayıp beklettiği hayvandır. Hadislere göre, böyle bir hayvanı satın alan kimse iki şey arasında muhayyerdir. Bu kimse hayvanı satın aldıktan sonra sütünü sağıp aldatıldığının farkına vardığında isterse hayvanı bir ölçek hurmayla birlikte iade eder ya da hayvanı geri vermeyip elinde tutabilir. Hanefiler bu hadisleri fikhî kurallara aykırı görmüş ve amel etmemişlerdir. Cumhuriyet ise hadisin sahih olduğunu ve terk edilemeyeceğini savunmuştur. Bu çalışmada bir hukuki ictihad perspektifi sunması açısından her iki tarafın görüşleri, delil ve gerekçeleri detaylı bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, ictihad, fikhî kâideler, Musarrât Hadisi.

* Bu çalışma, II. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırma Kongresi'nde sunulan bildiri metninin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

Abstract

As it is known, since the first centuries, the mujtahids have engaged in an intense judicial opinion activity in order to understand religious texts correctly. In this context, the sunnah texts, which are the second source of religious law, are also discussed one by one. However, since the hadith often comes with "ahâd " transmission, this has resulted in the mujtahid adopting different criteria in accepting hadiths. Namely; there are those who consider it sufficient to have a "correct basis" for the acceptance of a narration attributed to the Prophet. There are also some who argue that besides having a "correct basis" of narration, the text of the hadith should not be contrary to the Qur'an, the famous Sunnah, and accepted fiqh rules. In this respect, some hadiths whose text is problematic according to some, although the basis is correct, have been the subject of conflict between these two groups. One of these hadiths is "musarrat" hadith. Musarrat; it is the animal that the seller does not milk the animal for tricking the customer to give the impression that the animal's milk is too much. According to the hadiths, anyone who buys such an animal can choose between two things; when one realizes that he has been deceived after purchasing the animal, he shall return the animal with a scale of dates if he so wishes; if he wants, he can keep the animal back. Hanafîs saw these hadith contrary to the accepted fiqh rules and they did not act in this respect. The general majority argued that the hadith was authentic and cannot be abandoned. In this study, the views, evidence, and reasons for both groups are presented in detail in order to present a legal jurisprudence perspective.

Keywords: Islamic law, judicial opinion, Islamic law pedestal, Musarrat Hadith.

Giriş

İslâmî terminolojide özellikle İslâm fıkıh tarihinde ilim ehli, ehl-i hadis ve ehl-i rey şeklinde iki gruba ayrılmıştır. İlim ehli, arasında böyle bir ayrışma olsa da hadis ve fıkıh birbirinden ayrı düşünilemeyen bir bütünün parçaları gibidir. Zira sünnet asıl konumundaki temeli, fıkıh ise fer' konumunda olan yapıyı teşkil etmektedir. Temel ve asıl üzere inşa edilmeyen her yapı çökmeye mahkûm olduğu gibi yapı ve imardan yoksun olan her temel de harap olmaya mahkûmdur. (Hattâbî, 1933: I/3). Geçmişte ehl-i hadis ve ehl-i rey arasında tartışma konusu olan birçok hadis vardır. Bu hadislerden biri de musarrât hadisidir. Bu çalışmada musarrât rivayetinin barındırdığı bazı problemlere, bu rivayetin çeşitli kaynaklardaki farklılıklarına ve hükme medar olması açısından hadis üzerinde yapılan usûlî tartışmalara değineceğiz. Musarrât hadisi özelindeki bu tartışmalar ehl-i hadis ve ehl-i rey'in hadise bakışını ve fıkımını ortaya koymasından dolayı önem arz etmektedir.

Musarrâtın Kavramsal Çerçevesi

Sözlükte “toplamak, tutmak, engellemek, biriktirmek (İbn Manzûr, ts.: IV/2441) ve bağlamak (Hattâbî, 1933: III/111-112) anlamlarına gelen musarrât, İslâm hukukunda satıcının müşteriye kandırmak amacıyla sütü fazla gözüksün diye satıştan birkaç gün önce sağmayıp beklettiği deve, koyun ve benzeri süt hayvanı şeklinde tarif edilmiştir. (Zerkeşi, 1993: II/60; Sahnûn, 1994: III/309; Karâfi, 1994: V/63; Maverdî, 1994: V/236). Diğer bir tanım ise satıcının müşteriye, sütü bol görünsün diye memesini birkaç gün bağlayarak sütü biriken hayvan şeklinde tanımlanmıştır. (Müzenî, 1998: 117; Nevevî, 2003: III/129; İbn Abidîn, 2003: V/107). Yapılan tanımlara baktığımızda musarrâtın sözlük manasındaki ihtilafın istilâhî manasına da yansıdığını görmekteyiz. Zira ilk tanımda “toplamak, biriktirmek” gibi manalar öne çıkarken son tanımda “bağlamak” manası öne çıkmaktadır.

Musarrâtla aynı anlamda olmak üzere *hafî* kökünden gelen *muhaffele* ve *tahfil* kelimeleri de kullanılmıştır. (İbn Manzûr, ts.: II/932). Nitekim konuyla ilgili Buhârî'nin naklettiği bir rivayete göre İbn Mes'ûd şöyle demiştir: “Kim memesinde sütü biriktirilmiş bir koyun (*muhaffele*) satın alıp akabinde iade ederse onunla birlikte bir sâ' da hurma versin.” (Buhârî, ts.: II/102).

Musarrât hadisi, fıkıh usûlü kitaplarında genelde haber-i vâhidin kıyasa yani genel fikhî kurallara aykırılığı, fıkıh kitaplarında ise “hıyârü'l-ayb” konuları başlığı altında işlenmektedir. (Özen, 2006: XXXI/240).

Musarrât Hadisinin Yer Aldığı Kaynaklar ve Sıhhatına Dair Yapılan Tartışmalar

Musarrât hadisini, başta Buhârî (ö. 256) ve Müslim (ö. 261) olmak üzere *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı farklı lâfızlarla muhtelif râvilerden rivayet etmişlerdir. (Buhârî, ts.: II/102; Müslim, 1998: 617; Ebû Davûd, ts.: III/469; İbn Mâce, ts.: 242; Tirmizî, ts.: 297-298). Hadis lafız farklılığı ile birlikte neredeyse bütün hadis kitaplarında geçmektedir. Muteber tüm kaynaklarda kendisine yer bulan bu rivayetin Buhârî'deki varyantlarını burada zikretmekle yetineceğiz. Konuyla ilgili Buhârî'de yer alan rivayetler şunlardır:

“Devenin ve koyunun memesinde sütü biriktirmeyin. (Sütü sağılmayan böyle bir hayvanı) satın alan kişi, onun sütünü sağdıktan sonra, iki husus arasında muhayyerdir: Dilerse hayvanı yanında tutar, ya da bir sa' hurmayla birlikte sahibine geri verir.” (Buhârî, ts.: II/102).

“Kim memesinde sütü biriktirilmiş bir koyun satın alır, sonra onu sağarsa (ve hileyi öğrenirse) dilerse duruma rıza gösterip koyunu

elinde tutar, dilerse duruma razı olmaz (koyunu iade eder) ve koyunu sağması karşılığında bir sa' hurma öder.” (Buhârî, ts.: II/102)

Ticaret kervanlarını pazar dışında karşılamayınız. Birbirinizin alışverişi üzerine alışveriş yapmayınız. Malın fiyatını artırma kastıyla müşteriyi aldatıp kızıştırmayınız. Hiçbir şehirli bedevi adına onun malını satmasın. Deve ve koyunları bol sütlü göstermeyin. Kim sütü sağılmayan böyle bir hayvanı satın alırsa sağdıktan sonra iki durumdan birini seçmede özgürdür. Dilerse duruma rıza gösterip hayvanı elinde tutar, ya da bir sâ' hurma ile birlikte hayvanı iade eder. (Buhârî, ts.: II/102).

Buhârî'deki bu rivayetler dışında *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında musarrât hadisiyle ilgili gelen rivayetlerden birini de burada zikretmenin gerekli olduğu kanısındayız. Nitekim bu rivayetdeki lafız farklılıkları fikhî açıdan üzerine bina edilen hükme de doğrudan etki etmiştir. “Her kim musarrât bir koyunu satın alırsa, üç güne kadar muhayyerdir. Dilerse musarrât hayvanı semrâ (Şam buğdayı) olmayan bir sâ' gıda maddesiyle birlikte iade eder.” (Müslim, 1998: 616; Ebû Davûd, ts.: III/469; Nesâî, ts.: 687; Tirmîzî, ts.: 298; İbn Mâce, ts.: 242).

Musarrât hadisinin çeşitli varyantları arasındaki farklılardan dolayı bir tenakuz olduğunu söyleyenler olduğu gibi bunun aslında bir çelişki olarak görmeyip hadisleri uzlaştırma yoluna gidenler de olmuştur. Nitekim İbn Hacer (ö. 852) selâs kelimesinin yer aldığı rivayetler o râvinin rivayetindeki yetkinliğini ifade ettiği, bu kelimenin geçmediği rivayetlerin ise ya o râvice bilinmediği ya da bilindiği halde ihtisar maksadıyla kendisine yer verilmediğini belirtir. Ayrıca bazı rivayetlerdeki “lâ semrâ” (buğday değil) ifadesinden hareketle “taâm” kelimesinin yer aldığı rivayetleri hurma manasına gelen “temr”e hamleder. Nitekim Ebû Hüreyre'nin de “lâ semrâ” ifadesinden kastın buğday değil hurma olduğunu aktarır. Ancak İbn Hacer, bazı rivayetlerde yer alan müşteri hayvanı iade edecekse onunla birlikte semrâ olmayan bir sa' buğday verir şeklindeki rivayet, bu cem' faaliyetini gölgelese de semrâdan kastın mutlak buğday değil bir çeşit şam buğdayı olduğunu belirtir. Yine “müşteri hayvanı iade edecekse onunla birlikte bir sa' taâm veya bir sa' hurma verir,” şeklindeki rivayeti de her ne kadar müşterinin “taâm” ve “hurma” arasında muhayyer olduğunu gösterse de haberdeki “veya” ifadesi “tahyir” değil râvinin şüphe duyduğu için kullanmış olabilme ihtimali olduğunu ve ihtimallerden dolayı söz konusu rivayetlerin delil olamayacağını ifade eder. Rivayetleri cem' etmeye yönelik bütün bu değerlendirmelerden sonra İbn Hacer, temrin geçmediği rivayetlerin, söz konusu ihtilaflardan dolayı delil sayılamayacağı, bunun yerine Buhârî'nin de

işaret ederek tercihte bulunduğu ve ihtilafın olmadığı “temr” ifadesinin geçtiği rivayetlerin râcih olduğunu ifade etmektedir. (İbn Hacer, ts.: IV/364).

İmam Şâfiî (ö. 204), musarrât konusunda Hz. Peygamber’den gelen rivayetlerin sabit olduğunu, buna ne sahabe ne de tabiinden hiç kimsenin muhalefet etmediğini söyler. Tabiin döneminden sonra ise Hicaz ve Irak’ta bazı insanların bu konuda muhalefet edip hadisle amel etmediklerini bunların da Irak’ta yaşayan Ebû Hanîfe ve arkadaşları olduğunu belirtir. İmam Şâfiî, İmam Mâlik’in hadisi kabul ettiğini, ez-Zencî’nin (İmam Şâfiî’nin hocası) hadisle fetva verdiğini söyler. (Şâfiî, 1993: 174-175). İbn Hacer bilginlerin neredeyse tamamının hadisi kabul ettiklerini, İbn Mes’ûd ile Ebû Hüreyre’nin bununla fetva verdiklerini, sahabeden hiç kimsenin onlara muhalefet etmediğini, tabiin ve onlardan sonra gelen sayısız ulemânın da aynı şeyi söylediklerini ifade eder. (İbn Hacer, ts.: IV/364; Azîmâbâdî, 1968: IX/311).

Kevserî (ö. 1926) musarrât hadisinin Ebû Hüreyre kanalı başta olmak üzere diğer sahabeden de “merfû” olarak rivayet edildiğini, Ebû Hanîfe’nin de bu hadisi Heysem’den Ebû Hüreyre kanalıyla “merfû” olarak rivayet ettiğini aktarır. Ayrıca Buhârî’nin de söz konusu hadisi İbn Mes’ûd’dan “mevkuf” olarak rivayet ettiğini belirttikten sonra hadisin isnâd yönünden tartışmasız sahih olduğunu söyler. Hanefiler hadisin isnat yönünden sahih olduğunu kabul etmekle beraber hadisin şaz malûl ve muzdarib olması gibi birçok problemi de içerdiğini belirtirler. Dolayısıyla bir hadisle amel edilmesi için sadece isnadın sahih olmasıyla iktifa etmezler. Bununla birlikte hadisin, metin açısından müselleme ve kendisinden daha güçlü sünnet, Kitap ve üzerinde uzlaşma sağlanmış bir asılla çatışmaması gerektiğini söylerler. Hadisin şaz ve malûl olması onun zahiri ile amel edilmesine engeldir. İlerde açıklanacağı üzere bu hadis, Nahl 126. ayeti ve el-haracu bi’-d-daman hadisine aykırı olduğundan malul sayılmıştır. (Kevserî, 2000: 86).

Musarrât Hadisi Üzerinde Yapılan Usûl Tartışmaları

Musarrât hadisi ilk devirlerden itibaren bilginlerin dikkatini çekmiş ve birçok açıdan tartışma konusu olmuştur. Hanefiler musarrâtın temel konusu olan tasriyenin bir ayıp olmadığı görüşündedirler. Hanefilerin bu noktada cumhura muhalefeti ise tartışmanın temel konusunu teşkil etmektedir. (İbn Hacer, ts.: IV/364; Şevkânî, ts.: V/243; İbn Rüşd, 1982: II/175; Tehânevî, ts.: XIV/63). Tasriyenin bir kusur olduğunu ve müşterinin bundan dolayı muhayyer olduğunu ifade eden Nevevî, (ö. 676) sahabeden Abdullah İbn Mes’ûd

ve Ebû Hüreyre'nin bu konuda fetva verdiklerini sahabeden de hiç kimsenin onlara muhalefet etmediklerini ifade etmektedir. Onlardan sonra gelen İmam Şâfiî (ö. 204), Mâlik (ö. 179), Leys (ö. 175), İbn Ebî Leyla, (ö. 83), Ahmed b. Hanbel (ö.241), Ebû Sevr (ö. 240), Davud (ö.270), (ö. 158), Müslim b.Halid ez-Zencî (ö. 179), Ebû Ubeyd (ö. 224) gibi fakihler ve Hadis ehlinin tamamının da aynı görüşte olduklarını belirtmektedir. (Nevevî, ts.: XI/207; Maverdî, 1994: V/236; İbn Kudâme, 1997: VI/216). Bu konuda İmam Mâlik'ten iki görüş nakledilmiştir. Sahih olan görüş İmam Mâlik'in söz konusu hadisle amel ettiği'dir. (İbn Abdilber, ts.: XVIII/202-203; İbnü'l-Arabî, 1992, II/852-853). Ebû Yusuf'un (ö. 182) da hadisle amel ettiği Ebû Hanîfe (ö. 150) ve İmam Muhammed'in (ö. 189) ise usûle aykırı olduğu gerekçesiyle amel etmedikleri nakledilmiştir. (İbn Abidîn, 2003: V/223; Serahsî, ts.: XIII/39; Kevserî, 2000: 86-87).

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed tasriyenin, bir ayıp olmadığını, bu nedenle müşterinin muhayyerlik hakkının bulunmadığı görüşündedirler. (Abdulaziz, el-Buhârî, ts.: II/381; İbn Kudâme, 1997: VI/216; es-San'anî, 1993: II/392; en-Necefi, 1981: XXIII/264; Nevevî, ts.: XI/207; İbn Battâl, ts.: VI/277). Serahsî (ö. 571) bunu şöyle izah etmektedir: Mutlak bir satışta öncelikle mebî'in kusurlu olmaması gerekir. Sütün az olması ise bir kusur değildir. Zira süt semeredir, olmaması durumunda kusurlu sayılmıyorsa az olması halinde söz konusu bile olamaması gerekir. Dolayısıyla müşteri satıcı tarafından aldatılmayıp sütün çok olduğunu zannedip kendi kendine aldanmıştır. Bundan dolayı müşterinin muhayyerlik hakkı yoktur. Her ne kadar insanların âdetinden anlaşıldığı üzere meme şişkinliği, tasriye olma ihtimalini ön planda tutsa da müşterinin kendi kendine hayvanın bol sütlü olduğu zannına kapılıp aldanmış olma ihtimalini de taşımaktadır. (Serahsî, ts.: XIII/39; Abdulaziz, el-Buhârî, ts.: II/381). Fakat bazı fakihler tarafından bu izaha, şöyle itirazda bulunulmuştur: Hadisteki nehiy (ولا تصرّوا) ifadesinin tasriyeden dolayı meydana gelen mefsedet üzerine bina edildiğini, fesadın ise bir ayıp olduğu, hadisteki "tahyir" ifadesinin de bu ayıba dayandığı belirtilmiştir. (Karâfi, 1994: V/66).

Tasriyenin bir ayıp olup olmadığının anlaşılması ve tespiti için ayıbın nasıl tarif edildiğine bakmak gerekir. Ayıp, İslâm borçlar hukukunda, sözleşmeye konu olan malın insanlar nezdinde değer ve itibarını azaltan ârizî eksikliklerdir. Mecelle'de ayıp, alışveriş akdî açısından "ehil ve erbabı arasında malın değerine noksanlık getiren kusur" (md.338), şeklinde tarif edilmiştir. Tasriye hadisi tedlisin çeşitlerinden biri olan fiilî tedlîse örnek olarak verilmektedir. Fiilî tedlîs ise olduğundan farklı görünsün diye akıt konusu olan mebî'de değişiklik yapmaktır. (Zuhaylî, 2010: IX/211-211).

Sonuç olarak göğüs şişkinliği hadiste başka bir ihtimale sebebiyet vermeyecek şekilde “tasriye” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu ifade müşterinin aldanmış değil satıcı tarafından aldatılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tanımlardan da hareketle tasriyenin bir kusur olduğu ve bu sebeple “tahyiri” gerektirdiği sonucuna varılabilir. Dolayısıyla müşteri aldanmaktan çok satıcı tarafından aldatılmıştır. Ayrıca tasriyenin mevcut olup olmamasıyla fiyatın, artma ve düşme yönünde değişime açık olup etkilendiği bir gerçektir. (İbnü'l-Arabî, 1992: II/852). Tasriye bu yönüyle de ayıp tanımının kapsamına girmektedir. Öte yandan tasriyeden dolayı müşterinin satıcıdan “erş” talep edip etmemesi Hanefiler arasında ihtilaf konusudur. Esrâr'ın rivayetine göre talep edemez. Tahâvî'nin rivayetine göre ise talep edebilir. Tercih edilen görüş de budur. Çünkü satıcı müşteriyi sözlü olarak bu sütlüdür deyip kandırabileceği gibi tasriye fiiliyle de kandırabilir. (İbn Abidîn, 2003: V/223; İbn'l-Hümâm, ts.: VI/404).

Mezhepler arasında tedlise en az önem veren Hanefiler olmakla beraber onların da tasriye konusunda tedlisi kabul ettikleri ancak bunun karşılığında verilmesi gereken şeyin ne olacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in tasriyeden kaynaklı tedlisin, akdi fesh edecek seviyede olmayıp, sadece müşterinin, noksanlık sebebiyle satıcıya rücu edebileceği görüşünde oldukları -yani tasriyeden dolayı müşterinin satıcıdan “erş” talebinde bulunabileceği, Ebû Yusuf, İmam Mâlik, İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel tedlisin, akdi fesh edecek seviyede olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda Ebû Yusuf ve İmam Mâlik'in farklı görüşe sahip olduklarına dair nakiller de mevcuttur. (Senhûrî, 1997: II/205; İbn Abidîn, 2003: V/223; Kevserî, 2000: 86).

Hanefilere göre söz konusu hadis, şaz malûl ve muzdarib olup, kendisinden daha güçlü sünnet, Kitab ve üzerinde uzlaşa sağlanmış bir asılla çatıştığı gerekçesiyle onunla amel etmediklerini daha önce ifade etmiştik. (Kevserî, 2000: 86). Bununla birlikte Hanefiler, musarrât hadisinin bilinen fikhî kâidelere muhalif haber-i vâhid olduğunu ve bu nedenle onunla amel edilemeyeceğini savunurlar ve bir takım hukuki itirazlarda bulunurlar. Bu itirazları yaparken hadisi terk etme (amel etmeme) ve tevil etme şeklinde iki yol takip ederler. (Serâhsî, ts.: XIII/40; Abdülaziz el-Buhârî, ts.: II/381; Hattâbî, 1993: III/113; İbn Dakik, 1953: II/126). Cumhur da bu itirazlara cevap vermek için birçok yola başvurmuştur. Bu bağlamda her iki tarafın olaylara/problemlere yaklaşım tarzını ortaya koyması ve aralarındaki ihtilafların daha net bir şekilde anlaşılıp problemlerin çözümüne katkı sunması bakımından musarrât hadisi üzerinde yapılan tartışmalar önemlidir. Hz. Peygamber'in bu hadisi hangi bağlamda ve hangi sıfatla söylediği net

bir şekilde anlaşılmadan bu hadis üzerinde yapılan itiraz ve verilen cevapların sonu gelmeyeceği bir gerçektir. Dolayısıyla her iki tarafın hangi perspektifle olaylara baktığını anlamak için öncelikle itiraz ve cevapları özet vermekle yetineceğiz. Daha sonra hadisin hangi bağlamda söylendiği nasıl anlaşılması gerektiği hususu üzerinde durulacaktır.

1. Sahih Olmadığı Gerekçesiyle Hadisle Amel Edilmemesi ve Karşıt Görüş

Musarrât hadisinin isnâd yönünden sahih olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Fakat müctehidlerin hadise bakış açıları sadece isnâd cihetiyle sınırlı değildir. Bazıları isnattaki sıhate binaen hadisin zahiriyle amel ederken; bazıları da ittifak edilen fikhî kurallara aykırı olduğu gerekçesiyle hadisin zahiriyle amel etmemişlerdir. (Kevserî, 2000: 86). Hadisin aykırı olduğu fikhî kâideler ve bunlara verilen cevaplardan bazılarını ifade etmek gerekirse bu kâideler şunlardır:

1.1 Mallar Mevcut Olduğu Sürece Bedelle Tazmin Olmaz

Bu kâideye binaen yapılan itiraz, mal (süt henüz tüketilmeden) mevcut iken geri verilmeyip yerine bedelin (hurmanın) verilmesi söz konusudur. Gasp edilen mallarda olduğu gibi malın bir bedelle tazmini ancak o malın yok olması durumunda mümkündür. (Serâhsî, ts.: XIII/40; İbn Hacer, ts.: IV/367). Dolayısıyla süt tüketilmediği halde geri verilmeyip yerine bedelin verilmesi bu fikhî kurala aykırılık teşkil etmektedir.

Bu yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir: Süt tüketilmemiş olsa bile verilmesi imkânsız bir hal almıştır. Çünkü akit öncesi süt, akit sonrası meydana gelen sütle karıştığı için bu iki sütün birbirinden ayrılması imkânsızdır. Bu durum gasp edildikten sonra kaçan kölenin durumuna benzer. Şöyle ki; köle mevcut olduğu halde yakalanıp geri verilmesi mümkün olmadığı için kıymeti tazmin edilir. (İbn Hacer, ts.: IV/367). Nevevî'ye göre tasriye sütünün iadesi iki nedenle imkânsızdır: Birincisi; süt uzun süre bekletildiğinden birçok faydası yok olmuş ve değeri düşmüştür. İkincisi; hayvan müşterinin mülkiyetine geçtikten sonra meydana gelen süt, daha önce memelerde biriken tasriye süte karışmıştır. Karışan sütün miktarı ise bilinmediğinden sütün geri verilmesi mümkün değildir. (Nevevî, ts.: XI/211).

1.2. Misli Mallar Misliyle, Kıyemî Mallar Kıymetiyle Tazmin Olunur

Söz konusu hadiste süt misli olan mallardansa, misli olan sütle tazmin edilmesi gerekir. Eğer kıyemî mallardansa, kıymetiyle tazmin edilmelidir. Musarrât hadisinin ihtiva ettiği hüküm ise misli mallar misliyle, kıyemî mallar kıymetiyle tazmin olunur şeklindeki yerleşik fikhî kurala aykırıdır. Çünkü hadis, müşterinin satın aldığı musarrât hayvanını sağıp sütünü tüketmesine karşılık iade ettiğinde bir sa‘ hurma vermesini öngörmektedir. Oysaki hurma sütün ne misli ne de kıymetidir. (Serâhsî, ts.: XIII, 40).

Bu genel fikhî kurala binaen ortaya konan yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir: Misli mallar misliyle, kıyemî mallar kıymetiyle tazmin edilir şeklindeki fikhî kâidenin bu şekilde sınırlandırılmayacağı ifade edilmiştir. (İbn Hacer, ts.: IV/366; İbn Dakik, 1953: II/128). Misli malın miktarı ve vasfı bilinmediği zaman o malın misli ve kıymeti dışında şâri‘in takdir ettiği bir bedel ödenir. (Nevevî, ts.: XI/211). Örneğin hür maktulün kanı yüz deve ile tazmin edilir. Oysa deve kişinin ne misli ne de kıymetidir. Aynı şekilde cenin gurre ile tazmin edilir. Hâlbuki gurre ceninin ne misli ne de kıymetidir. (Laşin, 2002: VI/207; Mubarekfûrî, ts.: III/9). Ayrıca misli olan malları misliyle tazmin etmek her zaman için geçerli olan bir kâide değildir. Bazen misli olan mallarda eşitlik mümkün olmadığında kıymeti ile de tazmin edilir. Örneğin sütlü bir koyunu telef eden kişi onun mislini değil, kıymetini ödemek zorundadır. Çünkü koyuna karşı koyun verilse süt yönünden eşitliğin sağlanması mümkün değildir. (İbnü’l-Mulakkın, 1997: VII/66; İbn Dakik, 1953: II/128). Dolayısıyla süt mevcut olduğu halde verilmeyip yerine kıymeti verilebilir. Verilen cevaba şöyle itirazda bulunulmuştur. Mevzu bahis olan kâide süt gibi misli veya kıyemî olan şeylerle alakalıdır. Hür maktul örneği ise bu kabilden değildir. Verilen koyun örneğine gelince koyun misli değil, kıyemî mallardandır. Koyunun memesinde bulunan süt, onun bir parçası ve ona bağlı olan şeylerdendir. Herhangi bir şeyin parçası ve kendisine bağlı olan şeyler, tek başına tazmin konusu olamazlar. (Tehânevî, ts.: XIV, 66-67; Tüfekçi, 2012/151-152).

Söz konusu itirazın güçlü olup cevap niteliğinde verilen örneklerle çürütülemeyeceği açıktır. Verilen cevapların yerinde olmadığı ve konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağından cevap niteliğinde verilen örneklerin misli veya kıyemî mallarla alakalı olup olmadıklarına bakmak lazım. Bunun için misli ve kıyemî malların nasıl tarif edildiğine bakmak gerekir. Misli, “Fiyatı etkileyecek bir fark olmadan birbirinin yerine ikame edilebilen, içyapı ve ekonomik fayda açısından eş değer özelliklere sahip aynı türe ait mallardır.” (Hacak,

2005:187). Mecelle’de mislî, “Çarşı ve pazarda mu‘teddün bih, yani bahânın ihtilafını mûcip bir tefâvütsüz misli bulunan şeydir” şeklinde tarif edilmiştir. (Mecelle, md. 145). Kıyemî, “Yerine aynı cinsten bir diğeri alamayacak kadar farklı olan ve bundan dolayı da alışverişlerde ferden tayin edilmesi gereken eşya, misli olmayan eşya” (Gözübenli, 2002: 540). şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlar doğrultusunda hür maktul ve cenin gibi örneklerin söz konusu kâideyle alakalı olmadığı açıkça söylenebilir. Zira söz konusu kâide piyasada “Çarşı ve pazarda” misli veya kıyemî olan şeylerle alakalıdır. Yapılan kıyas farklı şeylerin birbirine kıyasıdır. Dolayısıyla bu noktada mislî ve kıyemî malların tazmini ile ilgili yaklaşımın daha isabetli, verilen cevapların ise zorlama olduğunu söyleyebiliriz.

Hattâbî (ö. 388) hadisin Hz. Peygamber’den geldiği sabit olduğundan dolayı asıl olan onu delil olarak kabul edip diğer fikhî kuralların ise onun üzerine bina edilerek hadise göre değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Çünkü fikhî kurallar bizatihi kural olma vasfını şer‘î kaynaklardan Kur’an ve hadisten alır. Dolayısıyla fikhî kurallara aykırı olduğu gerekçesiyle sahih olan ahâd hadisin terkedilmesi doğru değildir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda hadis, kendi dairesinde asıl olarak kabul edilir ve ona göre amel edilir. (Hattâbî, 1993: III/113). Buna örnek olarak ise selem akdi verilmektedir. Nitekim sünnetle sabit olan selem akdi, "olmayan bir şeyin satışı caiz değildir" fikhî kuralına aykırı olduğu gerekçesiyle terkedilmiş değildir. (Zeydan, 2006: 176). Ayrıca bu fikhî kâide, telef edilen bütün mallarda geçerli umumî bir kural olarak kabul edilse bile Musarrât hadisinin ihtiva ettiği hüküm, hâsıtır. Hâss ise âmna takdim edilir. (San‘ânî, 2006: III/57). Aslında ortaya konan bu yaklaşım, her iki tarafın ehl-i hadis ve ehl-i rey’in olaylara bakış açısını yansıtmaktadır. ehl-i hadis, her hadisi uyulması gereken bir asıl/kural gibi telaki ederken; ehl-i rey ise her hadisi sünnet gibi her zaman ve mekanda uyulması gereken bir asıl/kural gibi görmemektedir.

1.3. Tazmin Telef Edilen Miktarla Takdir Edilir

Musarrât hadisiyle amel etmeyenler, "Tazmin edilecek miktar, telef edilen kadar takdir edilir" fikhî kâidesine göre bu durum maldan mala farklılık arz ettiğini oysa hadiste *sâ‘* şeklinde bir tek ölçünün belirlendiğini ve hadisi bu yüzden almadıklarını belirtirler. (Serâhsî, ts.; XIII/40; İbn Hacer, ts.; IV/367; İbn Dakik, 1953; II/126).

Bu yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir: Bu fikhî kural burada uygulanamaz. Çünkü musarrât hayvanı satın alınmadan önce memesinde biriken süt hayvanı satın alındıktan sonra meydana gelen süt ile karışmıştır. Bundan dolayı, satın alındıktan sonra memede meydana

gelen sütün miktarının bilinmesi imkânsızdır. (İbn Hacer, ts.: IV/367; Zeydan, 2006: 176). Ayrıca söylendiği gibi tazmin edilecek miktar telef edilen kadar takdir edilir şeklinde genelleme yapmanın mümkün olmadığını gösteren birçok örnek vardır. Örneğin baş yarası olan mûdihanın büyüklük ve küçüklük bakımından farklılık arz etmekle birlikte erşi aynıdır. (Nevevî, ts.: XI/211). Keza annenin, karnından aldığı darbeyle düşen ceninin diyeti gurre olarak aynı miktarla takdir edilmiştir. Oysa cenin darbe sonucu hayatını kaybetmiş olabileceği gibi darbe öncesinde de ölmüş olabilme ihtimali mevcuttur. Fakat her iki durumda da gurre takdir edilmiştir. (İbn Battâl, ts.: VI/278). Bu kurala niçin riayet edilmediğinin hikmeti şöyle açıklanmıştır: Çekişmenin ve tartışmanın olduğu her yerde anlaşmazlığı gidermek için belirli bir miktar belirlenir. Böyle bir maslahatın gözetilmesi ise “tazmin konusu mallarda tazmin miktarı, telef edilen malın miktarı kadar takdir edilir” şeklindeki genel fikhî kâideden önce gelir. Sütün yerine hurmanın verilmesine gelince genel olarak Arapların o günkü malı deve olduğundan hür maktulün kanı yüz deve ile takdir edildiği gibi hurma da Arapların temel gıda maddesi olduğu için tazmin onunla takdir edilmiştir. Ayrıca süt ve hurma ölçülen, yenilen ve rızık olabilen ortak özelliklere sahip iki temel gıdadır. (Nevevî, ts.: XI/211-212). Öte yandan musarrât satışı, malın kıymetini bilip, sözüne itimat edilecek kişilerin pek olmadığı çöllerde ve köylerde yapıldığı, sütün telef olup miktarı üzerinde çekişmenin olduğu bir ortamda şeriat tartışmayı sonlandıracak bir ölçü koymuştur. (Nevevî, 1929: X/167). Dehlevî (ö. 1176) de telef edilen şeyin süt olması ve bunun da ucuz olan deve sütü ve pahalı olan koyun sütü gibi hayvandan hayvana değişkenlik gösterdiğinden dolayı bu durumun sütün gerçek değerini belirlemeyi zorlaştırdığını belirtir. Bu nedenle tartışmaya mahal kalmasın diye sabit bir miktar belirlenerek hepsinin hükmünü bir yapma yoluna gidilmiştir. (Dehlevî, 2005; II/172).

1.4. Satın Alınan Malın İade Edilebilmesi İçin Kusurlu veya Şart Koşulmuş Olması

Musarrât hadisiyle amel etmeyenler, -tasriyeyi bir kusur olarak görmediklerinden olsa gerek- hayvanın iade edilmesi durumunda ortada herhangi bir kusur olmaksızın ve akit esnasında bir şart koşulmadan hayvanın geri iade edilmesinin söz konusu olduğunu belirtirler. Çünkü satıcı, akit esnasında hayvanın bol sütlü olduğunu ifade etmiş değildir. Hayvan sütünün az olması kusur sayılacaksa tasriye olmadan da iade edilebilir. (Serahsî, ts.: XIII/39-40). Dolayısıyla bu da malın kusurlu olduğu tespit edilmeden veya kusursuz olma şartı bulunmadan iade edilmesi anlamına gelir.

Bu yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir: Muhayyerlik hakkının müşteriye verilmesi aldatıldığından dolaydır. Bu, tıpkı müşterinin bilgisi dışında toplanmış suyla dönen bir değirmeni satın alan kişinin durumuna benzer. Müşteri bunu fark ettiği anda onu iade etme hakkına sahip olur. Aynı şekilde müşteri memesi sütle dolu bir hayvanı görse ve bunun hep böyle olduğunu zannedip satın alsa satıcının bu özelliği şart koşmuş gibi kabul edilir. Sonra durum sanılanın aksine, yani manevi şartın olmadığı ortaya çıksa müşterinin bunu iade etme hakkı doğar. Çünkü satıcı, malın özelliğini bazen sözle bazen de fiille ortaya koyar, müşteri de malı satıcının fiilî olarak gösterdiği özelliklere binaen almıştır. (İbn Hacer, ts.: IV/367). Ayrıca Şâri', pazara varmadan malı yolda satın alınan ticaret kervanları için pazara ulaşıp malın piyasa fiyatını öğrendiklerinde kendileri için muhayyerlik hakkının sabit olduğunu belirtir. Oysa burada ne ayıp ne de şart söz konusudur. Buradaki muhayyerlik hakkı aldatma ve tedlis nedeniyledir. Nitekim İbn Mes'ûd'an gelen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Musarrât hayvanı satmak aldatmadır. Hiçbir Müslümana aldatmak helal değildir." (İbn, Mâce, ts.: 242). Tedlis de ayıp gibi fiyatı düşürdüğü için muhayyerlik hakkını doğurur. (Nevevî, ts.: XI/212).

1.5. Ayıp Muhayyerliğinde Sürenin Üç Gün olarak Sınırlandırılması

Musarrâtta muhayyerliğin şart koşulmadan üç gün olarak belirlenmesi usûle aykırıdır. Çünkü muhayyerlik hakkı şer' ile sabittir. Şart koşulmadan muhayyerlik sınırlandırılmaz. (Serâhsî, ts.: XIII/40).

Bu yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir: "Hiyarü'l-ayb" "Hiyarü'l-meclis" ve "Hiyarü'r-rü'ye" gibi hiyâr çeşitlerinde muhayyerlik üç gün olarak takdir edilmemiştir. Fakat musarrât hadisinde muhayyerlik üç gün olarak takdir edilmiştir. Zira onlarda durumun anlaşılabilmesi için böyle bir zaman dilimine ihtiyaç yoktur fakat söz konusu hadiste hayvanın musarrât olup olmadığını anlamak için genelde üç gün geçmesi gerekir. (Nevevî, ts.: XI/211; San'ânî, 2006: III/58). Çünkü konu inceleme ve araştırma konusudur. Zira birinci ve ikinci günde hayvanın sütündeki azalma onun musarrât olduğunu göstermez. Çünkü bu iki günde hayvanın sütünde meydana gelen eksilme onun yetersiz beslenmesi, el değiştirmesi veya yerinin değişmesi gibi nedenlerden de kaynaklanabilir. (Maverdî, 1994: 240; Nevevî, 2003: III/129; Râfî, 1997: IV/229-230; İbn Kudâme, 1997: VI/221).

1.6. Malın Tazmin Sorumluluğu Kime Aitse Semeresi de Ona Aittir (el-Harâcu bi'd-Damân) Hadisine Aykırılığı

Musarrât hadisiyle amel etmeyenlere göre söz konusu hadis, "el-harâcu bi'd-damân" hadisine yani "Yarar ve Hasar dengelemesi" ilkesine aykırıdır. Bu hadis veya ilkeye göre bir malın tazmin sorumluluğu kime aitse o malın semereleri de ona aittir. (Tirmîzî, ts.: 305). Söz konusu hadiste süt, bir gelir yani semeredir. Hayvanı elinde bulunduran kişiye (müşteriye) ait olması gerekirken hadis, sütün satıcıya iade etmesini öngörmektedir. Dolayısıyla Musarrât hadisi bu açıdan söz konusu hadis veya ilkeye aykırılık teşkil etmektedir.

Bu yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir: Tasriye sütü, hayvan müşterinin elinde iken meydana gelmiş bir gelir değildir. Bilakis süt, hayvan henüz satıcının elinde iken akit esnasında zaten mevcuttu. (İbnü'l-Mulakkın, 1997: VII/59).

İmam Şâfiî, el-harâcu bi'd-damân ile musarrât hadisinin mana yönüyle birbirine uygun olup aralarında çelişki olmadığını, ancak el-harâcu bi'd-damân hadisinde olmayıp "musarrât" hadisinde var olan şeyin satın alınmış musarrât koyun ve deve dışında birde tasriye sütünün bulunduğu dikkat çeker. Bu süt tıpkı ağaçta duran semere gibidir. Şöyle ki; bu meyve istendiği zaman koparabileceği gibi süt de istendiğinde sağılabilir. Bu süt satılmış koyunla birlikte fakat koyundan ayrı olarak hala satıcının mülkiyetindedir. Müşteri bu sütü sağdıktan sonra tasriyeden dolayı hayvanı iade etmek istediğinde süte karşılık bir *sa`* hurmayla birlikte iade eder. Bu süt ister çok ister az olsun isterse hurmayla aynı fiyatta veya daha düşük olsun verilen hurma miktarı değişmez. Çünkü Hz. Peygamber deve ve koyun arasında fark görmeyip böyle takdir etmiştir. Hâlbuki deve ve koyun sütü miktar ve fiyat bakımından farklılık arz ettiği gibi özellik bakımından da sütlerinin farklı olduğu bilinmektedir. (Şâfiî, 1993: 272-273). Öte yandan tasriye sütü müşterinin elinde bir gelir olarak kabul edilse bile el-harâcu bi'd-damân hadisi âmm Musarrât hadisi ise hâssdir. Hâss, âmma hâkim kabul edilir. (Hattâbî, 1993: III/114-115). Hanefî âlimlerinden olan Keşmirî (ö. 1875) de musrrât hadisinin hâss "el-harâcu bi'd-damân" hadisinin ise âmm olduğunu bu nedenle farklı te'vil yollarının mümkün olduğunu ve itirazın yerinde olmadığını ifade eder. (Keşmirî, ts.: III/451). Karşılıklı olarak ortaya konan yaklaşım ve verilen cevaplar beraberinde başka itirazlar ve cevaplar da getirmiştir. Ancak bura da hepsine yer vermemiz çalışmamızın hacmini aşacaktır. Dolayısıyla her iki tarafın bakış açısını yansıttığını düşündüğümüzden konuya yaklaşımları uzatılmadan verilmeye çalışılmıştır.

1.7. Râvinin Fakih Olmaması

Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730) haber-i, vâhidin kıyasa tercih edilebilmesi için râvinin fakih olma şartını ileri süren kişinin İsâ b. Ebân (ö. 221) olduğunu Debûsî'nin (ö. 430) bu görüşü tercih ettiğini ve geç dönem Hanefî fukâhasının çoğunun onu takip ettiklerini belirtir. Ancak Ebu'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340) ve ona uyanlara göre haber-i vâhidin, kıyasa tercih edilebilmesi için râvinin fakih olması gibi bir şart yoktur. Kitap ve meşhur sünnete muhalif olmadığı sürece adil ve zabt sahibi her ravinin rivayeti, kıyasa tercih edilir. Ebu'l-Yüsr (ö. 493) âlimlerin kahir ekseriyetinin de bu görüşe meylettiklerini belirtir. (Abdulaziz, el-Buhârî, ts.: II/383). Görüldüğü üzere böyle bir şart, bizzat Hanefî fukâhası arasında tartışma konusu olmuştur. (Apaydın, 1996: XIV/356). Bunu şart koşanlar olduğu gibi şart koşmayanlar da vardır. Nitekim Abdülaziz el-Buhârî haber-i vâhidin, kıyasa tercih edilebilmesi için râvinin fakih olma gibi bir şartın (İsâ b. Ebân dışında) ilk dönem fukahâsından nakledilmediğini, bu sözün tartışmalı olduğunu ifade eder. Abdülaziz el-Buhârî, Ebû Yusuf'un musarrât hadisiyle amel edip müşteriye muhayyerlik tanıdığını Ebû Hanîfe'nin: "Allah ve Resulü tarafından bize gelen haber baş göz üstü kabul edilir" şeklindeki ifadesini aktardıktan sonra bu şartın sonradan ortaya atıldığını belirtir. (Tehânevî, ts.: XIV/85). Dehlevî bunu bir adım daha ileri taşıyarak hadisle amel etmeye muvaffak olamayanlar, fakih olmayanın rivayet ettiği hadis, içtihada kapalı olduğunda hadis terk edilir onunla amel edilmez şeklindeki kuralın bazıları tarafından delilsiz olarak ortaya atılan bir iddiadan ibaret olduğunu ifade eder. Ayrıca bu kuralın musarrât hadisinde uygulanamayacağını çünkü Buhârî'nin bunu İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiğini belirtir. (Dehlevî, 2005: II/172).

Bazı Hanefiler, konuyla ilgili rivayet edilen hadisin râvisi olan Ebû Hüreyre'nin İbn Mes'ûd gibi fakih sahabeden olmadığını ve söz konusu hadisin "celî kıyasa" muhalif olduğunu gerekçe göstererek bu durumun hadisin delil olma niteliğini ortadan kaldırdığını ifade ederler. Hz. Peygamber'in musarrât hadisiyle ilgili açıklamalarının tarafları sulha davet etmek olduğunu ancak fıkıh anlayışı düşük râvilerin bunu bağlayıcı bir hüküm olarak zannettiklerini ve rivayet ettiklerini ifade eder. Serahsî, bu yüzden fıkıhla meşhur olmuş hiçbir sahabenin bu hadisi rivayet etmediğini belirtir. (Serahsî, ts.: XIII/40). Fakat sanılanın aksine söz konusu hadis Ebû Hüreyre dışında başka sahabeler tarafından da "merfû" olarak rivayet edilmiştir. Keza İbn Mes'ûd'dan da "mevkuf" olarak rivayet edilmiştir. (İbn Hacer, ts.: IV/365; Kevserî, 2000; 86)

Bilindiği gibi sahabe kavli özellikle de herkesçe fakih kabul edilen İbn Mes'ûd'un görüşü Hanefiler için hüccettir. Ebû Hüreyre ile

ilgili böyle bir şartın Hanefî fukahâsı tarafından ileri sürüldüğünü kabul etsek bile Hanefî fikhına öncülük eden İbn Mes‘ûd gibi fakîh bir sahabeden böyle bir rivayetin geldiği Buhârî’de sabittir. (Nevevî, ts.: XI/214). Abdülaziz el-Buhârî, bu iddiaların aksine Ebû Hüreyre’nin fakîh olup içtihadın bütün vasıflarına sahip olduğunu kaydeder. Onun sahabe döneminde fetva verdiğini, o dönemde de ancak müçtehit ve fakîh olanların fetva verdiklerini ve devamında Ebû Hüreyre rivayetinin kıyastan dolayı reddedilmeyeceğini ifade eder. (Abdulaziz, el-Buhârî, ts.: II/383).

İbn Hacer, Buhârî’nin, İbn Mes‘ûd’un musarrâta ilgili sözünü Ebû Hüreyre’nin hadisinden hemen sonra zikrettiğini, İbn Mes‘ûd’un da açık kıyasa muhalefet ederek Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği hadis doğrultusunda fetva verdiğini ifade eder. (İbn Hacer, ts.: IV/365; Şevkânî, ts.: V/244). Ayrıca Hz. Ömer’in Ebû Hüreyre’yi Bahreyn’e vali olarak atadığı, Hz. Ömer’in fakîh olmayan birisini vali olarak atamayacağı, çünkü fıkıh bilgisi olmadan hüküm verilemeyeceği belirtilmiştir. (Nevevî, ts.: XI/213-214; Pezdevî, ts.: I/18). Öte taraftan Nevevî, muhalif görüşte olanların birçok yerde Ebû Hüreyre’nin rivayetini kabul ettiklerini söyler. Örneğin kadının halasıyla veya teyzesiyle birlikte nikâhlanmasını yasaklayan rivayet, Ebû Hüreyre tariki dışında sahih bir yolla rivayet edilmiş değildir. Oysa muhalif görüşte olanların bu rivayeti, “Bunların dışındakiler size helal kılındı” (Nisâ 4/24). ayetinin umumuna aykırı olduğu halde kabul ettiklerini belirterek, şu soruyu sorar: Kur’an’ın umumuna muhalefet mi yoksa umumiyeti tartışmalı olan genel fikhî kâidelere muhalefet mi? daha tehlikelidir. (Nevevî, ts.: XI/213-214).

Sonuç olarak geç dönem Hanefî fukahâsının çoğunluğunun benimsediği râvinin fakih olma şartı ve Ebû Hüreyre’nin fakih olmadığı bu nedenle rivayet ettiği musarrât hadisiyle amel edilmediği hususu mezhep içinde bile tartışmalı bir konudur.

1.8. Hadis Mensuhtur

Kudûrî (ö. 428) Ebû Hanîfe hadisin mensuh olduğunu fakat nesh keyfiyetini açıklamadığını bu nedenle farklı nesh ihtimallerinin ortaya atıldığını ifade eder. (Kadûrî, 2004: V/238; İbn Abdilber, ts.: XVIII/214-215). Bazıları söz konusu hadisin, “akdin tarafları ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler” (Tirmîzî, ts.: 296). hadisiyle mensuh olup muhayyerliğin tarafların ayrılmasıyla ortadan kalktığını ifade eder. Tahâvî bu te’vilin fasit olduğunu zira musarrât hadisindeki muhayyerlik ayıp muhayyerliği olduğu için tarafların ayrılmasıyla sona ermeyeceğini açıklar. (Tahâvî, ts.: IV/19). İbn Hacer, meclis muhayyerliğini kabul etmeyenlerin (Hanefîlerin) kalkıp onu varid

olmadığı hususta delil göstermelerini garipsemiştir. (İbn Hacer, ts.: IV/365-366).

Diğer bir nesh iddiası ise söz konusu hadisin, günahlara karşılık malî cezaların verildiği İslâm'ın ilk dönemlerinde varid olup ribanın neshi ile birlikte bu uygulamanın ortadan kalktığıdır. O dönemde bu yasağı işleyen satıcının cezası, Hz. Peygamber'in emrine muhalefet ettiği için müşteriye bir sa' hurma vermektir. Ancak daha sonra günahlara karşılık verilen malî ceza nesh edilmiş ve mislî mallar misliyle, mislî olmayan mallar ise kıymetiyle tazmin edilmiştir. (Tahâvî, ts.: IV/20).

Beyhâkî'nin (ö. 458) naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel şöyle der: Bu gerekçeyle hadisin nesh edildiğini zanneden vehme kapılmıştır. Çünkü süt eskiden olduğu gibi şimdi de hurmadan daha pahalı ve tasriye müşteriden değil satıcıdan kaynaklanmaktadır. Eğer bu sanıldığı gibi ceza amaçlı olsaydı ya karşılık alınmadan süt müşteriye ait kılınmalıydı ya da süt fiyatına eşdeğer veya daha pahalı bir şey değil de her hâlükârda süttten daha ucuz bir şey olmalıydı. (Beyhâkî, 1991: VIII/119). Öte yandan Tahâvî, musarrât hadisiyle amel edilmesi durumunda borcun borç karşılığında satımına yol açacağını bu tür bir satışın da “bey'ü'l-kâlî bi'l-kâlî” (borcun borç karşılığında satılması) yasağı kapsamına girdiğini söyler. Bu yönüyle de hadisin mensûh olduğunu ve nesh ihtimalleri arasında en uygun olanın bu olduğunu belirtir. Aynı şekilde Tahâvî el-harâcu bi'd-damân hadisinden hareketle bir malın tazmin sorumluluğu kime aitse malın semereleri de ona ait olduğunu sütün is ebir gelir olduğunu hayvanı elinde bulunduran kişiye (müşteriye) ait olması gerektiği söyler. Oysa musarrât hadisinde, sütün satıcıya verilmesi öngörülmektedir. Dolayısıyla musarrât hadisinin “el-harâcu bi'd-damân” hadisiyle mensuh olduğunu ifade eder. (Tahâvî, ts.: IV/21).

Bu yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir: Bunların birer ihtimal olup “bey'ü'l-kâlî bi'l-kâlî” hadisinin de hadis ehline zayıf olduğu hususunda ittifak vardır. Şayet hadis bir an için sahih kabul edilse bile süt olsun veya olmasın karşılığında verilen hurma borca karşılık borç şeklinde verildiği belirtilmemiştir. Bu hadislerin musarrât hadisinden sonra varid olduğuna dair de delil yoktur. (İbn Hacer, ts.: IV/365). Ayrıca nesih iddiasının ihtimal ve varsayım üzerinden ispatlanmaya çalışıldığı bunun da doğru olmadığı belirtilmiştir. (İbnü'l-Mülakkin, 1997: VII/69).

1.9. Kur'an'a Aykırılığı

Hanefilere göre hadiste ifade edilen çözüm yolu Kur'an'ın genel ilkesine aykırıdır. (Serahsî, ts.: XIII/40; Abdülaziz el-Buhârî, ts.: II/381). Hadisin sadece sened açısından sahih olmasını onunla amel edilmesi için yeterli görmezler. Bununla birlikte hadis metin açısından da kendisinden daha kuvvetli olan başka bir hadise, Kitab'a ve ittifak edilen fikhî kurallara da aykırı olmamalıdır. Bu nedenle hadis metninde şaz ve illetten dolayı meydana gelen manevi inkıta hadislerle amel etmeye engeldir. Musarrât hadisi de Kur'an'ın genel ilkesine aykırı olduğu için ma'lûl sayılmıştır. (Kevserî, 2000: 86). Örneğin "Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırınız" (Nahl, 16/126). ayetinde ifade edilen Kur'an'ın misliyle cezalandırma ilkesine aykırıdır. Çünkü ödenecek olan hurma tüketilen sütün misli değildir.

Bu yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir: Hurma ukubet kabilinden değil, telef edilen malların tazmini grubundandır. telef edilen mallar ise misliyle ve misli dışında başka bir şeyle de tazmin edilebilir. (İbn Hacer, ts.: IV/365). Ayrıca ayet, telef edilen mallarla ilgili değil ceza konusuyla ilgilidir. Şayet hadisin ayet kapsamına girdiği kabul edilirse sa' da bir misildir. Çünkü bu, telef edilen şeyin karşılığıdır. Verilen sa'ın özellikle hurma olarak belirlenmesine gelince tartışmayı ortadan kaldırıp nihayete erdirmek içindir. (Şevkânî, ts.: V/244). Bu türden açıklamalar aynı zamanda dolaylı olarak hadisteki hükmün maslahat gereği ortaya konduğunun da göstergesidir.

Hanefilerin musarrât hadisini terk etmeleri hadisin muzdarip, mensuh (Tehânevî, ts.: XIV/68; Zuhaylî, 1995: 42). ya da râvinin fakîh olmadığı gibi nedenlere dayandırılıyor olsa da aslında hadis Kitab'a, meşhur sünnete yerleşik fikhî kâidelere muhalif olduğu gerekçesiyle terkedilmiştir. Yoksa Ebû Hüreyre'nin fakîh addedilmediğinden değildir. (Abdülaziz el-Buhârî, ts.: II/383; Tehânevî, ts.: XIV/64). Kevserî, Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının bu iddiadan uzak olduğunu, hatta İsa b. Ebân'dan bile bunun sabit olmadığını belirtir. (Kevserî, 2000: 87). Keşmirî, bu iddianın tamamıyla geçersiz olduğunu Hanefilere muhalif olanların, eskiden beri bunu bir tenkit olarak kullandıklarını söyler. Ayrıca bu gibi iddialar, Hanefiler re'yi hadise tercih ediyor gibi söylemlerin şöhret kazanmasına neden olduğunu ifade eder. (Keşmirî, ts.: III/450). Biraz daha açarsak ehl-i rey olarak bilinen Ebû Hanîfe ve arkadaşları senedin yanı sıra hadisleri metin açısından da tenkide tabi tutup ittifak edilen fikhî kurallara aykırı olduğu gerekçesiyle bazı hadislerin zahiriyle amel etmedikleri için ehl-i hadis tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Sonuç olarak Hanefilere göre haber-i vâhidin kabulü için râvide bulunması gerekli olan adil, zabt sahibi ve rivayetle meşhur, bazılarına

göre ayrıca fakih olma gibi şartları taşıyan her râvinin rivayeti, ister kıyasa mutabık olsun ister muhalif olsun mutlak olarak kabul edilir. (Abdulaziz, el-Buhârî, ts.: II/377). Buna göre dört Halife, Abdullah b. Mesûd, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit, Muâz b. Cebel, Ebû Musa el-Âş'ârî, Hz. Aişe ve fıkıhla meşhur olmuş diğer sahabenin hadisi, kıyasa mutabık olsun veya olmasın hüccet kabul edilir. Rivayet ettikleri hadis, kıyasa mutabık ise kıyas ile güçlenmiş olur, kıyasa muhalif ise kıyas terkedilir. (Pezdevî, ts.: II, 378; Serahsî, 2005: II, 338-339). Nitekim böyle bir haber-i vâhidle amel edip kıyası terk etme, sahabe ve onlardan sonra gelen selef arasında inkâr edilmeyecek derecede yaygındı. Öyle ki; buna “haberden dolayı kıyasın terki adını vermişlerdi.” Zikredeceğimiz hadisler de bunu ortaya koymaktadır. Örneğin Cemal b. Mâlik (r.a), ceninin hükmü konusunda gurre hadisini rivayet ettiğinde Hz. Ömer, ona şöyle demişti: Bu hadisi rivayet etmemiş olsaydın neredeyse kendi görüşümüze göre Hz. Peygamber'in verdiği hükme aykırı bir şekilde- hüküm verecektik. Aynı şekilde İbn Ömer (r.a) de biz kırk yıl boyunca muzaraâ yaptık ve bunda herhangi bir beis görmedik, ne zamanki Râfi b. Hadîc'in (r.a), Hz. Peygamber'in bunu yasakladığına dair rivayeti bize ulaştığı işte o zaman muzaraâyı terk ettik. (Serahsî, 2005: II, 339). Hz. Ömer de parmakların diyeti konusunda serçe için altı, yüzük parmağı için dokuz, orta ve şahadet parmağı için onar, başparmak için ise beş deve alınması gerektiği görüşündeydi. Fakat Ömer b. Hazm bu konuda, “Her bir parmak için on deve vardır.” hadisini rivayet ettiğinde Hz. Ömer re'yini (kıyası) terk etti. Aynı şekilde Hz. Ömer, kadının kocasının diyetine varis olamayacağı görüşündeydi. Fakat kendisine Hz. Peygamber'in kadını kocasının diyetine varis kıldığı haberi ulaştığında re'yinden (kıyas) vazgeçti. Bu örnekler haber-i vahidin, fikhî kurallara aykırı olduğu gerekçesiyle terkedilmesinin her zaman için geçerli bir kâide olmadığını ortaya koymaktadır. Abdulaziz el-Buhârî, bu hadislerle, sadece haber-i vahid olduklarından dolayı değil, mütevâtir naslar, kıyas ve bazı karinelere dayanarak amel edilmiştir, şeklinde olası bir itirazın yapılamayacağını belirtir. Zira yukarıdaki haberlerin bağlamından anlaşıldığı üzere Hz. Ömer'in bu konuda haberi işitmeseydik re'yimizle hüküm verecektik demesi aynı şekilde oğlu Abdullah'ın sözleri böyle bir itirazın söz konusu olamayacağını göstermektedir. (Abdulaziz, el-Buhârî, ts.: II/374-375).

Bütün bunlar göstermektedir ki ister kıyasa mutabık olsun ister olmasın fıkıhla meşhur olan sahabîden geldiği sabit olan haber-i vâhid, kıyasa takdim edilir. (Serahsî, 2005: II/342). Musarrât hadisini rivayet eden Ebû Hüreyre değil de zikri geçen sahabeden ya da fıkıhla meşhur olmuş sahabeden biri olsaydı bu durumda da musarrât hadisi kıyasa

aykırı olduğu gerekçesiyle terk edilecek miydi? Bilindiği gibi Serahsî, fıkıhla meşhur olmuş hiçbir sahabînin bu hadisi rivayet etmediğini iddia etmektedir. (Serahsî, ts.: XIII/40). Oysa musarrât hadisi başka sahâbe tarafından “merfû” olarak rivayet edildiği gibi, (İbn Hacer, ts.: IV/365). İbn Mes’ûd’dan da “mevkuf” bir şekilde rivayet edilmiştir. (Kevserî, 2000: 86). İbn Mes’ûd ise fıkıhla meşhur olmuş sahâbeden biridir. Öte yandan sahabeden de hiç kimsenin söz konusu hadise muhalefeti bilinmemektedir. (Şâfiî, 1993: 174; İbn Hacer, ts.: IV/364; Kevserî, 2000: 86). Bu durum sabit olduğuna göre, bu konuda musarrât hadisi yukarıda bahsedilen hadislerden pek de farklı değildir. Öte taraftan musarrât hadis sened açısından sahih olsa da zahiriyle amel edilmesinin güç olduğu ve işaret edilen problemlerin verilen cevaplarla ortadan kalkmayacağı da bir gerçektir. Bu nedenle hadisin terki veya zahiriyle amel edilmesi yerine te’vilî üzerinde de durulmuştur.

2. Hadisin Terki Yerine Te’vil Edilmesi

Hanefîlerin genel olarak musarrât hadisinin bilinen fikhî kâidelere Kur’an-ı Kerim’e ve meşhur sünnete aykırı bir haber olduğu gerekçesiyle onunla amel etmedikleri önceki bölümde tartışarak izah edilmeye çalışıldı. Şimdi ise ikinci yol olan hadisin tevil edilebileceği ile ilgili yaklaşımları ele alacağız.

Tehânevî musarrât hadisindeki hükmün teşri’ özelliği taşımadığını ve bu nedenle hadisin yerleşik fikhî kâidelerle terkedilemeyeceğini belirtir. Ona göre Hz. Peygamber bir defaya mahsus olmak üzere iki tüccar arasında vuku bulan anlaşmazlığı gidermek için hakem ya da devlet başkanı olarak bu ifadeyi kullanmıştır. Tehânevî idari kararların herkes için hukuken bağlayıcı yani kadâî nitelikte olmadığını belirterek hadisteki hükmün "tıpkı kim kimi öldürürse üstündekiler onundur" hadisi gibi Hz. Peygamber’in yaşadığı dönem ve yerle sınırlı olduğunu ifade eder (Tehânevî, ts.: XIV/68). Buna göre devlet başkanı hadisin uygulamasında maslahat görürse insanlara hadisin gereğiyle amel etmelerini emredebilir. Ona göre Ebû Hanîfe de genel fikhî kâidelerden dolayı hadisi terk etmemiştir. O musarrât hadisini herkesçe kabul gören ve kendisiyle amel edilen "el-haracü bi’-d-daman" hadisiyle muâriz gördüğü için bu hadisle amel etmemiştir. Ebû Hanîfe’nin musarrât hadisini de terk etmeyip maslahata, genel fikhî kâideleri de kadâyaya hamlettiğini belirtir. (Tehânevî, ts.: XIV/72-75). Bu şekilde hadisler arasında uzlaşma sağlanmış olur.

Serahsî de terk etme yerine uzak bir ihtimal de olsa hadisin te’vil edilebileceğini söyler. Şöyle ki; müşteri hayvanı bol sütlü olması şartıyla satın almış olabilir. Ancak böyle bir şart nedeniyle akit fâsid

olduğundan Hz. Peygamber müşteriye sağdığı sütle birlikte hayvanı iade etmesini söylemiştir. Çünkü fâsid bir akit sonucu alınan mebi' fazlalıklarıyla birlikte geri iade edilir. Fakat müşteri sütü tükettiğinden dolayı Hz. Peygamber, tarafları sulha davet eder ve sulh yoluyla süt yerine bir sa' hurma verilmesini ister. Fakat anlayış seviyeleri düşük râviler bunu bağlayıcı bir hüküm olarak zannedip rivayet etmişlerdir. (Serahsî, ts.: XIII/40). İbn Hacer yapılan bu te'vilin zorlama olduğunu söyleyerek karşı çıkar. Zira hadisteki hüküm tasriye ile alakalıdır. Söz konusu te'vil ise tasriye olsun ya da olmasın şartın fâsid olmasıyla alakalı bir durumdur. (İbn Hacer, ts.: IV/367).

Abdulaziz el-Buhârî, musarrât koyunla ilgili bir tartışmanın olduğunu, bu nedenle de Hz. Peygamber'in malını geri alması için satıcıyı kadâen değil de maslahat gereği teşvik ettiğini belirtir. Ancak satıcı üç günlük sütün tüketilmiş olmasından dolayı bunu kabul etmekten çekindiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir sa' hurma artırır. Satıcı da bir sa' hurma ve koyun karşılığında kadâen değil de maslahat gereği müşteriye parasını geri verdiğini ifade eder. (Abdulaziz, el-Buhârî, ts.: II/382).

Keşmirî de hadisteki hükmün hukuki bağlayıcılık olarak yani kadâen değil diyâneten konulduğunu söyler. Bunu şöyle açıklar: Garar kavli ve fiilî olmak üzere iki çeşittir. Garar kavli olduğunda, ikâle hâkimin kararıyla; fiilî olduğunda ise kadâen değil dini bir görev olarak yani diyâneten gerçekleşir. Çünkü fiilî aldatmanın bilinme yolları kapalı olduğundan yargı hükmü altına girmez. Tasriye de bir fiilî aldatmadır. Dolayısıyla tasriye konusunda müşterinin rızasıyla verdiği malı satıcının diyâneten kabul etmesi gerekir. (Keşmirî, ts.: III/451; Mîrtehî, 2005: III/452.). Böylece hadis ne kıyasa muhalif ne de terkedilmiş olur.

Hadis ile ilgili yapılan bu te'viller ister istemez Hz. Peygamber'in tasarruflarının hangi amaçla ortaya konulduğu konusunu gündeme getirmektedir. Malum Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberler bağlayıcılık açısından tarih boyunca ulema tarafından farklı kategorilerde değerlendirilmiştir. Resûl sıfatıyla yaptığı tasarrufların hükmü bağlayıcı iken devlet başkanı sıfatıyla yaptığı tasarruflar maslahat olarak addedilmiştir. Söz konusu hadisteki hüküm, Hz. Peygamber'in hangi sığata binâen verdiğiyle yakından ilgilidir. Dolayısıyla hadis bu yönüyle de tartışma konusudur. Gelen rivayetlerin hangi amaca, Hz. Peygamber'in bunu hangi sığata binaen ortaya koyduğu ve kategorize edilirken bu konuda ihtiyatlı davranılması gerektiği uyarısında bulunan İmam Şafîî şöyle der: "Hz. Peygamber'e ait sözlerin delilsiz olarak bu hükümdür, bu da ictihaddır demek ortada insanların elinde sünnet diye bir şeyin kalmamasına neden olacaktır."

(Şâfiî, 2001: VIII/628). Yani delil olmadan Peygamber'in tasarruflarının o döneme ait kişisel içtihad addedilmesi, sünnet diye bir şeyin kalmamasına neden olacağını belirtir. Bu nedenle hangi sığata binaen söylemiş olduğunun iyi tespit edilmesi gerektiği uyarısında bulunur. Tam da bu hassasiyete binaen yapılan te'villerin delilsiz gelişii güzel olmadığı ifade edilmiştir. Çünkü musarrât hadisindeki hükmün, genel fikhî kâidelere, Kitab'a ve tazmin konusunda sünnete muhalif olması, onun bağlayıcı olmadığını gösterir. Yani Hz. Peygamber'in bunu nübüvvet ve Risâlet vasfıyla söylemediği hususunda delil teşkil etmektedir. (Tehânevî, ts.: XIV/73.). Nitekim Hz. Peygamber taraflar arasında bazen yargılama bazen de sulh amaçlı hüküm vermiştir. Örneğin iki sahabe arasındaki bir alacak verecek meselesinde uyuşmazlık çıkınca alacaklı tarafa alacağının yarısını düş buyurmuştur. (Buhârî, ts.: II/181). Keza hurma bahçelerinin sulaması konusunda Zübeyir ve ensardan birisi davacı ve davalı olunca Hz. Peygamber Zübeyr'e bahçesini suladıktan sonra suyu komşusuna bırakmasını söyler. Bu duruma öfkelenen ensar Hz. Peygamber'in Zübeyr'i kayırdığı için bu hükmü verdiğini söyleyince; Peygamber esas hükmü söyler ve Zübeyr'e bahçesini sulamasını, sonra bahçe duvarının temeline ulaşınca kadar suyu tutmasını söyler. Hz. Peygamber'in bu olayda vermiş olduğu birinci hüküm sulh amaçlı iken ikinci hüküm ise yargılama amaçlı verildiği şekilde değerlendirilmiştir. (Buhârî, ts.: II/164; Tehânevî, ts.: XIV/72-73). Dolayısıyla musarrât hadisinde verilen hükmün de taraflar arasında sulh amaçlı verildiği şekilde yorumlanabilir.

Sonuç

Hz. Peygamber'den geldiği sabit olan haber-i vâhidin delil olması husunda İslâm âlimleri arasında ittifak vardır. Ancak böyle bir haber-i vâhidin, zahiren Kur'an-ı Kerim, meşhur sünnet veya yerleşik fikhî kurallarla çatışması durumunda fukahânın yaklaşımı farklı olmuştur. Fukahâ, bu noktada haber-i vâhidin kabulü ile ilgili birtakım şartlar ileri sürmüştür. Fukahânın belirlediği bu şartlar ve takip ettikleri farklı metotlar neticesinde hadisi terk edip amel etmeyenler olduğu gibi reddetmeyip te'vil yoluna gidenler de olmuştur.

Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerin hangi amaçla ortaya konulduğu konusu da tarih boyunca ulema tarafından farklı kategorilerde değerlendirilmiştir. Risâlet sıfatıyla yaptığı tasarrufların hükmü bağlayıcı iken devlet başkanı sıfatıyla yaptığı tasarruflar maslahat sayılmıştır. Söz konusu hadisin bir taraftan sahih ve genel hüküm ifade eden bir formatta gelmiş olması diğer taraftan Kur'an-ı Kerim, meşhur sünnet ve yerleşik fikhî kurallarla çatışması, Hz.

Peygamber'in bunu hangi sığata binaen söylemiş olduğu noktasındaki tespit ve te'vilini zorlaştırmıştır.

İşte fukahânın gerek haber-i vâhidin kabulü, gerekse Hz. Peygamber'in hadisi hangi sığata binaen söylemiş olduğuyla ilgili farklı yaklaşımları, musarrât hadisi özelinde farklı yansımalara neden olmuştur. Musarrât hadisi isnat yönünden sahih olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Fakat müçtehidlerin hadise bakış açılarının farklı olması nedeniyle bazıları isnattaki sıhhatten dolayı hadisin zahiriyle amel ederken bazıları da senedin yanı sıra hadisi metin açısından da tenkide tabi tutmuş ve ittifak edilen fikhî kurallara aykırı olduğu gerekçesiyle hadisin zahiriyle amel etmemişlerdir.

Musarrât hadisinin metin açısından Kur'an, meşhur sünnet ve yerleşik fikhî kurallarla çatıştığını iddia eden Hanefiler, terkedilmesinin daha ihtiyatlı olacağını düşünerek amel etmemişlerdir. Fukâhanın çoğunluğu ise Hanefilerin bu konudaki itirazlarına cevap verip musarrât hadisinin aslında Kur'an, meşhur sünnet ve fikhî kurallarla çatışmadığını, bu nedenle sahih olan hadisi reddetmenin ihtiyatlı olmayacağını düşünerek hadisle amel etmiştir.

Bir taraftan Kur'an ve sünnetten çıkarılan fikhî kâideler diğer taraftan hadisin sahih olduğu gerçeği her iki hususun göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum ikisinden birinin terkedilmesi yerine bazı fakihleri yerleşik fikhî kurallar ile Hz. Peygamber'den geldiği sabit olan hadiselerin mümkün merteye uzlaştırılarak ele alınmasının daha sağlıklı olacağı yönünde te'vile zorlamıştır.

Kanaatimizce de en isabetli yaklaşım bu tev'ilde ortaya konan yaklaşımdır. Zira musarrât hadisinin zahiriyle amel edilmesi durumunda hukuken sabit olan şu kâidelerin terki söz konusudur: "Mallar mevcut olduğu sürece bedelle tazmin olunmaz" başka bir ifadeyle sütün geri verilme imkânı olduğu sürece kıymeti tazmin olunmaz. "Misli olan mallar misliyle kıymetli olan mallar kıymetiyle tazmin olunur", kıymet ise altın veya gümüştür. Hadiste verilmesi öngörülen hurma ise malın ne misli ne de kıymetidir. "Tazmin konusu mallarda, tazmin miktarı telef edilen malın miktarı kadar takdir edilir." Dolayısıyla sütün miktarında meydana gelen artma veya eksilme, kıymeti olan (hurma) miktarına da yansması gerekir. Oysa hadiste durum böyle değildir.

Öte yandan Peygamber'den geldiği sabit olan ve te'vili mümkün olan bir hadisle amel etmek yerine sadece fikhî kurallara aykırıdır gerekçesiyle terk etmek de sahih olan birçok hadisin terki sonucunu doğuracaktır.

Kanaatimizce musarrât hadisi konusundaki hüküm, diyâneten ve maslahat gereği anlaşmazlığı gidermek üzere verilmiş bir çözümdür. Bu da telef edilen süte karşılık hadisin öngördüğü bir sa' miktarı hurmadır. Maslahat gereği verilen bu hüküm, genel fikhî kâidelerin dışında nevi şahsına has olup, genel bir şer'î düzenleme getirmek için kadâen konulmuş değildir. Genel fikhî kâideler, bunun dışında şer'î düzenlemenin söz konusu olduğu yerlerde geçerli olan kurallardır.

Kaynakça

- Abdulaziz, el-Buhârî. (ts.). *Keşfu'l-Esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî*. y.y.: Şirketi Sahâfiye-i Osmaniyye.
- Apaydın, Y. (1996). Haber-i Vâhid. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 14, ss. 355-363). İstanbul.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Şemsü'l-Hak b. Emîr Ali ed-Diyânüvî. (1968). *Avnü'l-Mabûd Şerhu Süneni Ebî Davûd*. thk., Abdurrahman Muhammed Osman Medine: Mektebetü's-Selefiyye.
- Bardakoğlu, A. (1991). Ayp. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt, 4, ss. (247-248). İstanbul.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. (1991). *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*. thk., Abdulmu'tî Emin Kal'acî, kahire: Dâru'l-Vefâ.
- Buhârî, Ebû, Abdillâh Muhammed b. İsmail. (ts.). *el-Câmi'ü's-Sahih*. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye.
- Dehlevî, Ahmed b. Abdurrahim. (2005.). *Huccetullahi'l-Bâliğe*. thk., Seyid Sâbık, Beyrut: Dâru'l-Ceyl,
- Dönmez, İ. (2011). *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî. (ts.). *Sunenu Ebî Davûd*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif,
- Gözübenli, Beşir, (2002). Kıyemî, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt, 25, ss. (540-541). Ankara.
- Hacak, Hasan, (2005). Misli, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt, 30, ss. (187-188). İstanbul.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed. (1933). *Ma'âlimu's-Sünen*. Haleb: Matba'atu'l-İlmiyye.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî. (1982). *et-Temhîd limâ fi'l-Muvata' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*. thk., Mustafa b. Ahmed el-'Alevî ve Muhammed Abdulkebir el-Bakevî, yy.
- İbn Abidîn, Muhammed Emin. (2003). *Hâşiyetu Reddi'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr*. thk., Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Ahmed Muaevîd, Riyad: Dârü Alemi'l-Kutub.

- İbn Battâl, Ebu'l- Hasan Ali b. Halef. (ts.). *Şerhu's-Sahihî'l-Buhârî li İbni Battâl*. thk., Ebû Temîm Yasır b. İbrahim, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.
- İbn Dakik, Muhammed b. Ali b. Vehb Takiyyüddin. (1953). *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdetu'l-Ahkâm*. thk., Muhammed Hamid el-Fakih, Kahire: Mektebetu's-Sunneti'l-Muhammediyye,
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmet b. Ali. (ts.). *Fethu'l-Bârî Şerhu's-Sahihî'l-Buhârî*. thk., Abdulaziz b. Abdullah b. Baz, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer. (ts.). *Tuhfetu'l-Minhâc bi Şerhi'l-Minhâc*. Mısır: Matba'atu Mustafa Muhammed.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmet. (1997). *el-Muğnî*. I-XV, thk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki ve Abdulfettahh Muhammed el-Hulû, Riyad: Dâru'l-Alemi'l-Kutub.
- İbn Mâce, Ebû Ebdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. (ts.). *Sunenu İbnî Mâce*. Riyad: Mektebetu'l-Ma'arif.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem. (ts.). *Lisanü'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- İbn Rüşd (el-Hafid), Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed. (1982). *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. I-II, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir el-Ma'afirî (1992). *Kitab'ül-Kabes fi Şerhi'l-Muvattâ*. thk., Muhammed Abdullah Veled Kerim, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. (ts.). *Fethü'l-Kadîr Şerhü'l-Hidâye*. I-X, Beyrut: Dâru'l-Fıkr.
- İbnü'l-Mulakkın, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali. (1997). *el-İ'lâm bi Fevâidi 'Umdeti'l-Ahkâm*. I-XI, Riyad: Dâru'l-Asime.
- Karâfi, Ebû Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris. (1994). *ez-Zehirâ*. I-XIV, thk., Muhammed Haccî, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Kadûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Cafer. (2004). *el-Mavsû'etü'l-Fıkhîyye el-Mukârene et-Tecrid*. I-IX, Kahire: Dâru's-Selam.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. (2005). *Feyzu'l-Bârî 'alâ Sahihî'l-Buhârî*. I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. el-Hasan. (2000). *en-Nuketü't-Tarif*, Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriye.
- Laşin, Musa Şahin. (2002). *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahihî Müslim*. I-X, Kahire: Dâru's-Şurûk,

- Mubarekfûrî, Safıyyu'r-Rahman. (1999). *Minnetu'l-Mun'im fî Şerhi Sahihi Müslim*. I-IV, Riyad: Dâru's-Selam.
- Mâlik, b. Enes. (1997). *Muvattâ*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan b. Muhammed b. Habîb. (1994). *el-Hâvi'l-Kebîr*. I-XVIII, thk., Ali Muhammed Muavid ve Adıl Ahmed Abdulmevcud, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Mîrtehî Muhammed Bedrûlalem. (2005). *Hâşiyetü'l-Bedri's-Sârî ilâ Feyzu'l-Bârî 'alâ Sahihi'l-buhârî*, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. (1998). *el-Câmi'u's-Sahih*. Riyad: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye.
- Müzenî, Ebû İbrahim İsmail b. Yahya. (1998). *Muhtasarü'l-Müzenî*. Dâru'l- Beyrut: Kutubi'l-İlmiyye.
- en-Necefî, Muhammed Hasan. (1981). *Cevahiru'l-Kelam fî Şerhi Şerai'i'l-İslam*. I-XXXV, Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân b. Şuay b. Ali. (ts.). *Sunenu Nesâî*. Riyad: Mektebetu'l-Ma'arif.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref b. Müri. (1929). *el-Minhac Şerhu Sahihi'l-Müslim*. I-XVIII, Kahire: Matba'atu'l-Mısıriyye.
- _____, (2003). *Ravdatü't-Tâlibîn*. I-VIII, Riyad: Dâru'l-Alemi'l-Kutub.
- _____, (ts.). *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*. I-XXIII, thk., Muhammed Necib el-Mutî'î, Cidde: Mektebetu'l-İrşad.
- Özen, Ş. (2006). Musarrât, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt, 31, ss. (240-241). İstanbul.
- Pezdevî, Ebu'l-Hasan Ebu'l-Usr Fahu'l-İslâm Ali b. Muhammed. (ts.). *Usûlu'l-Pezdevî*. y.y.: Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye.
- Sahnûn, Ebû Sa'îd Abdusselâm b. Sa'îd b. Habîb. (1994). *el-Müdevvenetu'l-Kubrâ*. I-IV, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail. (2006). *Subülü's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm*. I-IV, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif.
- Senhûrî, Abdürrezâk. (1997). *Masâdiru'l-Hakk fî Fıkhi'l-İslâmî*. I-III, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- es-San'anî, el-Kâdî el-Allame Ahmet b. Kasım. (1993). *et-Tâcu'l-Mezheb li Ahkâm'l-Mezheb*. I-IV, Yemen: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye.
- Serahsî, Ebû Bekr, Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl. (2005). *Usûlu's-Serahsî*. I-II, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- _____, (ts.). *el-Mebcut*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Şabân, Z. (ts.). *Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî*. İrak: el-Mektebetu'l-Henîfiyye.

- Şâfiî, Muhammed b. İdris b. Abbâs. (1993). *İhtlâfu'l-Hâdis*. thk., Amir Ahmed Haydar, Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- _____, (2001). *el-Ümm*. I-XI, thk., Rıf'at Fevzî Abdülmütalib, yy: Dâru'l-Vefâ'.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhhamed b. Ali b. Muhammed. (ts.). *Neylu'l-Evtâr*. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu mâni'l-Âsâr*. Dâru Alemlî'l-Kutub. Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmanî (ts.). *Î'lâu's-Sunen*, Pakistan: İdaretu'l-Kur'an ve Ulumi'l-İslâmiyye.
- Tirmîzî, Ebû İsâ b. Muhammed b. İsâ b. Sevre. (ts.). *el-Cami'u's-Sahih (Sunenu Tirmîzî)*. Riyad: Mektebetu'l-Ma'arif.
- Tüfekçi, İ. (2012). Tânevî'nin İ'lâu's-Sünen İsimli Eserindeki Fıkıh Metodu (Musarrât Hadisi Örneği). İstanbul: *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2012/2), 129-166.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammaed b. Abdillâh. (1993). *Şerhu'z-Zerkeşî, ala Muhtasaru'l-Hirakî*. Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân.
- Zeydan, A. (2006). *el-Veciz fî Usûli'l-Fıkh*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Zuhaylî, V. (1985). *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuh*. Dimeşk: Dâru'l-Fıkr.
- _____, (1995). *el-Veciz fî Usûli'l-Fıkh*. Beyrut: Dâru'l-Fıkrî'l-Mu'asır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 389-408
ISSN: 1302-6879

Suriyeli Sünni Mültecilerin Şia'ya İlişkin Görüşleri* *Opinions of Syrian Sunni Refugees on the Shia*

• Mehmet Emin KALGI*

*Dr., Sınıf Öğretmeni, Ekinci İlkokulu,
Şanlıurfa / Türkiye.
Dr., Classroom Teacher, Ekinci Primary
School, Şanlıurfa / Turkey.
mehmet.emin.63.21@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6999-5059

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
21/01/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
27/04/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atf: Kalgı, M. E. (2020). Suriyeli Sünni Mültecilerin Şia'ya İlişkin Görüşleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 389-408

Citation: Kalgı, M. E. (2020). Opinions of Syrian Sunni Refugees on the Shia. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 389-408

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de ikamet eden Suriyeli mültecilerin Şia'ya ilişkin görüşlerini belirlemek ve bu görüşleri nitel verilerle analiz etmektir. Araştırmanın çalışma gurubunu, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde ikamet eden; cinsiyetleri, yaşları, aylık gelir ve eğitim düzeyleri farklı olan toplam on dokuz kişi oluşturmaktadır. Veriler, betimsel analiz yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada katılımcılara beş temel soru sorulmuş ve her soru kapsamında beş alt tema ve bu temaların sıklık düzeyleri belirlenmiştir. 1. soru kapsamında oluşan alt temalar: "Kur'an, hadis ve sünnete bağlılık gösterme, yanlış itikada sahip olma, hurafelerden uzak olma, hoşgörülü, esnek ve affedici olma ve Sünnîlerin nicel yönden fazla olması" şeklinde oluşturulmuştur. 2. soru kapsamında oluşan alt temalar: "İslam'ın temsil edilmesi, Müslümanlarla savaşma, İslam ile bağdaşmayan davranışlar gösterme, Şii olması ve Kuran'ı kendilerine göre tefsir etme" şeklinde oluşturulmuştur. 3. soru kapsamında oluşan alt temalar: "İtikatlarının bozuk olması, peygambere ve sahabelere küfretmesi, İslam dininde tefrika yapması, peygamberliğin yanlış kişiye gelmesi ve Şia'nın mezhep değil sadece fikir ve ideolojik olması şeklinde oluşturulmuştur. 4. soru kapsamında oluşan alt temalar: "Dini tahrip etme, Sünnîlere karşı radikal olma, Şia'nın dine hurafe sokması, Peygambere yalan isnat etme ve Şii'lerin bedenlerine zarar vermesi" şeklinde oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, Şia (Şiilik), Sünnî, mezhep.

* Bu makalenin bir kısmı, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen "Din, Kimlik ve Gelenek" konulu II. Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu'nda (29-30 Nisan 2019) "Postmodern Dönemde Kimlik Sorunsalı: Şia (Şiilik) Algısı Örneği" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Araştırmada kullanılan veriler 2019 yılında elde edildiği için "Etik Kurul İzni" belgesi zorunlu değildir.

Abstract

This research aims to determine the views of the Syrian asylum seekers residing in Turkey, and to analyse these views through qualitative data. Research population is totally composed of 19 individuals from different genders, ages, with different salaries and levels of education, and residing in the Siverek district of Şanlıurfa. Data was obtained through content analysis method, one of the descriptive analysis methods. Within the framework of the research, five main questions with five sub-themes were asked to the participants, and the frequency levels of these themes were determined. Sub-themes of the first questionare: “commitment to Quran, hadith and sunnah, having false belief, disbelieving in superstitions, being tolerant, flexible and forgiving, and (quantitatively) higher number of Sunni people”. Sub-themes of the second question: “representing Islam, fight with Muslims, displaying behaviours incompatible with Islam, being Shia, interpreting Quran in his/her own way”. Sub-themes of the third question: “misbelieving, cursing the prophet and his companions, discursion in the Islamic religion, revelation of prophecy to the wrong person, Shia's being and idea and ideology, not a sect”. Sub-themes of the fourth question: “destruction of religion, being radical towards Sunni people, Shia's including superstitions to the religion, attributing lies to the Prophet, and Shia's practice of self-harm”.

Keywords: Psychology of religion, Shia, Sunni, sect.

Giriş

Arapça bir kelime olan Şia¹ kavramı, Arapça'da ş y a kökünden gelmekte ve peşinden gitmek, bir kimsenin taraftarı olmak, yardımcı olmak vb. anlamlara gelmektedir (Onat, 2012:189; Kaymal, 2017:174). Mezhepler tarihinde bu kavram, Hz. Muhammed'in vefatından sonra insanların en faziletlisi olarak görülen Hz. Ali'nin nass ve tayinle halife olduğuna ve imametini Hz. Ali ve ehli Beyt'in hakkı olduğunu kabul eden topluluğu ifade etmektedir (Fırlı, 1984:9; Onat, 1989:123; Özarslan, 2005:41; Bozan, 2011:4; Koyuncu, 2015:1; Bulut, 2016:285).

Şia kendi içinde İmamiye Şiası (Onat, 2012), Zeydiyye (Gökalp, 2012), İsmaililik (Tan, 2012), Dürzilik (Bağlıoğlu, 2012) ve Nusayrılık (Uyar, 2012) olmak üzere beş kola ayrılmaktadır. Bunların temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

a. İmamiye Şiası: Hz. Peygamberin vefatından sonra on iki imama inanmayı dinin bir rüknü olarak kabul eden grubun adıdır. Bugün Şia denilince genellikle İmamiye Şiası anlaşılır ve günümüzde İran coğrafyasına hâkim ve resmi bir hüviyeti vardır (Bulut, 2016:325). İran'ın, Şia mezhebinin temsilcisi olarak kabul edilmesinin sebebi bu anlayışın olduğu düşünülmektedir. İmamiye, diğer mezheplerle karşılaştırıldığında, görüşleri bakımından ılımlı bir mezheptir ve onu

¹ Şia kavramı yerine bazen Şiilik kavramı kullanılmıştır.

Ehl-i Sünnet'ten ve diğer mezheplerden ayıran en önemli konu İmamet meselesidir (Onat, 2012: 198-199). Şii-İmamiyye'ye göre dinin temel prensipleri; Tevhid, Nübüvvet, Adalet, İmamet ve Mead olmak üzere beş tanedir.

b. Zeydiyye: İslam tarihinin erken dönemlerinde, kendine özgü yorumları ve öğretisiyle ortaya çıkan siyasi ve itikadî fırkadır. Zeydiyye fırkası, itikadî yönüyle Mu'tezile'ye, fikhî konularda ise Hanefî mezhebine yakın olduğu hususu ön plana çıkmaktadır. Zeydiyye ile ilgili kaynaklarda mezhebin temel esasları Tevhid, Adalet, el-Va'd ve el-Vaid, İmamet ve el-Emru bi'l-Ma'rufve'n-Nehy anı 'l-Münker olarak sıralanmaktadır (Gökalp, 2012:215,231).

c. İsmaililik: İmametın nass ve tayinle Hz. Cafer'in en büyük oğlu İsmail ve onun oğlu Muhammed b. İsmail ve soyundan gelen imamların hakkı olduğunu iddia eden Şiî topluluğun adıdır. İsmailiye; Karamita, Talimiyye, Batıniyye, Seb'iyye ve Melahide gibi farklı isimlerle de anılmaktadır (Tan, 2012:243). İsmailî fikirler genellikle gizlilik içerisinde ortaya çıkmıştır ve bu fikirlerin aydınlatılması, Fatımîler dönemine dayandırılarak ortaya çıkarılmıştır. İsmailiyye'ye göre dinin esasları imamete inanmak, imama itaat etmek ve teslimiyet göstermektir. Bunun için imanın gerçekleşmesi ancak imama inanmakla olur (Bulut, 2016:313-314).

d. Dürzilik: Önceki bütün dinlerin yanlış olduğunu kabul ederek Hakim Biemrillî'nin uluhiyetine ve onun yarattığı ulvi varlıklar hiyerarşisine inanan mezhebin adıdır. Dürzilik fikrinin oluşumunda birçok felsefe akımının etkili olması ve bunların Dürzî mezhebe yansması İsmailiyye aracılığıyla olmuştur. Bu bakımdan Dürzilikteki Tanrı tasavvuru ile İsmailiyyedeki Allah inancı arasında benzerlik bulunmaktadır (Bağlıoğlu, 2012:269, 280-281). Dürzilik ile ilgili yapılan araştırmalarda bu mezhebin inanç esasları dört başlıkta ele alınmıştır. Bunlar; Hakim Biemrillah'ın İlah olduğuna inanmak, Hamza b. Ali'yi bilmek, veya vezirleri tanımak ve yedi esas bilmek (Bulut, 2016:410).

e. Nusayrilik: Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemiri tarafından kurulan, sonra Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi tarafından sistemleştirilen takiyyeci tutumu ve batınî yorumu benimseyerek günümüze kadar varlığını sürdüren Şiî bir harektir (Uyar, 2012:299). Nusayriliğin temel görüşleri tamamen batınî yorumlara dayalı olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte Nusayrilikte Hz. Ali'nin ilahlaştırılması, Hz. Ali'nin yanındakilerin (eşi ve çocukları) melek hatta tanrısal varlıklar olarak kabul edilmesi, bab, beş eytam (yetim) ve tenasüh inancının olması bu mezhebin aşırı olarak kabul edilmesine sebep olmuştur (Bulut, 2012:370-379). Nusayriliğin inanç esasları

sadece bunlarla sınırlı değildir. Nusayrilikte gizlilik ve takiyye, üzüm suyu ya da şarabı kutsanması önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte Nusayrilikte her ne kadar namaz kılma, abdest alma, oruç tutma, zekat verme, hac ya da bir kısım yerleri ziyaret² gibi dinî ritüeller bulunsa da bu ritüeller Ehl-i Sünnet'ten çok farklı olarak yerine getirilmektedir (Uyar, 2012:323-329). Araştırma sorularımıza katılımcıların Şia'yı hak mezhep olarak kabul etmemesi, Şia'nın bozuk bir itikada sahip olduğu ve dine hurafe soktuğu yönünde görüş belirtmesi Nusayriliğin hem aşırı görüşlere sahip olması hem de dinî ritüellerinin Ehl-i Sünnet'ten farklı olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bir diğer husus bu mezhebe mensup kişiler, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın yanı sıra Muaviye, Yezid, Haccac ve hatta Ahmet er-Rif'ai ve Abdülkadir Geylani gibi velileri bile şeytanın sembolleri ve laneti hak eden kişiler olarak görmeleridir (Uyar, 2012:313-314).

Şiilikte imamet meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Şia için imamet kavramı, tanımdan daha çok ontolojik, politik ve ideolojik bir gerçekliği temsil etmektedir (Ekşi, 2017:47; Yılmaz, 2017:662). Adıgüzel'e (2015:131-132) göre Şiî zihniyetin merkezini oluşturan imamet algısı, sosyal, siyasal ve kültürel manada etkili bir faktör olduğu gibi bu algı, dini metinleri anlama ve yorumlama biçimini de şekillendirmiştir.

İmamet meselesine yüklenen farklı anlamlar ve yorumlar bu kavramın politikleşmesine sebep olmuş ve bu durum Şiî-Sünnî çatışmasını doğurmuştur (Moghadam, 2003; Akdoğan, 2014; Kaymal, 2017; Kusserow ve Pawlak, 2016; İşcan, 2018). Hakyemez (2013:173), Şiî-Sünnî ilişkilerinde meydana gelen bu çatışmaların siyasi eksenli olmasının yanı sıra teolojik ve kültürel etkenlerden de kaynaklı olduğu görüşündedir. Özellikle imamlığın kutsal bir figür olarak tasavvur edilmesi, Kur'an'ın birçok ayetlerinin bu yönde tevil edilmesine ve yorumlanmasına sebep olmuştur. Bu sorun sadece ayetlerle sınırlı kalmamış aynı zamanda bu sorun hakkında birçok rivayet de ortaya atılmıştır (Topgül, 2013; Adıgüzel, 2015).

Ortadoğu'da yaşanan mezhep çatışmalarını tetikleyen bir diğer sebep de jeopolitik kökenli olduğu düşünülmektedir (Tarık, 2019:74-76). Özellikle hükümet başkanları veya devlet otoritesini elinde tutan kişi veya kişiler sahip olduğu gücü korumak veya daha fazla güce sahip olmak için mezhepler arasındaki çatışmaları sulandırdığı iddia edilmektedir (Bose, 2007). Filistin'de Hamas ve el-Fetih arasında uzun süren siyasi kavgalar ve çatışmalar bu duruma örnek olarak verilebilir.

² Bu ziyaretler, Kabe'ye yapılan hac tarzında olmayıp, Nusayri büyükleri ve onların kabirlerine yapılan ziyaretler anlaşılmaktadır (Uyar, 2012:327).

Benzer şekilde Suriye'de Esad rejiminin ve Yemen'de darbe yapan Husiler'in, Şii İran hükümeti tarafından desteklenmesi veya Ortadoğu'da mezhep çatışmalarının halen devam etmesi başka bir örnek olarak verilebilir.

Bugün Ortadoğu'da meydana gelen mezhep çatışmalarının başka sebepleri olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde modernitenin yaygınlaşması sonucunda meydana gelen kimlik bunalımları (Giddens, 2014), milliyetçi veya ulusal kimliğin yaygınlaşması ile birlikte meydana gelen etnik çatışmalar (Hökelekli, 2002), devletler arasında yaşanan su, petrol vb. sorunlar veya pragmatik kaygılar gibi etkenler bu sorunu daha da tetiklediği düşünülmektedir.

Ortadoğu'da mezhep çatışmalarını tetikleyen sebeplerden biri de *biz* (iç grup) ve *onlar* (dış grup) söylemleri üzerinden geliştirilen argümanlardır. Sosyal kimlik teorisine göre, *biz* (iç grup) benzerliklerden *onlar* (dış grup) farklılıklardan hareketle inşa edilir (Yapıcı ve Kalgı, 2018:135). Gruplar arasında mevcut benzerlikler ve farklılıklar iç grubun yüceltilmesine dış grubun ise ötekileştirmesine ve değersizleştirmesine sebep olur. Müslümanlar arasında *biz* ve *onlar* söylemleri (dışlama, ötekileştirme, farklılaştırma vb.) terk edildiği zaman Ortadoğu'da meydana gelen mezhep çatışmalarının da azalacağı söylenebilir. Bununla birlikte mezhepler arasında çatışmaları azaltmak için farklı normlar üzerinden söylemler geliştirmek yerine benzer normlar üzerinden fikirler üretilmelidir. Hekmatpour'a (2016:72) göre, aynı sosyal normları içselleştirmiş ve birbirlerinin çıkarlarını daha fazla gözeten toplumlarda dinî ve sosyal çatışmalar en aza indirgenir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Suriyeli mültecilerin Şia'ya ilişkin görüşlerini belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Size göre İslam'ı en iyi temsil eden mezhep hangisidir?
2. İran, İslam dinini ne derece temsil etmektedir?
3. Şia'nın İslam'ın hak mezhebi olduğunu kabul ediyor musunuz?
4. Şia'nın Müslümanlara olumlu/olumsuz etkisi ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni ve Modeli

Bu araştırmanın deseni, farklı yaşlarda bulunan Suriyeli mültecilerin Şia ile ilgili görüşlerini nitel araştırma yöntemlerinden biri

olan fenomenolojik desenle oluşturulmuştur. Araştırmanın modeli ise tarama modelinden betimsel bir araştırmadır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmada katılımcıların seçilmesinde amaçlı örneklem türlerinden tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Tipik durum örnekleme, bir konuya ilişkin normal ya da ortalama durumları ortaya çıkarmak için kullanılan bir örneklem çeşididir (Miles ve Huberman, 2016:28). Araştırmanın çalışma grubunu, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde ikamet eden; cinsiyetleri, yaşları, aylık gelir ve eğitim düzeyleri farklı olan toplam on dokuz kişi (Tablo 1) oluşturmaktadır. Katılımcıların tamamı Sünni mezhebe mensuptur.

Tablo 1: Nitel Verilerin Elde Edilmesinde Çalışma Grubunu Oluşturan Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler Tablosu

Çalışma Grubunu Oluşturan Katılımcılara İlişkin Bilgiler			
Demografik Değişkenler	Demografik Değişkenler	f	%
Cinsiyet	Kadın	5	26.3
	Erkek	14	73.7
Aile Gelir Düzeyi	Ortanın	Altı 8	42.1
	Orta	11	57.9
Eğitim Düzeyi	Okur-Yazar	Değil 1	5.3
	İlkokul	8	42.1
	Ortaokul	4	21.1
	Lise	2	10.5
	Lisans	4	21.1

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan 19 kişiden 5 tanesinin kadın, 14 tanesinin ise erkek olduğu görülmektedir. Aile gelir düzeyi ortanın altı olduğunu belirten 8 ve gelir düzeyinin orta olduğunu belirten kişi sayısı ise 11'dir. Katılımcıların eğitim düzeyine bakıldığında ise; eğitim düzeyi okur-yazar olmayan 1, ilkokul olan 8, ortaokul olan 8, lise olan 2 ve lisans olan ise 4 kişidir. Ayrıca araştırmaya katılan kişilerin yaşları 10-64 arasında değişmekte ve bu kişilerin yaş ortalaması 38.58'dir. Araştırmada görüşlerinden doğrudan alıntı yapılan katılımcıların kişisel bilgileri daha ayrıntılı olarak Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Görüşü Verilen Katılımcıların Kişisel Özellikleri Tablosu

Kodlama	Cinsiyet	Yaş	Aile Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi
K1	Erkek	60	Ortanın Altı	İlkokul
K2	Kadın	27	Orta	İlkokul
K3	Kadın	50	Ortanın Altı	Okur-Yazar Değil
K4	Erkek	31	Orta	Ortaokul
K5	Kadın	35	Ortanın Altı	Lise
K6	Erkek	38	Orta	Ortaokul
K7	Erkek	54	Orta	Lisans
K8	Erkek	34	Orta	Lisans
K9	Erkek	45	Ortanın Altı	Lisans
K10	Kadın	30	Ortanın Altı	İlkokul
K11	Erkek	36	Orta	İlkokul
K12	Erkek	40	Orta	Lisans
K13	Erkek	28	Orta	İlkokul
K14	Erkek	64	Ortanın Altı	Ortaokul
K15	Erkek	45	Orta	Lise
K16	Kadın	27	Orta	Ortaokul
K17	Erkek	47	Orta	İlkokul
K18	Erkek	30	Ortanın Altı	İlkokul
K19	Erkek	62	Ortanın Altı	İlkokul

2.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırma ile ilgili veriler, 2018'in sonbahar döneminde Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde ikamet eden Suriyeli mülteciler üzerinden toplandı. Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen ve Suriyeli mültecilerin Şia algısı ile ilgili görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bir görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Görüşme formunun soruları, nitel araştırma yöntemlerinin araştırma tekniğine uygun olarak önceden oluşturulan kavramsal çerçeveden faydalanarak hazırlanmıştır.

Taslak olarak hazırlanan görüşme formu soruları uzman görüşlerine sunulmuş ve uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda forma son şekil verilmiştir. Buna göre görüşme formu için hazırlanan 4. ve 5. sorular birleştirilerek tek soru haline getirilmiş ve bazı soruların köklerinde ise düzeltmeler yapılmıştır. Daha sonra bu sorular Arapça dilinde uzman olan iki tercüman aracılığıyla Arapçaya çevrilmiştir. Görüşme formunun uygulanmasından sonra elde edilen veriler,

Arapça'da ve Türkçe'de uzman olan iki tercümanın aracılığıyla yeniden Türkçe'ye tercüme edilerek anlam kaybının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Görüşme formu uygulanmadan önce bir tercüman yardımıyla katılımcılarla bir ön görüşme yapılmış, böyle bir görüşmede yer alıp alamayacakları sorulmuş -başka bir ifade ile bu görüşme formunda yer alan sorulara sabırla ve gerçek duyguları ile cevap verip veremeyecekleri sorulmuş- olumlu yanıt alındıktan sonra görüşme formu uygulanmıştır. Bu şekilde veri kaybının önüne geçilmiştir. Ayrıca görüşme formuna cevap vermeyen kişiler de olmuş ancak onlara formu cevaplamaları için herhangi bir baskı yapılmamıştır.

2.4. Verilerin Çözümlemesi

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde, içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Verilerin geçerliğini ve güvenilirliğini sağlamak için veriler başka araştırmacı ve uzman tarafından ayrı ayrı kodlanmış ve bu kodlamalar sonucunda benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Kodlayıcılar arasında uzlaşma noktasının belirlenmesinde, [Görüş Birliği/ Görüş Birliği+ Görüş Ayrılığı]*100 formülü (Miles ve Huberman, 2016) kullanılmıştır. Buna göre kodlayıcılar arasındaki güvenilirlik oranı %88 olarak tespit edilmiş ve bu orana göre kodlamalar güvenilir kabul edilmiştir. Ayrıca araştırmada iç güvenilirliği arttırmak için katılımcılardan elde edilen veriler, herhangi bir yorum yapılmadan doğrudan alıntı ile aktarılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada yer alan katılımcıların görüşleri gizli tutulmuş ve her bir katılımcının ifadesi kodlanarak aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun için katılımcılara "K1, K2, K3, K4, K5, K6.....K19" şeklinde kodlar verilmiştir. Araştırmada çok sayıda katılımcı bulunduğundan hepsinin görüşüne başvurulamamıştır. Bu sebeple her bir alt temaya ait birkaç örnek görüşe yer verilmiş ve böylece genel bir kanı elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın bulgular bölümünde her biri bir tema olan görüşme formunda yer alan sorular alt problemlere göre gruplanmış ve bu temalara ait bulgular aşağıda verilmiştir.

3.1. İslam'ın En İyi Temsil Eden Mezhep ile İlgili Görüşler

Araştırma kapsamında katılımcılara ilk olarak "Size göre İslam'ın en iyi temsil eden mezhep hangisidir? Açıklayınız" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar ve yanıtların sıklıkları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: İslam'ı En İyi Temsil Eden Mezhep İle İlgili Görüşler Temasından Oluşturulan Alt Temalar ve Alt Temaların Sıklık Düzeyleri Tablosu

İslam'ı En İyi Temsil Eden Mezhep İle İlgili Görüşler	f
Kur'an, hadis ve sünnete bağlılık gösterme	8
Yanlış itikada sahip olma	3
Hurafelerden uzak olma	3
Hoşgörülü, esnek ve affedici olma	2
Sünnîlerin nicel yönden fazla olması	1

Tablo 3'te katılımcılara "Size göre İslam'ı en iyi temsil eden mezhep hangisidir? Açıklayınız" sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda birbirinden farklı beş alt tema belirlenmiştir. Bu temalar: "Kur'an, hadis ve sünnete bağlılık gösterme (8), yanlış itikada sahip olma (3), hurafelerden uzak olma (3), hoşgörülü, esnek ve affedici olma (2) ve Sünnîlerin nicel yönden fazla olması (1)" şeklinde oluşturulmuştur.

Sünnîlerin İslam'ı en iyi temsil eden mezhep olduğunu ve onların Kur'an'a, sünnete ve hadislere bağlılık gösterdiğini ifade eden bir katılımcı (K2) "Sünnîler, Kur'an, hadis ve sünnetten beslenen bir mezheptir" şeklinde görüş belirtmiştir. Aynı görüşü paylaşan başka bir katılımcı (K11) "Sünnîler, Hz. Peygamber'e tam teslimiyet gösteriyor, sünnette ve Kuran'a sıkı sıkıya bağlıdır." görüşünü dile getirmiştir. Başka bir katılımcı (K17) ise bu soruya "Sünnîler, Kur'an'ın hükümlerine ve sünnetin gerekliliklerine uyuyor." şeklinde cevap vermiştir.

Şia'nın yanlış itikada sahip olmasından dolayı İslam'ı temsil etmediği ile ilgili ifade edilen görüşler incelendiğinde bir katılımcı (K8) "Şiilikte çok hata vardır. Örneğin, Şia'ya göre peygamberlik yanlış kişiye gelmiştir." şeklinde ifade etmiştir. Benzer görüşü dile getiren bir katılımcı (K10) "Şiilere göre peygamber Hz. Ali'dir ve Şiilerin namazda sunak taşı kullanma gibi hurafeleri vardır. Bu yönüyle onlar İslam'ı temsil edemez." şeklinde ifade etmiştir. Başka bir katılımcı (K3) "Şiiler, kendilerine zincir vuruyor ve bu şekilde davranarak nefislerine zulmediyor. Bunun İslam'da yeri yoktur ve bunu yapmak günahtır." görüşünü dile getirmiştir.

Sünnîlerin Şia'ya göre hurafelerden uzak olması ile ilgili görüşler incelendiğinde bir katılımcı (K12) "İslam'ı en iyi temsil eden mezhep Sünnî'dir. Çünkü Sünnîlik hurafelerden uzak ve hak bir mezheptir." şeklinde ifade etmiştir. Aynı görüşü dile getiren başka bir

katılımcı (K9) "Sünnîlik hak bir mezheptir ve hurafelerden uzaktır." şeklinde ifade etmiştir.

Sünnîliğin Şia'ya göre daha esnek, hoşgörülü ve affedici olduğunu ifade eden sadece iki katılımcı mevcuttur. Katılımcılardan biri (K13) bu görüşünü şöyle dile getirmiştir: "Sünnîlik, muhabbeti çok olan bir mezheptir. Bu durum onların en iyi mezhep olduğunu göstermektedir."

Sünnî mezhebin, İslam'ı Şia mezhebine göre daha iyi temsil etmesinin sebebini nicel yönden fazla olmasına bağlayan bir katılımcı mevcuttur. Bu katılımcı (K14) "Biliyorum ki 1 milyar 400 milyon müslüman vardır. Sünnîler 1 milyar, Şiîler ise 400 milyondur. Bu sebeple Sünnîler İslam'ı daha iyi temsil ediyor." şeklinde görüş belirtmiştir.

3.2. İran'ın İslam'ı Ne Derece Temsil Ettiği ile İlgili Görüşler

Araştırma kapsamında katılımcılara "İran İslam dinini ne derece temsil etmektedir? Açıklayınız" sorusuna verdikleri yanıtlar ve yanıtların sıklıkları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: İran'ın İslam'ı Ne Derece Temsil Ettiği İle İlgili Görüşler Temasından Oluşturulan Alt Temalar ve Alt Temaların Sıklık Düzeyleri Tablosu

İran'ın İslam'ı Ne Derece İslam'ı Temsil Ettiği İle İlgili Görüşler	f
İslam'ın temsil edilmesi	18
Müslümanlarla savaşıma	7
İslam ile bağdaşmayan davranışlar gösterme	5
Şiî olması	2
Kuran'ı kendilerine göre tefsir etme	1

Tablo 4'te katılımcılara "İran İslam dinini ne derece temsil etmektedir? Açıklayınız" sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda birbirinden farklı beş alt tema belirlenmiştir. Bu temalar: İslam'ın temsil edilmesi (1), Müslümanlarla savaşıma (7), İslam ile bağdaşmayan davranışlar gösterme (3), Şiî olması (1) ve Kuran'ı kendilerine göre tefsir etme (1) şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılımcıların çoğunluğu İslam dinini temsil edilme düzeyiyle ilgili görüş belirtmiştir. Bununla ilgili bir katılımcı (K1) görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "İran ancak İslam'ın %10'nu temsil ediyor. Sayı olarak Sünnî fazladır. Yani Sünnîler daha

fazla olduğu için İslam'ı onlar daha iyi temsil ediyor." Aynı görüşü dile getiren başka bir katılımcı (K14) "İran İslam'ın %20'sini temsil ediyor." şeklinde ifade etmiştir.

İran'ın Müslümanlar ile savaşmasından dolayı İslam dinini temsil etmediğini ifade edilen görüşler incelendiğinde bir katılımcı (K3) "İran Suriye'de savaş yapıyor ve bu yüzden müslümanlar perişan olmuş. Bunu yapan bir mezhep İslam'ı temsil edemez." şeklinde görüş ifade etmiştir. İran'ın İslam düşmanı olduğu ve fitne çıkardığını ifade eden bir katılımcı (K5) görüşünü şöyle ifade etmiştir: "İran İslam'ın en büyük düşmanıdır. Çünkü Müslümanlar arasında fitne çıkarıyorlar. Hatta nerede müslüman ülkesi varsa İran orada o müslüman ülkeleri ile savaşıyor." Benzer bir görüşü dile getiren başka bir katılımcı (K15) "İran terörist bir devlettir. Onun askeri Lübnan, Irak, Yemen gibi Müslüman ülkelerde Müslümanlar ile savaşıyor." şeklinde ifade etmiştir. Bu alt temada katılımcıların ortak görüşü İran'ın Müslümanlar ile savaştığı yönündedir. Böyle bir sonucun elde edilmesinde, katılımcıların tamamının Sünni olması, katılımcılara göre Suriye'de katliam yapan Esad rejiminin Şiî İran hükümeti tarafından desteklenmesi vb. etkenlerden kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

İran'ın itikat anlamında İslam ile bağdaşmayan davranışlar gösterdiği ile ilgili beş kişi görüş belirtmiştir. Bir katılımcı (K12) görüşünü şöyle dile getirmiştir: "İran İslam dinini tahrip ediyor ve İslam ile bağdaşmayan davranışlar gösteriyor. Bu durum İslam'ın yanlış anlaşılmasına yol açıyor. Örneğin, namaz kılmayanın öldürülmesi gibi" Şiîlerin itikatlarının hatalı olduğunu ifade eden bir katılımcı (K16) bu yönde görüşünü şöyle belirtmiştir: "Şia'nın büyük çoğunluğunun itikatları hatalıdır ve yanlıştır. Mesela muta nikâhı gibi"

İran'ın Şiî mezhebine mensup olması ve Şiî mezhebinin de İslam'ın hak mezheplerinden sayılamayacağına yönelik iki kişi görüş belirtmiştir. Katılımcılardan biri (K8) "İran Şiî'dir. Şiî olduğu için İslam dinini temsil etmiyor." şeklinde görüş belirtmiştir. Diğer katılımcı da (K10) "İran Şiî'dir. Şia'ya mensup bir devlet İslam'ı temsil edemez." şeklinde ifade etmiştir.

İran'ın Kur'an'ı kendi ideolojileri doğrultusunda tefsir ettiği için İslam dinini temsil etmediğini ifade eden bir kişi mevcuttur ve o kişi görüşünü şöyle dile getirmiştir (K7): "İran, İslam dinini temsil etmiyor. Onlar Kuran'ı kendi ideolojileri doğrultusunda tefsir ediyor ve onlar ne istiyorlarsa tefsiri ona göre yapıyor."

3.3. Şia'nın İslam'ın Hak Mezhebi Olup Olmadığı ile İlgili Görüşler

Araştırma kapsamında katılımcılara “Şia'nın İslam'ın hak mezhebi olduğunu kabul ediyor musunuz? Açıklayınız” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar ve yanıtların sıklıkları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Şia'nın İslam Hak Mezhebi Olup Olmadığına İle İlgili Görüşler Temasından Oluşturulan Alt Temalar ve Alt Temaların Sıklık Düzeyleri Tablosu

Şia'nın İslam Hak Mezhebi Olup Olmadığına İle İlgili Görüşler	f
İtikatlarının bozuk olması	11
Peygambere ve sahabelere küfretmesi	4
İslam dininde tefrika yapması	4
Peygamberliğin yanlış kişiye gelmesi	3
Şia'nın mezhep değil sadece fikir ve ideolojik olması	2

Tablo 5'te katılımcılara “Şia'nın İslam'ın hak mezhebi olduğunu kabul ediyor musunuz? Açıklayınız” sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda birbirinden farklı beş alt tema belirlenmiştir. Bu temalar: "İtikatlarının bozuk olması (11), peygambere ve sahabelere küfretmesi (4), İslam dininde tefrika yapması (4), peygamberliğin yanlış kişiye gelmesi (3) ve Şia'nın mezhep değil sadece fikir ve ideolojik olması (2) şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 5'te görüldüğü gibi on bir katılımcı Şia'nın bozuk itikada sahip olmasından dolayı İslam'ın hak mezhebi olmadığı ile ilgili görüş belirtmiştir. Bu katılımcılardan biri (K2) "Onlar doğru akideye sahip değiller ve itikatları bozuk bir mezheptir." şeklinde ifade etmiştir. Kendilerine göre haram ve helal şeyler ürettikleri için itikatlarının bozuk olduğunu ifade eden bir katılımcı (K4) görüşünü şöyle dile getirmiştir: "Onlar kendilerine göre haram ve helal şeyler üretiyorlar. Bu durum, Kur'an ve sünnete aykırıdır." Başka bir katılımcı (K5) "Bu mezhebin itikadı yalan ve nifak üzerinedir." şeklinde görüş beyan etmiştir. Başka bir katılımcı (K8) bu konudaki görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Şia İslam'ın hak mezhebi değildir. Çünkü hem iman hem de inanç yönüyle birçok yanlışı vardır." Hz. Ali ve Hz. Ali'nin soyuna kutsiyet atfettikleri için bu mezhebin itikadının bozuk olduğunu dile getiren bir katılımcı (K9) "Onlar Hz. Ali'ye kutsiyet atfediyorlar ve onlara göre Hz. Ali ve Hz. Ali'nin soyu kutsaldır." görüşünü dile getirmiştir. Benzer görüşü dile getiren başka bir katılımcı (K6) "Bu

mezhep şıktır, küfürdür ve delalettir. Çünkü onlar, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'i tanrılaştırıyor." şeklinde ifade etmiştir.

Şia'nın peygambere ve sahabilere küfrettiği için İslam'ın hak mezhebi olamayacağı ile ilgili dört kişi görüş belirtmiştir. Katılımcılardan biri (K3) "Onlar peygamber ve sahabilere küfrediyor. Bundan dolayı Şia İslam'ın hak mezhebi değildir." şeklinde görüş belirtmiştir. Benzer görüşü dile getiren başka bir katılımcı (K9) "Onlar Hz. Ayşe ve diğer sahabilere (Hz. Ömer, Hz. Osman gibi) küfrediyor." şeklinde ifade etmiştir.

Şia'nın İslam dininde tefrika yaptığı için İslam'ın hak mezhebi olamayacağı ile ilgili dört katılımcı görüş belirtmiştir. Katılımcılardan biri (K12) "Onlar, İslam dininde tefrika yapıyor, İslamiyet'in yanlış anlaşılmasına sebep oluyor." şeklinde görüş belirtmiştir. Başka bir katılımcı (K13) "Şia ayrımcılık yapan bir mezheptir ve kendisi de birçok gruba ayrılmıştır. Her grubun kendine göre dinî uygulamaları vardır." şeklinde ifade etmiştir. Bu mezhebin tefrika yaptığını dile getiren bir katılımcı (K18) "Şiiler, Müslümanlar arasında tefrika yapıyor ve fetvaları inanç ve ideolojilerine göre çıkarıyor." şeklinde görüş beyan etmiştir.

Şiiler, peygamberliğin yanlış kişiye geldiğini ifade ettikleri için İslam'ın hak mezhebi olamayacağını ifade eden üç katılımcı mevcuttur. Katılımcılardan biri (K1) "Şiilere göre peygamberlik yanlış kişiye gelmiştir." şeklinde görüş belirtmiştir. Benzer görüşü dile getiren başka bir katılımcı (K10) "Onlar peygamberliğin yanlış kişiye geldiğini iddia ediyor. Bunun için Şia İslam'ın hak mezhebi değildir." şeklinde ifade etmiştir. Başka bir katılımcı da (K19) "Onların itikatlarına göre peygamberlik yanlış kişiye gelmiştir. Bundan dolayı onlar kâfirdir." şeklinde görüş beyan etmiştir.

Şia'nın mezhep olmadığı sadece fikir, ideoloji ve siyasi olduğunu ifade eden iki katılımcı mevcuttur. Katılımcılardan biri (K7) "Şia diye bir mezhep yoktur. Bu mezhep değil, sadece bir fikirdir. Yani ideolojik ve siyasidir." şeklinde görüş beyan etmiştir.

3.4. Şia'nın Müslümanlara Olumlu/Olumsuz Etkisi ile İlgili Görüşler

Araştırma kapsamında katılımcılara "Şia'nın Müslümanlara olumlu/olumsuz etkisi ile ilgili görüşleriniz nelerdir? Açıklayınız" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar ve yanıtların sıklıkları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Şia'nın Müslümanlara Olumlu/Olumsuz Etkisi İle İlgili Görüşler Temasından Oluşturulan Alt Temalar ve Alt Temaların Sıklık Düzeyleri Tablosu

Şia'nın Müslümanlara Olumlu/Olumsuz Etkisi İle İlgili Görüşler	f
Dini tahrip etme	13
Sünnîlere karşı radikal olma	10
Şia'nın dine hurafe sokması	6
Peygambere yalan isnat etme	1
Şiîlerin bedenlerine zarar vermesi	1

Tablo 6'da "Şia'nın Müslümanlara olumlu/olumsuz etkisi ile ilgili görüşleriniz nelerdir? Açıklayınız" sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda oluşan alt temalar şunlardır: "Dini tahrip etme (13), Sünnîlere karşı radikal olma (10), Şia'nın dine hurafe sokması (6), Peygambere yalan isnat etme (1) ve Şiîlerin bedenlerine zarar vermesi (1)" şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 6 incelendiğinde, Şia'nın Müslümanlar üzerinde olumlu/olumsuz etkisi ile ilgili en fazla görüş dini tahrip etme ile ilgili olduğu görülmektedir. Katılımcılardan biri (K10) "Onlar kendilerine zincir vuruyor ve peygamberliğin yanlış kişiye geldiğini iddia ederek İslam'da tahribat yapıyor. Ayrıca onlar şehâdetinde peygamber yerine Hz. Ali'yi kullanmakla dini tahrip ediyor." şeklinde görüş belirtmiştir. Başka bir katılımcı (K11) "İslam'da muta nikâhı olmadığı halde Şia'da olması dini tahrip etmektir." şeklinde görüş belirtmiştir. Benzer bir görüşü dile getiren başka bir katılımcı (K18) bu konuyla ilgili görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Şia'nın çıkardığı fetvalar İslam'a zarar veriyor. Onlarda hem muta nikâhı vardır hem de onlar namazı peygamberin sünnetine uygun kılmıyor."

Şia'nın Sünnîlere karşı radikal olması ile ilgili oluşturulan alt temada on kişi görüş belirtmiştir. Katılımcılardan biri (K3) "Onlar fitnenin başıdır. Onlar neden Sünnîlerle savaşıyor? Şiîler diyor ki: 'Sünnîlerin evlerini tahrip edin, parasını alın.'" şeklinde görüş belirtmiştir. Başka bir katılımcı (K8) ise bu konuda görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Şiîler, Müslümanlar arasında fitne çıkarıyor. Bunu hem Irak'ta hem de Suriye'de yapıyorlar. Biz haklıyız diyerek Sünnîleri öldürme hakkını kendilerinde görüyorlar. Eskiden böyle bir şey yoktu. Mesela benim komşum Şiîydi. Bir şey demiyordu. Şimdi biz Şiî'yiz siz Sünnî'siniz diyor. Onlar bir Sünnî'yi öldürmek bizi cennete götürür diyorlar."

Şia'nın dine hurafe soktuğu için dine olumsuz etkisinin olduğunu ifade eden altı katılımcı mevcuttur. Katılımcılardan biri (K9) "Şia'nın şeyhleri dine hurafe sokuyor. Örneğin, Hz. Ali'yi kutsi ve üstün bir güç olarak görüyorlar. Hz. Hüseyin'i de aşırı derecede kutsuyorlar."

şeklinde görüş beyan etmiştir. Benzer bir görüş dile getiren başka bir katılımcı (K19) "Onlar İslam'a hurafe sokuyor ve Hz. Ali'ye yalan isnat ediyor." şeklinde ifade etmiştir.

Şia'nın peygambere yalan isnat ettiği için dine olumsuz etkisi olduğunu belirten bir katılımcı (K1) görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Onlar peygamber efendimize yalan isnat ediyorlar. Peygamber efendimizin söylemediği hadisleri söylemiş gibi uyduruyorlar."

Şii'lerin bedenlerine zarar verdiği ile ilgili oluşturulan alt temada sadece bir katılımcı mevcuttur. Katılımcı (K10) bu konudaki görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Onlar kendilerine zincir vuruyor. Bu dinde yoktur. Bunu yapmakla İslam'a zarar veriyorlar."

Sonuç

Araştırmamız, dört ana temaya ve bu ana temaların her biri beş alt temaya ayrılmaktadır: Birinci temada, katılımcıların mezhep bakımından İslam'ın en iyi temsil edilmesini Kur'an'a, hadislere ve sünnete bağlılığı esas almışlardır. Suriye rejiminin Şia'nın Nusayri kolundan olması ve Nusayriliğin İslam'la çelişen uygulamalarının (tenasüh inancı, hulül inancı, bab inancı, peygamber inanışları vb.) olması (Bulut, 2016:371-378) katılımcılarda Şia mezhebinin İslam'ı temsil edemeyeceği yönünde bir algıya neden olduğu söylenebilir. Sosyal kimlik teorisine göre bireyler dünyayı genellikle "biz" ve "onlar" şeklinde iki gruba bölerler (Tajfel, 1972; Turner, 1979; Tajfel ve Turner, 1986). Suriyeli Sünni mültecilerin görüşlerine bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Mültecilerin bağlı bulunduğu (Sünnilik) mezhep üzerinde hakikat ve sahilik söylemleri ve Şia'ya yönelik kısmi ya da köklü itirazları buna örnek olarak verilebilir. İkinci temada katılımcılara, İran'ın İslam'ı hangi oranda temsil ettiği ile ilgili yöneltilen soruda, Sünni mültecilerden bazıları İran'ın Şii olduğu ve Şii olmasından dolayı Esad'a destek verdiği, bu durum Suriye'de katliamlara yol açtığı şeklindeki görüşlerden kaynaklı olarak İran'ın İslam'ı temsil edemediği yönünde bir algıya yol açmış olabilir. Üçüncü temadan oluşturulan alt temalar ile ilgili öne sürülen görüşlerden ortaya çıkan sonuca göre, katılımcıların Şia'yı hak mezhep olarak görmedikleri, bunun sebeplerinin Şia'nın fikhî mezheplerden (Hanefilik, Şafilik, Hambeli ve Maliki) sayılmaması (Kutlu ve Aydın, 2012), Suriye Şia'sının Nusayri koluna mensup kişilerin İslam'a aykırı söylemleri, Nusayriliğe mensup kişilerin sahabilere küfretmesi (Uyar, 2012:313-314) vb. faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Elbette bütün Şii mezhepler sahabilere hakkında kötü ifadeler kullanmazlar. Fakat Şia'nın Nusayri koluna mensup kişilerin sahabilere küfretmesi, Suriyeli Sünni mültecilerin "Tüm Şii'ler sahabilere küfretmektedir"

şeklinde bir algıya sebep olmuş olabilir. Dördüncü temada ortaya çıkan görüşlere göre, Şia'nın Sünnilere karşı radikal fikirlerinin (dinî ve politik) olduğu ve bu mezhebe mensup kişilerin dine hurafeler sokması sonucu dinî tahrip ettikleri şeklinde görüşlerinin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle katılımcılardan birinin:"Şiîler, Müslümanlar arasında fitne çıkarıyor. Bunu hem Irak'ta hem de Suriye'de yapıyorlar. Biz haklıyız diyerek Sünnileri öldürme hakkını kendilerinde görüyorlar. Eskiden böyle bir şey yoktu. Mesela benim komşum Şiî'ydi. Bir şey demiyordu. Şimdi biz Şiî'yiz siz Sünni'siniz diyor. Onlar, bir Sünni'yi öldürmek bizi cennete götürür diyorlar" şeklindeki görüşe bakıldığında Suriye'de iç savaşın olması bu tür radikal fikirlerinin oluşmasına zemin hazırladığı söylenebilir.

Genel olarak bütün tema ve alt temalarda katılımcıların Şia ile ilgili görüşleri incelendiğinde genel manada olumsuz yönde olduğu görülmüştür. Sünnilerin Şia'ya yönelik olumsuz algı ve tutuma sahip olmasının altında yatan sebeplerden birinin dini radikalizm veya tutuculuk (Schmid, 2013; Veldhuis ve Staun, 2009) olduğu düşünülmektedir. Sharma (2016:16), yaptığı araştırmada Şiîlerle Sünniler arasında ekonomik, politik, katı dini ritüeller, sorunlu sosyal ilişkiler vb. etkenlerden kaynaklı olarak dini radikalizme ve hoşgörüsüzlüğe sebep olduğunu tespit etmiştir.

Perazzo (2012), Suudi Arabistan'da 20 Şiî kadınla görüşme tekniğine dayalı yaptığı araştırmada, Sünnilerin Şiîlere yönelik olumsuz algının olmasını daha çok inançsal farklılıklarla ve dinî radikalizmle ilgili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmanın diğer bulgulara bakıldığında, Sünnilerin Şiîleri toplumdan dışladığı; Şiîlerle Sünniler arasında eğitime, kamusal hizmetlere, iş imkanlarına erişme yönüyle fırsat eşitliğinin olmadığı; Şiîlerin Sünniler tarafından müslüman olarak kabul edilmediği, onları inançsal olarak ötekileştirildikleri ve dinî ritüellerini serbestçe yapmalarına izin verilmediği tespit edilmiştir (Perazzo, 2012:39). Pew Araştırma Merkezi raporuna göre ise Sünnilerin %40'ı, Şiîleri Müslüman olarak kabul etmemektedir (The Economist, 2013). Şiîlerin Sünniler tarafından Müslüman olarak kabul edilmemesi dinî radikalizme ilişkilendirilebilir. Özellikle Vahhabilik inancı katı bir anti-Şiîlik üzerine inşa edildiği ifade edilmektedir (Kıran, 2015:175). Bununla birlikte Isa'ya (2018) göre Şiîlerin Sünniler tarafından Müslüman kabul edilmemesi, Şiî ile ilgili kaynaklarda Kur'an'ın bazı ayetlerinin değiştiği veya çıkarıldığına yönelik argümanların ileri sürülmesi, bazı sahabelerle (Ayşe, Osman, Talha, Zübeyir vb.) ilgili kötü ifadelerin geçmesi, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin sorgulanması vb. durumlarla ilişkilidir.

Sonuç olarak, Sünnîlerin Şîilere yönelik görüşlerini ele alan bu araştırmada ortaya çıkan sonuçlara göre, Sünnîlerin genel anlamda Şîilere karşı olumsuz bir algıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu algının olumsuz olmasında, Şîilerle Sünnîler arasında güçlü bir diyalog zemininin olmaması (Krause vd., 2019:3); Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında yaşanan dinsel fikir çatışmaları, kutsal metinlere yüklenen farklı anlamlar, Sünnîler ile Şîiler arasında yaşanan imamet meselesi gibi dini etkenler; Suriye'de anti-demokratik yönetim kuran Esad rejiminin Şîî olması ve Şîî İran yönetimi tarafından desteklenmesi ve bunun neticesinde Sünnîlerin Şîilere karşı oluşan tepkilerinden kaynaklı politik etkenler ve devletlerin su, petrol, yer altı kaynakların kullanımı gibi ekonomik etkenler etkili olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2015). Şîî-İmâmîyye'nin Ehl-İ Beyt Tasavvuru ve Dinî Referansları. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 119-149.
- Akdoğan, M. N. (2014). Şîî Literatürde Hz. Ömer'in Bazı Hadiselerdeki Rolü. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, XII, 86-94.
- Bağlıoğlu, A. (2012). Dürzilik. H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi El kitabı* içinde (s. 269-298). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bose, S. (2007). *Shia and Iranian Ascendance: Sunni and American Perceptions*. Nev Delhi: Institute of Peace and Conflict Studies (IPCS).
- Bozan, M. (2011). Şîî Literatürde Hz. Ali. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, V, 4-18.
- Bulut, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ekşi, M. (2017). İran'ın Transnasyonal ve Teopolitik – Şîîlik – Temelli Kamu Diplomasisi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 46-66.
- Fığlalı, E. R. (1984). *İmâmîyye Şîiası (Câferiyye Mezhebi): Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. Tatlıcan, Ü. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Gökalp, Y. (2012). Zeydiyye. H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi El kitabı* içinde (s. 215-242). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hakyemez, C. (2013). Ehl-i Sünnet'in Şîîlik Algısı ve Temel Etkenler. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, VI(2), 173-194.

- Hekmatpour, P. (2016). Shia Islam and Religious Forbearance among Students in Iran A Qualitative Study Using the Concept of Social Norms. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 5(12), 65-73.
- Hökelekli, H. (2002). Gençlik ve Din. H. Hökelekli (Ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde (s. 11-29). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Isa, K. H. (2018). Sunni Literary Responses to The Spread of Shia Ideology in Northern Nigeria. *Studies In African Languages And Cultures*, 52, 115-131.
- İşcan, M. Z. (2018). Şiî-Sünnî İlişkileri: Çatışmaya Giden Süreç. *Journal of Islamic Research*, 29(2), 241-56.
- Kaymal, C. (2017). Şia'da İmamet Meselesi ve Egemenlik. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 172-195.
- Kıran, A. (2015). Mezhebi Rekabet mi, Mezhep Savaşları mı? *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 171-191.
- Koyuncu, M. (2015). Aleviliğin Menşei Olan Şiâ'nın Ortaya Çıkışını Etkileyen Tarihsel Olaylar. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-15.
- Krause, D., Svensson, I., Larsson, G. (2019). Why Is There So Little Shia-Sunni Dialogue? Understanding the Deficit of Intra-Muslim Dialogue and Interreligious Peacemaking. *Religions*, 10(10), 1-17. <https://doi.org/10.3390/rel10100567>.
- Kusserow, S., Pawlak, P. (2016). *Understanding the branches of Islam: Shia Islam*. European Parliamentary Research Service (EPRS).
- Kutlu, S., Aydınli, O. (2012). Ehl-i Sünnet'in Fıkhi Boyutu. H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi El kitabı* içinde (s. 423-451). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. (2016). *Nitel Veri Analizi*. İstanbul: PegemA Yayınları.
- Moghadam, A. (2003). The Shi'i Perception of Jihad. *Al Nakhlah*, 2, 1-8.
- Onat, H. (1989). Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 122-138.
- Onat, H. (2012). İmamîyye Şiası. H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi El kitabı* içinde (s. 183-214). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özarslan, S. (2005). Şia'nın Dinî Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 41-60.
- Perrazo, B. (2012). *On Being Shia in Saudi Arabia*. Institute For Gulf Affairs. <http://www.gulfinstitute.org/wp->

- content/pdfs/shialifeinsaudi Arabia. pdf (Erişim Tarihi: 28.02.2020).
- Schmid, A. P. (2013). *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*. The Hague: ICCT Research Paper.
- Sharma, K. (2016). *What Causes Extremist Attitudes Among Sunni and Shia Youth? Evidence from Northern India*. Program on Extremism.
<https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/downloads/Sharma.pdf> (Erişim Tarihi: 28.02.2020).
- Tajfel, H. (1972). La Catégorisation Sociale. Ed. S. Muscovici, in *Introduction Á La Psychologie Sociale I* (pp. 272-302). Paris: Librairie.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1986). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. Ed. W. G. Austin and S. Worchel, in *Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7-24). California: Broks-Cole.
- Tan, M. (2012). İsmaililik. H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi El kitabı* içinde (s. 243-268). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tarik, R. (2019). *Sünni ve Şii İslam: Modern Çatışmanın Tarihsel Bağlamı*. Bitlis İslamiyat Dergisi, (1), 73-76.
- The Economist. (28 May 2013). *What is the difference between Sunni and Shia Muslims?*
<http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2013/05/economist-explains-19> (Erişim Tarihi: 28.02.2020).
- Topgül, M. E. (2013). Türkiye'deki Şîh Hadis Çalışmalarının Seyri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(21), 333-366.
- Turner, J. C. (1979). Comparison Sociale Et Identité Sociale: Quelques Perspectives Pour L'étude Du Comportement Intergroupes (Traduction De: J. Deschamps), Ed. W. Doise and J. C. Deschamps, in *Expérience Entre Groupes* (pp. 151-184). Paris: Mouton.
- Uyar, M. (2012). Nusayrilik. Dürzilik. H. Onat ve S. Kutlu (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi El kitabı* içinde (s. 299-340). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Veldhuis, T., Staun, J. (2009). *Islamist Radicalisation: A Root Cause Model*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
- Yapıcı, A., Kalgı, M. E. (2018). Cihatçılık ve Modernlik Kıskaçında Aidiyet ve Zihniyet: Şanlıurfa Selefilere Örneği. A. Özpolat ve

- A. Yapıcı (Ed.), *Zihniyet ve Din: Disiplinlerarası Zihniyet Çözümlemesi* içinde (s. 133-165). Adana: Karahan Kitapevi.
- Yılmaz, E. (2017). Şifilerin Gözüyle Sünnîler: İlk Dönem Şif Kaynaklarda Sünnî Algısı. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 659-677.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 409-432
ISSN: 1302-6879

Arkeolojik Bulguları Işığında Kyme Güney Nekropolü İskeletleri* *Kyme South Necropolis Skeletons Based On Archeological*

• Simge DİNÇARLAN*

*Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/Türkiye
Research Assistant Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Ankara / Turkey,
dincarslansimge@gmail.com
ORCID:0000-0003-3388-8352

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

13/05/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

02/06/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atf: Dinçarlan, S. (2020). Arkeolojik Bulguları Işığında Kyme Güney Nekropolü İskeletleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 409-432

Citation: Dinçarlan, S. (2020). Kyme South Necropolis Skeletons Based On Archeological Findings. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 409-432

Öz

Bu çalışmada arkeolojik bulgular, iskelet verileri ve tarihsel kaynaklar kullanılarak Kuzey Batı Anadolu'da M.Ö 7-1. yüzyıllar arasına tarihlenen Kyme antik kenti güney nekropolüne gömülme nüfus ölüm örüntüsü, sosyoekonomik yapısı ve yaşam biçimi arasındaki ilişki yansıtılmaya çalışılmıştır. Nekropolden açığa çıkarılan 745 iskeletin yaş ve cinsiyet tahminlerinin yanı sıra ölüm yaşı ortalaması ve cinsiyet dağılımı, yaşam beklentisi ve hayatta kalan bireylerin sayısı gibi paleodemografik parametreleri de incelenmiştir. Makroskobik olarak gerçekleştirilen paleopatolojik incelemede toplumda hastalıklar ve travmalardan kaynaklanan izlerin oldukça az olduğu görülmüştür. Mezar tipleri ve mezar buluntuları açısından ele alındığında mimari ve tipolojik olarak bölgesel ve dönemsel olarak farklılık görülmemekle birlikte gömü ile ilgili toplumun kendine özgü olduğu düşünülen uygulamalarının olabileceği görülmüştür. Dönemin yaşam biçiminin kente yansımalarından ve kente dair antik kaynaklardan yola çıkılarak toplumun sosyoekonomik durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kyme halkının paleodemografik göstergeleri periyodik ve bölgesel özelliklerle uyumludur. Ancak Kyme bu özellikler ölüm yaşı ortalaması açısından kadın erkek eşitsizliğinin en belirgin olduğu toplumdur.

Anahtar Kelimeler: Biyoarkeoloji, iskelet, paleodemografi, mezar buluntuları, Kyme

* Bu makale yazarın *İzmir Demir Çelik Limanı ve Batılıman İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Abstract

In this study, the relationship between the death pattern, socioeconomic structure and lifestyle of the population buried in the southern necropolis of the ancient city of Kyme, which was dated between 7-1 centuries BC in North West Anatolia, by using archaeological findings, skeletal data and historical sources has been tried to reflect. In addition to the age and sex estimates of the 745 skeletons released from the necropolis, paleodemographic parameters such as mean age and sex distribution, life expectancy, and a number of survivors were also has examined. In the macroscopically paleopathological examination, it was observed that the scars caused by diseases and traumas in the society are very low. When it is considered in terms of grave types and grave finds, it has been observed that the society related to burials may have practices that are thought to be unique, although there are no regional and periodical differences in terms of architecture and typology. Based on the reflection of the lifestyle of the period to the city and the ancient sources about the city, the socioeconomic status of the society was tried to be revealed. Paleodemographic indicators of Kyme people are compatible with periodic and regional features. However, Kyme is the society where gender equality is most evident in terms of the average age at death.

Keywords: Bioarchaeology, skeleton, paleodemography, grave finds, Kyme

Giriş

İnsan iskelet kalıntıları, eski toplumların biyolojisinin en doğrudan kanıtıdır. Araştırılmaları ve analizleri, sağlık, refah seviyesi, beslenme alışkanlıkları, yaşam tarzı (aktivite), şiddet ve travma, atasal köken ve nüfus yapısı gibi konularda bilgi sağlarlar. Bu tip bulgular geçmişteki uyumsal geçişlerin nedenleri ve sonuçları (örneğin çiftçilik, sedanter yaşam vs.), istilanın ve sömürgeciliğin biyolojik etkisi, çatışma ve savaş, gıda ve diğer kaynaklara farklı erişim olanağı gibi çeşitli konuları (cinsiyet veya statüye göre) daha iyi çözümleyebilecek veriler sağlayabilir (Larsen, 2002).

İskeletlerin bu verileri doğrudan sağlayabilecek kadar iyi korunmuş oldukları varsayıldığında bile, ancak ölü gömme adetleri ve osteolojik verilerin birlikte değerlendirilmesi ile eski toplumlarda toplumsal statü ve gündelik yaşam koşullarının etkileşimi hakkında oldukça önemli bilgiler sunabilirler. Ne yazık ki çoğu zaman farklı çalışma alanları arasındaki iletişimsizlikten kaynaklanan nedenlerle bu tür karşılaştırmalar yapılamamaktadır (Robb vd., 2001).

Biyoarkeolojinin temel araştırma konuları popülasyon içi ve popülasyonlar arası biyolojik ilişkiler, sağlık ve hastalık, demografi, diyet, büyüme ve gelişme, günlük yaşam aktiviteleri, göç ve ölüme dair ritüeller ile ölümlerin antemortem ve postmortem değişimleridir

(Lovell, 2016). Bu bağlamda Anadolu’da Kyme toplumu ile çağdaş veya yakın dönem iskelet serileri üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmalar yayımlandıkları tarihlere göre: Klazomenai/Yıldıztepe (Güleç, 1985); Değirmentepe (Özbek, 1985); Troy 9 (Angel, 1986); Klazomenai/Akpınar (Gözlük, 1998); Börükçü (Güleç, Sağır, Özer, Satar, 2004); Lagina (Güleç, 2006); Kendirci (Satar, Özer, Sağır, Güleç, 2009); Tasmator (Erdal, 2011); Camihöyük (Başoğlu, 2012) ve Gümüşlük (Milas) (Özer, Sağır, Satar, Güleç, 2012) olarak sıralanmaktadır. Diğer taraftan, bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda analize konu olan iskeletlerin sayısı Kyme güney nekropolünden ele geçen iskeletlerin sayısı göz önüne alındığında oldukça sınırlı kalmaktadır. Ancak, her ne kadar bu çalışmaların çoğunda iskelet sayısı sadece birkaç onla ifade edilecek kadar az da olsa biyoarkeolojinin bahsi geçen temel sorularına cevap arayışında ipuçlarına ulaşmamızı sağlayacağı ve Kyme toplumunun analizi ile tarihsel çerçevenin genişletilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Materyal ve Metot Arkeolojik Arka Plan

Kyme antik kentinin kuruluşu M.Ö 1140-1050 yılları arasında gerçekleşen Aiolis göçüne bağlanmakla birlikte Strabon’un anlattığı ve başka yazarlarca da doğrulanan “daha sonra Lesbos ve başka kentler kurdular” ifadesine dayanarak Kyme’nin ikinci binin sonunda da var olduğu ve bahsi geçen bu kuruluşun ikincil bir kuruluş olduğu da varsayımlar arasındadır. Daha geç döneme ait başka bir kaynaktan ise Kyme’nin Troia savaşı sonrasında kurulduğu da söylenmektedir (Lagona, 1993). Ancak kentin M.Ö 11. yy ile M.S. 15. yy tarihleri arasında iskân edildiği de bilinmektedir (La Marca, 2009). İzmir Aliğa’da İzmir Demir Çelik Limanı (İDÇ) ve Batılımanı (BTL) işletmelerine ait alanlarda yapılan kurtarma kazıları sonucu, bu alanların Kyme antik kentinin güney nekropolüne ait olduğu anlaşılmıştır (Resim 1). Nekropolün kazılan kısımları M.Ö 7-1. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Dolayısıyla Kyme’nin Arkaik, Klasik ve Helenistik dönemlerine ait mezarlar olup farklı zamanlarda ve farklı ekipler tarafından ve aslında ait oldukları işletmelerin sınırlarının farklı olması nedeni ile iki ayrı kazı olarak yürütülen kazılar sonucunda elde edilen kalıntılar 745 bireye aittir. Doğal koşullar ve tafonomik sürecin etkisi ile iskeletlerin bir kısmı oldukça kötü durumdadır.

Resim 1. Kyme Antik Kenti'nin havadan görünümü ve kentteki mezarlık alanları (La Marca, 2012)

Yaş ve Cinsiyetin Belirlenmesi

İnsan iskelet kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalarda bebek ve çocukların yaş tahmininde kullanılan yöntem ve teknikler erişkinlerden farklıdır. Büyüme gelişme evresinde gerçekleşen değişimler sonucu ortaya çıkan ve iskelet üzerine yapılan çalışmalarda yaşın belirlenmesine olanak tanıyan bu özellikler uzun kemiklerin uzunluğu, kemik gelişimi, dişlerin kalsifikasyonu ve ergenlik döneminde epifizlerin kaynaşması olarak sıralanabilir.

Büyüme gelişme evresi tamamlandığında yaş tahmininde kullanılan göstergeler de değişiklik göstermektedir. Bu evreden itibaren yaşlandırmada kullanılan özellikler daha çok kemikte ve dişlerde meydana gelen yıkım süreciyle ilişkilidir. Bu çalışmada kemik ve dişlerin (aşınma) yıkım süreciyle birlikte ortaya çıkan değişimlerden yaş tahmini için önerilen yöntemlerden auricular yüzey (Lovejoy, Meindl, Pryzbeck, Mensforth, 1985), pubis yüzeyi (symphysis pubis) (Brooks ve Suchey, 1990), kaburgaların sternal ucu (Işcan ve Steyn, 2013), diş aşınması (Brothwell, 1981; Lovejoy vd., 1985) kullanılmıştır. Ayrıca erişkin bireylerde yaş tahmini sağlayan kafatası süturlarının kapanma derecesi (Meindl ve Lovejoy, 1985) ve claviculanın sternal ucundaki epifizyal kaynaşma gibi diğer kriterlerden de yararlanılmıştır (Buikstra ve Ubelaker, 1994; Ferembach, Schwindezy, Stoukal, 1980; Olivier, 1969; White ve Folkens, 2005).

Yukarıda belirtilen kriterlere dayalı olarak tahmin edilen yaşlara göre toplumu oluşturan bireyler bebek ($X < 2.5$), çocuk ($2.5 < X < 18$), genç erişkin ($18 < X < 30$), orta erişkin ($30 < X < 45$) ve yaşlı ($45 < X$) olmak üzere beş yaş grubuna ayrılmıştır. Ayrıca kriterlerin yetersizliği nedeniyle yaş tahmini yapılamayan bazı bireylerin de yalnızca yaş grubu belirlenebilmiştir.

İnsan iskelet kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalarda genellikle cinsiyet özelliklerinin gözlemlenebildiği 15-20 yaş aralığından itibaren cinsiyet tahmini yapılmaktadır. Kyme iskeletlerinde 18 yaş üzeri bireylerin cinsiyet tahmininde uzun kemikler ve iskeletin genel görünümü de dahil olmak üzere makroskobik olarak gözlemlenebilen tüm ölçütler: kafatasının genel görünümü, glabella, protuberantia occipitalis externa, margo supraorbitalis, processus mastoideus, protuberantia mentalis, tuber frontale, corpus mandibulae, tuberositas masseterica, pelvisin genel görünümü, foramen obturatum, ventral arc, subpubic concavity, dorsal pitting, sulcus preauricularis, sulcus postauricularis, ve linea aspera gibi ikincil cinsiyet karakterlerini yansıtan morfolojik özelliklerdir (Acsádi ve Nemeskéri, 1970; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Ferembach vd., 1980).

Yaşam Tabloları

Bir popülasyonun nüfus yapısının analizinde en yaygın kullanılan yöntemlerin başında yaşam tablolarının oluşturulması gelmektedir. Yaşam tabloları nüfus sayımı esasına dayalı olarak hazırlanabildikleri gibi ölüm oranlarına göre de hazırlanabilmektedir. Biyoarkeolojik çalışmalarda bir yaşam tablosu beşerli veya daha geniş yaş aralıklarına göre yaşa özgü ölüm oranlarına dayalı olarak oluşturulur. Bu tür bir yaşam tablosu, özünde, farklı yaşlardaki bir nüfusun ölüm oranlarını tek bir istatistiksel modelde birleştirmenin bir biçimidir. Yaşam tabloları yaşa özgü ölüm oranları, yaşam beklentisi, hayatta kalma olasılığı ve doğum oranları gibi demografik değişkenlerin ölçümünde kullanılır. Biyoarkeolojik analizlerde bu değişkenlerden ve arkeolojik bulgu ve belgelerden hareketle eski insan toplumlarının yaşam koşulları, sağlık yapısı, sosyokültürel ve sosyoekonomik yapısına ilişkin ipuçlarına ulaşılabilmektedir. Kyme toplumunun yaşamsal parametrelerini elde etmek üzere hazırlanan yaşam tabloları Acsádi ve Nemeskeri (1970) ve Ubelaker (1989)'da belirtilen formüllerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Paleopatolojik Analiz

İskeletlerinin gerek gömülü oldukları alanın iklimsel koşulları ve jeolojik yapısı gerek diğer tafonomik etkiler nedeniyle kötü durumda olmaları patoloji çalışmalarını da zorlaştırmıştır. Makroskobik olarak tüm bireylerin kafatası ve vücut kemikleri korunma durumlarına bakılmaksızın patolojik açıdan incelenmiştir. Her ne kadar kemiklerin korunma durumunun iyi olmamasından dolayı patolojilerin gözlenmesi zorlaşmış olsa da, gözlemlenebilmiş tüm olgular değerlendirmeye alınmıştır.

Sonuç olarak iskeletler üzerinde yaş, cinsiyet ve yaşamsal parametreler ile ilgili tahmin ve hesaplamalar yapılmıştır. Ayrıca toplum yapısı, antik kaynaklar ve literatür taraması yoluyla kent yapısı ve toplum yaşamına etkisi; mezar tipleri ve buluntuları açısından da değerlendirilmiştir.

Bulgular

Kyme İskelet Popülasyonunda Ölüm Yaşı ve Cinsiyet Dağılımı

Yaklaşık 800 mezar kaydından tanımlanan 745 bireyin yaklaşık %13'ü on sekiz yaş altı, %87'si ise on sekiz yaş üstü bireylerden oluşmaktadır. 647 erişkin bireyin %34,4 erkek, %37,7 kadın ve %27,8'inin cinsiyeti tespit edilememiştir. Cinsiyeti belirlenen 467 bireyin kendi içindeki dağılımı ise yaklaşık %48 erkek ve %52 kadındır. Popülasyondaki kadın-erkek oranı 109:100'dür. Yani toplulukta her yüz dokuz kadına karşılık yüz erkek bulunmaktadır.

Tablo 1: Kyme Toplumunda Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Yaş Grupları	Erkek		Kadın		Cinsiyet?		Çocuk		Genel	
	N	%	N	%	n	%	n	%	n	%
Fetüs	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bebek (0-2.49)	-	-	-	-	-	-	14	14,2	14	1,9
Çocuk (2.5-17.9)	-	-	-	-	-	-	84	85,7	84	11,3
Genç Erişkin (18-29.9)	51	22,9	107	43,9	27	15,0	-	-	185	24,8
Orta Erişkin (30-44.9)	108	48,4	92	37,7	40	22,2	-	-	240	32,2
Yaşlı (45+)	45	20,2	32	13,1	9	5,0	-	-	86	11,5
Erişkin Belirsiz (18+)	19	8,6	13	5,3	104	57,8	-	-	136	18,3
Toplam	223	100	244	100	180	100	98	100	745	100

Popülasyonda 568 bireyin yaşı ve 41 bireyin yaş grubu tahmin edilebilmiştir. 14 bebek ve 84 çocuk olmak üzere 98 bebek ve çocuk tespit edilmiştir. Bebek ve çocukların kendi içindeki oranları yaklaşık

%14 bebek, %86 çocuk iken, toplumun tümüne bakıldığında bebekler yaklaşık %2 çocuklar ise %11 oranında temsil edilmektedir. Erişkin bireylerin yaş gruplarına göre dağılımına baktığımızda genç erişkinlerin 51 erkek, 107 kadın ve 27 cinsiyeti belirsiz olmak üzere toplam 185 bireyden oluştuğu görülmektedir. Toplumun yaklaşık %25'ini oluşturan genç erişkinlerde kadın bireylerin sayısının yüksek oluşu dikkat çekmektedir. 108 erkek, 92 kadın ve 40 cinsiyeti belirsiz bireyin bulunduğu orta erişkin yaş grubu toplam 240 bireyden oluşmaktadır ve toplum içerisindeki en yüksek birey sayısının bulunduğu gruptur. Ayrıca orta erişkinlerde bulunan 108 erkek de yaşı ve cinsiyeti bilinen gruplar içindeki en büyük grubu oluşturmaktadır. Orta erişkin yaş grubu toplumun yaklaşık %32'sini temsil etmektedir. Yaşlı grup 45 erkek, 32 kadın ve 9 cinsiyeti belirsiz bireyden oluşmaktadır. Cinsiyet tahmini yapılmış 32 bireyin de içerisinde bulunduğu 136 yaşlı belirsiz bireyin toplum içerisindeki oranı yaklaşık %18'dir (Tablo 1). Popülasyonun genel ölüm yaşı ortalaması yaklaşık 31 yıldır. Bu oran on sekiz yaş altında yaklaşık 10 yıldır. On sekiz yaş üstünde ise yaklaşık 35 yaş olan ölüm yaşı ortalaması bakımından kadınlar (32,45 yaş) ve erkekler (36,96 yaş) arasında oldukça önemli bir fark mevcuttur.

Yaşam Beklentisi

Kyme iskelet popülasyonunun yaşa özgü ölüm oranları, hayatta kalma olasılığı ve yaşam beklentisi gibi göstergelerini ortaya koyabilmek için beşerli yaş aralıklarıyla oluşturulan yaşam tablosuna göre toplum genelinde doğumda yaşam beklentisi 30,5 yıldır. Prehistorik ve historik toplumlarda yaşamın ilk beş yılında ölümlerin yüksek olması beklenen bir durumdur. Bu nedenle, özellikle tarihsel toplumlarda yaşamın ikinci beş yılına ulaşabilmek yaşam tarihinde bir dönüm noktası sayılır. Kyme'de beş yaş altında gerçekleşen ölümler on sekiz yaş altı bireylerin sadece %26,5'ini tüm toplumunsa, ancak % 3,5'ini oluşturmaktadır. Bu oran arkeolojik yerleşimler için beklenen oranların çok altındadır. Yaşamın ilk birkaç yılındaki yüksek ölüm oranları nedeniyle genelde beş yaşındaki yaşam beklentisi doğumda yaşam beklentisinden yüksek olması beklenir. Ancak, Kyme toplumunda beş yaşındaki yaşam beklentisi yaklaşık 27 yıldır. Dolayısıyla beş yaş altı bireylerin iskelet popülasyonunda temsil edilmediğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan on beş ve yirmi yaşında yaşam beklentisi sırasıyla yaklaşık 18 ve 15 yıldır. Bu değerler aslında erişkin bireylerin ortalama ömür uzunluğunun da kısa olduğunu göstermekle birlikte Kyme toplumunda yaşam umudunun en yüksek olduğu yaşın yirmili yaşların başı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Kyme Toplumunu Genel Yaşam Tablosu*

X	D _(x)	d _(x)	l _(x)	q _(x)	e _(x)
0-4	26	4,58	100,00	0,0458	30,50
5-9	17	2,99	95,42	0,0314	26,85
10-14	17	2,99	92,43	0,0324	22,63
15-19	53	9,33	89,44	0,1043	18,31
20-24	84	14,79	80,11	0,1846	15,15
25-29	70	12,32	65,32	0,1887	13,01
30-34	71	12,50	52,99	0,2359	10,46
35-39	82	14,44	40,49	0,3565	7,91
40-44	68	11,97	26,06	0,4595	5,91
45-49	66	11,62	14,08	0,8250	3,81
50-54	9	1,58	2,46	0,6429	5,00
55-59	3	0,53	0,88	0,6000	4,50
60-64	2	0,35	0,35	1,0000	2,50
Toplam	568	100	100		

*Yaş aralığında: ölen birey sayısı $D_{(x)}$, ölüm oranı $d_{(x)}$, ölüm olasılığı $q_{(x)}$; Yaş başlangıcında: hayatta kalanların sayısı $l_{(x)}$, yaşam beklentisi $e_{(x)}$.

Hayatta Kalan Bireylerin Sayısı

Hayatta kalan bireylerin sayısı veya başka bir deyişle yaşam tablosunun hayatta kalma sütunu; doğumdan itibaren diğer yaşlara geçerken, her ne kadar bu yaş aralıkları için veriler aslında farklı doğum gruplarından geliyor olsa da, hipotetik veya sentetik bir doğum topluluğunun açıklaması olarak yorumlanır. Yani, daha açık bir ifade ile hayatta kalma sütunu son yaş aralığındaki ölümlülüğe bağlı olarak topluluğun geriye kalan yaşam olasılığıdır. Arkeolojik toplumların nüfus yapısının analizinde yaşam döngüsündeki önemli yaşlar olması nedeniyle, genellikle beş ($I_{(5)}$), on beş ($I_{(15)}$) ve kırk beş ($I_{(45)}$) veya elli yaşındaki ($I_{(50)}$) hayatta kalma olasılığının kullanılması tercih edilir. Diğer taraftan, çalışılan toplumun diğer eski insan toplumlarıyla karşılaştırılmasında bu yaşlardaki hayatta kalma olasılıkları dışında tüm hayatta kalma sütununun kullanılması da yaygın olarak başvurulan yaklaşımlardan biridir. Kyme toplumunda beş yaşında hayatta kalma olasılığı %95,42; on beş yaşında %89,44; kırk beş yaşında %14,08 ve elli yaşında %2,46'dır. Hayatta kalma sütunu toplumda on beş yaşına kadar ölüm oranlarının oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Ancak, şunu da biliyoruz ki arkeolojik toplumların nüfus yapısına dair yapılan birçok çalışmada on beş yaş altı ölüm oranları yaklaşık olarak %30 ile %70 arasında değişkenlik göstermektedir (Weiss ve Wobst, 1973). Diğer taraftan, Kyme toplumu kırk beş ve elli yaşındaki hayatta kalma olasılığı açısından arkeolojik verilerin çok uzağında olmadığı anlaşılmaktadır.

Paleopatolojik Bulgular

Paleopatolojinin temel hedeflerinden biri çağdaş insan toplumlarının gelişiminde hastalığın rolünü ortaya çıkarmaktır (Ortner, 2011). İskeletlerin daha önce de bahsedilen kötü korunma durumları kemikler üzerindeki periostun aşınmasına ve dolayısıyla patolojik lezyonların gözlemlenemeyecek duruma gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla iskeletlerin postcranial kısmında tespit edilen patolojiler travma, omurlarda kaynaşma, osteoartrit ve osteofit ile sınırlı kalmıştır. Yalnızca bir bireyin çolaklıkla ilişkili olduğu düşünülen iskeletin kol dışında diğer elemanlarına da yansımış eklem bozuklukları bulunmaktadır.

İskelet grubunda ağız ve diş sağlığının oldukça iyi durumda olduğu gözlemlenmiştir (Resim 2). %10'un altında diş çürüğü sıklığı, aşınma ve diş taşının oldukça az düzeyde olması dikkat çekicidir. Yaş tahmininde dişlerin, iskeletin diğer kısımlarından elde edilen tahminlere oranla daha düşük yaş vermesi bunun kanıtıdır.

622 kafatası incelendiğinde bir travma, iyi huylu kemik tümörü olarak da adlandırılan bir osteoma, anemi ile ilişkilendirilen çok az sayıda (3 birey) cribra orbitalia (Resim 3) ve porotic hyperostosis lezyonlarına rastlanmıştır. Pulmoner hastalıklara bağlı olarak geliştiği düşünülen bir başka lezyon da *Serpens Endocrania Symmetrica*'dır. Bunu işaret eden kafatası kısımları 10 bireye aittir.

Resim 2. BTL 50 no.lu
Bireye Ait Alt ve Üst Çene

Resim 3. Cribra orbitalia

Resim 4. *Serpens Endocrania Symmetrica*

Mezar Tipleri

Kyme'nin güney nekropolünde mezarlık alanın tüflü bir yapısının olduğu ve zeminin sert olduğu bilinmektedir (Yağız, 2012). Alanın sert yapısı tek tabakalı gömülerin yapılmasına ve dolayısıyla nekropolün enine genişlemesine neden olmuştur. Ancak yine de İDÇ nekropol alanında sert tabakanın üstte, tüflü tabakanın altta kaldığı alanlarda atlı üstlü mezarlara da rastlanmıştır. İkincil gömüler gerek basit toprak, gerek lahit gerekse urne mezarların çeşitli kombinasyonları şeklinde BTL'de de görülmektedir (Yağız, 2012).

Arkaik, Klasik ve Helenistik olmak üzere dönemlerine göre farklılık gösteren mezar tipleri her iki yerleşimde de basit toprak mezar, sanduka mezar, anakayaya oygu kireçtaşı plaka mezar, kireçtaşı plaka kapama mezar, çatı kiremidi, çömlek, pithos, lahit, urne mezarlardır (Çırak ve Kaya, 2010; Küçükgüney ve Altun, 2008; Tarakcı ve Selçuk, 2012). Bunlardan çatı kiremidi mezar tipi İDÇ'de Helenistik dönem ile görülmeye başlamış, bu dönem bunun dışındaki mezar tiplerinde değerli buluntular azalmıştı. İDÇ nekropol alanındaki mezar tipi mezar buluntusu ilişkisi genel olarak biçimsel anlamda ters orantılıdır. Örneğin basit sanduka mezarlardan çok sayıda ve çeşitte değerli buluntular elde edilirken, işçiliği yüksek lahit ya da monoblok mezarlardan buluntu gelmemesi buradaki genel durumu anlatmaktadır. Bunun, kendi dönemindeki soygunlara karşı bir önlem olabileceği ya da Kymelilere özgü bir gelenek olabileceği düşünülmektedir (Çırak ve Kaya, 2010). BTL için ise durum daha farklıdır. Mezar buluntuları iyi işçilikli lahit mezarlarda da basit toprak gömüde de İDÇ buluntularına göre nitelik ve nicelik açısından oldukça zayıftır (Tarakcı ve Selçuk, 2012).

Uygulanma amacı çok çeşitli varsayımlarla açıklanmaya çalışılan ve cansız bedeninin çeşitli ısı derecelerinde etli ya da etsiz yakılması işlemi olan kremasyona maruz kalmış iskelet ya da kalıntıları, kimi zaman bir kap içerisine kimi zaman doğrudan toprağa koyularak gömülür (Güleç, 2017 ; Yıldız ve Erdal, 2007). BTL kazılarından ele geçen ve 16 adet mezar kaydı ile tarafımıza ulaşan kremasyon buluntuları üzerinde yaş ve cinsiyet tahminleri yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre 21 birey tespit edilmiş ancak hiçbirinin yaşı belirlenememiştir. Yaş grupları belirlenebilmiş ve cinsiyeti tahmin edilebilen bireyler ise şöyledir: 3 erkek, 1 kadın, 2 bebek ve 3 çocuk. Birlikte gömülerdeki yaş ve cinsiyet kombinasyonları ise şu şekildedir:

- M19K (Erişkin) ve M19Ka (Erişkin)
- M1K (Erişkin) ve M1Ka (Çocuk)
- M27K (Erişkin-Erkek) ve M27Ka (Erişkin-Kadın)

- M65K (Çocuk) ve M65Ka (Bebek)
- M20K (Bebek), M20Ka (Çocuk) ve M20Kb (Erişkin)

Resim 5. Basit Gömü (İDÇ)

Resim 6. Kireç Taşı Plaka Kapama Mezar (İDÇ)

Resim 7. Sanduka Mezar (İDÇ)

Mezar Buluntuları

Kyme nekropollerinden ele geçen urne kaplarından bazılarının yerel üretim olduğu bilinmektedir (Yağız, 2012). Zaten 1925 yılında Kyme antik kenti ve çevresinde yapılan kazılarda bulunan ve “çömlekçi evi” olarak adlandırılan atölyenin yanı sıra yine daha başka çömlek atölyeleri, kiremit, cam, zeytinyağı ve şarap atölyelerinin varlıkları bilinmektedir (Lagona, 1993). Kyme’de ayrıca kuyumculuğun da yaygın olduğu ve bu konuda ustalık düzeyine geldiği de antik kaynaklardan edinilen bilgilerdendir (Lagona, 1993). İDÇ ve BTL buluntuları, özellikle de İDÇ buluntuları bunu doğrular niteliktedir. İDÇ’de sayı olarak da çeşit olarak da daha çok bulunan kourotophos ve anlamı buna yakın figürinler, koç, domuz, horoz, güvercin gibi hayvan figürinleri, çingirak tipleri ve biberon gibi mezarın bebek ya da çocuklara ait olduğunu gösteren buluntuların yanı sıra; erkek mezarlarında ok ucu, strigilis (sporcuların bedenlerini yağ ve tozdan arındırdıkları bronz alet), kadın mezarlarında ise takılar, bronz ayna, makyaj aleti gibi buluntular tespit edilmiştir (Çırak ve Kaya, 2010; Küçükgüney ve Altun, 2008; Tarakçı ve Selçuk, 2012). Buluntular arasında tıbbi alet olarak kullanıldığı düşünülen kaşık, kap,

çubuk gibi objelerin yanı sıra skarabe (mısır böceği) gibi mistik güçlerle ilişkilendirilenler (Çırak ve Kaya, 2010) de birlikte buldukları bireyin mesleki ya da kişisel özelliklerini yansıtmaktadır. Bazı cinsiyet belirten buluntular aynı zamanda bu tip özellikleri de yansıtmaktadır.

Resim 8-8-9. Altın, Gümüş ve Bronz Takılar (M248,51,3))

Toplumsal Yapı: Sosyoekonomi ve Çevresel Durum

Kymelilerin sosyal ve demografik yapısını anlamak ve arkeolojik verilerle birlikte değerlendirebilmek için dönemin coğrafyasındaki sosyoekonomik durumu incelemekte fayda bulunmaktadır. Toplumların sosyoekonomik durumlarını belirleyen doğal kaynaklar, geçim faaliyetleri, günlük alışkanlıklar gibi etkenlerin yanı sıra, yönetim, hiyerarşik yapı ve bunu belirleyen etkenler de toplumun demografik, geleneksel ve sosyal yapısını doğrudan belirlemektedir.

Toplum ile kent arasındaki ilişki, özellikle antik dönemde, oldukça sıkı ve belirgindir. Kentler, toplumu biçimlendiren unsurların tümünü neredeyse her yapısına yansıtmaktadır. Antik çağda kent ve kenti oluşturan mekânlar aynı zamanda bir hiyerarşinin etkisi altındadır. Örneğin, kenti çevreleyen dış duvar mimari olarak kent ve kenti çevreleyen kırsal arasındaki sınırı ifade eder. Ancak, bu duvarın toplumsal açıdan da bir anlamı vardır. Fakir ve zengin mahalleler arasındaki zıtlık, yönetsel, dinsel, askeri ve tarım dışı üretim yapan grupların kentte bir araya gelmeleri; bu gruplara göre aşağı sayılan tarımla uğraşan grubun onların etrafında yerleşmiş olması; en dışta ise

yabancı, köle ve dışlanmış grupların yerleşmesi kentin biçimsel olarak keskin bir hiyerarşik etki altında olduğunu göstermektedir (Mazı, 2008).

Klasik dönemde lüks yaşam tarzına karşı olan ve tüm yurttaşların bir evinin olmasını planlayan hâkim demokratik anlayış sade ve eşit toprak büyüklüklerinde yapılacak tek tip evler ile mülkün eşitliği ilkesini güvence altına almayı amaçlamaktaydı. Kısa süren bu uygulama, diğerlerinden farklı ve lüks konutların yapılmaya başlanmasıyla ve Helenistik dönemde bu eşitlikçi anlayışın keskinliğini yitirmesiyle ortadan kalkmıştır. Bazı antik yazarların şikâyetçi olarak aktardıkları bu durum Klasik dönem Helas'ının ev yaşamını siyasal ve dinsel yaşamdan daha önemsiz bulan anlayışı ve basit ve sıradan evlerinin ihtişamlı iktidar yapılarıyla tezat oluşturması ile ifade edilmektedir (Mazı, 2008).

Helenistik dönemde Kyme'de liman ile ilgili düzenlemeler yapıldığı, borca girerek liman yakınlarına portikler yaptırıldığı görülmektedir. Bu portikler aslında zenginlik göstergesi olacak biçimde yapılmıştır. Kentin sıkça savaş hali ile ilişkili olmasına rağmen Helenistik dönemin başındaki yeni liman düzenlemesinde gözlemlenen anıtsallık, kentin bu dönemde ekonomik düzeyini koruduğunu ve birinci plandaki ticaret merkezi olma durumunu sürdürdüğünü göstermektedir.

Kyme'nin Helenistik dönemdeki ekonomik durumunu ve ticaret dünyasındaki yerini anlamamıza yarayan bir para biçimi olarak, sikke tipinde, tek kulplu, huni biçimli uzun gaga ağızlı, yanlarında kentin adının ilk iki harfinin ve kimi zaman da ince yapraklı iki küçük dalın bulunduğu bir kap karşımıza çıkmaktadır. Bu sikke tipi M.Ö IV. yüzyıldan M.Ö I. yüzyıla kadar tunç olarak görülür. Üzerinde kentin en önemli damgası olan at başı süsü kartal adı verilen *nympha* bulunur. Bu mühür izi ticari faaliyetlerle yakından bağlantılı olduğu tespit edilmiş iki *amphora* kulpunda da görülmüştür. Bu amphorayı ticari kılan unsur zeytinyağı olmakla birlikte bazı özellikleri yerel üretim olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca arkeolojik kanıtlara bakıldığında nekropol alanından açığa çıkarılan önemli buluntular arasında M.Ö. 2. yy. sonlarına tarihlenen mermer mezar stelinin yanı sıra diadem, bilezik, kolye ucu, kolye, yüzük gibi M.Ö. 6.yy'da kuyumculuğunun ulaştığı yüksek seviyeye şahitlik eden çok sayıda kıymetli eser görülmektedir.

Kyme mezar buluntuları ve mezar tipleri, dönemsel ve bölgesel özellikleri yansıtmaktadır. Arkeolojik verilerin Klazomenai, Bayraklı ve Gryneion ile benzerlik gösterdiği görülmektedir (Çırak ve Kaya, 2010; Taracı ve Selçuk, 2012) .

Zeytinyağı bugün olduğu gibi o dönemde de bölgede bolca üretilen ve ticareti yapılan bir üründü. Zeytinyağı ihracatının yanı sıra, yün ve kumaş, kuru yemiş ve baharat, yumuşakçalar ve kurutulmuş balık, olasılıkla ecza ve Sinop toprağı adlı renklendiricilerin de ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Prag Üniversitesi'nden bir ekip tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkarılan "çömlekçi evi" adı verilmiş olan işlik ve diğer yerel işlikler aracılığıyla Kyme'de bulunan Rodos ve Sicilya'da bulunanlarla benzer görünen pişmiş toprak heykelcikler ve ayrıca çanak çömleğin de ticari ürünler olduğu düşünülmektedir (Lagona, 1993:164). Ayrıca, son yıllarda nekropoller ve etrafında yapılan kurtarma kazılarında kiremit ve cam işlikleri, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı çiftlikler ve zeytinyağının yanı sıra şarap işlikleri de ortaya çıkarılmıştır (Korkmaz, Küçükgüney, Doğu, 2014).

Kyme, kendisinden bahseden tüm kaynaklarda Aiol kentlerinin en etkinlerinden biri olarak anlatılmaktadır. Bir liman kenti olan Kyme'nin deniz ticareti dışındaki diğer bir geçim kaynağı tarımdır (Korkmaz vd., 2014). Ekonomik ve sosyal anlamda neredeyse tüm dönemlerde varlık içerisinde olan Kyme'yi diğer kentlerden farklı kılan ekonomik faaliyetlerin türünden ziyade ekonomik ve sosyal politikası olmalıdır. Zira Phokaia'ya Kymelilerden sonra gelen soydaşlarının onlarla savaşmadan, taleplerini dile getirmelerinin ardından barışçıl yollarla yerleşmeleri (Cadoux, 2003; Lagona, 1993), kralının kızının Frig kralı Midas'la evlenmesi (Blok, 1996; Cadoux, 2003; Korkmaz vd., 2014), göçle gelip kenti kuran Kymelilerin yerli halkla evlilikler yapılmasını desteklemesi (Blok, 1996) gibi örnekler Kyme'nin hinterlandının genişlemesine ve etkisinin yayılmasına neden olmuştur.

Tartışma

Arkeolojik açıdan; iskelet verilerine dayanarak sağlık ve ölü gömme adetleri ile toplumsal statü arasında bir ilişki kurmak için en az üç ön şart bulunduğu ancak bunların kolay sağlanabilir şartlar olmadığı belirtilmektedir. Bunlardan ilki, söz konusu toplum ya da toplumların gündelik yaşam koşulları, beslenme, sağlık, aktivite, stres ya da risk bakımından önemli derecede farklı olan hiyerarşik gruplarının sosyal yapı veya tabakalarının belirlenmesidir. Aksi takdirde, daha yüksek ve daha düşük sınıflar, aralarındaki ilişkiler veya sembolize edilmiş farklılıklara rağmen iskelet açısından homojen görünecektir (Robb vd., 2001). Dolayısıyla aralarında belirtilen bu

farklılıkların bulunduğu toplumsal grupların demografik yapısı da gerçekte olduğundan farklı şekillenecektir.

Sanayi devrimi öncesi toplumlarda yüksek bebek ve çocuk ölümlerinin yaşandığı göz önüne alındığında, Kyme toplumunda saptanan %13,2'lik on sekiz yaş ve altı ölüm oranının arkeolojik toplumlar için beklenenin çok altında olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Kyme'nin çağdaşı ve yakın coğrafyasındaki Börükçü, Klazomenai/Akpınar ve Şaşal/İzmir toplumlarında on sekiz yaş ve altı ölüm oranları ise sırasıyla yüzde 24.0; 40.5 ve 21,4'tür. Ayrıca, eğer burada diğer bazı biyoarkeolojik çalışmalarda olduğu gibi erişkin olmayanlarla erişkinleri birbirinden ayırma yaşını on beş yaş ve altı olarak alırsak Kyme'deki bebek ve çocuk ölüm oranları %8.1 düşmektedir. Örneğin on beş yaş üstü bireylerin erişkin olarak kabul edildiği Antandros' ta on beş yaş ve altı ölüm oranı %41.2 iken Cevizcioğlu Çiftliği'nde %23.9'dur. Görüldüğü üzere çağdaşı Anadolu toplumları ile karşılaştırıldığında Kyme, saptanan bebek ve çocuk ölüm oranları bakımından bunlardan önemli oranda ayrılmaktadır.

Çocukların yetişkin dünyası ile ilişkileri antropolojik olarak, yetişkinlerin çocuklara verdiği önemi somutlaştıran uygulamaları, alışkanlıkları ya da gelenekleri açısından önemlidir. Arkeolojik toplumlar üzerine yapılan çalışmalarda çocukluğun bazı kültürel uygulamalar ve mezar uygulamaları ile işaretlendiği bilinmektedir. Lillehammer (1989) mezarları, gömü biçimleri ve mezar hediyeleri, etnografik ve osteolojik verileri de kullanarak, çocukların hem fiziksel çevreleri hem de yetişkin dünyası ile olan ilişkileri hakkında bilgi sahibi olunabileceğini ileri sürmüştür. Örneğin, Kyme iskeletlerinin açığa çıkarıldığı kazılarda ele geçen kouruthropos, bebek ve çocuk mezarlarından ele geçen, mitolojik olarak bebek ve çocuklarını korumak isteyen yetişkinler tarafından adandığı söylenen, kucağında bebek ya da çocuk ile biçimlendirilmiş kadın tasvirli pişmiş topraktan yapılmış bir figürindir. Ölen çocuğunu öteki dünyada onu koruyacak bir tanrıçaya emanet etme kaygısı taşıyan toplumsal bir bilincin, çocuğunun fiziki kalıntısı ile ilgili tasarrufunun da mutlaka bir anlamı olmalıdır. Diğer taraftan Kyme toplumunda az da olsa görülen ölü yakma geleneği muhtemelen ruhlarının arınmaya ihtiyacı olmayan bu bireyleri toprak altındaki başkalaşmadan korumak için (Lewis, 2006) seçilmiş bir uygulama olabilir.

Kyme toplumunda bebek ve çocukların gömü ritüellerine ilişkin olarak; 15-18 yaş arası bireylerin yoğunluğu göz önüne alındığında, ayrı bir gömü uygulaması tercihinin söz konusu olabileceği de akla gelmektedir. Ancak, tüm bunların yanı sıra elbette,

çalışılan seride erişkinlere ait iskeletlerde bile tanımlamayı zorlaştıracak derecede yoğun tahribatlar olduğu da düşünüldüğünde, bebek ve çocuk iskeletlerinin de bu durumdan etkilenmiş olabileceği bir başka ihtimaldir. Ele geçen buluntular arasında da pişmiş topraktan hayvan figürinleri, kouruthropos ve biberon gibi tanımlayıcı unsurlar ve diğer mezar buluntularının yanı sıra mezar tipi ve boyutlarına dayanarak elde edilen veriler de göz önüne alındığında bu alana her yaş grubundan bireyin gömüldüğü anlaşılmaktadır. Sonuç olarak her ne kadar yeterli osteolojik kalıntıya rastlanmasa da bebek ve çocuklara dair ölü gömme geleneklerinden bahsederken değindiğimiz gibi, mezarlar genellikle döneme ve kültüre özgü karakteristik buluntular ile gömülü bireyin bebek ya da çocuk olduğuna dair ipuçları verebilmektedir.

Arkeolojik toplumlarda ölüm yaşı ortalamaları dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Örneğin, Demir Çağı'nda 37 olan ölüm yaşı ortalaması Helenistik-Roma döneminde 39 (B.K. Özer, Gültekin, İ. Özer, Sağır, Güleç, 2008) yıla kadar yükselmiştir. Kyme toplumunda genel ölüm yaşı ortalaması 30.9'dur. Erişkinlerin genel ve cinsiyete göre ölüm yaşı ortalamaları bakımından değerlendirilmesi, toplumun bebeklik ve çocukluk aşamasındaki ölüm risklerini atlattığı bireylerin ortalama ömür uzunluklarının belirlenmesinde önemli bir göstergedir.

Kyme toplumunda erişkin bireylerde ölüm yaşı ortalaması 34.6, çağdaşı Anadolu toplumlarında ise bu ortalama 28 ile 48 yaş arasında bir değişkenlik göstermektedir (Tablo 3). Tablo 3'de görüldüğü üzere Kyme kadınlarının ölüm yaşı ortalaması erkeklerden önemli oranda düşüktür. Kadınların sosyal statülerinin önemli bir göstergesi sayılabilecek bu parametrenin düşük olmasının nedenini anlamak için öncelikle toplumdaki kadın-erkek oranına bakılması gerekir. Eğer bu oran belirgin bir biçimde bir cinsiyete doğru kayacak olursa dolaylı olarak ölüm yaşı ortalaması da etkilenecektir. Kyme'de kadın-erkek oranı 109:100'dür. Yani toplumdaki kadın-erkek oranının ölüm yaşı ortalaması üzerindeki etkisinin nötr olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu farka neden olabilecek diğer parametreye bakılması gerekmektedir. O da yaş gruplarına göre ölüm oranları dağılımıdır.

Tablo 3. Kyme ve Çağdaşı Toplumlarında Ölüm Yaşı Ortalamaları

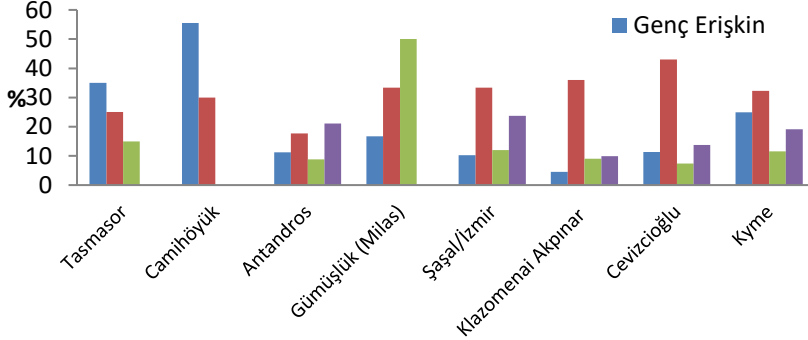
Yerleşim	Genel	Erişkin	Erkek	Kadın
Camihöyük	25,12	27,70	28,80	26,66
Tasmasor	-	31,84	30,30	30,88
Klazomenai/Yıldıztepe	-	34,50	36,70	33,90
Lagina	24,88	36,00	35,00	37,00

Börükçü	28,41	37,13	35,85	41,35
Klazomenai/Akpınar	-	37,22	37,79	36,40
Kendirci	37,85	37,85	39,20	36,50
Troy 9	44,60	44,60	-	-
Gümüşlük (Milas)	47,60	47,60	43,77	51,43
Mevcut Çalışma	30,89	34,60	36,96	32,45

Genç erişkin yaş grubunda kadınlar %58, erkekler %27, cinsiyeti belirlenemeyen bireyler ise %15 oranındadır. Orta erişkinlikte ise bu oranlar sırasıyla % 38% ,45 ve 17'dir. 45 yaş üzeri için bu oranlar sırasıyla % 37,2, % 52,3 ,%10,5'dir. Yaş gruplarına göre ölüm oranlarına bakıldığında, Kyme toplumunda kadınların ölüm yaşı ortalamasının erkeklerden düşük olmasının nedeni anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere yaşı belirlenmiş 231 kadından neredeyse yarısı otuz yaş altında yaşamını yitirmiştir. Genç erişkin kadınlarda yüksek ölüm oranları arkeolojik toplumlarda genellikle erken yaşta yapılan doğumlara, buna bağlı olarak gelişen komplikasyonlara (Kennedy ve İşcan, 1989; Shuler, 2011) ve doğum sıklığına bağlanmaktadır. Bununla birlikte doğum sonrası stres ve malnütrisyon da etkileyici faktörlerdendir (Baysal, 1981). Toplumların kadın algısı, kadına tanıdığı statü ve ona tanımladığı roller ile kadının toplumdaki yeri tarih boyunca kültürlere göre değişkenlik göstermiş olmakla birlikte geçmişte, "adölesan evlilik" olarak adlandırılan erken yaştaki evliliklerin günümüze oranla daha çok görüldüğü ve bu evliliklerin anne ve çocuk ölümlerini arttırdığı da bilinmektedir. Günümüzde dahi 18 yaş altı hamileliklerde, hamilelik ve doğuma bağlı nedenlerle ölüm riski 20-25 yaş arası hamileliklere göre 2-3 kat fazladır (Elmacı, 2013).

Kyme toplumunda kadınların yanı sıra genç erişkin erkek ölüm oranları da görece yüksektir. Savaş (etkisi nedeniyle değil doğrudan katılım nedeniyle) veya grup içi ya da gruplar arası şiddet gibi faktörler genç erişkin erkek ölümü oranlarının artmasının bir nedeni olabilir. Ancak, Kyme toplumunda patolojik gözlemlerde şiddet göstergesi sayılabilecek bir bulgu dışında bulguya rastlanmamıştır. Kyme toplumunda en yoğun ölümler orta erişkin yaş grubunda görülmektedir. Bu yaş grubunda kadın ve erkeklerin oranlarının yakın oluşu günlük yaşam ve geçim faaliyetlerinden kaynaklı baskıların her iki cinsiyete eşit olarak yansımış olabileceğini düşündürmektedir. Toplumda görülen orta erişkin ölüm oranları çağdaşı Anadolu toplumları ile karşılaştırıldığında Klazomenai/Akpınar, Cevizcioğlu (Erdal, 2001) ve Şaşal/İzmir (Ö.D. Erdal, Y.S. Erdal, Eroğlu, Büyükkarakaya, 2003) toplumlarına göre

düşük, Antandros (Yıldız ve Erdal, 2007) toplumundan ise daha yüksektir. Toplum genelinde kırk beş yaş üstünü görmüş bireylerin oranı %11,5'tir. Bu oran Klazomenai/Akpınar, Cevizcioğlu ve Antandros'tan biraz yüksek, Şaşal/İzmir ile hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla yaşlılığa erişen bireylerin oranı çağdaşı Anadolu toplamlarıyla benzerlik göstermektedir.

Grafik 1. Kyme ve Çağdaşı Anadolu Toplumlarında Yaş Gruplarına Göre Ölüm Oranları Dağılımı

Arkeologlar mezar hediyelerini genel olarak toplumsal roller, zenginlik ve statü bakımından yorumlarlar. Mezar hediyeleri ve mezar tipleri, bireyin hayattaki statüsü ve gömülme biçimi arasındaki ilişki, ölüm koşulları, toplumun siyasi durumu ve ölüm ve kimliğe özgü ideolojileri içerebilen birçok faktörden etkilenmektedir. Dolayısıyla gömü ritüeli karmaşık ve yanıltıcı olabilir. Bu nedenle mezar hediyeleri yaşamsal statüye basit bir bakış yapmaktan ziyade, içeriğe dayalı bir okumayı gerektirir. Bu, iskelet ile arkeolojik veriler arasında ilişki kurabilmenin ikinci şartıdır. İskeletlerden elde edilen veriler, ölü gömme geleneklerindeki farklılıkların gündelik yaşam koşullarıyla ne derece orantılı olabileceğini göstererek böyle bir okumanın bir parçasını oluşturabilirler (Robb vd., 2001). Kyme'de mezar buluntuları bu bağlamda ele alındığında, öncelikle dönemsel ve bölgesel özelliklerle uyumlu oldukları ve ayrıca toplumun sosyoekonomik durumunu da yansıttıkları görülmektedir. Bazı mezarlarda hiçbir buluntuya rastlanmazken bazılarında yalnızca "altın obje" değil, "incelikle ve ustalıklarla işlenmiş altın obje/ler" bulunması hem toplumun sosyoekonomik durumu (örn.zanaat) hem de bireyin statüsü (varlıklı, yönetici vs.) açısından önemli ipuçları sağlamaktadır. Ancak Kyme'de dönemdeki hırsızlıklara karşı uygulandığı düşünülen çapraz gömü uygulaması (zengin mezarlarına mezar eşyası koymama, mezarı gösterişsiz inşa gibi) da yukarıda bahsedilen, gömü ritüelinin karmaşık ve yanıltıcı olabileceği önermesine iyi bir örnektir.

Hem Kuzey Batı Anadolu'da hem de antik dönemlerde örnekleri görülen kremasyon uygulamasında ise dönemin bölgede görülen kaplarıyla benzerlik gösteren yerel üretim urne kapları kullanılmıştır. Arkeolojik veriler bu kapların aynı zamanda ticaretinin yapıldığını göstermektedir.

Üçüncü şart ise sağlık durumu ile ilgilidir. Yaşayan insanlarda sağlık ve fiziksel refah, iskeletlerdeki göstergeler yoluyla doğru olarak ayırt edilebilir. Ancak, iki faktör bu önermeyi zorlaştırmaktadır. Bunlardan birincisi, tüm iskelet göstergelerinin belirli koşullara tabi olması ve bu koşullar altında şekillenen osteolojik yapıların çözülmesinin zorluğudur. Üstelik bir iskelet göstergesinin (özellikle sağlıkla ilişkili) modern gruplardaki kötü sağlık durumu veya malnütrisyon ile ilişkili olduğu klinik olarak gösterildiğinde bile, bunun arkeolojik bir grubun yaşam tarihi açısından nasıl yorumlanacağı tartışılabilir bir durumdur. Örneğin, nispeten küçük streslere karşı çok yaygın tepkiler olarak, enamel hipoplazilerin bazen patolojik durumlardan ziyade normal varyantlar olarak düşünülmesi söz konusu olabilir (Robb vd., 2001). Diğer taraftan ikinci problem "osteolojik paradoks"tur. Wood, Milner, Harpending ve Weiss (1992) paradoksal bir şekilde, hastalık veya savaşla yok edilen bir nüfusun iskelet bakımından nispeten sağlıklı görünebileceğini; öte yandan yaşlılık dönemine erişmiş bireylerin çok daha fazla iskelet patolojisi oluşturmuş olabileceğini belirtmişlerdir. Bu olasılık nedeniyle paleopatolojik yorumlarda, toplumun "stresli" veya "sağlıklı" olduğu yönündeki yorumun demografik parametrelerle birlikte değerlendirilmesi tercih edilebilir (Robb vd., 2001).

Sağlık durumu ile ilgili yapılan gözlemlerden elde edilen veriler ele alındığında öncelikle Kyme'de gruplar ya da kişiler arası şiddet olaylarının oldukça az olduğu söylenebilir. Nedeni şüpheli olmakla birlikte saldırı ya da savunma ile ilişkilendirilebilecek tek bir travma örneği bulunması bu görüşü güçlendirmektedir. Dışlerin sağlık durumu gerek çürük gerek aşınma açısından tahıla dayalı olmayan bir beslenme tipini işaret etmektedir. Gerekli analizler yapılmamış olmakla birlikte, bu, sağlıklı sayılabilecek bir beslenme biçimine sahip oldukları ile ilgili bir öngörüye olanak vermektedir. Eski Anadolu toplumlarında yaygın olarak görülen anemi toplumda oldukça az görülmekle birlikte, eşlik eden D vitamini eksikliğine bağlı hastalıklar (muhtemeldir ki güneşli gün sayısının yeterli oluşuna bağlı olarak) da görülmemektedir. İskelete yansıyan ve yaşam biçimi hakkında ipucu veren bir diğer patolojik durum ise omurlarda görülen deformasyonlardır ki bunların da görülme sıklığı toplumda oldukça azdır.

Sonuç

Osteolojik göstergeler ile mezar buluntuları ve arkeolojik veriler arasında bir ilişkinin olmaması beklenemez. Bir bütün olarak nekropol alanının kullanımı, mezar buluntuları, gömü biçimi ve mezar tipi arasında karmaşık bir ilişki bulunmaktadır (Robb vd., 2001). Osteolojik göstergelerden elde edilen veriler başlıca iki başlıkta toplanabilir. Bunlardan birincisi bireyin demografik özellikleriyle ilgili olanlardır. Diğerisi ise gündelik yaşam aktiviteleri ve toplumsal statüsünün bir sonucu olarak ya doğrudan osteolojik referanslarına yansıyan göstergeler ya da ölü gömme adetlerinin tamamını birden kapsayan uygulamaların bir sonucu olarak ortaya çıkan verilerdir. Osteolojik ve arkeolojik veriler birlikte kullanılarak toplumun toplumsal ve ekonomik yaşamının daha derin bir analizi yapılabilir (Robb vd., 2001).

Kyme toplumunda mezar buluntuları ve antik kaynaklardan da anlaşıldığı üzere sosyokültürel ve ekonomik göstergeler refah seviyesi yüksek, kadının ve çocuğun da kıymetli olduğu bir profil çizmektedir. Topluma ait yaşam tablosundan elde edilen genç ve orta erişkin yaş gruplarında yüksek ölüm oranları ve kısa ömür uzunluğu, toplumun endüstri öncesi toplumlara özgü demografik rejimi yansıtan özellikler göstermektedir. Bununla birlikte orta erişkin yaş gruplarında ortaya çıkan yüksek kadın ölüm oranları ile ilgili endüstri öncesi toplumların önemli bir özelliği olan erken yaşta doğum, doğum sıklığı ve çocuk bakımı gibi zorlukların etkisi akla gelmektedir. Kyme'nin arkeolojik ve tarihsel kayıtlara göre sosyoekonomik yapısının iyi olmasına ve patolojik verilerin yansıttığı duruma rağmen özellikle kadınlarda temel demografik göstergelerin bunu destekler nitelikte olmadığı görülmüştür.

Toplum için mezar tipleri ve buluntuları hakkındaki incelemeler ve dönem özelliklerini anlatan kaynaklardan da yola çıkarak hiyerarşik yapının gayet etkili bir biçimde var olduğu ve bu durumun temel demografik göstergeleri de etkilediği söylenebilir.

Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Kyme'nin oldukça uzun bir süre bölgenin ve döneminin kozmopolit kentlerinden biri olarak varlığını sürdürdüğü ve önemli bir ekonomik merkez olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

Acsádi, GY. and Nemeskéri, J. (1970). *History of the Human Life Span and Mortality*. Akadémiai Kiadó: Budapest.

- Angel, JL. (1986). The Physical Identity of the Trojan. In Mellink, MJ (Ed.), *Troy And the Trojan War. A Symposium Held at Bryn Mawr College Press* (s.63-76).
- Başoğlu, O. (2012). Nevşehir/Camihöyük Hellenistik-Roma Dönemi İnsanlarının Sağlık Sorunları. *Olba Journal*, 20: 1-26.
- Baysal, A. (1981). Beslenme Sorunları. *Gıda Dergisi*, 6(5).
- Blok, J. H. (1996). A Tale of Many Cities. Amazons in the Mythical Past of Greek Cities of Asia Minor. In *Proof and Persuasion : Essays on Authority, Objectivity and Evidence* (81 - 99): Brepols.
- Brooks, S. and Suchey, JM. (1990). Skeletal age determination based on the os pubis: A comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods. *Human Evolution*, 5(3), 227-238.
- Brothwell, DR. (1981). *Digging up bones: the excavation, treatment, and study of human skeletal remains* (3. ed.). British Museum (Natural History): Oxford University Press.
- Buikstra, JE. and Ubelaker, DH. (1994). *Standards for Data Collection From Human Skeletal Remains*. Fayetteville, Arkansas.
- Cadoux, CJ. (2003). *İlkçağ'da İzmir: Kentin, en eski çağlardan İS 324'e kadar tarihi*. Umar, B. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çırak, N. ve Kaya, S. (2010). *2009 İDÇ Nekropolü Kurtarma Kazısı. 19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*.
- Elmacı, N. (2013). *Sağlık Antropolojisi: Diyarbakır Örnekleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdal YS. 2001. Arkeolojik Bulgular Işığında Cevizcioğlu İnsan İskelet Topluluğunun Paleodemografik Analizi. 23. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 28 Mayıs-1 Haziran, Ankara.
- Erdal, ÖD., Erdal, YS., Eroğlu, S. ve Büyükkarakaya, AM. (2003). Şaşal/İzmir İskelet Topluluğunun Paleopatolojik ve Demografik Analizi. 18. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, s.1-14.
- Erdal, YS. (2011). Tasmator Geç Demir Çağı İskeletlerinin Antropolojik Analizi. Şenyurt, S.Y. (Ed.), *Tasmator içinde* (s.461-494). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ferembach, D., Schwindezy, I. and Stoukal, M. (1980). Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons. *Journal of Human Evolution*, 9 (7), 517-549.

- Gözlük, P. (1998). *Klazomenai iskeletlerinin paleoantropolojik açıdan değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Güleç, E. (1985). "Klazomenai iskeletlerinin Antropolojik ve Demografik İncelenmesi", *Kültür Bakanlığı Arkeometri Sonuçları Toplantısı*.
- Güleç, E., Sağır, M., Özer, İ. ve Satar, Z. (2004). 2003 Yılı Börükçü Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi. 20. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*.
- Güleç, E. (2006). Lagina Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi. 21. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 21-28.
- Güleç, E. (2017). Ölü Yakma Geleneği ve Adli Antropolojiye Adaptasyonu. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp Özel Dergisi*, 3(1).
- La Marca A. (2012). Nuove prospettive d'indagine e possibili sviluppi di ricerca e di scavo a Kyme Eolica, *Nuovi Studi Su Kyme Eolica/ a cura di Lucia A Scatozza Höricht*, Napoli: Clio Press.
- Işcan, MY. and Steyn, M. (2013). *The human skeleton in forensic medicine*: Charles C Thomas Publisher.
- Kennedy, KA. and Iscan, MY. (1989). *Reconstruction of Life from the Skeleton*. Alan R. Liss, New York.
- Korkmaz, E., Küçüküney, Z. ve Doğu, D. (2014). İzmir İli, Aliağa İlçesi, Bozköy Kyme Antik Kenti Doğusu Biçerova Tümülüsü Kurtarma Kazısı.
- Küçüküney, Z. ve Altun, PT. (2008). İDÇ Liman Kurtarma Kazısı (İzmir İli, Aliağa İlçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkii, 613 ve 68 Parsellere Ait). 17. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*.
- La Marca, A. (2009). Kyme 2008 Yılı Kazı Çalışmaları. 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, 397-417
- Lagona, S. (1993). Arslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme: Türkiye'deki İtalyan kazıları. Berti, F ve Özbayoğlu, E. (Ed.): İtalyan Kültür Heyeti.
- Larsen, CS. (2002). Bioarchaeology: The Lives and Lifestyles of Past People. *Journal of Archaeological Research*, 10(2), 119-166.
- Lewis, ME. (2006). *The Bioarchaeology of Children*. New York: Cambridge University Press.
- Lillehammer, G. (1989). A child is born. The child's world in an archaeological perspective. *Norwegian Archaeological Review* 22(2), 89-105.
- Lovejoy, CO., Meindl, RS., Pryzbeck, TR. ve Mensforth, RP. (1985). Chronological metamorphosis of the auricular surface of the

- ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68(1), 15-28.
- Lovell, NC. (2016). Bioarchaeology of the Indus Valley Civilization: biological affinities, paleopathology, and chemical analyses. Robbins Schug, G. and Walimbe, S.R. (Eds.), *A Companion to South Asia in the Past*. Wiley Blackwell, Boston, 169–186.
- Mazı, F. (2008). Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10).
- Meindl, RS. ve Lovejoy, CO. (1985). Ectocranial suture closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American Journal of Physical Anthropology*, 68(1), 57-66.
- Olivier, G. (1969). *Practical anthropology*. Springfield, Illinois: Charles C Thomas
- Ortner, DJ. (2011). Human skeletal paleopathology. *International Journal of Paleopathology*, 1(1), 4-11.
- Özbek, M. (1985). Değirmentepe Eski İnsan Topluluklarının Demografik ve Antropolojik Açıdan Analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 1, 107-130.
- Özbek M. ve Erdal YS. 1998. Antandros İnsanlarının Antropolojik Analizi. 20. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*.
- Özer, BK., Gültekin, T., Özer, İ., Sağır, M. ve Güleç, E. (2008). Longevity in Ancient Anatolian and Turkish Populations from Neolithic to Present. *Biennial Books of EAA*, 5, 45-58.
- Özer, İ., Sağır, M., Satar, Z. ve Güleç, E. (2012). Gümüşlük (Milas) İskeletleri ve Anadolu Klasik-Helenistik Dönem Topluluklarının Sağlık Profili. *DTCF Dergisi*, 52(1).
- Robb, J, Bigazzi R., Lazzarini,L., Scarsini,C. and Sonogo, F. (2001). Social “Status” and Biological “Status”: A Comparison of Grave Goods and Skeletal Indicators From Pontecagnano *American Journal of Physical Anthropology*, 115, 213-222.
- Satar, Z, Özer, İ., Sağır, M. ve Güleç, E. (2009). Kendirci Mevkii Kurtarma Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi. 24. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 79-86.
- Shuler, KA. (2011). Life and Death on a Barbadian Sugar Plantation: Historic and Bioarchaeological Views of Infection and Mortality at Newton Plantation. *International Journal of Osteoarchaeology*, 21(1), 66-81.

- Taracık, SK. ve Selçuk, T. (2012). Batı Liman 1205 Parsel Kurtarma Kazısı 2011. 21. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. 185-198.
- Ubelaker, DH. (1989). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. Washington, DC: Smithsonian Institute Press.
- Weiss, KM. ve Wobst, HM. (1973). Demographic Models for Anthropology. *Memoirs of the Society for American Archaeology* (27), i-ix, 1-186.
- White, T. ve Folkens, P. (2005). *The human bone manual*: Elsevier Academic Press.
- Wood, JW., Milner, GR., Harpending, HC. and Weiss, KM. (1992). The Osteological Paradox: Problems Of Inferring Prehistoric Health From Skeletal Samples. *Current Anthropology*, 33(4), 343-370.
- Yağız, K. (2012). *Kuzeybatı Anadolu'da İ.Ö. 1. binde ölü gömme gelenekleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldız, Ö. ve Erdal, YS. (2007). Antandros Antik Kentinde Ölü Yakma Geleneği. 23. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 433-450
ISSN: 1302-6879

Tekerlekli Sandalye Basketbolcularının Spora Katılım Motivasyonu İle Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki*

Investigation of the Relationship Wheelchair Basketball Players Sport Participation Motivation and Life Quality

- Sağbetullah MERİÇ*
- Öznur TURAY**

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Van/Türkiye, Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Tourism, Department of Recreation Management, Van/ Turkey, smeric@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1949-623X

** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü, Van/Türkiye, Van Yüzüncü Yıl University, School of Physical Education and Sports, Department of Physical Education and Sport Teaching, Van/ Turkey, emreirem@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7010-8533

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

06/04/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

07/06/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atrf: Meriç, S. & Turay, Ö. (2020). Tekerlekli Sandalye Basketbolcularının Spora Katılım Motivasyonu ile Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 433-450

Citation:

Meriç, S. & Turay, Ö. (2020). Investigation of the Relationship Wheelchair Basketball Players Sport Participation Motivation and Life Quality. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 433-450

Öz

Engelli olmak, engelli kişiler tarafından kimliğin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu durum engellilerin engellerini genellikle kabul ettiklerini ve benimzediklerini göstermektedir. Engellilerin yaşam kalitesi ne düzeydedir? Engellilerin spora katılma motivasyonları ne düzeydedir? Bunlar arasında bir ilişki var mı? Bu sorular, araştırmanın cevabını bulmayı amaçladığı temel sorulardır. Bu araştırma, tekerlekli sandalye basketbolu sporcularının spora katılım motivasyonunu ve bu sporcuların yaşam kalitesini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu iki durum arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı ve demografik özelliklere göre bu durumların farklılık gösterip göstermediği araştırmada incelenmiştir. Araştırmada, spora katılım nedenlerini ortaya koyan “Katılım Motivasyonu Envanteri” ve sosyal hayatta karşılaşılan engelleri ölçerek yaşam kalitesini belirleyen “Nottingham Sağlık Profili Ölçeği” kullanılmıştır. Bu çalışmaya tekerlekli sandalye basketbolu sporcusu olan yüz otuz dört kişi (103 erkek, 31 kadın) katılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler anket ile toplanmıştır. Veriler SPSS 24 programı yardımı ile analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, sporcuların sosyal hayatta karşılaştığı engellerin düşük düzeyde algılandığı, dolayısı ile yaşam kalitesinin yüksek olduğu ve spora katılım motivasyonunun genel olarak yüksek olduğu bulunmuştur. Spora katılım motivasyonu ile yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Araştırma sonunda, topluma ve gelecekte bu konuda araştırma yapacak olan araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Spora katılım motivasyonu, sosyal hayattaki engeller, yaşam kalitesi, tekerlekli sandalye basketbolu.

* Bu araştırmada kullanılan ölçek ve veriler, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etik Kurul Başkanlığı tarafından etik kurallara ve İlkelere uygun bulunmuştur (Evrak Tarih ve Sayısı: 14/05/2020-32547).

Abstract

Being disabled is considered as part of the identity by people with disabilities. This shows that disabled people generally accept and adopt their disability. What is the quality of life of the disabled? How motivated are people with disabilities to participate in sports? Is there a relationship between them? are the basic questions that the research aims to find an answer. This research was carried out to determine the motivation of wheelchair basketball athletes to participate in sports and the quality of life of these athletes. Whether there is a significant relationship between these two situations and whether these conditions differ according to demographic characteristics were examined in the study. In the research, the "Participation Motivation Inventory" that reveals the reasons for participation in sports and "Nottingham Health Profile Scale" that determines the quality of life by measuring the obstacles encountered in social life were used. One hundred and thirty-four people (103 men, 31 women), who are wheelchair basketball athletes, participated in this study. The data used in the research were collected by a questionnaire. The data were analyzed and interpreted with the help of SPSS 24 program. As a result of the research, it was found that the obstacles that athletes encounter in social life are perceived at a low level, therefore, the quality of life is high and the motivation to participate in sports is generally high. No significant relation was found between motivation to participate in sports and quality of life. At the end of the research, suggestions were presented to society and to the researchers who will conduct research in the future.

Keywords: Sports participation motivation, barriers in social life, life quality, wheelchair basketball.

Giriş

Sporun mazisini oluşturan hareket etme, ilk olarak karnını doyurmak, korunak yapmak ve kendini savunmak gibi amaçlarla kullanılmış, daha sonraları beğenilme, takdir edilme gibi olanaklar sunmuştur (Yıldırım ve Özcan, 2011). İnsanların hareket etme becerisi, insanlık tarihi boyunca insanların yaşam kalitesini arttıran önemli bir faktör olmuştur. İnsan sağlığının önemli destekçisi olan hareket etme olayı, yoğun çalışma saatleri, modern ulaşım araçları, gelişen iletişim teknolojisi gibi nedenlerle birçok insan tarafından çok az gerçekleştirilmektedir.

Hareket etme, spor yapmanın temel bileşenidir. Hareket etmeden belirli materyaller (örneğin top) var olsa bile spor yapmak olanaksızdır. Spor yapmak; heyecan, mücadele ve kazanmak gibi duyguları çoğaltan önemli bir uğraştır. Ayrıca toplumsal açıdan ekonomik, sosyal ve kültürel birçok faydası mevcuttur. Spor yapmak insanların sosyalleşmesini kolaylaştıran önemli bir faaliyettir. İnsanların grup yaşamının baskı ve zorluklarına karşı duyarlılık

geliştirmesine katkı sağlar (Fiorilli vd. 2013: 3679). Spor yaparak elde edilen sosyal beceri, gruba uygun davranma davranışını destekleyen önemli bir kazanımdır. Ayrıca kişiler spor yaparak; otoriteye uygun davranma, ilkeli ve kurallı çalışma, sportif karşılaşmaların sevincini ve üzüntüsünü paylaşma, bir gruba ait olma ve belirli bir kesimi temsil etme gibi özellikleri yaşantılarına dahil eder (Yıldırım ve Özcan, 2011). Son yıllarda insanların sahip olduğu boş zamanın da artması ile tüm dünyada spora olan ilginin ve katılımın arttığı görülmektedir (Yalçın vd., 2017: 203).

Fiziksel yeterlilik, spor yapma konusunda önemli birinci etkidir. Spor yapmanın temelinde hareket etme var olduğundan bu yeteneğe sahip olmayan kişilerin spor yapması olanaksızdır (Kosma, Cardinal ve Rintala, 2002). Ancak her sporda farklı hareket gerekliliği olduğundan bazı konularda hareket eksikliği yaşayan insanların bazı sporları yapabilmesi mümkündür (Martin vd., 2015). Hareket eksikliği yaşayan bu kişiler bedensel engelli olarak tanımlanan kişilerdir.

Engel sözcüğü, vücutta doğuştan mevcut olan ya da sonradan oluşan zihinsel, duyuşsal ve bedensel farklılıkları içerir. Bu farklılıklar genellikle hayatın birçok noktasında kısıtlanmaya veya yetersizliğe neden olur (Tekkurşun Demir ve İlhan, 2019). Bedensel engel ise, kişinin belli hareketlerini kısıtlayan ve sosyal hayatını aksatan fiziksel bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bedensel engel, hareket etmede görülen kısıtlamaları kapsadığı gibi etkisi dolaylı olarak ortaya çıkan durumları da kapsar. Örneğin, diyabetik rahatsızlıkları ve doymama problemlerini fiziksel engel olarak ele almak mümkündür (Meriç ve Işık, 2019).

Spor yapma konusunda önemli olan bir diğer husus psikolojik etkenlerdir. Psikolojik etkenlerden en önemli olanı ise kişilerin motivasyonudur (Yalçın vd., 2017: 203). Motivasyon genel olarak “insanı harekete geçiren güdü” şeklinde tanımlanmaktadır. Organizmayı davranışa iten bu güdü aynı zamanda davranışların düzenlilik ve sürekliliğini de belirler (Kaman, Gündüz ve Gevat, 2017: 66). Genel olarak iki şekilde kategorize edilen motivasyon dışsal sebepler (ödül, sosyal kabul, bedensel zorlama) ve içsel sebepler (kendini geliştirme, kendini tanıma, aktiviteden zevk alma) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bazı kişilerde hem içsel hem dışsal sebepler etkili olsa da genellikle bir sebep daha baskındır (Şirin ve Hamamioğlu, 2007: 31). Genel olarak kişi dış etkenler olmaksızın kendi hür iradesi ile katılım sağlıyorsa içsel motivasyon baskındır. Eğer hür irade dışındaki etkenler dolayısıyla katılım sağlıyorsa dışsal motivasyon baskındır. Örneğin kişi ailenin isteği ile spora katılım sağlıyorsa bu dışsal motivasyondur.

Spor, engeli olan bireylerin sosyal uyumlarını arttırmak için, bir araç olarak değerlendirilebilir. Sporun engelli olmayan kişiler üzerinde gösterdiği olumlu etkilerin hepsini hatta daha fazlasını, engelli kişiler üzerinde gözlemek mümkündür (Kumcağız ve Avcı Çayır, 2018). Spor yapmak, engelli genç bireylerin engelleriyle ilişkili psikolojik korkularını yenebilmeleri için şiddetle tavsiye edilmektedir (Fiorilli vd., 2013: 3680). Ancak engelli bireylerin bazıları, ikinci bir sağlık sorununun gelişme olasılığı nedeni ile düzenli olarak spora katılamamaktadır (Tekkurşun Demir ve İlhan, 2019). Engellilerin sahip olduğu bu tarz özel durumlar nedeni ile sporun önündeki engeller veya sporu kolaylaştırıcı durumlar kişi bazında değerlendirilmelidir.

Engellilerin spor yapmasına engel olan asıl durum, ikincil bir sorunun ortaya çıkma durumu değil, sosyal hayatta karşılaşılan engellerdir. Genel olarak fiziksel aktiviteye katılım ve spor yapmak ile psikolojik durum arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu durum engelli sporcular için de geçerlidir (Fiorilli vd., 2013: 3679). Ancak engellilerin yaşadığı fiziksel sıkıntılar (ağrı, uykusuzluk , vb.) ve diğer insanların onlara yönelik davranışlarına ait algıları (ayrımcılık, yalnızlık vb.) onların karşısına birer bariyer olarak çıkmaktadır (Winnick, 1987). Engelli kişilerin psikolojik durumları, bu kişilerin spor yapma veya yapmama kararını önemli derecede etkilemektedir. Buna ek olarak engellilerin psikolojik durumunun takım başarısında da önemli olduğu bilinmektedir (Berezina, Bystrova ve Nemytov, 2018).

Spor yapmak için, fiziksel ve psikolojik etkenler önemli iki husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, fiziksel yeterliliği açısından bazı konularda zayıf olan kişilerin psikolojik durumu ölçülmüştür. Diğer bir ifadeyle, tekerlekli basketbol sporcularının spora katılım motivasyonu araştırılmıştır. Çalışmada ele alınan diğer bir konu, fiziksel açıdan bazı eksikler yaşayan tekerlekli sandalye basketbolu oyuncularının, sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlardır. Kişilerin yaşam kalitesi düzeyini belirleyen bu sorunların algılanma düzeyi çalışmada araştırılan diğer bir husustur. Bu çalışma, tekerlekli sandalye basketbolcularının sosyal hayatlarında değişkenlik gösteren yaşam kalitesi ile spora katılım motivasyonu arasında bir ilişki olup olmadığını bilimsel bulgularla ortaya koymaya çalışmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, tekerlekli sandalye basketbolu sporcularının spora katılım motivasyonunu ve bu sporcuların yaşam kalitesini

belirlemek amacı ile yapılmıştır. Araştırma kapsamında, sporcuların basketbol sporuna katılım motivasyonu ile yaşam kalitesi arasında bir ilişki olup olmadığı ve bu değişkenlerin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir.

Araştırma nicel araştırma desenine uygun olarak planlanmıştır. Veriler, anket tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini, Türkiye’de tekerlekli basketbol takımında oynayan lisanslı sporcular oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, takımlardaki oyuncuların hepsine ulaşılmaya çalışılmış ancak toplam 134 kişiden anket geri dönüşü sağlanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, SPSS 24.0 istatistik paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında veri toplamak için oluşturulan formda, kişilerin spora katılım nedenlerini ortaya koymaya çalışan “Katılım Motivasyonu Envanteri” ve yaşam kalitesini belirlemeye çalışan “Nottingham Sağlık Profili” ölçeklerinin ifadeleri yer almaktadır. Formda, bu ifadelere ek olarak katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, kardeş sayısı ve eğitim durumu gibi demografik bilgilerini belirlemeye yönelik sorular da yer almaktadır.

Katılım Motivasyonu Envanteri, kişilerin spora katılım motivasyonunu belirlemek için. Gill, Gross ve Huddleston (1983) tarafından geliştirilen bir ölçektir. Ölçek Türkçeye çevrilerek birçok araştırmada kullanılmıştır (Oyar vd., 2001; Şirin, 2008; Kaman, Gündüz ve Gevat, 2017; Yalçın vd., 2017). Bu ölçek, 30 ifadeden ve 8 alt boyuttan (Beceri Gelişimi, Takım Üyeliği, Eğlence, Başarı/ Statü, Fiziksel Uygunluk/ Enerji Harcama, Yarışma, Hareket/ Aktif olma, Arkadaşlık) oluşmaktadır. İfadelere verilen yanıtlar Beşli Likert olarak toplanmıştır.

Veri toplama formunda kullanılan ikinci ölçek 1975 yılında İngiltere’de Nottingham Üniversitesi’nde geliştirilen ve birçok (Hunt, McEwen ve McKenna, 1985; Küçükdeveci vd., 2000) araştırmacı tarafından kullanılan Nottingham Sağlık Profili ölçeğidir. Nottingham Sağlık Profili ölçeği, kişinin sağlık problemlerini algılamasını ve bu problemlerin günlük aktiviteleri etkileme düzeyini ölçen yaşam kalitesi anketidir. Anket, 38 ifadeden oluşmakta ve sağlık statüsü ile ilgili 6 alt boyutu (Ağrı, Duygusal Reaksiyonlar, Sosyal İzolasyon, Fiziksel Aktivite, Enerji, Uyku) değerlendirmektedir. Ancak araştırmada kullanılan formda, yürüyemeyen kişilere hitap eden 24 ifade yer almaktadır.

Engelli sporcuları doldurulacak anket, öncelikle alanında uzman üç akademisyene okutularak yazım ve anlatım açısından test edilmiştir. Anket, katılımcılara uygulanmadan uygun olduğunun belirlenmesi amacı ile etik kurula sunulmuş ve onay almıştır. Bu onayın ardından, ifadeler online anket oluşturularak katılımcılara gönderilmiştir.

Bu araştırmada kullanılan ölçek ve veriler, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etik Kurul Başkanlığı tarafından etik kurallara ve İlkelere uygun bulunmuştur (Evrak Tarih ve Sayısı: 14/05/2020-32547).

Bulgular

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS 24 programı ile analiz edilerek aşağıdaki tablolarda sunulan bilgiler elde edilmiştir. Verileri yorumlayabilmek için Frekans Dağılımı, değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Korelasyon Analizi, iki değişkenli demografik özelliklerin farklılık arz edip etmediğini öğrenmek için T Testi, ikiden fazla değişkenli demografik özelliklerin farklılık arz edip etmediğini öğrenmek için One Way ANOVA testi yapılmıştır. Araştırmaya katılan basketbolculara ait demografik değişkenler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler N(134)	F	%	
Cinsiyet	Erkek	103	76,9
	Kadın	31	23,1
Medeni Durum	Evli	42	31,3
	Bekar	92	68,7
Yaş	20 ve altı	24	17,9
	21-30	56	41,8
	31-40	28	20,9
	41 ve üstü	26	19,4
Kardeş Sayısı	Tek Çocuk	4	3,0
	1-2 kardeş	38	28,4
	3-4 kardeş	38	28,4
	5 ve üzeri kardeş	54	40,3
Eğitim Durumu	İlköğretim	18	13,4
	Lise	63	47,0
	Üniversite	49	36,6
	Lisans üstü(Yüksek Lisans-Doktora)	4	3,0

Araştırmaya katılanların cinsiyeti dikkate alındığında % 76,9 oranında katılımcının erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları elde edilirken dört sınıfta toplanmıştır. Araştırmaya katılanların

büyük çoğunluğu yani % 41,8'i 21-30 yaş grubunda yer almaktadır. Katılımcıların kardeş sayısı dikkate alındığında, büyük çoğunluğu yani % 40,3'ü 5 veya daha fazla kardeşe sahip olduğu görülmektedir. Eğitim durumuna bakıldığında katılımcıların neredeyse yarısı, yani % 47'si üniversite eğitimini tamamlamış ya da alınan eğitim devam ediyor.

Tablo 2. Sporcuların Yaşam Kalitesine Ait Göstergeler

	Ortalama	Satandart Sapma	Crombach Alpha
Ağrı	2,30	0,987	0,858
Duygusal Reaksiyonlar	2,38	1,083	0,920
Sosyal İzolasyon	2,24	1,091	0,885
Fiziksel Aktivite	2,20	1,101	0,856
Enerji	2,62	0,999	0,740
Uyku	2,15	1,000	0,817
Tüm İfadeler	2,31	0,852	0,951

Verilerin güvenilirliği için sosyal bilimlerde Crombach Alpha değeri dikkate alınır ve literatürde bu değerin 0,70 ile 0,95 arasında olması gerektiği ifade edilmektedir. Sporcuların yaşam kalitesine ait Crombach Alpha değerlerine bakıldığında, ölçeğin tamamı ve boyutlara ait değerlerin hepsi 0,70'den büyüktür. Ölçekteki tüm ifadeler için Crombach Alpha değeri 0,951 ile en yüksek değer iken en düşük Crombach Alpha değeri 0,740 ile enerji boyutuna aittir. Değişkenlere ait ortalamaların tümü 5 üzerinden hesaplanmıştır. Ortalamaların hepsi 3'ten küçüktür. Katılımcılar ifadeler için geneler olarak katılmıyorum yönünde görüş belirtmiştir. En yüksek ortalamaya sahip boyut 2,62 ile Enerji boyutu iken, en düşük ortalamaya sahip boyut 2,15 ortalama ile Uyku boyutudur. Yaşam kalitesi ölçeğindeki ifadelerin olumsuz durumu belirten ifadeler olduğu dikkate alındığında düşük ortalama, yaşam kalitesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile katılımcılar, yaşam kalitesinin düşmesine neden olan durumlara katılmıyorum yönünde görüş belirtmiştir.

Tablo 3. Sporcuların Spora Katılım Güdülerine Ait Göstergeler

	Ortalama	Satandart Sapma	Crombach Alpha
Beceri Gelişimi	4,50	0,696	0,835
Takım Üyeligi	4,33	0,965	0,932

Eğlence	4,32	0,869	0,916
Başarı/ Statü	4,28	0,825	0,884
Fiziksel Uygunluk/ Enerji Harcama	4,24	0,778	0,836
Yarışma	4,33	0,988	0,881
Hareket/ Aktif olma	4,51	0,925	0,820
Arkadaşlık	4,33	0,860	0,771
Tüm İfadeler	4,31	0,748	0,925

Sporcuların spora katılım motivasyonuna ait Crombach Alpha değerlerine bakıldığında, ölçeğin tamamı ve boyutlara ait değerlerin hepsi 0,70'den büyüktür. Ölçekteki Takım Üyeliği boyutuna ait Crombach Alpha değeri 0,932 ile en yüksek değer iken, en düşük Crombach Alpha değeri 0,771 ile Arkadaşlık boyutuna aittir. Değişkenlere ait ortalamalar 5 üzerinden hesaplanmıştır ve bütün ortalamalar 4'ten büyüktür. Katılımcılar ifadelerine geneler olarak katılıyorum yönünde görüş belirtmiştir. En yüksek ortalamaya sahip boyut 4,51 ortalama ile Hareket/ Aktif olma boyutuna aittir. En düşük ortalamaya sahip boyut 4,24 ortalama ile Fiziksel Uygunluk/ Enerji Harcama boyutudur.

Tablo 4. Yaşam Kalitesine Göre Farklılık Analizi

	Cinsiyet	Medeni Durum	Yaş	Kardeş Sayısı	Eğitim Durumu
Ağrı	-	-	-	-	-
Duygusal Reaksiyonlar	-	-	-	Var	-
Sosyal İzolasyon	-	Var	Var	-	-
Fiziksel Aktivite	-	-	-	-	Var
Enerji	-	-	-	Var	Var
Uyku	-	-	-	-	-
Tüm İfadeler	-	-	-	Var	-

Yaşam kalitesinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan T Testi sonucunda anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir. T Testi ile analizi yapılan bir diğer değişken olan medeni durum değişkeni açısından sosyal izolasyon boyutu kapsamında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bekar katılımcılar evli katılımcılara kıyasla daha fazla sosyal izolasyon yaşandığı algısına sahiptir.

Yaşam kalitesinin yaş değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacı ile One-Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yaşam kalitesi kapsamında sadece sosyal izolasyon (Sig. 0,012) faktöründe farklılık tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Post-Hoc testi (Tukey) sonucunda, 20 yaşında ve 20 yaşından küçük olan katılımcılar (Ort: 2,85) 31-40 (Ort: 1,95) ve 41 ve üstü (Ort: 2,02) yaş grubunda olanlardan farklılaştığı görülmektedir. Genel olarak değerlendirilecek olursa yaşı 21'den küçük olan sporcular, 31 yaşından büyük olan sporcular ile kıyaslandığında daha fazla sosyal izolasyon algısına sahip olduğu söylenebilir.

Kardeş sayısı değişkenine göre tekerlekli sandalye basketbolcularının yaşam kalitesi, duygusal reaksiyonlar (Sig. 0,021) ve enerji (Sig. 0,012) boyutu ile ölçekteki tüm ifadeler (Sig. 0,017) göre farklılaşmaktadır. Farklılıkların gruplarını belirlemek için yapılan Post-Hoc testi (Tukey) sonucunda, tek çocuk olan sporcuların duygusal reaksiyon algısı (Ort: 3,38) 1-2 kardeşe sahip olan (Ort: 1,99) oyunculara kıyasla daha yüksektir. Yani kardeşi olan sporcular tek çocuk olan sporculara göre daha az duygusal reaksiyon içindedir. Tek çocuk olan sporcuların enerji algıları (Ort: 3,75) 1-2 kardeşi olanlara (Ort: 2,27) kıyasla daha yüksektir. Bu bulgu, kardeşlerin sporcuların enerjisini harcayan bir etken olabileceğini ortaya koymaktadır. 1-2 kardeşi olan sporcuların (Ort: 1,98) yaşam kalitesi ifadelerinin tamamına katılım algıları, 5 ve daha fazla kardeşi olan (Ort: 2,41) sporculara kıyasla daha düşüktür. Bu bulgu kardeş sayısının 5 ve üzeri olmasının, sporcular için genel ifadeler kapsamında engeli arttıran bir durum olabileceğini göstermektedir.

Yaşam kalitesinin eğitim değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı analiz edilmeden önce Lisansüstü gurubundaki katılımcı sayısı az olduğundan analizden çıkarılmıştır. Katılımcıların eğitim durumuna göre yaşam kalitesi, fiziksel aktivite (Sig. 0,024) ve enerji (Sig. 0,043) boyutu kapsamında anlamlı farklılık göstermektedir. Yapılan Post-Hoc testi (Tukey) sonucunda ilkokul mezunlarının fiziksel aktivite algısı (Ort: 2,81) lise mezunlarından (Ort: 2,02) daha yüksektir. Yani fiziksel aktivite yetersizliği ilkokul

mezunlarında daha fazla hissedilmektedir. Yapılan Post-Hoc testi (Tukey) sonucunda üniversite öğrenci ve mezunlarının enerji algısı (Ort: 2,42) ilkokul mezunlarına (Ort: 3,07) kıyasla daha düşüktür. Yani enerji yetersizliği ilkokul mezunlarının karşısına üniversite mezunlarına kıyasla daha büyük bir engel olarak çıkmaktadır.

Tablo 5. Spora Katılım Güdülerine Göre Farklılık Analizi

	Cinsiyet	Medeni Durum	Yaş	Kardeş Sayısı	Eğitim Durumu
Beceri Gelişimi	-	-	-	-	-
Takım Üyeliği	-	-	-	-	-
Eğlence	-	-	Var	Var	Var
Başarı/ Statü	-	-	-	-	Var
Fiziksel Uygunluk/ Enerji Harcama	-	-	-	Var	Var
Yarışma	-	-	-	-	-
Hareket/ Aktif olma	-	-	-	Var	Var
Arkadaşlık	-	-	-	-	-
Tüm İfadeler	-	-	-	Var	-

Spora katılım güdülerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacı ile yapılan T Testi sonucunda herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. T Testi kullanılarak farklılık olup olmadığı araştırılan medeni durum değişkeni kapsamında da 0,05 anlamlılık düzeyinde herhangi bir farklılık elde edilmemiştir.

Spora katılım güdülerinin yaş değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacı ile One-Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda sadece Eğlence (Sig. 0,003) faktöründe farklılık tespit edilmiştir. Yapılan Post-Hoc testi (Tukey) sonucunda, 21-30 yaş grubunda olanlar (Ort: 4,47) 41 ve üstü (Ort: 3,88) yaş grubunda olanlardan farklılaşmaktadır. Yaşı 21 ile 30 arasında olan sporcular 40 yaşından büyük olan katılımcılara kıyasla tekerlekli basketbolun daha eğlenceli olduğu algısına sahiptir.

Spora katılım güdülerinin kardeş sayısı değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı analiz edildiğinde; eğlence (Sig. 0,031), fiziksel uygunluk/ enerji harcama (Sig. 0,026), hareket/ aktif olma (Sig. 0,017) ve spora katılım güdülerinin tüm ifadeleri (Sig. 0,034) kapsamında farklılıklar tespit edilmiştir. Yapılan Post-Hoc testi

(Tukey, Scheffe), Tek çocuk olan sporcuların (Ort: 3,50) eğlence algılarının 1-2 kardeşe sahip olanlara göre (Ort: 4,52) daha düşük olduğunu göstermektedir. 5 ve üstü kardeşe sahip olan sporcuların fiziksel uygunluk/ enerji harcama algıları (Ort: 4,24) 3-4 kardeşe sahip sporculara (Ort: 4,02) göre daha düşüktür. Tek çocuk olan sporcuların hareket/ aktif olma algıları (Ort: 3,00) 1-2 kardeşi olan (Ort: 4,38), 3-4 kardeşi olan (Ort: 4,49) ve 5 ve daha fazla (Ort: 4,31) kardeşi olan sporculardan daha düşüktür. Tek çocuk olan sporcuların hareket/ aktif olma algıları (Ort:3,70) 1-2 kardeşi olan sporculara (Ort: 4,50) göre daha düşüktür.

Spora katılım güdülerinin eğitim değişkenine göre farklılaşmış farklılaşmadığı analiz edilmeden önce Lisansüstü gurubundaki katılımcı sayısı az olduğundan analizden çıkarılmıştır. İlköğretim, Lise ve Üniversite durumuna göre; eğlence (Sig. 0,015), başarı (Sig. 0,001), fiziksel uygunluk (Sig. 0,004) ve hareket (Sig. 0,004) kapsamında farklılıklar tespit edilmiştir. Eğlence tekerlekli basketbol sporuna katılımda üniversite mezunları (Ort: 4,58) için ilköğretim mezunlarına kıyasla (Ort: 3,84) daha motive edici bir faktördür. Başarı boyutu da üniversite mezunları (Ort: 4,49) için ilköğretim mezunlarına (Ort: 3,83) kıyasla daha motive edici bir faktördür. Üniversite öğrencileri ve mezunları (Ort: 4,49) ilköğretim mezunu katılımcılara (Ort: 3,81) kıyasla daha fazla bu sporun fiziksel olarak uygun olduğunu düşünmektedir. Tekerlekli basketbolun sporculara hareket sağlama olanağı, üniversite öğrenci ve mezunlarını (Ort: 4,58) ilköğretim mezunlarına (Ort: 3,86) göre daha fazla motive etmektedir.

Tablo 6. Spora Katılım Motivasyonu ile Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki

Faktör	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1 Yaşam Kalitesi	1															
2 Ağrı	,732**	1														
3 Duygusal Reaksiyonlar	,871**	,532**	1													
4 Sosyal İzolasyon	,849**	,477**	,734**	1												
5 Fiziksel Aktivite	,736**	,606**	,430**	,576**	1											
6 Enerji	,798**	,528**	,604**	,550**	,651**	1										
7 Uykü	,844**	,477**	,696**	,700**	,524**	,694**	1									
8 Spora Katılım Güdülleri	-,104	,010	-,134	-,171*	-,054	-,052	-,056	1								
9 Beceri Gelişimi	-,015	,057	-,064	-,076	,089	,018	-,034	,807**	1							
10 Takım Üyeliği	-,052	,130	-,135	-,148	,047	,003	-,055	,885**	,730**	1						
11 Eğlence	-,105	-,043	-,079	-,139	-,147	-,098	-,021	,874**	,605**	,675**	1					
12 Başarı/ Statü	-,085	-,002	-,114	-,138	-,046	-,026	-,038	,914**	,672**	,777**	,790**	1				
13 Fiziksel Uygunluk/ Enerji Harcama	-,126	-,025	-,109	-,156	-,121	-,117	-,084	,876**	,691**	,687**	,760**	,767**	1			
14 Yarışma	-,146	,001	-,153	-,238**	-,081	-,065	-,125	,905**	,719**	,810**	,740**	,808**	,746**	1		
15 Hareket/ Aktif olma	-,114	,059	,180*	-,171*	-,028	-,001	-,021	,863**	,642**	,769**	,723**	,760**	,681**	,797**	1	
16 Arkadaşlık	-,097	-,030	-,139	-,139	-,064	-,052	,005	,883**	,625**	,743**	,812**	,769**	,750**	,750**	,806**	1

İstatistiksel anlamlılık düzeyleri * 0.05 ve ** 0.01'dir.

Yapılan Korelasyon Analizi sonuçlarına bakıldığında yaşam kalitesine ait faktörlerin 0,01 anlamlılık düzeyinde kendi aralarında pozitif güçlü bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Spora katılım motivasyonu faktörlerinin de tüm boyutları 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif güçlü bir ilişki içindedir. Bu durum boyutların ölçtüğü durumu uyumlu bir şekilde temsil ettiğini göstermektedir.

Değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacı ile tabloya bakıldığında yalnızca yarışma ile sosyal izolasyon boyutu arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde bir ilişki mevcuttur. 0,05 anlamlılık düzeyinde de birkaç anlamlı farklılık olmasına karşın, ifadelerin tamamı ve boyutların çoğu arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Genel olarak değişkenler arasında negatif bir ilişki görünmesine karşın bu ilişki anlamlı değildir. Bu bulgular, tekerlekli basketbol sporcularının yaşam kalitesi ile tekerlekli basketbol sporuna katılma motivasyonu arasında bir ilişkinin olmadığını ortaya koymaktadır. Düşünülenin aksine sporcuların yaşam kalitesi, onların spora katılım motivasyonunu etkilememektedir.

Sonuç

Fiziksel veya zihinsel herhangi bir uzvu yeterince gelişmemiş ya da bu uzvu deformasyon nedeni ile normal şekilde çalışmayan kişiler, toplumda engelli diye tanımlanır. Bu kişiler sağlıklı olmadığından çoğunlukla başkalarının desteği ile hayatta kalmaya çalışır ve yardıma ihtiyaç duyar (Yenişehirlioğlu ve Türkay, 2013). Ayrıca durumlarından dolayı diğer insanlar tarafından olumsuz davranışlara maruz kalarak toplum yaşamından dışlanır. Engelli olmanın tedavisi olmadığı için bu kişiler hayata mevcut durumları ile kazandırılmalıdır. Engellilere yapılabilecek en büyük iyilik budur. Bu çalışmada, engellerin sosyal hayata kazandırılmasında çok kritik öneme sahip iki durum değerlendirilmiştir. Bu durumlardan biri engellilerin yaşam kalitesi iken diğeri sosyal hayatın önemli bir parçasını oluşturan spor faaliyetlerine katılım motivasyonudur. Bu araştırma, spora katılım motivasyonu ile yaşam kalitesi arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Katılımcıların yaşam kalitesi 6 boyut kapsamında değerlendirilmiştir. Bu boyutların ortalamaları 5 üzerinden 2,62 ile 2,15 arasında değişmektedir. Bu sonuç, katılımcıların yaşam kalitesini düşüren ağrı, uykusuzluk, sosyal izolasyon gibi durumları genel olarak düşük düzeyde yaşadıklarını

göstermektedir. Bu sonuçlar, Fiorilli vd., (2013) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Engel sahibi olmak sosyal hayatta birçok olumsuz durum yaratabilir (Tekkurşun Demir ve İlhan, 2019). Ancak araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere, bu eksığe üzölmek yerine bu eksığı gidererek engeli ortadan kaldırmak mümkündür.

Tekerlekli basketbol sporcularının spora katılım motivasyonları ise 8 boyut kapsamında değerlendirilmiştir. Boyutların ortalamaları 5 üzerinden 4,51 ile 4,24 arasında değişmektedir. Bu sonuç, bütün spora katılım motivasyonu boyutlarının, bu kişilerin spora katılmasında etkili olduğunu göstermektedir. Katılımcıların en büyük motivasyon kaynağı hareket etmek ve aktif olmak boyutu iken, katılımcıların bu sporu fiziksel olarak uygun bulması ve enerji harcaması en düşük ortalamaya sahip motivasyon boyutudur. Bu sonuçlar, birçok araştırmada (Kaman, Gündüz ve Gevat, 2017; Brodtkin ve Weis, 1990; Yalçın vd., 2017; Tekkurşun Demir ve İlhan, 2009) ortaya konulan sonuçlar ile örtüşmektedir. Bu nedenle, engelli insanların spor motivasyonu ile engelli olmayan insanların spor motivasyonunun çok da farklı olmadığını söylemek mümkündür.

Yaşam kalitesi ve spora katılım motivasyonu boyutlarının demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için yapılan analizlerde medeni durum, yaş, kardeş sayısı ve eğitim durumu kapsamında farklılıklar tespit edilmiştir. Medeni durum kapsamında yalnızca sosyal izolasyon boyutunda farklılık tespit edilmiştir. Bekârlar evlilere göre daha çok sosyal izolasyona maruz kaldıklarını düşünmektedir. Bu bulgu, evliliğin sosyal izolasyon algısını azalttığını ortaya koymaktadır. Çalışmada Yalçın vd., (2017) Brodtkin ve Weis, (1990) ile Salguero vd. (2004)' nin araştırma sonuçlarına benzer şekilde yaş açısından da farklılıklar tespit edilmiştir. Genel olarak eğlence gençler için yaşı büyük olanlara kıyasla daha önemli bir spora katılım motivasyonudur. Ancak yaşı küçük olanların sosyal izolasyon algıları yaşı büyük olanlardan fazladır. Farklılık tespit edilen bir diğer demografik özellik kardeş sayısıdır. Elde edilen farklılıklar kapsamında genel olarak kardeş sayısının fazla olması eğlence, fiziksel uygunluk ve hareket gibi konularda spora katılma motivasyonunu artırırken, duygusal reaksiyonları ve hissedilen enerji miktarını azaltmaktadır. Araştırmada farklılık tespit edilen bir diğer demografik özellik eğitim durumudur. Genel olarak eğitim seviyesi yüksek olan katılımcılar için eğlence, başarı, fiziksel uygunluk ve hareket sağlama daha çok spora katılım motivasyonu oluşturmaktadır.

Yaşam kalitesi kapsamında da, eğitim seviyesi düşük katılımcılar enerji yetersizliğini ve fiziksel aktivite azlığını daha fazla hissetmektedir. Bu sonuçlar, eğitim seviyesinin artmasının spora katılım motivasyonunu ve yaşam kalitesini arttırdığını göstermektedir.

Tekerlekli basketbol oyuncuların yaşam kalitesi ile spora katılım motivasyonu arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan analizler sonucunda bazı boyutlar arasında ilişki çıksa da genel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuç tahmin edilenin aksine, sosyal hayatta karşılaşılan zorlukların yani düşük yaşam kalitesinin tekerlekli basketbol sporcularını spora katılma konusunda etkilemediğini göstermektedir. Yani sporcular; spora katılma motivasyonu, enerji yetersizliği, ağırlar çekme ve sosyal hayattan dışlanma gibi konulardan olumsuz bir şekilde etkilenmemektedir.

Tekerlekli basketbol sporcularının yaşam kalitesi her ne kadar az algılansa da bu durumun daha da azaltılması için çaba gösterilmelidir (Bayramlar ve Ergun, 2009). Kumcağız ve Avcı Çayır (2018)'in engellileri kapsayan araştırmasında, spor yaparken ne gibi güçlükler yaşandığına dair bulguları (karşılaşılan zorlukların %83'ü çevresel etkenler % 16'sı bireysel etkenler) çabamızın ne kadar önemli olacağını ortaya koymaktadır. Bu algının tekerlekli basketbol sporcuları gibi diğer branşlarda yer alan sporcular için de azaltılması oldukça önemlidir. Engelliler ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda, engelli olmanın kabul edilebilecek bir durum değil, kimliğin bir parçası olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Martin vd., 2015). Bu bulgu engelli kişilerin bu durumu kabul ettiğini ve benimsediğini göstermektedir. Engel durumunun diğer insanlara da bu kişilerin kimliğinin bir parçası olduğu aktarılmalıdır. Spora katılım konusundaki motivasyon da, engelli bireylerin geleceği için kritik bir öneme sahiptir. Bu motivasyonun yüksek olması engellilerin sosyal hayata katılmalarına ve bu kişilerin engelli olmayan bireylerle uyum içinde yaşamalarına olanak sağlar. Ayrıca sporun sağladığı daha mücadeleci yapı, yaş ilerledikçe bireylerin hayata bağlanmasını destekleyecektir (Kaman, Gündüz ve Gevat, 2017). Bu doğrultuda, topluma engelli bireylerin yaşam kalitesini arttırmak (Meriç, ve Işık, 2019) ve bu kişilerin spora katılma motivasyonlarını arttırmak için (Campbell, 2002) çaba göstermesi önerilebilir. Bu konuda araştırma yapacak olan araştırmacılara, farklı engelli gruplarının yaşam kalitesini belirlemeye yönelik araştırmalar yapmaları ve engellilerin farklı spor branşlarına katılım motivasyonlarını ölçmeleri önerilir.

Kaynakça

- Bayramlar, K. ve Ergun, N. (2009). Engelli Masa Tenisi Oyuncularında Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, 1(1), 53-57.
- Berezina, L. A., Bystrova, O. L. ve Nemytov, D. N. (2018). Psychological Compatibility of Female Basketball Palyers as the Factor of Competitive Activity Effectiveness. *Pedagogical-Psychological and Medico-Biological Problems of Physical Culture and Sports*, 13(3), 20-25.
- Brodkin, P. ve Weis, M. R. (1990). Developmental Differences In Motivation For Participating In Competitive Swimming, *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 12, 248-263.
- Campbell, E. (2002). Sources of Stress Cxperienced by Elite Male Wheelchair Basketball Players. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 19, 82–99.
- Fiorilli, G., Iuliano, E., Aquino, G., Battaglia, C., Giombini, A., Calcagno, G., ve Di Cagno, A. (2013). Mental Health and Social Participation Skills of Wheelchair Basketball Players: A Controlled Study. *Research in developmental disabilities*, 34(11), 3679-3685.
- Gill, D. L., Gross J. B. ve Huddleston, S, (1983): Participation Motivation In Youth Sport. *International Journal of Sport Psychology*, 14, 1-14.
- Hunt, S. M., McEwen, J. ve McKenna, S. P. (1985). Measuring Health Status: A New Tool for Clinicians and Epidemiologists. *Journal of the Royal College of General Practitioners*, 35(273), 185-188.
- Kaman, M. B., Gündüz, N. ve Gevat, C. (2017). Tenis Sporcularının Spora Katılım Motivasyonlarının İncelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(2), 65-72.
- Kosma, M., Cardinal, B. J. ve Rintala, P. (2002). Motivating Individuals with Disabilities to be Physically Active. *Quest*, 54(2), 116-132.
- Kumcağız, H., & Avcı Çayır, G. (2018). Sporun, Fiziksel Engelli Bireylerin Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisine İlişkin Görüşler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 654-669.
- Küçükdeveci, A. A., McKenna, S. P., Kutlay, S., Gürsel, Y., Whalley, D. ve Arasil, T. (2000). The Development and Psychometric Assessment of the Turkish Version of the

- Nottingham Health Profile. *International Journal of Rehabilitation Research*, 23(1), 31-38.
- Martin, J. J., Byrd, B., Watts, M. L. ve Dent, M. (2015). Gritty, Hardy, and Resilient: Predictors of Sport Engagement and Life Satisfaction in Wheelchair Basketball Players. *Journal of Clinical Sport Psychology*, 9(4), 345-359.
- Meriç, S. ve Işık, H. (2019). Van İlindeki Otellerin Engelli Bireylere Uygunluğunu Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 520-529.
- Oyar, Z. B., Aşçı, H. F., Çelebi, M. ve Mülazımoğlu, Ö. (2001). Spora Katılım Güdüsü Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 12(2), 21- 23.
- Salguero, A., Gonzales-Boto, R., Tuero, C. ve Marquez, S. (2004). Relationship Between Perceived Physical Ability and Sport Participation Motives in Young Competitive Swimmers. *Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, 44(3), 294-299.
- Şirin, E. F. (2008). Futbolcu Kızların (12-15 Yaş) Spora Katılım Motivasyonlarının Belirlenmesi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-7.
- Şirin, E. F. ve Hamamioğlu, Ö. (2007). Uzak Doğu Spor Branşlarındaki (Taekwondo, Karate, Judo) Sporcu Gençlerin Spora Katılım Motivasyonlarının Belirlenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12(2), 29-42.
- Tekkurşun Demir, G. ve İlhan, E. L. (2019). Spora Katılım Motivasyonu: Görme Engelli Sporcular Üzerine Bir Araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 157-170.
- Winnick, J. P. (1987). An Integration Continuum for Sport Participation. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 4, 157-161.
- Yalçın, İ., Turğut, M., Gacar, A. ve Çalık, F. (2017). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nda Öğrenim Gören Kadın Sporcuların Spora Katılım Motivasyonlarının Bazı Değişkenlere Göre Araştırılması. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 3(Special Issue 2), 201-210.
- Yenişehirlioğlu, E. ve Türkay, O. (2013). Engelli Turistlerin Konaklama İşletmelerinde Kabul Görme Düzeyine Yönelik Algılama ve Sorunlar: Karşılaştırmalı Nitel Bir

Araştırma, *Akademik Turizm ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 46-56.

Yıldırım, S. ve Özcan, G. (2011). Lisanslı Olarak Takım Spor ve Bireysel Spor Yapan İle Spor Yapmayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(23), 111-135.

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Amaç ve Kapsam

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi. Yılda 4 sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.

- Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca, Rusça ve Farsça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

- Dergide, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş veya eş zamanlı olarak başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

- Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce bildiri kitapçığında veya başka bir dergide yayımlanmamışsa yayın kurulu tarafından değerlendirmeye alınabilir. Her ne sebeple olursa bildiri kitapçığında ya da başka bir yayın organında yayımlanan yazılar yayımlanmaz. Yayın kurulu üyeleri ve editöryal ekip, gönderilen yazıların daha önce başka bir yayın organında yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Söz konusu durumun etik sorumluluğu makale yazar veya yazarlarına aittir.

Araştırma Bütünlüğü ve Yazar Sorumlulukları

-Farklı disiplinlerin ve yayın biçimlerinin farklı normlara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte dergimize gönderilen makalelerde bir takım şartlar aramaktayız. Bunlar:

- * Araştırma uygulamasında titizlik, dürüstlük ve mükemmellik,
- * Araştırmadaki tüm katılımcılara ve konulara özen ve saygı,
- * Şeffaflık ve açık iletişim,
- * Araştırma yöntemi,
- * Konu bütünlüğü,
- * Bilimsel özgünlük,
- * Bilim alanı ile ilgili terim bilgisi kullanımındaki hakimiyet,
- * Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- * Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- * Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- * Alanına katkı sağlama,
- * Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik ve akıcılık,

-Ayrıca yazarlar aşağıda yer alan hususları kabul etmiş olurlar:

- * Yazarlar derginin yayın politikasına, etik ve yazım kurallarına uymakla yükümlüdürler.
- * Yazarlar yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler. Bu bağlamda yazar veya yazarlar, kendisine yapılan önerileri kabul etmezse söz konusu makale reddedilecektir.
- * Ortak yazarlı makalelerde, diğer yazarlara ulaşılamaması durumunda sorumlu yazar bütün sorumluluğu kabul etmiş sayılır.
- * Dergimizde yayımlanmış makalelerin diğer çalışmalarda kullanılması, sadece atıf verilmesi halinde mümkündür.
- * Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.
- * Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- * Yayımlanan makaleler için yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez. Ayrıca yazardan/yazarlardan makale başvuru ücreti ve yayın ücreti alınmaz.
- * Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip doğabilecek herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.
- * ULAKBİM TR Dizin kuralları gereği makalelerde yer alan tüm yazarların ORCID numaralarının makalenin son şekline eklenerek gönderilmesi gerekmektedir.

Makale Gönderme

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://www.yyusbedergisi.com/> veya <http://dergipark.gov.tr/yyusbed> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen makale dosyasında yazarın/yazarların kimliğini belli eden bilgiler bulunmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

- Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru

olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarların her birinden telif hakkı talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

- Dergiye gönderilen makale, daha önce sempozyum/kongrede sunulan bir bildiri ise veya tezden üretilmişse bu durum çalışmada mutlaka belirtilmelidir.

Editöryal Süreç

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak objektif, bağımsız yayın politikasına önem vermekteyiz. Dergiye gönderilen makaleler ilk olarak dergi editörleri tarafından ön incelemeden geçirilir. Bu aşamadan sonra editörler ve Yayın Kurulu tarafından makalenin, derginin yayın ilkelerine uygunluğu incelenir ve uygun görülenler alan editörlerine atanır. Bunun yanında dergi yayın ilkelerine uymayan makaleler kesinlikle reddedilir. Alan editörleri makaleleri alana katkısı yönünden inceler ve uygun görürlerse makaleleri hakeme gönderirler.

- Editör(ler) makalelerin uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazarın/yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenleri değil, derginin yayın politikasını ve bilimsel hassasiyeti göz önünde bulundurur. Ayrıca editör(ler) aşağıdaki hususlardan sorumludur:

* Okuyucu ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret edilmelidir.

* Dergiyi sürekli geliştirmeye çalışılmalıdır.

* Akademik ilkelerin bütünlüğünü korumaya özen gösterilmelidir.

* Gerekliğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekme konularında inisiyatif alınmalıdır.

* Yazarlara her konuda rehberlik edilmelidir.

* Dergideki hakem değerlendirmelerinin adil, tarafsız ve zamanında yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hakem Süreci

- Hakem süreci, yayınlarımızın standartlarını korumak için kritik öneme sahiptir. Dergi olarak çift taraflı kör hakemlik prensibine bağlı olmakla beraber;

* Tüm yayınlarımıza titiz, adil ve etkili hakem değerlendirmesini kolaylaştırmak için destek sağlamayı hedefliyoruz,

* Editörlerimizi ve hakemlerimizi hakemlik ile ilgili en iyi uygulama yönergelerine aşına olmaları ve bunlara uygun davranmalarını için teşvik etmeyi amaçlıyoruz.

- Gizliliğin değerlendirme sürecinin bir parçası olması ilkesi ile hakem değerlendirme sürecinde yazarların ve hakemlerin gizliliğini korumak için uzlaşmaz bir ilke ile hareket ediyoruz. Bu bağlamda, hakemler ve yazar (lar) birbirlerini asla tanımazlar.- Ayrıca hakem sürecinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmektedir:

* Hakemler gizlilik politikasına göre çalışırlar. Ulaştıkları bilgi ve değerlendirme sonuçlarını yazar dâhil üçüncü kişilerle paylaşamazlar.

* Hakemler dergi yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, adil ve yapıcı olmak üzere çalışırlar.

* Hakemler, yazarlara önerilerde bulunarak hataların giderilmesine yardımcı olurlar.

* Hakemlerin kendilerine gönderilen makaleleri belirtilen sürede değerlendirememeleri durumları varsa/ veya kendilerine iletilen yazılarda kendilerini yetersiz hissetmelerini gerektiren bir durum söz konusu ise bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

- Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makalenin üçüncü bir hakeme gönderilmesi dergi editörlüğünün tasarrufundadır.

- Makaleyi değerlendirmeleri için hakemlere verilen süre 20 gündür. Ancak bu süre zarfında değerlendirmeyi tamamlamayan hakemlere 10 gün ek süre verilir. Ön incelemesi yapıp editör, yayın kurulu, alan editörü ve hakem süreci aşamalarından geçen bir makalenin değerlendirme süreci yaklaşık 6-8 hafta sürebilir.

- Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

- Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, önerisi ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadır. Kabul etmedikleri herhangi bir sorun varsa, gerekçelerine itiraz etme hakları vardır.

İntihal Politikası

İntihal, yazarların çalışmalarında birisinin ifadelerini, keşiflerini veya düşüncelerini izinsiz veya referans vermeden, etik ve akademik bütünlüğü ihlal ederek kullanma şeklidir.

- Dergimiz, intihal olduğunu kabul etme konusunda aşağıda sıralanan temel ilkelere uyar:

* Başka bir kişinin çalışmasını kaynak gösterilmeksizin kelimesi kelimesine alıntılanmak,

* Kelimelerin bazılarını veya sırasını değiştirerek başka bir kişinin çalışmasını yeniden yorumlamak,

* Birinin fikirlerini referans vermeden kullanma. (Referanssız yeniden yazma)

* Çevrimiçi kaynaklardan kaynak gösterilmeksizin kesme ve yapıştırma,

* Birisinin yazılarını kendi çalışmalarının bir parçası olarak kullanmak.

- Yayınlarımızın hiçbirinde intihallere müsamaha gösterilmez ve kontrol etme hakkımızı da saklı tutarız. Bu bağlamda dergimize gönderilen makaleler intihal tespit programı olan *iThenticate* ile taranmaktadır. Benzerlik oranının yüksek çıkması durumunda makale reddedilir. Kabul edilen makaleler raporuyla birlikte hakemlere sunulmaktadır. Makaleler için %20 ve üzeri benzerlik oranları kabul edilmemektedir.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editöre başvurarak veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek intihal şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

Mükerrer Yayın

- Bir eser veya bir eserin önemli bölümleri, eserin yazar veya yazarları tarafından birden çok kez yayımlandığında, gereksiz yayın veya "kendiliğinden intihal" meydana gelir. Bu durum aynı veya farklı bir dilde olabilir. Tekrar Yayın / Duplication / oklu Yayın / Bilimsel Yanıltma, suçtur. TBTAK Yayın Etik Kurulu'na göre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayınlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayınlanışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır. Bu bağlamda editöryal ekip ve yayın kurulu olarak duplikasyona karşı olduğumuzu açıkça belirtiriz.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editörle iletişime geçerek veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek yinelenen veya gereksiz yayın şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

İnsan veya Hayvanlar zerinde Araştırma

- İnsanları veya hayvanları kapsayan araştırmalar ilgili etik kurul(lar) tarafından onaylanmalıdır. Makaleler uluslararası etik ve yasal standartlara uygun olmalıdır. Ayrıca yazarların, insan katılımcılarının gizlilik haklarına saygı duymasını ve dergimize makale

göndermeden önce yayınlamak için gerekli her türlü izni almaları gerekmektedir.

Açık Erişim Politikası

- Dergimiz açık erişimi desteklemektedir. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir. Yayımlanmış makalelerin kişisel web sayfası ya da kurumsal arşivlerde saklanmalarına engel herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Çeşitli Hususlar

- Derginin her sayısı için belirlenen makale sayısı en fazla 20'dir (özel sayılarda bu rakam farklılık gösterebilir). Genel prensip olarak, yayınlanmasına karar verilen makaleler geliş tarihine göre derginin ilgili sayısına kabul edilir. Söz konusu sayı için makale sayısının 20'yi aşması durumunda, sayıyı aşan makaleler bir sonraki sayıya devredilir. Ancak yayına kabul edilen tüm makaleler içinden, konusu itibarıyla özgün olması dikkate alınarak ilgili sayıya dâhil edilecek makaleleri seçme hakkı editörlere aittir. Ayrıca makalelerin dergideki sıralaması da editörlerin tasarrufundadır.

- Bir sayıda, aynı yazara ait en fazla bir tane makale yayımlanabilir.

- Bir takvim yılı içerisinde, aynı yazara ait en fazla iki tane makale yayımlanabilir.

- Burada belirtilmeyen hususlar için karar yetkisi, dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım Kuralları

-Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında Türkçe "Öz" ve İngilizce "Abstract" mutlaka bulunmalıdır. Türkçe Öz, en az 150, en fazla 200 kelime ve tek paragraf olmalıdır. Öz içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özetin altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

-Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4 bin, en fazla 10 bin kelime olmalıdır.

-Makalede atıf sistemi olarak APA 6 kullanılmalıdır. Kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece gerekli durumlarda açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

-İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

-Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı, aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Boşluk	2,5 cm
Alt Boşluk	2,5 cm
Sol Boşluk	2,5 cm
Sağ Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

- Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

- Makale başlığı dâhil olmak üzere tüm alt başlıklar koyu ve başlıklardaki her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

- Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

- Arapça, Farsça veya Rusça dillerinde yazılan makaleler için Latince kaynakça verilmesi zorunludur.

Kaynakça Oluşturma

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ'ili Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayım Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayım Yeri: Yayın Evi.

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye

Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.

Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta ve Aktüerya Kongresi* Tam Metni içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Sözlük Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute

Publishing Principles and Writing Rules

Purpose and Scope

- Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences Institute is an international refereed journal. It is published 4 times a year (March, June, September, December).

- The journal's publication language is Turkish, but articles written in languages such as English, Arabic, German, French, Russian and Persian are also accepted. Acceptance of articles written outside these languages is subject to the decision of the Editorial Board.

- The journal publishes the original scientific studies related to all fields of social sciences. The articles submitted to the journal must not have been previously published in another publication, have not been accepted for publication or have not been sent to another journal simultaneously.

-The papers presented in scientific meetings can be evaluated by the editorial board if they have not been previously published in the proceedings booklet or in another journal. For whatever reason, articles published in the leaflet or any other publications are not published. Editorial board members and the editorial team are not obliged to investigate whether the submitted articles have been previously published in other media. The ethical responsibility of the situation in question belongs to the author or authors of the article.

Research Integrity and Author Responsibilities

- Although we accept that different disciplines and publication formats have different norms with each other, we demand some conditions in the articles sent to our journal. These are:

* Meticulousness, honesty, and perfection in research practice,
* Paying attention and respect to all participants and subjects in the research,

* Transparency and open communication,

* Research method,

* Subject integrity,

* Scientific originality,

*Dominance in the use of term information related to the field of science,

* To see old and new investigations on the subject,

* Eligibility and adequacy in the resources used,

- * To make an evaluation and reach to a result,
- * Contribution of the article to the field,
- * Language domination/understandability and fluency,
- In addition, the authors accept the following rules:
  - * The authors are obliged to comply with the journal's publication policy, ethics and writing rules.
  - * The authors should agree to make the necessary corrections during the publishing process in line with the recommendations of the editors and reviewers. In this context, if the author or authors do not accept the suggestions made to him, the article in question will be rejected.
  - * In articles with co-authors, if the other authors cannot be reached, the responsible author is deemed to have accepted all the responsibility.
  - * It is possible to be used the articles published in our journal in other studies only when cited.
  - * Journal of Social Sciences Institute of Van Yüzüncü Yıl University has the right to make corrections, to publish or not to publish the articles.
  - * The copyright of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences for publication is transferred to the journal. These articles may not be published, reproduced and used without reference, without permission from the journal management.
  - * No fee is paid to the author / authors for published articles. In addition, article application fees and publication fees are not collected from the author/ authors.
  - * The legal, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journal belongs to the author/authors. Editorial Board and the editorial team do not accept any legal obligations that may arise.
  - * As per ULAKBIM rules; all authors in the articles must send the articles by adding their ORCID numbers to the final form of the article.

Submitting an Article

- The authors who want to submit an article to Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute Journal should upload their articles to the system by subscribing to <http://www.yyusbedergisi.com/> or <http://dergipark.gov.tr/yyusbed>. In the system, the author/authors and the information about the article should be fully included. However, since the article was sent to the referees through the system, the information that indicates the identity of the author/authors should not be included in the article file uploaded to the system. After the referee

process of the article is completed, information about the author/authors will be taken from the system and added to the article.

- Submitting the article to the website of Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences is accepted as an application for its publication and the evaluation process of the article is started. In articles with multiple authors, the Editorial Board does not request copyright from each of the authors, since it is accepted that the authors transfer their copyrights to the author who uploaded the article to the system. The responsibility for this matter belongs to the author who uploaded the article to the system.

- If the article sent to the journal is an announcement previously presented at any symposium/congress or if it was produced from the thesis, this must be stated in the study

Editorial Process

- As Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences, we attach importance to objective, independent publication policy. Articles submitted to the journal are first reviewed by journal editors. After this stage, the editors and the Editorial Board in accordance with the journal's editorial principles, then they appoint the articles to the appropriate editors of the field. In addition, articles that do not comply with journal publishing principles are strictly rejected. The editor of the field examines the articles in terms of their contribution to the field and if they deem appropriate, they sent the articles to the referee.

- when deciding on the compatibility and printability of the articles, the editor (s) consider the journal's publication policy and scientific sensitivity, not the factors such as the author's / author's race, gender, belief, and nationality.

In addition, the editor (s) is responsible for:

* Efforts should be made to meet the needs of readers and writers.

* It should be tried to improve the magazine continuously.

* Care should be taken to protect the integrity of academic principles.

* If necessary, initiative should be taken for corrections, explanations, and withdrawal.

* Authors should be guided in all matters.

* The referee reviews in the journal should be tried to be made fair, impartial and timely.

Referee Process

- The referee process is critical to maintaining the standards of our broadcasts. Although we adhere to the principle of double-sided blind review as a journal;

- * We aim to provide supports for all our publications to facilitate rigorous, fair and effective referee evaluation,

- * We aim to encourage our editors and referees to become familiar with and act in accordance with the best practice guidelines regarding refereeing.

- With the principle that confidentiality is the part of evaluation process, we act with an uncompromising principle to protect the confidentiality of the authors and referees during the referee evaluation process. In this context, referees and author (s) never know each other.

- In addition, the following points are taken into consideration during the referee process:

- * Referees work according to the privacy policy. They cannot share the information and evaluation results they have reached with third parties, including the author.

- * Referees work to be impartial, fair and constructive according to journal publication policy and writing rules.

- * Referees help to correct mistakes by making suggestions to the authors.

- * If the referees are unable to evaluate the articles sent to them within the specified period, or if there is a situation requiring them to feel inadequate in the articles sent to them, they should inform the editors.

- Articles that receive two positive reports as a result of the referee evaluation are entitled to be published. If one of the referee reports is positive and the other is negative, sending the article to a third referee is at the disposal of the journal editor.

- The time given to the referees to evaluate the article is 20 days. However, referees who do not complete the evaluation during this period are given an additional 10 days. The evaluation process of an article that has been pre-examined and passed through the editor, editorial board, field editor and referee process stages can take approximately 6-8 weeks.

- Articles that receive negative reports from the referees are not published and returned to their author (s).

- The authors have to take into consideration the criticisms, suggestions and requests of correction of the referees and Editorial Board. If there are any issues they disagree with, they have the right to appeal with their justifications.

Plagiarism Policy

- Plagiarism is the way that the writers use in their works someone's expressions, discoveries or thoughts without permission or giving the reference, violating ethical and academic integrity.

- Our journal complies with the following basic principles about accepting plagiarism:

* To quote the work of another person as word-by-word, without reference.

* Reinterpreting another person's work by changing some words or word order,

*Using someone's ideas without giving reference
(Paraphrasing without reference)

* Cutting and pasting without showing sources from online sources,

* To use someone's writing as a part of his or her own work.

- Plagiarism is not tolerated in any of our publications and we reserve the right to control it. In this context, the articles sent to our journal are scanned with iThenticate, a plagiarism detection program. If the similarity rate is high, the article is rejected. Accepted articles are presented to the referees together with their report. For articles, similarity rates of 20% and above are not accepted.

- We expect our readers, referees, and editors to raise their suspicion of plagiarism by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

Repeat Release

- When a work or important part of work is published more than once by the author or authors of the work, unnecessary publication or "spontaneous plagiarism" occurs. This may occur in the same or a different language. Republishing / Duplication / Multicasting / Scientific Deception is a crime. According to TÜBİTAK Editorial Ethics Committee, duplication is to send or publish the same research results in more than one journal for publication. If an article has been previously evaluated and published, other publications are considered duplication. In this context, as the editorial team and editorial board, we clearly state that we are against duplication.

- We expect our readers, referees, and editors to raise suspicions of duplicate or unnecessary publications by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr.

Research on People or Animals

- Researches involving human beings or animals should be approved by the relevant ethics committee (s). Articles must comply with international ethical and legal standards. In addition, the authors must respect the privacy rights of human participants and obtain all necessary permissions to publish them before submitting articles to our journal.

Open Access Policy

- Our journal supports open access. In accordance with the open access policy, journal issues and articles are published on the website of the journal, and the full text of the articles can be accessed as a PDF file. There are no restrictions on the publication of published articles on personal web pages or corporate archives.

Miscellaneous

- The number of articles determined for each issue of the journal is a maximum of 20 (in special issue, this figure may differ). As a general principle, the articles that are decided to be published are accepted according to the relevant issue of the journal according to the date of arrival. If the number of articles exceeds 20 for the relevant issue, exceeding the number of articles is transferred to the next issue. However, among all the articles accepted for publication, considering the originality of the subject, the editors have the right to choose the articles to be included in the relevant issue. In addition, the ranking of the articles in the journal is at the disposal of the editors.

- A maximum of one article by the same author can be published.

- A maximum of two articles from the same author can be published in a calendar year.

-The decision authority for the matters not mentioned here belongs to the Editorial Board.

Writing rules

- "Öz" in Turkish and "Abstract" in English should be at the beginning of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences for publication. Turkish Abstract should be a minimum of 150 and a maximum of 200 words and a single paragraph. In essence, source, figure, chart, etc. elements should not be included. Keywords consisting of at least 3 and at most 6 words should be given under the abstract.

-The article sent to the journal should be a minimum of 4,000 words and a maximum of 10,000 words, including Öz, abstract, citations, references and supplements.

- APA 6 should be used as a citation system in the article. Footnotes should never be used in the source representation. Only in necessary cases, footnotes should be used for explanations and footnotes should be numbered.

- In terms of spelling and punctuation, the current Spelling Guide of the Turkish Language Institute should be taken aside, except for the mandatory situations required by the text.

- Articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word program and edited in accordance with the following values:

Paper Size	A4 Vertical
Top Margin	2,5 cm
Bottom Margin	2,5 cm
Left Margin	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times New Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

- In the case of using a font that is not available in the Microsoft Word program, the font file along with the article should be uploaded to the system.

- Articles should not include details such as page number, header, and footer.

- All subtitles, including the article title, should be bold and only the first letter of each word in the titles should be capitalized.

- The bibliography must be available at the end of the article. The sources used should be listed alphabetically by author surnames.

- For articles written in Arabic, Persian or Russian languages, the Latin bibliography is mandatory.

Creating Bibliography

Single-Author Book

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânî*. Ankara: Akçağ.

Multiple Author Books

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Economic Policy*. İstanbul: Remzi Publishing.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *Turkish Literature in the Second Constitutional Monarchy Period*. Ankara: Akçağ.

Translated Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Translator's Surname, Initial of Translator's Name. (Transl.) Publication Place: Publisher.

Ferguson, N. (2009). *The Ascent of Money: The Financial History of the World*. Pala, B. (Transl.). İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Edited Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of the Chapter. Editor's Name (Ed.), *Title of Book* within (page range). Publication Place: Publisher.

Kejanlıoğlu, B. (2005). The Concept of Public Place in Media Studies. Meral Özbek (Ed.), *Public Place* within (p. 689-713). İstanbul: Hil.

Single Author Article from a Journal

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Journal Name*, Volume (Issue), Page Range.

Özerhan, Y. (2016). A Review on the Measurement Basis in the Local Financial Reporting Framework Draft. *The World of Accounting Science*, 18 (2), 307-336.

Journal Articles by Multiple Authors

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Page Range.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. and Bolat, İ. (2017). Evaluation of Participation Banks' Performance with an Integrated System Resulting From AHP and GIA Technique: Turkey Sample. *Pamukkale Eurasia Journal of Socio-Economic Studies*, 4(2), 54-69.

Article from Electronic Magazine

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Accessed Address.

Kardas, F. and Tanhan F. (2018). An Investigation of Post-Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth and Hopelessness Levels of University Students Experienced Van Earthquake. *YYÜ Education Faculty Journal*, XV (I). Accessed: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Symposium / Congress / Conference / Presentation

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Presentation. *Symposium / Conference / Conference Name* Full Text (page range).

Bülbül, S.E. and Baykal, K.B. (2017). Evaluation of Turkish Insurance Sector in Non-life Branches by Using Gray Relational Analysis Method. *3rd National Insurance and Actuarial Congress* Full Text (pp. 1-9).

Unpublished Thesis

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Thesis. (Unpublished Master/ Doctoral Thesis). Institution name, Location.

Ertuş, A. (2016). *Woman Image in Socialist Realistic Turkish Poetry (1960-1980)*. (Unpublished Doctoral Thesis). Van Yüzüncü Yıl University / Institute of Social Sciences, Van.

Encyclopedias

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Article. Name of Encyclopedia Within (Volume, page range). Location.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* Within. (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica.

Dictionaries

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Dictionary Name*. Place of Publication: Publisher.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11th Edition). Springfield, MA: Merriam-Webster's.